Jászi Oszkár válogatott levelei

Jászi Oszkár válogatott levelei

JÁSZI OSZKÁR
VÁLOGATOTT LEVELEI

Magvető Könyvkiadó, Budapest

A kötetet összeállította, jegyzetekkel ellátta

LITVÁN GYÖRGY

VARGA F. JÁNOS

© Jászi Oszkár örökösei, 1991

1.

Wildner Ödönhöz

Kedves Barátom! *Nagy-Károly, 1893. jún. 6.*
Kedves és szellemes levele igen nagyon megörvendeztetett s én sietek rá válaszolni vagy helyesebben mondva, megköszönni azt. Nagyon jól esett levele, mert derült hangja ama *régebbi* pesti napokat és sétákat juttatta eszembe, melyek oly kellemes ellentétet képeznek a későbbiek (értem a vizsga előttieket) kietlen fanyarságával.

Az alapvizsgai küzdelmek eleven rajzát fokozott érdeklődéssel olvastam és levontam belőle a tanulságot a jövő év számára: Kevesebbet tanulni és erősebbé tenni az idegeket! Mert az ideges Virág, Wildner, Mártonffy stb. mellett elsőnek beérkező „ideg nélküli" Kováts ('ts'-el, édes barátom, az Isten szent szerelmére és nem 'cs'-vel!) ezt hangosan bizonyítja.

Haj! ezek az idegek.

Én alaposan elrontottam az idegeimet. És az az eredeti, hogy ha valakinek mondom, kikaczag, kivéve a hozzám közel állókat. Kik állításom igazságát szomorúan tapasztalják.

Különben most nemsokára a kireperálásukra indulok. Feketehegyre küldenek, hogy kneipoljak és barangoljak a hegyek között. Egy most érett barátommal megyek oda. Be remek volna, ha meggondolná a dolgot és oda jönne! Azt hiszem Önnek minden tekintetben pompásul tenne. Jakabnak is írtam ez ügyben, de a jeles férfiú hagyományos restségével még nem válaszolt.

Napjaim meglehetős egyhangúságban folynak. Alszom ... alszom és megint alszom. Ez a főfoglalkozásom. Könyv, vajmi keveset van kezemben, mert az atyám nem igen tűri meg. Ha tánc van: az anyai és nővéri parancs táncra szólít ... és én táncolok rendületlenül, míg meg nem szökhetem.

De egyszer parancs nélkül táncoltam és nem szöktem meg. Az itt tanyázó színészhad egy végtelenül bájos kardalnoknőcskéje volt ott.

Gyönyörű kék szemei vannak, amelyekkel olyan észbontóan naivul tud nézni a világba!!

De nem háborgatom tovább. Már nagyon is eljutottam a vonalhoz, mely a csevegést a fecsegéstől elválasztja. A miért is azon reményben, hogy a Feketehegyre vonatkozó indítványom meghallgatásra talál, soraiért még egyszer köszönetet mondva, egy meleg gondolatban való kézszorítással maradok igaz barátja

Jászi Oszkár

U.i. Ha esetleg jön, válaszát várom,
hogy hol és mikor találkoznánk.

A levél az első egyetemi év után íródott. A benne említett személyek Jászi és Wildner évfolyamtársai voltak a jog- és államtudományi karon.

2.

Somló Bódoghoz

Kedves Barátom! *Bpest, 1899. VIII. 15.*

Ez már igazán közel áll a telepátiához. Azzal a feltett szándékkal jöttem ma be a minisztériumba, hogy Neked írni fogok s íme asztalomon kedves soraid vártak!

Igaz örömmel olvastam leveledet, mert kiviláglik minden sorából, hogy jelentékenyen jobban és harmonikusabban érzed magadat. Cikked elé élénk érdeklődéssel nézek. Túlszerénységed nem jogosult: a szociológiában egy szempont kimutatása nehezebb vagy legalább épp oly nehéz, mint egy szempont felállítása. Nem vagyok elég önzetlen, hogy Pestre való visszatérésednek ne örüljek. Olyan kevés itt, Barátom, a civilizált ember. Mikor már azt hiszem: íme ismét akadtam egy pár kultúremberre, kikben az ész és az érzület harmonikusan evolválódott – egyszerre hirtelen kibőg belőlük az ős „Andamaneter". Mint tegnap. Neked elmondhatom, Berinkey és Komin azzal a kijelentéssel leptek meg, hogy a Dreyfus-ügy merőben „zsidóügy", és „milliókkal lett megvásárolva az igazság". S így éljen az ember. Az ilyen meglepetések énrám épp oly leverően és megsemmisítően hatnak, mint mikor a gyanútlan

kultúremberre rátör egy vérszomjas fidzsi-insulaner. Én tegnap is órákon át feküdtem ez után szobámban idegeim kínos, keserves háborgásai közepette. És én nem tehetek róla, de gyakran észlelem a Pikler-féle hasznossági alapon felépült igazságossági tan szomorú hatását némely koponyákra. Látod, a mi nagy Spencerünknek „Equal freedom of all"-ja nem vezethetne ilyen vértforraló eredményekhez.

Jól esik, hogy Te is az érzelmeknek olyan szuperlatívuszaival beszélsz erről az isteni emberről. Nekem több ő mint gyönyörűség, mint világító torony: a legerősebb vigasz az élet ocsmányságai közepette!

Éppen tegnap kaptam meg Londonból megrendelt arcképét. Micsoda szemek! A próféta és a 20 éves életerős fiatalember ragyogó szemei ez aggastyán fejben. És most vigaszra szükségem van. A kánikula, nagyobb hivatali elfoglaltság, erősebben megtámadták idegeimet, ami munkakedvemre és önbizalmamra károsan hat vissza.

Nem mondhatnám ugyan, hogy egészen tétlen vagyok. Dolgozom, folytatva a recipiáló működést. Sőt a minap Tolsztoj „Mi a művészet?" című könyvéről egy ismertetést, illetőleg szociológiai bírálatot írtam, érintve azt is, hogy hogyan képzelem én e tárgy felfogását és megoldását. A cikket beküldtem Gyulainak. Sorsát még nem tudom. Mégis egészben véve bátorságom és hitem csökkent. Az ázsiai könyvtárviszonyok megdöbbentők. Alig 1-2 könyv a művészetfilozófiai irodalomból. Az Akadémia különben „A művészet és erkölcs egymáshoz való viszonya" c. pályakérdést újra kitűzte, úgy hogy még töprengek, vajon megkísértsem-e a nagytekintetű társaság jutalmára törekedni. És minden töprengés vészes és káros.

Vasárnap Gratz Gusztávnál megbeszéltük a folyóirat tervét. (Gratzot most már régebben ismerem, egyike a legszimpatikusabb embereknek). Jól sejtéd, hogy a legnagyobb örömmel töltött el a szép terv. Egyelőre arról volt szó, hogy a kezdet kérdéseit megbeszéljük. Havonta egyszer jelennék meg 4 ívnyi terjedelemben. A szerkesztő mellett egy 12–15 tagú bizottság működnék. Főszerkesztő jó volna, ha alkalmas cégért találna az ember. Nekem véletlenül egy ötletem jött erre vonatkozólag, mely mindnyájunknak igen jónak látszott. A Hegedüs Lóránt jelöltségével (főleg Komin)

szemben a fiatal gróf Vigyázó Ferencre hívtam fel a fiúk figyelmét. Ez egy igen „comme il faut" gentleman, szorgalmas, bár nem nagy elméjű fiú, tudományos és politikai aspirációkkal. Azt hiszem, a főszerkesztőség egy komoly irányú szemle élén, rá nézve szinte államférfiúi diplomát nyújtana jövendő politikai szerepléséhez, azért azt gondoljuk, hogy örömmel el fogja fogadni az ajánlatot. Szerény egyénisége éppen nem befolyásolná, vagy terrorizálná a bizottságot, mint valószínűleg a Hegedüsé, hanem ellenkezőleg, okos vezetés mellett sok jó és szép dolog felé volna irányítható. Őt megnyerve a folyóirat fennállása biztosítottnak volna tekinthető. Megjegyzem, hogy lutheránus, tehát reakció vagy klerikalizmus ki vannak nála zárva. Különben sub auspiciis doctor. A lap címét illetőleg szóba jött a *XX-ik század* elnevezés. Nekem tetszenék. Van benne erő és fiatalság. Gratz szerkesztősége mellett a bizottságba ezek vétettek combinatióba: Berinkey, Komin, Kolosváry, Somló, Kégl, Szladits, Vámbéry, Navratil, Ignotus, Polner, Exner, Niamessny, Illés, Ferencz J. és én.

Örülnék, ha észrevételeidet és óhajaidat megírnád, hogy Pestre jöveteled előtt azokat képviselhessem. Számítok arra, hogy együtt és néhány hasonérzésű emberrel összetartva a lap irányát megszabhatnók.

Végül hosszas fecsegésemet azzal végzem be, hogy arra kérlek, bízd reám alkalmas lakás felvételét és engedd meg, hogy azt magam közelében keressem. Mikor jössz fel? Ha alkalmas lakás nem akadna egyelőre: nagy örömet szereznél nekem, ha addig, amíg ilyenre akadsz, szobámat velem megosztanád.

Isten veled, szívből ölel hű barátod *Oszkár*

Andamanéter: az Andaman-szigeteket lakó népekre utal. Itt kb.: vadember.

Berinkey és Komin: Berinkey Dénes (1871–1948), ekkor törvényszéki aljegyző, későbbi miniszterelnök, és Komin János (1872–?), ekkor pénzügyi fogalmazó, később közgazdasági újságíró. Mindketten a H. Sz. alapítói közé tartoztak.

Equal freedom of all: egyenlő szabadság mindenki számára.

Gyulai: Gyulai Pál, a *Budapesti Szemle* szerkesztője.

„A művészet és erkölcs egymáshoz való viszonya": Jászi részt vett az akadémiai pályázaton, és *Művészet és erkölcs* című könyvével (Bp. 1904) elnyerte a „Gorove-díjat".

Kolosváry Bálint (1875–1954): ekkor igazságügy-minisztériumi tisztviselő, később a kolozsvári egyetemen a magánjog professzora, akadémikus.

Kégl János (1873–1948): ügyvéd, földbirtokos, 1904-ben a H. Sz. szerkesztője, 1918-ban igazságügyi államtitkár.

Szladits Károly (1871–1956): jogász, ekkor igazságügy-minisztériumi tisztviselő, később egyetemi tanár, akadémikus, Kossuth-díjas.

Navratil Ákos (1875–1952): jogász és közgazdász, a kassai jogakadémia, majd a kolozsvári, 1918-tól a budapesti egyetem tanára, akadémikus.

Ignotus (Veigelsberg Hugó, 1869–1949): író és publicista, a *Nyugat* egyik alapítója és 1929-ig főszerkesztője.

Polner Ödön (1865–1961): ekkor igazságügy-minisztériumi segédtitkár, később pozitivista közjogász, egyetemi tanár, akadémikus.

Exner Kornél (1867–1938): jogász, ekkor pénzügyminisztériumi segédtitkár, később ugyanott államtitkár és a budapesti egyetem tanára.

Niamessny Mihály (1875–?): jogász, ekkor temesvári ügyvéd, majd ügyész, később munkapárti képviselő.

Illés József (1871–?): jogtörténész, ekkor igazságügy-minisztériumi miniszteri fogalmazó, 1913-tól munkapárti képviselő.

Ferencz József (?–?): jogász, Kolozsvár unitárius püspökének fia.

3.

Somló Bódoghoz

Kedves Bodin, *N. Károly 99. X. 8.*

nagyon köszönöm kedves és kimerítő értesítésedet, melyet nagy örömmel és érdeklődéssel olvastam.

Remélem Sonia Oszipowna csak 15. után fog megérkezni s így Hozzátok is lehet szerencsém és őt még Pesten találhatnám. Kérlek értesíts, hogy hányan és melyik vonattal jöttök, igazán szép dolog volna, melynek végtelenül örvendeznék.

Pestre jövetelem a superarbitrium időpontjától függ, mely még bizonytalan. Ha minden úgy lesz, amint szeretném, úgy 23-a körül, mint szabad civil Pesten volnék.

Lapunk dolga állandóan foglalkoztat, s úgy érzem, hogy jó és derék dologba vitt be a sors. A Ballagi rokonszenves csatlakozása nagyon jólesett. Én nekem ő mindig felette rokonszenves volt, mert én szeretem az önzetlen „Kampfhahn" természeteket. Tudja Isten, de én azt tartom, hogy nálunk Hunniában az édes megelégedettség s nyugalom vagy a butaság vagy az erkölcsi durvaság jele.

Mint Gusztinak is megírtam, az öröm mellett éppoly erős vagy tán erősebb az aggodalom bennem. A Spencer intervenciója folytán becsületbeli kötelességünk a lap szociológiai jellegét megőrizni, s a jogászok és politikusokkal szemben megvédelmezni. De olyan kevesen vagyunk. Ami nem is csoda, mert a mi irányzatunk nem közönséges tudományos irányzat, hanem világnézet, mely diametrális ellentétben áll minden más világnézettel. Mentől több alkalmas munkatárs! ez kellene. Egy egész tervet és munkafelosztást kellene kidolgozni a harchoz a jurisprudentia és az államférfiúi bölcsességek ellen.

Ezt Gusztinak is megírtam azzal, hogy Te – mint tudom – szintén foglalkozol az eszmével, a Spencer-féle eszmék injitiálásával társadalmunkba.

Ő azonban alaposan félreértett. Azt gondolta, hogy én félek, hogy Te elveszed előlem a tért és anyagot, és megnyugtatott, hogy nekem is marad elég. Nagyon csodálkoztam a félreértésen és vágyva sóhajtottam fel, vajha volna még vagy 20 Somló és szűkülne meg nekem a tér!

A „Principles of Ethics" naponta elragad s szinte félek a gondolattól, hogy nemsokára eljön a nap, mikor kimerítettem az ő csodálatos birodalmát. Mit olvasunk azután?

A napokban hozattam meg az „Education"-t németben, hogy háznépemhez is közelebb hozzam a Spencer-ideákat. Különben Atyámnak nem idegenek azok, mint darwinistának. A Guyau nevezetes könyve is megérkezett. Attól tartottam, hogy elírta előlem terveim egy részét, de a felületes átlapozás után úgy lászik más vizeken evez ő, mint én, s hogy ő sem szociológus.

Petschek levelét megőrzöm. Én Brugi, d'Aguano és Durkheimtől kaptam választ, melyekből az olasz és francia viszonyokról teljes képet nyerünk. Majd Pesten egy délután kivonatoljuk együtt az anyagot.

Gyulai bácsi ismét felültetett. Cikkem e havi Szemléből kimaradt.

Hogy vagy a lakáskérdéssel?

Szeretném, ha a rakpartot vennéd ki, csak garanciákat szerezz a megfelelő bebútorozásra. Én egy alkof-félét akarok berendezni,

hogy kora reggeli felkeléskor legalább az ágy álomszuggerálásai ne irritáljanak.

Mert reggel szeretnék dolgozni. Isten veled.

A viszontlátásig ölel *Oszkár*

Szonja Oszipovna: Kiléte nem ismeretes.

superarbitrium: felülbírálás (itt nyilván katonai sorozás ügyében).

Ballagi csatlakozása: B. Aladár (1885–1928) történész, egyetemi tanár, ekkor már a budapesti egyetem professzora. Hamarosan nacionalista irányba fordult, 1904-ben „hazafiatlannak" bélyegezte a H. Sz. és a TT működését, tíz évvel később pedig Szekfű Gyula botrányt kavaró könyve, *A száműzött Rákóczi* ellen készített egy nacionalista szemléletű Rákóczi-életrajzot.

Guszti: Gratz Gusztáv.

Spencer intervenciója: Nyilván Herbert Spencernek a H. Sz.-hoz intézett üdvözlő levelére utal, mely a folyóirat első (1900. januári) számának élén jelent meg angol és magyar nyelven.

jurisprudentia: jogtudomány, itt gúnyosan: jogászi szemlélet.

Principles of Ethics (Az etika alapelvei): H. Spencer egyik főműve.

Education: Intellectual, Moral, Physical (1862): H. Spencer egyik műve.

Guyau nevezetes könyve: L'art au point de vue sociologique (A művészet szociológiai szempontból), Párizs 1895.

4.

Hatvany Lajoshoz

Kedves Lajos, *Bpest, 902. VI. 19. Üllői út 16/a*

ugye nem veszed rossz néven, hogy így szólítalak, de két ilyen magányos utakon járó, társadalmon kívüli lény, mint mi, minek csináljunk sok ceremóniát?

Köszönöm szíves leveledet, mely első látásra ismét megremegtetett. Ismét azt a Lady-t juttatta eszembe, kit nem ismerek és aki talán nem is létezik, és aki egész biztosan sohasem fog nekem levelet írni. Éppen írni akartam Neked, mikor leveled jött, hogy egy közös vacsora tervét felújítsam. Már igen szeretnék Veled eldiskurálni, annál is inkább, mert vigasztalni tartozol azokért a gyanúsításokért, amelyeket miattad szenvedtem. Ugyanis azt találták ki, hogy én vagyok az, ki Hatvany Lajos álnév alatt az öreg urat kidicsérem valami titkos paktum alapján az akadémiai díjért! Bor-

zasztó ocsmány világ ez, barátom, melyben élünk. És igen sovány vigasz, hogy mindig ilyen ocsmány volt ez a világ.

De végre Szerbia még sokkal ocsmányabb, mint Anglia . . . Képzelheted, hogy szíves meghívásodat mily örömmel fogadom. Csak nehezen szabadulhatok. Hivatal, Spencer-fordítás, habilitationalis értekezés (úgy látszik a professzorság meglesz) nagyon elfoglalnak. De azért egy vasárnap okvetlenül meglátogatlak, csakhogy vagyok elég önző, hogy a forró időt bevárjam. Látogatásom egyik célja az is lesz, hogy egy közös augusztusi utazásra rábeszéljelek. Én igazán nem értlek Téged. Ha én Te volnék, Hunniába csak megszállni járnék és szívnám künn a civilizációt . . .

Mégis talán Neked van igazad. Megírhatnád, hogy mely időben volnék legkevésbé alkalmatlan.

Szívből üdvözöl barátod *Jászi Oszkár*

Hatvany Lajos álnév alatt az öreg urat kidicsérem: Gyulai Pálra céloz, akiről Hatvanynak nagy cikke jelent meg a H. Sz. júniusi számában (1902. I. k. 439–455.). Újra közli, *Gyulai Pál tanítása* címmel, Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje* című kötete (Bp. 1960).

habilitationalis értekezés: Jászi ekkor tett először kísérletet arra, hogy a budapesti egyetem magántanárrá fogadja (habilitálja), amire azonban a növekvő politiki és szemléleti ellentétek miatt csak egy évtizeddel később, a liberálisabb kolozsvári egyetemen kerülhetett sor.

5.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódog, *Bpest, 903. II. 14.*

még marad annyi időm és annyi erőm, hogy egy órácskát Veled töltsek s bár fejem igen nehézkes, tollat fogok, mert igen kétséges, hogy holnap vagy holnapután nem lesz-e e tekintetben még roszszabbul.

Nagyon köszönöm leveledet, igen jólesett a bő tudósítás, mert nagyon hiányzol nekem. Ma este is – a szombati társaságban – nagyon éreztem, hogy milyen szörnyű anti-filozófus (íme győzött az új helyesírás!) emberek között vagyok. Sok élc, tudás és szellem

is, but no generalisating power at all. Persze, hogy jobb volna, ha élőszóval tárgyalhatnánk dolgainkat. De ennek az útnak is megvan a maga előnye. Hisz régen mondtuk, hogy krónikát kellene írni állapotainkról. Nos tehát, ha a levélváltást pontosan folytatjuk, éveken át egy egész kis okmánytár fog összegyűlni a mi histoire contemporaine-ünkről, melyet esetleg fiad, vagy akár Leszner Oszkár sajtó alá fog rendezni.

Az üzleti dolgon kezdem. A Spencer-fordításban Téged már csak a lélektan terhel, hisz az egész etikát Rusztem vállalta el. Ha nincs időd, azt hiszem Pekár örömmel magára vállalná a fordítást. A Végső Alapelveket lapozgatva oly számos pongyolaságra és – ami nagyobb baj – értelemzavaró lapsusokra találtam, hogy igen félek, hogy heves és (fájdalom) jogosult támadásoknak lész miattuk kitéve. Nagyon kérlek, ha lehet – még anyagi áldozat árán is – nyomasd ki újból. Legrosszabb esetben egy „errata" csatolandó.

Lehet, hogy ismét sötéten látok, de kötelességemnek érzem, hogy figyelmeztesselek: tégy valamit, mert ez a fordítás rossz világításba helyezhet.

Teszem pl. a 171. pontban a „nebulóni hypothezisen" hetekig kacaghatnának rajtad.

Sajnálom, hogy ezeket a dolgokat elnézted (nyilván a nyáron sebbel-lobbal összeróttad), de nekem kötelességem volt rájuk figyelmeztetni, ha kellemetlen meglepetést okozok is velük.

A könyvkiadó vállalat sorsa körülbelül rendben van.

Íme:

1. Kautsky: Marx tanai
2. Jászi: Művészet és erkölcs
3. Wildner: Nietzsche
4. Szabó: Az osztályharcok elmélete
5. Loria: Szociológia

Úgy látszik Politzer mindenbe szívesen bele fog menni, Loriát, neve mellett, populáris világossága, rövidsége és lendületes stílusa ajánlja. Nálunk nem lesz túl sekély.

Szabó tervének örülök. Nem kétlem, hogy jó dolgot fog írni. Ezzel körülbelül az első 70 ív (a mi könyveinkkel együtt) programja teljes. Azt akarom, hogy P. azonnal kötelezze magát a kiadásra. Nem is kockáztat vele semmit.

Én igen sokat dolgozom. Reggel 9-től, rövid pauzákkal, mondhatnám reggel 1-ig mindig el vagyok foglalva: Esztétika, Spencer, korrektúrák, H. Sz. stb. És hivatal. (Ez az utolsó mindig fáj és megköszönném, ha leveleid címezésében nem emlékeztetnél erre a sajgó kapocsra!)

Különben így megterhelve és túlterhelve egészen tűrhetően érzem magamat. Nincs időm tépelődni és ha fejem békében van – nem panaszkodom.

Könyvem valószínűleg csak szeptemberben fog napvilágot látni. Április vége előtt úgysem adhatnám nyomdába, bármint agyonhajszolnám is magamat. Május vége, vagy június pedig teljesen holt saison! Így inkább bevárom az őszt és közben kiadjuk Marxot 4. kötetül, melyet Garami Ernő fog fordítani.

Könyvedről írt kritikámat már átadtam Pauernek, ki igen udvariasan fogadott. Szívesen kiadja, csak azt nem ígérheti biztosra, hogy a jövő számban-e.

Más!

Abban is mindenki egyetért, hogy én szerelmes vagyok, és én magam sem tagadhatom, hogy bizonyos tekintetben jelentékeny változásokat érzek magamban. Nem szerelem – erről biztosíthatlak. De valami energiámat fokozó nyugtalanság van bennem, mely valami még ismeretlen női elem felé vonz. A flirt és a léhaságok kevésbé elégítenek ki, s épp azért az asszonyok társaságával szemben bizonyos ellenszenvet, csaknem gyűlöletet érzek, és a testi közösülés vágyával csaknem egyenlő erős: lelkileg közösülni egy mindent elfeledtető ölelésben *Övele*. De hogy ki Ő – lelkemre mondom – nem tudom. Semmi esetre sem az én kis barátnőim. Ha hallok vagy olvasok egy érdekes és szép nőről, valóságos szívdobogást kapok és ismerkedni szeretnék minél több nővel. A legutolsó cucilista per kapcsán csaknem valami bolondságot követtem el ezen furcsa érzés szenvedélyes uralma alatt. Úgy érzem, hogy valami hiányzik és hogy munkám és az életem nem lesz biztos addig, míg a Múzsát meg nem találom.

Nem tagadom, hogy sokat gondolok Margitra és Rózára, de egész biztosan mondhatom, hogy ez csak azért történik, hogy általuk eljussak Őhozzá, ki után vágyom, kit nem ismerek, ki az idegrendszerem nyugalmához szükséges, és akit sohasem tudnék feleségül venni . . .

Lehet, hogy mindez túlcsigázott idegrendszerem beteges irritációja, de még jó, hogy nem kellemetlenebb formában jelentkezik.

Legjobban szeretném március 7-ére összehívni a társaságot. Szombat: Te könnyen feljöhetnél. Kíváncsi vagyok, mit szólsz a lányokhoz közelebbről. Mint Alice beszéli, Olga nagy ellenszenvvel van irántuk.

Szabó jóvoltából Nietzsche „Schopenhauer als Erzieher" c. fiatalkori munkáját olvasom. Nagyon szép dolog, sokkal szebb, mint az öreg Nietzsche. Csakúgy kergetik egymást a nagy és szép gondolatok. Teszem ez: – „... ja man kann sagen, dass nur Der, welcher das allgemeine Gemälde des Lebens und Daseins fest in's Auge gefasst hat, sich der einzelnen Wissenschaften ohne eigene Schädigung bedienen wird, denn ohne ein solches regulatives Gesammtbild sind die Stricke, die nirgends an's Ende führen und unsern Lebenslauf uns noch verwirrter und labyrinthischer machen."

Muther történetét a XIX. század művészetéről is nagy élvezettel olvasom. Bármint kicsinyítsék is némelyek: nem hiszem, hogy még volna valaki, aki a művészet összeköttetését a korral oly tisztán látná, mint ez a ragyogó stiliszta.

Batthyány Ervin elmeintézetbe való bezárásának híre nagy riadalmat okozott közöttünk, s már azt gondoltuk, hogy egy magyar Dreyfus-ügy előestéjén vagyunk. Szerencsére a hír valótlannak bizonyult. De az izgatottság, melybe ragadott, nyilvánvalóvá tette előttem, hogy merülhetnének fel dolgok, melyek sajkámat végleg és tekintet nélkül minden okosságra – a küzdelmek tengerére sodornák.

Pedig ez valószínűleg elzüllést jelentene.

Még igen sokat szeretnék mesélni, de nem bírom tovább. Józsiék, Elek üdvözölnek.

Szeretettel ölel

Oszkár

Ismétlem, a Végső Alapelvek nagyon aggasztanak.

új helyesírás: ti. a régies „philosophus" helyett filozófust ír.
but no generalizating power at all: de semmiféle általánosító erő (ang.).
histoire contemporaine: kortörténet (fr.).
Leszner Oszkár: L. Richárd fia lehet.

A Spencer-fordításban: F. H. Collins: *Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata* (Bp. 1903) c. munkájáról van szó, amely a Társadalomtudományi Könyvtár egyik első köteteként jelent meg Jászi Oszkár, Pekár Károly, Somló Bódog és Vámbéry Rusztem fordításában. A könyv előszava ismerteti a fordítók által egységesen használt szakkifejezéseket, de leszögezi: „... minden rész fordításáért a kizárólagos felelősséget az illető rész fordítója viseli". Az egyes részek fordítói: *Végső alapelvek:* Somló B. – *A biológia alapelvei:* Jászi O. – *A lélektan alapelvei:* Pekár K. – *A szociológia alapelvei:* Jászi O. – *Az erkölcstan alapelvei:* Vámbéry R.

„errata": hibajegyzék.

könyvkiadó vállalat: a Társadalomtudományi Könyvtár, melyet – akárcsak a Huszadik Századot – ekkor Politzer Zsigmond, később Grill Károly könyvkereskedő adott ki, de amelyet Jásziék terveztek meg és szerkesztettek. Az itt felsoroltak közül négy mű (Kautsky: *Marx gazdasági tanai,* Jászi: *Művészet és erkölcs,* Loria: *A szociológia feladatai és iskolái,* Wildner: *Nietzsche romantikus korszaka*) több mással együtt megjelent. Szabó Ervin tervezett könyve nem készült el.

hivatal: a Földművelési Minisztérium, ahol Jászi 1906-ig fogalmazóként dolgozott.

Könyvem: A *Művészet és erkölcs* című munka csak 1904 elején jelent meg.

Könyvedről írt kritikámat már átadtam Pauernek: Somló *Állami beavatkozás és individualizmus* (Bp. 1903) című könyvét Jászi az Athenaeumban ismertette (1903. 309–320.). Pauer Imre a filozófiai folyóirat szerkesztője volt.

cucilista per: Néhány nappal azelőtt Rudnay Béla budapesti főkapitány, majd Széll Kálmán belügyminiszter elzárásra ítélte Groszmann Miksa és Fleischmann Andor szocialista vezetőket a szociáldemokrata választási alapra való gyűjtés miatt. A Népszavát ugyanakkor elkobozták.

Margit: Bánóczy Margit, B. József leánya, a Tháliát alapító B. László húga, később Somló Bódog felesége.

Róza: Jásziék baráti köréhez tartozó lány. Kiléte ismeretlen.

Alice: Jászi húga, Madzsar József felesége.

Olga: valószínűleg Vámbéry Rusztem felesége.

ja, man kann sagen ...: „igen, elmondható, hogy az egyes tudományágakban csak az dolgozhat saját károsodása nélkül, aki mindig maga előtt látja az élet és a lét általános képét, mert az ilyen szilárd, irányító összkép nélkül ezek a szálak sehová sem vezetnek, s életutunkat csak még zavartabbá és bonyolultabbá teszik ..." (Nietzsche: *Schopenhauer als Erzieher* – 1874. F. Nietzsches Werke, é. a. 2. k. 234.)

Muther történetét ...: Richard Muther: *Geschichte der Malerei im XIX. Jahrhundert,* I–III. 1894.

Batthyány Ervin elmeintézetbe való bezárásának híre ... valótlannak bizonyult: az „anarchista grófot" a valóságban családja gondnokság alá helyeztette, hogy ne rendelkezhessen birtokai jövedelmével. Batthyány egy bécsi orvostól szerezte meg – részben Szabó Ervin segítségével – a gondnokság feloldásához szükséges bizonyítványt.

Józsiék: Madzsar József és felesége, Jászi Alice.

Elek: Petrovits Elek művészettörténész, 1914-től 1936-ig a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.

6.

Szabó Ervinhez

Nagykároly, 1903. IV. 11.

Szükségét érzem, édes Ervin, hogy egy kicsit eldiskuráljunk a sok elmulasztott délutáni bekukkanás fejében. Mert hát mindennapi szükségletté vált, hogy beszéljek Veled, bármily kevés mondanivalóm van is.

Idehaza mindig a böjti hangulat egy neme fog el. Annyi csend, annyi szeretet, annyi szilárd öreg elv és meggyőződés, melyek szemrehányóan tekintenek le az én ultraradikális beszédeimre s még inkább rejtett gondolataimra. S szinte alig értem ilyenkor, hogy lettem én ilyen ádáz tagadójává minden meglevőnek, s valóságos „libertin"-nek érzem magamat, mint ahogy Madame Rott jellemzett. De ezt a lelki szemérmeskedést hamar elzavarja valami vidám harci büszkeség, hogy mennyivel szebb, színesebb a mi életünk, mint a családnak való élés!

Olvasom Nietzschét meglehetős ellenszenvvel. A filológus legönhittebb és legbornírtabb szemtelenkedése vonul végig ezen a Geburt der Tragödie-n, melyet ritkán tarkít valódi mélység. Én nem ismerem N-t. De ez után a kötete után hajlandó volnék az ókori nyelvészet szűklátókörűségében keresni filozófiai kulcsát.

Az erdő több élvezetet nyújt. Mennyi szín, vonal és árnyalat van ebben a lenézett alföldi tájban. Mondhatom Neked, hogy az Engadin csak izgatóbb, de *nem szebb.*

Ilyenkor érzem csak tisztán, hogy mennyit köszönünk a művészetnek. Ha nem volnának, életünk jó 3/4 része értéktelen volna . . .

Aztán látogatásokat kellett csinálni egy pár öreg és fiatal, csúnya és szép nénikénél, kikre ráillik a húgom mondása, hogy „gentry mértékkel mérve" egészen okosak és műveltek.

Mindezek mellett készítem a szörnyű Spenceri indext. Holnap felkeresem Szatmáron egy volt szerelmem (?), kedden 7-kor már Pesten vagyok. Most már mindent tudsz.

Szeretettel ölel *Oszkár*

Jászi, aki ekkor a Földművelésügyi Minisztérium közgazdasági osztályán volt fogalmazó, a hivatali idő után csaknem mindennap meglátogatta a tőle néhány háznyira, az Alkotmány és Szemere utca sarkán álló kamarai épületben dolgozó Sz. E.-t. Ez időben éppen Nagykárolyban élő szüleinél tartózkodott.

Geburt der Tragoedie: ... „A tragédia születése"

Készítem a szörnyű Spenceri indext: ... Nem világos, milyen munkára céloz. Valószínűleg összefügg F. H. Collins: *Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata* című munkájának magyar kiadásával. A Társadalomtudományi Könyvtárban megjelent művet Jászi, Pekár Károly, Somló Bódog és Vámbéry Rusztem fordította. Jászi talán magát a könyvet vagy analitikus tartalomjegyzékét nevezi „index"-nek, talán a szöveg belső átutalásaira gondol. Még júl. 26-i levelében is erre a munkájára panaszkodik.

7.

Szabó Ervinhez

Bpest, 903. IV. 30.

Legyen itt ez a dátum, édes Ervinem, talán egyszer némi tanulsággal fog Hozzád szólni, ha majd idő múltán előveszed e sorokat újra. Szívből köszönöm Neked, hogy bizalommal voltál irántam és őszinte *akartál* lenni. Nem a Te hibád, hogy nem teljesen sikerült. Átkozottul kevéssé ismerjük önmagunkat. S bár olykor megdöbbentő közvetlenséggel írod le szenvedéseidet, csak a tüneteknél maradsz és épp a *genézist* nem látom. Csak egy lelki krízis Ueberbau-át írtad le.

Mégis azt hiszem, látom a bajt. Nem tudtalak megérteni teljesen. Mindig valami rejtelmes meg-nem-felelőséget láttam bensőd és külső tevékenységeid között. Nem tudtam felfogni – Somlónak nem egyszer beszéltem erről –, hogy a lélek és az elme olyan lendületessége mellett, mint amilyen a Tied, be tudja tölteni életedet az organizáció munkája, mely amilyen hasznos, áldásos és tiszteletreméltó, éppoly körülhatárolt, szürke és nyomott.

A magyarázatot abban véltem megtalálni, hogy lelked egész hevével csüggesz az ügyön, melyet szolgálsz s hogy benned a mártírlelkek lángja ég: ádáz szenvedéllyel vágtatsz egy irányban, kételyek, tépelődések nélkül.

Ha ez a magyarázat nem igaz, akkor, fájdalom, a Te boldogságtalanságod elkerülhetetlenül következik.

Bármit mondsz is azonban: ez a magyarázat nem egészen hamis. Nem igaz, hogy a szocializmust tisztán magadra *erőszakoltad:* az igen mélyen gyökerezik Benned, és nélküle élni már nem tudnál, éppoly kevéssé, mint Bódog vagy én a nélkül a reménysugár nélkül, mely belőle árad.

Ennek dacára teljes mértékben megvan a meg nem felelés belsőd és élettevékenységed között. A munka, melyet végzesz, nem tölthet be, de a túlzott erőmegfeszítés folytán kimerít és kisajtolja életkedvedet!

És míg az egyik oldalon ott jajonganak és nyújtózkodnak lelked ki nem elégített képességei, vágyaid a „Te szépségeid és igazságaid után": a másik oldalon ott van egy meglehetősen ellenszenves környezetben és Téged ki nem elégítő munkában agyonhajszolt idegrendszer kimerültsége, intellektuális és morális Katzenjammerje.

Persze a nagy kérdőjel még mindig megmarad. Az erők ilyen elosztása mellett miért győzedelmeskedtek a szociálisak, a tudományosak és az esztétikaiak felett?

De ez sem érthetetlen!

Erősen impulzív és energikus természetek hosszadalmasnak, szürkének és bizonytalannak tartják a tudomány és a művészetek útját. Oly erős a vágy a nagy, mozgó, dübörgő élet közvetlen formálására! Oly erős, hogy elfeledjük, hogy ahhoz az intellektuális horizont bizonyos korlátoltsága, az érzelmek állandó túltengése és az idegrendszerünk finomságainak félretétele szükséges.

Ha csak egy is hiányzik ezen feltételek közül, szükségképp beáll a csömör egy vagy más irányban. *Nálad mind a három feltétel hiányzik.* Ez az oka, a genezise, a magyarázata annak a krízisnek, melynek tegnap szomorú tanúja voltam.

És ilyenkor persze feleded, hogy a munka, melyet végeztél, hasznos, termékeny és ami fő: *helyettesíthetlen* volt.

Ok nincs azért az aggodalomra, de tanácsolni szerfelett nehéz.

Nincs még három éve se, hogy én igen hasonló küzdelmek között voltam – tehát körülbelül a Te korodban.

Szüleimet agyonkeserítettem azzal a tervemmel, hogy elmegyek valahová az isten háta mögé falusi jegyzőnek, hogy elzárva ma-

gamat a világtól, reggeltől-estig fáradságos munkában néhány száz ember közvetlen javára dolgozzak, megfeledkezve mindenről, ami lelki kínokat okoz. Te egy lépéssel továbbmentél. És most fellázadnak ellened lelked ama mély és erős hajlandóságai, melyeket száműztél.

Pedig ezeknek csak úgy lehet élni, ha kizárólag őket szolgálod. A Múzsa nem tűr idegen istenségeket. Az idegrendszer egy irányú, túl nem hajszolt munkája a teremtő munka első kelléke.

Mit tégy tehát?

Oda jutottunk, ahonnan tegnap kiindultunk!

Meg kell tenni a végleszámolást!

Vagy intellektuális élet, vagy agitáció.

A kettőt nem lehet összeegyeztetni.

Teljes boldogság nincs számunkra. Ez bizonyos. A politikai és az intellektuális vágyak szerencsétlen vegyülete ezt lehetetlenné teszi.

Egyet azonban ne felejts el:

Bármit választasz is, a munka, mit végzesz, nagy, fontos és helyettesíthetetlen.

Ebben kell feltalálnod az egyensúlyt.

Holnap talán kisütünk valamit a hegyek között.

Ne búsulj, édes Ervin, és azt a „kevés" szeretetet őrizd meg számomra.

Nekem az az életem egy fontos része.

Szeret és ölel *Oszkár*

8.

Somló Bódoghoz

Édes jó Bódog! *Budapest, 1903. május vége.*

Csak ma veszem pénteki tudósításodat.

Ennyi cudarság igazán megdöbbentő.

Gyere minél előbb Pestre. Addig is azonnali, esetleg távirati választ kérek ezekre a pontokra:

1. Helyesled-e, hogy a H. Sz. pár nap múlva megjelenő számában szóba hozzuk dolgodat? Vagy várjunk, hogy ellenségeink kezdjék el a harcot?

2. A Társaságnak gyűlést kell tartani Andrássy elnöklete alatt. Felvetjük elnökeinkkel szemben a kabinetkérdést. Felcitáljuk vidéki barátainkat (Viktor, Tegze, Boros, Pap T., Ágoston, Finkey stb.)

3. Mikor informáljuk a sajtót?

4. Legszebb volna, ha a kolozsvári egyetem meghívna a politikai tanszékre. Mi módon lehetne ezt az Anregungot beadni?

Írj mielőbb s gyere mielőbb. Csak azért nem hívtalak magamhoz, mert apám jön a napokban. Ervinnel együtt testvéri szeretettel ölel

O.

Kedves Bódogom, boldog volnék, ha ügyedben valamiképp hasznodra lehetnék. Jer föl, csinálunk majd valamit.

Baráti kézszorítással *Ervin*

pénteki tudósításodat: Somló *A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról* tartott előadást a TT március 29-i ülésén. Az előadást és a hozzá kapcsolódó vitát a H. Sz. májusi száma közölte (1903. I. 397–409., 465–471.), ennek alapján pedig Ady írt róla lelkes vezércikket a *Nagyváradi Napló* május 8-i számában *Az evolúció* címmel. A nagyváradi jogakadémia tanári kara ezek után a kultuszminiszterhez intézett felterjesztésben követelte Somló eltávolítását. A reakciós hajsza hullámai az országos sajtón át a parlamentig gyűrűztek. Az ügy minden fontosabb dokumentumát közli: Ady Endre Összes Prózai művei, IV. köt. Bp. 1964. 338–405.

a H. Sz. pár nap múlva megjelenő számában: a júniusi számban jelent meg Elemér Oszkár néven Jászi *A nagyváradi esethez* című cikke (H. Sz. 1903. I. 473–477.).

A Társaságnak gyűlést kell tartani: A TT június 30-án tartott évi közgyűlésén Gratz Gusztáv titkári jelentése foglalkozott részletesen a Somló-üggyel, ismertetve a bel- és külföldről (többek közt Ferritől, Lombrosótól, Loriától, Ferrerótól, B. Crocétól és a Fabian Societytől) érkezett szolidaritási táviratokat. A szabadelvű kormányzat meghagyta Somlót állásában, mivel evolucionista tanait nem tanári katedrájáról hirdette – viszont a feljelentő tanárok ellen sem indított eljárást.

Papp Tibor (1860–1923): közgazdász, szociológus, 1900-tól a Máramaros c. politikai hetilap szerkesztője, a máramarosszigeti református jogakadémia igazgatója.

Ágoston Péter: ez időben a nagyváradi jogakadémia tanára volt. Magyary Zoltánnal együtt megtagadta a Somló elleni feljelentés aláírását.

Finkey Ferenc (1870–1949): jogász, a sárospataki református akadémia tanára.

9.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódog! *Bpest, 1903. VII. 26.*

Én végleg kidőltem. A Spencer-index, melyen ca. 10 napon át reggel 9-től éjjel 2-ig dolgoztam, kipréselt belőlem minden életerőt.

Most várom, hogy mi lesz és nem tudom elképzelni, hogy elsején este csakugyan utazom.

Roppant kimerültségem közepette Viktor nyomatékos tanácsa levett a lábamról. Nem fogok dolgozni semmit. Minthogy azonban munka nélkül egy helyen ki nem bírom, – az egész négy héten át csavarogni fogok. Körülbelül így: Toblach – Belluno (gyalog), Verona, Mantua, Pisa, Assisi, Perugia, Siena, Firenze, Rimini, Bologna, Velence stb. stb. Ez csak a fő körvonal, melyen belül még sok minden helyet foglal.

Így lesz minden: hegy, tenger, világváros és középkori kis városok, színház, szobor kép stb. stb. És nem kötöm magam semmihez. Ha nincs hangulat, műremekek mellett egykedvűen haladok el, ha van, belemélyedek itt vagy amott.

Ha nem érdekel a helyzet, 1/2 nap tovább állok; ha megkap egy táj, egy kép vagy egy fehércseléd, akár egy hétre is letelepszem. Szóval je ne propose rien, je n'oppose rien, je vagabonde.

Neked mit tanácsoljak öreg cimbora?

Cavegn 6 frc-ért méri penzióját, az idén; Inozban 9 frc-ból kaphatsz penziót (inclusive hidegvíz kúrát).

De nem tudom érdemes-e az Engadinig menni, mikor mindazt, amit keresel, az első tiroli faluban megkaphatod. (l. Baedecker.)

Persze a találkozásunkból nem lehet semmi, hisz nem tudok semmit előre. Majd közölni fogom, hogy hova írhatsz poste restante. Írj is öreg fiú.

Így már nem voltam régen. Életem hiábavalósága és elzüllésem elkerülhetetlensége még soha oly tisztán nem állt előttem.

Az összes negatív, életellenes tendenciák valóságos orgiákat ülnek bennem.

Szervusz Bódog, szeretettel ölel *Oszkár*

Je ne propose rien...: Semmit sem tervezek, semmit sem ellenzek, csupán csavargok. *(francia)*

10.

Szabó Ervinhez

Siena, 1903. VIII. 12.

Végre, kedves Ervin, egy kis lepihenés, hogy összeszedjem az ezernyi benyomásokat s Veled is eldiskurálhassak néhány percre, Caro mio.

Szép volt eddig minden, nagyon szép. A boldogság rég nem érzett perceit élveztem néha. Igen, ez az egyedüli pihenés számunkra: kóborolni s átadni magunkat a változás örömeinek. Az útiterv megcsinálása, a szálloda kikeresése, a mindig új város, kép, szobor, vidék, asszony stb. stb. nem engedik meg, hogy a régi fájó asszociációk tartósabban felülkerekedjenek.

És ez a csodás ország, melyet oly hálásan és meghatottan tudok szeretni. És most, hogy a középkor művészete egész bensőséges nagyságában kezd feltárulni előttem, úgy érzem, hogy ítéleteim sok dologban fognak módosulni. És mindenütt annyi nyoma az élet anyagi oldala igénytelenségének s lelki s szellemi része hihetetlen expanziójának!

Mennyi remény, édes Ervin, számunkra a létért való küzdelem dogmájával szemben!

Mindehhez az egyedüllét varázsa. Holdvilágos éjjel egyedül ismeretlen városkákban kóborolni a régi csatákverte várfalakon, nézni az ezüst sugarakban fürdő szobrokat és palazzókat, belevegyülni térzenét hallgató tömegbe, – tele izzó szemű, édes hangú, okos, szenvedélyes és sáppadt Dusékkal – elmerülni a messze kanyargó zöld dombvidék hullámos körvonalain: óh, ez pompás, elragadó, mámorító, szinte túlságos gyönyörűség.

Hogy vagy kedves Ervin?

Nagyon a lelkedre kötöm, hogy okos életmódot folytass. Ne vállalj minden munkát magadra, hanem koncentráld erődet.

Írj Perugiába valamit, Mauzi kezét csókolom. Neki is részletesebben szeretnék írni. De úgy tele vagyok mondanivalóval, hogy alig lehet.

Addio mio Caro

Oszkár

11.

Somló Bódoghoz

Édes Bódog, *Bpest, 1903. XI. 8.*

az amire vágyol, bizonyára meglesz és a jól felhasznált karácsony után kétségtelenül nagyobb munkakedvvel fogsz a dologhoz látni, mint az előtt. Ismét egy fordulat – – –

Az általad nekem adott diktátori hatalmat arra akarom felhasználni, hogy mindnyájunk neve lekerüljön a H. Sz.-ról. Ugyanis a legutóbbi napokban oly jelenségek merültek fel, melyek kétségtelenné teszik, hogy a minisztériumban sokkal görbébb szemmel nézik működésemet, semmint hittem volna. Elek a Belügyminisztériumban a belépésre engedélyt kérvén, azt oly formában kapta meg, mely a megtagadással egyértelmű. (Ez teljesen diszkrét dolog!) Ilyen körülmények között, s egy erőszakosabb régime küszöbén úgy Ervin, mint Ödön is a lap érdekében valónak vélik, hogy egyrészt a szerkesztőség zaklatásoktól és üldözésektől megkíméltessék, másrészt a lap teljes függetlensége biztosíttassék. Emellett én csak addig vonulhatok vissza, amíg ezt teljesen önkéntesen tehetem. A megoldás az volna: gondoskodni egy felelős szerkesztőről, ki egymaga jegyzi a lapot, s aki minden irányban független. Egyebekben minden a régiben marad, csak h. *pro foro interno.*

Számba jöhető emberünk erre a célra csak 3 van: 1. Te, 2. Zigány, 3. Kégl.

Barátainkkal megbeszélve a dolgot a Te jelöltséged találkoznék a legtöbb rokonszenvvel, mert leginkább programot jelentene s megcáfolná azt a véleményt, hogy a mi neveinknek lekerülése a lapról irányváltozást jelent.

Azonban Te sem vagy teljesen független, s az előbb-utóbb bekövetkező reakció állásodat vehetné el. E mellett távolságod Pestről azt a hitet kelthetné, hogy puszta strohmann szerepről van szó.

Zigány önként ajánlkozott, de senki sem szeretné. Se nem eléggé független, se nem eléggé modern.

Ily körülmények között legtöbb megnyugvást a Kégl János neve keltene. A fiatalabb generációban elég ismerős; bátor és elszánt, velünk teljesen egyetért; *tökéletesen független.* A lap írhat min-

denkiről és mindenről. E mellett Pesthez oly közel van, hogy a strohmann kifogás is elesik.

Mindehhez: jövő politikai pályafutásához alkalmas ouverture volna kifejezett vezérsége nálunk.

Mit gondolsz? Elsősorban a magad személyét illetően, mert mint mondám, ezt tartanók legjobbnak. A lapon a felelős szerkesztőn kívül csak a W. Ö. neve állana, mint szerkesztőségi titkáré, akihez a közlemények küldendők be.

Ha ez a változás bekövetkezik, kétszeresen szükséges, hogy már a januári számban mi régiek felvonuljunk, nehogy híveinkben azt az aggodalmat keltsük, hogy visszavonultunk. Azért nagyon szeretném, ha te is írnál Kiddről egy cikket.

Ezzel a megoldással januártól kezdve a H. Sz. átalakulhat teljesen harcias orgánummá, minden személyi tekintet félretételével. Ily körülmények között úgy gondolom, Te is igazat fogsz adni nekünk abban, hogy *G. Guszti egyedül nem jegyezheti a lapot.*

Kérlek, közöld mielőbb észrevételeidet.

Szeretném, ha mielőbb feljönnél, hogy Vészivel a jegy dolgát megbeszéld. Igen fontos volna. Mondjuk a jövő hét végén. Itt szigorú inkognitóban lehetnél, illetőleg azokkal akiket kiválasztanál.

Én meglehetősen rosszul vagyok. Az otthoni tartózkodás mindig kilendít egyensúlyomból.

Wolfner 3 üzletrésszel lépett be, Hatvany, mint mondják, 10-el fog belépni, tán Batthyány is ugyanennyivel: így lesz pénz bőven.

Rózsikával ma fogok találkozni. Alice azt mondja, jól van és azzal a tervvel foglalkozik, hogy a Wlassics intézetbe menjen be.

Ölel sokszor

Oszkár

mindnyájunk neve lekerüljön a H. Sz.-ról: 1903-ban a folyóiratot így jegyezték: „Dr. Jászi Oszkár, Dr. Szabó Ervin és Dr. Wildner Ödön közreműködése mellett szerkeszti Dr. Gratz Gusztáv."

Elek: Petrovics Elek műtörténész, ekkor belügyminisztériumi fogalmazó.

W. Ö.: Wildner Ödön.

írnál Kiddről egy cikket: Somló B.: Kidd Benjámin áldarwinizmusa. H. Sz. 1904. I. 29–37.

Wolfner három üzletrésszel lépett be: A H. Sz. tulajdonbizottságának átalakítására utal. (Lásd Szabó Ervin levelezése, I. köt. 344.)

12.

Somló Bódoghoz

Édes Bódog, *Bpest, 1903. XI. 15.*

aggályaidat méltányoljuk és számolunk velük. Tegnap beható eszmecsere után arra a véleményre jutottunk, hogy János legyen felelős szerkesztő, de ne szerepeljen a lap homlokán, hanem a legvégén egészen apró betűkkel, hogy az is jelképezze, hogy csak a sajtótörvénynek akartunk eleget tenni. Ha Jánosnak ez a megoldás nem lesz kellemetlen, akkor minden rendben van. A lap homlokán (miként pl. a Neue Zeitnél) csak annyi fog állani, hogy a lap szellemi részét érintő közlemények. Ödönhöz, a szerkesztőség titkárához küldendők.

Végleges határozat mához egy hétre du. 5 órakor lesz. Igen óhajtanám, ha arra eljönnél. Kolozsvárt nem lehet egyszer lefújni?

Gratz Guszti a dolgokat, melyeket Ödön közölt vele, látható szárazsággal és bosszúsággal fogadta, bár azt mondta, hogy örül nekik, mert már rég keresi az alkalmat, hogy a laptól megváljon. Azt is elmondta, hogy közöttünk semmi kapocs nincs: hogy neki semmi tekintélye sincs; hogy ő Kenézékkel s azokkal az elemekkel ért egyet, akik kiléptek; hogy a bizottságot is oda fogja hagyni, mert az ő közreműködésének ama decemberi ülés óta már nincs értelme stb. Különösen ellenem kelt ki, s azzal vádolt, hogy nem akarok helyt állani az elveimért stb.

Mindebből csak az az aggodalmam, hogy Hegedüsék (miként már tavaly) Gratz távozása folytán heves támadást fognak intézni ellenünk, s igyekezni fognak a Társasággal való viszonyunkat felbontatni.

A helyzet különben is feszült. Hegedüs péntekre is támadásra készül a munkástanfolyam bizottságában, mert Wolfner előadásaiban *„liberális"* lelkeknek fájdalmat okozott antiklerikális tendenciájával.

Félni azonban nem félek, mert nagy többségben vagyunk. Ha a H. Sz.-ot csakugyan kikezdenék, én el vagyok határozva, hogy bizalmatlansági indítványt adok be Hegedüs alelnöksége ellen.

Hatvany azt az eszmét vetette fel, hogy tekintettel a Bpesti Szemle teljes impotenciájára, át kellene alakulnunk egy nagy revue-vé, mely az irodalmat is felveszi.

Mit gondolsz? Persze, erről a legközelebbi jövőben egyelőre nem lehet szó. Csak távolabbi terv. Szabadjegyed ügyét igen fontosnak tartom, és szeretném, ha nem hagynál fel szándékoddal.

R. végelhatározását nem ismerem, Károlynak homályosan írt, hogy „lelkiismeretét bántaná a kollokviumokat le nem tenni". De az csak kifogás. Valószínűleg fél a két gyermekkel járó strapától. Ezt nem lehet rossz néven venni, csak az ilyen kegyes kifogások fölöslegesek.

Könyvem első része nyomdában van már.

Nagy ideje. Tegnapelőtt is munka közben oly rosszul lettem, hogy be kellett szüntetni.

Különben is igen göthös vagyok, ma fejem, holnap mellem fáj, majd meg zsábát kapok stb. stb.

Szervusz Bódog, ölel *Oszkár*

A du. bejárásra vonatkozó hír legalább egyelőre alaptalan.

János: Kégl János.

Kenézék: Kenéz Béla közgazdász, statisztikus, 1907-től a kolozsvári, 1917-től a budapesti tudományegyetem tanára, függetlenségi párti politikus. A TT-től igen korán elfordult, a Magyar Társadalomtudományi Társaság választmányi tagja lett. 1920-tól képviselő, a Ház alelnöke.

ama decemberi ülés: a H. Sz. szerkesztő bizottságában ekkor zajlott le az első nyílt összecsapás a liberális és a radikális elemek között. Jásziék itt Gratz Gusztávval szemben keresztül vitték azt a követelésüket, hogy a folyóirat a továbbiakban „ne foglalkozzék politikával", azaz a Szabadelvű Párt napi politikai igényeinek kiszolgálásával. Ekkor határozták el a három társszerkesztő kijelölését is, Jászi Oszkár (szociológia), Wildner Ödön (irodalom, művészet) és Szabó Ervin (szocializmus, munkásmozgalom) személyében. A vitáról kiadott tájékoztató körlevelet közli Pók Attila: *Néhány dokumentum a Huszadik Század történetéhez* (*Századok*, 1974. 1187–1206.) és Szabó Ervin levelezése, I. 246–247.

R.: Hochstätter Rózsa.

Károly: valószínűleg Pollacsek Károly ügyvéd, Szabó Ervin nagybátyja, aki nevelőnői állást szerzett Somló volt menyasszonyának.

13.

Somló Bódoghoz

Édes jó Bódogom, *Bpest, 903. XI. 24.*

Bocsáss meg, hogy oly régen nem írtam és oly későn nyugtázom ajánlott leveledet. De nem frázis, mikor azt mondom, hogy a *végsőkig* igénybe vagyok véve: könyvem, H. Sz. reformja, prospektuskészítés számára, Társaság, Munkástanfolyamok, nem is említve a hivatalt, mely pedig a szokottnál jobban igénybe vesz. Reggel 1/2 8-tól éjfél utáni 1-ig a szó szoros értelmében minden órám el van foglalva.

Vasárnapi gyűlésünk simán folyt le, ami Gusztinak érdeme, ki a legnagyobb mértékben lojális volt. A gyűlés egyhangúlag kimondta Kégl szerkesztőségét, s a szerkesztőbizottságba a régieken kívül Téged és Eleket küldötte ki. Most folytatom a tárgyalásokat Kéglel, ő úgy látszik hajlandó, de némi imperialisztikus tendenciái vannak, melyeket tisztába kell hozni s beilleszteni szerkesztőségi elveink tiszta köztársaságába.

A munkástanfolyam ülésén Hegedüs tényleg „liberáliskodott", de az egész simán folyt le, mint reméltem, dacára Pikler kifogyhatatlan tapintatának.

A bécsi terved még álomnak is túl szép volna, úgy hogy nem lehet róla beszélni, csak emlékeztetlek, hogy én nem gróf, de nyomorult beamter vagyok, ki legfeljebb 4 napi szabadságot kap karácsonyra, melyet szüleimnél kell töltenem – – –

Egyebekben édes fiam kevés az újság. Szombati összejöveteleink jól mennek, igen kellemesek és hasznosak.

Az említett prospektus (előfizetési felhívás) mintegy 30 000 példányban fog kinyomattatni, és mellékeltetni fog a Természettudományi Közlönyhöz, a Művészethez, a Jogtudományi Közlönyhöz és a Tanárok Lapjához (?).

R. úgy látszik a déli út mellett döntött és november elején indul. Ő is örül neki.

Hogy vagy jó Bódog? Mikor és hová mész? Nem feledkezel-e meg januári számunkról? Pekárról és a jeles Timonról is írhatnál

néhány sort. A derék férfival mi most sokat gorombáskodunk, mert a böjtről írt felolvasási tervét nem fogadtam el.

Ő igen dühös lett és azzal vádolt, hogy mi az ő „kényelmetlen igazságaitól" félünk.

Erre kissé megfenyítettem.

Újabban két új Starom van. Az egyik kitűnő munkatársnőnk, J[acobi] Lívia, a másik Lys Noir. Mindkettő fölötte érdekes és elragadó. Leszámítva néhány legkiválóbb férfit, a nőkben sokkal több örömöm telik, mint a férfiakban – az intellektuális téren is.

Sokszor ölel

Oszkár

Pekárról: Pekár Károly: *A filozófia története* című összeállítását Somló ismertette: H. Sz. 1904. I. 61–62.

Timonról: Timon Zoltán: *Egészségtani erkölcstan* című munkáját Jászi ismertette. Uo. 158–159.

Lys Noir: Gutmann Irén, később Leopoldné írói álneve.

14.

Somló Bódoghoz

Bpest, 904. I. 31.

Köszönöm, kedves Bódog, meleg soraidat. Tényleg jól sejtetted, tántorgó állapotomban szükség volt biztatásodra. Leveled tényleg erőt adott; mert dicséreteidből 90%-ot barátságod számlájára is írva, megmarad belőle mégis az az objektív 10%, mely elég ahhoz, hogy az ember tovább éljen. Piklertől is kaptam egy kis bátorítást. Azt írta, hogy könyvemet igen sikerültnek találja; általában egyet ért vele és a tulajdonképpeni téma tekintetében tisztázta gondolatait.

Én is úgy vélem, hogy könyvem érdemei – ha egyáltalán léteznek ilyenek – e körben keresendők.

A munka egyre folyik: népies kiadás, prospektus a felolvasásciklusra, bírálat Gaálról – ez a pihenésem eddigelé.

Mindegy – a krízisen azt hiszem túl vagyok.

A Kirgiz elhalmoz jóságaival; könyvemet szereti, habilitációmat spontán javasolta és biztos sikerrel kecsegtet. De jól tudod menynyire túlbecsüli befolyását az öreg.

Legfőbb vigaszom a kis Margit. Oly kár ezért a lányért és ebből a szempontból annyira sajnálom, hogy koldus vagyok.

Oly természet Ő, mely azt hiszem Goethét elragadta volna. Az a pompás játékszerűség, mely a testén és a lelkén végigömlik, amily képtelenné tenné őt feleségnek, épp oly ideális barátnővé varázsolná.

Ne félj, öreg. Ez nem szerelem, legalább nem az, mely házasságba vezet. Hogy hova? Chi lo sa? Kedves tőled, hogy könyvemről írnál; nem annyira hiúságból óhajtom, mint inkább azért, mert véleményedet szeretném tudni.

A H. Sz.-ban már két úr is szeretne írni: Lázár Béla és Olgyay László. Utóbbi konkurrensem volt és dicséretet aratott. Az Athenaeumba alighanem Pekár fog írni, mivel e szándékát kifejezte. (Ti. írási szándékát.)

Gyulai modern cikket nem ad ki – legalább belátható időkön belül nem.

Tán így legjobb volna valami napilap: Budapesti Napló vagy P. Lloyd?? De nekem egész mindegy ez; a kritikád a fő.

Jóságodat még egyszer köszöni szívből

Oszkárod

népies kiadás: Jászi *Művészet és erkölcs* című ekkor megjelent könyvéből hamarosan egy rövidített és közérthetőbb, kifejezetten a munkások számára készült kiadás is megjelent.

felolvasásciklus: a TT 1904 tavaszán több hónapon át tartó vitaciklust rendezett „A társadalmi fejlődés iránya" címmel, amelyen négy előadás és több mint harminc felszólalás hangzott el. Jászi, minisztériumi állására való tekintettel, nem vett részt a vitában, de annak megszervezésében vezető szerepe volt, s ő írta a ciklus programszövegét is (H. Sz. 1904. I. 163–164.).

bírálat Gaálról: Gaál Jenő: *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk* című könyvéről Jászi *Széchenyi István mint evolucionista* címmel írt bírálatot (H. Sz. 1904. I. 150–153.).

A *Kirgiz:* Vámbéry Ármin professzor.

Margit: Bánóczi Margit, B. József irodalomtörténész lánya, B. Lászlónak, a Thália Társaság alapítójának nővére. Ez időben tanítónő, később orvosnő. Somló Bódog felesége lett.

Olgyay László ismertetése megjelent: *Művészet és erkölcs.* H. Sz. 1905. I. 116–130.

15.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódogom! *Bpest, 1904. IV. 26.*

Szörnyű nagy ideje nem hallok Rólad, amiben tudom, a strikenak is megvan a maga része. Fölötte izgató napjaink voltak; valósággal forradalmi hangulat izzott, s én lázas voltam és szomjas és megfeszült.

Többek tanácsára elállok a vitán való felszólalástól. Ugyanis megvan a veszély, hogy nyílt szoc.[ialista] állásfoglalásom két legfontosabb ügyemet: a francia utat és a docentúrát agyonüthetné. Pedig egyelőre egyik sem áll rosszul. Pláne a francia út. Szabadságom már meg is van s fizetésem meghagyása kilátásba helyezve. Ilyen körülmények között talán megbocsátható, hogy megalkuszom. Tényleg mindkét tervem az Ügynek is sokkal többet használna, mint felszólalásom.

Másrészt az is igaz, hogy hol itt a határ: nem fogom-e ily módon egész életemre elaltatni lelkiismeretemet? Szörnyű ez az állapot, kedves fiam, melyben vagyok. Oly kitűnően jellemzik a szolgabíró-miniszterelnök cinikus szavai: „Ha minden áron emberi jogaikat akarják gyakorolni – hát mondjanak le hivatalaikról!" Tényleg előbb-utóbb nem lesz más megoldás számomra.

Teljesen munkaképtelen vagyok. Ki nem mutatható lázak égetnek. S úgy vágyom valami után, ami ledöntene – kimerülten pihenni. Tán a tavasz is teszi, mely pompás, ragyogó és égető.

Tán a tenisz is teszi, mely növeli erőérzésemet a borzasztó akadályokkal szemben. Tán Renée is teszi, az én édes pajtásom, ki nagy, hatalmas és csodálatos, mint egy pogány istennő, és gyönge, félénk és naiv, mint egy iskolás leány. (Ez köztünk legyen mondva, kérlek, mivel óvakodni kell ostoba pletykáktól.) És tán az is teszi, hogy oly rég nem láttalak, hogy oly rég nem hallottam felőled, öreg fiú!

Az volt a célom, hogy okvetlenül rábeszéljelek, hogy a május 3. vagy 6. ülésünkön okvetlenül emelj szót, mivel igen fontos volna álláspontunkat erősíteni. De most jut eszembe, hogy az én személyes aggályaim talán most Rád nézve is fennforognak a kolozsvári ügy alkalmából.

Légy óvatos s legrosszabb esetben tégy úgy, mint én: *add be írásban véleményedet.* Mert Hunniában, mint tudod, nem olvasnak. Mikor jössz fel? Úgy tudom, a Leopoldék pünkösdre fognak kihívni. Rózsika már vasárnapra bejelentette érkezését, de úgy látszik, a forgalmi zavar feltartóztatta.

Szervusz Bódog,

A végletekig ideges, lázas és vesztétsejtő a te öreg barátod

Oszkár

A felszólalás dolgában azonnali válaszodat kérem.

strike: az 1904. április 19–24-i országos vasutassztrájk.
vita: a TT felolvasás- és vitaciklusa a társadalmi fejlődés irányáról.
szolgabíró-miniszterelnök: Tisza István.
Renée: Erdős Renée írónő.
május 3. vagy 6. ülésünkön: a TT vitaciklusa február 14-től május 20-ig tartott. Somló nem szólalt fel a vitában.
a kolozsvári ügy: Somló a kolozsvári egyetem jogbölcseleti tanszékére pályázott.
Leopoldék: Leopold Lajos és Gusztáv, mindketten dunántúli birtokosok, gazdálkodók s egyúttal a H. Sz. körének tagjai.

16.

Somló Bódoghoz

Bpest, 904. VI. 15.

A másik kezesed, édes Bódog, Guszti lesz, aki szívesen elvállalta. A Tört. Materializmusból cca. 330 K-t kaptam az évi leszámolás fejében. Te körülbelül ugyanannyit fogsz kapni. A *Művészet* és *Erkölcs* népies kiadásával baj van. A munkások félnek tőle, mert erkölcsről van szó, ők az erkölcsöt csak a prédikáció formájában ismerik. A bajon csak úgy lehetne segíteni, ha vki a Népszavában egy tárcát írna a dologról s különösen elmondaná, hogy az erkölcsnek más értelme is van, mint népbolondítás és hogy a művészet több, mint úri luxus.

Elég volna az *álerkölcsről* írt fejezetet reprodukálni, hogy megértsék a dolgot. Ez a dicső feladat – eltaláltad – Terád várna, édes fiam.

Tudom, hogy szörnyű egy dologról két ismertetést írni. De tán nem okozna túlságos fáradságot és annak a keserves órának néhány munkásfej köszönhetne egy pár új sugarat.

Ha vállalod, küldenék egy népies kiadást.

De ha nagyon unod, mondj egész ungeniert nemet. Szavamra át fogom érteni álláspontodat. Én most pl. valószínűleg nemet mondanék – oly teljesen letörtem.

Valószínűleg nem megyek Velencébe, hanem valahová a nápolyi öbölbe.

Szervusz Bódog

O.

Kandidatióról azonnal értesíts.

Somló megírta az ismertető cikket, amely Világi Pál aláírással jelent meg a *Népszava* 1904. aug. 2-i számában.

17.

Szabó Ervinhez

Sorrento, 1904. VII. 7.

Végre egy délután, amikor írni lehet. Vihar kerekedett, ami elűzi azt az édes langyos melegséget, mely az embert mondatfűzésre képtelenné teszi. Igaz így meg a szél zavar, amint a Vezúvval szemben terrace-unkon ülve írdogálok, és fel-felfordítja a papirost. De tudod, hogy az ember technikai nehézségekkel inkább megbirkózik, mint pszichikaiakkal.

Nem lehet még csak sejtetni sem írással azt a gyönyörűséget, ami itt van. Majd ha eljössz egyszer ide, meg fog ríkatni az egész csodálatosan fenséges szépsége, mely úgy látszik, nemcsak a renaissance erős embereit, de minket dekadenseket is extázisba tud hozni. Itt szép, szótlan napokat élek. Kétszer napjában fürdöm, sokat

bámészkodom, olvasom Spencer önéletrajzát, a noble and highly interesting book, a Schmoller úr mérsékelt, nagyság és lendület nélkül való könyvét és sok verset, különösen Goethe-től, mormolgatok, ha a szentimentalizmus túlságosan elfog.

Csak a hosszú diner-ek ejtenek olykor kétségbe, úgy, hogy elhatároztam, hogy a jövőben a penziórendszert lehetőleg kerülni fogom: 6–7 fogást végigenni szertartásos lassúsággal! Mikor én ki szeretnék ülni a tenger partjára és sajtot, tojást, fügét enni s egy pohár fehér sorrentói borral leöntve a gyors vacsorát. Épp teljes egyedüllétem okából talán a kelleténél többet gondolok a hazai dolgokra, emberekre s lányainkra s egy igen kellemetlen családi históriára, mely a közelben fenyeget.*

De mindezeknél többet gondolok Rád, Ervin, és a mi megingott barátságunkra.

Mert bár jól esnék letagadni – s Te hivőbb és kevésbé analitikus lelkeddel tán képes is vagy reá – nem szabad eltitkolni és rejtegetni tovább, hogy az utóbbi idők megzavarták azt a legteljesebb intimitást, melyben voltunk. Lehet, hogy ez a barátság mai formájában is van olyan erős, hogy sokaknak mintául szolgálhatna. De ez nekem sovány vigasz. Többször akartam róla beszélni, de nem találtam kellő alkalmat hozzá. Azért már Pesten elhatároztam, hogy a távolból fogom megkísérleni ezt az ügyet tisztába hozni. Hisz sok épület nem omlott volna össze, ha egy-egy falának megingását kellő időben észrevették volna.

Baj, hogy nem tudom, hogy a mi barátságunk vára melyik falában inog. Épp ezért becsületes kézzel tapogassuk meg. Ha fáj is: nem baj. Elfojtott félreértések még jobban fájnak.

Az kétségtelen, hogy a változás a „helyi szomszédsági kapocs" megszűnésével kezdődött. Az a jótékony mindennapi „pszichikai interakció", mely úgyszólván közös és egyetértő munkával készítette ki gondolatainkat és érzelmeinket – azokat olykor termékeny kompromisszumokba hozva – megszűnt. E helyett ritkán jöttünk össze, egyedül kikalapácsolt új benyomásokkal, ítéletekkel és reflexiókkal a mi egyenlően kemény, dacos és akaratos fejeinkben. És a közös kikészítési folyamat elmaradván, mereven tűntek fel ellen-

* nem egész közelről

tétek, melyek a „helyi szomszédsági kapocs" mellett szelíden elsimultak volna.

A temperamentumaink közötti eltérés egyszerre világossá lett. A Te szívós, fegyelmezett, egy főirányban járó, erősen kritikus és töprengő, keveseket szerető és sokakat gyűlölő, magába zárkózott, az elméletben sokkal gyakorlatibb s a gyakorlatban sokkal elméletibb lelked szemben találta magát az én heves, de könnyen összeeső, rakoncátlan, mindenfelé kalandozó, lelkesülő és szintetikus, tartósan gyűlölni képtelen, közlékeny s a nagy eszményekért a gyakorlatban kompromisszumokra hajló természetemmel.

Igaz, itt a korkülönbség is szerepet játszik. Jól emlékszem, csak pár év előtt is minden kompromisszumot aljasságnak véltem, s bátyám annak a szegény franciának sorsától féltett, ki Napóleon bukása után „Vive Napoleon" kiáltással leugrott a harmadik emeletről – és szörnyet halt.

Azután míg én egyre inkább távolodtam a politikától. Te egyre közelebb jutottál hozzá. S engemet bánt ez a felemás szerep – melyet pár év előtt én is megkezdettem s hajlandó lettem volna játszani.

Vagy, vagy! Vagy az ember kiáll és harcol és pártot szervez. Vagy félrevonul és az ideológiának és a napi politikától távol álló gyakorlati mozgalmaknak él. De a csendes dolgozószobából beleavatkozni a vezetőségért versengő félművelt emberek dolgaiba – ez, engedj meg fiam, fájdalmas látvány.

Bár utóbbi időben egyre inkább megutáltam a politikát, és tán még a művelt nyugaton Bebelékkel együtt való dolgozás sem érne fel nekem a tudomány örömeivel és az élet emelkedettebb esztétikai szemléletével: mégis becsülni tudnám és együttérezni tudnék azzal, aki a mi kis balkán országunkban szocializmust akar csinálni. De csak úgy mellékesen a tudományos kutatás közben, a hivatalos állás által titkolózásra kényszerítve, beleavatkozni ebbe az egész nem éppen emelkedett dologba: ez, Barátom, az erőnek megdöbbentő pocséklása! Hát a tudományos problémáknál csakugyan fontosabb Neked, hogy Csizmadia, Vágó, László és ne Bokányi-Groszmann uralkodjanak!

Ezekkel a dolgokkal összefüggésben van, hogy Te mindjobban elmerülsz a tudományos szocializmusban és én mindinkább keve-

sebb megnyugvást találok benne. Az ortodox marximus annyira utálattal tölt el, mint a bibliamagyarázat. Mi közöm nekem ahhoz, hogy Marx és Engels csak úgy mellékesen egy kérdésben hogyan nyilatkoztak. A „Neue Zeit" modora és gondolatköre egyenesen elviselhetetlen nekem. A drezdai kongresszus gondolatszabadsága és erkölcsi emelkedettsége pedig nagyon keserű reflexiókba kerget.

A párttudomány nekem olyan, mint a pénzért mért szerelem: silány és lendület nélkül való.

Ezek a pontok azok, melyek körül – úgy látszik nekem – olykor tudatosan vagy öntudatlanul összeütközünk.

Vigasztaló, hogy személyes jellegű nincs közöttük. Bár az intellektuális megbántódások nem lehetnek hatás nélkül az érzelmi életre, mégis változatlannak érzem azt a szeretetet és nagyrabecsülést, mely Hozzád fűz.

Talán, ha idegállapotom nem vált volna oly rosszá: ezek a kis összeütközések és elidegenedések elkerülhetők lettek volna.

Hogy bekövetkeztek: úgy érzem jobb így szembe nézni velük, s Téged is kérlek, hogy járulj hozzá a helyzet tisztázásához.

Lehet, hogy én követtem el hibákat. De tudod, hogy igen roszszul voltam. Bocsáss meg, ha megbántottalak.

Régi barátsággal és változatlan szeretettel ölel

Oszkárod

Írj: Napoli. Ferma in posta.

Mi az újság a H. Sz. és barátaink körül?

olvasom Spencer önéletrajzát: Herbert Spencer *Autobiography* című, 1904-ben két kötetben megjelent posztumusz könyvéről van szó, melyet Jászi a *Budapesti Szemlé*-ben később ismertetett. (1905. [I] 1–32, 198–228).

noble and highly interesting book: Nemes és nagyon érdekes könyv (ang.).

Schmoller úr könyvét: Gustav Schmoller *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre* (Leipzig 1900–1904) című könyvéről lehet szó.

egy igen kellemetlen családi históriára: Nem tudjuk, hogy milyen családi kellemetlenség fenyegette Jászit.

a „helyi szomszédsági kapocs" megszűnése: Szabó Ervinnek a Fővárosi Könyvtárhoz történt átkerülésével munkahely szempontjából távolabb kerültek egymástól.

pszichikai interakció: lelki kölcsönhatás.

a korkülönbség: Jászi mindössze két évvel volt idősebb, mint Sz. E.

Csizmadia Sándor. *Vágó* Béla. *László* Jenő a Szabó Ervin vezette pártellenzék tagjai. *Bokányi* Dezső és *Groszmann* Miksa a pártvezetőség konzervatív elemei voltak.

a drezdai kongresszus: a Német Szociáldemokrata Párt 1903. szeptember 13-án tartott drezdai kongresszusára utal, amely az ortodox marxistáknak a revizionisták feletti győzelmét eredményezte.

18.

Szabó Ervinhez

Napoli, 1904. VII. 17.

Szép és okos levelednek igen megörültem, édes Ervinem, hogy oly hosszú idő múlva egyszer ismét teljes őszinteséggel beszéltünk egymással. Mert a kibeszélés mindig jobb, mint az önmagábafojtás. Tulajdonképpen egy pont kivételével megértettük egymást, legfeljebb a következmények tekintetében ítéljük meg eltérően a helyzetet.

Ez a pont: az eltávolodás kezdete. Nekem eszem ágában sem volt azt hinni, hogy mindent a helyi, szomszédsági kapocs megszűnése okozott. Én csak a *krízist* akartam ezzel indokolni s ebben azt hiszem igazam is van. Persze, hogy *sokkal* előbb kezdődött a baj s a folyamat nálam ugyanaz volt, mint ahogy Te leírod, fiam. Hogy én ezt a processzust nem ismerném? Hisz ez volt mindig egyik főtémánk Bódoggal! Hiszem, hogy ez egy nagyrészt fizikai folyamat. A kristály, mely eddig egy vegyületben oly boldog mohósággal oldódott, nem képes tovább, mert a vegyület befogadási képessége megszűnt. És itt csak a kellő időben való eltávolodás és visszatérés segíthet. De ez nem is oly nagy baj. Minden komplikáltabb idegrendszer ennek elmaradhatatlanul ki van téve.

Még nem volt ember, kivel szemben nem éreztem volna. A baj nálunk sem itt van. A baj az intellektuális tereken van: azon problémák körül, melyeket feszegettünk! Mert nekünk, kik eldobtunk mindent magunktól, ami az emberek átlagának életcélja (vagyont, családot, rangot, fényes karriert, szerelmet stb.) a mi eszmei életünk lesz a legégetőbb létkérdésünk, melyen élünk és halunk. S be kell következnie szükségképp, mit Spencer mond életrajzában,

hogy az eszmék szolgálata gyakran igaztalanná tette az emberekkel szemben . . .

Mert hisz oly kis hitvány dolog minden más a nagy eszmei dolgokkal szemben . . .

Az az intellektuális meghasonlás pedig, mely közöttünk támadt, mégis csak a *tudomány* és a *politika* kérdése, bármily formába is öltöztessük a kérdést.

Mikor Te így szólsz: „Mert minden eszménél, minden igazságnál van erősebb valami: az az eszme, amely az emberek lelkében *már* él, az az igazság, amelyet *már elfogadtak.* S nagyon túlbecsüli az őket, aki úgy véli kiirthatni belőlük a régit, hogy egyszerűen, mereven, ridegen elébük állítja az új igazságot." – akkor Te belőled nem a tudós szól többé, hanem a *politikus,* aki gyakorlati eredményeket akar elérni s a Te beszéded kétségbeejtően hasonlít ahhoz, amellyel minden úttörő tudományos igazságot (pl. a darwinizmust annak idején) a konzervatívek szeretnének elfojtani vagy enyhíteni.

Igenis a tudósnak *egyetlen tisztje:* az ő igazságát hirdetni, tekintet nélkül azokra a balhiedelmekre, melyek a koponyákba már befészkelték magukat – igen: mereven, a legkisebb koncesszió nélkül.

Vajon a politikusnak számolni kell-e ezekkel a balhiedelmekkel? A gyakorlati politikusnak mindenesetre igen. S minthogy van egy elméleti politika – talán annak is. De ez nem tudomány többé. Hát mi? Biblia-exegezis. Ez vagy ehhez hasonló működéssé válik minden tudomány, melynek megszűnt főirányítója az *igazság keresése* lenni.

Kétségtelen, hogy ennek a kommentáló munkának nagy jelentősége van. De hogy ezek vezetnék a nagy néptömegeket? Soha, fiam.

A néptömegeket nem lehet fussnotékkal vezetni. A néptömegeket csak a nagy, lángoló temperamentumok vezethetik izzó lelkesedésükkel, a hangjuk vibrálásával, egyéniségük imponáló fölényével, azzal az öntudatlan művészeti szintézissel, melynek a testük és a lelkük a spontán kifejezője. Mióta kormányozzák a nagy néptömegeket a Kautskyk vagy a Labriolák? Oda Jaurésok, Ferrik, Turatik kellenek, akiknek nagyon mellékes ez vagy amaz a dogma, amelyet annnyiszor rúghatnak fel, ahányszor kedvük telik.

Azokat a kis teoretikus elkülönbözéseket, melyeken a tudósok vitatkoznak, a néptömegek nem értik meg. Őket a nagy perspektívák, a komoly szükségletek mozgatják. És az egész német szocializmus revizionista lesz abban a percben, mikor megszületik neki a maga Bebelje!

Szóval a mi eltérésünk a tudományos és a politikai munka eltérésén alapszik.

De hogy én azért a Te munkádat „lenézném, megvetném, utálnám": azt igazán csak az utóbbi időkben annyira igénybe vett idegrendszered mondathatja Veled! Fantasztának kellene lennem, hogy ne méltányoljam e munka gyakorlati értékét, fontosságát, jelentőségét, nem is beszélve erkölcsi tiszteletreméltóságáról!

Nem is ezen munka elleni tudományos ellenszenv szól belőlem, hanem a meggyőződés, hogy Te *nagyobb* és *termékenyebb* feladatokra vagy hivatva. Azt hiszem, ismerve képességeidet, helyesen ítélem meg a helyzetet, mikor úgy vélem, hogy Te az *elmélet tudományos alkalmazására* vagy hivatva, nem pedig az elmélet kommentálására. A történelmi materializmus termékeny módszertani eredményeivel Neked a történelem és a közgazdaság tényeihez kellene fordulni és à la Grünwald, Loria, Kovalewsky ki kellene mutatnod a nagy törvényszerűségeket a jelenben és a múltban.

Ez méltó feladat volna Hozzád! És mily termékeny! Mennyire az elevenére koppinthatnál a magyar tudományos parnasszusnak s hány embernek nyitnád fel a szemét!

Szorgalom, kritika, praktikus érzék – mind megvan Benned ehhez a szép és nagy feladathoz . . .

Talán megint csak „a hangulatok" beszélnének belőlem? Azt hiszem, nem így van. S ellenére minden hangulatnak s meggyőződésváltozásoknak – úgy érzem, hogy *mereven* hű maradtam a lelkem legmélyebb tendenciáihoz: az igazság és a kizsákmányolt néposztályok szeretetéhez. Tudomány és humanizmus! Én azt hiszem, nem tévedhet rossz útra az, akinek ez az *egyetlen* ideálja, ha hűtlen is lesz olykor emberekhez, módszerekhez és eszközökhöz.

Így látom én a dolgokat édes Ervinem. Ha egyszer tán el is válnak az útjaink, és intellektuális törekvéseink eltérése megfosztana barátságodtól, hidd meg, hogy a múló keserűségeket és szenvedé-

lyeket letisztítva magamról, ott benn a lelkem legmélyén csak egy érzés maradhatna meg Veled szemben, az örömé, hogy egy igaz és tiszta ember egyszer nagyon (ugye) szeretett

Igaz barátsággal ölel

Oszkár

Írhatnál *Capri*, ferma in posta.

Biblia-exegezis: Bibliamagyarázat.
Fussnotékkal: lábjegyzetekkel.

19.

Somló Bódoghoz

Bpest, 904. VIII. 13.

Kinevezésed mélyen megörvendeztetett édes Bódogom. Az ilyen szép vakációt élvezve be fogod látni, hogy mégis sokat nyertél a professzorsággal. És helyzeted egyre előnyösebb. Mind jobban megszokod, egyre kevesebb készülésre lesz szükséged s a nagyváradi egyhangúságot pótolni fogja gondolataidba való belemélyedés. Én a zaklatott bürokrata ezt nagyon átérzem. Félek, hogy egyre kevesebb alkalmam lesz tudományos koncentrációra. Roppant örvendek, hogy munkádon oly szép eredménnyel dolgozol. Erre volna egy propozícióm. Most igyekszem a könyvtár II. sorozatát összeállítani. Szép lesz. Kétévi anyagról van szó, 1905 tavaszától számítva. Te addig okvetlenül kiadsz valamit munkádból. Szeretném tehát könyvedet a vállalat prospektusába bevenni. Nem is előnytelen. Azt hiszem, sikerülni fog ívenként 30 forint honoráriumot biztosítani. Kérlek tehát, közöld velem véleményedet. Ha – mint bizton remélem – igen, tudasd a dolog címét (Nem volna jó pl. A jog lélektana és biológiája?) s várható terjedelmét s pár sornyi ismertetést a publikum számára.

A második sorozatban jönni fog:

Leopold: Az agrárszoc. lélektana.

Diner-Dénes: A jövő művészete.

Loria: Az alkotmány gazdasági alapjai *(II. kötet).*

Guyau: A jövő vallástalansága.

Még 1–2 kötettel nem vagyok tisztában. Baldwin igen érdekel. Írj róla.

Énnekem roppant sok dolgom van, de nem dolgozom eleget. Az a bizonyos esszé túl sok gondot ad. Többnyire egyedül vagyok, olykor – aggasztóan sűrűn – Renée-vel.

Ervin elég jó karban dolgozik.

Guszti elment kerületet alapítani.

Wildnerék visszatérőben.

De itt van Meller, kiben nincs sok örömem.

Ma hazamegyek szüleimhez 3 napra. Nem tudom mi van Méray-val. A Budapesti Naplóba ír tárcákat. Féltem. Levelemre nem válaszolt.

A Mesternek add át köszönetemet és üdvözletemet.

Ölellek fiam
O.

Kinevezésed: Somló egy évvel később foglalta el katedráját a kolozsvári egyetemen mint a jogbölcselet nyilvános rendkívüli tanára. A ny. rendes tanári címet 1909-ben nyerte el.

a könyvtár II. sorozata: az előző évben megindított Társadalomtudományi Könyvtárról van szó, amelyben külföldi és magyar szociológusok munkáinak egész sorát jelentették meg.

Guszti: Gratz Gusztáv, aki azonban csak 1906-ban lett képviselő az Andrássy-féle Alkotmánypárt programjával.

Meller: Meller Simon művészettörténész.

A Mester: Pikler Gyula.

20.

Somló Bódoghoz

Bpest, 904. X. 9.

Végre egy szabad vasárnap délelőtt, melyen elbeszélgethetünk kissé, édes Bódogom. Ne vedd feledékenységnek, hogy eddig nem írtam. De igazán a szó szoros értelmében be vagyok fogva reggeltől éjfélig. És azt nem akartam, hogy puszta kronológiai adatokat közöljek Veled, midőn úgy zakatolnak bennem a vajúdó eszmék és érzelmek, mint talán még soha.

Külső tényekben csak egy nevezetesebb közlendőm van. Az Athenaeummal felbontottam a szerződést, amiért a honorárium 2/3-ad részével kártalanítottak. A részleteket egyszer elmondom szóval. Most csak annyit, hogy a dolog összefüggésben van a berni kompilátorral.

Így ugyan kidobtam 1/4 évi munkát, de szabadultam viszont egy terhes és örömtelen feladattól. Most már Párizs előtt nem fogok semmi érdemlegesbe bele: csak Gyulainak írok egy nagyobb Spencer-tanulmányt, s néhány könyvbeszámolást a H. Sz.-nek. Emellett olvasok *biológiát.* A Le Dantec kutatásai egy új világot tárnak fel ámuló szemeim előtt. Nem akarok elhamarkodó végítéletet mondani. Annyi bizonyos, hogy a közkeletű pszichológiába s főleg – az introspektív lélektanba vetett bizodalmam erősen inog és helyt ad a fiziko-kemizmus egyetemessége lesújtó, de bámulatosan szép perspektívájának.

És még egy eredmény: Méray módszere emelkedett becsülésemben, ha összes eredményei hamisak volnának is. Annyi bizonyos, hogy a francia biológia geniális vezére sokkal inkább a Méray szemüvegén nézi a dolgokat, mint a Piklerén, vagy a miénken. S mikor az amoeba életében a legbámulatosabb „szándékosságot", „szelekciót" stb. találunk, az ember hajlandó mosolyogni a belátáson és egyéb antropomorf eszmélkedéseken.

Tanulni kell biológiát és tisztába kell jönni a természettudományi kutatás módszereivel, amiről nekünk úgy látom homályos fogalmunk sincs. És ennek kapcsán fogadj el tőlem édes fiam egy figyelmeztetést, amit annál inkább jogosultnak érzem magamat megadni, mert azt magammal szemben a *legszigorúbb megrovás alakjában* már érvényesítettem. Mi frivolak vagyunk emberek és munkák megítélésében. Egy-egy nagy Wurf, Koncepció, szintézis vagy finom analízis úgy megkap, hogy tótágast állunk örömünkben. És azután jön egy katzenjammer-szerű állapot. Egész úgy vagyunk a tudománnyal, mint a társas érintkezéssel, mint a szerelemmel.

És ez eredendő faji bűn.

Emlékszem, mily kitörő lelkesüléssel fogadtuk Mérayt. Te hozzá is kezdtél tüzetes tanulmányozásához. És most egyszerre ad acta! teszed.

Itt van egy könyv, mely szempontjai újdonságával, koncepciója nagyszerűségével megkapott. És Te most kivégzed félítéletek alapján!

Mérayt két úton lehet megdönteni:

1. Kimutatod, hogy módszere, kiindulási pontjai és következtetései badarságok.

2. Vagy ha ezek ellen nincs kifogásod, akkor bele kell menni a részletekbe és bebizonyítanod

a) hogy biológiai alapja rossz,

b) vagy hogy szociológiai tényei helytelenek.

Te úgy tudom az 1. alatti meggondolás alapján veted el. Hát Édesem, tessék ezt megírni, akár 20 sorban, de a tudományos munkamegosztás és egy kiváló ember iránti tisztelet egyaránt megkövetelik, hogy ezt megtedd.

Megmondom őszintén: én azt hiszem, erre nem vagy képes. Úgy vagy vele, mint én. Sok sok minden ellene látszik mondani ennek a rendszernek; de ezek az ellenvetések nem alakultak ki szilárd egésszé. *Ahhoz sokkal több pozitív tudás kellene.* És Te, mint én, ettől visszariadsz és átadod magadat a jóleső pszichologizálás avagy olcsó darwinizálás jól kivájt reflexszerű tekervényeinek. Pedig miért higgyem el pl., hogy a puszta introspekció szerencsésebb lesz, ha azt Pikler csinálja, mint amikor Plato vagy Vico alkalmazták.

Tények, tények és ismét tények kellenek.

De lehet, hogy rosszul ítélem meg a helyzetet, hogy Te csakugyan *komoly és végiggondolt* okfejtéssel dobtad el magadtól Mérayt. Ebben az esetben azonban már csak iránt am való barátságból is publikálnod kellene kutatásaidat, hogy engemet egy hiábavaló munkától megkíméljl, mint ahogy már tényleg megkíméltél egyéb tereken . . . De magadnak is tartozol vele, hisz csak nemrég írtad, hogy Te is mily tisztán látod ezt a pszichológiai ürességet, mellyel operálunk. És állandóan fülembe csöng Le Dantec végső konklúziója: „Tout se passerait de même dans la nature si les corps conservaient *toutes* leurs propriétés à l'exlusion de la propriété de conscience; les substances plastiques sont, comme toutes les autres substances brutes, soumises â la loi d'inertie: »Un corps ne peut modifier par lui-même son état de repos ou de mouvement«".

E tudományos kételyek mellett más természetű tépelődések is izgatnak, hol fájdalmasan, hol örömteljesen. Szerencsétlen természetem még nem tudja elválasztani az akciót az elmélkedéstől, újra és újra előtör és néha azt képzelem, hogy hátha Ödönnek igaza volna (l. mellékelt levelét). Súlyos köz- és társadalmi állapotunk balkáni levegője néha úgy fojtogat, hogy csaknem sírok, pláne, ha a nagy nyugati életre gondolok, mellyel most a L'Humanité révén állandó konnexióban vagyok. És hozzá egy kicsinyes hivatal pórázán lenni, amikor bennem minden feszült és vonaglik, és nyílt sisak alatt harcba menetelre hív.

Egy ilyen stimmungnak volt eredménye a Méray-féle terv, melyről Ödönünk leveléből értesülsz. (Ugye ilyen közelség mellett, mely köztünk van, nem ízléstelenség mellékelni ezt a túlzott szeretettől izzó levelet!) Körülbelül látni fogod belőle, hogy miről van szó. Mérayt szerettem volna, új tőkék bevonásával, egy-két évre faltörő kosnak befogni, hogy ez a hatalmas heverő erő gyorsítsa lassú tempónkat.

Most már átlátom, hogy Ödönnek és barátainknak van igaza, kik e tervet helytelenítették.

Nem ugyan azért, mintha én volnék a providentiális vezér, de azért, mert Méray tényleg nem az.

El is álltam végleg ettől a terytől.

Viktor közlése a vidék hangulatairól, Balthazár esperes nyílt kiállása a Mezőfi-féle szocialisták mellett, számos nobilis és derék ember nyilatkozata újra életre kelti bennem régi meggyőződésemet: a *magyar szocializmus revízióját*. Itt nem lesz addig nagyobb szabású akció, míg el nem jön e mozgalom Jaurès-e, ki szakít az ortodox dogmákkal.

Mily irányban?

Ezt el fogja nektek részletesen mondani Rab Balázs úr a H. Sz. januári számában „Szocializmus és hazafiság" c. alatt.

Távol áll tőlem a nemzeti szocializmus badarságára gondolni. De úgy látom és hiszem, hogy a nemzetközi *szociáldemokrácia minden lényeges elve összefér magyar állami szuverenitásunk nyomatékos kiemelésével és a Deák-féle nemzetiségi törvény becsületes végrehajtásának követelésével.* A magyar, tót, rutén, szláv, német paraszt érdekei tökéletesen kongruensek egymás között s nem el-

lentétesek a magyar állam *nem kizsákmányoló érdekeivel.* Szét kell egyszer már véglegesen tiporni az egész hazaárulási komédiát s a hazátlanság hörgő frázisát, és a legszigorúbb büntető intézkedéseket fogom követelni a nemzetiségi izgatás ellen. Csakis így nyerhető meg a régi világ nemes és jóindulatú embereinek szövetsége, az önzetlen intellektüeleké, akik pedig többen vannak, mint gondolnók.

Miért ne lehetne egy Magyar Szocialista Párt, miként a Jaurès „Parti socialiste francais"-je. Hisz Bebelék maguk fenn akarják tartani a nemzeti németséget.

Ez sovány vázlat, de nem hiszem, hogy tévedjek: a nemzetközi szociáldemokrácia összeegyeztethető egy evakuáltabb hazafisággal; nem az imperialisztikus és kizsákmányolóval, de pl. a negyvenes évekével.

S nem látod-e, mily éles fegyvert csavarnánk ki a szocialistaüldözők kezéből, hirdetve a magyar paraszt hazafiságát a latifundiumok hazafiságával szemben, mely túl nagy számmal nyomorítja meg a magyarság színe-virága egzisztenciáját. Persze ezek még forrongó gondolatok, de ismétlem, hiszem, hogy a politikai fejlődés kulcsa itt van.

Ne feledd: a francia szocializmus erőtlen sajka volna a nemzet intellektuális krémjének hihetetlenül lelkes támogatása nélkül.

Mikor látlak?

Ilyen és hasonló problémákat nehéz így megbeszélni.

S minthogy Ervin Párizsban van, Ödönön kívül alig van valakim.

S ilyenkor oly fájdalmas nekem a geográfiai szétváltság, amelyre jutottunk.

Szeret és ölel

Oszkárod

Nem tartanál a TTT-ban egy felolvasást?

Kolozsvárra sem volna rossz. (. . .)

Az Athenaeummal felbontottam a szerződést: a tervezett munka témája nem ismert. Ugyanigy a „berni kompilátor" kiléte sem.

Gyulainak írok egy nagyobb Spencer-tanulmányt: Herbert Spencer önéletrajza. Budapesti Szemle, 1905. I. 1–32., 198–228.

Méray módszere: Méray-Horváth Károly az ún. biológiai szociológia legszélsőségesebb hazai képviselője volt, aki a társadalmi jelenségeket fiziológiai analógiák alapján igyekezett magyarázni.

mosolyogni a belátáson: Pikler Gyula „belátásos" elméletére céloz

„Tout se passerait...": „A természetben minden egyformán zajlana le, ha a testek megőriznék összes tulajdonságaikat, kivéve az öntudat tulajdonságát. A többi nyers anyaghoz hasonlóan a képlékeny anyagok is alá vannak vetve a tehetetlenség törvényének: önmagától egyetlen test sem képes változtatni saját nyugalmi vagy mozgási álllapotán."

Ödönünk: Wildner Ödön. Említett levele nem maradt fenn.

Rab Balázs: Jászi ez időben gyakran használt írói álneve. A *Szocializmus és hazafiság* című cikk végül saját nevén jelent meg: H. Sz. 1905. I. 1–11.

21.

Szabó Ervinhez

Budapest, 904. X. 16.

Soha, édes jó Ervinem, nem vágytam még úgy utánad, mint ezekben a napokban. Ezekben a rám nézve – úgy érzem – jelentőségteljes napokban, melyekben megszállott az Eszme, hogy felkavarjon, elvegye éjjeli nyugalmamat s az öröm és a kétségbeesés között hánytorgasson. Nemcsak azért volt rád szükségem, mert tanácsod nekem minden fontos dologban nélkülözhetetlen, hanem azért is, mert ez eszme néhány igen hevesen erjesztő bacilusát éppen tőled kaptam, mint már annyi más dologban.

Váratlanul s szinte előzmények nélkül jött. Itt járt Viktor és elbeszélgettünk közállapotainkról. Ő most már épp oly sötét színben látja a dolgokat, mint mi, és abban is egyetért velünk, hogy a jelenlegi pártoktól *abszolúte semmit* sem lehet várni, sőt abban is, hogy *mindent csak a szocializmustól lehet várni.* Elmondotta vidéki tapasztalatait és ezek egyeztek mindazzal, amit az ország több más vidékéről tudok: a nemesebb gondolkozású emberek – talán még nem egészen öntudatosan – a szocializmus után szomjúhoznak, de ott lebeg lelkeik felett a jelenlegi szocialista párt „hazaáruló törekvéseinek réme". Pl. oly művelt és feltétlenül nemes gondolkozású férfiak, mint Ferenczy, a kollégium könyvtárnoka, Jánosi, az egyik debreceni egyház lelkésze, Balthazár Dezső, a Tisza család volt nevelője, doktor theol. és juris, szívből rokonszenveznek a szocializ-

mussal, csak „hazátlan" programja miatt nem csatlakoznak hozzá feltétlenül. Ezek a jelenségek ma már nem szórványosak. És természetes is, hisz a lateinerek legalább 70%-a már a proletárság anyagi bizonytalanságában él. S rám nézve még nem ez a legértékesebb elem, hanem az a – mondjuk ma még csak – 2–3%, mely a szocializmushoz *erkölcsi és kultúrvonzalomból* húz. Fölösleges, hogy Neked fejtegessem, ki nem kevésbé látod át mint én, hogy a szocializmus már rég megszűnt az éhező néptömegek kizárólagos mozgalma lenni, *hanem a kornak kultúrproblémájává* vált. Az, ami egykor a reformáció, a renaissance, az enciklopedizmus volt. És egy boldogabb jövő ragyogó szintézise ez, mely a lelkeket egyre ellenállhatatlanabbul maga felé repíti.

És ez a szocializmus erejének titka. Az, hogy nemcsak a legutolsó francia proletárt lelkesíti, de lelkesíti Anatole France-t is, a francia esprit királyát. És így van ez minden művelt országban. Csak nálunk lenne ez másként? Csak mi volnánk arra kárhoztatva, hogy szocializmusunk pusztán a nyomorgókból álljon néhány szellemileg és erkölcsileg félművelt vezérrel és egy csomó izgága zsidó gyerekkel, akik, ha egy Szabó Ervinük akad, a kis szatócsok bornírtságával félnek tőle vagy irigykednek rá.

Nem, édes Ervin, ez nem lehet így. S hogy ne legyen így, ahhoz két dolog kell mindenekelőtt.

1. Szabadulni attól a lidérctől, mely a magyar faj legderekabb, bár ma még igen kicsiny minoritásának csatlakozását lehetetlenné teszi.

2. Új vezérek a felfrissített pártban.

*

S behatóan elgondolkodva azokon az okokon, melyek a magyar lateinerek színe-javának csatlakozását lehetetlenné tették, erre az eredményre jutottam:

A szocializmus, a nemzetközi szociáldemokrácia programjában egyetlenegy oly tétel sincs, mely egy fejlettebb magyar hazafisággal ellentétben volna.

Persze itt csak a tiszta érzésű hazafiságra gondolok, nem pedig a kizsákmányoló, enrichissez-vous-hazafiságra. A magyar doctrinairek hazafiságára gondolok.

A magyar, a tót, a német, az oláh stb. proletár érdekei tökéletesen egyek, s ezeknek nincs oly érdeke, mely *a magyar állam szuverenitásával és a magyarság történelmi vezető szerepével ellentétben volna.* Ilyen érdekei csak a nemzetiségi középosztálynak vannak. S nincs ez országnak pártja, mely a nemzetiségi izgatások ellen oly nyugodtan kérhetné s követelhetné a legszigorúbb büntetőjogi intézkedéseket, mint mi magyar szociáldemokraták. Te mondottad nekem egyszer, hogy a magyar szocializmus bátran fogadhatná el alapul a 68-as nemzetiségi törvényt – úgy, ahogy ezt megalkotói tervezték. És amennyire most megítélhetem, teljesen igazad van. *Erre a törvényre kell alapítani a magyar szocializmus nemzetiségi politikáját.*

Aztán tovább kell menni, s oly adminisztratív, bírói s közgazdasági politikát követelni, mely a nemzetiségek (mindig a proletárságról beszélek) legéletbevágóbb szükségleteit *saját anyanyelvükön elégíti ki.*

És meg vagyok róla mélységesen győződve, hogy ez egyszersmind az *egyedül helyes magyar nemzeti politika is.* A másik oldalon pedig nincs *antiszocialistább* gondolat, mint az, mely a már kifejlődött nemzettesteket fel akarná bontani alkatelemeire. *A magyar állam fennmaradása szocialista érdek ennélfogva.*

Mindettől eltekintve, soha elő nem fordult a történelemben, hogy egy történelmi alakulat a saját fennmaradásával ellenkező politikát folytatott volna. *Mi sem folytathatunk.* És mikor Bebel Brémában kijelenti, hogy a német szocialisták utolsó csepp vérükig védenék Németország területi egységét, *akkor bátran szakított a hazátlanság dogmájával, s a kizsákmányoló patriotizmust egy nemesebbel és fejlettebbel helyettesítette.*

Tényleg nem lehet kétség: Bebel, Ferri, Jaurès, Vandervelde és a többiek ma a világ legnemzetibb, helyesebben *egyedüli nemzeti politikusai.* Ez a mi cselekvőségünket is előírja: *lojális testvérkezet nyújtani a nemzetiségeknek a magyar, a szuverén magyar állam védelme alatt.*

Nincs ennél természetesebb dolog a világon.

Aztán még egy lépéssel tovább. Agyon kell tiporni a hazátlanság vádját. Lángoló szavakkal kell bekiáltani a lelkekbe, hogy a mi internacionalizmusunk ugyanaz az internacionalizmus, mint az agrá-

riusok, a cukorgyárosok, a kartelleké stb. azzal a különbséggel, hogy ez az internacionalizmus a *népek javára van*, nem pedig milliomosok zsebének megtömésére. És égő betűkkel kell szembeállítani a magyar proletár hazafiságát a Károlyiékkal szemben, mely tót napszámmal nyomorítja meg a *magyarság színe-virágának egzisztenciáját.*

És a sokakat indokolatlanul sebző halálhörgéssel: *a proletárnak nincs hazája!* szakítani kell, s helyette szüntelenül azt kell hirdetni, *ami tényleg megfelel a valóságnak*, hogy mi nem hazát veszünk el, de hazát adunk elgyötört állatembereknek, kiknek csak pálinkájuk volt, de hazájuk nem.

*

Ez volna a legégetőbb probléma. De van más is. Nyomatékosabban ki kellene domborítani a pártprogram aktuális részeit. Teszem:

a) ált. választói jog;

b) egyesülési és gyülekezési szabadság;

c) nemzetiségi törvény;

d) népies közigazgatás;

e) egyházi javak államosítása, a nagy stallumok megszüntetésével, de a nép papjainak tisztességes ellátásával (ti. azt hiszem, hogy a francia egyházpolitika ma még nálunk korai volna, de ez a pont nem lényeges itt);

f) önálló vámterület (ha Szántónak hihetünk – és én hiszek – ez is elsősorban népies érdek volna).

Természetesen az aktuális program mellett a *legmesszebbmenő szocialista kultúrpolitika:* értve a jövő eszményeinek tudományos és művészeti istápolását. De hangsúlyozni kellene épp oly nyíltan és lojálisan, hogy a *jövő kollektív társadalma csakis a munkásság anyagi és szellemi regenerációjával érhető el, s nyíltan* el kell dobni minden összeroskadási elméletet.

*

Én azt hiszem édes Ervinem, hogy mindez a mai magyar szociáldemokrata programban benne van. Ami változás kell, tulajdonképpen nem más, mint ez: *Egy csomó jelenleg apróbetűs mondatot ökölnyi betűkkel kiszedetni, és egy csomó ökölnyi betűs szentenciát magyarázó zárójelbe tétetni, s mindenekelőtt nyíltan elismerni a magyar állam szuverenitását.*

És mit várhatni ettől a revíziótól? *Sokat, a magyar szocializmus komoly tényezővé válását.* Ellenségeink kezéből kicsavarnók a legveszedelmesebb fegyvert, a hazafiságot, és ellenük fordítanók, s megnyernénk minden becsületes embert az önzetlen nemzetiek közül, akik csakhamar belátnák, hogy ez *a szociáldemokrácia a nagy magyar doctrinairek törvényes örököse.* Hogy ez nem képzelődés, bizonyítja a mi legközelebbi körünk esete.

A H. Sz. alapstockjának teljes és végleges egybeforrasztása csak ezen az alapon lehetséges.

És ami itt történnék a mi kis körünkben, az folyna le az országban is. Ha láttad volna azt a lelkesedést, mellyel Ödön, Elek, Zigány és Szántó tervemet fogadták, minden kételyedet eloszlatná ez iránt.

És ha az egységes hatalmas Franciaországban jogosult a *Parti socialiste français,* mennyire indokoltabb volna nálunk egy, a fenti alapokon szervezendő: *Magyar Szocialista Párt!*

*

És a taktika a terv megvalósítására?

Tudom, hogy ez sok harcba kerülne, s hozzá jórészt új emberek kellenének.

De ez nem baj. Egyelőre nincs szó pártalakításról. Csak ennyiről.

A H. Sz. januári számában teljes álnév alatt írni fogok egy programszerű cikket ily cím alatt:

Szocializmus és Hazafiság
– A magyar szocializmus revíziójához –

És aztán gondunk lenne, hogy ez az irány egyre ébren tartassék cikkek és polémiák formájában. Pár év alatt elválik, hogy tényleg helyesen ítéltük-e meg honi állapotainkat.

Egy biztató jel van mindenesetre. Emlékszel-e, hogy mily fényes listát állítottunk egyszer össze egy jövő szocialista napilaphoz? Nos épp a tört. materializmus szerint nem lehet véletlenség az, hogy az intellektüelek ily nagy és gazdag listája vallja elveinket!

*

Ez a terv, édes Ervin. Kérem tanácsodat és észrevételeidet. Nem lehetne nagyobb örömem, mint ha a fő dolgokban egyetértenél velem. A dolog csak úgy sikerülhetne teljesen, ha Te is felvennéd a harcot. Cikked a forradalomról Ödönt épp úgy megkapta, mint ahogy elragadott engemet, mikor felolvastad nekem. S Ödön is azt hiszi, amit én, hogy ezen a téren Te még igen nagy dolgokat fogsz alkotni. Te volnál a hivatott arra, hogy a szocializmust az új Magyarország úttörőinek ideológiájával összekapcsoljad.

Én hiszem, hogy ez alapokon oly táborkarunk volna, mely felvehetné a harcot minden irányban!

Még csak egyet. Ama cikket úgy fogom megírni, hogy szocialistáink érzékenységét ne sértse. Ellenkezőleg, ki kell domborítani, hogy az előző generációk mártírmunkája nélkül ma nem gondolkozhatnánk a program korszerű módosításáról stb.

Légy szíves velem nehány könyv címét közölni, melyekből a magyar doctrinairek álláspontját megismerhetném a nemzetiségi kérdésben. És főleg tudasd velem, hogy mikor jelentek meg s hol *a Te nemzetiségi cikkeid?*

Pihenj, mulass és frissülj fel, édes Ervin. Ilyenkor érzem csak, hogy milyen hiányos vagyok nélküled s hogy a munkám te nélküled félmunka volna.

Sokszor és szeretettel ölel *Oszkárod*

Viktor semmi érdemlegest nem végzett. Habilitációm dolga végleg megbukott. Marx előfizetési felhívást szétküldték. Igen sikerült.

Épp be akartam dobni a levelet, midőn a Tied jött. Ez jó omen. Roppant örülök, hogy jól érzed magadat. Légy nyugodt, még jobban is lész. A katalógus beszerzésekhez örömmel hozzájárulok. Dolgainkat rendbe hoztam Politzernél. Nem egészen úgy, ahogy szerettük volna, de meglehetős jól. Áprilisig ki van tolva terminusod; de akár szeptemberig is.

Majd élőszóval ezt. Ölel sokszor
O.

Sz. E. ez időben Párizsban volt tanulmányúton.

Itt járt Viktor: Jászi Oszkár fivére, Jászi Viktor, jogász és szociológus, a debreceni Jogakadémia tanára.

enrichissez-vous: Gazdagodjatok.

68-as nemzetiségi törvény: A B. Eötvös József által alkotott 1868. XLIV. tc.-re utal.

nincs antiszocialistább gondolat, mint az, mely a már kifejlődött nemzettest lehet: A „már kifejlődött nemzettest" és a „magyar állam" fogalmának azonosítása a „magyar szupremácia" elvének elfogadását jelentette. Jászi néhány év múlva az elsők között ismerte fel ennek tarthatatlanságát.

Bebel Brémában kijelenti: A német szociáldemokrata párt 1904. szeptember 18–25-én Brémában tartott kongresszusára utal. Bebel kijelentése a vitában hangzott el. Hangsúlyozva, hogy a párt továbbra sem szavazza meg a katonai költségvetést, leszögezte, hogy támadás esetén, „amelynek célja a német föld meghódítása, mindig is készek voltunk az ország védelmére".

a francia egyházpolitika nálunk még korai volna: Franciaországban 1880-tól hozott iskolatörvényekre, a polgári válást lehetővé tevő 1884. évi, valamint az állam és az egyház teljes szétválasztását szolgáló, de csak 1905–1907-ben megvalósuló, ekkor még előkészületben levő törvényekre utal.

El kell dobni minden összeroskadási elméletet: Az összeomlási elmélet (Zusammenbruchstheorie) több szocialista teoretikusnál felmerülő, leghatározottabban Rosa Luxemburg által megfogalmazott nézet, mely szerint a kapitalizmust az imperialista fejlődés ellentmondásai az automatikus összeomlásba viszik.

Ödön: Wildner Ödön.

Elek: Petrovics Elek.

a Parti Socialiste Français: az 1901. évi pártszakadással Jaurès pártjaként alakult meg, majd az 1905-ben bekövetkezett egyesítés után ugyanezen a néven szerepelt az új párt is.

teljes álnév alatt írni fogok egy programszerű cikket: Jászi *Szocializmus és hazafiság* címmel saját neve alatt írt e kérdésekről cikket a H. Sz. 1905. évi első számába (I. 1–11. l.)

Cikked a forradalomról: Sz. E. *Jegyzetek a magyar forradalomról* című, a H. Sz.-ben (1904.) (404–414. l.) megjelent írására utal.

a Te nemzetiségi cikkeid: Sz. E. *A hazafiságról* (Népszava, 1900. augusztus 14.) *Hazafiság és Szabadság* (Népszava, 1902. május 27.) és *A nemzetiségi kérdés* (Népszava, 1902. április 24. és június 19.) című cikkeire gondolhatott.

Habilitációm dolga végleg megbukott: Jászi végül a kolozsvári egyetemen lett magántanár.

Marx előfizetési felhívást: A Marx–Engels Válogatott Művek előfizetési felhívásáról van szó.

Politzernél: Politzer Zsigmond könyvkereskedése és kiadóvállalata volt a gondozója a H. Sz.-nek és a kör szinte valamennyi kiadványának.

Dolgainkat rendbe hoztam: Szabó Ervinnek az osztályokról és az osztályharcról tervezett művének a nyomdai terminusáról lehet szó.

22.

Somló Bódoghoz

Bpest, 1904. X. 19.

Csak ma válaszolhatok édes Bódogom, leveledre. Pedig azonnal szerettem volna, hiszen tele volt fontos és nagy dolgokkal. De nem lehetett, mert be vagyok fogva, – reggeltől estig s csak úgy zakatol bennem minden. Leveled nagy örömet okozott. Végleg eloszlatott bennem minden aggodalmat a *Te pályádat* illetőleg. Én téged többé semmiféle milieutől nem féltelek. Aki ily tisztán látja önmagát és a viszonyokat, azt nem érheti olyan képességek mellett, mint a tieid, semmiféle magyar kultúrtragikum. Sosem is jutott eszembe, hogy neked bárminő politizálást javasoljak. Az ügy érdekében sem tenném. Neked meg kell maradnod a pure science mellett úgy a saját érdekedben, mint mi érettünk. A te politizálásod annyi lesz, hogy majd mint egyetemi professzor olykor írsz egy tiszta tudományos vezércikket vasárnapi csemegeként *Rajta!* című napilapunkba, mely a munkásság mellett az igazán intellektüeleknek is újságja lesz.

Emellett csinálod tovább teóriáidat, növelve fegyvertárunkat és harci kedvünket tisztán tudományos működéseddel.

Ez rendben van. Tökéletesen.

Ami az én dolgaimat illeti: itt én és az ügy szigorúan elválasztandók vagyunk.

Az egyedül fontos az ügy, melynek feltétlenül kell az az akció, melyre magamat – igazán faute de mieux – végleg elhatároztam: Ervinnel, vagy Ervin nélkül vagy Ervin ellen is.

Te félreértettél. Én miben sem akarom szocializmusunk internacionalizmusát gyöngíteni. Ellenkezőleg: glorifikálni fogom jobban, mint bárki eddig. Csak kidobok a léghajóból néhány fölösleges és terhes Marx-féle homokzsákot: a nemzetietlen, illetve nemzetellenes pose-t, az intellektuális elemek közreműködésének megvetését, a gyomorprobléma merev hangsúlyozását. Nem gyomorprobléma, de *kultúrprobléma,* mely perspektívái szépségével egyként lelkesíti az utolsó gyári munkást és a francia esprit királyát, Anatole Francet. Aztán bátran kidobom az egész Zusammenbruch komédiát s

nyíltan elismerem, hogy a kollektív ideál ma még nem lehet a közvetlen politikai törekvés célja. Nem azért, mert *„Endziel ist mir nichts, Bewegung ist mir alles!"* Ez szamárság. Hanem azért, mert csak okos, tervszerű és számító Bewegung vezethet a végcélhoz. És ha ezt be tudom vinni a köztudatba, nem lehetnek többé földosztó felkelések és az ezeket követő sortüzek. Nyíltan és bátran fogom hirdetni: Európa legműveltebb proletariátusát is ma még képtelennek tartom a kollektivizmus megvalósítására. Ergo a magyart százszor kevésbé tartom alkalmasnak. Hanem folynia kell lépésről lépésre a jogot kiterjesztő, vagyont megosztó és kultúrát felemelő munkának. De e mellett nem áldozok fel semmit a jövő ragyogó perspektívájából, mert csak ezek adhatnak lendületet.

Így és csak így. Széttiporni a hazaárulási lidérceket, beilleszteni a mozgalmat a történelmi fejlődésbe a Deák-féle nemzetiségi törvény alapján, mint a magyar doctrinaire-ek *törvényes örökösét* egyrészről, másrészről kidobni egy csomó elavult német dogmát és a katasztrófa helyébe bevezetni a reformizmus gondolatát egy csomó más, a jelenben is megérlelhető politikai tervvel (ált. szavazati jog, gyülekezési szabadság, népies önkormányzat, nemzetiségi törvény, progresszív adó, szekularizáció stb.), de hatványozottan fokozva a jövő eszményeit ápoló általános kultúrmunkát: íme a Magyar Szocialista Párt programja, melynek vérbeli tisztaságát el fogja ismerni minden modern szocialista gondolkodó.

Hogy Kautsky–Bebel talán nem: je m'en fiche.

És én – kérdezted?

Hidd el – egészen póz nélkül mondom – ez mellékes. Valahogyan csak lesz, de úgy nem maradhat soká, mint most van, mert belebolondulok. De ha okosan is nézzük:

Csupa leégetett hidak mögöttem.

Vidékre nem mennék.

Bürokráciát utálom.

Habilitációm teljesen megbukottnak tekinthető. (Lánczy közölte a napokban).

Hivatal és tudomány és annyi sok szenvedély és cselekvési vágy: ez megöl, vagy azt idézi elő, hogy félmunkát végzek minden téren.

Mást mondok: ahhoz, hogy én pure science-t csinálhassak, feltétlenül kell, hogy egyéniségem motorikus tendenciáit más téren

levezethessem. Az én tudományom eddig vérszegény asszonyka volt, kit ura ungestüm szerelme elnyomott. Egy szerető kell, nagy szőke és széles csípőjű, akin kiélhetem magam, hogy mellette törvényes feleségem mértéktartó ölelésekben kivirulhasson.

Igen, félnap akció, félnap elmélkedés: ez volna az ideál.

És a megvalósítás útjait is látom már. Még ha politikai éleslátásom csal is.

Úgy öt év múlva átveszem a H. Sz.-ot havi 100 Ft-tal. A TT-könyvtár szerkesztése hozni fog vagy évi 300 Ft-ot.

Ez már a létminimum.

Hogy szűkölködni fogok mellette?

De a lélek szegénysorsa kínosabb, mint a testé! –

De mindez naivitás.

A katasztrófa, a végleges, a teljes, az örökre elaltató előbb itt lesz, mintsem gondoljuk. Úgy érzem legalább. Oly mohón és sokat élek, hogy lehetetlen, hogy ez normális dolog legyen és hogy nem a lényem öntudatlan sóvárgása ez a kiélés, a gyors kiélés után a közeledő vég előtt.

Szeretnélek már látni. Egyebek között, hogy

1. rávegyelek egy felolvasásra;
2. rávegyelek egy könyv írására a II. kurzusban.

Isten veled. Ölel sokszor

O.

pure science: tiszta tudomány.

Rajta! c. napilapunk: a közvetlen politikai agitációra utaló tréfás, képletes cím.

faute de mieux: jobb híján.

„Endziel ist mir nichts...": „Számomra a végcél semmi, a mozgalom minden" (Bernstein ismert mondása).

je m'en fiche: kb. fütyülök rá! (fr.)

ungestüm: féktelen, erőszakos.

Habilitációm: Jászi egyetemi magántanári képesítéséről van szó, amely ekkor a budapesti, később a kolozsvári egyetemen hiúsult meg, elsősorban politikai okokból.

23.

Szabó Ervinhez

Bpest, 904, X. 23.

Kávéházban üldögélek, egyedül fogyasztva el a vasárnap esteli vacsorát, és szeretném ezt az órát – mint már annyiszor – Veled tölteni, édes Ervinem, annál is inkább, mert mai leveled sokkal inkább felkavart, semhogy várhatnék a válasszal.

De nemcsak felizgatott: megörvendeztetett is. Az újra visszatért erő biztos nyomait érzem ki belőle s boldoggá tesz a gondolat, hogy a Te szívós és lankadhatatlan munkádhoz nemsokára önbizalom és alkotásvágy is fog járulni – közös ügyünk javára.

Mert ügyünk közös most is és az is marad, ha a módokban és eszközökben végleg el is térnének útjaink, amit nem akarok elhinni, mert nemcsak fájdalmas volna nekem, de az ügyre nézve is károsnak tartanám.

Ha a múltkor egy bizonytalan terv vague körvonalaival léptem eléd: az most már egy jól átgondolt rendszer, melyet úgy hiszem – legalább a racionális argumentumok terén – meg fogok tudni védeni minden támadástól.

Igen, hogy magyar szocializmus legyen, ahhoz új program és új emberek szükségesek. Főleg új emberek, mert a program lényegében a régi, csak a taktika fog változni.

De ezek az emberek! Hidd el édes Ervin: nagy történelmi mozgalmat nem csinálhatnak inferioris vezérek; nekem pedig a jelenlegi táborkar – Csizmadia elvtársat sem véve ki – valóságos kultúrpofon, ha szóba állok velük.

Rendíthetetlen meggyőződésem, hogy a differenciálás ezen korában még sokkal kevésbé lehetséges, mint a múltban – pedig akkor sem volt – az állami és társadalmi irányítás legbonyolultabb problémáit mesterségüket otthagyott dilettánsokra bízni!

Csak intellektuális és morális *teljes értékek* emelhetik fel a mozgalmat nálunk is, mint nyugaton.

Persze ez összefüggésben van a másik tudományos meggyőződésemmel, hogy a szocializmus harca nem lehet kizárólagos gazdasági osztályharc, hanem ennek egyre inkább magába kell olvasztania

a rendszeres és kitartó harcot az Ueberbau minden elavult porcikája ellen is.

S míg ti féltek tőle: addig én megváltásként hívom őket: *minél több nemes és kiművelt intellektüel fegyvertársra van szükség, s nélkülük harcunk eredménytelen marad!*

És ez a szükség vezet programomhoz. Tudományon alapuló szocialista taktika csak a meglevő erőkre építhet. És ha *észjogi idealisták* a nemzetiségeknek a végletekig menő egyenjogúsítását követelhetnék: én mint nem utópista, de tudományos szocialista nem tehetek egyebet, mint hogy ezekre a kétségbevonhatatlan szociális és történelmi tényekre utaljak:

1. A nemzeti érzés óriási dinamikai erőforrás, melybe, ha lehetséges, eszményeink sérelme nélkül, bele kell illeszteni a szocializmus hadihajóját;

2. és ez lehetséges volt a *nyugaton mindenütt,* mert ránk nézve a nemzeti Ueberbaunak csak egy része káros, míg egy másik része közömbös, egy harmadik *része pozitíve hasznos.*

3. A magyarság beolvasztási munkáját csak *a nemzetiségeknek is használó becsületes kultúrpolitikával érheti el* s ez a beolvasztás a nemzetiségek millióira is csak hasznos volna, mert (a nemzetiségi középosztályt kivéve) a nemzetiségeknek jóformán semmi hazaideológiájuk nincs;

4. a dolgok új rendjében a vesztes mindössze nehány ezer nemzetiségi gentry volna s ezzel törődni valóban Gefühlsduselei volna.

A nemzeti politika csak szocialista lehet, mert ez egyedül képes *csakugyan* népies politikát csinálni. Ez a meggondolás programom egyik sarkalatos pontja.

Óriási termékenységű igazságot jelent: *a magyarság csak szocialista politikával védheti meg* önállóságát a nemzetiségi izgatókkal szemben, testvérileg asszimilálva – gazdasága és kultúrája erejével – a nemzetiségeket.

A másik kardinális tételem a nyugati reformizmus gondolata: Mit sem áldozva fel végső eszményeinkből, *a jövő fokozatos kiépítésére kell törekednünk.* Be kell ismerni becsületesen, hogy *proletariátusunk a kollektivizmusra csak nemzedékek kitartó munkája által válhat képessé.* Tehát nem szabad úgy eljárni, mint tisztelt elvtársaink tették, s amelynek eredménye: földosztó felkelések és nyomukban véres sortüzek.

Rendszerem ezen újabb megerősítése után rátérek arra a két támadásra, amelyet ellene eddig intéztél.

Az elsőre azt felelem, hogy a magyar lateinereknek eddig nem volt módjukban a szocializmus internacionalizmusának lényegét megismerni. Ugyan honnan? A Népszavát nemcsak a polgári gyomor nem veszi be, de az enyim sem, mert durván és undorítóan paraszt és szitkozódó. Emellett tisztelt barátaink s elvtársaink éppen nem szoktak világosan nyilatkozni ebben a dologban, s igen szeretik Izrael Jakab úr és a többiek az állammegdöntő pózt használni.

És hogy hozzánk nem jöttek el, a H. Sz.-hoz, a szabadság és kultúraéhes magyarok? Hát édes fiam: mi éppen ezekkel a magyar problémákkal eddig abszolúte nem foglalkoztunk, és sokkal elvontabbak voltunk, semhogy Kovács János megérthetett volna bennünket.

Második ellenvetésedre kereken tagadnom kell azt, mintha a lateinerek túlnyomó többségének érdekei – materiális érdekei is – ellentétben volnának a mieinkkel. Ellenkezőleg. Ismétlem: Nincs Magyarországon 20 000 ember, kinek a jelenlegi rend érdeke volna. Csak fel kell őket világosítani s megértetni, hogy miről van szó. Persze átmenetileg igen kevés emberre számíthatunk kezdetben; de ez nem bizonyít eme tétel ellen.

*

Igen fáj a fejem. Azért ezúttal nem megyek be annak bebizonyításába, hogy más osztályokkal való ad hoc szövetkezés perhorreskálása szerintem *osztályharc-babona* és hogy az engedményektől nem kell félni. Egyszerűen azért, mert a szociális életben nincsenek *fontos elvi dolgokban* engedmények. Azok mindig kicsikart dolgok: lázadással, barikádokkal vagy *pszichológiai megpuhítással.*

Akiktől én ma a szocializmust féltem, azok nem az intellektüelek, hanem a régi elavult forradalmi póz emberei – à la Bebel és Ferri. De tőlük sem féltem. Mert át vagyok hatva mindjobban attól a gondolattól, hogy egyes emberek kicsiny, múló bajoknál egyebet nem okozhatnak.

Ez nyugtat meg engemet is ezekben a napokban, mikor néhány új eszmét akarok szocializmusunkba bedobni.

Vagy megfelelnek azok a mai magyar szociális és történelmi erők eredőjének – és akkor övék a jövő. És meg fog születni a *Magyar Szocialista Párt* néhány kidobott vezér és német dogma ravatalán.

Vagy eszméim csak az intellektüel bornírt szemüvegén át jelentkeznek, és hamisságok. Akkor marad minden a régiben: lekopizált erfurti programmal, hazaellenes pózzal és Bokányi Dezsőékkel.

Mert nincs más alternatíva. Ilyen iszonyú morális, értelmi és esztétikai levegőben, mint a mostani, a Szabó Ervinek elpusztulnak.

Je vous jure, mon ami!

És mikor ezt írom, újból fellángol bennem a vágy: bárha megtudnók egymást érteni, s így együtt dolgozhatnánk tovább nagy hasznára az ügynek és a mi fejlődésünknek! Különben most szó sincs pártalakításról s így döntened se kell. Én most mindössze megírom ezt a tanulmányt, inkább tudományos, mint politikai alapon. Erre te ugyancsak a H. Sz.-ban meg fogod tenni ellenészrevételeidet. És folyni fog az elmélettisztító polémia!

Egy bizonyos, hogy úgy Benned, mint bennem lesz annyi erkölcsi bátorság: tévedéseinket beismerni!

Mulass jól, pihenj jól édes Ervinem. Ne is igen foglalkozzál a hazai dolgokkal, hanem nézz jól körül inkább, s nemcsak a Konvent utódai, de az Anatole France-ok körében is.

És szeresd továbbra is sírig hű barátodat *Oszkárt*

Tudd meg kérlek szépen, hogy mikor szokta Le Dantec biológiai kurzusát tartani szociológusok számára?

vague: homályos, elnagyolt (fr.)
Überbau: felépítmény (ném.)
Gefühlsduselei: érzelgősség (ném.)
Izráel (Kardos) Jakab: a szociáldemokrata pártvezetőség egyik régi, ortodox-reformista tagja.
Je vous jure, mon ami: Esküszöm Önnek, barátom! (fr.)

24.

Hatvany Lajoshoz

Kedves Lacim, *N.-károly, 904. X. 31.*

most végre akadt egy kis félórám, melyben észrevételeidről eldiskurálgathatunk. Mindenekelőtt köszönöm rokonérzésedet, melyben kis cikkemet részesítetted. Az különben egy igen szomorú s egyéni műfajhoz tartozik, melyet *„förmedvények"*-nek neveztem el. Olykor a milieu csúnyaságai és kis rondaságai annyira fojtogatnak, hogy valóban fizikai szükséglet fájdalmainknak utat nyitni, mert ha bennmaradnának, felőrölnének végképp. Valóságos szervezeti védekezés az. Renan dolgában félreértettél; de ez tényleg az én hibám lehet. Ti engem képromboló fanatikusnak tarttok, ki a művészetet és tudományt csak politikai hevítőszernek vagy fegyvergyárnak tekinti. Tévedtek barátaim. Az én legfelsőbb művészeti törvényem épp úgy a *l'art pour l'art*, mint a legfelsőbb tudományos a *la science pour la science*. Ennélfogva feltétlen és áhítatos szeretettel csodálom azokat az embereket, kik semmi mást nem akarnak itt a földön, mint *tiszta* tudományt és művészetet csinálni s nem nyúlnak a való élethez, mely iránt nincs érzékük vagy temperamentumuk. S *eddig* Renant is csodálom, és őt az emberiség legnagyobb jótevői közé sorolom.

A Renan-féle je m'enfichizmus alatt azonban nem ezt értem én, s nem ezt érti a nagy, de általam nem szeretett William James, kitől a szót vettem.

A Renan j. m. f. – az egy bölcseleti s főleg társadalombölcseleti irány – az az irány, amelynek pl. A. France is hódolt, addig, míg a jelen tényeinek közvetlen szemlélése okosabb belátásra nem vezette.

Az az irány ez, mely nem akar különbséget látni az emberi törekvések között; mely nem akar különbséget tenni a motívumok tisztességi foka között; mely nem akar válaszfalat vonni a politikai törekvések emberboldogító értéke között; mely azt véli, hogy minden intézmény mellett ugyanannyi ok szól, mint ellene; mely nem tud semmi iránytűt adni a becsületes és jóra vágyó emberek törekvéseinek: Vanitatum vanitas!

Ez a világnézet az erkölcsi nihilizmus világnézete s egyaránt utálom, ha a Gömöry Olivér, Molnár Tóni avagy Renan szájából hallom.

Utálom, mert cinizmus; utálom, mert kártékony; utálom, mert hamis!

Igenis, minden nagy ember minden korban látta a haladás és a megváltás útját és én hiszek az embert felszabadító törekvések nemcsak lehetőségében, de folytonosságában is – mert ezt ma már nagyság nélkül is be lehet látni.

Én a l'art pour l'art ellen csak akkor protestálok, ha mint nálunk – egészen úgy, mint a hazafiság – bornírtságot, egoizmust s maradiságot takar. És ökölbe szorul a kezem, ha holmi Rákosi gyerek vagy kálvinista szakköltő a l'art pour l'art alatt végzi ki Gerhart Hauptmannt, ki „szocialista propagandát csinál".

A l'art pour l'art csak azt jelenti, hogy a művészet mélyen és őszintén, a szív melegével alkosson. De nem jelenti az agy szűkösségét s a lélek egyoldalúságát.

Végre az alföldi gentry egy jó részének a fülbe muzsikáltatás az egyedüli l'art pour l'art. Engem csak a nagy és emelkedett lelkek l'art pour l'art-ja érdekel. Mentül gazdagabbak s finomabban kidolgozottak ezek a lelkek: annál jobban érdekelnek.

S vannak lelkek, melyek oly sivárak, nyeglék vagy gonoszak, hogy l'art pour l'art-ukra egyáltalán nem vagyok kíváncsi: legfeljebb a büntetőtörvényszék előtt hallgatnám szívesen. – –

Hogy azután én nem tudom elválasztani a tettet és a gondolatot, s hogy visszasóvárgok azután a szép korok után, melyekben nem bornírt specialisták, hanem gyönyörű univerzális emberek éltek, kikben praxis és teória vidáman és szabadon ölelte egymást: ez végre más kérdés és a mi vitánkat nem érinti.

Még egyszer köszönöm leveledet s azt az Anregungot is, melyet adtál – tapintatosan tudomásomra hozva azt (amit különben régen érzek!), hogy még mindig nem találtam meg azt a kis kereket, melyet a Kozmoszban forgatnom kell.

Attól tartok, hogy nem is fogom sose megtalálni, mert igen sokaknak életfeladata nem a kerékforgatás, de – a kerekek közé kerülés!

Isten áldjon meg édes Lacim. *Oszkár*

Abban is félreismersz, hogy az emberektől félek. Nem, csak szép gyűlöleteimet tisztán akarom megőrizni.

kis cikkem: Elemér Oszkár: Baráth Ferenc. H. Sz. 1904. II. 323–326.
Ernest Renan: (1823–1892) francia író, nyelvész és történész. Legismertebb műve a kereszténység eredetéről szóló könyvsorozata.
la science pour la science: tudomány a tudományért.
je m'enfichizmus: a je m'en fiche (fütyülök rá) kifejezésből képzett főnév. Jelentése kb.: el-nem-kötelezettség.
William James (1842–1910): amerikai filozófus és pszichológus, a pragmatizmus képviselője.
Gömöry Olivér, Molnár Antal: korabeli publicisták.
Rákosi gyerek: a magyar irodalmi konzervativizmust védelmező, Rákosi Jenő által szerkesztett *Budapesti Hírlap* újságírója.
Anregung: ösztönzés.

25.

Szabó Ervinhez

[Nagykároly, 1904.] XII. 25.

Mama nagyon köszöni a virágokat, Viktor meg én pedig köszönjük a szimbolikus jelentőségű ruhadarabokat és valamennyien szép és boldog ünnepeket kívánunk neked és a tieidnek.

Én nem a legjobban érzem magamat. Az aggodalmak sorsom iránt most hevesebbek, mint valaha: ami(k) céltalan diszkusziókra vezetnek. Emellett a lábom még Pesten megrándult, úgy, hogy sokat nem járhatok, ami csak fokozza azt a bénultsági érzést, amit a lelki energiák befojtása úgy is előidéz.

Egy hét alatt egész beteggé lennék, de szerdán ismét Pesten leszek.

A politikai szemlét már megírtam. Talán annak alapján lehetne egy ankétot rendezni a *radikális pártalakulás* tárgyában. Nous en parlerons. Különben is nagyon érzem a veled való napi találkozás szükségét. Erre lassanként úgy rászokom, hogy majd el se lehetek nélküle. Énbennem több talán a támadási energia, de tebenned sokkal több a szívósság. Te nem veszted el sose a fejedet. Énbennem a harci kedv paroxizmusa és a kétségbeesés agyonvertsége sűrűn váltakozik.

Szívből ölellek Ervinkém *Oszkár*

a politikai szemlét már megírtam...: Jászi *Szocializmus és hazafiság* című, a H. Sz. 1905. évi első számában megjelent írásáról lehet szó (1–11. l.). Feltehetőleg a Szabó Ervinnel folytatott megbeszélések alapján enyhült ekkorra radikális programmá a Magyar Szocialista Párt programjáról az 1904. októberi 16-i levelében felvázolt elgondolása.

Nous en parlerons...: Majd beszélünk róla *(francia).*

26.

Szabó Ervinhez

Kedves jó Ervinem, *Paris, 46 Rue de Vaugirard. 1905. I. 28.*

Végre kezdek az első napok kríziséből (mert valóságos krízis volt) kiszabadulni, s gyökeret verni a gall kultúrában.

A bajt nem annyira az egyedüllét okozta, mint inkább az az ezer meg ezer apró kényelmetlenség, melyekkel az ember állandó letelepüléskor idegen helyen találkozik. Úgy lehetne kifejezni: Sok tevékenység újra öntudatossá válásának fájdalma a reflex akciók boldog nyugalmával szemben.

Na de kezdek túllenni mindezen, kivált mióta jó és barátságos szobám van szép kilátással a Luxembourgra, s megszabadultam a hotel zakatoló zajától és a megölelt grizettek indiszkrét sikolyaitól. (Fájdalom, mindig csak a *szomszéd* szobákból hangoztak.) Különben még mindig egyedül vagyok. Tharaud ajánlósorait sem adtam le, sem a Tieidet. Ehhez még fáradt vagyok. De legközelebb.

Péguy-t kerestem, de nem találtam. Nem hiszem, hogy sok örömem lesz vele. A Sorel dicsérte bevezetés, amily parasztosan arrogáns, épp oly jelentéktelen intellektuális munka. A H. Sz.-ban aligha adtuk volna ki.

Úgy látszik, kevés modern szociológiai tudás van ezekben a fiatal urakban. Nincs okunk pirulni velük szemben. Már három revolucionista meetingen is voltam. A tegnapi hatalmas volt. France beszéde magával ragadott. Mikor a katonák, a papok és a bankárok új hármas szövetségéről beszélt a nemes öreg az indulattól remegő hangon, a tömeg úgy zúgott tetszésében, mint egy viharos tenger.

És megértettem, vagy legalábbis kezdem érteni a *Révolution* nagyságát és értelmét ezekből a gyülekezetekből. Egy kis 16 éves ouvriére arcjátékát nézve, ki mellettem ült, és kitörő indulatszavait

hallgatva többet megértettem, mint egy egész Bernstein–Kautsky-vitából.

És a dolgok közeli szemlélete nyomban megmásítja – úgy látszik legalább – véleményemet a parlamenti tevékenység értékéről és a fejlődés tempójának gyorsaságáról.

Annál inkább erősödött hitem az intellektuel elemek *minél erősebb közreműködésének nélkülözhetetlenségéről.*

A könyvtárban már dolgozgatok minden nap. Az *Emberi Természet* témája igen kemény dió. De fontos. Mert csak innen kaphatunk megbízható választ arra a kérdésre, mely most legjobban izgat: az Evolúció és Revolúció kérdésére.

Rouvier-val itt van a reakció. A centrum és a nacionalisták átvették a vezetést. Mintha csak Darányi nyilatkozatait hallaná az ember. Az Egyház és az állam elválasztását a jeles férfiú egyértelmű, egyhangú határozattal akarja megoldani.

A híres Bergson előadását hallottam tegnap a szabadságról. Régi, meghibbant metafizikai szőrszálhasogatás.

Annál többet tanulok Le Dantec-től, akit csak akkor fogok felkeresni, ha rendszerét jobban ismerem.

Mme. Sévérine az első női agitátor, aki nekem rokonszenves. Finom, disztingvált, okos és bájos. Régi szépségek és régi szerelmek nyomaival, Sebastien Faure a legintelligensebb anarchista, kit eddig hallottam. Sugárzik róla a becsületesség és a bátorság.

A H. Sz.-ot hiába várom. Ugyan kérlek szépen, telefonálj át Politzernek!!

Hogy vagytok? Ödönnek is írok legközelebb.

A magyar dolgok nagy elégtételemre vannak. Mégis csak bennem van a legtöbb instinktív megérzése a bekövetkezendő politikai áramlatoknak. Nagy és vigasztaló dolog volna, ha egyszer egy kormány kisebbségben maradna egy választásnál! (Még nem tudom az eredményeket.)

Az orosz események engemet is felkavartak s főleg nekik köszönhetem, hogy szabadultam a tespedt lelkiállapotból.

Talán írok a H. Sz.-nak néhány benyomást a *forradalomról.* Vajon nem volna-e jó havi Parisi Levelek formája a szemlék között. Talán nem; mert nem lehetne állandó.

Renée címét kérem. Ölellek Ervin szeretettel:

O.

Tharaud, Jerôme Charles (1874–1953): francia író. A századfordulón évekig Budapesten élt, az egyetem lektora volt, és magyar regényeket fordított franciára. Később fivérével együtt a magyar forradalmakat rágalmazó könyveket írt.

Péguy, Charles Pierre (1873–1914) francia író, a *Cahiers* című folyóirat szerkesztője, később nacionalista.

Sorel, Georges (1847–1922) francia szocialista, a századfordulón a forradalmi szindikalizmus nagy hatású ideológusa. Később jobbra tolódott.

Rouvier: 1905. január 24-től francia miniszterelnök, aki az egyházjogi törvényeket megalkotó Combes után került kormányra.

Mme Sévérine, eredeti nevén Caroline Rémy, francia szocialista. Részt vett a *Le cri du peuple* című lap kiadásában.

Faure, Sébastien (1858–1942) biztosítási ügynök, francia anarchista.

Az orosz események: a január 9-i „véres vasárnappal" megkezdődött orosz forradalom.

Renée: Erdős Renée.

Darányi Ignác (1849–1927) agrár érdekeket képviselő politikus, többször földművelésügyi miniszter.

27.

Szabó Ervinhez

Édes Ervinem, *Párizs, 905. II. 5.*

köszönöm kedves leveledet és kártyádat. Bátorításod nagyon jókor jött. Az a probléma nagyon rám nehezedik; néha azt hiszem, nem állom ki. Szinte monománikus erővel szállott meg, s alig túlzás, ha azt mondom, hogy öntudatos életem fele reá megy.

S nem is törekszem kitérni előle. Csak hadd kínozzon. Ezt a keserves harcot nekem meg kell vívnom. Hisz annyi sok függ tőle. Szinte egész életem és a mi barátságunk, kedves Ervin. Mert hiába tagadjuk: ha ebben a fundamentális kérdésben nem tudunk egyetérteni, előbb-utóbb meg kell dőlnie a mi barátságunknak. Mert lehetetlen igazán szeretni azt, ki ellene dolgozik annak, ami az életünk főtörekvése.

Én azért száműzve minden egyéni szempontot és félredobva mindent, ami hiúság, érvényesülési vágy vagy más ilyesmi lappang az emberben, minden erőmmel keresem a választ, az igaz, a megnyugtató, tudományos választ: Mi a feladat? *ma, ott, minálunk* Hunniában.

És gondolkodom, keresek tényeket és adatokat, következtetéseket vonok le belőlük.

Távol vagyok még mindig a megoldástól. S amiket itt elmondok Neked, ne vedd végleges ítéletnek: inkább egy keservesen küszködő lélek tépelődéseinek, és ha itt-ott személyeskedni látszom, tudni fogod, hogy mindez ahhoz a kínos operációhoz tartozik, ami alatt most állok. Azért légy segítségemre továbbra is. Bírálj, cáfolj, egészíts ki vagy korlátozz!

*

Az előttem is most már valószínű, hogy a parlamenti munka csak holmi „cselédpénztár" mindenütt. És mindenütt, ahol az erős indusztrializmus, az erős ipari koncentráció, az uralkodó polgárság forradalmi múltja megszerezte a teljes politikai szabadságot, a műveltség bizonyos minimumát és a teljes izgatási szabadságot, a szocializmus legfontosabb feladata 1. aláaknázni a hadsereget 2. növelni az osztályöntudatot 3. fejleszteni a gazdasági és szellemi erőt a proletariátusban.

Legfontosabb feladata, mondom. És igazad van, mikor elsősorban ezt a munkát tekinted valódi szocialista munkának.

Ámde még ezekben a civilizációt vezető társadalmakban sem elég ez a munka. Nem lehet a társadalmat úgy részekre osztani, mint Ti szoktátok. Én úgy látom, hogy minden nagy történelmi átalakulás *több* volt, mint a diadalmassá vált osztály küzdelme. *Alá kell aknázni az uralkodó társadalmat szellemileg s erkölcsileg egyaránt.* Minél több egyént, minél több osztályt be kell oltani a jövő társadalmi rend szérumával. S nem gondolod, hogy a mi kontroverziáink, egy magasabb szempontból nézve őket, egy *tudományos szükségszerűség* folyamataként jelentkeznek? Ott a középen megindul a nagy forradalmi ár: munkásszervezetek s hadsereg elleni propaganda. *Ez a főképlet.* De erre a mélységes szervezeti változásra reagál az egész test. Minden csoport az ő társadalmi berendezettségének megfelelően: keresztény szocializmus, university extension, feminizmus, paraszt szocializmus, intellektuel szocializmus. A harc hevében ellenséges áramlatoknak látjuk őket; valójában kikerülhetetlen részei ők egy óriási pszichikai átalakításnak: a szellemi s erkölcsi értékek átalakításának, új cselekvési készsé-

gek kiképzésének, a centrális gócok lazításának, a jelenlegi rend tarthatatlansága gondolatának . . .

Nem lehet a társadalmat atomizálni. És nem lehet azt mondani, hogy mi 400 000 vagy egymillió szervezett munkás, mi egyedül fogjuk megcsinálni az új társadalmat! Csak nekünk szabad szocialistáknak lenni. Ti, 15 vagy 20 millió, csak ellenünk lehettek. Nem. A változás kikerülhetetlen a társadalom minden képletében. S ha a közvetlenül érdekelteken kívül kevés forradalmárt fogunk is kapni: a közvetlenül nem is érdekelt százezrek lelkében is ki fog hajtani a szocializmus óhajtása, avagy mint Lánczy mondta, a megváltás utáni sóvárgás. És szimplista s tudománytalan szem az, mely majd a szocializmus uralomrajutásának okait keresve, azt fogja látni: Volt 400 000 szervezett munkás és a hadsereg 1/4 része a lázadók pártjára állott. Ez csak a finálé volt. De mi minden történt előbb: Mennyi szónoklat, mennyi Bebel–Bülow-vita, mennyi Meunier-szobor, mennyi Anatole France-regény, mennyi Jaurès-vezércikk stb. stb. És hány ezer néptanító, hány ezer kispolgár, hány ezer egyetemi hallgató, mily sok orvos, professzor stb. szomjúhozta már ezt a krízist. Így tehát én azt tartom, hogy *még a boldog nyugaton is* az ún. intellektüel-szocializmus fontos és szükséges dolog.

Ami pedig a parlamentarizmus ocsmányságait illeti, hát a politika mindig piszkos mesterség volt, s még nagyon soká az fog maradni. A magyar szocializmusnak eddig semmi köze sem volt a parlamenthez. S a párt vezetősége – tűzbe teszem állításomért a kezemet – egy cseppet se tisztább, mint bármely parlamenti párté. Nem szabad szentimentáliskodni, édes Ervin. Fődolog, hogy az igazi vezéreknek tiszta maradjon a kezük. Ez pedig nem utópia.

*

Hát nálunk minden hogy van? Nincs számbavehető kultúra, gyönge az ipar, tele feudális maradványokkal minden, nincs gyülekezeti jog, nemhogy izgatási szabadság. Mindezt hagyjuk? mindezt tegyük félre a nagy Krach idejére? Nem hiszem. Meg kell csinálni a kereteket, melyek között csakugyan megindulhat az intenzív szocialista munka.

Egy egész csomó munka vár ránk, melyeket a külföldön a pol-

gárság már rég megcsinált. Mindezt nálunk csak a szocializmus csinálhatja meg. Minthogy azonban az ipari szocializmus egymaga még erőtlen: egyesíteni kell minden rendelkezésre álló erőt. S emellett folynia kell annak az aláaknázó munkának, melyről fent beszéltem. És mindebből főakadály az a nemzetellenesség, melyről Te is elismered, hogy csak lidércnyomás, de amelytől nem akarod a lelkeket megszabadítani, mert ez a munkásokat nem zsenírozza. Hogy ez a lidércnyomás ráfekszik ezrekre és ezrekre a magyar népből s az intelligenciából, hogy ellentétben van ez a tudománytalanul kiélezett doktrína egy győzelmes történeti tendenciával, hogy ennek nevében lövettethetnek a népre s jelenthetik ki vogelfreinak a pártot: mindezzel Te nem törődöl.

Azután, hogy miért volna stréber intellektuel egy Wildner, egy Harrer, egy Rácz stb., akiket csak ez a nemzetellenes póz tart vissza, s miért nemes, kultúréhes intellektuel az a László s a többi tanulatlan, izgága zsidógyerek, azt én édes Ervin sosem fogom megérteni.

Magyarországon egyelőre nem lehet kollektivizmusra gondolni, mert nincs ipar; nem lehet hadsereg elleni propagandára gondolni, mert nincs meg a legelemibb gyülekezeti, politikai szabadság sem.

Mindezeket meg kell szerezni. S megszerezheti egy magyar szocialista párt, amely a *legteljesebb s minden fenntartás nélküli szocialista kultúrmunka mellett* az általános, titkos választási jogot, a papi javak szekularizációját, ingyenes közoktatást, vármegyei népies önkormányzatot, teljes gyülekezeti, egyesülési, szólás és sajtó szabadságot írna zászlajára.

Hogy ily program mellett parlamenti szereplése *csakis intranzigens* lehetne, s semmi miniszterializmus abban szóhoz se juthatna: az természetes.

Még azt sem tudom, hogy ezek a „demokratikus" reformok megvalósíthatók lesznek-e a jelenben. Nem is ez kell nekem: hanem mentől több tribune, az agitáció minél több alkalma és lehetősége . . .

Mondom, mindez nem végleges ítélet. Lehet, hogy tévedek egyben-másban. Én azt hiszem, nem kellene eldobni a szocializmus programjából semmit, ami abban lényeges, csak ki kellene dobni nehány értelmét vesztett német tradíciót.

*

Nagyon örvendenék, ha a Népszavát átvennéd. Ez óriási dolog volna. Ez esetben kötelezném magamat hetenként egy vezércikkre s nem kétlem, hogy Bódog, Kunfi, tán Leopold Lajos is ugyanazt tennék.

*

Lagardelle derék, rokonszenves ember, bár éppen nem mély vagy finom elméjű. Hallgatom kurzusát a College libre-ben *Les théories politiques du Marxisme*-ról. Épp ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.

*

A tudományt azonban félretenni mégsem tudom. Tegnap este egy Université Populaire előadáson Le Dantec polemizált Abbé Naudet-vel. Úgy hatott a politikától megkínzott lelkemre, mint egy tisztító zuhany, ez a bölcsességtől s tiszta okosságtól s finom szellemtől áthatott beszéd. Különben témám biológiai tanulmányokra vezetett, s mondhatom, a reggeli órák a Bibliothèque-ben nagyon sok örömet okoznak.

Lagardelle teljesen osztja véleményemet Péguyere vonatkozólag. L. ajánlólevelet adott a Bourse két főemberéhez, kiktől már kértem találkát. Nagyon fáradt, nagyon elhagyott, nagyon csüggeteg s nagyon nincs tisztában önmagával

szerető híved
Oszkár

A probléma nagyon rám nehezedik: Feltehetőleg a Magyar Szocialista Párt programját illető elgondolására utal (lásd 1904. október 16-i levelét), amelyről Sz. E. részletes, alapos véleményt mondhatott.

university extension: szabadegyetem (angol).

vogelfrei: törvényen kívüli, védtelen, kiszolgáltatott.

Nagyon örvendenék: Lehet, hogy felajánlották Sz. E.-nek az április 1-jétől napilapként megjelenő Népszava szerkesztését – erről írhatott Jászinak.

Lagardelle: Hubert Lagardelle (1874–1958) francia közgazdász, szocialista publicista, a szindikalizmus egyik fő képviselője, a *Le Mouvement Socialiste* szerkesztője. Később jobbra tolódott, miniszter lett a vichyi kormányban.

Abbé Naudet: Paul-Antonio Naudet (1859–1929): abbé, író, szociológus, a Justice sociale című folyóirat alapítója (1893). 1897-től a Collège libre des sciences sociales (társadalomtudományok szabadegyeteme) tanára.

Bourse: A Bourse du Travail-ra, a szakszervezeti munkabörzére utal.

Lánczy Gyula (1850–1911): történész, egyetemi tanár.

28.

Somló Bódoghoz

Édes Bódogom! *Paris, 905. II. 16.*

Végre benne vagyok a parisi életben, s olykor egész boldog vagyok, hogy itt lehetek. A nagy civilizáció az idegeket felfrissítő hullámverése egyre jobban beborít. És kezdek reménykedni, hogy nem fog kárbaveszni ez a félév.

Tudományos, politikai, művészeti benyomások egész raja veszi itt körül az embert, s hozzá az élet és a társadalom általános benyomásai.

Ami a tudományt illeti, ott vagyok, ahol Te: szégyenlem eddigi tudatlanságomat s megborzadok attól az úttól, melyet eddig követtem. Mi a menekvés:

1. Tanulok biológiát. Mindenesetre kitűnő módszertani eszköz, hogy az ember hozzászokjék a pontossághoz és a szigorúsághoz. De emellett egy egész csomó szempontja egyenesen létkérdése a szociológiának. Arra a témára is, mely foglalkoztat, itt kell keresnem elsősorban a választ.

A Le Dantec gyönyörű könyvei a legkitűnőbb kalauzok ez útra. Egész boldog voltam a Weismannizmus *végleges* agyonveretésén s büszke vagyok rá, hogy soha fel nem ültem ennek az erőszakos metafizikusnak. Az is örömmel töltött el, hogy azt a gondolatomat, hogy a küzdelem a kiválasztásnak nem lényeges alkotóeleme, Le Dantec-nél mint pompásan megalapozott tudományos tételt feltaláltam. Különben egy-két gondolatod megerősítését Te is fel fogod találni nála.

2. Beható kritika alá fogom venni a pszichológiai módszert, mely azt hiszem, mint segédeszköz szerepelhet. De minthogy a lélek puszta epiphenomenum, semmiképp sem lehet a normális történés oka. Igenis a Méray beszéde teljesen korrekt. A cél beilleszteni a társadalmat a teremtődés egységes folyamatába, melynek a mi érzéseink s gondolataink tökéletlen és megbízhatatlan visszaverődései.

3. Tanulni fogok közgazdaságot, s a társadalom gazdasági anatómiájának s dinamikájának *alapos és becsületes* megismeréséhez

akarok eljutni. Ez a legfontosabb komoly tudományos feladat. Így képzelem most legalább az utat, mely megnyugváshoz vezethet el. Remélem, hogy a közeli személyes megismerkedés Le Dantec-kel termékeny lesz. (Ajánlólevelet kaptam hozzá Lucien Herr-től, az Ecole Normale Supérieure könyvtárosától s Jaurès jobbkezétől, aki érdekes és nagyszabású ember. – Durkheimhez is beajánlott, s azt írta rólam, hogy örömmel konstatálta, hogy bár a pszichológiai irányhoz tartozom, igen közel állok hozzájuk úgy intellektuális, mint szociális felfogásban – úgy látszik L. H. intim barátja mindenkinek, aki számít a francia kultúrában. Roppant tekintélye van. Még az ortodoxok is elragadtatással beszélnek róla.)

A politika tekintetében egyre jobban közeledem Ervin álláspontjához. Semmi parlamenti taktika vagy összeesküvés. Meg kell maradni forradalmi pártnak. S mi intellektuel-ek nem tehetünk egyebet, mint hirdetni és terjeszteni az új világnézet integrális képét. Eszményeket festeni, utópiákat csinálni, tudományt csinálni, művészetet csinálni – szocialista szellemben és alapon. S ha bekerülünk a parlamentbe: folytatni kell ezt a politikát. Ostorozni a jelenlegi rendet. Kimutatni, hogy az szörnyű, ostoba és erkölcstelen. A nagy és végleges átalakulást a munkásoknak kell megcsinálni: szindikátusaikkal, általános sztrájkokkal és antimilitarista propagandával.

A *művészet tekintetében* itt élni gyönyörűség. S nemcsak a nagy művészetre gondolok, hogy itt az ember dúskálhat Rubensekben, Vincikben, Rafaelekben, stb. stb., de gondolok arra az ízlésre, finomságra, bájra és kultúrszomjúságra, mely ezt az egész életet betölti.

*

Szociológiai politikát aligha fogok itt találni, fiam. Azért, mert ezt a hibrid diszciplinát itt nem tanítják. E helyett küldöm a mellékelt prospektust: tán érdekel.

*

Emberekkel is kezdek némi (*nem nemi*) relációkba jutni. Le Dantec-en és Durkheimen kívül Simiand-t is felkeresem, egy igen kiváló fiatal szociológust. Ma este Norden-t látogatom meg. Olykor látom Legardelle-t, aki mint politikus érdekes. Eljárok a Bourse du Travailra, hol gyönyörködöm az osztálytudatos és okos munkásokban.

Ismerem a Vorwärts orosz tudósítóját, ki érdekes dolgokat beszél hazája eseményeiről. – Valószínűleg nemsokára megismerkedem Mme. Séverine-el, aki a Prielle Cornélie bájosságával hirdeti a forradalom igéit.

*

Mindig akad egy-egy érdekes conférence. Így legközelebb Van der Velde fog felolvasni az amerikai szocializmusról. Az Université Populairekben is mindig akad valami érdekes. Így legutóbb az öreg Yves Guyot exminiszter urat s egy közgazdát ugyancsak lecsúfolt egy egyszerű munkás.

Le Dantec abbé Naudet-val disputál nagy publikum előtt, s kifejti, hogy minden úgy történik, *comme si dieu n'existait pas.* És a túlnyomó többsége Páris lakosságának véglegesen meg van nyerve a tudománynak. Nemcsak hisz benne, de lelkesedik érette. Kevés a katonaszobor, helyette tele van a város tudósok, művészek szobraival.

Talán nem ártana, kedves Bódog, ha mégis megíratnád az ajánlólevelet barátnőddel nővéreihez. De legjobb volna, ha nekem küldenéd el „előmutatóra". Végre is Párisban mindig könnyű megszökni.

*

Pár hét múlva lesz a szocialisták roueni kongresszusa. Lehet, hogy odautazom arra a három napra. Érdekes lehet, annál is inkább, mert ezen a kongresszuson létrejön a párt egysége.

*

Igen ritkán hallok valamit hazulról. S ez rosszul esik. Ödön és Margitka betegségének híre igen lehangolt.

A politika tekintetében fenntartom, hogy igen fontos fordulóponthoz értünk. Örvendtem tegnap, hogy L. Lajoska (itt vannak) teljesen egyetért velem. Ha az önálló vámterület meglesz: lesz ipar. Ipar pedig, tudod, egyet jelent a szabadsággal, a haladással, a szocializációval – a szocializmussal.

Ölellek sokszor Bódogom

Oszkárod

Károly?

epiphenomenum: másodlagos jelenség.

François Simiand (1873–1935), Durkheim iskolájához tartozó francia közgazdász és szociológus.

Van der Velde: Emile Vandervelde (1866–1938) belga szocialista, a II. Internacionálé egyik vezetője, 1925 után többször külügyminiszter.

comme si dieu... mintha az isten nem létezne.

L. Lajoska: Leopold Lajos szociológus és felesége, Jacobi Lívia.

Ha az önálló vámterület meglesz: ez volt a januári választáson győztes koalíció fő követelése, amelyről 1906-os kormányra kerülése után szintén lemondott. Jászi ekkor még bízott a volt ellenzéki pártok őszinteségében és haladó jelszavaiban.

29.

Szabó Ervinhez

Kedves Ervinem! *Paris, 905. II. 21.*

Neked küldöm be a cikket, mert nem akarom Ödönünk fájó szemeit bántani; különben is a Te reszortodba tartozik. Nem tudom, hogy a *Manuel du Soldat*-t Pesten mennyire ismerik. De azt hiszem, bemutatása nem haszontalan dolog, mert a polgár körök abszolute nem ismerik. Tudják meg tehát, hogy miként lehet Franciaországban szabadon beszélni. És értsék meg, hogy ott, ahol *így* lehet *szabadon* beszélni, az uralkodó társadalom vége felé tart.

Kérlek simítsd át kissé a cikket, mert kezdek elfelejteni magyarul. Az az utolsó organikus analógia (Pláne Le Dantec hatása alatt) gyakran kísért, de ha ti furcsának vagy mit sem mondónak találnátok, dobjátok ki.

(Megjegyzem: a Méray szociológiája lehet rossz. De nem kétséges, hogy közöttünk egyedül ő gondolkozik természettudományi módon.)

Kedves levelednek nagyon örültem, Ervinem. Azóta egyre javul állapotom: a lelki és a fizikai egyaránt. Az egyedüllétet is sokkal jobban tűröm már.

Lucien Herr – kitől egyképpen van elragadtatva Lagardelle, Tharaud és Péguy – csakugyan a nagy ember benyomását teszi. Roppant meleg ajánlólevelet adott nekem Le Dantechez, Durkheimhez és Simiandhoz, mondá, hogy egyszeri beszélgetésünk arról

győzte meg, hogy – *bár* a pszichológiai irányhoz tartozom – igen közel állok hozzájuk intellektuális és szociális szempontból.

L. H. Jaurès jobbkeze, s hatalmas cikkeket ír Oroszország ellen. Különben Herr egész úgy ítéli meg a dolgokat, mint ahogy én legutóbb írtam meg neked: szakszervezet, generálsztrájk, antimilitarizmus. Ez a fő képlet, az alaperő. Mi intellektuelek azon dolgozzunk, hogy azt, ami a nagy néptömegekben félig tisztán él, egy integrális világnézetté gyúrjuk át s morális, tudományos, művészeti fegyverekkel aknázzuk alá a társadalmat.

Különben vehetted észre, hogy Jaurès – ellentétben pártja többségével – a parlamenti összeműködés megszüntetését követeli s vezércikkeiben egyre hangoztatja, hogy a most napirenden levő javaslatok befejeztével, a szocialista párt minden polgári pártot maga ellen fog találni jövő munkaprogramjában.

Az emberek hidegek s arról szó sem lehet, hogy itt valami baráti kör félét teremtsek, s az egyedüllét – kivált esős, ködös időben – súlyosan nehezedik rám.

Legutóbb megismerkedtem egy furcsa asszonnyal. Valami nagy divatszalonban dolgozik s úgy néz ki, mintha valamelyik Rubens képről ugrott volna ki. (Tehát nem nagyon szép és szőke, helyesebben Tizianvörös.) Egy orvostanhallgatóval néhány év előtt medikát tanult, békés anarchista, ismeri alaposan Balzacot, szereti Nietzschét s oly sokoldalú műveltsége van, minőt asszonyban alig láttam. Emellett igen kifejlett esztétikai érzéke van.

Ezt az életrajzi adatomat nem szükséges mindenkinek elmondanod . . .

Néhány hét múlva lesz a roueni szocialista kongresszus, melyen a párt egyesítése meg fog történni. Igen szeretnék elmenni, mert jó alkalom volna megismerni az embereket és a viszonyokat. Csak az anyagi kérdés tart vissza, mert budgetemmel óvatosnak kell lenni. De ha a H. Sz. elfogad róla egy hosszabb (legfeljebb egy íves) cikket, neki indulok. Azt hiszem, nem volna érdektelen. Felhasználnám az alkalmat, hogy a főáramlatokat is ismertessem a francia szocializmusban s vezető embereit bemutassam. Mit gondoltok?

*

Ha szép az idő, gyönyörű itt. Vasárnap a Besnard freskóit csodáltam meg. Így még piktúra alig hatott reám. Tartalomban, színekben egyaránt felette áll minden klasszizmusnak. Erkölcsileg pedig úgy viszonylik a hellén-renaissance gondolatvilághoz, mint St. Genoveva egy montmartrei cocottehoz.

*

Legközelebb többet írok, most nem lehet, mert sok tennivalóm van. Isten áldjon meg. Nagyon szeretlek s mióta taktikád helyességéről meggyőződtem, még nehányszor jobban, mint eddig.

Lajoskáékkal nehány szép órát töltöttünk.

Munkaterveimről s jövő céljaimról is írok egyszer.

Ölel szívből
Oszkárod

A kis szemlét be lehetne tenni a vegyesek közé.

Neked küldöm be a cikket: Jászi *A forradalom* című írását küldhette meg, mely a készülő antimilitarista jellegű proletárforradalom franciaországi előjeleit elemzi (H. Sz. 1905. I. 261–266.).

Manuel du Soldat: Katonák kézikönyve – 32 oldalas kis antimilitarista káté, amelyet először 1902-ben adtak ki 100 000 példányban, majd azt követően minden évben újra közrebocsátották. A füzet tartalmát Jászi a fent említett cikkében ismertette.

Kérlek, simitsd át kissé a cikket: Ez a megjegyzése feltehetőleg még mindig A forradalom című írására vonatkozik. Ennek végén azonban nincs semmiféle „organikus analógia".

Lucien Herr: (1864–1926) az École Normale Supérieure könyvtárának igazgatója, Jaurès munkatársa.

Jaurès – ellentétben pártja többségével: Az utalás arra vonatkozik, hogy az állam és az egyház szétválasztását célzó törvények megalkotásában a szocialista pártok parlamenti csoportja együttműködött a polgári baloldallal. E kérdések rendezése után viszont a sajátos munkáskövetelések előtérbe állítását sürgették több részről, így ekkor már Jaurès is.

a roueni szocialista kongresszus: 1905. március végén a jaurèsisták tartottak kongresszust Rouenban; itt megszavazták a Guesde-féle párttal való egyesülést. Maga az egyesülés 1905 húsvétján, a párizsi kongresszuson valósult meg.

(legfeljebb egy íves) cikket: Az itt jelzett formában nem jelent meg cikk Jásziról a H. Sz.-ban; *Az egységes francia szocialista párt* (Párizs, 1905. május) című írása már a párizsi kongresszusról, illetve következményeiről szól. (H. Sz. 1905. I. 545–555 old.).

Besnard freskói: Paul Albert Besnard (1849–1934), francia festő és grafikus; talán a párizsi Petit Palais-ban levő freskóit látta J. O.

Lajoskáékkal: Leopold Lajos és felesége, Jacobi Lívia Párizsban tartózkodott.

A kis szemlét: A levél elején jelzett írásáról lehet szó, mely a H. Sz. szemlerovatában jelent meg.

30.

Somló Bódoghoz

Édes Bódogom, *Paris, 905. III. 1.*

annyi sok mondanivalóm volna, hogy egy levél nem bírja el mind. Voltam Le Dantecnél, s egy jó órát beszélgettünk. Szörnyű érdekes dolgokat. (Megírom a H. Sz.-nak egy beszélgetés alakjában.)

Ez az interview megörvendeztetett és levert.

Megörvendeztetett, hogy sok dolgot, amit szomorúan dedukáltam magamban, L. D. a leghatározottabb formában megerősített; s hogy az Emberi Természet témáját a legfontosabb szociológiai feladatok egyikének tartja. (L. D. éppen nem udvariaskodó ember! Ellenkezőleg.)

Viszont azt hiszi, hogy az egész mai szociológia eldobni való, s a szociológiát csak az fogja megalkotni, ki Comte-ot, Spencert és a többieket olvasatlanul félreteszi.

A természettudományi ismeretek nélkül mit sem lehet csinálni. „Tíz év múlva a fizika és matematika nélkül egy sor tudományos írást sem fog lehetni megérteni." Méray dolgát badarságnak tartja, minthogy „a biológia a sejtmag és a protoplazma viszonyáról semmi biztosat nem tud". Arra sem tudtam rávenni, hogy egy fejezetet elolvasson e könyvből. (Azt hiszem, ezt a részt is megírhatom a szemlében, természetesen enyhítve a kifejezéseket. Ugy-e?)

Szóval nagyon kétségbeestem. Mert az én lehetőségeimnek mérlege ez: semmi természettudományi ismeret. Semmi ténybeli szociológiai ismeret. Semmi munkamegosztás. Egy kínos hivatal. Tudományos adminisztráció. Ellenséges milieu. Kínos politikai elnyomottság. 30 esztendő!

Tessék most tudományt csinálni. Ez a meggondolás azt hiszem mindennél inkább a politikai publicisztikai térre fog hajtani. In-

kább nagyobb szabású izgató-erjesztő-szintetizáló, embert felemelő munka, mint kutatás, melynek nem lehet eredménye. Piklert is megkérdeztem e dologban. Mit gondolsz Te, fiam?

*

Pedig tudományos vágyaim is erősebbek, mint valaha.
Ajánlom, olvasd el Durkheim *Les règles de la méthode sociologique* című könyvét. Sok ellenszenves dolog mellett sok okosat fogsz benne találni, s méginkább meg fogod érteni, hogy milyen hihetetlenül tudománytalan úton jártunk együtt eddig.

Ennek kapcsán egy tervem volna, feltéve, ha nem dobom el végleg a tudományos tollat, feltéve, hogy Te is induktív, természettudományi alapon akarsz dolgozni – adatokkal, összehasonlításokkal, kísérletekkel – azt gondolnám, hogy egy kollektív munka mindkettőnkre áldásos volna.

Így képzelem:

Mindkettőnket legjobban izgat a vallási szociológia. És méltán. Mert az, aki ezt a teret uralmában tartja – a legbonyolultabbat – az egész szociológiát ismeri. Ezt a teret pedig meghódítani nem lehet holmi introspektív okoskodással, hanem szigorúan induktív úton. (Durkheimet elolvasva Te is rájössz, hogy mire gondolok.)

Rengeteg anyag volna feldolgozandó. Egy ember el se bírhatja. Itt is egész sereg fiatal ember dolgozik rajta. Hátha együttes erővel mennénk neki. Közös tervvel és munkamegosztással.

Úgy járnánk el, mint a természettudományi kísérletezők, különkülön dolgoznánk s eredményeinket összevetnők. Te megvizsgálnád, hogy áll-e ez a kauzalitási sor a buddhizmusban, én a mohamedanizmust vizsgálnám. Átdolgoznók az egész evolúciót a mítoszoktól a tudomány vallásáig. Mindig tények alapján. Egymás dolgait szigorúan ellenőrizve. (De azért nem kell minden könyvet mindkettőnknek elolvasni. Ellenkezőleg!) Minden hónapban megbeszélnők az eredményeket, hipotéziseinket, úgy, ahogy a fizikusok és kémikusok is csinálják.

Én azt hiszem, hogy ha egyáltalán érhetünk el nagy eredményeket, csak így érhetünk el. Jól kiegészítenők egymást. A Te inkább analitikus képességed támogatná az én erősebb fantáziámat, s megfordítva.

(A kollektív szociológiai munka itt gyakori. Ami természetes, ha az ember felhagy a filozofálással.)

Gondolkozzál ezen fiam. Nem mostanról van szó. Te csak írd meg a jogszociológiát; én az emberi természetet. Azután meglássuk. Ha nem tetszik, csak mondd meg nyíltan. Nem bántasz vele, s a téma természetesen a tied, aki előbb gondoltál rá.

Az én témám precízebb formát ölt. A biológusok szerint: toutes espèces d'animal a ses possibilités spécifiques et ses desires spécifiques.

A szociológusnak tehát elsősorban meg kell vizsgálni: hogy mik *az emberi faj specifikus vágyai és lehetőségei?*

Nyilván azok az elemek, melyek minden fokon feltétlenül a legmélyebbek s legállandóbbak. L. D. is hajmeresztőnek tartja, hogy eddig senkinek sem jutott eszébe ezt a kérdést rendszeresen – induktíve! – megvizsgálni.

De most mennem kell Brunetière úr előadására.

Igen boldog vagyok, hogy végre nem csak előadsz, de tanítasz is.

Ölel
Oszkárod

Megírom a H. Sz.-nak: A szociológia módszerei. H. Sz. 1905. I. 325–332.
30 esztendő! – másnapi, 30. születésnapjára céloz.
Les règles de la méthode sociologique: Durkheim könyve később magyarul is megjelent: *A szociológia módszere.* Bp. 1917. Ford. Balla Antal.
toutes espèces...: minden állatfajnak megvannak a maga sajátos lehetőségei és vágyai.

31.

Szabó Ervinhez

Kedves Ervinem, *Paris [1905] III. 2.*

bizony a 30 év nem kellemes ajándéka az isteneknek, mikor az élet mérlege ez:

Semmi természettudományi ismeret. Semmi pozitív szociológiai, közgazdasági, történelmi tudás. Egy nyomasztó hivatal. Tudományos adminisztráció. Ellenséges milieu. Nyomasztó politika, mely minduntalan elveszi a lélek nyugalmát...

S tessék így tudományt csinálni. Különösen világossá vált ez előttem, mióta Le Dantec-ot olvasom, s vele egy hosszú, érdekes, érdemleges beszélgetést folytattam. Elmaradottságunkat sem láttam sose ilyen tisztán. Pedig örülhettem volna is, mert egy egész csomó dolgot, melyet ismeretek nélkül dedukáltam magamban, L. D. szórul-szóra megerősített, s az emberi természet témáját a szociológia egyik legégetőbb kérdésének tartja . . .

De legyen kedve az embernek dolgozni, mikor hiányzik neki a tudomány alfája és omegája: a fizika, a matematika, s a kémia; mikor L. D. szerint 10 év múlva ezek nélkül egy sor tudományos írást sem fog lehetni megérteni! Méray dolgait L. D. nevetségeseknek tartja azon egyszerű oknál fogva, hogy a „biológia mit sem tud biztosat és pozitívet a sejtmag és a protoplazma viszonyáról. Itt még ma mindent lehet állítani." Még arra se tudtam rávenni, hogy egy pár oldalt elolvasson a könyvből, oly szörnyűnek tartja az alapgondolatot!

(Mindez köztünk legyen mondva!)

Ily körülmények között sokat tépelődöm azon, hogy egyáltalán mi teendőm van még nekem a világon.

Valami tudományocskát, melyet a politika prostituál, nincs kedvem művelni. Mert a tudomány egyként ocsmány, ha szocialista célzattal dolgozik, mintha klerikálissal . . .

Maradna a nyílt politikai, agitátori, erjesztő munka. De nálunk! A mi viszonyaink mellett!

És ennek a szerencsétlen állapotnak súlyát duplán érzem, mert látom, hogy annak kizárólagos oka a *milieu*, s hogy nyugat-európai levegőben ma már nagy tudományos eredményeket produkálhattam volna, vagy komoly politikai akciót fejthettem volna ki.

Pedig 30 évvel alighanem végleg determinálódnak az ember lehetőségei . . .

Marad vigasznak: a legkérlelhetetlenebb s legmechanisztikusabb determinizmusról való, egyre erősebb meggyőződésem!

*

De hagyjuk e szomorú születésnapi prédikációt.
Egyedüllétem még mindig fényes.
Természetesen az anarchista nőt már rég meguntam és otthagytam.
Túl rózsás volt a képe!

Sokat olvasok. Durkheimben sok értékes szempontot találok. Sombart Kapitalizmusa szép, német nehézkessége dacára, melyet hiába erőlködik artisztikussá tenni. Gyönge teoretikus. Jó praktikus.

Tanulok biológiát. És ez egy kéréshez vezet. Szerezd be a Pulszky könyvtárnak *Wilson: The cell in development and inheritance* című könyvét. L. D. szerint a legjobb a biológia megtanulására, tehát mindenkit érdekel, ki organikus elmélettel foglalkozik. A könyv itt könyvtárakban nincs meg, mert egész új. S nem vehetem meg, mert drága (vagy 15 frc.), s kevés a pénzem. Ha elküldenéd nekem (Macmillan) igen hálás volnék, mert most volna időm tanulni.

A képek és a természet nagy gyönyörűséget okoznak s alig várom a tavaszt.

A l'Humanité szerint Gapon terrorizmust hirdet, s nemsokára vérfürdő lesz Oroszországban. Lesz fegyver és dinamit is! Ezeknek a dolgoknak a híre valóságos fizikai boldogságot okoz nekem olykor.

*

Mikor én egy ívet kértem a roueni dolgok számára, nem gondoltam, hogy nagyot kérek – minthogy sem extra honoráriumot, sem extra teret nem kértem. A Te válaszod oly hangon volt tartva, melyet mindenki aki téged nem ismer, nagyképűnek mondana, minthogy a beltagok honorálása elvileg úgy is ki van mondva s épp én voltam az, aki az 1 íves maximum mellett kardoskodtam. Minthogy tudom, hogy minden nagyképűsködés távol van tőled, nincs okom egyebet feltételezni, mint azt, hogy Te a H. Sz. számára fontosabbnak tartod a Michels-ek, a Hubert-ek és a Mérők közreműködését, mint az enyimet, kik ívekre menő dolgokat írhatnak.

Tudomásul veszem s nem írok többet Parisból a H. Sz.-nak. Nehogy félreérts: a 2 utolsó számmal nagyon meg voltam elégedve, egyenesen fényesek.

*

Én is szeretném, ha olykor Magadról is írnál. Leveleidből örömmel azt veszem ki, hogy ha nem is vagy magaddal megelégedve, mégis haladsz állandóan munkáddal. És ez a fő.

Sokszor és szeretettel ölel *Oszkár*

Bizony a 30 év: ezen a napon volt Jászi 30 éves.

hogy egy pár oldalt elolvasson a könyvből: Valószínűleg Méray-Horváth Károly *Die Physiologie unserer Weltgeschichte und der kommende Tag. – Die Grundlagen der Soziologie* című munkáját mutatta Jászi Le Dantec-nak.

Sombart kapitalizmusa: Werner Sombart (1863–1941), német közgazdász és szociológus *Der moderne Kapitalismus* (Leipzig, 1902) című könyvére utal.

Wilson: Edmund Boecher Wilson (1856–1939) angol biológus A sejt a fejlődésben és az öröklődésben című könyve.

Macmillan: angol könyvkiadó.

Gapon: Georgij A. Gapon (1873–1906), pópa, a kormány által tűrt legális orosz munkásegyesület vezetője; ekkor még az orosz forradalom látható fejeként ünnepelte a nyugati haladó közvélemény. Később mint provokátor lelepleződött.

32.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódogom, *Paris 905. III. 15.*

igen örültem levelednek, mert látom belőle, hogy most is, mint már annyiszor, törekvéseink s fejlődésünk azonos menetben folynak. Különös, hogy milyen párhuzamossággal ragadnak meg minket a problémák és a kételyek. S talán vigasztaló, hogy egy irányban keressük az orvosságot és a megoldást. A természettudományi ismeretek hiánya miatt talán nincs ok a kétségbeesésre. Nagyobb baj a tulajdonképpeni szociológiai készültségünk siralmas állapota. Erről Durkheimnél tett látogatásomkor szomorúan győződtem meg. Rendkívül sokat tudnak ezek az emberek. Egy egész sereg standard-könyvük van, melyeknek létezéséről nekünk sejtelmünk sincs, egy egész sereg törvényszerűséget tekintenek végleg – induktíve – megállapítottnak, melyekről mi jóformán nem is hallottunk. D. szerint pl. Spencer vallásszociológiája – Pikler és mi szerintünk is a rendszer egyik legszilárdabb oszlopa – *pur enfantillage,* mely felett ma már minden kutató napirendre tért, s minden szakember, mint értéktelen lomot eldobott. Miért? Azért – mondja D. –, mert Spencer nem ismert egy csomó tényt, melyek ma a vallási szociológia alapindukcióit képezik.

Persze ily előzmények után nem igen értettük meg egymást. Ő rossznak tart minden szociológiát, mely egyéni lélektanon ope-

rál, én meg a kollektív lélektani módszert nem bírom befogadni, s lényegét is csak most kezdem sejteni. Durkheim szerint a vallási jelenségek alapos ismerete nélkül az ember nem értheti meg a társadalmat. A vallásszociológia valóságos iskolája a szociológiai gondolkodásnak. Ha ezzel foglalkoznék – úgymond – be fogom látni, hogy pl. még Frazer is mily tudománytalanul szimplista [sic!] a tények bonyolultságával szemben.

*

Ezek és hasonló tapasztalatok engemet erre az elhatározásra bírtak:

Nekem nem lehet sürgősebb teendőm annál, hogy ténybeli, módszertani s egyéb tudatlanságomat lehetőleg enyhítsem, s tisztába jöjjek azzal, hogy ma Nyugat-Európában mily ismeretek alapján s minő módszerrel dolgoznak az emberek?

Ennélfogva olvasom Durkheim és iskolája könyveit. Nekem most a dolog ellenszenves, de igen sokat tanulok pozitív tényben, ismeretben s bibliográfiában. S tanulok alaposan – természetesen a részletekbe is behatolva – biológiát. Mert Méray még mindig komoly probléma, s kétségtelen, hogy sokkal inkább képviseli a modern természettudományi gondolkodást, mint Pikler. Szóval tanulok újra, fiam, úgyszólván elölről kezdve, mert az, amit eddig csináltam – szégyen. Hogy morálszociológiát írtam, anélkül, hogy egyetlen erkölcs-kódexet áttanulmányoztam volna!! – mily szörnyűség.

Mi egy borzasztó módszer áldozatai vagyunk, mely abban áll, hogy valaki hónapokon képes gondolkodni azon, ha vajon van-e bennünk valami, ami eleve tudja, hogy a fehér és fekete sárgát tud adni!?

Nos, nem habozom kijelenteni – pedig keserves tapasztalataim óvatosságra intenek –, hogy az ilyen módszer és gondolkodási mód arculverése minden természettudománynak. Így a talmudisták gondolkozhattak, de nem mi a Darwinok, a Huxleyk és Pasteurök után!

*

Szóval nem mondhatok mást: Tények, ismét tények, és újra tények! Igaz, – hogy lehet, hogy nem bírom meg őket. Hát akkor le fogom vonni belőle a konzekvenciákat s beismerem, hogy bel esprit, pub-

licista, agitator, essayista vagy más ilyenféle vagyok, de nincs semmi közöm a tudományhoz.

S mint már annyiszor mondtam neked: természettudomány nekem nem annyira az adatokért kell, mint azért, hogy tisztába jöjjek azzal, hogy mint kell természettudományilag megragadni a dolgokat. Pl. Le Dantec és Durkheim is azt tartják, hogy az introspekció épp ellentéte a pozitív kutatási módnak.

Szóval a témám egyelőre meghalt fiam, és ezt a pár szabad hónapot *tanulásra* fordítom. Hidd meg, roppant szükségünk van rá: *Ignoránsak vagyunk!!*

*

És azután? az isten tudja. Most nem akarok mást, mint à jourra jutni az európai tudományossággal.

D. szerint a L'Année munkatársain kívül már egy egész sereg fiatalember foglalkozik vallásszociológiával, kiknek neveit még nem ismerjük.

Ajánlom, olvasd el Te is D: *De la Division du Travail Social* című könyvét, (Pulszky könyvtár), ami tulajdonképpen jogszociológia. Fölötte ellenszenves könyv, de nagyon hasznos. Látni fogod, hogy mily más módszer ez, mint a miénk. Hogy törekszik objektivitásra, s precizitásra. S mennyit tudnak. A kollektív lélektan mivolta is világosabb lesz előtted, s azt hiszem, neked is fel fog tűnni a hasonlóság a Viktor gondolatmenetével. Nekem mindez rendkívül ellenszenves, s lehet, hogy olvasmányaim ezen gondolatirány kritikájához fognak elvezetni. Azt is látni fogod, hogy milyen reakciós és kispolgári világ ez!

Mindegy. Talán nincs igazuk. De a módszer nagy haladás velünk szemben.

*

Képzelheted, hogy mindezek a tapasztalatok nem folynak le simán bennem, s hogy nemegyszer közel vagyok a kétségbeeséshez. Íme, ide kellett kijönnöm, hogy belássam, hogy mily mélyen benne voltam az elzüllési processzusban máris, 30. éves koromban minden kultúréhség, munka, tudomány-szenvedély dacára!!

Mert a milieu felemel és öl. Mert éppúgy, amint nem produkálhat a magyar A. Franceokat, csak Herczegeket, épp úgy nem produkálhatott Pasteuröket csak Petrikeket. És így tovább.

A mi életünk, barátom, csak torzképe egy nyugat-európai életnek.

S hol a vigasz? Csak egy egészen kozmikus felfogásban: Abban, hogy a kozmikus mechanizmusban *éppen csak ezt a szerepet játszhatjuk.*

Legfeljebb némileg enyhíthetni ezt a determinizmust. Mi által? *Specializálódni kell a lehetőségig.* Lehetőleg jó *szociológiai géppé* válni. Felhagyni politikával, hivatallal, lapok szerkesztésével, tudományos adminisztrációval s udvarlással.

De szerencsétlen faji vérkeveredésünk oly általános életvággyal jár, hogy nem tudunk lemondani a szép életről.

Talán a javasolt együttes munka is enyhítene a milieu és a faj bajain.

Tehát fenntartom propozíciómat. Gondolkodj el rajta s határozz egészen lelked hajlandósága szerint. Talán Somló + Jászi = egy árja nyugat-európai tudós.

*

Ezek a keserveim azonban nem mindig ilyen élesek, s olykor sok és nagy örömöm van ebben a pompás kultúrlevegőben. Ilyenkor behunyom az összehasonlító szememet s elmetszem a magyar kultúrprotoplazmatikus szálakat. S szívom magamba öntudatlanul, mint a csókra szomjas asszony a szerelmet. Hátha engemet is megtermékenyít ez az ölelkezés.

*

Hiányzol nekem Bódog nagyon. Nincs nap, hogy eszembe ne jutnál: hol nagy fájdalmamban, hol nagy örömömben. – – –

A hónap végén lemegyünk vidékre egy nagy kommunista telepet tanulmányozni, mely már több, mint 10 éve él és virul.

Erről is írok majd a H. Sz.-nek, mert Ervinnel rendbe jöttünk. Az áprilisi számban a szociológia módszereiről fogok írni Le Dantec beszélgetésem s Durkheim könyve kapcsán; Oly nehezen megy az írás! A receptio megöli a produkciót.

Ha Pestre mégy, keresd fel Lánczyt. Panaszkodik levelében, hogy január óta nem kerested fel. Kár megbántani: derék ember, s jó hozzánk.

Igaz! Nem tudnád magadat még Berzeviczyvel kineveztetni (Hegedüsék, Feilits, Alexander), mert a koalíciós kabinet aligha teszi meg. Járj utána.

Édes Bódog írj sokat.

Ölel szeretettel boldog és szerencsétlen híved *Oszkár*

Frazer: Sir James-George Frazer (1854–1941), neves skót folklorista és vallástörténész.

l'Année: L'Année Sociologique. Durkheim folyóirata.

Petrik Ottó (1852–1913) patológus, egyetemi tanár, a Kórbonctani Intézet igazgatója, a Fővárosi Bakteriológiai Intézet alapítója.

még Berzeviczyvel kineveztetni: Berzeviczy Albert a januári választásokon vereséget szenvedett, de az ügyeket még júniusig tovább vivő Tisza-kormány kultuszminisztere volt. Somló a kolozsvári egyetem jogbölcseleti katedrájára pályázott. A közvetítőkül javasolt Hegedüs Lóránt, Feilitzsch Artur, ekkor Kolozsvár képviselője, és Alexander Bernát a vezető szabadelvű körökhöz tartoztak.

33.

Somló Bódoghoz

Paris 1905. IV. 2.

A „business" rendben van édes fiam. Még holnap felkeresem Ritoók kisasszonyt. A pamflet dolgában nem nehéz tanácsolni: Meg kell írni, ha van kedved hozzá. Ránk nézve fontosabb dologról 48 óta nem volt szó. A kérdés megoldásától függ egy csomó emberünk parlamentbe jutása. S egy jól, okosan és adatokkal teljesen megírt röpirat *épp a Te tolladból egészen komoly jelentőségű lehetne.*

Nagyon örvendenék, ha megírnád. Hasonló kérdésekkel egy Mill, egy Spencer, egy Bentham s el tudtak foglalkozni. S mindhiába! Mi hozzájuk, s nem a német metafizikusokhoz s élettől elszakadt teoretikusokhoz állunk közel.

Ez az ügy újra felvet bennem egy kínzó dilemmát.

Hazatérve nekem végleg választanom kell majd a Tudomány és Politika között. (Nota bene! Ez nem egészen a Te eseted, tehát tanácsolhatsz majd nekem.) Ugyanis rájöttem, hogy tudományos munkám eredménytelenségének egyik oka abban állott, hogy *a*

lelki állapot, melyben dolgoztam, a tudományos munkára alkalmatlan volt! Világosabban: oly balgán jártam el, mint ahogyan a fizikus tenné, ha dobpergés és ágyúszó közepette akarná az akusztika törvényeit tanulmányozni. Lehetetlenség. A szociális érzetnek viszonylagos nyugalma nélkül nem lehet szociológiát csinálni.

Vagy képes leszek magamat a politikától izolálni, vagy nem leszek képes tudományosan dolgozni. A lélek viszonylagos derültsége a tudomány nélkülözhetetlen előfeltétele.

S mit tettem én? A politikai érzelmektől megfeszülő szívvel és a gyülölettől s szeretettől remegő kézzel ––––– kutattam??

S vigyázni kell. Sorsunk ezekben az években dől el. Negyven felé módosíthatatlan gépek leszünk mindannyian. Forradalmi vagy tudományos gép leszek-e? Ezen kell majd törni a fejem. Bármily fájó is: Egy tudományos forradalmi gép egyre inkább lehetetlen konstrukció a mi korunkban. ––

*

Szerdán Mauss és Hubert urakkal van rendez-vous-m. Ők Durkheim fő-fő munkatársai a vallásszociológiában. Most olvasom a mágiáról írt dolgozatukat. Idegen világ. A kollektív lélektanról akarok velük vitázni s módszereikről egyet-mást megkérdezni. Érdekes, hogy Mauss militáns szocialista, s nagy szakszervezet-alapító. A főkifogásom Durkheimékkel szemben épp a tört. materializmus igazának elejtése.

*

Nagyon érzem hiányodat, kedves Bódog. Így egyedül, olyan könnyen emelnek fel az égbe, s nyomnak le a hideg földre az impressziók serege.

Egészben véve mégis félek, hogy objektíve s helyesen ítélem meg a helyzetet, mikor azt állítom, hogy *niveau-n álló szellemi munkásság strukturális lehetetlenség odahaza!*

Oh, ha Veled s még nehány hívünkkel együtt dolgozhatnék európai színvonalon az emberi civilizáció munkáján. Milyen szép és nagy élet volna!

Nem igaz, hogy mi képtelenek lennénk a boldogságra. Szerencsétlenségünk fő-fő oka bizony a környezet!

Én pl. ha itt egy kis kerékmozgató erő lehetnék a francia kultúrában: egészen boldog volnék.

Persze most már nem lehet, mikor az ember – 30 éves.

*

Szladits Károllyal van egy kis ügyem, ami bánt. Majd Pesten elmondja neked Alice. Szeretnék tisztán látni e dologban.

*

Kíváncsi vagyok Méray cikkedre s az Imréére. Lehet, hogy én is beleszólok majd a dologba. Addig meglesznek a legszükségesebb biológiai ismereteim.

Még sok mindenről szeretnék írni, de a fáradtság ágyba nyom. Keveset aludtam az éjjel. Hajnalban szörnyű velőtrázó sikoltozás vert fel, s én revolverrel rohantam felverni a háziakat. Azt gondoltam, hogy a szomszédomat gyilkolják. Szegénynek agyláza volt s szellemekkel viaskodott s ordított rémületében. A gazda csitítgatta. Nekem kellett rendőrért s általa orvosért menni, majd a patikába. 5 óra után feküdtem le. A szegény fiú már jobban van. De fene kellemetlen éjszaka volt.

A Wolfner Pál darabja ismét felidézte bennem a drámaírási tervet ---

Hátha nekem, ki nem vagyok sem tudós, sem politikus: ezen a téren kellene megpróbálkoznom. A la Echegaray, à la Maeterlinck, à la Björnson, stb. Ha volna bennem erre tehetség, már nyilatkozott volna, – fogod válaszolni Bódog, s félek, igazad van.

Vannak emberek, kiknek semmi egész missziót nem adott a sors . . .

Ölellek szeretettel és nagyon sokszor *Oszkárod*

Igaz! Pikler egy hosszú levelemre, melyet *hetekkel* ezelőtt írtam, nem válaszolt. Pedig tanácsát kértem abban a dilemmában is, melyet fentebb említettem. Minthogy P. rendszerint gyöngéd és udvarias, attól tartok, hogy levelem az a része, melyben tudatlanságunk felett s módszerünk helytelenségén panaszkodom, megbántotta. Ki tehet róla?

*

Még valami. Nekem nagy szükségem volna egy megbízó levélre, valamelyik napilaptól, mert sok mindenhez könnyebben s olcsóbban hozzájuthatnék.

Azt gondoltam, hogy a pesti kisebb lapok valamelyike, melynek nincs tudósítója, szívesen adna, minek fejében én hébe-hóba írnék neki valamit.

Először Mérayhoz fordultam, ki el is járt a Bpesti Naplónál. Meg is ígérték. De nem küldték el. Írtam Adynak és újra Méraynak. Méray szerint minden rendben van már. De a levél csak nem jön.

Úgyhogy most Gusztit kértem meg rá.

Mindezt azért írom meg, hogyha G. intervenciója sem lesz eredményes, Téged foglak majd megkérni, hogy pesti időzésed alatt nézz utána a dolognak. De remélem, hogy addig rendbejön.

Ritoók Emma (1868–1945): költő, író, műfordító. 1905-ben *Egyenes úton egyedül* című pályadíjnyertes regényével tűnt fel. Később Lukács Györgyék Vasárnap-társaságához tartozott. 1919 után az ellenforradalmi kurzus egyik irodalmi reprezentánsa.

pamflet: Somló röpiratot tervezett az általános választójog szükségességének igazolására. Végül a jelek szerint nem írta meg.

Marcel Mauss: francia etnológus és szociológus. Durkheim tanítványaként vallásszociológiával foglalkozott. Főbb műveit H. Hubert-rel együtt írta.

Henri Hubert: francia szociológus, Durkheim munkatársa a l'Année-nál, a vallástörténet tanára az École Pratique-on.

Szladits Károly (1871–1956): jogász. 1895–1916-ban az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán dolgozott. Később egyetemi tanár, akadémikus, 1953-ban Kossuth-díjas.

Méray-cikked: Somló Bódog: *Méray kultúrtiziológiája.* H. Sz. 1905. I. 310–324.

Imre: Madzsar Imre: *Észrevételek Méray organikus elméletéhez.* Uo. 389–405.

Wolfner Pál darabja: talán az 1903-ban írt „Olga".

Echegaray, José (1832–1916): spanyol drámaíró, 1904-ben Nobel-díjas.

34.

Szabó Ervinhez

Paris 905. IV. 2.

Ervinkém, bánt, hogy rossz hangulatú leveleket írsz nekem. S útitervedet sem helyeslem. Neked magányra: zavartalan pihenésre, zavartalan munkára van szükséged sok virág, rózsaszínű fellegek s langyos esti párák között. Hogy szép legyen könyved, melyet nehezen és szeretettel várok. S ilyen célra Renée a legrosszabb társaság. Még ha nem is bánt, oly levegővel fog körülvenni, mint valami tikkasztó délinövényes üvegház.

Egyedül menj fiam. Capri is volna olyan jó, mint Flórenc. Avagy Sorrento. Csak egyedül! Fogadj szót: mondd, ha kell, hogy az én unszolásomra cseréltél utat. De tedd meg!!

Ennek az utadnak önző szempontból is örvendek. A nyáron, mikor hazajövök, Te fogsz majd megtámasztani. Mert félek a visszatéréstől. Életem egyik legsúlyosabb krízise lesz. Mintha valaki Engadin bérceiből fullasztó posványba esnék. Ez a szomorú gondolat arra a kérésre vezet, hogy ha lehetséges, vedd ki augusztusra a melletted levő lakást nekem. A felpénzt Józsitól megkapod. Ha nincs is kiírva, beszélni kellene a fotografussal. Én azt hiszem, 2 évi szerződésért rendelkezésünkre bocsátja augusztusra. Feltételek:

1. 350 frt bérnél nem több.
2. Fürdőszoba. Gáz. Újra kifestés az általad adandó utasítások szerint.

Nagyon vágyom utána: a Duna, a hegyek, a bástya és Te utánad. A közelléttől is sok jót remélnék. Céltudatosabban s munkafelosztásosabban dolgozhatnánk!

Kérlek tehát szépen: hozd rendbe a dolgot elutazásod előtt. Ha sikerül: értesíts mielőbb, mert nekem fel kell mondani akkor május 1-re.

*

Mit írjak magamról? Mámoros álom ez még mindig, hol nagyon édes, hol nagyon keserves.

Sokszor fojtogat a sírás . . .

Oly borzalmasan el vagyunk maradva . . .

Aztán a kegyetlen dilemma, mely elől nem lehet kitérni:
Vagy Politika.
Vagy Tudomány.
A kettő nem mehet együtt.

Az én eddigi szoc[iológiai] munkásságom egy olyan fizikuséval hasonlítható össze, aki a hanghullámokat tárogatók lármája s ágyúk bömbölése közepette tanulmányozná . . .

Ugy-e értesz? A tudományhoz mindenekelőtt a lélek nyugodt derültsége kell. Nem lehet kutatni, mikor minden ideg megfeszül bennünk a politikai érzelmek hevétől! Én nem mondom, hogy a politika kevesebb, kisebb, vagy alacsonyabb. De más.

Vagy ---- Vagy!

Ugy-e segítségemre lész majd e kínos leszámolásnál?

Ervinkém, alig van nap, hogy ne jutnál eszembe, amint galléros köpenyegedben ide-oda mégy – gyorsan, zordonan és elmerülten – hinteni az új igazságok magvát. És ugy-e otthon is már melegen süt a nap s Te örülsz neki, amint szeretettel megsimogat, midőn az Ilona lépcsőn hazafelé ballagsz . . .

Isten Veled Ervin. Fogadj szót most az egyszer.

Ölel, szeretettel, sokszor *Oszkárod*

Igaz! Még egy ajánlólevelet kérek. Ahhoz a nénihez, akivel egyszer megvacsoráltattalak a Bristolban. Semmi féltékenykedés, Uram!

hogy szép legyen könyved: Az osztályharc elméletéről és gyakorlatáról tervezett, el nem készült művére utal.

Renée: Erdős Renée írónő.

vedd ki augusztusra a melletted levő lakást: A Hunfalvy utca 4. sz. házban lakott Szabó Ervin; Jászi Klösz Györgynek a Hunfalvy u. 8. sz. házába költözött. Ennek tervére utal a levél.

35.

Somló Bódoghoz

Édes Bódogom! *Paris 1905. IV. 11.*

Épp most jövök Ribot-tól. Vagy egy óra hosszat elbeszélgettünk, s ez a beszélgetés nagyon felfrissített és megerősített.

Ugyanazzal az intenzitással és megértéssel tudtam beszélgetni ezzel a nagy öreg emberrel, mint akárcsak Veled.

S ítéletei teljes összhangban vannak az enyéimmel.

Így pl.

1. Durkheimék pozitív álorca alatt metafizikát csinálnak;

2. az egész jelenkori gondolkozás sokkal reakciónáriusabb, mint 30 év előtt;

3. Bradleyt s a Mind embereit nem lehet olvasni;

4. Az emberi természet témája kapitális jelentőségű volna (Ki tudnám Neked mutatni, hogy az egész gondolkodás ma – bár öntudatlanul – ezen probléma körül kertel!)

5. James sajátságos keveréke a tisztán látásnak s a babonának.

S egy egész csomó más dolog, amiben teljesen az én eszméimet s érzelmeimet fejezte ki.

IV. 12.

Tegnap látogatások szakítottak félbe, ezért ma folytatom. Érdekes dolog egy ilyen megszakított levél folytatása. Az ember dokumentálva látja azt a gyors változást, melynek ki vagyunk téve. Tegnap csupa rózsaszín volt körülöttem minden, ma sokkal szürkébb a helyzet. De azért azt hiszem, nem lehet a Ribot-interview értékét lebecsülni.

*

Közös munkánk terve ügyében tett észrevételeidre ezt felelhetem: Igenis jól meg kell fontolnunk, mielőtt valamely irányban nekiindulnánk. A vallásszociológia a legnehezebb dió, viszont azt hiszem, hogy ez a kutatás sokkal erősebb fényt vet a társadalmi tüneményekre, mint minden egyéb. A Durkheim emberei exotikus nyelveket tanultak meg érette. Így pl. egyik eredetiben olvassa az ind vallásos iratokat. Nagy etnográfiai tudásuk van. Teszem, az

armaták életét jobban ismerik, mint mi Magyarországét. Az, hogy mi ezeken a tereken melléjük juthassunk, csaknem lélektani lehetetlenség.

Az osztálykeletkezés nagyon izgató probléma, s amennyire Ervin kiindulási pontját s kutatási módját ismerem, félek, hogy eredményei számunkra nem lehetnek megnyugtatók. Itt sokat lehetne csinálni, s a probléma tényleg izgatóan aktuális. Durkheimék pl. azt tartják, hogy az osztályharcot a marxi „logomachia" fújta fel, s hogy az kivételes tünemény, mely csak ritkán fordul elő az emberiség pályáján. A tört. materializmust igen lenézik, s Kautsky „vieux imbécile" nekik. Mihelyt azonban az ember induktiv alapokon akar dolgozni, minden téma rendkívüli arányokat ölt. S ez is. S egyre inkább kételkedem, vajon a filozófus politikus s az esszé-író tudós genrején túl vagyok-e képes emelkedni.

Különben sokat olvasok s gondolkodom. Most többek között a Lévy-Bruhl könyvét a morálról, melyet a Durkheim iskola úttörő cselekedetnek tart.

Egyáltalán, mostani állapotom nem alkalmas arra, hogy bármiben is végleg határozzak. A benyomások túl hevesek, s az én egyéniségem átültetett voltánál fogva túl gyenge. Mégis azt hiszem, hogy egy év leforgása alatt most már gyökeret tudnék verni, s kedvező körülmények között behozhatnám a nagy elmaradást.

A visszatéréstől komolyan félek. Amit Te eleinte éreztél Pestről N. Váradra visszatérve, ugyanazt fogom átélni, mert az arány ugyanaz.

*

A szoc.[ialista] taktika dolgában tett észrevételednek igen örültem. Cikkemben én is azt akarom hangsúlyozni, hogy úgy a kérlelhetetlen revolucionista, mint az alkudó revizionista taktikát *egymás mellett* szükségesnek tartom.

*

Ritoók kisasszonnyal már többször találkoztam. Nagy csúnyasága ellenére is kedves, okos és érdekes leány. Szívesen vagyok vele együtt. Sokkal szívesebben pl., mint Sztracher Nellivel, aki untat.

*

Lánczy értesített, hogy ügyem májusban eldől. Szavazni fognak a két ellentétes vélemény felett. Az eredmény alig lehet kétséges. Pedig meg vagyok róla győződve, hogy a tanítás igen emelné munkásságom értékét. Mert a közvetlen hatás lehetőségét nyújtaná nekem a politikától távol. Ha nem hagyok fel a tudománnyal végképp (ami kérdéses), akkor koncentrálni fogom magamat. Lehetőleg à jour kell maradni a spec. szociológiai irodalommal, s nem ide-oda kalandozni.

*

A minap beleegyeztem egy tervbe, mely a Józsi eszméje. Hogy vegyünk ki Budán egy 6 szobás kertes lakást Ervinnel s Imrével. Én ahhoz a feltételhez kötöttem, hogy a szobák teljesen elválaszthatók legyenek. Azt hiszem – megfelelő ház s kilátás mellett – ez a terv első lépés az én kolostortervem megvalósítása felé. Nemcsak kellemes, de termékeny is lehetne. Mit gondolsz?

Külön dolgozni, együtt kertet művelni, s olykor elmélkedni vagy csevegni.

*

Hogy áll kolozsvári ügyed? Összeköttetést kellene keresni a koalíció felé.

*

Most kapom a H. Sz.-ot s nagyon kíváncsi vagyok cikkedre. V.ö. a Rev. Philosophique-ben megjelent kritikát.

Nagyon fáradt vagyok, Bódog, azért mára elég.

Ölel szeretettel s nagyon várja leveled *Oszkár*

Théodule Ribot (1839–1914): francia pszichológus, 1906-tól az Akadémia tagja.

Mind: angol pszichológiai és filozófiai folyóirat. 1876-tól Londonban jelent meg.

William James (1842–1910): amerikai filozófus és pszichológus.

logomachia: szőrszálhasogatás, szómágia.

vieux imbécile: vén hülye.

Lévy-Brühl könyve: La morale et la science des moeurs. Ismertette Jászi: H. Sz. 1905. II. 329–331.

ügyem májusban eldől: a magántanári habilitációra utal.

Józsi, Imre: Madzsar József és Imre.

36.

Szabó Ervinhez

Édes jó Ervinem, *Paris 905, IV. 27.*

sietek, hogy ezek a soraim már Sorrento napfényes ligeteiben várjanak, s elmondják neked, hogy régi és változatlan szeretettel gondolok rád, hogy zavartalan és eredményes munkát kívánok neked, s hogy meleg tavaszi estéken újult erővel gondolok közös munkánkra és küzdelmeinkre a jövőben.

Igaz: végleges konklúziókat még nem tudok és nem akarok levonni otthoni tevékenységeimet illetőleg. De egy gondolat már ma végleges meggyőződéssé szilárdult meg bennem, s ez így szól: Egyetlen új munkás szervezet többet ér, mint egy nagy csomó polgári szociálpolitika. A szocializmusnak meg kell maradni lényegileg munkás és forradalmi mozgalomnak. A mi szerepünk nem lehet más, mint kiépíteni azt az egész hatalmas világnézetet, mely a munkásmilliókban ma még csak homályosan kavarog. Viszont vigyáznunk kell, hogy ez ne laposodjék el puszta bérkérdéssé, hanem egy *általános emberi mozgalom legyen,* mely tudományos, erkölcsi és esztétikai perspektívájával ha nem is tud magához vonzani minden jó és emelkedett embert, de amely mindenkiben rokonszenvet ébreszt, aki az élet kis hitványságain fölülemelkedni képes.

Ez a bomlasztó, erjesztő, új pszichikai készségeket kiváltó és kivájó munka a mi életfeladatunk . . . talán az enyim is, ha kénytelen leszek kis tudományos üzletemet likvidálni. Mert ismétlem: alig hiszem, hogy a két munkát egyesíteni lehet. Ezt itt meggyőzően nem fejthetem ki, de majd töviről-hegyire el fogom neked mondani, mikor a végleges mérleget megszerkesztem . . .

Ódön ma hagy el, vagy egyheti ittlét után. Sok szép órát töltöttünk, de azért éreztem újra, hogy egyedüllétre vagyok teremtve. Ezért rossz teljesen a *közös* lakásterv. Annál jobb volna, ha közeledben találnék valamit. Mert a lakást fel fogom augusztusra mondani. Rossz jelnek veszem, hogy a húsvéti kongresszus eredményeiről nem írtál. Bár a pártszervezeti szabályzat sorsát nem tartom fontos dolognak. Kívülről nem lehet átgyúrni egy pártot. Az embernek be kell állni a harc közepébe és kikergetni a kufárokat . . .

Amíg ezt nem tehetjük: hiábavaló minden.

Leveledet várja s még egyszer vidám pihenést és megelégedett munkát kíván

Oszkárod

Ödön: Wildner Ödön.

a húsvéti kongresszus: A Szociáldemokrata Párt XII. kongresszusára utal, melyen a Szabó Ervin által irányított ellenzék beterjesztette javaslatát a szervezeti szabályzat módosításáról. A javaslatot azonban nem tudták elfogadtatni, csak részleges eredményeket értek el.

37.

Somló Bódoghoz

Édes Fiam, *Paris, 905. V. 6.*

már oly rég nem írtam, s nem tudom, hogy ebből a papirosból is vajon lesz-e levél?

Először Ödön volt itt, s akkor persze nem értem rá az írásra. Aztán pár napig nagy rettegésben éltem – jóformán minden ok nélkül: de elég volt rá, hogy jól megkínozzam magamat. Végül kínos, keserves, csúnya, sötét, esős hideg idő köszöntött be, ami nagyon lelohasztotta életkedvemet. Tudod ilyenkor nyom nagyon az egyedüllét. A múzeumokhoz sötét van, a sétához sár, a könyvekben pedig ha kimerült az ember: előjönnek azok az ólmos gondolatok és azok a lemetszett szárnyú hangulatok. Persze többnyire a jövőt illetőleg. Igazán talán még soha ennyire nem leltem helyemet, mint most e sötét órák idején. Folytassam-e a tudományt, mikor:

1. épp az az induktív, ténygyűjtő, objektív, összehasonlító módszer, mely felé most egész bizodalmam fordul, a lehető legnehezebb a mi kezdetleges milieunkben?

2. mikor az én szerencsétlen impresszionista természetem legkevésbé épp ezt a módszert bírja meg;

3. mikor látnom kellett, hogy *biológiai mivoltomban* tökéletes ellentéte vagyok annak az embertípusnak, amit nyugaton tudósnak szoktak nevezni.

Vagy a politika felé forduljak végképp?

Mikor

1. a gazdasági és szociális előfeltételek még aligha tennék lehetővé legszerényebb életigényeim kielégítését: nem is beszélve arról, hogy

2. a politika sehol sem annyira megkötött valami, mint éppen nálunk, s hogy mily kevéssé elégítene ki a politikai paktálás, avagy az örökös forradalmi tárogató.

S mindehhez a hivatal rémes gondolata.

Mi az istennyilát tegyen ilyenkor az ember?!

Még a docentúra volna az egyedüli megoldás. Ekkor taníthatnék legalább, ha magam nem is tudok semmit. (Irtózatos Te, hogy mennyire tudatlanok vagyunk mi otthon valamennyien! Szégyen a tudós emberekkel találkozni is. Egy pár kényelmes, tudományos sablonba beszorítva jár az eszük: belátás, kiválasztás, alkalmazkodás, osztályharc stb. De halovány fogalmuk sincs a tényekről. Sem történelmi, sem etnográfiai, sem jogi, sem erkölcsi, sem egyéb tényekről!)

Pedig hát nem loptuk az időt, nem henyéltünk, megvolt bennünk a tudomány szomjúsága is: honnan ez az irtózatos állapot?

Hát onnan, ahonnan az van, hogy ugyanazon mag minőségből az egyik talajban gyönyörű lombos fa, a másikban hitvány vesszőcske lesz.

A docentúra emellett biztosító szelep volna a politikával s a külvilággal szemben.

De nincs rá semmi kilátás. L.[áncz]-y itt volt, s végleg meggyőződtem róla, hogy ily védővel meg kell buknia az ügynek. Ez az ember szimbóluma lehetne minden nehézkességnek, vénasszonyosságnak s impotenciának – – –

Ugy-e pompás és ragyogó kilátások?

*

De ne igen bántsanak Téged öreg fiú. Először is, mert ha májusi meleg lesz újra: én sem fogom ennyire sötétnek látni a helyzetet.

Másodszor pedig a Te állapotod mindenképp jobb, mint az enyém. Inkább megvan a tudomány üzésének fizikai lehetősége; természeted nyugodtabb és egyirányúbb; inkább tudod magadat koncentrálni.

Neked még sikerülhet az, ami nekem már lehetetlenség.

Azt gondolom, hogy kolozsvári ügyed szempontjából is jó volna, ha megírnád azt a füzetet az általános választójog mellett. Kétségtelen, hogy ez most figyelmet keltene, s nehezebben lehetne mellőzni, mert olyan színe lenne a dolognak, hogy a kormány azon állásfoglalásodat akarná megtorolni.

Persze – ugy-e – Hegedüsék révén mit sem lehet tenni? Józsi írja, hogy Wolfner belép a szocialista pártba s neve alatt fog írni a Népszavába.

Képzelem, Ervint mennyire fogja bántani a dolog. És okkal, mert W. ott bizonyára előbb-utóbb vezér szerephez fog jutni, s ez az Ervin befolyását végleg tönkre fogja tenni. Pedig W. vezető nélkül sokat ronthat a dolgokon. De nem megy másképp: anonyme nem lehet politikát csinálni, mint Ervin hitte. Ki kell állania annak, aki akar valamit, nem pedig holmi szervezeti szabályocskákat átdolgozni.

Szervusz Bódog. Írj mielőbb. Ölel sokszor *Oszkár*

A kis Czigány piktor üdvözöl.
A váradi mademoiselle nem írt.

Hegedüs: Hegedüs Lóránt.
Wolfner: Wolfner Pál.
Józsi: Madzsar József.
a kis Czigány piktor: Czigány Dezső festőművész (1883–1937).

38.

Somló Bódoghoz

Paris, 905. V. 21.

Már rég akartam írni Neked kedves fiam, hiszen leveled oly jól esett. Annyi szeretetteljes gondoskodás sugárzott ki belőle, hogy egész felmelegítette itt meglehetősen hidegben levő lelkemet.

Mégis nem jutottam hozzá eddig az íráshoz a nagy semmittevésben. Furcsa kedélyállapot ez. Hihetetlen boldogságokra kegyetlen fájdalmak következnek. Oka ennek bizonyára ott van, hogy míg

odahaza szimpatikus ideghatások némileg megerősítették lelki pozíciómat: itten egyedül vagyok teljesen, egyedül kell megbirkóznom minden gyönyörűséggel és minden kínlódással. Az egyedüli támasztékom néha, hogy Rátok gondolok (Terád, Ödönre, s még egy két emberre) s elképzelem, hogy Ti most hogyan reagálnátok velem együtt erre az ingerre.

De ez a telepatikus rekonstrukció képzelheted, nem elég oltalom... Ennélfogva furcsán vagyok: néha úgy érzem, hogy csodálatos szép hónapokat töltöttem itt; máskor úgy tűnik fel, hogy többet szenvedtem, mint élveztem. Aztán retrospektív szemrehányásokat csinálok magamnak: ezt nem így kellett volna tenni, amazt másképp kellett volna berendezni. Mégis egészben véve azt kell mondanom, hogy ez a félév igen színes emléke lesz az életemnek. Egy izgatóan szép lázas álom. Mely fizikailag is jót tett: erősen megfogytam, de sokkal erősebb és fáradtságbíró vagyok. Napközben sosem alszom, egy percet sem. Reggel 8-tól éjfélig pihenés nélkül folyik a nap – – –

Vajon mik lesznek az epizód hatásai? Ez még nagy kérdés. Amit nyertem tisztánlátásban, nem vesztettem-e el önbizalomban? Amit nyertem problémákban, nem veszítettem-e el az önbírálat szinte patologikus megnövekedésében. Főleg post equitem sedet az a meggyőződés, hogy *biológiailag nem születtem tudósnak.* (Még talán Te sem.) Egy nyugati tudós körülbelül úgy néz ki, mint Meller Simon. Olyan óvatos, félénk, tényeket túró, az életet hűvös érdeklődéssel kísérő, semmiért sem lelkesedő ember. Elég volt egy félórát beszélni ezekkel az emberekkel, hogy belássam, hogy ők egész más gépek, mint én vagyok (talán: mint mi vagyunk).

S tudod kihez jutottam legközelebb: Gustave Hervéhez, az elűzött történelem professzorhoz, a szocializmus legeslegszélső szárnya vezéréhez. Ezt az embert értem, s jólesik vele kezet szorítani. (Legközelebb elkísérem egy antimilitarista turnéjára.)

De a Durkheim iskola pl. biológiailag is felingerel. Olyan alapos, olyan kicsinyes, olyan kispolgári.

Viszont elment a kedvem pszeudotudományt csinálni. Vagy publicisztikai akció, s ez esetben komolyan tanulnék történelmet s közgazdaságot, hogy végre valahára ne csak szidjam, de ismerjem à fond a magyar állapotokat. Vagy tudomány: s ez esetben valami

kiskörű témát szeretnék *teljes alapossággal* megragadni. Azt hiszem, hogy a szociológia egy kis részletének teljes kidolgozása (egész addig, míg az embernek minden kételye eloszlik s *sattelfest* érzi magát minden kontroverziában) nemcsak tudományosan ér többet, de az ember egyéni szociológiai világnézetének kiépítése szempontjából is sokkal gyümölcsözőbb, mint valami nagy tartomány átszáguldozása.

Úgy hiszem, általában azt lehet mondani, hogy a kozmosz legkisebb darabjának alapos ismerete (természetesen az általánosító gondolkozásra alkalmas agynak) tisztább szempontokat ad, mint az egésznek szedett-vedett összekapkodása.

Viszont épp itt van a kínos dilemma. Lehet, hogy én erre a munkára alkalmatlan vagyok. Lehet, hogy az én biológiai kapacitásom nem haladta túl: az esszéista s publicista Schöngeist lehetőségeit.

*

Ismét egy terv, mely egyidőben fogamzott meg bennünk. Én nemcsak gondolkoztam már azon, amit Te megpendítesz, de már hónapokkal előbb megírtam volt Gratz Gusztinak s élőszóval beszélgettünk Ödönnel felette: Miért ne lehetne odahaza egy École libre des Sciences Sociales-t szervezni? Én teljesen lehetőnek vélném a dolgot a parisi minta szerint *szépen* megcsinálni.

Most csak hagyjuk a dolgot egyelőre: nehogy elrontsák.

A módszereket élőszóval fogjuk megbeszélni. A tervem olyan, hogy lehetővé tenné az összes értékes vidéki elemek (pl. Te, Viktor, Bors, Tegze, Finkey stb. stb.) közreműködését.

Ez igen magasrangú főiskola lehetne. A főkérdés: kifejezetten harci, evolucionista-radikális iskola legyen-e (à la Brüssel) avagy parisi minta szerint eklektikus, hol az egyházi iránytól fel az anarchizmusig minden nézet kifejezésre juthat.

Utóbbi esetben Prohászkáék szívesen támogatnák a dolgot.

Na de ezt a dolgot sem lehet egy levélben elintézni.

*

A nyugdíj eszme egyre foglalkoztat. Nietzsche éveken át 2000 fcból élt meg. És ez az ember csakugyan rokonunk volt nekünk, nem mint Durkheimék. Miért ne mernők mi is. Vagy 1200–1500 ft-tal

nyugdíjba mennénk, együtt dolgozhatnánk Európa kultúrcentrumait bejárva. Avagy akár otthon is. Itt is látom, hogy tulajdonképpen milyen igénytelen vagyok testiekben, s hogy az intenzív intellektuális s alkotó élet kedvéért minden másról le tudnék mondani. Hallod Bódog! merjük elkezdeni a modern kolostori életet!

*

Én már meg is tettem egy lépést ez irányban. Ödön kiveszi nekem azt a Hunfalvi utcai lakást, melyet egy szép nyári reggel együtt néztünk meg. Ez a világi érintkezés még teljesebb háttérbe szorítását jelenti nálam. És nem is félnék a következményektől, ha önbizalmam nem ingott volna meg oly rémségesen.

*

Itteni életem vége felé jár. Párisi tartózkodásom már legfeljebb 4 hét. Azután kissé megnézem a délvidéket, s egy marseillei hajóval Itáliát körülhajózva jövök haza. Július közepén otthon leszek. Szeretnék már valamivel előbb, hogy 2–3 napra hazamehetnék. Képzelheted, szegény szüleim már hogyan vágynak utánam. Mi módon láthatnálak Téged mielőbb fiam? Ez a kérdés már most foglalkoztat. Hisz nincs oly nap, hogy eszembe ne jutnál, hogy ne tenném fel a kérdést: Mit szólnál Te most ehhez vagy amahhoz a dologhoz? Viszont kevés időm lesz. A minisztériumot csak nem kezdhetem el szabadságkéréssel. Emellett a lakáscsere is sok időmet fogja elvenni.

*

Hát a házasok ugyancsak szaporodnak. Guszti elhatározása kissé meglep – helyesebben egy hipotézisemet dönti meg. Örülök a dolognak. Guszti törekvéseinkre még veszélyes lehetett volna. De egy házas filisztertől igazán nincs mit tartani. Különben igen nyájas leveleket váltottunk.

Örvendtem, hogy Vágó urat teljesen úgy ítélted meg, mint én. Egy lármás zsidó gyerek nekem csaknem épp oly utálatos, ha szocialista is, mint ha lipótvárosi gavallér.

*

Látod már nem tudok magyarul. A legegyszerűbb mondatba belezavarodom. Persze franciául sem tudok. S ez a nyelvtani állapot hű lenyomata lelkem egyensúlyának. Nincs most bennem semmi biztos, semmi állandó. Hiányzik az a viszonylag szilárd, régi én: az a budapesti, huszadikszázados társadalomtudományi, földművelési minisztériumi, Bristolba járó, dunaparton sétáló, Madzsaréknál vacsorázó J. O. Helyette egy általános emberi J. O. van itt, akit nagy örömek és rettenetes fájdalmak jobbra-balra cibálnak. Innen van, hogy testi állapotom javulása ellenére is idegkrízisek sűrűn felkeresnek.

*

Ritoók Emmától örömmel hallom, hogy Téged Váradon sokan igen szeretnek s nagyon csodálnak. Mutatja, hogy vannak intellektuális és erkölcsi értékek, melyeket lehetetlen észre nem venni.

Egyik tanítványodnak (valami németnevű előkelő család sarja) Te vagy a „legelső ember a földön".

Az a szabadiskola arra is jó volna, hogy Te is megfelelő hallgatóságra találnál.

Íme ez a kis megcsinálandó, nyélbe ütendő, organizálandó dolog mennyire izgat!

Dehogy tudós az ilyen ember. Ha van benne valami tulajdonság, valamiképp szokatlanabb intenzitásban – úgy ez az *összetartás* – az *uralkodás* (nevess ki!) képessége. Valami motorikus képesség az embermasinák mozgatására. Egyéb semmi. S ez kétségbeejtően kevés.

Nagyon szeretlek édes Bódog *Oszkár*

post equitem sedet atra cura: a lovas mögött ül a sötét gond.

Meller Simon (1875–1949): művészettörténész, 1901–1924-ben a Szépművészeti Múzeum munkatársa.

Gustave Hervé (1871–1944): neves francia publicista. *La Guerre Sociale* című lapjában forradalmi antimilitarista hangot ütött meg. 1916-tól lelkes háborúpárti lett, lapja nevét *Victoire*-ra változtatta, majd méginkább jobbra tolódott.

à fond: alaposan, mélyen.

sattelfest: szilárdan a nyeregben.

École libre des Sciences Sociales: Társadalomtudományok Szabad Iskolája. Pontosan ezen a néven itthon is megvalósították a következő évben.

Prohászkáék: a Prohászka Ottokár által ekkoriban képviselt modernebb egyházi irányzatra gondol.
2–3 napra hazamehetnék: ti. Nagykárolyban élő szüleihez.
Guszti: Gratz Gusztáv.
Vágó úr: Vágó Béla.

39.

Szabó Ervinhez

Kedves Ervinem, *Paris, 905. VI. 6.*

oly nehezen tudok Neked írni, mert bánt valami. Azt is gondoltam, hogy tán jobb volna, ha nem is írnék, de idegállapotom oly patologikus egyensúlyállapotban van, hogy lehet, hogy ismét beléd képzelek olyan érzelmeket, melyekről nem tudsz.

Íme ez kínoz: Az utóbbi hónapokban Pestről alig írtál nekem valamit. Gondoltam, hogy sok a dolgod, kevés az időd és az idegeid rosszak. Azután jött Sorrento: Siettem egy hosszú levéllel elédbe menni újra. Erre Te egy képeslevelezőlapon szóról-szóra ezt írtad: „Leveledet ugyan már öt nappal ezelőtt megkaptam, de *képeslevelezőlapküldési kötelezettségeim miatt* eddig nem írhattam. Szervusz."

Így barátom vidéki papkisasszonyok szoktak írni, de nem lehet ekként válaszolni egy levélre, mely szívből jött és sok legkomolyabb dolgunkról beszélt.

Bocsáss meg, de ez vagy a barátság felmondását jelenti, avagy a gyöngédtelenség oly fokát, melyet én még egy itáliai Uebermenschmámorral sem tudok magamnak megmagyarázni.

Ebben az ítéletemben megerősít az is, hogy azóta sem írtál egy-két háromszavas kártyánál egyebet.

Hát kérlek ez nem hozzánk való. Tessék kereken megmondani, hogy mi a baj, vagy mi változott meg. Végre is vagyunk elég kemény legények hozzá, hogy ki-ki menjen a maga útján, ha nem mehetünk együtt. Vagy akár egymás ellen, ha muszáj.

De az ilyen kisasszonyos duzzogás, vagy stichlírozás nekem nem kell. Ha barátságunk gátol „anzikszkicserélési kötelezettségeidben", ám döntsd el a dilemmát legjobb belátásod szerint, de egyoldalú levélírásokba én nem megyek bele.

16-án utazom el innen, és július közepén leszek Pesten s kevéssel rá szomszédod. Mais cela n'oblige à rien.

Isten Veled. Ölel
Oszkár

Még valamit: Egy igazságtalanságot kell megakadályoznod. Margittól tudom (kérlek ne említsd a forrást senkinek!), hogy ő és Józsiék fel vannak háborodva az Antal Sándor egy novellája miatt, melyben ő a Rózsi–Bódog esetet mondja el Bódogra nem éppen kellemes megvilágítással, hogy Józsi „ki akarja adni az utat Antalnak".

Hát én az értesítés diszkréciója folytán fel nem léphetek, hanem kérlek érvényesítsd Józsinál a *saját szakálladra* ezt a meggondolást:

Antal Sándor könyvét elolvastam. Nem valami kiváló dolog, de nem tehetségtelen, s mindenekfelett egy *abszolút becsületességű és jóindulatú* ember munkája.

A Bódog dolgot rosszul értette: a pszichológiája csütörtököt mondott. Ennyi az egész. De szeretném tudni, hogy miért ne volna joga A. S.-nek elmondani egy novellában felfogását erről az esetről. Bizony idegen emberek előtt a jelek B. ellen beszéltek. Ezt ő is tudja és ezen nem lehet segíteni. A. S. egy lány pártjára áll, ki neki kedves és értékes.

Ez az ő joga. Novellája semmi szemtelenséget nem tartalmaz. Nincs igaza, de jóhiszeműsége teljes.

Ha Józsi „ki adná neki az utat", pofon ver ez által minden gondolatszabadságot s megbánt valakit, aki igaz ember – ha elfogult is ez esetben.

Kérlek érvényesítsd befolyásodat.

Megjegyzem, A. S.-nek Bódog teljesen idegen ember, kivel sose beszélt.

Az volna még csak szép, hogy egy 3. emberről ne lehetne tárcát írni s ezért valakit az ú. n. *libre penseurök bojkottáljanak!!*

Megjegyzem végül, hogy én sem ismerem személyesen Antalt.

Bizony ezeket a dolgokat Józsi is, Margit is maguktól felfoghatták volna!

Mais cela n'oblige à rien: De ez nem kötelez semmire *(francia).*
Margit: Bánóczi Margit, aki Somló Bódog felesége lett.
Józsiék: Madzsar József és felesége, Jászi Alice.
Antal Sándor (1882–1944): újságíró, költő, szobrász. 1904-ben Nagyváradon kezdte újságírói pályafutását. Később Ady Endre baráti köréhez tartozott. A TK idején a *Vörös Újság* belső munkatársa, majd Csehszlovákiába emigrált, koncentrációs táborban halt meg. Szóbanforgó elbeszélése *„Az egyik"* címen a Nagy Tudós és a Szegény Erzsi történetéről az *Akik ma élnek* (Bp. 1905) című kötetében jelent meg. Hochstätter Rózsa és Somló Bódog eljegyzését és annak felbontását írja meg.

40.

Szabó Ervinhez

Édes Ervinem, *Paris, 905. VI. 14.*

bár barátságod – hiszen tudod – egyike nekem azon nagyon kevés dolgoknak, melyek az életnek értéket adnak, mégis a felvetett kérdésedre teljes objektivitással akarok válaszolni, *nem barátságunkat védeni,* hanem nyíltan és becsületesen elmondani véleményemet azokról a problémákról, melyek minket elválasztanak, *helyesebben elválasztani látszanak.*

Természetesen bírálatodra még a júliusi számban szeretnék válaszolni: nem hiúságból, de mert ennek az ügynek mielőbb el kell dőlnie. Annyira különben ismerhetsz, hogy van elég bátorságom beismerni, ha tévedtem.

Bár részleteiben nem ismerem jövendő érveléseidet, mégis azt hiszem, hogy azokban, amiket el fogok mondani, máris választ fogsz kapni nem egy aggályodra.

*

Én azt gondolom, hogy ez a cikkem távol attól, hogy örvényt támasszon közöttünk, épp arra alkalmas, hogy együttműködésünket szilárdabbá s összhangzóbbá tegye. Mert ha haragod Lagardelle-ék megítélése felett lecsillapul: lehetetlen észre nem venned, hogy ez az egész cikk a *fődolgokban igazolása a Te feltogásodnak a szocializmusról,* melyet velem szemben odahaza vitattál; lehetetlen észre nem venned, hogy az egész rokonszenvével az új, forradalmi, mi több, antimilitarista irányhoz fordul, hogy ebben látja a jövőt,

hogy elítéli a revizionizmust úgy annyira, hogy a nagy Nouma Roumestan-ban is csak esztétikai s általános emberi örömet talál, s nyíltan kimondja, hogy a bernsteinizmus Franciaországban nagy kudarcot vallott. Szóval a nagy elvi dolgokban a különbség közöttünk legfeljebb abban keresendő, hogy én az *integrális munka jelentőségét* sokkal többre becsülöm, mint Te, s annál többre, minél gyöngébb valamely országban a mozgalom. De gyerekes ostobaságnak tartom én is a parlamenti munkát a nagy néptömegek öntudatos forradalmi harca nélkül, sőt elismertem cikkemben is, hogy ezé a harcé az eredmény *oroszlánrésze.*

Egyszóval: volt hozzá bátorságom szakítani reformista múltammal, s a *nagy nyugati helyzetet egészen úgy értékelni, mint ahogy Te tetted, mikor én még nem értettelek meg.*

*

Ebből a dologból most aztán egy még furcsább következik: Minthogy én nagyban és egészben helyeslem a Bourse du Travail-ok szellemét, nyilvánvaló, hogy álláspontom még a legközelebb a *Mouvement Socialiste* szelleméhez áll, (*politikai szelleméhez,* ne feledjük!!) minthogy az teljesen annak szolgálatába szegődik.

Ennek folytán politikai téren (már a nyugat-európai dolgok tekintetében) *majdnem teljesen egyek vagyunk,* sőt objektivitásomban odáig mentem el, hogy Lagardelle-ék munkájáról azt jegyeztem meg: „És íme minden tudományos ellenszenv mellett is nem lehet tagadni ennek a működésnek nagy társadalmi horderejét, mely szép hatalmas érzelmeknek vájja ki útját új eljárási módok megmozgatására!"

Lagardelle-ék tehát éles szemű politikusok, hasznos munkájú derék harcosok. De mint tudósok nemcsak nullák, de egyenesen antitudósok.

*

Volt alkalmam a vezér előadásait hallgatni, melyekben politikájuknak tudományos fegyvertárát szedte össze. És én megdöbbentem a tudományos szellem sekélységétől, a tudományos metódus teljes hiányától, ami ezekben az előadásokban volt. A Marx-exegezis, a csűrés-csavarás, belemagyarázás csak úgy bőgött ebből a tu-

dományból. Ez az a fussnote-tudomány, ami nekem úgy fáj, ami a mi diadalmas mozgalmunkból egy neo-skolasztikát csinál. S minthogy a Tudomány nekem mindennél becsesebb: nem engedhetem, hogy prostituálják, még ha a legszentebb ügy érdekében is teszik.

Elég volt, hogy a junges Sklavenvolk halált kiáltott minden új véleményre! Itt az ideje, hogy kimondjuk: íme a Marx–Bebel–Kautsky irány újra csődöt mondott. Újra a társadalmi fejlődés, s nem a doktrína dönt! Újra tévedett Marx, mint annyiszor! A szocializmus az egyetlen politikai párt, mely megengedheti magának azt a luxust, hogy *becsületes tudományt csináljon.* S ha valaki kutat s nem politizál, ne exegezist csináljon, de *kauzalitást keressen!* Úgy, mint Marx tette volt.

Ez a szellem hiányzik Lagardelle-ben. Lehetetlen vele tudományos problémákról beszélni, sőt *ő maga is elismeri, hogy nem akar objektív lenni, hanem csak fegyvert kovácsolni . . .*

Nos, édes Ervinem, ez nem az én szellemem, nem Spencer, Pasteur, Le Dantec, Darwin szelleme . . . *Ez prostituált tudomány, olyan prostituált csaknem, mint a Prohászkáéké.* Ha most már tekintetbe veszed, hogy micsoda tudományos krízisen mentem itt át, hogy torkig vagyok azzal a játékkal, melyet a szociológia cégére alatt űznek: akkor megértheted, hogy haragom épp azok ellen fordult, kik hozzám közelebb állanak, kik látják némileg a realitást, de *akik mégse mernek a régi bálványimádással szakítani!*

A marx-fetisizmus undorító, ha a vakok s jelentéktelenek csinálják: de még undorítóbb, ha a *forradalmárok* nyúlnak hozzá.

*

Látod, hogy nem leplezek semmit, s így azt is el fogod hinni nekem, hogy a végső passzusok Marx-kérődző és osztályharcrikkancs jelzői nem Lagardelle-ékre vonatkoztak, *hanem egy egészen más kategóriára.* Mert Lagardelle-ék mégis műveltebb s okosabb emberek, semhogy „sárral fognak bedobálni mindenkit, aki nem esküszik az antimilitarista propagandára vagy az általános sztrájkra". Ez a vágás másoknak szól: annak a lármázó, tudatlan, szemtelen pökhendi hadnak, mely nemcsak otthon létezik (à la Pollacsek Adolf – remélem azóta megváltozott! –), hanem itt is, s amely

megrágalmaz mindenkit, aki nem bömböli az ő forradalmi logomachiájukat.

De itt tényleg hibát követtem el: mert ezt az ítéletet könnyen össze lehet téveszteni az elsővel.

*

Mi következik most már mindebből a mi személyes viszonyunkra? Mi a válaszom erre a kérdésre:

– Hogyan tarthatsz valakit barátodnak, akinek munkáját lenézed? Az eddig elmondottakból alighanem már Te is meg tudnád adni a feleletet:

I. Politikai taktikádat helyeslem. A *Te munkád komoly, fontos, értékes munka.* Az integrális erőfeszítés mellett már nálunk is szükség van egy kifejezetten forradalmi irányra.

II. *Tudományos téren nekem sosem jutott eszembe Téged L.(agardelle)-el azonositani.* Kivált utóbbi időben rendkívül haladtál önállóságban s az igazság keresése vágyában. Meg vagyok győződve, hogy fejlődésed egyre kifejezettebben ebbe az irányba fog terelődni. Mert meg van benned a tudományos vágy és érzék, *amiről L. úrnak még sejtelme sincs!*

Szóval abban a két dologban, mely előttem legbecsesebb: *a szocializmusban s a szociológiában egyaránt nagy értéket tulajdonitok működésednek.* És ekkor erkölcsi, esztétikai, s egyéb kvalitásaidról még nem is beszéltem.

Azt hiszed, hogy mindez nem elég alap egy életre szóló barátsághoz? Én remélem, hogy szilárd, biztos, megingathatatlan alap.

Úgy látom tehát édes Ervin, hogy engemet ez a félév Paris *sokkal közelebb* hozott Hozzád, mint eddig, s ezt Te magad ki fogod cikkemből olvasni, ha a Lagardelle-helyektől eltekintesz. (Ha tudom, hogy L. személye ily közel áll hozzád, hát kissé mérsékeltebb lettem volna kifejezéseimben.)

Ez egyedüli hibám. Egyéb vakságot vagy hisztérikus rohamot nem tudok benne felfedezni.

Cikked keféjét így lehetne utánam küldeni:

Marseille-ben talál 20-ig, Nápolyban 26-ig. Legjobb volna ajánlva, poste restante küldeni. (Különben e részletekben a járatot Józsiéknál megtalálod.)

Nagyon jólesnék ha e levelemre még Marseille-be válaszolnál. Ismétlem: a polémiában nem fogom sem magamat, sem barátságunkat védeni, csak az igazságot.

Ölel szeretettel
Oszkár

Igaz. Azt az utolsó levelemet elkerülhettük volna, ha Te egy kártyán ennyit írsz Sorrentóból: Köszönöm leveledet. Örültem neki. Ne kívánj rá választ, nem bírok írni, de azért gondol rád néha Ervin.

Bírálatod: Jászinak *Az egységes francia szocialista párt* címmel a H. Sz.-ben (1905. I. 545–555 old.) megjelent cikkéről és Sz. E. erre adott – levelében jelzett és körvonalazott – bírálatáról van szó. E vitacikket Szabó Ervin *Marxkérődzők és osztályharcrikkancsok* címmel a H. Sz. júliusi számába szánta, megjegyezve benne, hogy hosszabb távolléte miatt nem vett részt a júniusi szám szerkesztésében, különben kifogásait még Jászi cikkének megjelenése előtt érvényesítette volna. Végül, Jászi levele hatására lemondott vitacikkének megjelentetéséről. Jászi később módosította álláspontját: *Még egyszer a francia szocializmusról*, a H. Sz. júliusi számában (1905. II. 84–86. old.) jelent meg.

Lagardelle-ék: a Mouvement Socialiste csoportja, a francia szindikalisták.

Nouma Roumestan: Alphonse Daudet regénye (1881).

Bourse du Travail: Munkabörzék. Franciaországban a különböző szakszervezetekhez tartozó munkások találkozóhelyei voltak.

exegezis: szövegmagyarázat.

Fussnote: Lábjegyzet.

a junges Sklavenvolk: Az ifjú rabszolganép: Jászi a fenti idézett cikkében ezt a kifejezést – Werner Sombart nyomán – Marx feltétlen követőire vonatkoztatva használta.

Pollacsek Adolf: Polányi Károly és Mihály bátyja. Szabó Ervin unokatestvére és tanítványa, a Szocialista Diákok Körének egyik alapítója.

41.

Somló Bódoghoz

Bpest, 1905. VII. 18.

Kedves fiam, már felocsúdtam egy kissé az első átmeneti felfordulásból és lassacskán hozzákezdhetek dolgaimhoz, bár a lakáscsere előtt aligha tehetek valami komolyabbat.

Persze Piklernek adandó válaszomban minden személyi dolgot száműzni fogok, hogy az objektív harcban annál határozottabb

legyek. Természetesen az ütközetet nem metafizika-ismerettani téren, de a szociológiai kutatások mezején fogom felvenni.

És ezen a téren igazán nyugodtan felvehetem a harcot.

A minap Hegedüs Lóránttal találkoztam. Ő is azt mondta, hogy a Te és az Ákos kinevezése teljesen fait accompli, melyen már senki nem változtathat. (Én azért természetesen terjesztem a dolgot!)

*

E soroknak azonban egy komolyabb tárgyuk is van. A következő szerkesztőségi ülésen Gratz támadást fog intézni ellenünk, melynek méreteit s céljait most még nem lehet megítélni. Mégis az az impresszióm, hogy egy Gratz–Wolfner–Teller koalícióval állunk szemben, melynek célja talán W. bejuttatása a szerkesztőbizottságba.

Így tehát résen kell lennünk, s igen világos, határozott s meg nem alkuvó álláspontot kell érvényre juttatnunk a principiis obstat elv alapján. Ennélfogva nagy súlyt helyezünk rá, hogy ezen az ülésen Te is ott légy, ki most hivatalosan a lapot képviseled.

Ödön egy kiküldetésben augusztus 2-án el fog utazni, azért a szóban forgó értekezlet legkésőbbi dátuma *augusztus 1-e* lehet, de jobb szeretnők, ha július 30. v. 31-én megtartható volna.

Légy tehát szíves *postafordultával* közölni, hogy melyik napra hívhatjuk egybe a konferenciát. Ölel

Oszkár

Piklernek adandó válaszom: Jászi két párizsi beszámolójában (A szociológia módszerei. H. Sz. 1905. I. 325–332. és Két szociológiai évkönyv. U. 532–542.) adott új szociológiai programjára a magát joggal megtámadottnak érző Pikler Gyula „A menopszichologikus szociológiáról" című cikkel felelt (II. 62–77.). Jászi válaszcikke: A szociológia két iskolája. II. 168–175.

Te és Ákos kinevezése: Somlót és Pauler Ákost 1905-ben nevezték ki a kolozsvári egyetemre.

Gratz támadást fog intézni: Gratz Gusztáv másnap, július 19-én levélben fordult a H. Sz. szerkesztőbizottságának tagjaihoz, azt állítva, hogy a folyóirat eltért eredeti célkitűzésétől, és elidegeníti magától az értelmiséget, mert a szerkesztésben a szocializmus „legridegebb és legdoktrinérebb frakciójának" nézetei érvényesülnek. A szerkesztőbizottság radikális és szocialista tagjai nevében Somló válaszolt Gratznak, aki az ülésen is kisebbségben maradt álláspontjával, s kilépett a szerkesztőbizottságból. Ez a vita már a TT következő évi szakadásának előszele volt. Írásos részét teljes terjedelmében közli Pók A. id. mű, *Századok*, 1974. 1187–1206.

Teller Miksa (1871–1950): ügyvéd, jogi író, 1913–34-ig a Jogtudományi Közlöny társszerkesztője.
principiis obstat: kb. az alapelvekkel ellentétes (lat.).

42.

Szabó Ervinhez

Kedves Ervinkém! *[1905.] VIII. 22.*
E fogalmazványtervezetet azzal küldöm, hogy mindannyian nagy súlyt helyezünk arra, hogy a Te neved is az első aláírók között legyen, s remélem, hogy ideiglenes rokkantságod ebben a passzív asszisztenciában nem akadály.

Az üggyel roppant sok dolgunk volt és most már sok balsiker és csalódás után jól és biztosan halad.

A szoc. párttal teljes megegyezésben haladunk s Garamiék még nagyobb jelentőséget tulajdonítanak akciónknak, mint mi magunk.

Ma nem írhatok többet.

Az otthoniakkal együtt ölel *Oszkárod*

Jaj, de jó és szép Budán az élet! Pláne, ha a liga nem kötne le úgy. Az első nyomdailag igen szép felhívást szombaton bocsátjuk ki.

[A felhivás-tervezet szövege:]

Vannak a történelemben időpontok, mikor azok az új társadalmi erők, melyeket sok évtized lassú fejlődése hozott létre, a viszonyok régi rendjének gyökeres átalakítását elkerülhetetlenné teszik. Akadályokat kell az útból elhárítani, hogy a nemzet életének s művelődésének egy magasabb, gazdagabb s termékenyebb korszaka bekövetkezhessék.

Ezek azok a korszakok, mikor új és friss életerő járja át a társadalom szerveit s új anyagi, szellemi s erkölcsi erők részt követelnek maguknak a nemzet sorsa intézésében. Az átalakulás, a megújulás, a tovább haladás korszakai ezek, mikor a történelmi

felelősség hatja át mindazokat, akik a nép boldogulásának ügyét a szívükön viselik.

Mi hisszük és meg vagyunk győződve róla, hogy Magyarország napjainkban egy ilyen nagy történelmi fordulópontra jutott el, melyen közeli jövőjének sorsa fog eldőlni.

Az a kérdés, hogy folytatni akarja-e az ország az egyenjogúsításnak s a közműveltség fölemelésének azt a politikáját, melyet 1848-ban a magyar újjászületés halhatatlan bajnokai oly bölcs tisztánlátással s lendületes bátorsággal kezdeményeztek: avagy rövidlátó közönnyel akar elmenni ama problémák mellett, melyek a modern Európa legégetőbb s a népek sorsát eldöntő feladatai! Semmi kétség: az általános titkos választói jog az a cél, melynek megvalósításáért fegyvert kell ragadni mindazoknak, akik folytatni akarják a Kossuthok, Széchenyik s Eötvösök nemzet-egybeolvasztó és nemzeterősítő politikáját, kik azt kívánják, hogy kifejezésre juthasson és megvalósulhasson minden érzés és gondolat, mely a nép jóléte, anyagi és szellemi megerősítése szent ügyét szolgálja. Mégis félni lehet, hogy a tudatlanság, az elfogultság vagy az anyagi érdekeltség mindent elkövet, hogy mint már annyiszor a múltban – a haladás ügyének kerékkötője legyen.

Félni lehet, hogy a nagy és korszakos reformot mindenféle ürügy, aggodalom, aulikus taktika s rágalom által elnyomni törekszenek.

Sőt félni lehet, hogy még akkor is, midőn a parlament túlnyomó többsége az *általános titkos választói jogot* félremagyarázhatatlan szavakban programjába írta, annak sorsa még korántsincs biztosítva, a nagy eszme még mindig veszedelmes ellenségekkel áll szemben. Éppen ezért mozgalom indult meg aziránt, hogy egy *nagy és hatalmas ligában egyesüljenek* mindazok, akik az *általános titkos választói jognak* minden fenntartás nélkül való hívei, hogy a propaganda s a felvilágosítás minden eszközével küzdjenek e korszakos reform megvalósításáért s ne nyugodjanak meg mindaddig, míg *nemzeti szabadságunk, anyagi és szellemi boldogulásunknak ezt a sine qua non-ját* alaptörvényeink közé nem iktattuk.

Egyaránt távol állunk minden párttól. Annál inkább az inparlamentáris kormánytól. Az általános titkos választói jog nem pártkérdés. Az egész haladó magyar közvélemény ezen egyhangú követelésének nem szabad a pártok versengésén elbuknia!

Csatlakozzunk tehát mindannyian ahhoz a mozgalomhoz, mely a *Szabadgondolkodók Egyesülete*, a *Társadalomtudományi Olvasókör* elnöksége, a *Huszadik Század szerkesztősége* s a *Társadalomtudományi Társaság* választmányának számos, az ügy iránt lelkesülő tagjaiból indult ki oly célból, hogy megalakítsuk az

ÁLTALÁNOS TITKOS VÁLASZTÓI JOG LIGÁJÁT

Számítunk rá, hogy mindenki erősíteni fogja mozgalmunkat, kinek ideálja:

A szabad, a gazdag, a művelt nyugat-európai Magyarország!

ideiglenes rokkantságod: Szabó Ervin 1905 nyarától 1907 tavaszáig csaknem állandóan beteg volt, s nagyobbrészt külföldön keresett gyógyulást. *szombaton bocsátjuk ki:* 1905. augusztus 26-i dátummal jelent meg a másnapi lapokban a mellékelt *Felhívás* némileg módosított szövege. *Az általános titkos választójog ligája* címmel a H. Sz. szeptemberi száma is közölte (1905. II. 249–251.) Az aláírók névsorában Szabó Ervin nem szerepel. A Liga elnökeivé Apáthy István, Jendrassik Ernő és Vámbéry Ármin egyetemi tanárokat választották, főtitkára Méray-Horváth Károly lett. Jászi, a tényleges szervező, a végrehajtóbizottság tagja volt. Eredeti összetételében a Liga nem soká állt fenn, mert a kiéleződő politikai válságban nem tudta megőrizni pártonkívüli jellegét. Jásziék az SZDP-vel együtt a választójogi reformot ígérő „darabont-kormány" oldalára álltak, Apáthy viszont sokadmagával a „nemzeti koalícióhoz" csatlakozott.

43.

Ferenczy Gyulához

Bpest, II. Hunfalvy utca 8.
905.VIII. 22.

Igen Tisztelt Tanár Úr!

Viktor bátyám bátorítására a mellékelt felhívástervezetet azzal a kéréssel van szerencsém megküldeni, szíveskedjék hozzájárulni ahhoz, hogy köztisztelt nevét a mozgalom támogatóinak sorába írhassuk.

Megjegyzem, hogy ligánk csak a nagy alapelv érdekében fog propagandát kifejteni, míg annak keresztülvitele a *részletekben*

(pl. kerületek beosztása, írni-olvasni tudás stb.) nem tartozik hatáskörébe, így e tekintetben a liga minden egyes tagja megőrzi teljes akciószabadságát.

Az ügy sürgősségére való tekintettel kérem, szíveskedjék elhatározását velem táviratilag közölni.

Az Előkészítő Bizottság nevében és megbízásából

mély tisztelettel
Jászi Oszkár

Jászi feltehetően hasonló tartalmú leveleket intézett más tekintélyes értelmiségiekhez is. Ferenczy Gyula neve nem szerepel az augusztus 26-i Felhívás aláírói között.

44.

Somló Bódoghoz

(1905.) IX. 20.

Mai leveled, kedves fiam, kissé bántott. Bizonyos elfojtott ingerültség volt benne, s némi fenyegetés a végén.

Ami a múltat illeti: mindenben, ami történt, neked legalábbis annyi részed volt, mint nekem. A különbség csak az, hogy én 100-szor többet dolgoztam, rontottam az idegeimen és százszor több bajt okoztam magamnak, mint Te. Nem látom tehát be, hogy mi szemrehányás illethet engem.

Ami a jövőt illeti: az egészet mindenben úgy ítélem meg, mint Te. A *Haladó Párt* csak a Méray utópisztikus wurfja volt, melyet csírájában elnyomtunk. De nekem nem is kell haladó párt, mert én 1. szocialista vagyok; 2. nem árulok egy gyékényen régi korrupt rendszerek kompromittált alakjaival.

Ami most politikai teendő hátra van: a ligának tisztességes kimúlást kell biztosítani, nehogy ránk száradjon a kormánnyal való paktálás gyanúja.

E célból több vidéki népgyűlést kellene csinálni, melyeken *össze kellene forrasztani a nemzeti követeléseket és az A. T. V. J.-ot.* (Talán ezt Kolozsvárt is meg lehetne csinálni?) Mai kommünikénk is ezt pedzi.

Az ügy szempontjából kissé baj, hogy az Athenaeum megcsinálja a Méray harcias lapját. Ez esetben okvetlenül valaki másnak kell átvenni a liga titkárságát.

*

Ez röviden a tényállás, melynek rám vonatkozó kihatásai sötétek és keservesek. Idegállapotom tönkre van téve, munkaképességem feldúlva, csúnya politikai katzenjammerben rókázom, minisztériumban gyűlölet környez.

Igazán nem látok kivezető utat. A Kolozsvárra való lemenetel s egy intenzív tudományos működés terve most még komolyabban foglalkoztat. (Ezt a tervet segédtitkári fizetéssel úgy hiszem bármely kabinet alatt kivihetem.)

Ilyen körülmények között a habilitáció kérdése alapfontosságú. Ez egyszersmind az egyedüli eszköz, mely pretereálásomat a minisztériumban esetleg megakadályozhatná.

Minthogy ez a dolog úgy jövő őszre lehet aktuális, kérdem: lehetőnek tartod-e mondjuk a második félévben habilitációmat a szociológiából megcsinálni? Végre minden a bírálattól függ, s Ákos egy kis jóakarattal 6 hét alatt nyélbe üthetne egy bírálatot.

Kérlek gondolkodj mindezen, s légy segítségemre jótanáccsal, mert már rég nem volt ennyire felborult

Öreg barátod
O.

Mikor jössz Pestre?

A Haladó Párt megalakításáról: Elsősorban Kristóffy belügyminiszter szorgalmazta a minden parlamenti bázist nélkülöző „darabont" kormány támogatására. Tisza és a régi Szabadelvű Párt legtöbb képviselője azonban megtagadta a csatlakozást, s így az új kormánypárt terve eleve kudarcra volt ítélve.

ÁTVJ: Általános Titkos Választójog.

Pretereálás: Mellőzés.

Ákos: Pauler Ákos (1876–1933), filozófus, egyetemi tanár.

45.

Somló Bódoghoz

Bpest, 905. IX. 27.

Köszönöm kedves Bódogom, hogy oly sok elfoglaltságod mellett is ráértél az én dolgaimmal is ily kimerítően foglalkozni. Az ügy rám nézve most tényleg rendkívül fontos; talán túlzás nélkül mondhatom, életbevágó.

A dolgokat mindenben úgy nézem, ahogy Te. A szociológiát még egy további okból mellőzendőnek tartom: így inkább marad érintetlenül a pesti kérvény, s ennek kedvezőtlen elintézése esetén könnyebb lesz kibontani a zászlót a l'Université Sociale érdekében.

Az itt tekintetbe jövő tárgyak közül természetesen én is a politikát tartanám a legkedvezőbbnek, és arra az értekezésre is rá szánnám magamat, ha Balogh *csakugyan akarja* a dolgot és nem akadékoskodik. Persze én három íves értekezést nem tudok írni más szempontokból és más konklúziókkal, mint amilyenek alapján tényleg állok. De remélem, hogy B. e tekintetben elég liberális volna.

Figyelmedbe ajánlom azonban még ezeket a szempontokat: *A Művészet és Erkölcs* szigorúan társadalomtudományi munka, melynek utolsó fejezete kifejezetten az állam művészetpolitikai feladatait veszi szemügyre. Épp úgy az erkölcs is, mint társadalmi erő van beállítva s annak is foglalkozom politikájával. (Úgy tudom még Concha sem száműzi a művészetet és az erkölcsöt a politika szférájából.) Emellett tanulmányom a szerves társadalomelméletről s a Te könyvedről is talán a politikába vág, nem különben számos ismertetésem.

Természetesen mindezt ne forszírozd, csak említsd meg B. előtt, kifejezve készségemet egy oly értekezés megírására, melyet ő kíván – feltéve, hogy Te hiszed, hogy ő csakugyan loyálisan akar eljárni ebben a dologban, mert az én terveim szempontjából igen fontos volna, hogy legkésőbb 1906 őszéig megszerezzem a képesítést. A témák szempontjából két propozícióm lenne:

I. foglalkozom újabban a nemzetiségi kérdéssel, különösen honi

viszonyaink szempontjából, az osztályharccal és a szocializmussal kapcsolatban *Szocializmus és Hazafiság* c. cikkem kiegészítésül a nemzeti egybeforrasztás szempontjából. Természetesen esszészerű dolog volna; a kérdés irodalmával csak annyiban foglalkozna, amennyiben az gondolataim szempontjából fontos. S így közel a veszély, hogy azt bírálóm publicisztikai műnek találná.

II. Szívesen átdolgoznám magamat a fontosabb kutatásokon, melyek a demokráciáról szólnak. Mindenekelőtt Ostrogorski legújabb monumentális művén, valamint a fontosabb régibb standard műveken (Tocqueville, Bryce stb.) Ezen olvasmányaim, kritikám s meggondolásaim eredményét összefoglalnám egy *A Demokrácia Jövője* c. cikkben, amelyet talán Gyulai kiadna a *Budapesti Szemle* januári számában.

Ez a téma érdekelne is és szakba vágó is volna.

Akkor azután januárban beadhatnám a kérvényt, s ha a jóakarat nem hiányzik, nyárig talán tető alá lehetne hozni a dolgot.

Kérlek, hogy mielőbb közöld erről a Te, illetőleg B. úr véleményét, hogy munkához láthassak.

*

Felmerült újabban a következő terv:
A K. testvérek hívnak bennünket, csináljunk egy külön, *kifejezetten szocialista* páholyt, melyből új vért öntünk a már-már megmerevedő szervezetbe, kihasználva annak szervezeti és anyagi lehetőségeit céljaink érdekében. A T. T. T., a H. Sz., a Népszava, a munkásmozgalmak nagy erősítőre találhatnának benne. Azt a gondolatot kellene átvinni a fiatalságba, hogy a szabadkőművesség csak úgy nyerheti vissza régi fényét, ha a munkásosztály szabadságharcát saját ügyének tekintené, mint egykor a polgárit. Az új páholy csak igen kevés és megbízható tagból állna. A régiekből bejönne 4-5 ember; Te reaktiváltatnád magadat, ami egész könnyen menne. Újak volnának: Méray, Kégl, Madzsar, talán Wildner, Garami és én. Akik a helyzetet ismerik, azt hiszik, hogy mi kellő erélyt kifejtve csakhamar dominálló szerephez juthatnánk és egy hatalmas szervezet állana hátunk mögött.* Mit gondolsz?

*

* és erre nagy szükség volna. Csak a Te ügyedre gondolj vissza és tekints a bekövetkezendő reakcióra.

Tárgyalásokat folytatok Keménnyel (Deutsch cég) a H. Sz.-t illetőleg. Tán ismered: derék, művelt, megbízható ember, aki nagyon lelkesül a dologért. Hangsúlyozta, hogy a H. Sz.-ot *jó üzletnek tekinti*, melyből szakértelemmel és kitartással *sokat* lehetne csinálni. Talán P.[olitzer]-nél *nagyobb* anyagi támogatásra nem volna hajlandó, de az összes teendők nála sokkal, de sokkal jobban lennének ellátva. A könyvtárt is kitűnő üzletnek tartja és annak átvételét is szeretné. A sajtóval kitűnő összeköttetései vannak. Buzgalmát az is fokozná, hogy a Figyelő nemsokára meg fog szűnni.

*

A Ligával most várunk, hisz semmit sem lehet előre látni. Én azt hiszem, hogy csak a nemzeti követelésekkel való egybeforradással lehetne tovább eredményesen dolgozni. De az is lehet, hogy ismét kormányprogram lesz. Persze a „nemzeti közvélemény", mely Kolozsvárt ugyancsak rádnehezedhetik, újra őrjöngene.

*

Én nagyon ideges vagyok. A kampány megviselt és a jövő bizonytalansága kínoz. Amellett a frankok városa még mindig demoralizál. Elvette minden önbizalmamat és munkakedvemet. Mert mindig eszembe juttatja: Közülünk a legszerencsésebb sors is meg van bénítva. Hát még én: a rabszolga, a rosszul equilibrált, a szabad mozgásban megakadályozott.

Kevés emberrel érintkezem, s csak lakásom csendjében s a kilátás szépségében találok vigaszt.

Most szüleim vannak itt s Viktor pénteken jön.

Fáradozásaidat újból hálásan köszöni és szívből ölel

szerető barátod
Oszkár

a pesti kérvény: J. O. kérvénye a budapesti egyetemnél szociológiából történő magántanári habilitása ügyében.

Université Sociale: társadalomtudományi egyetem. Természetesen itt a szabadegyetemről van szó.

Balogh: Balogh Jenő egyetemi tanár, bíró, miniszteri tisztviselő, majd államtitkár.

tanulmányom a szerves társadalom-elméletről: Bp. Szemle, 1901. IV. 396–411.

a te könyvedről: Állami beavatkozás és individualizmus, Budapest, 1903. *Ostrogorski monumentális műve: La démocratie et l'organisation des partis politiques.* Paris, 1903.

A demokrácia jövője: Jászi e tanulmánya nem a Bp. Szemle, hanem a H. Sz. jan.-febr. számában jelent meg (1–17, 109–124).

K. testvérek: a szabadkőművesek. Jászi később valóban csatlakozott a radikális Demokrácia, majd később a Martinovics páholyhoz, amelynek jóideig főmestere is volt.

Tárgyalásokat folytattunk: a H. Sz. 1906-tól a Deutsch Zsigmond és társa cég kiadásában jelent meg. 1912-től ismét Politzer adta ki.

46.

Somló Bódoghoz

(1905), X. 18.

Nyomor, nagy, rettenetes nyomor ez fiam, hogy ilyen távol élünk egymástól, s az érintkezésünk arra a nehány sorra szorítkozik, melyeket napi hecceink közepette írhatunk egymásnak.

Pláne az ilyen viharos és történelmi időkben duplán érzem ennek az elváltságnak veszedelmét és terhét.

I. Mindenekelőtt egy személyes dologban kérek tanácsot.

Feilitzsch kinevezését befejezett ténynek mondják. Így tehát kedvező alkalom volna a mezőgazdasági múzeumőri tervemet nyélbe ütni, mely tűrhető átmeneti állapot és végleges szabadulást jelentene számomra.

Bármily kellemetlen is kérni: ezt most muszáj.

Volnál-e tehát oly jó megkérdezni Désit, hogy nem volna-e neki kellemetlen, ha ez ügyben őt felkeresném, s támogatását kikérném? (Személyes érintkezés azért szükséges, mert az ügyet pótlék kérdése komplikálja.) Természetesen, ha neki nem terhes F-nál közben járni. Főleg azt kell hangsúlyozni D-nél, hogy nem álláskeresésről van szó, *hanem a nagy ügy érdekében való szabadulásomról a nyomasztó junkermilieuből, hogy teljes erőmmel a küzdők közé állhassak;* hogy nem karriert akarok csinálni, de az ügy érdekében eldobni a minisztériumi pályát stb.

II. A politikai terveink dolgában nincs semmi megállapodás. Ha K.[ristóff]-y a tiszta választójogot hozza, esetleg belépünk egész

csoportunkkal a Haladó-pártba, s igyekezni fogunk azon belül megőrizni autonómiánkat, s a párt vezetését a mi eszméink irányába terelni. Ha a választójog meg lesz hamisítva, külön szélső radikális pártot csinálunk. Természetesen mindez puszta terv, melyről részletesebben írok, ha konkrétabb formát ölt. Helyeslem, hogy képviselőséget egyelőre nem vállalnál, viszont más irányú állásfoglalásodra szükség lehet.

Arra vigyáznod kell, hogy a nacionalista levegő be ne férkőzzék házadba, mert ez még tudományos szempontból is vészes lehetne. Így pl. Madzsar Imrét teljesen levette a lábáról a „hazafias" sajtó. Wolfnert tán nem vette le: ő közönséges stréber csupán.

III. A napokban vagy 70 szocialista diák felkért egy szociológiai szeminárium rendezésére. Nem utasíthattam vissza: oly nagy szegény fiúk szellemi nyomora. De ez az eset megerősített abban, hogy a *Collège libre des Sciences Sociales-t feltétlenül meg kell csinálni*, mégpedig még a tavasszal tető alá hozni az „abszolút kormány" alatt, hogy jövő ősszel megkezdjük működésünket. Tájékozott emberek azt hiszik, hogy már kezdetben számíthatnánk legalább 200 hallgatóra.

E dologban még részletesebben kell beszélnünk.

IV. A H. Sz.-ot okvetlenül más kiadó kezébe adjuk. P. tönkretenné teljesen. Utóbbi időben kissé többet foglalkoztam a lap szerkesztésével s látom, hogy mily rendkívülit lehetne lendíteni rajta, ha valaki fokozottabb mértékben élhetne neki!

V. Tarczai gyönyörű munkát végez Bögötén. Egész kultúrhadjáratot tervez a Dunántúl visszafoglalására a klerikalizmus kezéből. Az intelligenciában nagy a hajlamosság erre.

Most felolvasásokat tervez Szombathelyen.

Nagy súlyt helyezne rá, hogy az ősz vagy a tél folyamán Te, Pikler és én is felolvassunk.

Igen kérlek, hozd meg az ügynek ezt az áldozatot!

VI. A témán naponta dolgozom: helyesebben anyagot gyűjtök. A szociológia gyönyörű, az irodalom silány. Kivéve az Ostrogorski csodálatos könyvét. Az introspektor urak bemutathatnának belőle. Pedig még ez sem természettudomány.

Egyre szilárdabb a meggyőződésem, Méray rendszere egészen rossz lehet; *de a kulcs csakis azon a mezőn kereshető, melyen ő turkál.*

A közkeletű szociológia nekem valóságos hányingert okoz, s kín lesz ezt a 2–3 ívet megírni, mert természetesen jó dolgot terminusra nem lehet írni. De megfogadom Neked: *ez az utolsó terminusos tudományos munkám.*

Pikler újra „teljesen" átdolgozza könyvét. Így van ez, ha nincsenek külvilági tények. Az introspekció minden székrekedéssel megváltozik. Ezen és más kételyeimben, fájdalmaimban, reményeimben, összeroskadásaimban és repüléseimben oly rettenetesen hiányzol nekem Bódog!!!

Oh menj nyugdíjba Ofelia!

Oly szép a tudomány és a szabadság kenyéren és vizen is.

Ölellek nagyon és sokszor *O.*

Feilitzsch: F. Artúr szabadelvű képviselőt a Fejérváry-féle ún. darabont kormány földművelésügyi miniszterévé nevezték ki.

Dési: Valószínűleg Dési Géza nagyváradi születésű ügyvéd, szabadelvű képviselő.

múzeumőr: muzeológus.

Tarczai gyönyörű munkát végez Bögötén: Tarczai Lajos szocialista publicista, Szabó Ervin egyik ellenzéki társa tanítói állást vállalt Batthyány Ervin gróf Vas megyei birtokán, Bögötén létesített reformiskolában, amelyet az egyház támadott.

A témán naponta dolgozom: A demokrácia jövője című munkájára utal.

47.

Somló Bódoghoz

(1905.), XI. 7.

Most már végleg elfeledtél, öreg Bódog? Vagy a W. Pál újabb „információi" alapján nem akarsz újabb ellentmondásokat tenni, tehát inkább hallgatsz? vagy a szigorlati gyár tényleg elveszi levélírási kedvedet? vagy mi az ördög lel?

Mégis sokszor irigyellek: hogy csöndben és nyugalomban élhetsz, tanítva és tanulva. Látod, nekem most legszebb órám, mikor 70 szocialista diákjaimat tanítom s látom, hogy lesik az igét s megértenek.

Te ezt nagy arányokban, mint élethivatást űzheted.

Napjaim többi része fárasztó, izgató, idegölő harc, Hivatal, Tudomány és Politika között, szétdarabolt, siralmas erőkifejtés! A múzeumi terv nem sikerült: rosszul voltam informálva, mert az az állás csak *lesz* kreálva.

Most azon gondolkodom, hogy egy évi szabadságot kérek valamely honi szociális probléma tanulmányozására. Ezzel elérem, hogy

1. szabadulok a hivatali nyomás alól;
2. bejárhatom az országot;
3. előkészíthetem a Liga akcióját tudományos felolvasások tartásával.

Hogy aztán mi lesz, a jó Isten tudja.

Értekezésemmel vége felé tartok. Európai szemmel nézve gyenge dolog; de honi „verseny viszonyok" mellett azt hiszem piacképes portéka s annyit ér, mint a Sir Henry Maine borzalmas *Popular Gouvernement*-je. Írd meg kérlek, hogy volnál-e hajlandó kérvényem útját egyengetni, s hogy mikor és hol adjam be? Az értekezést december végéig pótlólag mellékelném majd. Mikor lehetne az első szavazást provokálni?

De ha neked a dolog egy vagy más szempontból most kellemetlen: csak mondd meg őszintén!

A szabadgondolkodók bizalmatlanságot fognak szavazni Apáthy úrnak a keresztény-szocialistákkal való épületes szövetsége miatt.

A nagy természettudós a népbutítók táborában! Végre is kell, hogy ez a clown válogasson a dicsőségben. Nem lehet, hogy minden magasztalást bezsebeljen. Ölel

O.

Mikor látunk Bódog? Ha felszabadulok,
felkereslek egy pár napra.

A Szabadgondolkodók bizalmatlanságot fognak szavazni Apáthy úrnak: Apáthy István a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének volt az elnöke. Egy évvel később, 1906 végén lemondott.

48.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódogom! *Budapest, 1905. XI. 10.*

Ne vedd rossznéven leveleim általad felpanaszolt passzusait, melyek csak aggodalmakat, nem pedig bizalmatlanságot fejeztek ki. De lehet-e csodálni, hogy azok bennem felmerültek? Váradi hívásomra sokáig nem válaszoltál, Apáthyval összebarátkoztál, Wolfner akkori aggodalmait szokatlan hévvel magadévá tetted, s ha ezekhez hozzáveszed, hogy körülöttem – itt Pesten, mégis csak a haladás központjában! – számos emberünk megingott: csodálkozol-e, hogy féltem, hogy ott a nacionalista terror főfészkében, modern emberrel nem találkozva, velünk levélileg ritkán érintkezve: el találod veszíteni a kulcsot a most folyó harc helyes megértéséhez. Boldog vagyok, hogy ez nem történt meg, hogy erős maradtál. Pedig ez ma nagy dolog. Engemet is olykor megszáll a csüggedés, s tudod, a csüggedés vagy a bátorság termeli az elméleteket, s nem megfordítva. Én végre tisztába jöttem magammal: ki fogok állni a platzra és végig fogom küzdeni a harcot. Vészi biztat, hogy nyugdíj ügyem egy vagy más formában kedvezően fog elintéződni, úgy, hogy csatavesztés esetén, amit én is valószínűnek tartok, nem az ügyre, de a küzdőkre nézve – ca. 1000 frt. nyugdíjjal mehetek el. Most 1 évi szabadságot fogok szerezni, s dolgozni fogok: vezércikkekkel, meetingekkel, tudományos előadásokkal, szervezési munkákkal stb. Csatavesztés után, ha a radikalizmus kellőleg fejlődik, talán mint író is megélhetek. Ha nem, szeretnék lemenni doceálni hozzátok, feltéve, hogy habilitációmat keresztül tudod vinni. Holnap beadom a kérvényt: kérlek, nézz utána, s ha lehet, légy az egyik bíráló. Nagy E. sokkal restebb úgy hiszem, mint amennyire ellenkezik velem: tehát bele fog menni a helyettesítésbe. Nekem most ez a dolog csakugyan életbevágó lehet.

Most pedig két fontos ügyet kell megbeszélni. I. Apáthy ellen bizalmatlanságot és kizárást akarunk indítványozni. Ehhez kellenének adatok kereszténységszocialista üzelmeiről. Azt hiszem, valamelyik elvtárs szívesen összegyűjtené. Állítólag botrányos munkás-

előadásokat is tartott. Szóval igen hangosan beszélő tényekre volna szükségünk.

Apáthy kapcsán jut eszembe, hogy a Liga újra feléledésével lehet, hogy szocialista leleplezések fognak történni a *múltra* nézve. Így Gerster Béla, ki dühös honvédővé lett, mindenütt hirdeti, hogy *Te magad mondtad neki és Pompérynek, hogy Te Ligát csinálsz Kristóffy felkérésére.* Én magánkörben a dolog ilyen magyarázatát kezdtem adni: ha Gerster állítása tényleg igaz, akkor a dolog így történhetett, ahogy én tudom. Te a Liga előmunkálataival egyidőben felmentél K-hoz a H. Sz. számára statisztikai adatokat kérni, s akkor Te elmondtad, hogy mi Ligát csinálunk, bár nem nagy jelentőséget tulajdonítunk neki. Erre K. kijelentette, hogy rosszul ítéljük meg a helyzetet: ő a maga részéről annak nagy horderőt tulajdonítana, stb. stb.

Ha a koalició részéről valahol nyilvánosságra kerül a dolog, légy szíves az enyimmel egyezőleg nyilatkozatot tenni.

II. A politikai kavarodás a H. Sz.-ot is felkavarta. Wolfner már rég duzzog, a Milhoffer ügy óta. Wildner és Harrer kedvetlenek, mert Vázsonyitól félnek a városnál. Ezt a Harrer tiszteletreméltó nyíltsággal beismeri. Ödön azonban nagy erkölcsi képeket vág. Teller úr egy vad nacionalista páholy tagja. Leopold is félne egy kormányszövetségtől.

Persze ilyesmiről szó sincs, de felmerült egy terv, mely szakadásra vezethetne. Kristóffy szeretne Tiszának válaszolni, sőt kellőleg ledorongolni. Politikai alkalom erre nem lévén, ő erre valami társasvacsora formát keres. Így felmerült az a terv, hogy ezévi Pulszky vacsoránkra meghívhatnánk őt és Lukácsot, mint a T. T. T. tagjait, és itt K. kifejthetné ellenérveit. Természetesen mi őt nem ünnepelnők, hanem Te vagy én kifejtenők, hogy a Pulszky emlékét nem lehet semmivel sem szebben ünnepelni, mint az általános titkos választói jog ünneplésével.

Természetesen vacsoránk országos jelentőségre tenne szert, és mi urbi et orbi hirdetnők, hogy a mostani nagy eszmék apaságát nemcsak vállaljuk, de a magunk részére vindikáljuk. Ez kitűnő reklám volna a H. Sz.-nak és használna az ügynek is.

Mármost valószínű, hogy W. és H. ebbe bele nem mennek, a dolog szakadásra kerülne. Biztosan megmaradnánk: Gratz, Szabó,

Batthyány, Kégl, Weisz, Józsi, Te és én. Valószínűleg: Leopoldok és Zigány.

Kérdés, féljünk-e ettől a differenciációtól? Azt hiszem, nincs rá ok. Ellenkezőleg, lehetetlen állapot olyanokkal harcolni, kik Vázsonyitól s a nacionalista városatyáktól félnek. Csak egy szempont aggaszt. Ödön anyagi érdeke. A lap nem szenvedne semmit, mert én a szerkesztést most már akadálytalanul átvehetném, és hiszem, hogy a lap nem romlana általa, mert – mi tűrés-tagadás – Ödön az utóbbi időben nagyon kevéssé foglalkozott vele. – Ödön anyagi érdeke talán megvolna úgy oltalmazható, hogy minden számra fordítást adnánk neki és irodalmi szemléket is fix módon rábíznánk.

Persze ahogyan én őt ismerem, nem fog belemenni ilyen félrendszabályokba és inkább más úton fogja azt a hiányzó 600 forintot megszerezni.

Ha ő elvállalná *pro foro interno* az eddigi állapotot: én szívesen venném át – egyelőre ingyen – a tényleges szerkesztést.

Minthogy ez a dolog hétfői ülésünkön már szóba kerül, nagy súlyt helyezünk rá, hogy véleményedet ismerjük. Azért kérlek, táviratozzál lakásomra. Állapodjunk meg abban, hogy ha a Kristóffy beszédet helyesled, így válaszolsz: Bankett igen.

Ha a kiválástól te sem félsz: Kiválás igen. Ellenkező esetben természetesen: Bankett nem, Kiválás nem, stb.

Megjegyzem, hogy a kiválók helyébe nem volna nehéz új, teljesen megbízható elemeket behozni. Így Méray, Nadler, Stein Fülöp és Rácz Gyula (utolsó ezen nehéz időkben számos jelét adta bátorságának és elvhűségének).

Én azt hiszem, bármiként határozzunk is most, ez a bomlási folyamat alig lesz elkerülhető később, ha eszméink a napi harcok színvonalába jutnak.

Még csak arra kérlek, hogy ments ki ott, ahol szükséges azért, hogy a habilitációnális viziteket egyelőre nem ismétlem meg.

Ölellek Bódog sokszor
O.

Apróhírek: Méray Új Magyarországa szombaton indul meg igen helyes elvek alapján. Pikler hízik, introspiciál és a vasárnapi meetingben nem mer elnökölni. Valószínűleg egy-egy vezércikket fogunk írni hetenként más név alatt a Budapesti Naplóban Gratz, Rácz és én. Nem vállalkoznál-e? Vészi nagyon örülne vele. Keménnyel kb. rendben van a dolog. Kétségtelenül jó csere lesz. Dolfi megölte volna a lapot. Nem lehet-e Kolozsvárott a szocialistákkal szövetkezve meetinget csinálni? Váradon elhalasztódott a dolog. Szegény Ervinnél újra némi recidiva állott be. Pedig nagy szükség volna rá!

Vészi: Vészi József (1858–1940) író, újságíró, a Budapesti Napló főszerkesztője, a darabont-kormány sajtófőnöke.

Nagy E.: Valószínűleg hivatali elöljárója Jászinak, aki ebben az időben a Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott.

Gerster Béla: mérnök (1850–1923) 1905-től a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke.

Pompéry: Pompéry Elemér (1856–?) a Magyar Mérnök és Építész Egylet igazgatója.

Milhoffer: Milhoffer Sándor (1869–1945) a kecskeméti Jogakadémia tanára.

Vázsonyitól félnek a városnál: Vázsonyi Vilmos a „nemzeti koalíció" szövetségese volt, s a fővárosi közigazgatásra döntő befolyással rendelkezett.

Lukács: bizonyára L. György (1865–1950), a Fejérváry-kormány kultuszminisztere.

pro foro interno: belső fórum előtt.

Nadler: Nadler Herbert (1883–1951), zoológus, publicista, Batthyány Ervin titkára.

Stein: Stein Fülöp (1867–1918), orvos, szakíró, a magyarországi alkoholellenes mozgalom egyik kezdeményezője.

Dolfi megölte volna a lapot: Politzer Adolf a H. Sz. egyik kiadója.

49.

Somló Bódoghoz

Nagy-Károly 905. XI. 18

Köszönöm, édes Bódog, a könyveket s kedves leveledet. Sorsom nagy fordulását úgy szüleim, mint Viktor meglepő nyugalommal fogadták: senki nem beszélt le, sőt mindenki helyeselte elhatározásomat azon keretek között, melyeket Te is biztosítani szeretnél.

Ezek a keretek eddig csak részben vannak meg. Egyelőre ugyanis nincs alkalmas állás. A kolozsvári helyek is be vannak töltve. F. ki elvtársi melegséggel s meghittséggel fogadott, azt az ajánlatot tette, hogy egyelőre félévi szabadságot ad nekem a mezőgazdasági munkáskérdés tanulmányozására 1000 K. utazási átalánnyal. Ez tehát ideiglenesen felszabadít. Ha elveszteném a munkát „a kormány – úgymond – kötelességének érezné, hogy utolsó órában titkári nyugdíjamat valamely formában biztosítsa, még ha szabályokat sértene is vele". Hozzátette, hogy ha addig is akadna valami megfelelő állás, szívesen kinevez rá.

Pesti barátaim és Vészi ezt az ígéretet teljesen kielégítőnek mondják.

Utólag jutott eszembe s V. is igen helyesli: valahova külföldi szaktudósítónak v. segédszaktudósítónak szeretném magamat kineveztetni. Ezt már most elő kell készíteni, s a kinevezést egyelőre nem kell publikálni, csak a bukás hetében.

Ekként nyugdíjigényem megoldva: s amellett egy régi vágyam menne teljesedésbe. Valószínűleg Berlint kérném, mert Németország mégis csak legfontosabb ránk nézve.

*

Persze az a terv oly ragyogó, hogy nem merek hinni benne. Épp azért budgetet csináltam erre nézve, ha mint fogalmazónak kellene nyugdíjba mennem. Ekkor így élhetnék meg:

Fogalmazói nyugdíj ca.	600 frt.
H. Sz. szerkesztés	600 frt.
Évente 25 ív fordítása a T. T. könyvtárba	500 frt.
Két vezércikk hetenként a Népszavába á 5,–	500 frt.
Összesen	2200 frt.

Legpesszimistább számítás szerint, feltéve, hogy a Népszava nem adná meg nekem a szokásos havi 100–120 frt-ot, s egyetlen polgári lapban sem írhatnék s nem írnék sem könyvet, sem brossúrát, sem revü cikket.

Én azt hiszem, hogy nagy kishitűség volna, hogy mikor obskurus alakok 4–5000 frt-ot keresnek meg vezércikkekkel, én ne merjek hinni abban, hogy évi 1200 frt-ot könnyen megszerezzek.

De ha minden csakugyan csütörtököt mondana: a kolozsvári tisztségre is bazírozhatnám existenciámat, a nyugdíj, fordítások és pl. a TT. Könyvtár szerkesztése mellett.

Szóval úgy hiszem, aránylag elég szolidan biztosítva kezdhetem el agitátori pályámat.

*

És sokat, rendkívül sokat lehetne e téren csinálni. Ez az ország valósággal szomjúhozik az európai politika után. Még itt is, a koalíció legsötétebb földjén mennyi reményt nyújt e szimptoma! Debrecenben megismerkedtem a magyar Gaponnal, és itt Károlyban a magyar Bebellel! Meglátod: Jánosi Zoltán ref. pap még fog barikádharcot csinálni, s gyönyörű látni, hogy ez a nagy magyar mennyire egy a Népszava munkásaival s hogyan falja Henry George-ot és a Neue Zeit-et! És Vargha Ferencz, nagykőrösi származású szintiszta magyar 22 éves nyomdász, a fizikai, szellemi és morális derékség oly összetétele, hogy megdobban az ember szíve! Fel akarom vinni Pestre és hiszem, hogy a mozgalom egy igazán hatalmas vezért nyer benne. Minő kritika, tisztánlátás és lelkesülés! Minő vágy művelődni, németül és angolul tanulni! Milyen hitvány lesz ilyen példákkal szemben Pikler mester minden falási elmélete!

Szóval úgy érzem, ez az ország tele van lehetőségekkel, s néhány évi bátor és kitartó munka sehol nem helyezhető el gyümölcsözőbben, mint a mi okos, racionalista, fejlődőképes népünknél!

*

A Rácz cikke dolgában nem értünk egyet. Én igen sikerültnek találtam, Vészi meg el volt ragadtatva. Az önálló vámterület összekapcsolása a választói joggal: új és termékeny gondolat. Igaz, – hogy a cikk nem izzó: de a Jaurès, a Pressensé cikkei sem azok. Egyáltalán, a külföldi vezércikkek nem a Bartha, de a Rácz zsáneréhez hasonlóak.

Legközelebb én is teszek kísérletet. Félek: közelebb fogok állani az izzó, mint okos zsánerhez, de idehaza az is kell! Megköszönném, ha megírnád Pestre, hogy az esetleges Berlin székhelyt Te is helyeselnéd-e?

Kosutánynak írok.

Ölellek Bódog szívből.

Szüleim köszönik kedves megemlékezésedet.

Édesanyád kezét csókolom.

Hétfőn Pesten leszek *Oszkár*

Sorsom nagy fordulását: Jászi ekkor határozta el, hogy otthagyja a Földmüvelésügyi Minisztériumot. Baráti kölcsön formájában ehhez Somló is segítséget nyújtott.

A bukás hetében: az alkotmányellenesen kinevezett Fejérváry-kormány napjai ekkor már meg voltak számlálva. Folytak a tárgyalások a koalíció kormányalakításáról, de erre végül csak 1906 áprilisában került sor.

Rácz cikke: Általános választójog és külön vámterület H. Sz. 1906. I. 18–32.

Kosutány: Kosutány Ignác (1851–1941) jogász, kolozsvári egyetemi tanár.

50.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódogom, *Budapest, 1906. II. 1.*

köszönöm mindkét leveledet. Én azt hiszem, hogy most már hiábavaló minden taktika. Vagy eddigi szereplésem lehetetlenné tesz, vagy nem. Ha igen, akkor még 1-2 cikkel vagy beszéddel több: nem változtat a helyzeten. Különben nem fogom forszírozni a dolgokat: viszont kötelességem elől sem fogok kitérni. Ha politikai szereplésem nyíltan szóba kerülne, ajánlom figyelmedbe ezeket a szempontokat.

1. H. Sz.-beli legutóbbi szemlémmel igazolhatod, hogy nem vagyok kormánybérenc, hanem hogy ugyancsak kemény dolgokat mondok oda a kormánynak is.

2. A szocializmus terén az első voltam Magyarországon, ki a nemzeti államnak és a szocializmusnak viszonyát tisztáztam, s kimutattam, hogy a szocializmus nem vezet „hazátlanságra".

Nem gondolod-e, hogy Kosutánynak írhatnék egy levelet. Felemlíteném az ellenem irányuló politikai vádakat, s felhasználnám az alkalmat, hogy szereplésemet igen határozott formában megvilágítsam, kifejtve, hogy akciómmal csak károkat okozhatok magamnak.

Talán egy ilyen nyílt és erőteljes nyilatkozat a becsületes lelkekre hatásos volna. Mit gondolsz? A külön lenyomatok elkészültek és holnap expediálom őket.

Szombaton Szombathelyre utazom. Az ottani munkások kértek meg egy előadásra.

Általában nincs más kultúrtalaj Magyarországon, mint a munkások. Én is sokkal inkább recipiálok, mintsem alkotok. Az agrárpolitika kezd előttem derengeni az ő óriási problémáival. Különben is rendkívül erősödik érzékem a tényekkel és a pozitívumokkal szemben.

Attól tartok, hogy az Alkotmány–Concha–Simon–Bokor–Tóth Béla-féle támadások a TTT ellen tervszerűek, és azt célozzák, hogy Andrássyt kiugrasszák. Ezt szeretném megelőzni, mihamarább évi közgyűlést tartani, elnökké Piklert és alelnökké Tégedet megválasztatni.

Legyünk már végre egyszer homogének és bátrak.

Wildner, Gratz és Ervin is helyeslik ezt a tervet.

Mit gondolsz?

Hellert leveled meghatotta. Örvendek, hogy oly szíves voltál hozzá, mert derék fiú és igen egyedül áll Hunniában.

Oh a tudomány! Félek, hogy örökké elszakadok tőle s talán a nélkül, hogy a másik téren kellő eredményeket érhetnék el. Oly lobogással izzanak bennem a politikai energiák, hogy talán felégetnek egy napon.

Örvendek, hogy a nacionalizmus egyik tűzfészkében oly erősnek érzed magadat. De hogy a veszély mily nagy, mutatja, hogy Imre úgy beszél, mint egy Bartha vezércikk, s minden látóképességét elvesztette – – –

Az új kiadó dolga remélem nemsokára óhajtásunk szerint fog eldőlni. Akkor e vállalatról is beszélhetünk majd. Batthyány-val most élénk összeköttetést folytatunk, s remélem, hogy sikerülni fog értékesíteni azt a nagy történelmi erőt, melyet ez a nemesszívű

ember képvisel. Most brossúrát fog írni a Nép Joga címen az Á. T. V. J. mellett.

E nehéz napokban egyik legmegbízhatóbb bajtársam Gratz Gusztí: okos, szilárd és bátor. Fájdalom, ugyanezt nem mondhatom Harrerről és Ödönről, akik ingadoznak. Persze karrierjüket féltik Vázsonyi úrtól.

Szóval hullámok dobnak ide-oda. De még állom a helyemet, mert tisztán látom kötelességemet, s szép csöndes odúm megvigasztal.

A szeminárium szépen halad, s arra int, hogy a kedvező politikai helyzetet használjam ki az Université Nouvelle megalkotására.

Ölellek Bódog, úgy, mint mindig

Oszkár

Minthogy Ödön letett a váradi tervéről: szeretném helyette a Harkányi Ede jelöltségét keresztülvinni, s érdekében írtam Ágostonnak, Ödön meg Mártonffynak fog írni. Ugye Te is helyesled? H. kimutatta, hogy tudományos lelkű ember és radikális gondolkodó. És ez a fő. Emellett komoly befolyásokat is meg tud mozgatni. Kérlek, írj Te is érdekében. H. különösen attól tart, hogy Kiss Géza lesz ellene, kivel nem nagyon szimpatizáltak.

legutóbbi szemlém: A politikai helyzet. H. Sz. 1906. I. 61–69. A cikk egyaránt vág a kormány és a koalíció felé is, a kibontakozás igazi erőit a munkásságban, az igazi 48-asokban és a radikális polgárságban jelöli meg.

Alkotmány: a Katolikus Néppárt lapja.

Concha Győző (1846–1933): konzervatív jogász, a budapesti egyetemen a politika tanára.

Simon: Simon József Sándor 1907-ben Pikler ellen jelentetett meg durva hangú pamfletet.

Bokor: Bokor József a Magyar Filozófiai Társaság ülésén támadta Piklert, utópiának nevezve szociológiáját.

Tóth Béla: újságíró. A Pesti Hírlapban többször támadta Piklert és a „vörös jezsuitáknak" nevezett szocialista gondolkodókat.

Heller: Valószínűleg Heller Farkas Henrik (1877–1955) közgazdász, később egyetemi tanár, az MTA tagja.

Imre: Madzsar Imre.

Bartha vezércikk: Bartha Miklós, a kitűnő publicista, a szélső nacionalizmus hangadója volt.

Harkányi Ede (1879–1909): szociográfus, író. A TT és a Társadalomtudományok Szabadiskolájának titkára és tanára.

Mártonffy: Mártonffy Marcell (1879–1943) jogász, egyetemi tanár.

Kiss Géza: (1882–?), jogász, a nagyváradi jogakadémián egyetemi tanár.

51.

Szabó Ervinhez

(1906.) III. 5.

Kedves Ervinem, végre ma küldhetem a passzust. Remélem eljut akadálytalanul hozzád.

Már igen szeretnék rólad bővebben hallani, hogy mit csinálsz azon a ragyogó messze földön?

Itt nincs sok újság. A legfőbb az, hogy Ady Endrében nagy költőnk támadt. Lajoska ujjongó lelkesedése megvétette velem a kötetet és engem is úgy megrázott, mint Petőfi óta talán egyetlen költő sem.

A „nemzeti ellenállás" leszerelése halad előre; ma pedig Fejérváry határozott nyilatkozatot tett az ált. választójog mellett; ugyanezt tette Kristóffy egy vezércikkében.

A Huszadik Sz. két, sőt három igen értékes cikket kapott:

1. *Dániel*-ét az agrárkérdésről (Igen okos dolog!);
2. *Szende Pál:* Az önálló vámterület és a proletár osztályharc;
3. *Heller* álnév alatt, egy új szocialista értékelméletet dolgoz ki.

Szóval, igen örvendetes fellendülés.

Tavasz is van; a nap is süt, sok a munkám és a tervem: szóval tűrhetően vagyok.

Józsiék is egészségesek.

Vigyázz magadra édes Ervin és gyógyulj meg. Térj haza mielőbb friss erővel, hogy dolgozhassunk és harcolhassunk tovább.

Szeretettel ölel
Oszkárod

Azon a ragyogó messze földön: Szabó Ervin ez időben Egyiptomban keresett gyógyulást.

A „nemzeti ellenállás" leszerelése: a koalíció irányításával a megyei törvényhatóságok többsége 1905-ben és 1906 elején megtagadta az új főispánok beiktatását, az adófizetést és az újoncállítást. Ekkorra már viszont élénk tárgyalások folytak a koalíció kormányalakításáról, ennek megfelelően az ún. „vezérlőbizottság" fokozatosan lecsendesítette az általa manipulált mozgalmat.

Dániel cikke: A magyarországi földművelő szocialisták feladatai. H. Sz. 1906. I. 315–338, 418–442.

Szende Pál: Önálló vámterület és osztályharc. Uo. 286–314, 382–406.

Heller álnév alatt: Heller Farkas Hevesi János néven írt cikke: *A szubjektív értékelmélet és a polgári világrend,* uo. 269–285.

52.

Ady Endréhez

Igen tisztelt Ady Úr! *II. Hunfalvy u. 8. [1906] III. 4.*
Első gondolatom az volt, hogy Önhöz sietek, és élő szóval mondok hálás köszönetet azért a boldogságért, melyet nekem csodálatos verseinek olvasása okozott. De mégsem mentem el, mert féltem, hogy az ön szerénysége vagy az én elfogódottságom mások jelenlétében nem fog engedni, hogy kibeszéljem magamat, pedig okvetlenül beszélnem kell önhöz.

Én eddig első kötete után csak hébe-hóba olvastam egy-egy versét a Bp. N.-ban. Hol tetszettek, hol hidegen hagytak, de nem állítottak meg huzamosabb időre. Azért meglepett, mikor a minap Leopold Lajos barátom, aki egyike a legműveltebb és legfinomabb lelkű embereknek Magyarországon, azt mondotta:

– De a legnagyobb eseményről még nem beszéltünk. (Vidékről látogatva fel, végigbeszéltük az utóbbi hónapok nagy kultúreseményeit.) Egy nagy, igazán nagy költőnk támadt. Ady Endre. Én három éjszaka nem tudtam aludni miatta. Valami hatalmas és egészen új. Azokból való, akik szebbé, elviselhetőbbé teszik az életet ebben az országban. Ha franciául írt volna, ma egész Párizs róla beszélne . . .

Körülbelül így szólt Lajos barátom, és én siettem megvenni a könyvet. Még napi munkám előtt kóstolóul belepillantottam. De többé nem tudtam letenni, és ezen a napon nem dolgoztam tovább. És boldog voltam, nagyon boldog, hogy magyarul ilyen dolgokat lehet olvasni. Mégpedig eredeti és nem utánzott verseket. És hogy Öntől kapjuk ezt, a fajmagyartól. Mert az esztétikai gyönyörűség mellett vigaszt is éreztem, mikor az Ön költeményeit olvastam. Hogy mégis csak virrad már nálunk is, hogy ilyen érzés- és hangulatszintézisek születhettek meg ez országban és az ön lelkében. Hogy az a „halálszagú, bús magyar róna" végre valahára csakugyan forradalmi erők tüzében reszket. Hogy a nyugati kultúra és szépségideál után való szenvedelmes vágy ilyen perzselően égeti már az „avant-garde-emberek" szívét . . . Hogy ön még a nyugatot is megelőzve olyan bámulatos szép verseket talált az új pogányság,

az új szerelem-vallás dicsőítésére, mint a *Csókok átka* utolsó soraiban! ... Mindezt a sok örömet (és annyi mást) köszönöm önnek, és kérem a magam és sok barátom nevében édes jó Ady úr, vigyázzon magára, becsülje meg magát, szeresse magát, ápolja magát és mindenekfelett – bízzék magában, a géniusában! Ön most már nemcsak Önmagáé és Léda asszonyé, hanem a miénk is, és az országé. Igaz, ha ön már többé egy sort sem ír, nagy költő marad. *A harc a nagyúrral* pl. minden időknek s minden embereknek szól. De aki ilyen dolgokra képes, ilyen milieuben: az még csak épp hogy rátette a lábát a halhatatlanság útjára! Az még a halhatatlanság hegyének legmeredekebb szikláit is megmászhatja ...

Említett barátom arra kért, hogy vigyem ki önt egyszer hozzájuk falura. Szép és kedves felesége is van: Jacobi Lívia, ki írni fog az ön költészetéről a Huszadik Századnak. Ők igen örülnének látogatásának.

Nem volna-e kedve egy pár napi pihenésre e hónap folyamán? Még egyszer köszöni a nagy gyönyörűséget és kívánja, hogy mindazt a kincset, ami lelkében van, akadálytalanul versbe önthesse.

Tisztelő igaz híve
Jászi Oszkár

Drámával nem próbálkozott még meg?

A levél az *Új versek* megjelenésekor íródott.

Első kötete: Jászi bizonyára a *Még egyszer* című 1903-as nagyváradi kötetre gondol. A legelső Ady-kötetet (*Versek*, Debrecen 1899) feltehetően nem ismerte.

Bp. N.: Budapesti Napló.

Írni fog az ön költészetéről a H. Sz.-nek: a H. Sz. áprilisi számában Goór Pál és Hatvany Lajos írtak Ady verseskötetéről (I. 347–355.), Jacobi Lívia cikke a jelek szerint nem készült el.

53.

Somló Bódoghoz

Budapest, 1906. III. 10.

Éjféli holdvilágos kóborlásból most jöttem haza, és annyira nem akarnak kimenni az eszemből egykori együttes csavargásaink, hogy nem tudok lefeküdni anélkül, hogy pár sorral fel ne keresselek öreg fiú.

Hiába – a rendszeres levélírás nagyon nehezen megy, egyre nehezebben. Annyi sok a munkám, a teendőm, hogy fáradtan zárul be minden nap. És a felszínes hírközléseknek alig van valami értelmük, míg a nagyobb kérdéseket és feladatok megbeszélését alig bírja el néhány oldal, levélpapíron.

Az jutott eszembe, nem volna-e kedved a húsvéti ünnepekre úgy vagy egy hétre megpihenni valami kis városkában? Ott végre egyszer újra kibeszélhetnők magunkat. Pest erre nem alkalmas, mint eddigi tapasztalataink siralmasan kimutatták, mert időd és energiádnak azokkal az éjféli morzsáival komolyabb dolgokat eredményesen nem lehet feszegetni. Hogy elmehetnék-e? Ma még nem tudom biztosan. De ha benned megvan a készség: „tanulmányoznám a kérdést". Pl. Velence mese volna. S nem is kerülne sokkal többe, mint Pest.

*

Az én életem egészen új élet. És ha nem sederet post equitem atra cura . . . és ha volna egy munkám, melyen teljes hittel dolgozhatnék: egész boldog ember volnék. Így is szép az élet, néha túl szép, úgy, hogy belém nevelt aggodalommal kérdem olykor: talán vesztemet érzem. Tanulok sokat: munkáskérdést, agrárszocializmust, történelmet, mezőg. üzemtant, azután olykor írok egy-egy cikket, tartok egy-egy conférence-ot, szövök terveket, útbaigazítom a tanácsomat kérő fiatalembereket (kezdek öreg lenni, hélas!).

Szerkesztem a H. Sz.-ot, kergetek grizetteket, akik nincsenek, és keresem az Asszonyt, aki még kevésbé létezik, mivel Hunniában a nők vagy cocotteok, vagy dajkák, amellett keveset mosdanak,

gyáva utánaverklizők – szóval előbb-utóbb megutálja őket az ember, és relatív impotenciába esik velük szemben – – –

*

Az Ady verses kötete óriási szenzáció volt nekem, és úgy találtam, hogy a Leopold Lajosék lelkesedése nem volt túlzott: végre, újra nagy költője van Magyarországnak! Írtam is egy szerelmes levelet neki, s együtt fogunk lemenni nehány napra Líviáékhoz. Pompás fiú. A Harc a Nagyúrral, pl. egyenesen halhatatlan vers.

Bódog, büszke lehetsz e felfedezésedre.

*

Ady mellett új aquizíció a filozóf házaspár: Dienes Pál és Geiger Valéria. Elite emberek, szépek, finomak, előkelők és mélyek. Íme egy asszony, akinél az ember elfeledi, hogy nőstény: pedig szép, fiatal és gyöngéd.

Garai Károlynéval is összebarátkoztam: ő is magasan az átlag felett áll. Erdős Renée lehet belőle még.

A kis Harkányiból is ember lesz. Tanul, dolgozik s kezdi a filisztersarukat végleg levetni. Szegény Kunfi sínylődik Temesvárott. Egész desperát s Párizsba vágyik. Egy év szabadságot tudnék is csinálni neki. De 1200 Frt-ot már alig. (Tanári fizetése családjának kell.) Most a lapoknál házalok érdekében. Megérdemli, alig ismerek nálánál kiválóbb embert, úgy erkölcsiekben, mint szellemiekben.

*

Úgy látom, az én szellemi jövőm is egyre világosabban alakul ki: a Sombartok, Loriák, Büchnerek irányában. Valóságos szomjúsággal nyelem a tényeket, adatokat és összefüggéseket. A közgazdaság egyre izgatóbb probléma előttem. A vague általánosítások egyre gyötrelmesebbek. Mily bámulatosan érdekes olvasmány pl. a magyar történelem szociológiai szemmel, hogy megelevenedik előttem Dózsa, az Aranybulla kora, a renaissance elgyöngült hulláma stb. Bizony az is tény azonban: hogy mindez csak úttörés és rendezgetés a Tudomány számára. De azért káosz. Miért törzsszervezet, azután Raubritter, azután város, azután nemzet, stb.? A közkeletű magyarázat nagyon is jutányos.

Egyre elviselhetetlenebbül érzem a Szociológia Newtonjának és Darwinjának hiányát. És Méray mégis a legzseniálisabb ma ebben az országban. Mert ha nem adott is megértést: legalább rámutatott tudományunk rengeteg nyomorára!

*

A politikában már senki sem lát. Csak Méray. És oly szépeket lát, hogy szomjúhozom beteljesülésüket. Én pszichológ-történelmi-materialista énemmel még leginkább az octroyban látnám a kibontakozást, de ezt sem látom kizártnak, pl. Ferencz Ferdinánd alatt egyelőre letörnék a mi egész ügyünket ---

*

Holnaphoz egy hétre vonulunk be kilencen a Demokráciá-ba. Úgy mondják, hogy egy rész a Szabadkőművesség újjászületését üdvözli bennünk, míg Gellériék remegnek ---

Vederemo. A Te kilépésed óta sokat változott az ország struktúrája, tehát az egyes intézmények chanceai is.

*

Most, hogy a jó idő beállt, nyakamba fogom venni az országot, és megyek munkásokat nézni.

Most azonban egyelőre aludni.

Mert fáradt és álmos a te öreg barátod *Oszkár.*

Hát a Balogh úr passzív rezisztenciájával mi lesz? Már soká nem bírom a szájkosarat. Most írtam épp egy cikket a Courrier Européennek a magyar válságról. Örültem, hogy csaknem oly könnyen írok franciául, mint magyarul.

sederet post equitem atra cura: ülne a sötét gond a lovas mögött (a latin szólás ragozott, alkalmazott formája).

Garai Károlyné: Lesznai Anna.

Büchner, Ludwig: német filozófus és természettudós.

vague: ködös, bizonytalan.

Raubritter: rablólovag.

Méray... oly szépeket lát: Méray látványos, de zavaros cikkeiben fejtegette a politikai válság megoldásáról szóló bioszociológiai prognózisait. Ekkor éppen *A koalíció kórisméje* H. Sz. 1906. I. 180–207.

octroy: alkotmányellenes erőszak ti. a „nemzeti ellenállás" letörésére.
Demokráciába: a Demokrácia szabadkőműves páholyba.
Gellériék: Gelléri Mór (1854–1915), közgazdasági és ipartörténeti író. 1889-től a magyar szabadkőműves nagypáholy főtitkára, később tiszteletbeli főtitkára.
most írtam épp egy cikket: L' imbroglio hongrois (A magyar bonyodalom) címmel a Courrier Européen 1906. III. 16-i számában jelent meg. Francia eredetiben és magyar fordításban közli: Ady Endre Összes Prózai Művei VIII. 480–81.

54.

A Courrier Européen szerkesztőjéhez

Szerkesztő Úr! *1906. III. 30.*

Rákosi Jenő úr szíves volt néhány megjegyzést tenni A magyar bonyodalom c. a Courrier Européen márc 16-i számában megjelent cikkemre. Ugyanakkor, mikor elismeri általános elveimet, a jelenlegi helyzetről alkotott ítéletemet „teljesen hibásnak" tartja. Ehhez joga van, mivel egyéni véleményről van szó és az a tény, hogy az ő véleménye nem egyezhetik meg az enyémmel, senkit sem lep meg azok közül, akik ismerik Rákosi úrnak már egy negyed százada vallott soviniszta és klerikális törekvéseit. A kiváló magyar publicista válasza mégis olyan állításokat tartalmaz, melyeket nem hagyhatok tiltakozás nélkül.

1. Barátaim nagy többsége és én sohasem tartoztunk a megbukott párthoz, az úgynevezett *szabadelvű* párthoz.

2. Nem dicsértem Fejérváry báró radikális programját azon egyszerű oknál fogva, hogy a jelenlegi kormánynak *nincsen radikális programja,* hanem egy nagyon vegyes haladó programja. Azok a politikai elvek, melyeket kifejtettem és „amelyek már az új magyar nemzedék egy részében megfogamzottak" csak „annak a maroknyi értelmiségnek, tudósnak és szabadgondolkodónak az eszméi, akiknek egyetlen jövő reménysége a nép szervezett ereje".

3. A koalíció népszerű és demokratikus eszméit a sajtó magatartása tükrözi, mely részben csitítja, részben pedig hallgatással mellőzi a nagybirtokosok arra irányuló követeléseit, hogy az állam minden rendelkezésre álló eszközzel, akár katonai erőszak alkalmazásával is tegye lehetetlenné a magyar parasztok fenyegető aratósztrájkját.

4. Teljesen egyetértek Rákosi úrral abban a tekintetben, hogy Fejérváry báró kabinetjét – legalábbis nagy többségében – nem a demokratikus eszmék vezetik, hanem politikai szükségszerűségből tolódik a nép felé. Mégis, éppen ez a szükségszerűség kényszeríti az általános szavazati jog követelésére, ahogyan Bismarck is erre kényszerült hasonló helyzetben, személyes érzelmei ellenére is. Sem Fejérváry tábornok, sem a koalíció demokratikus érzelmei nem fogják nekünk meghozni az általános választójogot, hanem – amint azt hiszem, kimutattam – a magyar társadalom megváltozott struktúrája.

Rákosi úr iskolája még teljesen antropomorf szellemű. Hiszi, hogy a történelem isten és a nagy emberek – különösen a mágnások és papok – műve.

Mi, éppen ellenkezőleg – akiket nemcsak egy generáció választ el tőle, hanem egy világnézet is – mi a jelenlegi magyar válságban a történelem egyik legélesebb osztályharcát látjuk.

Higgye el, hogy erről és csakis erről van szó.

55.

Szabó Ervinhez

Kedves Ervinem! *1906. IV. 2.*

Bosszant, hogy az útlevél elveszett. A vevényt idezárom: tán annak alapján eljárhatsz.

Igen örvendek, hogy oly jól érzed magadat Taorminában. Csak pihenj minél tovább: vétek volna az oly szépen megindult javulást félbeszakítani.

Szép Hunniába soha se lehet elég későn visszajönni.

De azért csak cammogunk tovább. A Szabad Iskola úgy látszik sikerülni fog. A H. Sz. elég jól el van látva, és a politikában is bár lassan, de szaporodnak az új idők jelei. A radikális pártalakulás talán meglesz. A pozsonyi és a dunántúli már meglevő pártok erősítéséről volna szó. Nem nagy örömmel, de lehet, hogy én is belépek, mivel egyesegyedül arról van szó, hogy előkészítsük a végső ütközetet az ált. választójogért, mely előreláthatólag a parlament-

ben fog lefolyni s melyben szükség lesz mindenkire. Kristóffy úgy látszik ott hagyja a miniszterséget, s elmegy agitálni. (De e hírt újabban megcáfolják.) Azt mondotta többeknek is, hogy nélkülünk egy eredményes parlamenti harcot el se tud képzelni, mivel a régi politikusok „hasznavehetetlen konzervatívek".

Különben én az egész dolgot harci epizódnak tekintem, mely további akciómat miben sem fogja akadályozni. Az Oppenheimer Siedelungsgenossenschaftja oly könyv, mely megállítja az embert útjában: erős, eredeti, következményekben terhes, mely különösen azok leglázasabb érdeklődésére számíthat, akik a magyar politika alapproblémájának a *radikális birtokpolitikát* tekintik. Természetesen a *parcellázási politikát*, mert a mezőgazdasági koncentráció végleg halottnak tekinthető. Nagyarányú parcellázási politika nagyarányú szövetkezeti akcióval: ez ma a mi életkérdésünk, pláne most, hogy az önálló vámterület talán végleg lekerül a napirendről. A Dániel programja egészben véve értékes munka, s úgy a Lajoska, mint a Rácz Gyula rokonszenvét megnyerte. Nagy munka lesz majd a párttal elfogadtatni: de nélküle nincs komoly agrárszocializmus Magyarországon . . .

Egyébként jól vagyok. Sok könyvvel és eszmével s kevés társas örömökkel élve. Vannak azonban jó ismerőseim mégis. A filozófus házaspár: Dienes Pál és a felesége Geiger Valéria. Pompás emberek. Az asszony úgy aránylik a szokott magyar asszonytípushoz (már a legjobbhoz!), mint Bodnár Zsiga Comtehoz. Amellett kedves, fiatal és lendületes.

Ödön valószínűleg professzor lesz N.-Váradon. Ha nem: akkor városi állása mellett a Franklin irodalmi tanácsadója lesz, úgy, hogy a HSz. szerkesztését valószínűleg még ez évben át kell vennem.

A Courrier Européen leközli Rákosi elleni viszonválaszomat, valamint egy Dr. Aladár Szalay levelét, kiben erős fegyvertársat nyertem. Vaj' ki ő?

Ölellek édes Ervin. Vigyázz magadra és gyógyulj meg.

Ölellek
O.

Kristóffy úr úgy látszik otthagyja a miniszterséget: néhány nappal később lemondott a Fejérváry-kormány, és megalakult a választásokon győztes koalíció kormánya, Wekerle elnökletével. Kristóffy József volt belügyminiszter, Ferenc Ferdinánd bizalmi embere ettől kezdve a kormány által sugallt támadások egyik fő célpontja lett.

F. Oppenheimer: Die soziale Bedeutung der Genossenschaft. Berlin, 1899. A H. Sz.-ban ism. Farkas Geiza (1906. I. 549–557).

Dániel programja: A magyarországi földmívelő szocializmus feladatai. H. Sz. 1906. I. 315–338, 418–442.

Bodnár Zsigmond (1839–1907): pap, tanár, irodalomtörténész.

Courrier Européen leközli: lásd az előző levelet.

56.

Szabó Ervinhez

Édes Ervinem, *Kolozsvár, 1906. VI. 15.*

ezt a levelet közöld Józsiékkal, vigyázva, hogy Atyám ne vegye észre, aki valószínűleg már ott van.

Bódog rávett, hogy a végkielégítést tőle fogadjam el,* s nem az államtól.

Képzelheted, hogy nem volt könnyű ezt a nagylelkű ajánlatot elfogadni. De be kellett látnom, hogy jobb egyik legjobb barátomnak és elvtársamnak lekötelezve lenni, semmint Chorin, Bernát s más olyfajta urak intervenciójának, akik ellen lesz egész életem munkája. Eddig is – most már bevallhatom – ami annyira letört: az nem is az aggodalom volt, de a kérelmező meghunyászkodó helyzete a nagy úrral szemben.

Ez most megszűnt. Bódog kívánja, hogy tette legintimebb baráti körünk titka legyen.

Én úgy érzem magamat, mint aki egy undok mocsárból szabadult ki. A lemondást már beadtam.

Természetesen szüleimnek mit sem szabad tudni a dologról. Ellenkezőleg: a nyugdíjazás simán fog lefolyni.

Én pedig megkezdem az új életet. Ölellek *Oszkár*

* természetesen kölcsönnek akarom tekinteni az átmeneti időre.

Kérlek, mondd meg *Józsinak*, hogy ha elhatározásomat másokkal közli, tegye hozzá, hogy *szüleimre való tekintettel az ügy csöndes elalvását óhajtom, s nekünk minden hírlapi támadástól óvakodnunk kell.*

Oszkár

Atyám: dr. Jászi Ferenc nagykárolyi orvos.
Chorin: Chorin Ferenc (1842–1925), a GYOSZ elnöke.
Bernát István (1854–1942): agrárius tábor egyik vezetője, a Magyar Gazdaszövetség ügyvezető igazgatója.
A lemondást már beadtam: A koalíciós kormány uralomrajutásával végképp lehetetlenné vált Jászi helyzete az agrárius Darányi által vezetett Földmüvelésügyi Minisztériumban. Ezért mondott le állásáról.

57.

Somló Bódoghoz

Édes, öreg Bódog, *1906. X. 7.*
a szemem még erősen sajog és a dolgom sok.
Azért csak röviden:

1. Veszély már nincs. Goldzieher ok nélkül kergette belém a rémületet.

2. Köszönöm az áldozatot, melyet hoztál. Szükség volt rá, és méltó volt hozzád.

3. A választmány tegnap elfogadta összes előterjesztéseinket.

4. Rácz már belenyugodott s remélem sikerülni fog az ellenvéleményt leszerelni. Fene nagy vesződség volt!

5. A hajsza végeredménye: 37 kilépés és 207 belépés. Tagjaink száma 672. Előfizetőink száma: 300.

Szóval itt a dagály.
Az evezőhöz.
Ölellek és várok 1-2 szép szemlét a H. Sz.-nek.

Ölellek szívből
Oszkár

Lukácsot nem feledem.

Goldzieher: Goldzieher Vilmos (1849–1916), a Rókus-kórház szemész főorvosa.

Köszönöm az áldozatot: lásd az előző levelet.

A választmány tegnap elfogadta összes előterjesztéseinket: A TT nyári válsága és aug. 7-i rendkívüli közgyűlése után (lásd Cikkek kötetét) a lemondott elnök, alelnök és főtitkár helyett (Andrássy, Hegedüs L., Gratz) új tisztségviselőket kellett választani. A választmány javaslata alapján az okt. 21-i közgyűlés elnökké Pikler Gyulát, alelnökké Méray-Horváth Károlyt és Somló Bódogot, titkárrá Harkányi Edét választotta. November 3-án a választmány és a rendkívüli közgyűlés újabb ülést tartott, ahol Jászit főtitkárrá, Székely Aladárt pedig Harkányi mellett titkárrá választotta.

A hajsza végeredménye: Az október 21-i rendkívüli közgyűlésen Jászi O. titkár jelenti, hogy a Társulat ellen indított hírlapi és társadalmi hajsza, melyhez még jogosulatlan hivatali presszziók is járultak, nemcsak hogy nem ártott a Társulatnak, „hanem az erősebb, mint valaha".

Előfizetőink száma: A TT tagjai tagdíj fejében kapták a H. Sz.-t. A háromszáz előfizető tehát ezen felül értendő.

Lukács: Kétségkívül Lukács Györgyről van szó, aki Somlónál a kolozsvári egyetemen doktorált.

58.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódog! *Budapest, 1906. X. 9.*

Zigánynak diktálom e levelemet, mert a szemem megint sajog. Sürgönyödre és két leveledre válaszom ez.

Azt a cikket én Szabó Ervin kívánságára írtam, aki szükségesnek látta barátainkkal szemben és azok megnyugtatására e kérdés tisztázását; fel is olvastam neki, s ő a cikket a jelzett célra alkalmasnak találta. Több ismerősünk, kikkel tegnap beszéltem, igen lelkesen fogadta szintén. Azt hiszem, ennélfogva, hogy az általad inkriminált és bármely parlament szótárába befoglalható kifejezések túl erősek talán – így szövegükből kiszakítva –, de összefüggésükben meghagyva nem veszik el az egész cikk feltétlenül objektív és tudományos tenorját. – S minthogy a H. Sz.-ot a jövőben sem volna célszerű nemcsak tartalmában, hanem színességében és hangjában sem megerőtleníteni: csak helyeselhetem azt az általad javasolt megoldást, hogy a lapot novembertől kezdve én jegyezzem. Annál is inkább, mert az teljesen kivihetetlen volna, hogy oly exponált férfiak, mint pl. Apáthy István, ne lehessenek a mi szemlénkben objektív támadás tárgya.

Ami a Szabad Iskolát illeti, az esetleges kiadványoknak veled való előzetes közlése még talán keresztülvihető volna, de az neked vajmi kevés garanciát nyújtana, mert a veszély nem innen fenyeget. Az én hitem szerint pl. igen veszélyes dátum az Iskola vasárnapi megnyitása lesz, amelyen több beszéd fog elhangzani s ezeknek hatását, amint tudod, előre kiszámítani nem lehet. S minthogy egy újabb hírlapi hajsza után a te visszavonulásod csaknem lehetetlen, legjobbnak tartanám, ha te a vasárnapi megnyitáshoz meleghangú üdvözlő levelet írnál, hosszasabban méltányolva az új intézmény fontosságát, és kifejezve feltétlen erkölcsi szolidaritásodat, de egyben rendkívül felgyülemlett munkakörödre és a tanári helyettesítés folytán még fokozódott helyhez kötöttségedre és kiemelve, hogy a rendelkezésedre maradó kevés szabad időt a Társ. Társ. előre láthatóan teljesen le fogja foglalni és az új Iskola sorsát te most már végleg biztosítottnak tekinted: ezt a munkát te nyugodtan másnak engedheted át, és az elnökségtől rokonszenved és szerencsekívánatod megismétlésével megválsz. – Erre mi Zigányt, Dinert, vagy Szabót baj nélkül elnöknek választhatjuk. –

Ekként te teljesen menekülsz a két legagresszívebb szervezet obligóitól, úgy, hogy a Társ. Társ. alelnökségét baj nélkül vállalhatod. E téren biztosíthatlak, hogy minden politizálást távol fogok tartani. Így szerénységem nem gátolhat annak a kijelentésében, hogy a latifundiumról készített kis memorandumom a tudományos objektivitás és a diplomatikus finomság oly szerencsés pározódása, amely még a legskrupulózusabb embereket is teljesen megnyugtatta. Így látom én a helyzetet, és kérem távirati válaszodat lakásomra, valamint az említett ünnepi levelet (ha te is jónak gondolod) ajánlva Zigány Zoltán címére. (Damjanich u. 7.)

Kérlek, ne aggódj tovább, itt igazán napról napra kedvezőbb a helyzet. – Méray cikke a politika szenzációja és bátor szókimondása a Társ. Társaságon belül is igen kedvezően hatott.

Ölel

Oszkár, a vakulé

Kedves jó Barátom! Nagy részvéttel és teljes együttérzéssel olvastam leveleidet; meghatott a lelki vergődésed megnyugtató végeredménye. Oszkár fentebbi levelével teljesen egyetértek, s én is kérlek, nyugodj meg, nem igen lesznek izgalmaid. –

Kedves Anyádat mindketten szívesen köszöntjük.

Igaz barátod
Zigány Zoltán

Azt a cikket: Tudomány és politika. H. Sz. 1906. II. 327–331. Megírását, mint a bevezető sorokból kiderül, Jászinak a TT augusztusi rendkívüli közgyülésén elhangzott forradalmi hangnemű felszólalása, ill. ennek sokak általi félreértése tette szükségessé. Lásd: Jászi Oszkár publicisztikája. 66. o.

a lapot novembertől kezdve én jegyzem: a H. Sz. tényleges szerkesztője már jó ideje Jászi volt, de ettől kezdve végig (1919-ig) ő jegyezte a lapot mint szerkesztő.

Apáthy István: a neves természettudóst és közéleti embert Jászi vitatott cikkében „nacionalista tárogatójáért" bírálta.

az iskola vasárnapi megnyitásához: a Szabadiskola munkástanfolyamainak október 14-i megnyitásáról van szó.

üdvözlő levelet írnál: Somló elfogadta a megoldást, és okt. 11-i üdvözlő és lemondó levelét – melyet pontosan Jászi tanácsa szerint fogalmazott – Zigány Zoltán olvasta fel a megnyitó ünnepélyen.

Méray cikke: A politikai hiba. H. Sz. 1906. II. 257–273.

59.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódog, *Budapest, 1906. XII. 5.*

Vészi József nevében írom e sorokat, minthogy ő azt reméli, hogy az én kérésemnek inkább lesz foganatja Nálad. A Budapesti Napló új évre egy albumot ad ki, melyben nagyszerű külföldi írók mondják el véleményüket a XX. század problémáiról. A. France, Jaurès, Haeckel, Bernstein, Verworn és több más legelsőrangú európai ember írták meg véleményüket. Pl. A. France: Le socialisme est-ce une utopie? címen. Verworn: Die Biologie im XX. Jahrhundert. Mint láthatod, ki-ki szabadon választhatja meg szempontjait. Egy-egy vélemény terjedelme körülbelül 100 Huszadik Század-beli sor. Vészi a magyarok közül Veled, Piklerrel, Szabó Ervinnel, Diner Dénessel és velem (valamint Tangl, Jendrassik, Liebermann) akar íratni. Honoráriumként 40 koronát ajánlhat fel.

Az egész album francia kiadásban is meg fog jelenni.

Vészi nagyon kér, hogy támogasd ezt a fontos dolgot, mely a renyhe magyar publikumba a problémák egész sorát dobja be.

Nemzetközi jelentősége is van.

A cikket hétfőn legkésőbb postára kellene tenni.

Távirati választ kérünk: Vészi József, Budapesti Napló szerkesztősége, Budapest.

Ha nehezedre esik is, tedd meg. Igen fontos. Ölel

Oszkár

Vészi József nevében: Vészi J. a Budapesti Napló főszerkesztője, albumot adott ki. A BN Album Naptára A XX. század programja alcímmel jelent meg.
A. France: Le socialisme est-ce une utopie?: Utópia-e a szocializmus?
Verworn: Die Biologie im XX Jahrhundert: Biológia a XX. században.
Tangl Ferenc (1866–1917): fiziológus, egyetemi tanár.
Jendrassik Ernő (1858–1921): bel- és ideggyógyász, egyetemi tanár.
Liebermann Leó (1852–1926): orvos, vegyész, 1902–1926-ig a közegészségtan professzora a budapesti egyetemen. Jászi anyai nagybátyja.
Ha nehezedre esik is, tedd meg: Somló megírta a kért cikket A huszadik század szociológiája címen, amely hosszas vitát váltott ki a H. Sz. hasábjain.

60.

Szabó Ervinhez

Kedves Ervinem, *Bp. 1907. I. 20.*

én vagy 2 levelet és 2 kártyát írtam neked Afrikába, tehát a gúnyolódást meg nem érdemeltem. Egy levél visszajött, de remélem, azóta azt is, az újabbat is megkaptad.

Persze ez sem bő levelezés, de több nem telik. Végleg kiálltam a munkában és a lelki egyensúlyom fölborult. A helyzetet mindenfelé – dolgokban és emberekben egyaránt – sötétnek találom. Főleg kevés az ember! Rettenetesen kevés! Egy csomó jóindulat és lelkesedés, de erő és tehetség alig. Rendkívüli szükség volna Rád. A pártból ijesztő erkölcsi és szellemi tünetekkel találkozom és Diner teljesen azonosította magát az ortodox maradisággal. Dániellel egy tudományos kérdésben komiszkodtak és az Iskolát is megfenyegették.

Most egy nagy dolog küszöbén állunk. Nem lehetetlen, hogy a

Bpesti Naplót kedvező feltételek mellett meg tudjuk venni politikai barátainkkal. Ez elhatározó fordulat volna összes ügyeinkben!

Februárban 2 hétre elmegyek, hogy kireparáljam magamat az újabb harcokra.

A reakció minden vonalon és teljesen diadalmaskodott.

Írj! Régi szeretettel ölel
Oszkárod

Afrikába: Szabó Ervin Tunéziában keresett gyógyulást 1906 végén.

Diner teljesen azonosította magát: Diner Dénes József két folyóiratban is (A Munka Szemléjében 1907/1. és a Szocializmusban 1906. 6–7.) megtámadta Jászi 1907. januárjában megjelent programcikkét. Lásd Jászi Publicisztikája, 89–106. l.

Dániellel egy tudományos kérdésben komiszkodtak: Garami Ernő támadta meg a Szocializmus 1906/7 6. számában Dániel *A Parasztbirtok és konzervatív törekvések* című cikkét (H. Sz. 1907. I. 41–51.), mely a kisbirtok és a földosztás mellett szállt síkra.

Bpesti Naplót kedvező feltételek mellett: A kedvező vételt a darabont kormány idején hivatalt vállalt Vészi József ajánlotta, aki Berlinbe költözött, de végül is az adásvétel nem sikerült.

A reakció minden vonalon diadalmaskodott: A koalíciós kormány politikájára utal, mely a munkás, szegényparaszti, nemzetiségi és progresszív értelmiségi mozgalmak erőszakos letörésére irányult.

61.

Szabó Ervinhez

Édes Ervinkém, *Semmering 1907. II. 13.*

boldogan veszem Józsi tudósítását, hogy jobban vagy, s állapotod állandóan javul . . . Hiába, azokkal szemben, akiket szeretünk, még mi ateisták is vallásosak vagyunk *in practice.* S így nem tudok reád gondolni anélkül, hogy valami titkos fohászkodáson nem kapnám rajta magamat, valami heves beavatkozni akaráson a természet folyamataiba . . .

Meg kell gyógyulnod Ervin mielőbb. S meg fogsz gyógyulni, mert szükségük van rád a társadalmat formáló természeti erőknek. A „magyar ugaron" nagy munka fog megindulni, s annak egy részére Te vagy a leghivatottabb. A párt reorganizációját értem, mely immár elkerülhetetlen. E nélkül sem nagy stílű szocialista propaganda, sem komoly polgári radikalizmus nem lehet . . .

Én itt kezdek újra emberré válni. Roppant le voltam törve, és még mindig hatalmas életuntsági rohamok fognak el. Túldolgoztam magamat s az ellenségek támadásainál sokkal keservesebben éreztem a bajtársak gyöngeségét, vagy a szövetségesek kicsinyességét. Azután sok más dolog megszomorított... De ne beszéljünk erről...

Nem tudom, ha vajon sikerülni fog-e a *Napló* megvétele. Odahaza félmunkában hagytam oda barátainkat. S minthogy Bódog csak pár napig volt Pesten, Zigány, Rácz és Harkányin kívül pedig senki sem számít: nem tudom, hogy sikerülni fog-e a 85 000 korona összehozatala.

Magam nem tudom, kívánjam-e a vállalkozás sikerültét? Mert óriási és izgató munka nehezednék reám, és féltem tőle a H. Sz.-ot, a Sz. I.-át és a T. T. T.-ot; pláne most, hogy a Wolfner–Apáthy ellentársulat megindul...

De most nem akarom ezeken a fejemet törni. Lesz, ahogyan lennie kell a gyönyörű fátum kérlelhetetlen kezében.

Most Ő nekem havat, ródlit s skít rendelt és én teljesítem feladatomat. Neked pedig végleges és teljes meggyógyulást rendelt.

Ölellek szeretettel s kérlek írj egy pár sort. Ha sietsz, még itt találsz írásod.

Oszkár

in practice: a gyakorlatban.
Wolfner–Apáthy ellentársulat megindul: Az utalás a Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakítására vonatkozik, amelyet a TT szakadárjai és más konzervatív elemek hoztak létre a koalíciós kormány védnöksége alatt.

62.

Somló Bódoghoz

Kedves Öregem, *Budapest, 1907. VI. 3.*

a helyzetet nem fogod fel helyesen, minthogy az előzményeket nem ismered. Ezeket kell tehát pontosabban kifejtenem.

Valóban nem emberek harca folyik itt sem, hanem processzusok küzdelme. Az izgága, stréber, rossz értelemben darabont elemek

kiküszöböléséről van itt szó! S minthogy a két ellentétes irányt legpregnánsabban Diner és én testesítettük meg: csak természetes, hogy ez a tisztulási folyamat rajtam keresztül fakadt ki. Persze egyénileg roppant kellemetlen, hogy annyi stréber piszok az én testemen át folyik most ki a T. T. T.-ból, de az ügyre csak hasznos. Ha a Munka Szemléje legutolsó számát elolvastad, fogalmat szerezhetsz magadnak a t. ellenfelek erkölcsi légköréről.

Mondom, a helyzet tárgyilag igen kedvező. Zoltán bölcsessége meggátolta, hogy idő előtt operációhoz nyúljunk. Most azonban minden tökéletesen megért. Az egykori Dineristák összes tisztességes elemei velünk vannak: Rácz Gyula, Marschan, Székely Aladár. A darabont társaság leolvadt Dinerre és Krejcsire, no meg Szakolcai úrra. Számszerint nincsenek 10-en se. Erkölcsi tekintélyük teljesen megingott. *Minden értelmes és értékes ember belátja, hogy ezekkel a vén és stréber öreg gyerekekkel nem lehet tovább menni: hogy ezeknek nem radikális politika, de Kristóffy személye kell; nem haladás, hanem mandátum.*

A helyzet teljesen érett volt, úgy, hogy Diner rágalma után azonnal levelet intéztem Krejcsihez, kérve, hogy nyilatkoztassa ki, mily álláspontot foglal el D. vádjaival szemben, miután eddig minden közéleti szereplésében vele szolidáris volt? A nagy szakállú kijelentette, hogy nem akar állást foglalni egy irányban sem, s ennélfogva az alelnökségről lemond.

Ezek után megértheted, hogy én Krejcsivel egy elnökségben nem maradhatok, vagy ő megy, vagy én. Megjegyzem, hogy az egyhangú közvélemény az, hogy ő menjen, és hogy ez a Társaságnak javára fog válni – ha Ervin jön utána.

Ugyanis a helyzet úgy áll, hogy ellenségeink a Krejcsi távozását úgy fogják feltüntetni, hogy íme, a radikális elemek Dinerrel kivonulnak. Mindennek a mendemondának vége, ha Ervin jön. A párt és a radikális elemek bizalma teljes lesz. És oly ember nem akad, aki Ervin miatt kilépne a Társaságból. Sőt mindenki óhajtja – s ez megfelel a tagok számarányának is –, hogy a szocializmus az elnökségben is képviselve legyen. Emellett Ervin végleg felhagyott az aktív pártpolitikával, s mint a párt Kautskyja szerepel. Oly szituációt pedig, melyben Ervinnel a Társaság ellenvéleménybe kerülhetne, el sem tudok képzelni. Épp az ő intranzigens személye

biztosítja legjobban, hogy *a Társaság szigorúan tudományos legyen,* ami mindnyájunk óhajtása.

Egyedüli aggályos szempont az Ervin gyöngélkedő állapota. De végre is az aktív közreműködést ő redukálhatja, s helyette Zigány, Révai bácsi, jómagam vagy akárki más, vezetheti a tanácskozásokat.

Arra azonban most okvetlenül szükségünk van – és ez valóban egyhangú közvélemény – hogy egy kemény, intranzigenciájáról közismert és oly egyéniség foglalja el az alelnöki széket, aki nem aktív pártpolitikus.

Ervin egyelőre habozik, de remélem, hogy rá fogjuk bírni, mert ő is átlátja azt a nehéz szituációt, melybe a Társaság került.

*

Ami habilitációmat illeti, ne tégy ki egy esetleges leszavazásnak. Tehát halasztás vagy visszavonás. Azt mondhatnád, hogy szóbelileg akarsz informálni.

De ha azt hiszed, hogy Viktor kilátásán a visszavonás javítana: nincs kifogásom ez ellen sem.

A Pikler vitát most átolvastam, s pár nap múlva nálad lesz a szám. (Azért késik, mert egy szemlét kihagytam P. kérésére, mivel dékáni kilátásait félti.)

Biz az súlyos ügy Mérayra nézve. Verworn „kompletter-Unsinnnak" nevezi M. anyagcsere elméletét. Látod öregem, mégis csak jó lesz az ankét. Mert M. szövegezése oly pongyola, hogy egy kiszakított mondat, vagy passzus nem ad képet gondolatáról. A pesti fiziológusok is – hárman – elítélik M. anyagcsere-kiindulási pontját.

Ma nem írhatok többet, mivel fáj a mellem és lázas vagyok.

Ölel
Oszkár

rossz értelemben darabont elemek: Jászi itt azokra gondol a progresszió soraiból, akik nem csupán a reakció elleni harcra és a választójogi reform kivívására szövetkeztek a „darabont kormánnyal" – mint az MSZDP, Ady vagy ő maga is –, hanem valóban hosszabb távon is Kristóffy és a mögötte álló bécsi körök, elsősorban Ferenc Ferdinánd szolgálatába szegődtek. Kristóffy sugallatára ezek az elemek alakították meg május 12-én puccsszerűen az

Országos Polgári Radikális Pártot, melynek szellemi irányítója a szocialista Diner Dénes József, nyilvános vezetője pedig Szakolczay Árpád volt.

a Munka Szemléje legutolsó száma: A lap 1907. V. 31-i számában jelent meg Diner-Dénes József *Leszámolás Jászi Oszkárral* című cikke, mely Jászi „pálfordulásait", ideológiai „zavarosságait" és „nacionalizmusát" tette vád tárgyává.

Az egykori Dineristák összes tisztességes elemei: Rácz Gyula, Marschan Géza, Székely Aladár, Zigány Zoltán, és Madzsar József június 4-i közös nyilatkozatban ismertették a Választójogi Liga feloszlatásának körülményeit, Jászi álláspontját igazolva.

Krejcsi: Krejcsi Rezső régi szocialista, a Kereskedelmi és Iparkamara titkára, a TT akkori alelnöke.

Ervin végleg felhagyott az aktív pártpolitikával: Szabó Ervin hároméves pártellenzékiségének 1905-ös kudarca, majd ezt követő másfél éves betegeskedése után, bár ekkor még nyíltan nem szakitott az MSZDP-vel, visszavonult az elméleti tevékenységhez.

Révai bácsi: Révai Sámuel nyomdatulajdonos.

Ervin egyelőre habozik: A TT 1907. jan. 23-i rendes évi közgyűlése elfogadta Krejcsi lemondását, és helyette Szabó Ervint választotta alelnökké.

A Pikler-vita: Az „objektív szociológia" vitája, melyet Somló említett cikke robbantott ki, ekkor már csak Pikler Gyula és Méray-Horváth Károly között folyt tovább, s tárgya már nem a szociológia, hanem a fiziológia tényeinek értelmezése volt.

Verworn Kompletter Unsinn-nak nevezi: Pikler Gyula a H. Sz. 1906. I. 552–559. megjelent cikkében idézi Max Verworn német fiziológus megsemmisítő véleményét, amelyikben tökéletes értelmetlenségnek minősítette Méray elméletét.

63.

Somló Bódoghoz

Budapest, 1907. VII. 20.

Édes fiam, örvendek, hogy olyan szépen haladsz munkáddal. Nagy passzió lehet ilyen teljes csendben és pompás felszereléssel dolgozni.

Én mindkettőtől végleg elestem. Egyre nő szerencsétlen gócstruktúrám. A nyáron át valószínűleg két új vállalat fog megalakulni, mely közreműködésemet nem nélkülözheti.

Folytonosan, de változó bizalommal dolgozom a nemzetiségi kérdésen. A lugosi kirándulás nagyon impresszionált. Hisz munkám nem puszta elméleti vizsgálódás, hanem vagy 8 millió ember rettenetes szolgaságának bilincseit akarja széttörni.

De a tárgy elméleti érdekessége is nagy. Újólag meggyőződöm Méray hihetetlen könnyelműségéről és rettenetes szimplista wurfjairól. Bizony a történelmi materializmus sokkal közelebb hoz a nemzetiségi küzdelmek megértéséhez, mint az ő biológiája.

Rendkívül érdekel, hogy minő eredményekre jutsz. Nemcsak M. rendszere szempontjából, hanem azért is, hogy meglátjuk: minő értékkel bír az etnográfiai módszer, ha valaki teljes komolysággal nekilát?

A nyár itt most elég jó: nincs meleg és kevés az ember.

Az idegeim azért elég rosszak.

Roppant nyugtalanság üldöz egyre.

Isten veled Bódog.

Margitka kezét csókolom és téged ölellek. Írj mielőbb

Oszkár

64.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódogom, *Budapest, 1907. IX. 27.*

már két leveledre vagyok adós a válasszal. De oly nehezen tudom magamat az írásra elhatározni, mivel bajos dolog írásban elvi jelentőségű differenciákat elintézni, – elhallgatni pedig ilyeneket nem fér össze sem természetemmel, sem múltunk által rám rótt kötelességekkel. Mindehhez idegállapotom oly rossz, hogy attól is tartottam, hogy egy-egy kifejezésem türelmetlen vagy heves lehetne s Neked fájdalmat okozhatna. Azért hagytam a választ, egyre hagytam. De mondom, ez a hallgatás immár nagyon is szorongat, s ezt a mai békességes estémet – mely ritka ajándéka a sorsnak! – arra használom fel, hogy részletesebben kifejtsem álláspontomat nehány engemet szerfelett nyugtalanító tünettel szemben, mely újabb életedből levél útján idesziváro g.

A közéleti dolgokról való véleményemet ismered, és tudod, hogy helyeslem a politikától való eltávozásodat, eltekintve az igazán nagy elvi kultúrkérdésektől. Annál inkább megdöbbentett az az elhatározásod, hogy ezentúl immár a H. Sz. körüli tudományos mun-

kából sem akarod kivenni részedet, mindaddig, míg el nem készül egy olyan dolgozatod, mely tudományos tekintetben teljesen ki nem elégít. Minthogy pedig ez az eredmény évekig eltarthat, ez az elhatározás azt jelentené, hogy bizonytalan hosszú időre cserben hagyod törekvéseinket.

Ennek az elhatározásnak két oldala van, – egy közérdekű és egy magánérdekű.

Ami az elsőt illeti, Te jól tudod, hogy a mi törekvéseinket kortársainktól az különböztette meg, hogy mi ellentétben velük (Szladits, Vámbéry, Navratil, Hegedüs, Illés) nem csupán békésen kérőzni akartunk egy tudományos jászol mellett, nemcsak derék monográfiák létrehozására vágytunk, hanem fel akartuk rázni egy sötét, elmaradt ország lelki életét is. Minden akciónknak ez volt a célja, és *semmi más*. Te tudod azt is, hogy mennyi bajjal és munkával járt ez a kampány. És bizony egyre nagyobbal jár! Újabban elvette a Zigány fél kenyerét (a szövetkezettől elcsapták az agrárok!) s az Ágoston sógorát tönkretevéssel fenyegetik a papok. Nem is beszélve arról, hogy Rácz Gyula ötforintos vezércikkekből tengeti életét! stb. stb. És a munka annál nehezebb, mert épp a magasabb rendű munkában inkább kevesebb a támogatás. Az emberek vagy megszöknek, vagy bemennek a szocialista pártba, vagy félreállnak. Fogalmad sincs róla, hogy minő idegrontó munka folyik itt. Fogalmad sincs róla, hogy valóságos ünnep nekem egy olyan este, amikor csöndben lepihentethetem a fejemet. És mennyi harag és per, mennyi intrika, mennyi tőrvetés!

Emellett a Társaságnak egy még *latens krízise* van. Nagy adminisztratív és pénztári rendetlenségek, mivel az óriási ügykezelést immár az ingyenes munka nem bírja el. Épp ezért nagy akciót indítottunk 600 új tag verbuválására, hogy lerakhassuk a T. T. T. szilárd szervezetét.

Mindehhez P.[ikler] mester rettenetes. A H. Sz. 6 éves szerződését – legalább formaliter – lehetetlenné tette, s abszolúte nem lehet tudni, hogy mikor áll be egy elnökkrízis ekkora hiúság, ekkora meggondolatlan vakmerőség és ekkora gyávaság mellett! ---

És egy ilyen erkölcsi és szellemi túlmunka terhe alatt görnyedve, írod nekünk, hogy a jövőben nemcsak közéleti, de irodalmi működésedre se számítsunk az *aere perennius* alkotás létrehozásáig.

Vagyis más szóval havonként 2-3 estéd sincs arra, hogy egy-egy közleményed erkölcsi és szellemi értékeivel támogassad törekvéseinknek ezer hullámtól csapkodott hajóját!

Ezt Te Bódog magad sem gondolhattad így át. Egyszerűen egy ki nem pihent nyár után, egy utálatos és ellenséges tudományos milieuben, a tudományos kételyek éhes falkája által marcangolva, a magyar világ kisszerűsége által ingerelve: teljesen átadtad magadat a környezet és a viszonyok által szült új ideológiának, és a történelmi materializmusnak engedelmeskedve, megcsináltad a magad *pure science* ideológiáját!

Ez különben teljesen érthető, s korunk példája lehet annak, hogy mint változnak meg a kor szellemi termékei mindenféle pikleres ördögi racionalizmus nélkül is.

De ezt nem szabad tenned. Nemcsak a köz szempontjából, de *saját magad érdekében* sem. Nem lehet az embernek éveken át begubózni szellemi fejlődésének sérelme nélkül. Mert amit megnyersz koncentrációban: elveszted önkritikában, abban a csiszolásban, mellyel a másokkal való érintkezés jár. Még Parisban sem lehetne begubózni, ahogy Te tervezed, annál kevésbé Kolozsvárt. Ha olvasmányaidról, impresszióidról, gondolataidról számot adsz, csak elősegíted tudományos világod végleges kialakulását. Mert Te nem tartozol a Kant-féle tudományos típushoz, ki minden külső behatástól menten naponta 6 órát filozófál. Egész tehetséged és temperamentumod iránya – pláne fejlődésed mai induktív korszakában – megköveteli a *sich klar schreiben*-t, a *cross fertilization of culture*-t, a kölcsönös ellenőrzést. Még a Spencer-féle óriási szintetikus tehetség is esszéken és újságcikkeken át jutott teljesebb eredményekre. A szellemi izoláltság csak bénítólag hathat munkádra. A lap-nemolvasás is igen kétélű fegyver. Sok termékeny megismeréstől zárod el általa magadat. A szociológus még kevésbé nélkülözheti a mindennapi jelent, mint a múltat.

Úgy a közérdek, mint a magánérdek azt követeli tehát tőled, hogy vedd ki részedet továbbra is abból a munkából, melyet elkezdettünk.

*

De azért még fájdalmasabb az az ellenkező véglet, amelybe én jutottam, amikor az állandó izgalom, harc és szervezés alig hagy időt a tudományos elmélyedésre.

Pedig igazán van egy pár gondolatom, amely megérdemelné a neki való élést. Az egyik a történelmi materializmus kiépítésére, a másik a militarizmusra, mint a jövedelemelosztás alapjára, a harmadik a vallásra, mint a fő kohéziós erőre vonatkozik.

De azt hiszem, hamarabb pusztulok el, semmint egyiket is kellőleg megragadhatnám.

Az iskolában most a kapitalizmus történetét adom elő, s gyönyörű közgazdasági problémákat látok, amelyeket észre se vehet az ember, míg a belátás szimplista racionalizmusában él.

De szeretnék Veled minderről elbeszélgetni! Vajon mikor lesz rá idő és alkalom?

Margitkát üdvözlöm s Téged ölellek igaz szeretettel

Oszkár

Sokat beszélnek Beroltsheim (?!) nagy jogbölcseleti művéről. Tudsz-e róla?

Szladits: Szladits Károly (1871–1956), jogász, egyetemi tanár.
Navratil: Navratil Ákos (1875–1952), jogász, közgazdász, egyetemi tanár.
aere perennius: ennél maradandóbb.
pure science: tiszta tudomány.
sich klar schreiben: kb. írás útján tisztázni a gondolatokat.
cross fertilization of culture: kölcsönös kulturális megtermékenyítés.

65.

Somló Bódoghoz

1907. X. 12.

Nagy hiba volt a kongresszusról való távolmaradásod, kedves Fiam. A küzdelem sokkal fontosabb és exponáltabb volt, semhogy Neked szabad lett volna hiányoznod. Nem csoda, hogy távolléted elítélő bírálatot produkált, mégpedig nem csak hitvány kis Dantonaink részéről, hanem legkomolyabb és legértékesebb embereink részéről. Ennek betetőzéseként Pikler beszéli, hogy a pesti jogi kar több tagja dicsérte „megokosodásodat".

Sokkal jobban szeretlek, semhogy ezeket a dolgokat elhallgathatnám, s ne figyelmeztetnélek, hogy a jövőben jobban meg kell fontolnod eljárásaidat s nem szabad pillanatnyi hangulatoknak engedni vagy Méray-jóslatoknak. (Méray ismét gyarapította bevált prognózisait, mikor előre megmondotta a pécsi kongresszus kudarcát!)

Végre is téged kötelez a múltad, és most nem kezdheted el az „érdekmentes" tudomány hirdetését. Ez alatt persze csak azt értem, hogy ezen ország nagy *elvi* küzdelmeiben (amelyek végre is gondolkodó emberre közömbösek nem lehetnek) kötelességed állást foglalni, még akkor is, ha az kellemetlenséggel jár. Itt ismét ne hallgass Mérayra, aki igenis nem vetette meg ezt a „balkánpolitikát" mikor érdeke úgy kívánta.

Egyáltalán nevetséges azt mondani, hogy a *magyar* politika nem érdekel. Mondhatom, ma a francia politika unalmasabb, mint a magyar, mert útjai egészen világosak. Nekünk sokkal nagyobb és súlyosabb – tehát érdekesebb problémáink vannak.

De, ismétlem, helyesen teszed, hogy nem avatkozol be a politikába. Helyzeted, képességeid egyaránt a tudomány felé vonzanak. És ez jól is van így. Amire szükség van, mindössze az, hogy oly kérdésekben foglalj állást, melyek felül állanak a napi politikán. A szabad tanítás kérdésében egy Mach is meg tudott mozdulni: neked sem derogálhat ez az ügy.

A pécsi dolgok roppant hullámokat vetettek. Ez volt eddig a legkomolyabb sikerünk, úgy, miként egy éve előreláttam.

A klerikálisok úgy látszik ez alkalomból P.[ikler] ellen hajszát rendeznek és szerdán interpelláció lesz a Házban. Apponyi kétségtelenül durva lesz, de nem hiszem, hogy fegyelmire kerüljön a dolog. Hogy P. pozícióját erősítsük, szerdán este, a Szabad Iskola – a megnyitó ünnepély után – vacsorát ad tiszteletére. Téged is meghívnak reá. Ha Pécsett lettél volna, följöveteledet most fölöslegesnek tartanám. Az adott helyzetben azt tanácsolom, hogy ha teheted, végy részt a vacsorán, mert ez a legjobb mód volna a Rád és törekvéseinkre szerfelett káros mendemondák szétverésére.

Különben is jó volna egy csomó dolgot megbeszélni. A H. Sz.-nak új kiadó kínálkozik, mégpedig igen fényes feltételek mellett.

A Méray-ankétet is nyélbe kéne ütni. Írta, hogy túl aggodalmas vagy ebben a kérdésben. Én is azt hiszem. Végre a dolog oly egyszerű: egy-egy kérdésben azt az embert kell megkérdezni, aki életén át ezzel foglalkozott. Végre ez az ankét nem súlyosbítja azt a felelősséget, melyet a Méray rendszeréből magadnak kivettél. Az bizonyos, hogy mi nem tanulhatunk annyi biológiát, hogy M. tételeit ellenőrizhessük. Ezen túl kell esni, hogy továbbmehessünk. A fegyver kétélű, de nincs más.

Szegény M. dolgait én is nagy aggodalommal szemlélem. Kizártnak tartom, hogy boldoguljon. Mint társadalomtudományi író sem élhet meg, mint Németországban annyi más, mivel a publikum ott is monomaniákusnak fogja tartani, mint nálunk.

Nagyon szeretném, ha cikkedet az *Institut Solvay*-ról megírnád, mivel egyidejűleg kiadom a magyar egyetemi könyvtár bírálatát. Így szembeállítva nagyon jól kidomborodnék, hogy mit remélhet a magyar és a belga kutató! S hogy milyen hiábavaló minden régi belátás, ha a társadalmi organizmus rossz.

Megírtam a kis népszerűsítő füzetet a szociológiáról. Kíváncsi vagyok véleményedre. Azt hiszem, sikerült benne a belátásos iskola félszegségeit bemutatni, és a szociológia mai helyzetét beállítani.

Egyhamar alig remélhetem, hogy lemehessek hozzátok. Igen sok dolgom van, s az iskola és a T. T. T. egyre jobban Pesthez fog kötni.

Szervusz Bódog!

Margitka kezét csókolja s Téged ölel

Oszkár

A flamand-bibliográfiát szépen köszönöm.

Nem lehetne De Graefet megsürgetni?

A kongresszus: A Szabadtanitás pécsi kongresszusán 1907 őszén nyílt és éles összecsapásra került sor a rendszert támogató konzervatív elemek és a progresszió megjelent képviselői (Pikler, Szabó, Jászi stb.) között. A kongresszus az utóbbiak erkölcsi és szellemi győzelmével végződött.

Mach, Ernst (1838–1916): osztrák fizikus és filozófus, az „empiriokriticizmus" irányának megalapozója.

P. ellen hajszát rendeznek: A klerikális sajtó uszítására a budapesti egyetem klerikális diákjai sorozatos tüntetéseket rendeztek Pikler Gyula előadá-

sain, hogy megakadályozzák azok megtartását, s így ürügyet szolgáltassanak betiltásukra. A baloldali és szocialista diákság ellentüntetései ezt meggátolták.

megírtam a kis népszerűsítő füzetet a szociológiáról: Mi a szociológia? Budapest 1907.

De Graef: Belga egyetemi tanár, a brüsszeli Université Nouvelle rektora.

66.

Somló Bódoghoz

Budapest, 1907. X. 14.

Egy kissé, sőt nagyon is túl sötéten magyaráztad levelemet, kedves Bódogom. *Árulásról* nem beszélt senki, csak kötelességmulasztásról, a kellemetlenségek elől való visszahúzódásról stb. Álláspontomat nem kell újra kifejtenem. Annál kevésbé, mert az egyéni lélektan motivációira nem adok sokat. Azok lehetnek őszinték is, és mégis helytelenek. Az ember mindig megtalálja a neki kellemes elméletet. Tény és realitás csak az, hogy ebben a szerencsétlen országban minden életbevágó elvi kérdésben kötelessége minden modern és becsületes embernek állást foglalnia. Pláne annak, kinek hivatalos állásánál fogva *presztízs-ereje* van ebben a társadalomban. Ezt a körülményt én fontosabbnak tartom, mint azt, ha értekezésed egy vagy két héttel később készülne el. Annál is inkább, mert ilyenféle fontosabb ügy akad egy évben 1-2. Nem kell abszolút önzés, abszolút altruizmus, vagy bárminő más elmélet hozzá, hogy az ember ezt a kis kalkulust kiszámítsa. Csak emlékezzél vissza, hogy P[ikler]-t Te is szigorúan ítélted meg a múltban, mikor néha „ő csak tudós" velleitásaival lépett elő. Tehát ne csodálkozzál, ha fontos dolgokban való passzivitás rossz vért szül, s a nem gyanakodók is azt mondják, hogy több önuralmat várnak tőled, és ha én is azt mondom, hogy ilyen kis áldozatokat joggal követelnek meg tőled az éhesek, a megtépettek s elveik miatt a tudományból kirekesztettek.

No de ne diskuráljunk tovább! Végre is az egész ügy nem olyan rengeteg fontos!

A Méray-dologban sem értünk ezúttal egyet. Abból indultunk ki, hogy szerencsés külső tudományos állapotod (egyetemi tanárságod)

megnyit előtted bizonyos lehetőségeket, melyek M. számára hiányoznak. Olyan „csodabogárral", mint Ő, komoly professzor nem áll szóba. Más eset, ha te fordulsz kollégáidhoz, quasi kezességet vállalva az ember általános komolyságáért, s azért, hogy a szociológiában egy nagyon érezhető hiányon akar segíteni. Hogy „a külföldön nem vonták kétségbe biológiai kiindulópontjait?" Ugyan, ugyan. Ez csak nem érv. *A külföldön tökéletesen agyonhallgatták,* nyilvánvaló jeléül annak, hogy badarságnak tekintik a dolgot. Miért? Történelmi vagy gazdasági adataiért? Nem, mert az egész beállítás abszurdumnak tetszik. Ismétlem: Te könnyűszerrel kaphatsz válaszokat. Ő nem fog kapni, vagy nagyon keveset és kitérőt.

Neked nem is kell az adatokat feldolgoznod: egyszerűen publikálod, hogy ilyen meg ilyen pontos kérdésre ezt meg ezt a pontos feleletet kaptad. Az azután a Méray dolga, hogy megvédje álláspontját, ha képes rá.

Míg a biológiai pontok tisztázva nincsenek, egy lépést sem mehetünk előre. Te sohasem léssz képes az ő biológiáját megvédeni. Mire várasz tehát, ha a szociológia minden más útját eredménytelennek tartod? Nem is beszélve arról, hogy minden lehetőt el kell követni oly valaki megmentésére, ki, véleményed szerint, korszakalkotót alkotott. Mert ha valami felrázás nem történik, bizony éhen halhat szegény M.

Ismétlem, hogy véleményem ez: M. közölje Veled, hogy mely pontra ki a szakember, (honnan vette ezt és azt a tételét) és Te fordulj az illető professzorkollégádhoz, mondva, hogy szociológiai kutatásaidban a M. kísérlete megállított, de nem mehetsz tovább, míg biológiai kiindulási pontjai tisztázva nincsenek.*

Teljesen igaza van M.-nek, hogy ő nem kérhet választ. Nem kérhet, mert nem fog kapni.

*

Én most a kimerültség és a kedvetlenség periódusát élem. Pedig az idő gyönyörű. De mindent oly bizonytalannak, oly mulandónak érzek magam körül, hogy nincs semmi kedvem. Pedig nagy, nehéz és sokirányú munkák előtt állok.

* nem is muszáj formaszerű ankétról beszélni.

A legutolsó Durkheim évkönyv ismét gondolkodóba ejt. Igazán megírhatnád annak a két eredeti memoárnak a bírálatát. Valóságos modellje a Durkheim iskolának. Neked is hasznodra volna. Úgyis (polémiádtól eltekintve) emberemlékezet óta nem írtál a H. Sz.-ba.

Általában elvként beszámolhatnál nehány sorban olvasmányaidról. Neked is hasznodra volna.

A Pikler vacsorára táviratozzál: puszta udvariasságból az öreg iránt, aki ezúttal nagyon emberül viselte magát. Értekezése is legközelebb megjelenik. Direkte európai hírt vár tőle. Boldog ember, aki már húsz év óta nyalogatja a halhatatlanságot.

Én ezzel szemben csak a halált nyalogatom.

Szervusz Bódog. Ölel régi szeretettel *Oszkár*

A Méray dologban sem értünk ezúttal egyet: Méraynak és „biológiai szociológiájának" megítélésében Jászi és Somló is többször változtatták álláspontjukat. Jászi kezdettől idegenkedett a társadalom természettudományos analógiák útján történő megközelítésétől. Időközönként azonban sokat várt Méraytól, s végig rokonszenvezett személyével. Ezért szorgalmazta a már korábban is javasolt „ankétot", amelynek az lett volna a célja, hogy jelentős és elismert természettudósoktól kérjenek véleményt Méray biológiai, fiziológiai stb. hivatkozásainak értékéről vagy tarthatatlanságáról. Somló korábban Méray tudományos ellenfele volt, majd 1906-tól védelmére kelt. De a Méray és Pikler közötti 1907-es vitában, amelyet ő indított el, magára hagyta a szorongatott helyzetbe került Mérayt, s nem vállalkozott az „ankét" kezdeményezésére sem. Indokait nem ismerjük, de tény, hogy hamarosan nyíltan elfordult a pozitivista iránytól, sőt általában a szociológiától is, s a neokantiánus jogbölcselet és etika konzervatív képviselője lett.

Durkheim évkönyv: L'Année Sociologique.

Pikler értekezése: A lélektan alapelvei. Az élmény megmaradása. Bp. 1909.

67.

Somló Bódoghoz

Kedves Barátom, *Budapest, 1908. V. 28.*

már nagyon régen készülök Neked írni, s lelkiismeretem annál rosszabb, mivel Margitka nyájas soraira sem tudtam mindeddig válaszolni. De hazatérve nagyon megrohanják az embert dolgok és személyek egyaránt, úgy, hogy a napi fáradalmak után oly ne-

héz egy-egy levelet megírni, pláne mikor úgy is meg kell írni vagy 4-5 hivatalosat csaknem minden nap.

Méghozzá azt sem tudtam volna, hogy mit írjak, mivel ténybeli közlendőm alig volt, gondolati tépelődések számára pedig oly kevés a fáradt ember szűkre szabott levele. A kontemplatív élet az, ami az embert levélírásra viszi: sok ki nem fejezett gondolat és le nem vezetett emóció. Nos, az életem jelenleg épp ellenkező, amire szükségem van, az vagy teljes egyedüllét vagy könnyű társaság.

Különben mostanság tűrhetőbben vagyok. A Nap az én fő orvosom. És ha a Kissvábhegyen napfürdőt veszek rekkenő déli melegben: olykor tíz percre egész boldog vagyok.

Meglehetős sokat dolgozom: a nemzetiségi kérdésre annyi adatom van már együtt, hogy át sem tudom többé látni, úgy, hogy előbb-utóbb hozzákezdek az íráshoz. Románul is megtanultam egy kevéssé, úgy, hogy a nyárra tervezett nemzetiségi kóborlásomat végrehajthatom. Átlag minden nap vagy 3 órát foglalkozom a nemzetiségi dolgokkal, azután a H. Sz., a T. T. s egyéb dolgok foglalnak le.

Emellett most újra felütötte fejét nehány hete a lapalapítási terv. Minden modern törekvés annyira szárnyszegetten áll a közélet minden terén, a Népszava annyira szűkkeblű és bornírt, a lelkek erjedő elégedetlensége annyira gyarapszik, hogy egy jól megcsinált, modern, nyugat-európai lap, szocialista szellemű – dogmák és frazeológia nélkül – tudományos és finom ízlésű: azt hisszük, utat törne magának. A hadi jelszót így adnám ki teljes nyilvánosság mellett: Van-e három ezer ember az országban, akinek fejenként megér 100 koronát az, hogy egy becsületes és független lap tájékoztassa minden közéleti dologról? Ha igen, akkor együtt van a 300 000 korona alaptőke, mely kellő garanciát nyújt a sikerre. Szellemi erők dolgában bármely lappal kiállhatnánk a versenyt. Természetesen 3000 ilyen ember nincs, vagy legalábbis nem kutatható fel. De annyi nem is kellene, mert 150 000 koronát 1000 koronán felüli jegyzésekben fog lehetni elhelyezni. Tehát 1500 kis jegyzés kellene csak. Sőt még ennél is kevesebb. Emellett valószínűleg számíthatnánk a gyárosok nagyobb mérvű támogatására, mert az ipari kapitalizmus megteremtése lesz az egyik fő programpontunk, és egyéb befolyásos csoportokra.

Szóval a terv kivitele nehéz, de éppen nem lehetetlen. És hogy egy ilyen lap mit jelentene most, vagy másfél évvel az új választási törvény, azaz a magyar politikai élet gyökeres átalakulása előtt: azt fölösleges bővebben fejtegetni.

Persze e tervből rám nagy terhek háromolnának. Alig kerülhetem ki, hogy a főszerkesztést kezembe ne vegyem, mert egy egész új ideológia megalkotásáról van szó, valami kultúrszocializmusról, mely nem veri a mellét, hogy történelmi materialista, vagy osztályharcos, hanem amely művelt emberekhez szól nyugat-európai nyelven. A „fiatalok" annyira benne vannak a kurjongatásban, hogy *ma én vagyok az egyedüli*, aki átvezethetném őket egy mérsékeltebb, tudományosabb, a viszonyoknak megfelelő hangba. Olyan Presse féle hangnemre gondolok, annak csalárdságai nélkül.

Vagy ahogy Jaurès egy időben dolgozott.

Furcsa az idő komikuma, ugy-e Bódog? Én, aki jóformán egyedül képviselem a higgadtságot és a realitásokkal való számítást! Mégpedig nem opportunizmusból, hanem meggyőződésből, mely megfelel annak a tudományos változásnak, mely engemet a Pikler féle légüres racionalizmusból a természettudományos determinizmus mezejére átvezetett.

Hiába, ha már eddig vállaltam a harcot, most már nem térhetek ki előle, mikor itt vannak a rossz szellemek, melyeket fölkeltettünk. Tudom, hogy újra nem lesz szó állandó munkáról, de ezt az átmenetet aligha csinálhatja meg másvalaki: Leopold volna még itt, de őt a családja köti.

Szóval úgy lehet, hogy ősszel ismét egy újabb etap következik törekvéseink történetében. Azt hiszem, kedvenc gyermekeinket, a H. Sz.-ot és a T. T.-t csak erősítené. Persze a H. Sz.-ot továbbra is megtartanám, egy jó és megbízható titkárt fogadván fel.

Méraytól örömmel hallottam, hogy munkáidat befejezted, mégpedig a legteljesebb sikerrel. Nehezen várom, hogy az első valóban induktív szociológiai magyar kutatást olvashassam. Mikor jelenik meg s mikor adhatunk ki mutatványt belőle?

Margitkának nagyon köszönöm levelét s legközelebb külön is írok neki. A kortörténeti adatot azért nem használtam fel, mivel ama jeles intézmény sovén bornírtsága nem szorul újabb bizonyítékra.

Kérlek, közöld nyári terveidet, mert elutazásod előtt még nagyon szeretnék veletek eltölteni nehány napot.

A Jakabok szeretnék a *Szabad Iskolát* megszüntetni puszta hitvány féltékenységből. Ez is mutatja, hogy mennyire kellene egy lap.

Mit szólsz P.[ikler] tanulmányához, az *élményről?* Én nem tudtam elolvasni.

Margitkát üdvözlöm, Édes Anyád kezét csókolja, Téged ölel szeretettel

Oszkár

újra telütötte fejét néhány hete a lapalapítási terv: A tervezett lap helyett csak két év múlva, 1910 tavaszán indul meg a radikális szabadkőműves Világ.

új választási törvény: Andrássy Gyula belügyminiszter ez év elején nyújtotta be az új „plurális" választójogi törvényjavaslatot, melyet ősszel kezdett tárgyalni a képviselőház, de a váratlanul nagy ellenállás miatt az antidemokratikus javaslatot végül maga a kormány is kénytelen volt elejteni.

munkáidat befejezted: Somló ez időben az őstársadalom gazdasági életével és a cserekereskedelemmel foglalkozott, *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft* című könyve 1909-ben jelent meg a brüsszeli Solvay intézet kiadásában. Összefoglalását közölte a H. Sz. is *A gazdaság őskorából* címmel. (1909. I. 1–9, 121–136.)

Jakabok: Az MSZDP vezetőinek elterjedt gúnyneve.

Pikler tanulmánya: Az élmény megmaradása és ellentétessége H. Sz. 1908. I. 217–233., 337–352., 449–466.

68.

Szabó Ervinhez

Édes Ervinem, *Bp. 1908. IX. 5.*

leveled épp jókor jött, mert néhány óra múlva egy hétre haza utazom szüleimhez, hogy koncentráltan dolgozhassam a nemz. kérdésen, és ezáltal némileg kipihentessem az erős nyár által megkínzott idegeimet. Kissé túl sokat dolgoztam, és újra nem egy csalódás ért dolgokban és emberekben, melyekkel nem akarom szép párisi napjaidat rontani.

Egy dologgal azonban nem kímélhetlek meg, mert itt teljes nyíltságra és válaszra kötelez amaz aggodalmad, mely leveled tulajdonképpeni tárgya s mely Józsira vonatkozik.

A Vele szemben követendő taktika dolgában homlokegyenest ellenkező nézetet vallom, mint Te. Most, hogy aránylag erősebb és jobbkedvű, kell őt meggyőzni arról, hogy életének okos és rendszeres átalakítására van szüksége, hogy munkaidejét s praxisának technikai keresztülvitelét gondos és intézményes alapokra kell helyezni. Ha újra anyagilag és lelkileg összeesik: akkor késő minden. Akkor egy erősebb szó felborítja. Különben sem lehet várni. Praxisát újabb 1000 kor. teherrel kezdi meg, mert ama bizonyos monstre-fogsor megrendelő nem perelhető: egy eladósodott firma. E mellett a szocialista és anarchista ingyenélők csapata újra pusztítani fogja praxisát, s éppen mert jobban érzi magát, újra nem fog gazdálkodni az idegeivel. Nekem még az az öngyilkossági kísérlet túlságosan az idegeimben van, s nem egy álmatlan éjszakát okoz. Mert ha az tényleg megtörtént volna, az szüleimnek életébe került volna, Alice beleőrült volna, s Viktort és engemet teljesen megnyomorított volna. Pedig egy kis okosság és rend mellett semmi baj sem volna. 5 órai munkával és rendszeres adminisztrációval ők fényesen megélhetnek ama terv szerint, melyet Veled is közöltem. Nos, eltekintve szüleim, Alice, Lily, Viktor életérdekeitől, én teljesen saját szempontjaimból is merem kimondani, gène és skrupulus nélkül, hogy én két zöld gyermeknek szocialista, anarchista, antimilitarista, antialkoholista, feminista, vegetáriánus stb. stb. ostoba, éretlen s a közre teljesen haszontalan játékai miatt életem munkáját feldúlni nem engedem. Én eldobtam magamtól mindent, ami díszt és nyugalmat az élet nyújt: örökös szegénységet és harcot választottam. De ezt a szegénységet és harcot nem fogom fölcserélni – bármi történjék is! – a nyomorral és egy tőlem idegen kényszercsaládi élet vegetatív kábultságával!

Ebből következik, hogy Józsival mint komoly férfivel fogok beszélni. Először szeretettel és gyöngédséggel; ha ez nem használ, szigorral; ha ez sem használ, kíméletlenséggel. El vagyok szánva a legutolsóig. Ha mindez nem sikerül, azt fogom mondani: Az általam kívánt reformok életbeléptetéséig lábomat a küszöbötökön

nem teszem át s minden összeköttetést megszakítok veletek! Érezzék a felelősség súlyát ők, s mindazok, akik engedik, hogy ez a vészes játék folytatódjék!

Remélem idáig nem kerül a dolog, de nincs senki és semmi, ami ettől az elhatározásomtól visszatartana.

Különben az ő esetük lélektanilag és szociológiailag roppant érdekes. Egyszer talán fel is dolgozom esztétikailag vagy tudományosan. Ki fogom mutatni, hogy a tiszta racionalista eszmék a tapadótermészetű csorda-emberekre dezintegrálólag hatnak, s hogy a belenevelt, ostoba nyárspolgár morál a lelki bénáknak nélkülözhetetlen.

*

A fúzió még nincs meg, de nem lehetetlen, hogy meglesz.
A Szabad Iskola megnyitására Vandervelde afrikai útja folytán Jaurès t hívjuk meg. A levelek ma mennek el a Párt útján, s talán Te közvetíthetnéd kérésünket. Lehet, hogy az orsz. kath. ifjúsági nagygyűlés napján egy kontra szabadgond. nagygyűlést csinálunk és erre Furnemont-t is lehozatjuk.

Minthogy Diner az értékelméletről akar tartani egy 6 órás kurzust, a Te helyettesítésedre nem lesz szükség, hanem bevárjuk szépen a II. félévet, hogy a tárgyról – fontosságára való tekintettel – Te beszélj.

A Párt körül rettenetes állapotok uralkodnak. Teljes erkölcsi demoralizáció és anyagi tönk. Rácz tegnap küldte el *J'accuse* levelét a pénztár dolgában abból az alkalomból, hogy nem pályázott. (Hatvanyhoz és a párthoz)

Én nagyon reménytelennek látom a magyar intellektuelek és szocialisták harcát. Egyre gyakrabban jut eszembe: nem volna-e helyesebb valami szerény odút kivenni valahol, ahol kizárólag a tudománynak éljek? Nagy dolgokat lehetne csinálni koncentrált munkával.

A Józsival való tárgyalásokat csak Károlyból való visszatértem után kezdem meg.

Örvendek Ervin, hogy olyan jól vagy. Jó mulatást, pihenést és tapasztalatokat. Szeretettel

Oszkárod

A levél Józsira vonatkozó tárgya: Madzsar József 1906 körüli öngyilkossági kísérlete, rendezetlen anyagi és életkörülményei.

Lily: Madzsar Lili, Madzsarék kislánya.

A fúzió még nincs meg: Valószínűleg a Független Párt és az Andrássy-féle Alkotmány Párt meg nem valósult, de ez időben szóban forgó fúziójáról van szó.

Furnemont: Leon Furnemont a belga képviselőház tagja, a Szabadgondolkodók Nemzetközi Egyesületének főtitkára.

a te helyettesítésedre: Szabó Ervin ekkor Párizsban tartózkodott.

Rácz tegnap küldte el J'accuse levelét: Rácz Gyula augusztus 15-i levelében bejelentette, hogy nem pályázik az Országos Munkásbiztosító Pénztár egyik titkári állására, mert a néhány héttel korábban életbe léptetett szolgálati és fegyelmi szabályzat a tisztviselők gondolatszabadságát is veszélyezteti.

Hatvany: Hatvany Deutsch József a Pénztár igazgatótanácsának elnöke.

69.

Somló Bódoghoz

Édes Bódog, *Budapest, 1908. XI. 23.*

nagyon el vagyok foglalva; azért nem válaszolhattam leveledre. A H. Sz. decemberi száma teljesen a választójog kritikájának és előzményeinek lesz szentelve. Most, hogy a csatát elveszítettük és még nagyobb sötétség fog ráborulni az országra, tartozunk azzal magunknak és a jövendőnek, hogy leszögezzük: miért harcoltunk érte? miért nélkülözhetetlen átmenet? mely erők hiúsították meg. A számot francia nyelven is kiadjuk. Objektív, adatfelhalmozó munka lesz: szociális és gazdasági struktúránk szenvedélytelen rajza. Segíteni fog bennünket értékes internacionális összeköttetésekhez, mert a külföld meg fogja érteni a helyzetet és azon belül a mi pozíciónkat. A külföld véleményét is kikértük Andrássy javaslatáról. A válaszok már kezdenek beszállingózni. Az Ernst Maché igazán szép.

Szóval szép temetést rendezünk az abortált akcióhoz. A süllyedő hajón még egyszer meglobogtatjuk a megtépett zászlót. Azután megyünk dolgozni: ki itt, ki ott.

És én újra gondolkozom majd, hogy merre? A kivándorlási terv régi fiatalkori hévvel újra él bennem. Hátha még nem késő bekapcsolódni a Nyugatba? Idehaza nem megy. Engemet az Ügy és har-

cos serege fogva tart. A könyvem félgyártmánya elkészült vagy 50 írott íven. Párisban vagy Londonban talán nagy és büszke munka válhatnék belőle. Itt aligha. De mindenesetre erős fegyvertár lesz. Meglátjuk. Még legalább 1–2 évet dolgozom rajta.

Könyvedből beküldött mutatvány nagyon érdekes, és kitűnő módszertani lecke lesz az introspektoroknak. Lefordíttatom és a januári számban kiadom. Sajnos a fordítás honoráriumod jó részét fel fogja emészteni.

Szeretnék Veled újra elbeszélgetni. Főleg munkatervedről. A történelmi metódust nagyon aggályosnak tartom. Alig jön ki belőle valami.

Nagyon visszavonultan élek. Az emberanyag hovatovább építő matéria a kezemben, de nem társaság. Igazi emberhez méltó társas érintkezés csak kettő van: mély és őszinte eszmecsere egy kis elittel, és a flört minden formája. Az elsőben még rosszabbul állok, mint a másodikban, mert az idegen agyak egyre inkább lezárulnak az ember számára.

Az is eszembe jut, hogy valahol egy kis, politikától mentes hivatalt keresek és ott begubózom a gondolataimba.

What is your opinion, dear boy?

Truly yours
Oszkár

A Dániel utolsó cikke rendkívül figyelemreméltó. A mélyreható dedukció szép példája.

Olvastad a René Meunier tanulmányát: *Vie économique et vie religieuse*, a Revue Sociologique-ban? Érdekesnek látszik.

A H. Sz. decemberi száma: A különszám abból az alkalomból jelent meg, hogy a megígért általános választójog helyett a kormány (személy szerint Andrássy Gyula belügyminiszter) egy teljesen antidemokratikus, ún. plurális választójogi reformjavaslatot terjesztett a képviselőház elé. A H. Sz. e száma egy-egy átfogó tanulmányt közölt a magyar gazdasági és kulturális élet fő kérdéseiről, a nemzetiségi politikáról, a kivándorlásról, a választójogi törvényjavaslatról.

A külföld véleményét is kikértük: A különszám több neves külföldi tudós és közéleti ember (köztük Karl Kautsky, A. Forel, Otto Bauer, Thomas Masaryk, R. MacDonald, Emil Durkheim) nyilatkozatát is közölte Andrássy törvényjavaslatáról.

könyvem félgyártmánya elkészült: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés csak 1912-ben jelent meg.

Dániel utolsó cikke: Marx Károly földjáradék-elmélete. H. Sz. 1908. II. 341–380.

Vie économique et vie religieuse: Gazdasági és vallási élet.

70.

Ady Endréhez

Bpest. I. Városmajor u. 57. 909. II. 8.

Kedves és tisztelt Barátom. Nagyon örülnék, ha csakugyan írna a Ritoók Emma könyvéről és egyéb dolgokról is, amik a H. Sz.-ot érdeklik.

Az Ön új verskötetéről Lukács György fog írni. Úgy érzem, hogy a tömérdek kritika közepette, mely az Ön költészetét kíséri, épp a legfontosabb és a legtörténelmibb szempontok még mindig észrevétlenül maradtak. Talán Lukács megsejt egyet-mást abból is, amit Hatvany nem látott meg.

Jó munkát és kedvet kíván tisztelő híve és barátja

Jászi Oszkár

Ritoók Emma könyve: A nagy Véletlen. Ady ismertetése a H. Sz. 1909. I. 404–406. jelent meg.

új verseskötetéről Lukács György fog írni: L. Gy. cikke: Új magyar líra. H. Sz. 1909. II. 286–292., 419–424.

amit Hatvany nem látott meg: Hatvany kétszer írt a H. Sz.-be Ady költészetéről: *Ady Endre verseskötete* 1906. I. 351–355.; *Egy olvasmány és egy megtérés története* 1908. I. 234–244.

71.

R. W. Seton-Watsonhoz

Tisztelt Uram, *Budapest, 1909. III. 12.*

köszönöm kedves levelét, és szeretném biztosítani, hogy barátaim és én mindig nagy érdeklődéssel és meleg rokonszenvvel figyeltük munkásságát, mert meggyőződésünk, hogy Ön önzetlen harcosa egy igaz ügynek.

Nem ismerem még pontosan az Ön eszméit és nézeteit a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban, de az a néhány részlet, amelyet Öntől olvastam, azt a benyomást kelti bennem, hogy Ön megtalálta összes társadalmi bajaink legfőbb okát: a feudalizmust, azaz a klerikalizmussal szövetkezett nagybirtokot.

Önt éppen azért nagyrabecsült bajtársunknak tekintjük a modern Magyarországért vívott harcunkban, s reméljük, hogy megvásárolt vagy fanatikus rágalmazóinak nem sikerül megtörniük az Ön nemes és bátor harci kedvét.

Talán vigasztalására szolgál, ha megtudja, hogy a mi soviniszta inak bennünket is szinte naponta célba vesznek ugyanazokkal a vádakkal és rágalmakkal, amelyeket Önre zúdítanak.

Könyvét a mai napig nem kaptam meg, de nem hinném, hogy a rendőrség keze lenne a dologban, hiszen a munkát ott látom a könyvkereskedések kirakatában. Idő hiányában eddig csak egy könyvtárban tudtam átlapozni az Ön művét, de komoly hangvétele és gazdag bizonyító anyaga máris igen jó benyomást tett rám. Folyóiratomban már jeleztem a könyv megjelenését (e számot egyidejűleg elküldöm Önnek), s amint lesz egy kis szabad időm, részletes ismertetést írok róla. Magam is dolgozom egy könyvön, amely mintegy a *nemzetiségek szociológiáját* fogja adni, s ehhez természetesen a magyarországi nemzetiségek harcát is tanulmányozni fogom. Ismertetésemet ennélfogva behatóbb tanulmányok eredményének tekintheti majd.

Nagyon szeretném megismerni véleményét *La Hongrie Contemporaine* című könyvünkről. Nagy szolgálatot tenne ügyünknek, ha bírálatot írna róla az angol sajtóban, mivel a magyar kormány tendenciózus publikációk segítségével szüntelenül meghamisítja a külföldi közvéleményt.

Fogadja, kérem, mély és megkülönböztetett tiszteletemet

Dr. Jászi Oszkár

Kérem, válaszoljon nyugodtan angolul,
mert nagy örömmel olvasok az Önök szép nyelvén.

A levél eredetije francia nyelvű.

az Ön művét: Scotus Viator: *Racial Problems in Hungary* London 1908. (Nemzetiségi problémák Magyarországon).

La Hongrie Contemporaine et le suffrage universel (A mai Magyarország és az általános választójog): ez volt a H. Sz. francia nyelvű különszámának címe.

72.

Hatvany Lajoshoz

Budapest, 1909. III. 29.

Kedves Lacim, Ne vedd rossz néven, hogy szép berlini napjaidat zavarom, pláne komisz pumpolási szándékkal. A H. Sz. francia kiadása vagy 2500 korona deficittel végződött, és most azon fáradunk, hogy ezt az összeget gyűjtés útján összehozzuk. Ismerve stb. nagyon kérlek járulj Te is hozzá eme kultúr trágya kiadásához, s talán adóztasd meg e célra az ügyért rokonszenvező s anyagi javakban dúsabb ismerőseidet is.

Minthogy én ma 6 hétre Bruxellesbe utazom az Institut Solvay de Sociologieba, légy szíves adományodat *Zigány Zoltán* barátunk címére (VII. Egressy út 71.) küldeni.

Jóságodat előre is köszöni és igaz szeretettel ölel

Oszkár

73.

Ady Endréhez

[1909. tavaszán?] Péntek.

Nagyon kimerülten és elutazás előtt úgy érzem, hogy egy nagy adósságom van Önnel szemben.

Megköszönni azt a sok vigaszt, reményt és kipihenést, amit az Ön csodálatos verseiből kaptam.

Mikor ennek a mi generációnknak minden termékét rég elporlasztotta az idő, s elenyésztek mindazok nevei, kik filozófiát, művészetet, tudományt és propagandát csináltak, az Ady Endre neve és poézisa még mindig élni fog.

Csak ezt akartam Önnek elmondani a „Nyugatra menekülés" utolsó perceiben.

Szeresse magát és higgyen magában!

Igaz szeretettel és tisztelettel *Jászi Oszkár*

74.

Szabó Ervinhez

Édes Ervinem, *Bruxelles 909. IV. 10.*

sajnálom, hogy annyi vesződséged van a lappal, de igazán nem az én hibám, ha egy egész csomó ember megszegi ígéretét. Különösen Rónaitól veszem rossz néven. Épp negyedszer csap be Simmellel.

Kovács Gábor megígérte, hogy cikke legkésőbb e hó 24-ig kezeid között lesz. Ezzel a címmel: *A szocialista kooperáció Belgiumban.* Magam is teszek vele nehány kirándulást ebben az ügyben. Terjedelme, úgy hiszi Kovács, nem lesz egy egész ív.

Ismerve azonban az emberi természet rettenetes gyarlóságát, ne építsünk erre a különben szilárdnak látszó ígéretre sem, hanem nézzünk körül a szociológiai piacon. Tehát:

Székely Aladár. Van egy kész cikke a nemzetiségi kérdésről. Aktualitás hiányában magánál tartotta, de mindig elővehető.

Braun Róbert. Tanulmánya az ottani munkásviszonyokról. Habozott, hogy Harreréknek, vagy nekünk adja-e, de mindig felkérhető a *salus rei publicae* alapján.

Somló már Kolozsvárt felhatalmazott arra, hogy kis füzete (Zur Gründung etc) utolsó fejezetét a *társadalmak osztályozásáról* lefordítsuk. Azt hiszem, abba is belemegy, hogy a forrást ne nevezzük meg.

Méray. Most Pesten van. (Angol királynő. Kellő kímélet Alice iránt!) Ő szívesen írna. Vannak félig kész dolgai. Kár Őt fel nem használni. Itteni tanulmányaim is mutatják, hogy milyen alapos és sokoldalú történelmi tudása van.

Lukács ígért cikket az újabb magyar líráról.

Lakatos talán már elkészült a francia burzsoáziával.

Nagyon jól tennéd, ha ezekben az irányokban tapogatóznál, hogy júniusra is legyen valami előkészület. Emellett légy szíves Pap Dávid előadását rám való hivatkozással elkérni. Az ellenészrevételt Varga volt hajlandó megírni.

A Michower (?) cikkét kár volt Harkányinak oda adni. Mondtam, hogy ez a munka nem tudományos, hanem bölcseleti és esztétikai. Ebből a szempontból kell megnézni még valakinek. Én nagyon sok finomságot találtam benne. Wenn alle Stricke reissen: Gönczit is meg kell szorítani, hogy végre valahára írjon Brooksról. Én itt lapozom. Mondhatom rendkívül gazdag könyv. Szégyen, hogy nálunk észrevétlen maradt.

Igaz! Szende Pál maga ajánlkozott, hogy ír cikket az ipar-törvény módosításáról.

Remélem, hogy ezeken a nyomokon mégis csak nem lesz baj. Rónaira is lehet legrosszabb esetben egy kis nyomást gyakorolni. Végre nekem pozitív ígéretet tett.

*

Nekem továbbra is a Solvay főszórakozásom. Igazán máris félek a gondolattól, mikor itt kell hagynom, mert a rendelkezésemre álló idő alig ha lesz elég, még ha Parisról le is mondanék.

Maga a város kevéssé tetszik. Budapestet határozottan többre becsülöm. Egyáltalán: a belga kultúra nem kábítja el az embert. A vidék azonban fascináló. Még csak Louvain-ban voltam, de nagyon megkapott az a szép, öreg világ.

Emberekkel alig érintkezem. Talán ez hiba, de idegeim rosszak s egyedüllét után vágyom. A nők se vonzanak. On devient si difficile. Kinek a lába, kinek a keze, kinek a foga nem tetszik. – S mindennek vége.

Holnap a két ünnepre Anversbe utazom. Talán alkalmam lesz Coremans képviselővel, a nemzetiségi mozgalom vezérpolitikusával elbeszélgetni. Ez esetben talán írok egy jegyzetet róla.

Édes Ervinem, nagyon sajnálom, hogy távollétem Neked bajt okoz és előre is köszönöm fáradozásaidat. Ölel szeretettel

Oszkár

annyi vesződséged volt a lappal: Jászi Oszkár távollétében rendszerint Szabó Ervin szerkesztette a H. Sz.-t.

Kovács Gábor (1883–1920) közgazdász, szociológus. Cikke: *A bruxelles-i Maison du Peuple* H. Sz. 1909. I. 443–469.

Székely Aladár (1878–1920): jogász, egy időben a Galilei Kör egyik vezetője. Nemzetiségi tárgyú cikke nem jelent meg.

Braun Róbert: tanulmánya: *Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága.* H. Sz. 1909. I. 513–527.

Harrerék: Harrer szerkesztette Városi Szemle.

salus rei publicae: közjó, közérdek.

Somló tüzete: Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin–Leipzig 1909.

Lukács György: Új magyar líra. H.Sz. 1909. II. 286–292., 419–424.

Lakatos: Lakatos László más témáról írt: *Jegyzetek a magyar egyházpolitikáról* H. Sz. 1909. I. 465–475.

Pap Dávid előadása: A magyar polgárság az osztályharcban. H. Sz. 1909. I. 548–557. Varga Jenő hozzászólását lásd uo. 555–560.

Michover Eszter: cikke: Jegyzetek a nemek pszichológiájához. H. Sz. 1910. II. 104–120.

On devient si difficile: Olyan nehézkessé válik az ember.

75.

Ady Endréhez

Nagyon tisztelt és kedves Barátom, *Budapest, 1909. V. 21.*

képzelheti, hogy a legnagyobb örömmel és a legigazibb hűséggel fogok eljárni ügyében, és ha a főváros csak egy kissé modernebb és tisztességesebb, mint az Állam, tudni fogja, hogy az Ön megkoszorúzásával csak önmagát tiszteli meg. Mindenkit meg fogok mozgatni, ahol csak valami eredmény föltételezhető.

Két hónapi kóborlásból csak pár napja kerültem haza, s visszautaztamban – sürgős ügyek hívtak haza – Párisban nem állhattam meg. Pedig szerettem volna nagyon fölkeresni s megkérni, hogy győzze le magát és vesse alá magát valami szigorú, következetes és az Ön akaratát teljesen kikapcsoló kúrának. Egy jó öreg orvos, az egyetlen, akiben hiszek, az apám, csodákat mesélt el, hogy egy bizonyos külföldi kúra minő fényes eredményeket hozott létre pacienseinél. A betegeket heteken át izzasztják és száraz kenyeren tartják. A kúra heroikus, de a vér teljes átformálásával kecsegtető. Ha hallgatna az én aggodalmas baráti szavamra, úgy minden szük-

séges információt beszereznék. A fődolog az, hogy nehány hónapra teljesen lemondjon lelkiéletéről, s rabszolga módra szolgáltassa ki magát egy a világtól elzárt szanatórium fegyelmének. Nagyon kérem, méltassa egy kis figyelemre ezt a javaslatomat.

Ami a honi állapotokat illeti, én úgy látom, hogy a történelmi fordulópont itt van, s elérkezett a grófok alkonya. Úgy látom, hogy az általános választójog – becsületes keresztülvitelben – ante portas van, s vele együtt a produktív Magyarország. Lehet, hogy tévedek, és csak a májusi mámort érzem, mely itt Budán nagyon megzavarja az embert. De Méray is ugyanezt látja, sőt még többet és reményteljesebbet, mint én. Ha csak a fele következnék be „prognózisának", akkor is itt volna a dagály és elővehetnők az evezőket. És megszólalhatna a meggyógyult Ady Endre ajkán a diadalmas ének!

Az ígért írásoknak előre is örvend és igaz szeretettel köszönti tisztelő híve *Jászi Oszkár*

hűséggel fogok eljárni ügyében: Ady Schöpflin Aladár felszólítására 1909. áprilisban megpályázta a főváros 2000 koronás millenniumi szépirodalmi díját, amelyet Ferenc József koronázási jubileumi alapítványként létesítettek. A zsűri többségi döntése alapján 1909-ben Ady meg is kapta a díjat. Az ügy részletes leírását adja Hegedüs Nándor: Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját (Bp. 1959. és AÖPM X. köt. 232–244.).

a történelmi fordulópont itt van: 1909 tavaszán az önálló nemzeti bank kérdése körül élesen megoszlott a Függetlenségi Párt (Justh és Apponyi), s ez, mint Jászi előre látta, a koalíció felborulásához és a kormány hamaros bukásához vezetett.

76.

Révész Mihályhoz

Tisztelt Uram! *Bp. 909. VI. 8.*

A Szabad Iskola igazgatósága utolsó ülésén örömmel vette tudomásul abbeli készségét, hogy egy határás kollégiumot volna hajlandó tartani a magyar munkásmozgalom történetéről. Minthogy első félévünk óraszámában nagy a torlódás, legcélszerűbb volna, ha Ön

az első félévben egy kétórás előadást tartana Táncsics Mihályról, és a második félévben más alkalmas cím alatt folytatná előadásait.

E megoldáshoz az igazgatóság nevében szíves hozzájárulását kéri tisztelő híve *Jászi Oszkár*

77.

Lukács Györgyhöz

Budapest, 1909. VIII. 26.

Kedves Gyurka, tót nemzetiségi kóborlásomból visszatérve, csak most válaszolhatok kedves soraidra.

Őszintén sajnálom, hogy cikked lerövidítésére vonatkozó óhajom miatt megnehezteltél, sőt amögött rejtett indokokat keressz. Hát, kedves barátom, nincsen senki, akire mi a te irodalmi teredet átruházni akarnók, mert nincs senki, aki a magyar esztétikában azokat a szempontokat képviselné, melyek a mi irányunkhoz közelebb állnának. Ilyen körülmények között a Te közreműködésed számunkra különösen becses, de az volna akkor is, ha ez az általunk várt esztétikus jelentkeznék is, mert nekünk rokonszenves minden jóhiszemű és alapos tudáson nyugvó különvélemény is, mint aminő a Tiéd.

Ennélfogva kérésemnek semmiféle rejtett oldala nem volt. Egyszerűen a szerkesztő feljajdulása volt, akinek nincs 1,5–2 ív tere irodalmi csemegék számára akkor, amikor a szociológiai és szociálpolitikai napi kenyér ügye is oly rosszul áll. Ami a Hatvany általad említett cikkét illeti: az analógia nem helyes. Először, mert az a cikk mindössze 10 oldal volt; másodszor akkor nem küzdöttem oly rengeteg túlszedéssel. (Különben akkor is megmosták érte a fejemet, hogy nekünk nem szabad ennyire esztétizálnunk.)

Így állván a helyzet, újra kérlek, hogy segíts valamikép a dolgon. Talán kettéválaszthatnád a cikket: így könnyebb volna elhelyezni. Természetesen a 6-8 oldalt nem értettem abszolút értelemben. Ha 10-12 lesz belőle, ez sem szerencsétlenség.

Bármiként dönts is, arról meg lehetsz győződve – és el is vá-

rom, hogy meg légy győződve –, hogy semmiféle aknamunka, vagy intrika, vagy nem tudom én minek még az árnyéka sem ütődött a dologhoz. Sokszor üdvözöl híved *Jászi Oszkár*

cikked: Új magyar líra.
Hatvany általad említett cikkét: Egy olvasmány és egy megtérés története H. Sz. 1908. I. 234–244.
kettéválaszthatnád a cikket: Úgy látszik, Lukács belement ebbe a megoldásba.

78.

Somló Bódoghoz

Kedves öreg Bódog! *1910. II. 26.*
Tegnapelőtt érkeztem haza, és íme már újra a kavargó élet hullámai között vagyok, s nem minden szívszorongás nélkül nézek arra a nagy csomó és oly különböző jellegű munkára, mely reám vár. Most ugyan ki vagyok pihenve, de vajon lehető lesz-e soká folytatni ezt az oly intenzív és oly ellentétes irányú erőkifejtést? De nem lehet habozni. A helyzet dolgainkra egyenesen történelmivé vált. Az ált. választójog véglegesen a politikai élet középpontjába nyomult s az utolsó csata előtt állunk. Khuen és kabinetjének többsége az ált. egyenlő választójog híve. De Tisza junkereivel szorongatja őket. Nagyon bonyolult helyzet. Nagyon sok függ az új parlamenttől. Nem lehetetlen, hogy nehány emberünk bejut a parlamentbe. Esetleg én is, ha Khuen csakugyan állja a harcot Tiszával szemben. De ez még most korai. Fontosabb és aktuálisabb az ország nagy megmozdulása irányunkban. A H. Sz. jubileumi számának 1000 példánya (a rendes 2000-es nyomáson felül) teljesen elkelt. Közel 500 új tag lépett be a Társaságba, s az ország minden részében helyi fiókokat és szakosztályokat akarnak csinálni. És ami különösen örvendetes: elsősorban nem politikai, hanem tudományos és szociálpolitikai érdeklődésből. A legnevezetesebb az aradi mozgalom, ahol 120 tagunk alapít fiókot a város legelőkelőbb köreiből.

A felavatás március 6-án vasárnap lenne. Minthogy Pikler a leutazásban akadályozva van, nagyon kérlek, hozd meg azt a nagy áldozatot az ügynek és Te utazz oda. Megfelelő más helyettesítésről nem tudok gondoskodni. Én ugyanakkor a lugosi fiókot alakítom meg, Aradra pedig később megyek egy 4 napos kurzusra, mert bevezetőt kérnek tőlem a szociológiába. Te a megnyitó előadáson bármiről beszélhetsz. Természetesen legjobb volna valami általános és közérdekű téma. Pl. az őstársadalom képe, mely Neked nagyobb fáradságot nem okozna. Tudom, hogy nagy áldozatot kérek Tőled. Viszont ez az aradi mozgalom annyira komoly és jelentős, hogy valami kisebb legényt nem küldhetünk oda. Annál kevésbé, mivel Farkas Pál kerítési kísérletét nagyon határozottan visszautasították. Nagyon kérlek tehát, teljesítsd kérésemet.

Távirati válaszodat várom, előadásod címének közlése mellett, hogy az aradiakat azonnal értesíthessem.

Én mihelyt kissé rendbe jövök, bővebben foglak tájékoztatni dolgaink állásáról s a magam terveiről.

Nagyon szeretném tudni, hogy hogy vagytok s mit csináltok? Margitka kezét csókolja s Téged ölel szeretettel

Oszkár

Esetleg én is, ha Khuen csakugyan állja a harcot Tiszával szemben: Jászi sem ekkor, sem később nem került be a parlamentbe. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnököt és annak Tiszával való szembenállását egyébként ekkor végzetesen túlbecsülte. Tiszának épp e manőverrel sikerült megosztani az ellenzéket, s biztosítani új pártja, a Nemzeti Munkapárt győzelmét az 1910. júniusi választáson.

A H. Sz. jubileumi száma: a folyóirat tízéves fennállása alkalmából 1910. januárban adták ki. A H. Sz. munkatársai és barátai egy-egy rövid cikkben vázolták az őket ekkor leginkább foglalkoztató problémát.

Farkas Pál kerítési kísérlete: nyilván a Magyar Társadalomtudományi Egyesület számára próbálta megnyerni az aradi fiókot.

kérlek tehát, teljesítsd kérésemet: a TT aradi fiókjának megnyitó ülésén Pikler mellett Somló Bódog a szociológia iskoláiról tartott előadást.

79.

Ady Endréhez

1910. III. 3.

Kedves és tisztelt Barátom. Mindent el fogok követni, hogy az új lap meghívjon. Kunfi közölte velem választási tépelődéseidet. Minthogy mi ugyanily jellegű problémák között vagyunk, valami megnyugtató *elvi* megoldást keresünk. Ha ez sikerül, úgy Terád is tökéletesen alkalmazható lesz.

Mindenesetre a helyzet igen komoly, csaknem történelmi és így nem szabad lélekjelenlétünket elveszíteni.

Ha valami konkrétum lesz, értesíteni fog tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

az új lap: a *Világ* című radikális-szabadkőműves lap 1910 tavaszán indult. Ady gyakran írt a lapba, de nem lett belső munkatársa.

elvi megoldást keresünk: az 1910. júniusi választás előtt a progresszió nagy dilemmája az volt. hogy a demokratizmusában ingatag Justh-féle Függetlenségi Pártot vagy azt az új Nemzeti Munkapártot támogassa-e, amelyben Tisza ügyesen háttérbe húzódott, s a választójogi reformot hangoztató liberálisabb elemeket tolta előtérbe. Jászi a H. Sz. márciusi számában közölt helyzetértékelésében (*A magyarországi reakció szervezkedése,* 367–373.) egyértelműen leszögezte ugyan, hogy „ma Magyarországon csakis a Tisza István politikai hulláján át vezet előre a demokrácia útja", de ugyanitt Justh demokratikus elszántságáról is szkeptikusan nyilatkozott, s csak ennek választási veresége után ismerte fel, hogy határozottabban kellett volna mellé állni. A levél tanúsága szerint a Párizsban tartózkodó Ady is bizonytalan volt a választások idején. Írásaiban is tartózkodott az állásfoglalástól.

80.

Somló Bódoghoz

Kedves öreg Bódogom, *1910. III. 9.*

hálásan köszönöm, hogy azt a nagy áldozatot meghoztad és lementél Aradra. Annál nagyobb volt az áldozat, mert utólag P. mégis lement. Ugyanis megváltoztatva azt a felfogást, hogy a „magyar polgárság nem méltó az ő leutazására" s hogy „az ő lelke nem

alkalmas a politikára, mivel minden kompromisszumtól visszaretten", az utolsó percben lesietett Aradra, mert ott mandátumot remélt s politikai ízű beszédet mondott. Mert ilyen ő, a mi öreg Mesterünk: minden nap, sőt minden órában képes legmélyebb elvi álláspontját felcserélni.

Zigánytól örömmel értesültem a lelkes aradi hangulatról, s arról a nagy tetszésről, melyet tartalmas és szigorúan tudományos előadásod aratott. Neked bizonyára elmondta Zoltán részletesen a helyzetet. Úgy látszik, tényleg, hogy itt a dagály. Április elején indul meg a nagy szabadkőműves napilap, a *Világ*, Gerő Ödön tényleges szerkesztésében, aki teljesen szolidáris a mi elveinkkel. Emellett Ráczot, Dánielt, Szendét és engemet kértek fel politikai munkatársakul. A lap fedezete szolid, munkatársi erőviszonyai igen jók, úgy, hogy remélhetőleg teljesül régi óhajunk: nem kell undorodni a napi sajtó gondolatára.

A politikai erőviszonyok is lényegesen eltolódtak. A nagy parlamenti pártok megtisztelésnek veszik, ha a szociológusok közös akcióra szólítják fel őket. Giesswein és gróf Batthyány Tivadar udvariassága bensőséges volt. Mily fordulat! A „belátások" minő átalakulása!

A parlamentbe való bejutás egyelőre bizonytalan. A nemzetiségi urakban megvolna a hajlandóság, hogy egy „szociológus-szocialista-radikális" blokkot a választásoknál támogassanak, de kérdés, hogy minő lesz helyzetük a kormánnyal szemben. Paktum? vagy harc? ez a mi tervünk szempontjából is döntő lehet.

Természetesen ezek a hullámzó közviszonyok nagyon sok munkával és vesződséggel járnak. Idegeimet ugyan az utam kissé rendbe hozta, de nagy és kellemetlen izgalmak már alaposan újra megtépték őket.

Nagyon szeretnélek már látni Titeket édes Bódog. Sokért nem adnám, ha legalább egy estét zavartalanul együtt tölthetnénk. De egyelőre nem látom a kivitel lehetőségét. Talán mikor N-Váradra megyek, Ti is átjöhetnétek. Ezen utam ideje még bizonytalan, de mindenesetre vasárnap lesz.

Nagyon hálás volnék, kedves fiam, ha tájékoztatnál a Te dolgaidról, különösen munkád állapotáról.

Hallom, hogy Margitka még a szokottnál is szebb és kedvesebb volt. Szinte hihetetlen.

Ölel, csókol szeretettel *Oszkár*

P.: Pikler Gyula.

politikai izű beszédet mondott: a H. Sz. közleménye szerint a TT aradi fiókjának megnyitó ülésén „Pikler Gyula a szociológia és az aktuális politika viszonyát magyarázta; Somló Bódog a szociológia iskoláiról tartott előadást" (1910. I. 49. l.).

Giesswein: Giesswein Sándor prelátus, a kereszténységszocializmus leghaladóbb hazai képviselője.

Batthyány Tivadar: függetlenségi politikus. Justh, majd Károlyi Mihály párthíve.

A „belátások": utalás Pikler „belátásos" társadalomelméletére.

81.

Körlevél a választójog ügyében

Igen Tisztelt Urunk! *1910. III. 20.*

Tisza István gróf hetek óta járja az országot, összes erkölcsi és szellemi erejét harcba viszi a választójog immár el nem odázható reformjának demokratikus megvalósítása ellen.

Agresszív agitációjának érvei között jelentős szerepet játszik az az állítás, hogy a magyar értelmiség politikai és társadalmi befolyását az általános titkos választójog semmivé tenné.

Úgy véljük, lehetetlen, hogy azok, akik a magyar kultúrának igazán produktív szellemi munkásai, szó nélkül hagyják Tisza István grófnak ezt a jogosulatlanul kijátszott hatásos ütőkártyáját, fel ne emeljék tiltó szavukat az ellen, hogy Tisza István gróf a magyar intelligencia nevében továbbra is támadja a választójog demokratikus megvalósítását, és meg ne mondják, hogy éppen ellenkezőleg, az általános, egyenlő, titkos választójogtól várják a magyar kultúra és az igazi értelmiség súlyának megerősödését.

Ezen tiltakozás legalkalmasabb formájának azt vélnők, hogy ha az ide igen bizalmasan csatolt nyílt levelet az arra hivatottak aláírásával ellátva mint röpiratot egy most meginduló polgári lapban nyilvánosságra hoznók.

Nagyon kérjük ennélfogva, szíveskedjék a mellékelt nyilatkozat aláírásával minket arra felhatalmazni, hogy nevét e nyílt levél alá kinyomathassuk.

A nyilatkozatot kérjük a csatolt visszboríték felhasználásával Dr. Fried Ödön címére postafordultával haladéktalanul elküldeni.

Igaz tisztelettel a bizottság nevében

Jászi Oszkár

NYÍLT LEVÉL
GRÓF TISZA ISTVÁN ÚR Ő NAGYMÉLTÓSÁGÁHOZ

Magyarország ma történelmi időket él, és ebben az új élettől terhes korszakban nagy személyes és politikai erőket tett le a sors Nagyméltóságod kezébe, melyeket a fejlődés gyorsítására – békéssé, nyugodttá tételére – avagy ideig-óráig való megakasztására – kiszámíthatatlan, esetleg véres összeütközések előidézésére használhat fel. És egyre nagyobb megdöbbenéssel tapasztaljuk, hogy Nagyméltóságod a párttusák hevében s környezetének nyomása alatt, mely osztályprivilégiumai megrendítésében a nemzet pusztulását látja, elvesztette a kapcsolatot nemcsak Magyarország dolgozó népének, hanem a szellemi kultúrát szolgáló értelmiségének legvitálisabb életérdekeivel és törekvéseivel is.

Amaz érvek között, melyeket Nagyméltóságod az általános, egyenlő, titkos választójog ellen oly szívós akaraterővel dobott be a közvéleménybe, s melyeknek cáfolásával ezúttal foglalkozni nem akarunk, talán egy sincs, melyet sűrűbben és szenvedelmesebben hangsúlyozna s melyet a reakciós sajtó nagyobb hozsannával fogadna, mint az, mely szerint *a választójog radikális reformja a magyar értelmiség politikai és társadalmi súlyának megsemmisítésével volna egyértelmű.*

Habozás és fenntartás nélkül jelentjük ki, hogy ha ez az aggodalom valóban helytálló volna, s az általános választójog tényleg a magyarság szellemi elitjének nem megsemmisítését, de csak háttérbe szorítását is jelentené, mi azonnal Nagyméltóságod leglelkesebb katonáivá csapnánk fel a radikális választójog elleni fanatikus harcában, mert mi is úgy véljük, hogy Magyarország szellemi és erkölcsi erőforrásai már jelenleg is oly kétségbeejtően hiányo-

sak, hogy a magyar nép és a magyar kultúra ellensége mindenki, aki intellektuális életünket megtépni akarná. Nemcsak elméleti meggondolás, hanem társadalmi helyzetünk s legbensőbb érzelmeink táplálják mibennünk a magyar kultúra szeretetét, s hajlamosakká tesznek bennünket arra, hogy védői és harcosai legyünk azoknak az érdekeknek, melyekért Nagyméltóságod akar küzdeni. Mert ha van társadalmi osztály vagy réteg Magyarországon, mely csakugyan a becsületes intellektuális munka vezető szerepre juttatását óhajtja ebben a mi elmaradt országunkban: az bizonyára mi vagyunk magyar írók, művészek, orvosok, ügyvédek, mérnökök, tanárok, iparosok, kereskedők és gazdák, kik az anyagi és politikai hatalmasságoktól távol és azok érdekszférájától függetlenül, életünket Magyarország kultúrájának szolgálatában töltöttük vagy töltjük el.

És meg fogja engedni, hogy a mi szavunk *ebben a kérdésben* van talán olyan kompetens, mint a kortesgyülekezetekből és a befolyásolt sajtóból fel-felhangzó „értelmiségi közvélemény", mely tapsol Excellenciádnak az értelmiséget féltő kijelentéseihez.

Engedje meg tehát, hogy a magyar intellektuálisok kicsiny, de független és öntudatos tábora nevében illő tisztelettel és határozottsággal jelentsük ki, hogy mi az általános, egyenlő, titkos választójogtól nem félünk, sőt ellenkezőleg, benne látjuk csenevész magyar kultúránk megújulásának egyedüli orvosszerét.

Mi, a produktív magyar értelmiség, testvéreinknek a testi munka embereinek fokozott politikai érvényesülésétől nem félünk, sőt bennük látjuk és keressük a mi legmegbízhatóbb, leglelkesebb és legszilárdabb szövetségeseinket a *magyar kultúrállam* kiépítésének fáradságos munkájában.

Nagyméltóságod, *a* vármegyei nemesi tradíciók neveltje, csak azt az értelmiséget veszi észre, mely a hivatalos közvéleményt igazgatja, s nem látja, hogy az utolsó négy évtized folyamán egy másik magyar értelmiség is kialakult, *mely magát végtelenül távol érzi ettől a hivatalos intelligenciától s végtelenül közel a gyárak és a szántóföldek munkás népéhez.*

Excellenciád azt hiszi, hogy az úri kaszinóknak, a vármegyei és állami adminisztráció előkelő hivatalainak, a parlamentnek, a hivatalos irodalmi és tudományos köröknek társasága képezi a ma-

gyar értelmiség gerincét. Ez végzetes tévedés! A helyzet ellenkezőleg áll: *a magyar kultúra ma jórészt eme értelmiség tudatos vagy öntudatlan nyomása miatt nem képes az őt megillető részt kivenni a művelt népek versenyéből.*

Az úri kaszinók „értelmisége" volt az, mely melegágya volt minden demagóg közjogi politikának, mely Nagyméltóságodat kivégezte, mely felült a vezényszó humbugnak, mely tétlenül nézte a klerikalizmus térfoglalását az országban, mely engedelmes eszközévé lett a nagybirtok és az uzsoratőke kizárólagos uralmának, mely pénzzel és pálinkával annyira korrumpálta ez ország jobb sorsra hivatott népét (a Nagyméltóságod által rendezett választójogellenes meeting érdemes előadója a koronatanú erre!), hogy a legfontosabb politikai jogok gyakorlása épp az ország legműveltebb s erkölcsileg legfinnyásabb közvéleményére nézve szinte etikai és esztétikai lehetetlenséggé vált.

A vármegye „értelmisége" volt az, mely közigazgatásunkat az ország egy nagy részében, különösen a nemzetiségi vidéken, állandóan balkáni színvonalon tartja és oly mértékben korrupttá tette, hogy légkörében nem élhet meg az ipari és kereskedelmi kapitalizmus.

A parlament „értelmisége" volt az, mely éveken át lehetetlenné tett minden komoly törvényhozó munkát és a senki által komolyan nem vett demagóg jelszavak éktelen, gyakran korcsmai lármájában vígan virultak a kijáró politikusok panama-üzletei.

A hivatalos tudományos és művészeti körök „értelmisége" volt az, mely egy szűkkeblű, haladásellenes, a jelenlegi hatalmasságokat vakon kiszolgáló ideológiát hozott létre, melynek semmi köze sem volt a nagy európai eszmeáramlatokhoz, és amely előkelő közönnyel nézte a nép ezerféle szociális nyomorúságát.

És a hivatalos sajtó „értelmisége" volt az, melynek államosított panamáit a volt miniszterelnök úr maga nyílt parlamenti ülésen volt kénytelen elismerni.

Minek folytatnánk? Minden gondolkodó ember tudja, hogy ezen „értelmiség" vezető szerepe mellett lett a liberalizmus „közgazdasági tevékenységgé", a hazafiság alacsony klikk-érdekeket szolgáló műveletlen és gyűlölködő nacionalizmussá, a Deák Ferenc nemzetiségi törvénye a vármegyei atyafiság mentsvárává, a sajtószabad-

ság a megvesztegetés és pausálék rendszerévé, a jogegyenlőség a parasztság kizsákmányolásává, a népképviselet a földesurak és prókátoraik pénzen megvásárolt érdekképviseletévé.

Ez az az „értelmiség", melynek vezető szerepét Nagyméltóságod minden áron konzerválni akarja, mivel látása tisztaságát a régi jelszavak és a régi hagyományok rajongó szeretete megzavarja. És mert úgy látja, hogy a gentry uralma és a magyar jogállam összeegyeztethetetlen ideálok, arra a hamis elméletre jut, hogy a magyar értelmiséget kell a magyar néptől megvédelmezni. Pedig az a magyar értelmiség, melynek oka van a magyar néptől félni, csak parazita képződménye a magyar kultúréletnek, melyet a modern kapitalizmus árja szükségképp ki fog küszöbölni.

A valóban produktív szellemi munka ellenben az egész vonalon szolidáris a nép érdekeivel. Mert mindenkinek, aki nem földjáradékból, uzsorából vagy szellemi lakájszolgálatokból él, óhajtania kell, hogy *a nép földhöz és gyárhoz, szellemi önállósághoz és erkölcsi függetlenséghez jusson.* Az igazi, termékeny magyar értelmiség csak úgy boldogulhat, ha az oligarchia romjain a magyar demokrácia kialakul. A szellemi termelés függvénye a gazdaságinak. Szellemi kultúránk csak úgy virulhat ki, ha anyagi kultúránk békóit lerázzuk. *Ezek a békók: a hitbizományok és a holtkéz rendszere, az uzsoratőke, a vármegyei önkényuralom és a felekezeti népoktatás.* A magyar nép százezrei elsősorban ezeket a láncokat akarják széttörni, melyek véresre szaggatják testét és fejlődését lehetetlenné teszik. Mi, a magyar értelmi foglalkozások emberei, ugyanezeket a láncokat érezzük és ugyanezeket a sebeket fájlaljuk. *Azok az okok, melyek a magyar proletárok százezreit kivándorlásra kényszerítik, ugyanazok, mint amelyek a magyar szellemi munkás erőkifejtését lenézetté és meddővé teszik.*

Intenzív parasztbirtokokból és a nagyvárosok gyárlégióiból születhetik meg csak a nyugatival egyenértékű magyar kultúra.

Mi ezért e komoly pillanatban tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, ne állja útját ennek a kikerülhetetlen fejlődésnek, s hatalmas erkölcsi és szellemi képességeit ne fordítsa a modern gazdasági és társadalmi fejlődés szelleme ellen, mely a legerősebb férfiúnál is erősebb.

Őszintén bevalljuk, hogy Nagyméltóságod gondolati merevségét

és érzelmi hajthatatlanságát ismerve, nem áltathatjuk magunkat azzal a reménnyel, hogy meghallgatja kérésünket, mely őszinte hazafias aggodalomból fakad. De azt a másik kérésünket mindenesetre honorálnia kell – hisz közismert lovagiassága kötelezi erre –, hogy az általános választójog elleni küzdelemben a magyar kultúra intellektuális munkásaira hivatkozni többé ne méltóztassék. Mert mi nem kisebb meggyőződéssel s nem lanyhább lelkesedéssel hirdetjük, miként Nagyméltóságod, a mi igazságunkat, melyet egyaránt igazol történelem és társadalomtudomány:

Csakis a magyar agrár-feudalizmus romjain épülhet fel a magyar iparos állam, a magyar polgár-állam, a magyar jogállam. És az út feléje: az általános, egyenlő, titkos választójog!

82.

Ady Endréhez

1910. XII. 8.

Kedves jó Barátom, Hálás szívvel köszönöm meleg soraidat, melyekkel életem e nehéz napjaiban segítségemre siettél.

Igazán nincs együttérzés, mely kedvesebb volna nekem, mint a Tied. Mert mindig úgy éreztem, hogy ugyanazon életmunkán fáradozunk mindketten, a Realitás két különböző oldaláról indulva ki.

Hálás szeretettel ölel *Jászi Oszkár*

életem e nehéz napjaiban: apja, Jászi Ferenc dr. halála után.

83.

Hatvany Lajoshoz

Kedves Barátom! *Budapest, 1910. XII. 14.*

A *Világ* szerkesztősége nevében is nagyon kérlek, hogy karácsonyi számunkba egy irodalmi tárgyú cikket írni szíveskedjél.

Ez az ünnepi szám mintegy a radikális polgári Magyarország

felvonulása lesz, és így nagy súlyt helyeznénk rá, hogy a Te harcos és népszerű neved is ott szerepeljen.

Melegen üdvözöl igaz híved *Jászi Oszkár*

Mikor jössz haza?

Egy fontos irodalmi tervről szeretnék Veled beszélni. –

84.

Apáthy Istvánhoz

Igen tisztelt Uram! *1911. I. 27.*

A biológiai tudományok fejlődése jelentős mértékben megtermékenyítette a társadalmi tudományokat. Az átöröklés és a kiválasztás elméleteinek, a darwinizmus gondolatkörének hatása alatt vetődött fel a szociológiában az eugenikának (fajnemesítésnek, fajihigieniának) a problémája. Lehet-e a faj romlását megakadályozni, a faj testi és lelki egészségét fokozni. Elősegítsük vagy gyengítsük a természetes kiválasztás hatásait? Lehetséges-e az átöröklés törvényszerűségeinek társadalmi hasznosítása? Melyek a faj egészségének élettani és társadalmi feltételei? Minő viszonyban állanak a szociálpolitika és a népesedési politika irányzatai (pl. a neomalthusianizmus) az eugenika eredményeivel? Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához óhajt hozzájárulni a Társadalomtudományi Társaság akkor, amidőn az eugenika problémáiról természettudósok és szociológusok közreműködésével nagyobb vitát rendez. A vitát három előadó referátuma vezeti be. Dr. Madzsar József az eugenika főbb kérdéseit ismerteti, Dr. Dienes Lajos vizsgálni fogja, hogy az átöröklés és a környezet hatása kérdéseinek megoldását a statisztikai módszer segítségével mennyire lehetett megközelíteni, végül, Dr. Fülöp Zsigmond majd az eugenikai reformköveteléseknek korunk társadalmi viszonyaival való kapcsolatát kutatja. Az első előadást Dr. Madzsar József február 1-én, szerdán este 1/2 7 órakor tartja meg a Társadalomtudományi Társaság helyiségében. (VI. Anker köz 4. II. em.)

Nagyrabecsült közreműködésére Társaságunk igen nagy súlyt helyez, és ezért tisztelettel felkérem, hogy a vitában résztvenni szíveskedjék. – Abban a reményben, hogy kérésünket teljesíti, várjuk b. válaszát. Kitűnő tisztelettel *Dr. Jászi Oszkár*

A levél hivatalos jellegű, de jelzi Jásziék közeledését a függetlenségi ellenzékhez. A tőlük 1906-ban eltávolodott Apáthy részbeni visszatérését mutatja az a körülmény, hogy elfogadta a meghívást, és felszólalt a TT eugenikai vitájában, amelyet 1911. február 1. és április 18. között, összesen nyolc ülésben rendeztek meg.

Dr. Fülöp Zsigmond (1882–1948): tanár, Darwin fordítója és népszerűsítője. 1912–19-ben a Darwin című folyóirat szerkesztője.

85.

Somló Bódoghoz

Kedves Bódogom! *Bpest, 1911. II. 23.*

Elsejéig válaszodra nem várhatok, mivel a szemle késedelmes megjelenését végleg orvosolni akarom, annál is inkább, mivel munkatársaim pontatlanságából eredő ez a késedelem elsősorban az én idegeim rovására megy. Válaszod végső terminusaként e hó 27-ét tűzhetem ki. E napon nyomdába kell adnom cikkedet. Ha ez a terminus Neked alkalmatlan, esetleg egy jegyzetben hírül adhatom, hogy nagy elfoglaltságod miatt csak az áprilisi számban válaszolhatsz.

Egyébként már régóta készülök Neked írni, hogy változott életem körülményeiről értesítselek. De igazán sosem volt rá se időm, se nyugalmam. Mikor az ember hónapok óta átlag 10-12 órát dolgozik naponta, mégpedig a legellentétesebb irányokban, mikor az egyre bonyolódó adminisztráció és program összes szálait kezemben kell tartani, s mellette szervezni, agitálni, szónokolni, vezércikkeket írni, verekedni, s örülni, ha 2-3 óra olykor megmarad szegény könyvemnek, és ha mindezt komplikálja egy szegény vergődő öregasszony megzavart testi és lelki egyensúlya: és ha betetőzésül a küzdő mozgalom minduntalan egy-egy sebesültet vagy haldoklót vet fel, kikről első sorban nekem kell gondoskodni: akkor

elképzelheted Bódog, hogy Irántad érzett régi szeretetem dacára sem tudok írni leveleket. Talán azért sem, mert szinte félek egy baráti levél kereteiben számot adni életemről. Ugyanaz az érzés ez, mely a tükörbe nézést számomra fizikailag is gyötrelmessé teszi. Valóban egy neme a bergsoni metafizikai átélésnek az, melyet állandóan folytatok, s melyre nem akarom huzamosabb ideig rábocsátani a tudományos dualizmus dissolvens sugarait. Persze soká ez így nem mehet. De a tempó és a vég meghatározása nem az én kezemben van.

Ölellek Bódog, Margitka kezét csókolom *Oszkár*

Elsejéig válaszodra nem várhatok: Somló Bódog és Rónai Zoltán között hónapok óta vita folyt a H. Sz.-ban a „helyes jogról", azaz a jog és az erkölcs viszonyáról.

egy szegény, vergődő öregasszony: Jászi megözvegyült anyja.

86.

Somló Bódoghoz

Berlin, Tile-Wardenberg str. 13. 1911. VII. 29.

Édes Bódogom, már hetek óta készülök Neked írni, de soha nem volt rá időm, mert nagyon megfeszítve dolgozom. Minden nap 8–10 órát. Aztán beteg lettem egy rosszindulatú infekciózus torokgyulladással, s a tengerpartra kellett mennem. Most újra munkához láttam. Könyvem halad, de oly óriási méreteket ölt, hogy nehéz lesz egy kötetbe beleszorítani. Ismét egy régi baj: a munka egész problémakomplexummá nőtt: államalakulás, asszimiláció, nemzetiségi kérdés. Volna jó négy kötetre való anyagom.

Ez szükségképp pontatlanságokra vezet. Mégis azt hiszem, hogy úgy dedukcióimban, mint a rendkívül széles körű induktív kutatásokban ki fogom állhatni a nyugati kritikát is. Ez visz egy német kiadás tervére, sőt már kiadó is ajánlkozott. De sajnos ehhez tetemes átdolgozás volna szükséges, mivel a magyar dolgok a külföldnek talán túl részletesek. (Ámbár tekintve, hogy nem tudnak a magyar fejlődésről semmit, esetleg forrásanyag lehetne a számukra.)

A könyv jelenlegi fejlődési fokán talán ezen a cím alatt volna legjobban összefoglalható: Feudalizmus és nemzeti állam, különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre. De ez még nem végleges.

Munkám úgy lefoglal (emellett hetenként két cikket kell írni kenyérért), hogy estére rendszerint kaput vagyok, s a társadalmi érintkezést nem bírom. Mégis néhány érdekes emberrel ismerkedtem meg: Bernstein, Naumann, Heine, Bernhard, ki az egyetemen az én szellememben s rám hivatkozva adta elő a magyar kérdést, s Tönniest Eutinben meglátogattam, sőt náluk vacsoráltam a dr. Paulssen leányával. Oppenheimerrel persze többször diskuráltunk.

Íme ez az itt töltött két hónap története. Ti hogy vagytok, Bódog? Mit csinál Margitka? Mikor jelenik meg munkád? Épül-e házad? Voltatok-e Lajoséknál?

Szeretettel ölel az embertelen melegben *Oszkár*

Jászi 1911. júniustól szeptemberig mintegy 3 hónapot töltött Németországban, amelynek kulturális és tudományos életéről rendszeresen tudósította a *Világ*-ot is.

Naumann, Friedrich: német lelkész és publicista, aki később a közép-európai vámközösség eszméjének képviselője lett.

Heine, Wolfgang: német szocialista.

Tönnies, Ferdinand: német szociológus és politológus.

87.

A Népszava szerkesztőjéhez

Igen tisztelt Szerkesztő Úr! *Budapest, 1911. X. 10.*

A *Népszava* tegnapi száma néhány aggályos tünetet sorol föl a „Világ" választójogi taktikájában, s oda konkludál, hogy ez a taktika az általános választójogért folytatott küzdelem diszkreditálására alkalmas, s végül csodálkozását fejezi ki, hogy én, mint e lap belső munkatársa, ezt a káros politikát támogatom, ha nem is tényleges közreműködésemmel, de legalább is hallgatásommal.

A *Népszava* erre a cikkére a „Világ" hasábjain szerettem volna válaszolni, hisz elsősorban annak a közönségnek tartozom fölvilágosítással, amely immár csaknem két éve az erkölcsi szolidaritás

legteljesebb bizalmával ajándékozott meg. Fájdalom, ezt a szándékomat nem valósíthatom meg, mivel a „Világ" tisztelt szerkesztője nem adott helyet e nyilatkozatomnak, tudván, hogy abban egyszersmind a lap kötelékéből való kilépésemet akarom bejelenteni.

Ilyen körülmények között a *Népszava* szíves vendégszeretetét kell igénybe vennem, és az ő közvetítésével búcsúzom el a „Világ" olvasóitól. A laptól való távozásom összes elvi indokainak kifejtésére e percben nincs se időm, se terem, de a közeljövőben a *Népszava* engedelmével részletesebben ki fogom fejteni álláspontomat az ő hasábjain. Addig is azonban a „Világ" mögött sorakozó progresszív közvélemény tájékoztatására ki kell jelentenem, hogy hálás vagyok a *Népszava* tisztelt szerkesztőségének, mert gyorsabban dűlőre vitt egy elhatározást, amely hónapok óta érik bennem, s amelyet eddig merőben taktikai okokból függesztettem föl.

Magam is azt tartom, hogy az általános, egyenlő és titkos választójognak gonosz álbarátai vagy naiv ábrándozói azok, akik az obstrukció ellen küzdenek s a kormánynak perfidül elvtelen játékait előmozdítják. És az a sajtó, amely ezt a politikát folytatja, vagy kibérelt, vagy kétségbeejtően rövidlátó. S bár a „Világ", eddig tisztes pályafutásánál s vezető emberei ismert korrektségénél fogva, motívumai becsületessége iránt kételyt nem támasztott: másrészt a politikai helyzet naiv félreismerése is oly súlyos politikai hiba, amelyért felelősséget nem vállalhatok.

Fájó dolog abbahagyni egy munkát, amelyhez az író hite és az olvasó megértése tapad. De egyenesen elviselhetetlen volna sok ezer becsületes ember meggyőződését félrevezetni, ha mindjárt csak passzív tűréssel és hallgatással is. Ezért kell búcsút vennem a „Világ" tisztelt olvasóitól és barátaitól, abban a biztos meggyőződésben, hogy a közeljövő igazolni fogja azt a politikát, amely a radikális haladás útját egybekapcsoltnak hiszi az obstrukció sorsával és a mai kormány megbuktatásával.

Mégegyszer köszönöm a *Népszava* tisztelt szerkesztőségének, hogy a helyzet tisztázásához hozzájárult, s lehetetlenné akarja tenni, hogy az általános választójog ellenségei és álbarátai egy félénk és politikailag iskolázatlan polgárság obstrukció-félelmével visszaéljenek.

Dr. Jászi Oszkár

A nyílt levél a *Népszava* 1911. október 11-i számában jelent meg, s ezt követően okt. 12., 13. és 14-én „A választójog útja" című cikksorozat, amelyet e levéllel együtt Jászi külön füzetben is kiadott: „Miért léptem ki a Világ szerkesztőségéből? Obstrukció és választójog" (Bp. 1911.). A szakítás oka az volt, hogy a munkapárti kormány és a parlamenti ellenzék kiéleződő küzdelmében a *Világ* – s mögötte a polgári progresszió jelentős része – gyakorlatilag a kormány mellé állt, szembefordulva a Justh Gyula vezette függetlenségiekkel. Cikksorozatában Jászi kifejtette, hogy a választójog és a demokrácia kivívása nem a Munkapárt álliberálisaitól, hanem – a szocialista munkásmozgalom mellett – csakis a Justh-féle „kuruc" erőktől várható: „a Függetlenségi párt az egyedüli történelmi párt, amelynek csakugyan népies gyökerei vannak az országban ... Ennek a pártnak parlamenti képviselete ugyan egy időre elklerikálisodott s feudális színeket vett föl, de épp a Justh érdeme, hogy az *in integrum restitutio* munkáját eredményesen megindította. S maga a párt ott künn az országban mindig a régi magyar parasztpárt maradt ..." Ekkor már az MSZDP is a Justhékkal kötendő szövetség mellett foglalt állást, s Tisza néhány hónappal későbbi parlamenti puccsa végleg igazolta és megerősítette e politika helyességét. 1912 júniusa után az összes ellenzéki erők összefogására törekedtek Tisza és pártja ellen. Így 1913-ban a politikájában igazolt Jászi is visszatért a Világhoz.

88.

Somló Bódoghoz

Édes Bódogom! *1911. XII. 4.*

Zigány egészségi állapotodat úgy látszik szokott optimizmusával ítélte meg, s így nem is sejtettem, hogy komolyabb bajod volt. Ezért nem is tudakozódtam hogylétedről. Örvendek, hogy már túl vagy a bajon, s remélem, szép otthonotok kárpótolni fog a kiállott izgalmakért.

Ami a habilitáció dolgát illeti, mindenek előtt nagyon köszönöm, hogy gondoltál rá. Természetesen az én koromban ez a grádus díszítő természetét elvesztette, s inkább talán bizonyos ódium tapadhatna hozzá. (Most jöjjek a Buday Dezsők stb. sorába!) Mégis azt hiszem, igazad van, mikor a képesítés megszerzését javasolod. A főok, melyből én a dolgot nézem, ez: (teljesen diszkrétnek tekintsd!) Az utóbbi években kissé elfáradtam, rossz sejtelmek sűrűn gyötörnek, a jövő bizonytalansága izgat. Már most olykor eszembe jut, hogy talán egy szerény vidéki katedra esetleg még ultimum refugiumom lehet egykor, ha a harcot elvesztettem s a ve-

rekedést tovább nem állom. S minthogy a tudományt a politikához való közelségem négyzetével egyenes arányban szeretem és ma is sötét órákban egyedüli vigaszom, hát talán nem is lesz olyan rossz vagy tíz év múlva valahol egy csöndes vidéki városban megpihenni és az életem alkonyi éveit koncentrált teoretikus munkában eltölteni. Erre fontos nekem az általad ajánlott képesítés. Évről-évre öregbedő jogcímet adna ehhez a végső refugiumkor. Ezért le kell győzni kisebb hiúsági szempontokat.

Én tehát igénybe venném szíves ajánlatodat. De itt három szempont tisztázandó.

1. Biztos-e a dolog? Mert nem tenném ki magamat semmi kellemetlenségnek.

2. Átlag napi 10 órát dolgozva, a szóbeli vizsgára nem készülhetek. Hajlandó volna-e Balogh egy a habilitációm anyagát képező tárgyak feletti eszmecserével megelégedni s nem-e fog tankönyveiből vizsgáztatni?

3. Ha e két pontra nézve garanciákat nyerünk, megfontolandó a következő kérdés. Körülbelül január második felében jelenik meg a könyvem: A nemzeti államok fejlődése és a nemzetiségi kérdés. Dacára tárgyalásaim szigorúan tudományos jellegének és a tisztességes értelemben vett magyar szempont hatalmas alábástyázásának (mégpedig tendencia nélkül, szigorú deduktív és induktív alapon!): mégis elkerülhetetlen, hogy az üzleti sovinizmus és a feudális történetírás halálordításban ne törjön ki: (Nota bene: Az Eötvös–Deák álláspont in integrum restitutiójáról van szó!)

Már most Te jól tudod, hogy a „hazafias sajtó" minden ugratására mily érzékenyen reagál a magyar „tudományosság" (Főleg Erdélyben, ahol a „közelség illúziója" úgy kiélezte e kérdést!).

Ha tehát a kollokviumot elhalasztjuk, ki vagyok téve annak, hogy újból megtesznek hazaárulónak. Ez a veszedelem persze a miniszteri jóváhagyásnál is fennforog, de ott inkább ellensúlyozható. (Az sincs kizárva, hogy ott egy pár nap alatt ki lehet sürgetni a dolgot!)

Úgy látom tehát, édes fiam, hogy az a becstelen politika újból fenyegeti tudományos köreimet. Ez a szempont arra intene, hogy gyorsan cselekedjünk. Ha a kar letárgyalta s fölterjesztette a dolgot: a fontosabb rész el van intézve. *Viszont most decemberben*

csak úgy érhetünk el eredményt, ha az 1. és 2. pontra vonatkozólag teljes garanciákat nyersz.

Ezen szempontok mérlegelésével kérlek, járj el belátásod szerint.

Oly rég nem láttalak már Titeket, mintha egy kontinens választana el. De hányt-vetett életem mellett ez inkább a Ti hibátok.

Margitka kezét csókolja s Téged régi szeretettel ölel

Oszkár

A próbaelőadás nekem semmi nehézséget nem okoz.

Miről beszéljek?

89.

Hatvany Lajoshoz

Kedves Lacim, *Budapest, 1912. I. 1.*

nagy örömmel és lelkesedéssel olvastam Világ-beli leveledet. Valóban nagy szükség volt már erre az energikus vétóra. És hogy Tőled jött, többet használhat, mint holmi outsidertől. Én még a nyáron, a berlini kemény hullámok hatása alatt felszólaltam egy cikkben –, mely valószínűleg nem került a kezedbe – a finomkodó irodalmároskodás eme szelleme ellen, ami ezt a mi szegény és furcsa országunkat elborítja, s figyelmeztettem arra a veszedelemre, mely az élettől elszakadt irodalmat s általa magát a fiatalabb nemzedéket fenyegeti.

Álláspontunk igazságának a jele, hogy egymástól oly távoli vizeken úszó emberek, mint mi ketten, lényegében nagyon egybehangzóan ítéljük meg a helyzetet. De ennél a véletlen találkozásnál sokkal fontosabb, hogy ez a tiltakozás immár magából az irodalmár táborból és épp a Te fényes és illetékes tolladból tör utat magának.

„Kevesebb irodalom és több élet!": a jelszót is jól adtad ki. De a baj sokkal mélyebben lappang. Nem Osváton múlik csupán. Valami mélyebb érzelmi vagy elvi alap hiányzik itt. Tudom jól, hogy ilyesmit egyes emberek nem adhatnak sem társadalmi, sem irodalmi áramlatoknak. De talán szigorú és becsületes megállapításokkal

gyorsítani lehet a tisztulási folyamatot. E hit nélkül okosabb volna hallgatni s nem verekedni. S joggal kérdezhetik Tőled – és máris kérdezik –, minő életből kívánsz többet, s minő irodalomból kevesebbet?

Mondhatom, a finomabb lelkek egyre nyomasztóbban érzik az újabb magyar irodalomnak ezt a mesterkélten bizonytalan állapotát. Ez indította a Társadalomtudományi Társaságot arra, hogy Irodalom és Politika címen még januárban egy eszmecserét rendezzen, melyet Ignotus fog megnyitni, s melyben – a mezei hadak távoltartásával – részt fognak venni néhányan a Nyugat vezető emberei közül, nehány szociológus s egypár komolyabb szocialista és kereszténvszocialista vezér. Ilyen ellentétes körök véleményeiből talán ki fog alakulni valami reálisabb diagnózis. De ha nem is, ez a kis torna jó lesz arra, hogy a Te vétódat erősítse, s szélesebb körök tudatába vigye a „kávéházi esztéták" elleni forradalmat.

Nagy súlyt helyeznénk rá, ha e diskurziók során Te élőszóval is kifejtenéd álláspontodat, és zseniális szatírád mellett egy konkrét és megnyugtató programot is adnál. – –

Ha ugyan mindez izgat? Szegény, vajúdó keleti világunk színes, de fájdalmas vergődése... Aki egyszer belekóstolt a berlini élet szigorú, nagystílű, precíz és egyirányú munkájába a Tile-Wardenberg-ország széles és nyugodt íróasztala mellett –, az nagyon is megérti, ha valaki a gerillaharcok helyett a szolid hídépítést választja.

Így, vagy amúgy, régi szeretettel üdvözöl igaz híved

Jászi Oszkár

Világ-beli leveledet: 1911. december 31-én jelent meg Hatvany Adyhoz intézett nyílt levele („Irodalompolitika. A Nyugat szerepe". Újabban közli: Hatvany Lajos: Ady Bp. 1974. 84–89.) A Nyugat szerkesztése ellen emelt vádakra Osvát Ernő a *Világ* 1912. január 3-i számában válaszolt, ami párbajra vezetett közte és Hatvany között, a *Nyugat* vezető gárdáját pedig élesen megosztotta. A H. Sz. februári számában megjelent, kétségkívül Jászitól származó szerkesztői szemle (Harc a Nyugat körül, 252–256.) már nem foglal ilyen egyértelműen állást Hatvany mellett: szemére hányja személyeskedő hangnemét, s azt is, hogy elmulasztotta konkretizálni a „kevesebb irodalom és több élet" helyes jelszavát. Megvédi azonban a méltatlan vádakkal szemben, alapjában elfogadja diagnózisát, s azt a reményét fejezi ki, hogy az affér „végeredményben az eszmék tisztázódásához fog vezetni, s javára lehet irodalmi életünknek".

felszólaltam egy cikkben: Irodalmárok országa. Világ 1911. július 30.

Irodalom és Politika címen még januárban egy eszmecserét rendezzen: a TT vitaciklusát valamivel később, 1912 március-áprilisban rendezték meg *Irodalom és társadalom* címen. A bevezetőt március 19-én Ignotus tartotta. Az öt vitaülésen felszólalt többek közt Diner-Dénes József, Schöpflin Aladár, Laczkó Géza, Giesswein Sándor, Jászi, Vér Mátyás, Babits, Szabó D., Osvát Ernő, Pogány József. A vitát a TT nevében Szende Pál foglalta össze és zárta le. (Lásd H. Sz. 1912. I. 666–680., 797–807. és II. 309–326.).

90.

Ady Endréhez

Kedves jó Barátom! *1912. I. 21.*

Szíves megemlékezésedet hálásan köszönöm. Ígérem, hogy nem fogsz bennem csalatkozni. Megyünk előre az összeroskadásig.

Nagy tisztelettel és szeretettel

Jászi Oszkár

Mellékelt verset Braun barátunk küldi.

Szíves megemlékezésedet: mivel Ady levele vagy lapja nincs meg, csak feltételezhetjük, hogy Jászi kolozsvári habilitációjához gratulált.

91.

R. W. Seton-Watsonhoz

Tisztelt Uram! *Budapest, 1912. II. 14.*

Mindazok, akik a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos magyar közvéleményt figyelemmel kísérik, gyökeres változást észlelhetnek benne. Az egyenjogúság elismerése iránt ma nagyobb megértés mutatkozik, mint eddig bármikor. Látván ezt a kedvező változást, barátaim és én úgy véljük, hogy most jött el a kedvező lélektani pillanat, amikor Ön a magyar közönség elé léphet és szólhat hozzá a „Huszadik Század"-ban közlendő cikke útján. Nemrég még a legszélsőségesebb nacionalista újság, a „Budapesti Hírlap" is nyíltan

elismerte az Ön jóhiszeműségét, s Önnek – most először – tisztes esélye van rá, hogy az egész magyar közvélemény mint jóhiszemű embert hallgassa meg.

Számunkra különösen érdekes volna, ha megismerhetnénk a magyarországi nemzetiségi kérdésről alkotott jelenlegi véleménye kialakulásának, keletkezésének történetét. Ön említi, hogy a magyar nemesség barátjaként érkezett ide, abban a hitben, hogy a szabadság igazi honába jön, s csak fokozatosan vette észre a parasztság és a nemzetiségek elnyomását. Ennek története, kivált, ha személyes emlékekkel illusztrálja, igen érdekes és egyben tanulságos lesz a mi olvasóközönségünk számára, mert megtanulhatja belőle, hogyan látnak bennünket mások, akik használni tudják a saját szemüket. És bízom benne, hogy ez jól szolgálná az Ön politikai meggyőződését és célját is – amelyet teljes mértékben magamévá teszek –, a nemzetiségi béke eljövetelét Magyarországon.

Kedvező válasz reményében maradok őszinte tisztelője

Dr. Jászi Oszkár

Tanulmányozom az Ön Southern Slav Question c. kitűnő könyvét, és remélem, hamarosan ismertetést írhatok róla a magyar olvasók számára.

A levél eredetije angol nyelvű.

92.

Justh Gyulához

Kegyelmes Uram! *Budapest, 1912. II. 17.*

Bátor vagyok szíves tudomásodra hozni, hogy kissé megromlott egészségi állapotom néhány heti pihenésre kényszerít. Ez a távozás nehezemre esik, mert tudom, hogy nagy harcok küszöbén állunk, mikor a legszerényebb bajtársra is szükség lehet.

Kérlek, Kegyelmes Uram, szíveskedjél a Választójog Ligája előtt is kimenteni, s egyben légy róla meggyőződve, hogy továbbra is

hű és áldozatra kész katonája maradok annak a szent ügynek, melyet Te heroikus munkáddal a közeljövőben diadalra fogsz vezetni.

Ha esetleg oly helyzet állana elő, mikor megsebzett harcosokra is szükség van, hívásodat – barátaim címemet tudni fogják – parancsnak fogom tekinteni.

Mély tisztelettel
Jászi Oszkár

93.

Apáthy Istvánhoz

Mélyen tisztelt Professzor Úr! *Bpest, 1912. IV. 28.*

Múltkori vitánk kapcsán engedje meg, hogy új könyvemet jóindulatú figyelmébe ajánljam. Oly alapfontosságúnak tartom a nemzetiségi kérdést és oly nagy súlyt helyezek Professzor Úr véleményére, hogy kapacitálni szeretném álláspontom helyességéről. Talán a nemzeti államok genezisének vázlata és a világ többi nemzetiségi kérdéseinek oknyomozó feltárása alkalmas lehet arra, hogy a „közelség illúziót" eloszlassa, s meggyőzze Önt arról, hogy nem egyesek ármánykodásával, hanem egy *természeti folyamattal* állunk itt szemben.

Bármiként legyen is, nagy súlyt helyez véleményére és kritikájára mély tisztelettel kész híve

Jászi Oszkár

Múltkori vitánk kapcsán: Apáthy és Jászi között a hazafiság és a haladás viszonyáról és kritériumairól folyt vita 1910–1911 fordulóján a *Világ*-ban. (Apáthy: A magyar búza és az idegen. 1910. december 25., Jászi: Az idegen krumpli és a magyar. 1911. január 1., Apáthy: A peronoszpóra. 1911. január 22.)

új könyvemet: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1912.

94.

Ady Endréhez

[1912. április vége] Szerdán

Kedves Barátom. Nagyon szeretném, ha igen sikerült* körkérdésünkben a Te véleményed sem hiányoznék, mely sokak számára bír erkölcsi imperativus jellegével. Holnap délig szívesen várok válaszodra.

Szeretettel híved
Jászi Oszkár

Körkérdésünk: Az írói becsület. A H. Sz. szerkesztősége 1912. április 3-án körkérdést intézett „a magyar publicisztika több kiváló munkásához", s konkrét esetekre vonatkozóan véleményüket kérte: 1. Összeférhetőnek tartja-e a politikai tisztességgel, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen, bár névtelenül, a publicisztikában oly célból, hogy pénzt szerezzen? 2. Lehet-e a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat minden módosítás nélkül a szellemi munkára is alkalmazni?" A folyóirat májusi és júniusi száma Ady, Bíró Lajos, Fényes László, Gerő Ödön, Görcsöni Dénes, Halász Imre, Ignotus, Kóbor Tamás, Lengyel Géza, Mikes Lajos, Nagy Endre, Ormos Ede, Pogány József, Rónai Zoltán, Szende Pál, Weltner Jakab, Zigány Zoltán és mások válaszát közölte (H. Sz. 1912. I. 600–616, 719–736.).

95.

Babits Mihályhoz

Igen tisztelt Uram! *Budapest, 1912. V. 8.*

A Huszadik Század júniusi száma folytatni fogja az Irodalom és Társadalom vitájában elhangzott felszólalások közlését.

Nagy súlyt helyezünk rá, hogy az Ön fontos fejtegetései is megjelenjenek a folyóirat hasábjain. Minthogy felszólalását eddig rendelkezésünkre nem bocsájtotta, nagyon kérem, hogy azt legkésőbb folyó hó 15-ig hozzám eljuttatni szíveskedjék.

Kiváló tisztelettel
Jászi Oszkár

Babits hozzászólását ld. H. Sz. 1912. I. 804–807. l.

* mármint eredményeiben.

96.

Mocsáry Lajoshoz

Mélyen tisztelt Bátyám Uram! *Budapest, 1912. V. 22.*
Nagybecsű figyelmed, mellyel oly részletesen voltál kegyes munkám nehány részére reflektálni, igen nagyon megtisztelt és meghatott. Hogy egészségi akadályok és nagy elfoglaltságod mellett drága idődből ily sokat voltál szíves nekem szentelni, méghozzá ilyen jóságos és meleg formában: ez a hang és ez a szándék irányomban a legszebb jutalmak közé tartozik, melyben fáradságos munkám részesült.

Nem lehet rám nézve biztatóbb, bátorítóbb és felemelőbb érzés, mint az, hogy Te, mélyen tisztelt Bátyám, némileg a saját életmunkád folytatását érzed könyvemben, pedig a Te működésed, sokunk véleménye szerint, az újabb magyar történelem legeszményibb lapjaihoz tartozik, melyeken mintegy sub specie aeternitatis jelölted meg a magyar jogállam és kultúrállam útját.

Ezt a lelkesítő érzést nem csökkentheti bennem az a körülmény, hogy a nemzet kialakulása és a nemzetiségi áldatlan viszályt létrehozó erők és tényezők dolgában nem egyformán ítéljük meg a helyzetet, sőt hogy e tekintetben elfogultsággal vádolsz. Végre is csak természetes, hogy két nemzedék nem láthatja egyképpen a közös célhoz vezető utakat, s főleg, hogy a vármegyei és földbirtokos milieu neveltje másként ítéli meg a nemzeti egység és a nemzetiségi torzsalkodás okait, mint a város és a szociológiai elmélet tanítványa. Azt azonban hangsúlyoznom kell, hogy én nem akartam a magyar nemesség ideális avantgardejának érdemeit kisebbíteni, hanem azt a gazdasági-szociális struktúrát kellett megrajzolnom, mely a feudalizmus levegője s mely véleményem szerint az érzelmi asszimiláció főakadálya. S itt igazán nincs speciális magyar erényekről vagy bűnökről szó, hisz munkám első részében épp azt mutatom ki, hogy a feudalizmus világszerte édes testvére volt a magyar feudalizmusnak, tehát szükségképp ugyanazokra az eredményekre vezetett.

Bármiként legyen is, az Általad kiemelt szempontokat a német

kiadás előtt a legnagyobb figyelemmel fogom mérlegelni, s a magyar nemesről írott könyvedet gondosan fogom tanulmányozni.

Lesz-e eredménye meggyőződésem módosítására ennek a revíziónak, azt nem tudom. De azt tudom, hogy leveledet életem legbecsesebb emlékei között fogom megőrizni, s boldog lennék, ha nagy és nemes úttörésedet egy lépéssel előbbre vihetném!

Fogadd, mélyen tisztelt Bátyám, mély hálám és nagyrabecsülésem kifejezését. *Jászi Oszkár*

E levélfogalmazvány válasz volt Mocsáry 1912. május 18-i, Andornakról írt hosszú levelére, melyben részletes, részben elismerő, részben kritikus véleményt mondott Jászinak a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó könyvéről. Június 30-án kelt újabb levelében Mocsáry a tervezett (de meg nem valósult) német kiadásban végrehajtandó módosításokra adott tanácsokat. Mindhárom levél Jászi amerikai hagyatékában maradt fenn. (Közli a *Budapest* című folyóirat, 1978/8. 20–21 l.)

97.

A *Világ* szerkesztőjéhez

Igen tisztelt szerkesztő úr! *1912. VI. 14.*

A Világ tegnapi számában „Egy zsidó" aláírással közlemény jelent meg, mely engemet antiszemita velleitásokkal vádol, és működésemet a magyar radikálizmusra károsnak tartja.

Erre a támadásra nem volna érdemes reflektálni, hisz maga a nyilatkozó úr mondja, hogy a „Huszadik Század"-ban megjelent cikkemet nem ismeri, s csak azután a részlet után mond álláspontomról véleményt, mely a Világ-ban megjelent. Minthogy azonban fejtegetéseimet néhány olyan elvbarátom is félreértette, ki azokat a Huszadik Század-ban olvasta, legyen szabad erre az érdekes tüneti jelenségre néhány észrevételt tenni:

1. Azt gondoltam, hogy immár évtizedes munkásságom, melyet minden dolgos ember, tehát a becsületes zsidóság érdekében is, többnyire az antiszemita sajtó gyűlölködő támadásai közepette végeztem, feljogosít arra, hogy nyíltan mondjam meg véleményemet nemcsak ellenségeinkről, de azokról is, kiket rendszerint szövetségeseinknek szoktak tekinteni.

2. Erre annál nagyobb szükség volt, mivel igazságtalan és nem őszinte eljárásnak éreztem, mindig csak a történelmi osztályokat támadni, és észre nem venni azt az arrivista zsidóságot, mely a feudális osztályuralom leghűbb támasza, s mely nélkül Tisza István oligarcha kalandja elképzelhetetlen lett volna.

3. Persze minden politikai jelszó a dolog természeténél fogva egyoldalú túlzás, mely így sok érdemes és derék embert is megbánthat. De a zsidó uzsoratőkéről beszélni nem nagyobb túlzás és egyoldalúság, mint grófi földuzsoráról szónokolni, avagy a papság visszaéléseit ostorozni. Amint vannak derék grófok és nemeséletű papok, úgy vannak tisztes zsidó bankárok is, és szerencsére nem az egész zsidóság követi árkon-bokron a népszabadság hóhérját, gróf Tisza Istvánt.

4. Mindez nem változtat azon, hogy a publicista ezeket a szimbolikus általánosításokat nem nélkülözheti. És a zsidó uzsoratőke épp oly letagadhatatlan sebe a társadalomnak, mint a grófi latifundium vagy a katolikus holtkéz. A zsidó származású Marx, a zsidó Zollschan és a zsidóbarát Sombart vizsgálataiból ma már jól ismerjük azokat a történelmi és gazdasági okokat, melyek a korai kapitalizmusban a zsidóság szerepét az uzsora terén szembeszökővé teszik. Az is tudományos igazság, hogy a mai magyar uzsorakapitalizmus legalább 90 százalékban zsidó kézben van. És itt uzsorakapitalizmus alatt elsősorban nem a kis falusi szatócs-uzsorát értem, hanem a magyar kapitalizmus fattyúhajtásait, a nagy politikai fezőröknek több 100 százalékos üzleteit.

5. Ennek a meggazdagodott, arrivista zsidóságnak társadalmi szerepéről beszéltem, mikor a junker-zsidó koalíció garázdálkodásait ostoroztam. Ez a zsidóság az, mely minden kormány választási kasszáját nemességért, címekért és állami szállításokért megtölti. És éppen ezért kell ezeket az urakat minduntalan lezsidózni, mert újdonsült kereszténységük és nemességük érdekében és származásuk elfeledtetésére a nép leggonoszabb ellenségeivel, tehát a dolgos, becsületes zsidóságnak is legnagyobb ellenségeivel szövetkeznek. A megnemesedett zsidó asszonyoknál nincs bigottabb társadalmi képződmény. És míg a Lassalle-ok típusa nem szégyenli zsidó származását, addig a megnemesedett s presbiterré vedlett Elek Pálokra nézve felette kellemetlen, ha kaszinói gavallérságu-

kat valaki lehámozza a zsidó uzsorás ismert világtörténelmi típusáról.

6. És ki tagadhatná, hogy a mai rémuralom a züllött vármegye, az aulikus nagybirtok és a feltörekvő zsidóság üzleti politikája? Az Elek Pálok pénze nélkül nem jöhetett volna létre ez a mai többség. (És ez az uzsorás leggyűlöletesebb alakja, nem pedig a falusi kocsma-uzsorás!) A mai parlamenti maffiát a meggazdagodott zsidóság görcsösen védelmezi. A parlamenti erőszakot védő ívet egy zsidó adta be: Telegdy (mert a keresztvíz itt nem használ – igaza van ebben a levélíró úrnak!): a mentelmi vész-bizottságot egy zsidó vezeti: Darvai; a házszabályrevíziót egy zsidó terjesztette be: Vadász Lipót; a haldokló Kovács Gyulát (íme egy becsületes zsidó, kire büszkék lehetünk!) egy zsidó rugdosta össze: Nagy Sándor; a budapesti törvényhatósági bizottság zsidó többsége akar a kormánynak mindenáron bizalmat szállítani stb., stb.

Erről volt szó cikkemben. Föltételeztem, hogy kultúremberekneк beszélek, akik jól tudják, hogy egész közéleti pályámnál s származásomnál fogva nem tehető föl rólam, hogy a Jézus, a Spinoza, a Heine, a Marx, a Lassalle faját általában s a magyar népjogok annyi nemes harcosát, szeretett bajtársaimat akarjam támadni, hanem egyesegyedül a Feudaljud típusát, minden népnyúzás s minden junker-erőszaknak ezt a mindenre kapható eszközét. Sajnos, a zsidó kispolgárság lelke még annyira benne van a gettóban, hogy liberalizmusa még mindig kimerül a sekély antiklerikális propagandában, és nem veszi észre, hogy a vallási fanatizmus a nép kizsákmányolásának a gyümölcse, s hogy e kizsákmányolásnak két történelmi gyökere van: a feudális földuzsora és a zsidó bankuzsora. Ennek a megállapításnak igazságán mit sem változtat az a tény, hogy a nagybirtok egy tekintélyes része ma már zsidókézen van, s hogy az uzsorás bankokban immár nagy számmal ülnek feudális grófok és kamarások is.

A gettó lerombolásának egyedüli eszköze a demokrácia: a jogkiterjesztés és a szabad vizsgálódás. Ne féljünk tőlük még akkor sem, ha néha régi érzékenységeket sértenek!

Kiváló tisztelettel
Jászi Oszkár

A nyílt levél a *Világ* 1912. június 15-i számában jelent meg (III. évf. 141. sz. 7–8. l.).

A H. Sz.-ben megjelent cikkemet: az 1912. május 23. című cikkről van szó (lásd Jászi Publicisztikája, 177. old.), melyben az uralmi helyzetet a „junker–zsidó koalícióban" jelöli meg.

Elek Pál: bankvezér, a magyar finánctőke egyik vezető képviselője.

Telegdy: Telegdi József munkapárti képviselő.

Darvai Fülöp: ügyvéd, képviselő.

Vadász Lipót: munkapárti képviselő, majd igazságügyi államtitkár, Tisza híve és barátja.

Kovács Gyula: függetlenségi (Justh-párti) képviselő, aki 1912-ben sikertelen merényletet követett el Tisza ellen, majd öngyilkosságot kísérelt meg az ülésteremben.

Nagy Sándor: ügyvéd, munkapárti képviselő.

Feudaljud: feudális zsidó.

98.

Apáthy Istvánhoz

Igen Tisztelt Tanár Úr! *Budapest, 1912. VI. 20.*

Engedje meg, hogy Justh Gyula megbízásából, valamint barátaim és a magam nevében is a következő ügyben kérjem bajtársi támogatását.

A politikai maffia minden követ megmozgat oly célból, hogy a választójog szövetségét megbontsa. Bókay lemondása a Liga elnökségéről is ilyen intrikákra és nyomásokra vezethető vissza. Most már azon lesznek, hogy a szabadkőműves és progresszív közvéleményt elkedvetlenítsék a harctól, s ezzel propagandánkat anyagi és erkölcsi erőforrásaitól fosszák meg.

Ilyen körülmények között nekünk újult erővel kell a harcot felvenni, s reorganizálni kell az Általános Egyenlő Titkos Választójog Országos Szövetségét. Ebben a munkában számítunk az Ön nagysúlyú és lelkes közreműködésére és kérjük, hogy a szövetség egyik alelnökségét elfogadni szíveskedjék.

Nagyban emelné ezen akció sikerét, ha a hétfői konferencián, mely Justh Gyula elnöklete alatt fogja megbeszélni további munkaprogramunkat, Tanár úr személyesen is részt venne.

Szíves távirati válaszát vagyok bátor tehát kérni úgy az alelnökség elfogadása, mint a hétfői találkozás kérdésében.

Abban a reményben, hogy lelkes és egyhangú ajánlatunkat elfogadni és ezáltal nagy ügyünket előrevinni szíves lesz.

Mély tisztelettel üdvözli kész híve

Jászi Oszkár

U. i.: A mai válságos időkben igen jelentős támogatás volna az is, ha Tanár úr Kenéz Bélát és Somló Bódogot is a Szövetségbe való belépésre bírná.

Bókai lemondása: Bókay Árpád orvosprofesszor, a magyarországi szabadkőművesség nagymestere volt.
Kenéz Béla: statisztikus, kolozsvári egyetemi tanár.

99.

Ady Lajoshoz

Igen tisztelt Tanár Úr! *Budapest, 1912. IX. 6.*

Nagyon kérem, legyen szíves engemet hétfőn délután 5–6 óra közt a Társadalomtudományi Társaságban (Anker-köz 4.) felkeresni, mivel nagyon szeretném szegény Endre egészségi állapotát és egyéb dolgait megbeszélni.

Meleg baráti üdvözlettel

Jászi Oszkár

100.

Ady Lajoshoz

Budapest, 1912. X. 23.

Kedves Barátom, Nagyon hálás volnék, ha alkalmat adna arra, hogy a T. T. propagandája és a radikális tanárok dolgában eszmét cseréljünk. Hétfőn, szerdán és pénteken 5–7 között mindig a T. T.-ben vagyok.

Meleg rokonszenvvel

Jászi Oszkár

101.

Ady Endréhez

Budapest, 1912. XI. 12. Kedd

Édes Barátom, Öcséd levele – minden melegsége dacára – kínosan érintett. Hogyan tételezhetitek fel rólam, hogy én részt vehettem egy olyan akcióban, mely az Ady névre valami árnyat vethetett? Nem volt ilyesmiről szó sem. Félreértés van a dologban.

Mikor a Te ügyeidről beszélgettünk, említettem Öcsédnek, hogy Irántad érzett testvéri szeretetem mellett nem vélek indiszkréciót elkövetni, ha anyagi dolgaidat is szóba hozom, mivel aggódom: nincsenek-e olyan terheid és kötelezettségeid, melyek talán kínosan nehezednek Reád? S itt említettem fel, hogy legutóbb is tudomásom volt valami nyomasztó és kellemetlen anyagi ügyről, melyben „a Martinovicsnak is közbe kellett lépni". Én itt azt a hibát követtem el, hogy a beszélgetés gyorsaságában ezt a kifejezést nem magyaráztam meg, s így kedves Öcséd joggal félreérthette. De erre akkor nem gondoltam. Tehát: *a Martinovics páholynak tudomása sincs az egész ügyről.* Ami a Martinoviccsal kapcsolatban történt, mindössze ennyi: Herzog a mai pénz-krízises állapotban nem tudta váltódat elhelyezni, de biztos reménye volt és van arra, hogy ha a viszonyok kissé konszolidálódnak (pár hét vagy pár hónap múlva), simán plaszírozhatja. Most már tekintve az ügy sürgősségét, a páholy két tagjával s velem beszélte meg a dolgot, és abban állapodtunk meg, hogy az összeget a jelzett időig előlegezzük. *Nota bene:* nem mint páholy, hanem mi, a Te barátaid, tisztelőid, híveid, akiket bántott még csak a gondolata is annak, hogy Neked kellemetlenséged lehetne.

Az egész dolognak tehát semmi jelentősége nincs, s én en passant csak azért említettem fel Öcsédnek, hogy tisztán akartam látni anyagi ügyeidben is. Tehát ismétlem, nem történt még csak olyan nüansz sem, amit megváltoztatni vagy reparálni kellene, s az említett négy ember kivételével *senkinek még csak sejtelme sincs kölcsönügyedről.* De ha az egész világ tudná, akkor sem hárulna egy atomnyi ódium se Rád, akinek eljárása mindvégig a legkorrektebb volt.

Szóval, kedves Barátom, nincs itt mit elintézni, s igazán a legnagyobb túlzottság volna, ha Te most pénzt akarnál felhajtani, ama baráti előleg visszafizetésére.

Szerettem volna mindezt élőszóval elmondani, de Lajos levelét csak késő este kaptam meg új címemen: II., Pasaréti út 79. De legközelebb felkereslek, hisz már oly rég szeretnélek látni.

Mondanom sem kell, hogy Lajos eljárása nagyon szép és nobilis volt, és az én hibám, hogy pontatlan kifejezést használtam.

De arról Te és ő is legyetek meggyőződve, hogy nevetek becsületét én épp oly szeplőtlenül akarom megőrizve látni, mint Ti.

Régi barátsággal és szeretettel ölel – és Lajost melegen üdvözli tisztelő híved

Jászi Oszkár

akinek épp szörnyű fejfájása van, ami mentse ki kusza sorait.

Martinovics-páholy: a magyar szabadkőművességnek azon páholya, ahol a radikálisabb elemek tömörültek, Jászi vezetésével.

Herzog Ede a páholy tisztségviselője volt. Lásd Ady E. levelei. Bp., 1983. II. köt. 365. old.

102.

Ady Endréhez

Kedves Endrém! *Budapest, 1913. I. 27.*

Express soraidat csak most elkésve kaptam meg, mivel egy hétig a Tátrában voltam pihenni. Nagyon sajnálom, hogy a Goga vacsorán nem lehettem jelen. Nem tudom, hogy a Goga Romanul-beli támadó cikkéről tud-e a Nyugat?

Már oly rég óta nem hallottam Rólad semmit, kedves jó Barátom, s nagyon-nagyon szeretnélek látni. Pláne most, ebben a sötét, véres konvulziók felé haladó időben.

Régi szeretettel ölel *Oszkár*

Kérlek, ments ki Kozmuczánál is. Magántelefonom száma 119-52. Talán egyszer megbeszélhetnénk egy találkozást.

Goga Romanul-beli támadó cikke: Egy anakronizmus: magyar nemzeti kultúra (Romanul, 1913. jan. 7.). A cikket saját fordításában teljes egészében közli és sovinizmusát bírálja Braun Róbert: *Goga Oktavian a magyar kultúráról.* (H. Sz. 1913. I. 199–212. l.). Ady a Nyugatban válaszolt: *Goga Oktavian vádjai* (1913. I. 789–790. l.). Itt utal a „Goga vacsorára" is: „Csak tegnap volt, amikoris baráti asztalhoz kerítettem Gogát Ignotusékkal."

Goga Octavian (1881–1938): román költő és politikus. Ez időben Ady fordítója és barátja. Az 1920-as évektől többször miniszter, rövid ideig miniszterelnök.

Kozmutza Béla dr.: orvos, a Városmajor Szanatórium tulajdonosa.

103.

Ady Endréhez

1913. IV. 13.

Édes jó Barátom, nagyon megörvendeztettek kedves soraid, melyek tartós javulásodról tanúskodnak. Életem egyik legnagyobb vágya, hogy ezt a mai krízist leküzdjed és újult erővel tölthessed be azt a szerepet, mely egyedül Neked adatott Magyarországon.

Új könyved megjelenése is biztató jel ebben az irányban. Nagyszerű, nemesen érett szépségei, páratlan, jobb időket ígérő muzsikája, büszke, magányos világnézete vidám üzenet a Barátoknak és a bajtársaknak, intő memento az ellenségeknek és az álbarátoknak, hogy az Ady Endre géniusza még egyre emelkedő pályán halad.

Hogy ebből a fenséges aratásból egy részt külön nekem szántál – méghozzá a hit és a bizalom annyi melegségével! – abban a Te csodálatos intuíciód megható jelét látom. Nyilván megérezted, hogy a mai, borzasztó magyar jelenben, súlyos és eredménytelen harcok után, sötét reménytelenség közepette jobban szükségem van, mint bármikor, a Te vateszi előrelátásodra és zsoltáros melegségedre... Hálásan köszönöm jóságodat. –

– Azóta szegény Géza bácsi nagy kínok között itt hagyott bennünket, s gyönyörű életköszöntő görög alakjának távozása nagyon megrendített, a Máli fájdalma nélkül is.

Vigyázz Magadra Édes Barátom. Győzd le az egyedüli komoly démont, mely ragyogó életutadat fenyegeti, s mielőbb teljesen gyógyultan jöjj vissza barátaidhoz és híveidhez, akik mind nagyon és

igazán szeretnek. Ezek sorában pedig tartsd meg továbbra is életedben számomra azt a külön helyet, mely egyik legnagyobb örömem, vigaszom és büszkeségem.

Ölel szeretettel
Oszkár

új könyved: A magunk szerelme.
egy részt külön nekem szántál: Ady az egyik versciklust Jászinak ajánlotta (Sípja régi babonának).
Géza bácsi: Moskovitz Geiza, Lesznai Anna édesapja.

104.

Babits Mihályhoz

Igen tisztelt Tanár Úr! *Budapest, 1913. IV. 19.*
A Szabad Iskolában tartott Dante Kollégiuma oly nagy és tartós érdeklődést keltett, hogy nagyon szeretném előadásának egy részletét a Huszadik Században kiadni. Igen lekötelezne tehát, hogy ha előadásának Dante politikai és társadalmi világfelfogására vonatkozó részét szemlénknek átengedni szíveskednék.

Kiváló tisztelettel kész híve *Jászi Oszkár*

Babits előadása nem jelent meg a H. Sz.-ben.

105.

Ady Endréhez

Édes jó Barátom, *Budapest, 1913. VII. 20.*
Íme tudatom Veled, hogy elvettem Lesznai Annát. Mindketten reméljük, hogy Veled való barátságunk ezáltal még szorosabbra fűződik. Legyen a Pasarét az a hely, hol Magadat kipihened és jól találod. Isten áldjon meg.

Oszkár, Máli

Öcsédet és családját üdvözöljük.
Nagyon szeretnénk hogylétetekről hallani.

Pasarét: Jászi édesanyjának háza (Pasaréti út 79., ma Virágárok u. 6/b.). A következő évben, a kert felső végében Lesznai Anna saját tervei alapján külön házat építtetett számukra.

106.

Justh Gyulához

Kegyelmes Uram! *Budapest, 1913. X. 28.*

Hálásan köszönöm meleg és rendkívül jóleső szerencsekívánataidat. Feleségem, ki velem együtt lelkesedéssel szemléli a demokrata eszmékért vívott lankadatlan harcodat, hálásan olvasta kedves soraidat.

Én hosszabb ideig Olaszországban tartózkodtam, s így csak elkésve értesültem Fiad házasságáról. Engedd meg, hogy elkésve is őszinte szerencsekívánataimat fejezzem ki Neked.

Ami Makóra való szíves meghívásodat illeti, úgy annak a legnagyobb örömmel fogok eleget tenni. Csak az az egy nehézség van, hogy szombat délután Kolozsvárt az egyetemen kell előadást tartanom, de legrosszabb esetben éjszaka utazom Makóra. Csak arra kérlek, Kegyelmes Uram, légy szíves a makói gyűlés pontos idejét velem közölni, hogy aszerint oszthassam be időmet.

Abban a reményben, hogy beszámolódkor híveid már teljes egészségben fognak üdvözölhetni,

a viszontlátásig is mély tisztelettel köszönt szolgálatra kész híved

Jászi Oszkár

szerencsekívánataidat: nyilván a Lesznai Annával kötött házasságához.
Makóra való szíves meghívásod: Justh Gyula Makó képviselője volt, és ebben az időben sűrűn tartott beszámolót választóinak.

107.

Ady Endréhez

(Zágráb, 1913. XI. 28.)

Ahova az ember nyúl: csupa seb és csupa betyárság. Itt mindent megmérgeztek, megvettek és agyonpanamáztak. Itt alig van ország.

Szeretettel ölel
Oszkár

108.

R. W. Seton-Watsonhoz

Budapest, 1914. IV. 27.

Kedves Uram és igen tisztelt Kollégám,

Két levelét csaknem egyidőben kaptam meg, mivel távol voltam Budapesttől. Visszatérésem óta pedig annyira túl voltam halmozva munkával, hogy mindeddig képtelen voltam válaszolni Önnek.

Az Ön terve nagyon érdekel, és sok sikert kívánok megvalósításához. Meggyőződésem, hogy szükség van egy pártatlan fórumra az európai nemzetiségi kérdésben, s hogy e hiány pótlására Ön lenne „the right man on the right place".

Ami az Ön ajánlatát illeti, hogy írjak cikket az Önök folyóiratának első számába, az számomra megtiszteltetés, és én készséggel hajlok a teljesítésére is. Ezzel kapcsolatban azonban egy kérést kell Önhöz intéznem.

Ön tudja, milyen nehéz és kényes helyzetben vannak Magyarországon azok, akik a soviniszta hazafiság álarcát viselő feudalizmus ellen küzdenek. Ezért én csakis olyan irodalmi propagandában kívánok részt venni, amely megbélyegzi a magyar oligarchiának a nemzetiségek nyelve és kultúrája ellen elkövetett súlyos vétkeit, de ugyanakkor tiszteletben tartja annak a magyar népnek az eszményeit és jogos önszeretetét, amely államunk történelmi keretei között akarja megvalósítani a termékeny harmóniát az összes nemzetiségek között. Ezért arra kérem Önt, hagyja ki programjából az

ellenségességnek minden látszatát *nem a magyar uralkodó osztályokkal, a magyar nép és a nemzetiségek jogainak bitorlóival szemben,* hanem magával a magyar nemzettel szemben. Ezt a szempontot annál is inkább figyelmébe ajánlom, mert ez nem csupán az ésszerű eljárást jelenti, hanem, nézetem szerint, a magyar fejlődés teljes igazságát képviseli.

Május végén valószínűleg Budapesten leszek, s nagy örömömre szolgálna, ha élőszóban beszélgethetnék Önnel tervéről, mely Magyarország jövője szempontjából is rendkívül jelentős.

Őszinte tisztelettel és nagyrabecsüléssel

Jászi Oszkár

A levél eredetije francia nyelvű.

az Ön terve: a *The European Review* című negyedévi folyóirat alapításáról van szó, amit a háború meghiúsított.

the right man on the right place: a megfelelő ember a megfelelő helyen.

109.

Ady Lajoshoz

Kedves Barátom! *Budapest, 1914. V. 15.*

Úgy látszik, hogy az Országos Radikális Pártot a közeljövőben meg fogjuk alapítani. Nagyon kérlek tehát, légy szíves röviden összefoglalni azokat a tanügyi követeléseket, melyeket a radikális középiskolai tanárság támaszt ez idő szerint. Egy rövid, csak a nagy elvi szempontokra kiterjedő tervezetet kérnék, mivel arra kell törekednünk, hogy programunk túl hosszú ne legyen.

Minthogy ez a kérdés már valószínűleg a jövő hét elején aktuális lesz, igen kérlek, légy szíves lehetőleg mielőbb a konceptust rendelkezésemre bocsájtani.

Üdvözöl igaz híved
Jászi Oszkár

110.

Ady Endréhez

Édes jó Barátom! *Budapest, 1914. VI. 1.*

Köszönöm szívemből buzdításodat és bajtársi együttérzésedet. Nehéz küzdelmünk lesz, de nagy lendülettel mennek a dolgok. Vázsonyi nem képes az új pártot megfojtani, bárhogy szeretné is. A 6.-i alakulás lelkes, impozáns és nagystílű lesz. Igen kérlek, üdvözöld nehány sorban a pártot, ha már személyes megjelenésed nem lelkesítheti a harcosok elszántságát.* A Te neved a legragyogóbb zászló az első felvonulásra.

Öcséd helyzetét megértem és méltányolom. Nem szabad egy komoly pozíciót kockára tenni. A radikális tanárok egy részével való ellentétét is, remélem sikerült kiegyenlíteni.

Hogy vagy édes Endrém? Írj sokat Magadról és terveidről! Amál melegen üdvözöl, én pedig régi barátsággal ölellek és szeretlek *Oszkár*

az új pártot: útalás a Radikális Párt megalakítására, l. Publicisztika, 213. l.
üdvözöld néhány sorban a pártot: Ady üdvözlő versei *A Tűz ünnepén* (Jászi Oszkárnak); *A tábortűz mellett.*
öcséd helyzetét megértem: ld. az előző levelet.

111.

Ady Endréhez

1914. VI. 3.

Édes jó Endrém! Nagyon köszönöm kedves soraidat és szíves hívásodat. Bizony most a párt annyira igénybe veszi munkámat és idegeimet, hogy pihenésre egyelőre nem gondolhatok. Ne tartsd tehát Magadat semmiben sem vissza! Pedig nagyon szeretnék Amállal egy kicsit szűkebb hazánkban körülnézni, s meglátni a Te

* Pihenésedet azért *nem szabad* félbeszakítanod!

földedet. Remélem, lesz rá még alkalom. Addig is hálásan köszönjük Amállal együtt kedves Szüleidnek meleg meghívását. Kedves jó Anyádnak kézcsókomat, Édes Atyádnak mély tiszteletemet jelentve

Téged édes Endrém régi szeretettel ölel *Oszkár*

Kérlek írj egészségedről!

112.

Ady Endréhez

Kedves jó Endrém! *1914. VI. 10. Szerda*

Vasárnap Nagyváradon bontunk zászlót. Valóságos ünneppé avatnád ezt a napot, ha Te is megjelennél abban a városban, melyet nem kis részben a Te munkád formált azzá, ami ma.

A viszontlátás reményében ölel szerető hű barátod *Oszkár*

A Radikális Párt június 14-i nagyváradi alakuló gyűlésén Ady megjelent, és fel is szólalt. Versét és beszédét nagy ünneplésben részesítették. Az erre az alkalomra írt verse: *Várnak a táborozók.*

113.

Ady Endréhez

[Riccione, Olaszország 1914.] VIII. 3.

Néhány napos pihenés után indulok haza, telve kínzó aggodalmakkal és gyötrelmes fájdalmakkal. Ha valami csoda nem jön, a világtörténelem legnagyobb katasztrófája előtt állunk.

Szeretettel áld és ölel *Oszkár*

114.

Ady Endréhez

Édes Barátom, *Budapest, 1914. VIII. 12.*
köszönöm kedves leveledet. Annyi sok gyötrelem és kínzó izgalom között jól esett érezni, hogy e szörnyűséges krízisben is, miként az élet legtöbb dolgában, ugyanazon benyomások alatt állunk.

Nagyon szeretnélek látni, s élő szóval kicserélni Veled gondolatainkat. De talán jobb, ha most falun vagy. A nagyváros túlfűtött levegője még jobban elhomályosítja a szemeket, s elvágja a jövő perspektíváit. Én is tűrhető óráimat csakis a Pasarét csendjében kapom. Itt olykor rendet, történeti szándékot, isteni akaratot tudok észrevenni civilizációnk felborulásában. Olykor, nehány percre, hogy azután újra elveszítsem a fejemet.

A katasztrófától eltekintve, az a sok erkölcsi silányság is irritál, melyekkel lépten-nyomon találkozik az ember. Mily jól esett minden igaz szívnek hatalmas biblikus poémádat olvasni a Világban. „A madár fiaihoz" hasonló hangulat fogott el valamennyiünket.

Édes Endrém, óvd Magadat, ne veszítsd el életbizalmadat. Az új koroknak még nagyobb szüksége lesz a Te jövőbe világító költészetedre.

Rendszeres híreket vár Tőled és régi szeretettel ölel hű barátod
Jászi Oszkár

Amál is meleg barátsággal üdvözöl.

hatalmas biblikus poémádat: Esaiás könyvének margójára.

115.

Ady Endréhez

Budapest, 1914. VIII. 27.
Édes jó Endrém, Kedves soraidnak nagyon örültem. Be jó volna élő szóval is kibeszélni magunkat! Nagyon átérzem és osztom aggodalmaidat. De talán mégis túl pesszimista vagy. Az egyén sorsa

gyakran ellentétes a közösségével. Most is lehetetlen olyan világesemények közeledését észre nem venni, melyek nagy kárpótlásokat, sőt boldogságokat fognak nyújtani a *jövőnek* a *jelen* gyötrelmeiért. Persze a mai nemzedék s főleg a progresszív tábor sorsát ezektől függetlenül kell megítélni, s itt nagyon is lehet, hogy sötét prognózisod be fog válni. De ez nem lehet ok arra, hogy bátran előre ne haladjunk eszményeink felé.

Kérlek, édes Endrém, adj gyakran hírt magadról. Öcsédtől örömmel hallottam, hogy jól vagy, s készülsz boldogságodhoz.

Ezt szívből kívánja s régi szeretettel ölel

Oszkár

Amál sokszor és melegen üdvözöl.

készülsz boldogságodhoz: utalás Ady és Csinszka közelgő esküvőjére.

116.

Ady Endréhez

Édes jó Endrém, *Budapest, 1914. X. 5. Hétfő*

kedves soraidnak nagyon megörültem. Ezekben a sötét időkben vigasznak és a sors ujjmutatásának érzem, hogy a Te érzelmeid és átlátásaid párhuzamosan haladnak az enyéimmel. Igen, mi megmaradunk végig, híven és következetesen, azoknak, akik voltunk, s a hurráh hazafiság nem fogja megzavarni lelkiismeretünk szabadságát. És eljön az idő, amikor újra kell kezdeni a kultúra és a szabadság munkáját. Akkor majd ál-pózok és hazugságok nélkül hivatkozhatunk lelki fejlődésünk zavartalan becsületességére és arra, hogy sohasem tagadtuk meg azt a nemzetközi szolidaritást, melynek katonáiként akarunk élni és meghalni. – –

Örvendek, édes Endrém, hogy Pestről, a cinizmus és a frivolitás metropolisától távol vagy, bármennyire szeretnék is gyakran Veled lenni. De ezeket a válságos időket szebben, termékenyebben és – ami a fő – kevesebb kínlódással lehet a falu tisztább és közvetlenebb légkörében átélni.

E helyzeti előnyön kívül, jó volt a Sors Hozzád abban is, hogy lelki küzdelmeidet lecsendesíti Menyasszonyod szelíd és édes szavaival. Amállal együtt boldogok volnánk, ha mielőbb megismerkedhetnénk vele, kit már a távolból is oly őszintén szeretünk. Az árvaszék döntését türelmetlenül várjuk.

Egyébként semmi újság, csak fájnak a napok és fojtogat a sötétség és gyötör a tehetetlenség.

Régi szeretettel ölel hű barátod *Oszkár*

árvaszék döntését: Csinszka férjhezmeneteléhez volt szükség rá, Boncza Miklós ellenkezése miatt; a házasságkötési engedélyt végül 1915 márciusában kapták meg.

117.

Justh Gyulához

Kegyelmes Uram! *Budapest, 1915. X. 12.*

Többen fáradozunk azon, hogy a mellékelt manifesztumot kibocsássuk, s a nagyközönséget az emberiség és Magyarország igazi érdekeire figyelmeztessük. Kilátás van rá, hogy 30-40 olyan aláírást kapjunk, melyek valóban az egész magyar közvéleményt képviselik: minden pártból és osztályból. Képviselők, egyetemi tanárok, írók, művészek, a munkás és női szervezetek vezetői támogatnák a mozgalmat.

Jelenleg Giesswein Sándor, Zipernowszky Károly egyetemi professzor és én gyűjtjük az első, vezető aláírásokat, oly egyéniségekét, akiknek csatlakozása a manifesztumnak különös súlyt és jelentőséget adna.

Abban a reményben, hogy a *visszakérőleg* idezárt felhívásban kifejtett gondolatok a Te meggyőződésedet is kifejezik, Kegyelmes Uram, bátor vagyok arra kérni, hogy jó ügyünket nagy neved hatalmas tekintélyével támogatni kegyeskedjél.

Mély tisztelettel lekötelezett régi híved

Jászi Oszkár

U. i. Természetesen terveinket csak akkor realizáljuk, ha megfelelő számú és súlyú pártközi aláírás fog rendelkezésünkre állani, ami a jelek után ítélve valószínű.

Zipernovszky Károly (1853–1942): gépészmérnök, egyetemi tanár, a Ganz Villamossági Művek egyik létrehozója, a magyar elektrotechnika egyik legjelesebb úttörője.

A manifesztum szövegét nem ismerjük. A jelek szerint – talán megfelelő számú aláírás hiányában – végül nem adták ki.

118.

Braun Róberthez

Budapest, 1916. I. 10.

Kedves Barátom, átutazóban vagyok itt. Holnap Szerbiába megyek, onnan talán Albániába, ha rándult lábam bírja. Kedves leveleidre csak röviden válaszolhatok. Elég önző vagyok rá, hogy azt kívánjam, bárcsak február elejére halasztanák szabadságodat. Akkor inkább találkozhatnánk. A szlovén tanulmányodat nagyon kíváncsian várom. Bizonyára mintája lesz oly nemzetiségi monográfiának, melyekre szükségünk volna. A *Világ* azt hiszem akadálytalanul kiadhatja a tervezett cikket. Mindenesetre távollétemben is keresd fel Purjeszt. Ő nagyon értékeli munkásságodat, s mondta, hogy a békében erősebb szálakkal szeretne a laphoz fűzni.

Tavaszra, előreláthatólag, szörnyű dolgok fognak következni. Az angolok és franciák egy olyan arányú offenzívát jelentenek be, amihez képest minden eddigi csak előkészület volt. Mindennek dacára hiszek a nyárig eljövendő békében. Ha a politika matematikai jellegű diszciplína volna, s a háború a népesség számának s gazdasági erejének függvénye: akkor a Ti prognózisotok helyes volna. Ámde a népek fejlődésének ezeken kívül egész más feltételei vannak, s a háború, hitem szerint, nagyobb mértékben metafizikai, semmint ökonómiai jelenség. (Diszkrét közlés: nehogy „szabadgondolkodó" barátaink keresztet vessenek magukra!) Ha csakugyan így van, Németországot nem lehet letörni. Dacára a „porosz mili-

tarizmusnak" ő ma inkább képviseli az emberi haladás ügyét, mint az entente.

Mindezekről nagyon szeretne elbeszélgetni Veled és szeretettel ölel barátod:

Oszkár

holnap Szerbiába megyek: Jászi a világháború idején, főként 1915–16-ban, a Világ haditudósítójaként többször hosszabb időt töltött a keleti és a déli fronton.

szlovén tanulmányodat: Braun Róbert három tanulmányt közölt a H. Sz.-ban a szlovén kérdésről: *A délszlávok és a szlovén kérdés kezdetei* (1917. I. 193–215. l.); *A szlovén nemzeti eszme fejlődése 1848-tól Bleiweis haláláig* (H. Sz. 1917. I. 289–316. l.); *A szlovén eszme napjainkban* (H. Sz. 1918. I. 129–145. l.).

119.

Braun Róberthez

[1916] IV. 19.

Kedves Róbertem. Mindkét kedves leveledet már csak Montenegróból visszatérve vettem. Örvendek, hogy jól megy dolgod, s hogy friss szellemed az új helyzetből is ki tudja aknázni a legszebbet s a legérdekesebbet.

Piros húsvéti tojásként közlöm Veled, hogy itt *makacs* és *határozott* békehírek fújdogálnak, mégpedig magas ajkakról. Pesten is a politikai körök a nyárig békét várnak. Én sajnos még mindig nem látom az új egyensúly-helyzet körvonalait, de azért, mint *tünet*, ez a békehit örvendetes és vigasztaló.

Montenegróban sok érdekes dolgot láttam. A kis államiság szomorú csődje ez a szerencsétlen ország. A délszláv problémát alkalmam volt a Balkánon egy másik oldalról szemügyre venni, s ma is egyik legfontosabb európai feladatot látok benne. A déli Svájc megszülethetésének kérdése ez. A feleletet rá – egyre biztosabban – Közép-Európa szervezésében látom.

Kedves Róbert, már nagyon szeretnélek látni. De szép volna, ha húsvét alatt találkozhatnánk. Egy egész csomó kérdésről szeretnék Veled eszmét cserélni. Én nemcsak a háború utáni közéleti viszo-

nyokat látom sötét színben, de a mi szükebb, progresszív háborúnk ügyeit is. Alig hiszem, hogy a kooperáció a régi keretekben fenntartható. Olyan súlyos politikai, sőt erkölcsi ellentétek tornyosodnak. Ha a harctérről hazakerülők nem hozzák magukkal a szellemi és morális felfrissülés levegőjét: akkor igazán egy koncentrált belső fejlődés marad egyedüli lehetőségünk, míg a közéletet rá kell bízni a dogmatikus kiabálókra és az üzletemberekre.

Holnapután pár hétre valószínűleg hazamehetek. Következő útitervem még bizonytalan. A Te munkásosztagod persze Karinthia felé vonz.

Szeretettel ölel s minden jót kíván igaz barátod

Oszkár

Közép-Európa szervezésében látom: a háború utáni közép-európai vámszövetség gondolata ez idő tájt a nemzetközi érdeklődésnek és a magyar progresszió vitáinak is a középpontjában állt. Ld. a TT 1916. elején lezajlott vitáját (H. Sz. 1916. I. 409–533. l.). Jászi csak 1917-ben vetette el határozottan ezt a Közép-Európa-eszmét.

120.

Braun Róberthez

1916. V. 27.

Kedves Róbert, soraidra csaknem egy hónappal elkésve felelek. Oka, hogy odahaza sok apró-cseprő dologgal voltam elfoglalva (köztük egy Montenegróban felszedett tüdő- és gégehurut), úgy hogy a levéliráshoz nem volt kellő nyugalmam és kedvem.

Azt is reméltem, hogy mielőbb meglátogathatlak, de sajnos kevés rá a kilátás. Nem sikerült kiküldetést kapni arra a vidékre. Mindenesetre légy szíves megírni, hogy a Te stációd honnan leginkább megközelíthető, s hogy az olasz offenzíva nem változtatja-e meg elhelyezésedet?

Közép-Európa dolgában nagy érdeklődéssel olvastam véleményedet. Sajnálom, hogy e nagy kérdésben nem értünk egyet. Ha Kunfi, Szende, Rónai ellene vannak Közép-Európának: ezt értem, hisz ők elsősorban a *vámuniótól rettegnek,* melyet ez a terv előbb-utóbb

magával hozna. De hogy Te, aki a vámunió gondolatának lelkes híve vagy, hogyan és miért ellenezheted a koncepciót: ezt őszintén szólva megmagyarázni nem tudom, különben formailag logikus okfejtésed dacára sem, és kénytelen vagyok véleményedet: a *logique des sentiments* számlájára írni. Hiába, ti elsősorban a porosz militarizmust, a „junkerség uralmát" látjátok, a Naumann kardcsörtető argumentumait, s azt az egész háborús ideológiát, mely a nagy átalakulást szükségképp kíséri. De vajon csakugyan ez-e a nagy világtörténelmi folyamat lényege? Valóban elképzelhető-e, hogy az a nagy világgazdasági integráció, melyet Közép-Európa jelentene, kevesebb produktivitást, tehát kevesebb demokráciát és népkultúrát adna, mint a statusquo? Vajon nem komikus-e, hogy ti a magyar demokráciát véditek a német osztályuralommal szemben?

Lehet, hogy tévedek. Mindenesetre a Te véleményed jó lecke volt a számomra: *mérsékletre int.* Az ellenvéleményt ugyanis talán túl hevesen támadtam, mivel a magyar uzsorakapitalizmus (Lánczy et consortes) visszhangját véltem benne feltalálni. A Te állásfoglalásod után be kell ismernem, hogy itt nemcsak ellentétes érdekek, de jóhiszeműen ellentétes, tudományos vélemények is szemben állanak. Szeretném, ha a H. Sz. Közép-Európa kötetéhez fűznéd mondanivalódat. Kérlek, ez alkalommal reflektálj behatóbban a Dániel, Ervin, Ignotus és az én argumentációmra. Tudod, a Te véleményedre mindig nagy súlyt helyeztem, s most egyenesen fájó érzés, hogy e sorsdöntő kérdésben eltávolodtunk egymástól. ––

Otthonlétem alatt barátainkkal behatóbban tárgyaltuk a jövő, a mi szűkebb jövőnk lehetőségeit is. Valószínűleg a T. T. megerősítése lesz az a keret, mely a Világ mellett a legtöbb és legkomolyabb munkalehetőségeket fogja nyújtani. Nagyon szeretném, ha a Te közreműködésedet még élénkebben és intézményesen megnyerhetnők. Egy nagy háborús felvétel terve is előttem lebeg, melyhez szintén a Te vezetésed kellene.

Írj mielőbb és sokat Magadról.

Szeretettel ölel
Oszkár

Közép-Európa dolgában: Braun nyilván Jászihoz írt levelében fejtette ki véleményét, a H. Sz.-ben nem jelent meg ilyen tárgyú írása.

a H. Sz. Közép-Európa-kötete: a H. Sz. az 1916. június–júliusi kettős száma ismerteti a TT másfél hónapig tartó, összesen tíz ülésből álló vitájának anyagát.

121.

Károlyi Mihályhoz

Méltóságos Képviselő Úr, *[Budapest, 1916 vége]*
bocsássa meg, hogy nagy politikai elfoglaltsága közepette soraimmal zavarom, s arra kérem, szenteljen egy kis időt a következő meggondolásoknak: Az Új Magyarország nem tud megszületni, mert a demokrácia követelése szembe került egy *rosszul értelmezett* nemzeti posztulátummal. Tiszát nem tudják megbuktatni, mivel a demokrácia rohamát mindig fel tudja tartóztatni a nemzetiségek oltalmát sürgető államrezon emlegetésével. A háború ellen sem lehet hatékonyan küzdeni addig, amíg állandó, rejtett háború folyik idehaza, az ország nemzetiségei között. Azt az erkölcsi tőkét, melyet Ön a legjobb külföldi közvélemény előtt szerzett és szerezni fog, minduntalan tönkreteszik és lejáratják azok, akik a nemzeti demokráciát mint magyar rémuralmat értelmezik.

Ezt a dilemmát meg kell oldani, mert nélküle nincs kivezető út a mai abszolutizmusból és kulturálatlanságból. Általános választójog és nemzetiségi elnyomás kizárják egymást, mint tűz és víz. Épp azért Tisza minduntalan arra használja fel a nemzetiségi hecceket, hogy a magyar demokráciát kompromittálja Bécsben és Berlinben.

Tudom, hogy Ön ezt a dilemmát már észrevette, s keresi a megoldás útját. Azonban Önt egyéb problémák annyira lekötötték eddig, hogy talán nem tekintheti át a kérdés egész komplexumát. Ezért vagyok bátor felhívni figyelmét a mellékelt könyvre, melyben sokévi stúdium eredményét foglaltam össze. Jól tudom, e munka nem egy részletkérdésben időközben elavult, különösen a magyar történelmi rész itt-ott revízióra szorul. De azt hiszem, nagyban és egészben helyesen diagnosztizálja a bajt, és kielégítően jelöli meg az orvosszereket.

Kérem Méltóságodat, olvassa el, legalábbis a könyvnek aktuális fejezeteit. Merem remélni, hogy intuitív szelleme és nemes lelkülete könnyen be fog hatolni a probléma lényegébe, s ha ez sikerült, kész a megoldás és a program. Ha itt-ott kételyei vannak, szíve-

sen állok rendelkezésére, hogy élőszóval kiegészítsem argumentumaimat, esetleg kikorrigáljam tévedéseimet.

Mikor erre kérem Képviselő Urat, igazán nem az író hiúsága vagy a kutató elfogultsága szól belőlem, hanem egy tíz évi megfigyelésen és töprengésen alapuló meggyőződés. Ön ma talán az egyedüli ember, aki átvezethetné az országot a modern demokráciába. Ámde nemes küzdelme erőtlen marad mindaddig, amíg épp szövetségesei és pártfelei verik ki kezéből a demokrácia kardját a nemzetiségi türelmetlenség tőrével. A háború, úgy látszik, végefelé közeleg. Készülni kell a békét követő végső küzdelemre. Addig az Ön kezében kell lenni az általános választójog gyalogsága mellett a nemzetiségi egyenjogúsítás tüzérségének is. Enélkül lehetetlen legyőzni Tiszát és a feudális-plutokratikus reakciót.

Őszinte tisztelettel és nagyrabecsüléssel igaz híve *Jászi Oszkár*

A levél valószínűleg az első, melyet Jászi Károlyihoz intézett. A fogalmazvány Jászi hagyatékában maradt fenn több törléssel és javítással, címzés és keltezés nélkül. Lehetséges, hogy Jászi végül nem küldte el, hanem mondanivalóját a *Csinálják már az új háborút* című cikk útján közölte Károlyival. L. Jászi Oszkár Publicisztikája, 242. l.

a mellékelt könyvre: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés című Jászi-mű.

122.

Apáthy Istvánhoz

Mélyen tisztelt Professzor Uram, *Abbazia, 1917. VIII. 15.*

engedje meg, hogy egy ügyben, mely egyaránt mindkettőnknek szívén fekszik, soraimmal zavarjam, s nagybecsű tanácsát kikérjem.

Arról van szó, hogy – mint bizonyára tudni tetszik – a kolozsvári választójogi Liga titkára útján felkért arra, hogy szeptember hó folyamán Kolozsvárt egy felvilágosító előadást tartsak *A választójog és a nemzetiségi kérdés* címen.

Én természetesen erkölcsi kötelességnek érzem minden oly meghívásnak eleget tenni, mellyel a választójog ügyének használhatok. Ámde éppen e tekintetben vannak itt komoly aggályaim. Vajon az

én exponált, a nacionalista sajtó által annyiszor meggyanúsított s mindig üldözött személyiségem alkalmas lehetne-e az erdélyi közvélemény felvilágosítására és megnyugtatására még akkor is, ha a legnagyobb mérséklettel, körültekintéssel, minden jóhiszemű érzékenységet tisztelve és kímélve beszélnék?

Ez itt a főkérdés, melyet én a távolból nem bírálhatok el. De föltétlenül megbízom az Ön taktikai tisztánlátásában. Önnek kell elbírálnia mélyen tisztelt Professzor úr, hogy az én tervbe vett előadásom *javára lehet-e az ügynek*, melyért oly aggódó szeretettel harcolunk, s nem válhatik-e belőle olaj a soviniszta gerjedelmek tüzére? Nem volna-e például jobb, ha másvalaki, elsősorban Ön, igen tisztelt Tanár úr, akiben nacionalista köreink jobban megbíznak, mint énbennem, venné magára ezt a munkát?

Ezt nagyon jól meg kell gondolni, hisz egész küzdelmünk Achilles-sarkáról van itt szó. Nagyon kérem, *tegyen félre mindenféle udvariassági vagy egyéb személyi szempontot*, s úgy mondjon véleményt. Én mindenesetre az Ön álláspontjától teszem függővé végleges elhatározásomat.

Szíves válaszát már Budapestre kérem, mivel 20. körül befejezem itt kúrámat.

Fáradozását már előre is megköszönve, mély tisztelettel üdvözli Professzor Uram, kész híve

Jászi Oszkár

Kertész úrnak nem adtam végleges választ, mondván, hogy előbb információkat fogok beszerezni, de Tanár úr nevét nem említettem meg, nehogy bármiképp is feszélyezve legyen a tanácsadásban.

123.

Babits Mihályhoz

Kedves Barátom! *Budapest, II. Pasaréti út 79. 1918. IX. 24.*

Szíves soraid nagyon megörvendeztettek. Jólesik hallani, hogy egészséged javulóban van. És ha ehhez az eredményhez ez a kis pasaréti tej csakugyan hozzájárult: akkor kis intervencióm busás

jutalomra talált! Csak pihend ki jól Magadat és térj vissza viruló egészségben, kedves Mihály! Nagy szükség lesz a Te tiszta és pártatlan egyéniségedre az elkövetkezendő fergeteges időkben. – Szegény Ervin állapota nem javul. Rosszabbodik. Nagyon kétségbe vagyok esve, és félelemmel tekintek a jövőbe.

Arra kérlek, légy szíves a mellékelt korrektúrát postafordultával visszaküldeni, mivel az új rovatot a Te neved dicsével akarjuk elkezdeni.

Már van körülbelül 30 tárcánk, több elsőrangú. A rovat nagyon sok munkát ad, de abban reménykedem, hogy majd ha Aladár hazatér, leveszi rólam a teher egy részét. Most igazán reggeltől éjfélig dolgozom, Huszadik Század, Tárca, Politika, Szociológia – ez igazán több, mint amit vállaim megbírnak.

Kedves jó soraidat hálásan megköszönve igaz szeretettel üdvözöl tisztelő híved és barátod

Jászi Oszkár

pasaréti tej: a háború végi ínséges időkben Jásziék gyermekeik ellátására kecskét tartottak pasaréti kertjükben.

Ervin állapota nem javul: Szabó Ervin egy héttel később meghalt.

az új rovatot a Te neved dicsőségével akarjuk elkezdeni: A *Világ* új tudományos tárcarovatáról van szó, amelynek első cikkét Babits írta *Leibniz mint hazafi* címmel.

Aladár: valószínűleg Schöpflin Aladár.

124.

Körkérdés a nemzetiségi problémáról

Mélyen tisztelt Uram! *Budapest, II. Pasaréti út 79. 1918. IX. 26.* Most, amikor a nemzetiségi probléma és a népek önrendelkezési jogának a kérdése egyre nagyobb mértékben foglalkoztatja a közvéleményt, amikor a leendő békekötésnél is azok kétségtelenül jelentékeny mértékben fogják befolyásolni a kialakuló új világrendet: helyesnek és termékenynek ítéltük Réz Mihály egyetemi tanár úrnak azt a javaslatát, hogy vitassuk meg e problémakör tudományos alapjait.

Azt szeretnők tehát, ha az idemellékelt két ellentétes látószögből kiinduló dolgozat alapján a felvetett kérdésekhez hozzászólnának a magyar közéletnek azok a férfiai, akik akár elméleti, akár gyakorlati téren bebizonyitották, hogy a napi politika múló kompromisszumainál mélyebb szempontok vezetik őket e problémák kezelésénél.

A művelt magyar közvélemény talán még soha nem érezte mélyebb tájékozódás szükségét ezen a területen, mint éppen ma. Azért reméljük, hogy Ön, mélyen tisztelt Uram, nagy tudásával és gazdag tapasztalataival hozzá fog járulni az eszmék tisztázásához. Kérjük tehát, fejtse ki álláspontját néhány sorban, vagy pár oldalon.

Szíves fáradozásait előre is megköszönve és válaszát október hó 20-ig várva, fogadja mélyen tisztelt Uram őszinte nagyrabecsülésünk nyilvánítását.

Dr. Jászi Oszkár

az ide mellékelt, két ellentétes látószögből kiinduló dolgozat: Réz Mihály: *A nemzetiségi kérdés a politikatudomány szempontjából;* Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés a társadalom és egyéni fejlődés szempontjából* (H. Sz. 1918. II. 1–17, 97–111. l.). A vita anyaga külön kötetben is megjelent, Jászi tanulmányával azonos címen.

125.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt miniszterelnök úr! *Budapest, 1918. XII. 10.*

Már múlt hó 25-én kelt lemondó levelemben, amelyet a minisztertanács nem vett tudomásul, hangsúlyoztam azt a bennem „már hetek óta kialakult véleményt", hogy „a kormány mai összetételében hiányzik az a demokratikus elszántság, merész kezdeményezés és forradalmi lendület, amely egyedül menthetné meg szerencsétlen hazánkat a mai tragikus helyzetben". Mindaz, ami azóta történt, csak megerősítette bennem ezt a véleményt:

A törvények lassan készülnek el, komoly keresztülvitelükre pedig nincs kilátás, mert a hatalmi apparátus szelleme a régi maradt. Semmi jele a népies erők szervezésének, egy új demokratikus közélet kialakításának.

Ugyanakkor az ellenforradalom szervezkedik. A függetlenségi pártban hangossá vált a régi reakciós irány, amely palotaforradalmakat rendez nemzetiségi politikám és konfederációs tervem ellen. Mások konjunkturális politikát javasolnak, amely szerintük az ország nemzetközi helyzetén javítana. Ilyen körülmények között a baloldali szélső áramlat is napról napra erősbödik. Anarchisztikus propaganda folyik, amely erőszakot és terrort hirdet.

Az ellenforradalom és anarchia e kettős veszélye között a kormánynak, véleményem szerint, csak egy feladata lehet: szívósan kitartani a radikális politika mellett, tekintet nélkül bármely kül-, vagy belpolitikai látszatelőnyre. Tehát megvalósítani a széles néptömegek törekvéseiből mindazt, ami Magyarország mai gazdasági és szellemi fejlettségi foka mellett megvalósítható. Vagyis a teljes politikai demokrácián túl: a latifundiumok feldarabolása, lehetőleg értékadóval és szövetkezeti rendszerrel kombinálva; az egyéni kezdeményezés alól kinőtt üzemek államosítása; a többi nagyüzemekben pedig méltányos részesedés az állam, a munkások és a tulajdonosok között; a dolgozók legmesszebbmenő szociális védelme az egész vonalon.

Ezen túlmenő program a mai viszonyok között meg nem valósítható, ennél kevesebb el nem fogadható. Tehát meg kell valósítani a szocializmusnak már ma is életképes és komoly tartalmát, de óvakodni kell minden terrortól, erőszakoskodástól, a durva ösztönöket felkorbácsoló demagógiától.

Ez az egyedüli politikai irány, amely, bátran és energikusan képviselve, megmenthetné Magyarországot az ellenforradalom reakciójától és az anarchia anyagi és erkölcsi pusztításától. Minthogy a kormányban, mai összetételénél fogva, nem látom a szükséges szellemi és erkölcsi erőket egy ilyen politika sikeres keresztülvitelére, mivel a jobbszárny állandóan paralizálja a balszárnyat még akkor is, amikor látszólag aláveti magát a radikalizmus követelményeinek: elháríthatatlan kötelességemnek érzem, hogy újra beadjam lemondásomat, amelyhez most már minden körülmények között ragaszkodom.

Ebben a világos és fájdalmas pillanatban, amelynek felelősségét ólomsúllyal érzem, lelki elégtétel számomra annak megállapítása, hogy ezekben a tragikus időkben nem merült fel egyetlen olyan

kérdés sem, amelyben köztünk nézeteltérés lett volna és hogy az a nagyrabecsülés és őszinte szeretet, amelyet Irántad éreztem, hivatali együttműködésünk ideje alatt csak erősbödött és mélyült. Ma is, mint a múltban, csakis a Te személyedben látom azt a vezetőt, aki ezen a rettenetes kálvárián át egy jobb és tisztább korszakba viheti át sokat szenvedő hazánkat.

Fogadd kérlek, miniszterelnök úr, mély tiszteletem és nagyrabecsülésem nyilvánítását.

Jászi Oszkár

múlt hó 25-én kelt lemondó levelemben: a levél elveszett. Jászi az október 31-én megalakult Károlyi-kormányban a nemzetiségek egyenjogúsításának előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter volt.

A függetlenségi pártban hangossá vált a régi reakciós irány: A Károlyi-párt jobbszárnya, melyet a kormányban Batthyány Tivadar és Lovászi Márton miniszterek képviseltek, a forradalmi folyamat megállítására törekedett, akadályozni igyekezett a szocialista erők kormányzati térhódítását, és soviniszta szólamokkal, a Jászi-féle nemzetiségi politika felelőtlen bírálatával ki akarta vonni magát a népszerűtlen engedmények felelősségének ódiuma alól.

újra beadjam lemondásomat: A decemberben állandósult kormányválság miatt Jászi gyakorlatilag csak a kormány 1919. januári átalakításakor válhatott meg minisztériumától, melynek tényleges szerepe az ország nemzetiségi vidékeinek elvesztése miatt meg is szűnt. Jászi ezután a Külügyi Tanács elnöke és a budapesti Tudományegyetem kormánybiztosa lett.

126.

Riedl Frigyeshez

Igen Tisztelt Kollega Úr! *Bpest, 1919. II. 28.*

Bocsásson meg, hogy nagybecsű levelére csak most válaszolhatok, de gyengélkedésem miatt egy hetet falun töltöttem. Távollétemben különben titkárom, dr. Braun Róbert úr, volt szíves érdemileg válaszolni Tanár Úr észrevételeire. A magam részéről csak azt kívánom hozzáfűzni, hogy én mindenkor a legnagyobb tisztelettel és rokonszenvvel kísértem Tanár Úrnak írói és tanári pályáját. Ha egy vagy más kérdésben nem is értünk egyet, ez nem lehet ok érzelmeim megváltozására.

Őszinte nagyrabecsüléssel üdvözli tisztelő kész híve

Jászi Oszkár

Kollega Úr: Jászit néhány héttel korábban egyetemi tanárrá nevezték ki, a jogi karon megszervezendő szociológiai tanszékre.

egy hetet falun töltöttem: Somogytúron Kunffy Lajoséknál.

Dr. Braun Róbert Úr volt szíves érdemileg válaszolni a Tanár Úr észrevételeire: Braun Róbert a H. Sz. 1919. jan.–febr. számában Riedl Frigyes Arany János könyvéből vett két idézettel illusztrálta a nemzeti kérdéssel és a demokráciával kapcsolatos konzervatív felfogást (1919. I. 83–84.). A márciusi szám közli Riedl helyreigazítását és Braun viszontválaszát (183–184.).

127.

Braun Róberthez

Édes Róbert! *Wien, 919. VIII. 30.*

A vadul rohanó események persze egy időre összes dolgainkat felborították. De a fehér őrület sem tarthat tovább, mint a vörös. Amennyire csak lehet, a T. T.-t és a H. Sz.-t tartsátok össze! Ez ránk nézve az egyedüli fix pont a vörös-fehér chaoszban. A jövőben még sokkal inkább az lesz, mert a régi pártkeretek hasznavehetetlenekké váltak – legalább is gondolkodó s önmagukat megbecsülő emberek számára. A reakcióval ép oly energikusan fel kell venni majd a harcot, mint a marxista talmudistákéval s általában a ghettó szellem minden megnyilvánulásával. Mert nem igaz, hogy a hiba Leninben volt. A hiba Marx-ban volt s a Marx igazi tanítványai nem a parlamenti szocialisták, hanem a bolsevisták. A puccs, a terror, az amoralizmus, a gyűlölködés, a mechanikai fatalizmus, a piactalan raktárgazdaság, a versenytelenül szétosztott futter porció: mindez s a többi ideológiai kincs marxi tanítás . . .

Sok lelki gyötrelem és aggodalom közepette ellenszerként többet tanultam e négy hónap alatt, mint az utolsó öt évben. Egész kétségtelen előttem, hogy a fiziokraták, Smith–Carey–Dühring–George–Oppenheimer irányban van minden komoly gazdasági és politikai tudomány és gyakorlat útja. Ennek kellene valami plasztikus, művészi, propagandisztikusan élő szinthezisét megpróbálni: egy individualista-kooperatív – a szellemiséget és erkölcsiséget homloktérbe állító manifesztumot a kommunista manifesztum bősz próféciáival szemben.

A George Social Problems-e különösen elragadott. Talán még

geniálisabb könyv, mint főmunkája. Valósággal krisztusi szociológia. Nem csoda, hogy Tolsztoj kiérezte belőle az ő saját szellemét. Mielőbb meg kell jelentetni fordításodat!

Ezekről és egyebekről nagyon szeretnék Veled beszélni. Ki szeretném adni *Taine:* Jacobin történetét, mely a 18. század bolsevizmusa volt. *Teljes a megegyezés közöttük minden legapróbb ponton is!* Szívesen írnék hozzá bevezetést és jegyzeteket.

Remélem kedves Róbert, hogy a nehéz idők viharai megkíméltek családoddal együtt.

Minden szépet és jót! Feleséged kezeit csókolva, barátainkkal együtt régi szeretettel ölel:

O.

meg kellene jelentetni fordításodat: Henry George Társadalmi kérdések c. könyve 1921-ben jelent meg Braun fordításában.

128.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom. *Wien, 1919. IX. 3.*

Úgy látszik, a posta- és távírdaösszeköttetés Prahával még mindig nagyon bizonytalan. Én rögtön leveled vétele után azt táviratilag nyugtáztam, és egyben közöltem Veled, hogy holmiaid már elmentek Hodža címére, Dolešal kurír útján. Minthogy ma vett kedves leveledben a küldeményről semmi említést nem teszesz, még mindig nyugtalanságban vagyok sorsa felől; kérlek tehát, légy szíves ez irányban mielőbb tudósítani.

Ami a magyarországi kommunistákat illeti, azokat Simonyi már mind elintézte, úgy hogy egyelőre az én intervencióm tárgytalan.

Első cikkedet én azonnal lefordítottam és átadtam Austerlitznek. Azonban ő húzta-halasztotta a dolgot, s ma mint „nem aktuálist", visszaadta. Második cikkeddel is kezdett köntörfalazni, de én erre energikusabban léptem fel, mondván, hogy nem volna lojális a védelmet Tőled megtagadni. Erre megígérte, hogy ki fogja adni. Remélem tehát, hogy holnap jönni fog. – Egyáltalán, nagyon kelle-

metlen ezekkel a hivatalos szocikkal való érintkezés. Comme chez nous. Nagyképű emberek, kis reálpolitikusok, minden Schwung és pátosz nélkül, akik csak pillanatnyi kompromisszumocskáikat nézik. S minthogy ők most minket letört iránynak tartanak, hát nem szívesen érintkeznek velünk a nyilvánosság előtt. Szomorú – de így van.

Most már megfontolandó; próbáljuk-e meg első cikkedet – mely szerintem fontos történelmi dokumentum – máshol elhelyezni? A kapitalista sajtót nemigen szeretném felhasználni, s különben sem valószínű, hogy kiadnák. Ámde tegnap óta megjelenik itt a *Morgen*, egy új nagy napilap. Komoly és tisztességes irányú. Olyasféle, mint az egykori *Világ*, s állítólag itt is a kőmívesség áll mögötte. Itt azt hiszem, szívesen kiadnák, mert gyűlölik Friedrichet, s az egész „ungarischer Sumpf"-ot, ahogy ők nevezik. Mielőtt azonban eljárnék a dologban, kérem a Te utasításodat. A dolog nem késett el, legfeljebb egy más bevezetést küldesz hozzá. Legfeljebb azt kell megfontolni, hogy opportunus-e, ha Te most gyakrabban hírlapilag szerepelsz? Ugyanis a gyűlölet Ellened féktelen. A gazemberek (természetesen a kitűnő V. V. által szítva, ki most újra tényező, s a Pressében már nyelvet öltögetett Rád), büntetőjogi pert akarnak indítani Ellened „sikkasztás s a Tisza-gyilkosságban való részvétel miatt". Ez a terv jellemzi az egész maffiát, de a mostani időben komolyan kell venni. Végre is annyi hamis tanút és okirathamisítót foghatnak, amennyi csak kell. Mindezt figyelembe véve, mégis azt hiszem, hogy a Te hallgatásod mitsem használ. A megdühödött falka úgy is Rád tör. Tehát talán jobb, ha Te gyakrabban szót emelsz: értse meg Európa, hogy miről van szó.

Az antantban bízni nem lehet, ott úgy látszik, egy royalista reakció kezd felülkerekedni. Nem tudom tehát, hogy nem volna-e jó, ha eredeti terved szerint Amerikába mennél. A honi helyzet egyelőre a legsötétebb. G. szerencsétlen nyugtája után egyenesen kétségbeejtő. Mindenesetre kétségtelen, hogy egy szélső reakciós irányzat jön, mely a nemzetgyűlés többségének legalább 80%-át meg fogja nyerni. Hogy is lehetne másként? Román szuronyok alatt, sajtószabadság nélkül, pogromheccek közepette, az októberi forradalom vezetőinek teljes kinullázásával. Friedrichék bennünket haladéktalanul perbe fognak fogni. Az egyetlen ember Lovászy,

aki szembe mer helyezkedni a vad üldözés rendszerével. Az egész társaság óriási royalista többségre számít, s legfeljebb 10–12 szocialista képviselőre. A szocialista hisztérikusok és a kommunista bócherek ezt ugyan szépen megcsinálták!

Friedrichék külpolitikája természetesen adva van: vámunió, majd később talán perszonálunió Romániával. A magyar junkerek és a román bojárok ekként egy táborba kerülnek, s felvehetik a harcot – olasz patronázs alatt – a demokratikus szlávokkal: a monarchia visszaállításáért, s majdan egy militarisztikus Közép-Európáért! Ebben a veszedelemben csak a mi *konföderációs* tervünk segíthet. Ez menthetné csak meg úgy a gazdasági fejlődést, mint a demokráciát. Magyarok, osztrák-németek, csehek és délszlávok egy hatalmas demokratikus blokkot alkothatnának, mely magja lehetne egy messze kiterjedő dunai konföderációnak, de nem bojár, hanem cseh vezetés alatt! Azt hiszem, ez az a külpolitikai pont, mely a szerencsétlen magyar ügyet alátámaszthatná. Ha Prágába megyek, – csak egy rövid kirándulásról van szó egyelőre – szeretném ezt a tervet Veled alaposan megbeszélni, s az ottani tényezőkkel is érintkezésbe lépni. Ez irányban már történtek is kezdeményezések.

Képzelheted, milyen nyomott állapotban nézem az eseményeket, bár abban teljesen igazat adok Neked, hogy ez a rendszer soká nem tarthat. Magyarországnak meg kell háromszoroznia régi produktivitását: ehhez pedig a Friedrich-rendszer nem nyújt semmi alapot.

Az aláhúzott pontokra szíves válaszodat kérve, meleg szeretettel üdvözöl, a grófnőnek kézcsókomat jelentve, tisztelő, igaz híved

Jászi Oszkár

Ui.: Csütörtök. Végtelen bosszúságomra az *Arb. Zeitung* nyilatkozatodat tegnapi ígérete dacára sem adta ki. De nincs kizárva, hogy ez esetben csakugyan „túlszedés" volt.

Az emigráció Jászi Oszkár számára 1919. május 1-jén kezdődött. Bécsben telepedett le, várva a hazatérési alkalmat. Károlyi Mihály július 5-én lépte át az osztrák határt, 16-án találkoztak Melkben, majd Károlyiék Prágába utaztak, ahol 1920 októberéig éltek.

Simonyi már mind elintézte: Simonyi Henri Károlyi titkára volt a forradalom előtt, emellett a *Politikai Híradó* szerkesztője; ekkor bécsi emigráns, aki kapcsolatban állt az ott működő magyar kommunistákkal is.

Első cikkedet: Károlyit sorozatos támadások érték 1918–19-es politikája és főként a „hatalom átjátszása" miatt. Mivel egyéb fórum nem állt rendelkezésére, a bécsi *Arbeiter Zeitung*-ban akarta megjelentetni Friedrich és Bethlen I. vádjaira adott válaszcikkét. Fritz Austerlitz, az *Arbeiter Zeitung* akkori főszerkesztője azonban igyekezett a túlságosan radikális Károlyinak minél kevesebb teret adni. Nagyobb cikke végül a *Morgen*-ben jelent meg.

V. V.: Vázsonyi Vilmos

Comme chez nous: Akárcsak nálunk.

Lovászy Márton (1864–1927): liberális függetlenségi publicista és politikus, a háború idején Károlyi fegyvertársa, a *Magyarország* főszerkesztője. A forradalom után kultuszminiszter, de már 1918. december végén lemondott, és szembefordult Károlyi radikális politikájával, majd a Tanácsköztársasággal is. 1919 augusztusában a Friedrich-kormány külügyminisztere lett, de hamarosan ismét emigrált, s támadta az ellenforradalmi rendszert.

Friedrich István (1883–1958): gyáros és kalandor politikus. A háború idején Károlyi párthíve, 1918-ban hadügyi államtitkár. 1919 augusztusában az első ellenforradalmi kormány elnöke lett, később ellenzéki legitimista.

129.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom! *Praha, 1919. X. 15.*

Elutazásunk előtt még részletesebben be akarok számolni tárgyalásaink eredményéről. Általában úgy Masaryk, mint Beneš, mint Tusar részéről a legszívesebb fogadtatásban volt részünk. Nagyon őszinte és közvetlen benyomást tettek ránk. De áttérek a konkrét problémákra:

I. *Friedrich.* A csehek látják a veszélyt. Végső esetben „még fegyveres intervencióra is készek" (Beneš). Az ellenforradalmat a Vatican szítja. A magyarországi katolikusok és kálvinisták ellenforradalmi koalíciója kész (Masaryk). Futárt küldenek Parisba, hogy az általunk javasolt megoldást sürgessék. Tisztán látják, hogy Horthy veszedelmesebb, mint Friedrich, mert a fehér hadsereg alkalmas pillanatban Bécsbe is bevonulhat.

Beneš kívánságára a mellékelt memorandumot bocsátottuk rendelkezésére.

II. *Emigráció.* Masaryk elvben helyesli az amerikai tervet, de ő is nagy óvatosságot javasol. Az amerikai kormánynak ez idő szerint semmiféle agitáció nem volna kellemes. De tavaszra talán for-

dulnak a dolgok. A Diner-féle Bőhm terv neki sem tetszik, mert az antibolsevista agitáció egy filobolsevista reakciót váltana ki.

III. *Tót probléma.* Megismételte az Előtted tett kijelentést a határkiigazítás dolgában.

IV. *Személyes ügyed.* Úgy Masaryk, mint Tusar, mint Beneš a legnagyobb tisztelettel nyilatkoztak személyedről, bár ez irányban is észleltünk Tusarnál némi szoci aknamunkát. De Tusar is kijelentette, hogy egy kiadatásodra irányuló kívánságot „Csehország megsértésének vennék". Masaryk is kijelentette, hogy fölösleges Tégedet ő előtte védelembe venni. Több ízben beszélt Veled, s így tisztában van erkölcsi kvalitásaiddal.

Jeszenszky már az audiencia után jött, úgy hogy tervedet egy antant vizsgáló bizottságról, mely az Ellened szórt vádakról ítéletet mondana, nem hozhattuk szóba. De alaposabb megfontolás után ezt a tervet úgy is korainak kell tartanunk. Be kell várnunk, míg az antant Friedrichéket elkergeti. Amíg ez nem következik be, minden hiábavaló. Egyszerűen egy Horovitz N°II. küldetnék ki a Te ügyedben, aki a kaszinók információja szerint döntene. Tehát várjunk. Mihelyst fordul a helyzet, legjobb lesz, ha egy alkalmas levélben fordulsz Masarykhoz, melyben közvetítését kéred. Egy levéltervezetet majd Bécsből fogok küldeni, mivel azt hiszem, jól ismerem M. pszichológiáját.

*

A szocik aknamunkája nagyon felháborított bennünket. Csak azt nem értem, hogy cette canaille de F. mit akarhatott Tőled és miért ugratott be Prágába. A derék G.[arami] meg minket vezetett félre, hisz szerda este Bécsben még a leghatározottabban kijelentette, hogy nem jön Prágába. No de nem nagy baj. Maradjanak ők csak Vázsonyival!

*

Nagyon ajánlanám, hogy mielőbb kezdj hozzá emlékirataid megírásához. Hogy az okmánydosszié nincs Nálad, nem fontos. Egyelőre nincs szó pragmatikus fejtegetésekről, hanem inkább egy őszinte, dramatikus erővel megírt vallomásról, az események nagy perspektíváiról, eszméidről, terveidről, az Ellened szórt vádakról, jövő prognózisaidról. Valami olyasféle erős, szubjektív, nagyvonalú dologra gondolnék, mint Széchenyi Rückblickje. Bécsből majd egy

részletes tervezetet küldök az anyag csoportosításáról. Ha az első konceptussal elkészülsz, mi Szendével szívesen átdolgozzuk és lefordítjuk. Munkánkat annál inkább igénybe veheted, – minden skrupulus nélkül – mivel a honorárium egy részét számunkra kötheted le, ami nekünk is kellemes jövedelem lesz.

Én sokat remélek ettől a munkától. A legméltóbb gesztus ez ma a Te részedről a hitvány rágalmazókkal szemben. Azután az antant figyelmét újra Rád irányozza majd ez a könyv. Emellett lényegesen meg fogja javítani pénzügyi helyzetedet és – last but not least – lelkileg is fel fog frissíteni: eltereli a figyelmedet a jelen ocsmányságairól s lereagál sok szenvedélyt, ami most tevékenység hiányában hiába marcangol.

A helyzet kétségtelenül sötét. Bécs újra nagyon kavarog és zavarog. Egész Európa olyan, mint egy halálosan megoperált lázbeteg, szegény Magyarország méghozzá – mint Méray írta – hullamérgezést kapott. De azért nem szabad csüggedni. Az országnak csak Te lehetsz a vezére, ha egyszer öntudatra ébred, s lerázza magáról hóhérait és uzsorás piócáit. Őrizd meg tehát Magadat a jövőnek. Ez a Te legnagyobb kötelességed!

A Grófnő kezeit csókolva, hű ragaszkodással üdvözöl tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

Ui. Holnap du. indulunk Bécsbe. Jeszenszkyt ölelem.

Tárgyalásaink: Jászi és Szende Prágában néhány napon át megbeszéléseket folytatott a magyarországi helyzet megoldásáról a csehszlovák vezetőkkel: Masaryk elnökkel, Tusar miniszterelnökkel és Beneš külügyminiszterrel. Károlyi ez időben a Teplice melletti Dubiban tartózkodott.

A mellékelt memorandum: „Ein Entwirrungsplan für Ungarn" (Kibontakozási terv Magyarország számára), német nyelvű kézirat, Jászi kézírásában, Károlyi hagyatékában maradt fenn. (P. I. Arch. 704 f.)

Az amerikai tervet: Károlyi és hívei amerikai propaganda-körutat terveztek a fehérterror leleplezése és a magyar demokrácia megmentése érdekében. Az amerikai kormány azonban – elsősorban Károlyitól – megtagadta a beutazási engedélyt.

Diner-féle Bőhm terv: Bőhm Vilmos és Diner-Dénes József, az osztrák szociáldemokrata vezetők ösztönzésére egy antikommunista élű amerikai propagandakampányba akarta bevonni Károlyit, aki azonban ezt a leghatározottabban elutasította.

Jeszenszky: Jeszenszky Imre, volt huszárfőhadnagy, Károlyi volt szárnysegéde, majd emigrációs társa.

Horovitz No. II.: utalás Horovitz Nathan magyar származású amerikai ezredesre, aki az ellenforradalmi atrocitások kivizsgálására érkezett Magyarországra, de ehelyett tagadta a fehérterror létezését, és erkölcsi bizonyítványt állított ki nyilatkozataiban a Horthy-féle „nemzeti hadseregről".

Cette canaille de F.: „ez a szemét F": valószínűleg Faragó Miksa bankár, aki Garami terveit támogatta.

A derék G.: Garami Ernő, aki titokban szintén Prágába utazott, hogy a csehszlovák vezetőkkel tárgyaljon egy kompromisszumos, „mérsékeltebb" politikai megoldásról.

Széchenyi Rückblickje: téves címmegjelölés: a „Blick auf einen anonymen Rückblick" helyett.

130.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom! *Wien, 1920. I. 15.*

Egy barátom Prágába utazását felhasználva, sebtében küldöm ezeket a hevenyészett sorokat, melyeket még mindig kórházból írok. Nehezen várom válaszodat kb. 4 hét előtt írt levelemre, melyben az amerikai út dolgában több előterjesztést tettem. (Időközben hozott ugyan Molnár egy szűkszavú üzenetet Tőled, de ebből nem tudok magamnak tiszta képet alkotni a helyzetről.)

Kérem tehát újra részletes felvilágosításodat.

A napokban egy memorandumtervezetet fogok Neked küldeni, melyben a nem kommunista magyar emigránsok csoportja nevében Te, Hock, Szende, Peidl és én fordulnánk az antant progresszív közvéleményéhez – angol és francia nyelven – a magyarországi borzalmak ügyében. Úgy budapesti, mint bécsi barátaink sokat várnak egy ilyen irattól, melyet az antant progresszív köreiben megbízható ismerősök útján terjesztenénk. Ez a röpirat amerikai utunknak is jó beharangozója volna.

Odahaza a helyzet továbbra is kétségbeejtő. A tisztességes emberek rettenetes kálváriát szenvednek. De általános a felfogás, hogy a rendszer tarthatatlan, s nincs már semmi erkölcsi alapja. A hajsza Ellened úgy látszik csökkenőben van, sőt – mint jó forrásból tudom – egy kormánypárti hetilap megállapítja abszolút jóhiszeműségedet, és hogy nagy anyagi áldozatokat is hoztál a forra-

dalom érdekében. A külföld is kezd megértőbben foglalkozni a magyar dolgokkal. A Daily Herald nagy elismeréssel ír személyedről. A mellékelt interjú is mutatja, hogy a legjobb svájci közvélemény szívesen ad helyet a mi irányunknak.

Hiszem, hogy a jövő a mienk, ha ugyan egy általános európai bolsevizmus nem töri le végleg az európai kultúrát, s nem kerget bennünket vissza a korai középkor borzalmaiba. Sok álmatlan éjszakán ez az eshetőség látszik előttem a legvalószínűbbnek.

Ami engemet illet, ez a 6 heti betegeskedés nagyon elgyöngített, és a sok szenvedés és álmatlanság megrontotta idegeimet, nem is beszélve családi ügyeim izgalmairól.

Remélem, hogy pár nap múlva már elhagyhatom a kórházat, s az orvosok azt ígérik, hogy az operációnak nem lesznek utókövetkezményei, s pár hét múlva teljesen utazásképes leszek.

Szorgalmasan tanulok angolul és olvasom az amerikai irodalmat. Egyre inkább úgy érzem, hogy nincs más út számunkra sem egyénileg, sem politikailag, mint az USA. Itt Bécsben a levegő elviselhetetlen. Szinte apokaliptikus érzések fogják el az embert ebben a haldokló városban, melyet állandóan nyugtalanítanak kommunista vagy royalista puccshírek.

Leveledet nehezen várva meleg szeretettel üdvözöl tisztelő híved

Jászi Oszkár

Ui: Épp e pillanatban veszem 8-ról kelt kedves leveledet. Nagy elégtétellel konstatáltam, hogy milyen párhuzamosan haladnak gondolataink. Az említett memorandum, melynek tervezete pár nap múlva készen lesz, nemcsak tiltakozás lesz a magyar borzalmak ellen, de kegyetlen kritikája a szereplő személyiségeknek is. A Franchet D'Espéreyre vonatkozó tervedet melegen helyeslem, s a levelet természetesen készséggel aláírom én is. Mihelyt lehet – még mindig kórházban vagyok – beszélek Kunfival.

Az olasz hajójáratok dolgát meg fogom tudakolni. Alig tudom elhinni, hogy Genovából vagy Triesztből ne menjen hajó. Mindenesetre nagyon kellemetlen volna. Az útiköltségeket tetemesen fokozná, s még mindig nem szeretem, ha a Te személyed túl nagy nyilvánosságnak van kitéve. (Egyre jobban fél Tőled a magyar maffia!)

D.[iner] bácsi sötét prognózisait egyelőre túl korainak tartom, de viszont nem lehet tagadni, hogy a jelzett veszedelem nincs kizárva. Még jó, hogy a lábam immár beforrott, úgy hogy legalább biológiai akadálya nincs a menekülésnek.

A két levelet vettem. Keresni fogok valami teljesen megbízható küldöncöt. Végül legyen szabad arra figyelmeztetnelek, hogy vastagabb levélborítékot használj. Utolsó leveled borítéka több helyen is felszakadt állapotban érkezett.

Boldog vagyok, hogy kedélyállapotod annyira javul. Isten áldjon továbbra is!

131.

Kunffy Lajoshoz

Kedves Lajosom, *Wien, 1920. I. 28.*

elkésve vett kedves soraidra csak elkésve válaszolhatok, mivel nem akartam soraimat közönséges postára bízni. Szíves leveledtől nagyon örültem: eszembe juttatta a szép túri emlékeket, amikor vendégszerető házatokban megpihentem, s bajaimat-aggodalmaimat kissé elfeledtem.

Jól mondod: mióta nem láttuk egymást, nagyot fordult a világ, s körülbelül mindaz teljesült, amit előre láttam. Mindig éreztem a krátert, amelyen ugrándoztunk. Már januárban tisztában voltam vele, hogy az esztelen bolsi rohamot – szegény országunknak ezt a haláltáncát a szörnyű amputáció folytán – nem fogjuk tudni elkerülni. Bűnbakot keresni egy ilyen elementáris tömegmozgalom indoklására annyi, mint a legördült lavináért a falu mezőőrét felelőssé tenni. Félszázados Tisza-uralom, 300 éves nemzetiségi elnyomás, ötév világháború, az Antant embertelen politikája, Oroszország összeomlása – mindez és sok más egyéb van abban a kauzális sorban, mely nemzeti szerencsétlenségünket okozta. – Sajnos a megpróbáltatások pohara még nem telt be. Nem látok sehol javulást, mert ahelyett, hogy okos konzervatív politikát csinálnának, ostoba reakciós politikát folytatnak. – A külpolitika is sötét: a horizont tele van viharfelhőkkel. Az orosz infekciós góc egyre jobban

fertőzi meg Európát. – Apokaliptikus időket élünk. Félek, egész európai kultúránk összeroskadása alig lesz kikerülhető. – Valami olyasmi történik, mint a római kultúra összeroskadásakor. Képzelheted, hogy ez a perspektíva mennyire deprimál – pláne, a mikor egyéni sorsom is oly bizonytalanná vált. Egész életmunkám összetört. Anyámtól, gyermekeimtől el vagyok zárva –– Tehetetlenül kell néznem, miként garázdálkodnak tökfilkók vagy gazemberek – hozzá az utolsó 10 hét alatt fizikailag is sokat szenvedtem: egy hete jöttem ki a kórházból, de egy újabb recidivát kaptam. Holnap újra megpróbálom a kimenetelt: remélem jobb eredménnyel. – Sok lelki izgalmon is mentem át, minthogy Málika jövője aggaszt. Fog-e tudni egyedül megállani ezekben a zivataros időkben?

De nincs más utam. Kimegyek Amerikába, mihelyst lehet. Ott inkább talpra tudok állani. Ez az éhező Ausztria olyan mint egy siralomház. Az ember szinte elveszíti életkedvét. Ellenben az új világban van ma az emberiség központja. Emigrációmat ott leghasznosabban tölthetem el: viszonylag legkönnyebben kereshetem meg kenyeremet, sokat tanulhatok s eszméimnek értékes szolgálatot tehetek ––––

Persze nagyon fájdalmas lesz családomat és jó barátaimat hosszú időre elhagyni, egy bizonytalan jövő küszöbén. –– De jól mondtad, édes Lajos, oly korszakban élünk, a mikor bátorságunkat és önuralmunkat össze kell szedni, s nem szabad másra hallgatni, mint az egyéniségünk legbensőbb parancsaira ––––

Ellustól örvendve hallom, hogy Citánnal együtt jól vagytok. Csak mezőgazdát csináljatok ebből a kitűnő fiúból! Oly időknek megyünk elébe, a mikor a föld lesz újra az egyedüli szolid érték! S ha fiad élvezi a gazdaságot, Te újra visszamehetsz művészetedhez, ahova mindig visszavágytál.

Isten áldjon meg Benneteket, minden széppel és jóval.

Meleg baráti szeretettel *Oszkár*

a szép túri emlékeket: Jászy 1919 elején, miniszterségéről való lemondása után Kunffy Lajosék somogytúri házában vendégeskedett.

Ellus: Kunffy Lajosné.

Citán: Kunffy Zoltán.

132.

Károlyi Mihályhoz

Tisztelt és kedves Barátom! *Wien, 1920. II. 3.*

S.[imonyi] útján tegnap kaptam meg leveleidet. Válaszomat három csoportba foglalom: az első a memorandumra, a második a nemzetközi helyzetre, a harmadik Amerikára vonatkozik.

Ad I. Sajnos emigrációs politikát mai szétszórtságunk mellett alig lehet folytatni. Míg így Prága, Ischl és Bécs véleményeit összeegyeztetjük, rengeteg idő vész kárba, s az események forgatagában egészen új helyzet áll elő. Mellékelem Hock levelét, aki épp az ellenkező pólusról teszi meg kifogásait, mint Te. De legalább egy közös aggályotok eliminálva lesz: a memorandum mindenesetre a *békekötés után* fog kijönni, tehát ez a jogosult gêne tárgytalanná lesz.* Ami H. többi aggályait illeti, bármily tiszteletreméltóak is azok, nem tudom őket osztani. A mi megszólalásunkat úgy erkölcsi, mint politikai kötelességnek érzem, bár az momentán taktikailag ártani is fog. *Lehetetlen szótlanul nézni ezt a becstelen tömeggyilkolást!* A politikai szempont pedig az, hogy a mai hatalmon levőkkel nincs kiegyezés, nincs kibékülés. A jövő közvéleménye pedig meg fog bennünket érteni. Ami a Te többi észrevételeidet illeti, azokat honorálom ugyan, de nem oly mértékben, ahogyan te a bolsikat kímélni akarod. Kritikámat lehet ugyan enyhíteni, de egészében véve most is azt hiszem, hogy álláspontunkat *úgy a fehérek, mint a vörösök irányában határozottan le kell szegezni.* Ezen véleményemet a külpolitikai helyzet elemzésével fogom indokolni. De ettől eltekintve *a Te és a mi irányvonalunkat megszabja a Te Arbeiter-Zeitung-beli nyilatkozatod,* melyben Te magad megvontad a legszigorúbb határvonalat.

Mindenesetre nagyon jó lesz, ha a mellékelt francia szöveget megmutatod B.[eneš]-nek (természetesen mint az én magántervezetemet), s egyben kifejted a Te észrevételeidet is. Ő ma mégis közelebbről látja a dolgokat, mint mi, s a füle érzékenyebben reagál.

* Rögtön úgy kezdhetjük: Vártunk, míg a nemzet ügye eldől, most már mi beszélhetünk.

Emez eszmecsere alapján *légy szíves ezután végleges álláspontodat közölni, megjelölve, hogy Höck észrevételeit mennyiben honorálod.* Igen jó volna, ha egyidejűleg őt a részvételre kapacitálnád. (A köztünk levő véleményeltéréseket azt hiszem, nem lesz nehéz áthidalni.) Ami Peidlt illeti, vele még nem beszéltem, de aligha találunk nála alkalmasabb szocit. Az antant is ismeri, mint a diktatúra eltakarítóját. Különben semleges egyéniség, aki a kommunisták szemében nem oly gyűlölt, mint Weltner.

Ad II. A világhelyzet dolgában szintén a fő tendenciákra nézve, egyetértek Veled. *Azonban a részletekre nézve fenntartásaim vannak.* A jövő fejlődését illetőleg én három lehetőséget látok:

1. A bolsevizmus fokozódó propagandisztikus és katonai sikereivel szemben a megrémült antant-kapitalizmus utolsó percben csak úgy tud magán segíteni, hogy *szabad kezet ad a német militarizmusnak, azon föltétel alatt, hogy leveri a bolsevizmust.* Erre a feladatra ma már egyedül a német militarizmus képes, mely még mindig félelmetes erő. Nem tartom kizártnak, hogy a világ még egy német cezarizmust fog megérni, mely megmenti az európai reakciót. Ez az eshetőség számunkra a legsötétebb volna: hosszú időre konszolidálná a mai magyar uralmat. (A militarista Közép-Európa legrosszabb formája.)

2. Az antant békét köt a bolsikkal, akik ezt a *békét tartósan be is tartják.* A helyzet megenyhül. Közép-Európa a demokratikus Oroszország és a Labour Party Angliája között egyre inkább szocialisztikus Fahrwasserbe kerül. Ez volna a legkedvezőbb eshetőség. Egy szocialisztikus Kelet- és Közép-Európa hegemóniája. *Békés és vértelen folyamat, de lassúbb, organikus fejlődés.*

3. Az entente nem köt békét, s a német militarizmust sem tudja megmozgatni. *Ez esetben a bolsi offenzíva folytatódik.* (Közép-Európa lángba borul. A vörös seregek Magyarországba törnek. A bolsi diktatúra megismétlődik rettenetes formák között. Egy újabb akasztófahullám borul a szerencsétlen országra.)

Ad III. Mármost ezektől a lehetőségektől a következő konklúziókat vonom le legközelebbi politikánk, s elsősorban az *amerikai terv* szempontjából:

Az első eshetőség akár egy évtizedre is száműzetésben tarthat, de szerencsére nem valószínű – bár nagyon is lehetséges. A máso-

dik eshetőség lassúbb átmenet, mely mellett emigrációnk még legalább 1–2 évig, de esetleg 3–4 évig is eltarthat.

A harmadik eshetőség katasztrofálisan gyors lefolyást jelent, de *nem nyit utat számunkra.* Először erkölcsi szempontból – mert mi nem piszkolhatjuk be a kezünket semmiféle akasztófarendszerrel. Másodszor reálpolitikai szempontból sem: Kunék el vannak rá határozva – *ezt igen jó forrásból tudom* –, hogy az akasztást nem Horthyékkal kezdik, de Kunfiékkal, Bőhmékkel és Rónaiékkal. Velünk szemben talán kegyesebbek volnának, de csak azon föltétel alatt, hogy félreállunk, s befogjuk a szájunkat. (Kun Téged speciálisan gyűlöl az Arbeiter Zeitung-beli nyilatkozat miatt.) Már pedig ha a *régi* vörös Lenin jön, ő csak Kunnal és társaival operálna.

Ilyen szellemi és erkölcsi erők uralma esetén pedig, a mi politikánk számára nincs tér. Várnunk kellene, amíg a közvélemény a második vörös terrortól is megundorodik, s egy komoly, becsületes, konstruktív politika után fohászkodik. *Akkor és csakis akkor jön el a Te időd.* A Te feladatod a lehető és ésszerű szintézisét megcsinálni a múltnak és a jelennek. *A paraszti és a szocialista* világ szintézisét.

Már most mind a három eshetőség logikus mérlegeléséből véleményem szerint az következik, hogy *emigrációnk még eltart legalább 1–2 évig, de valószínűleg jóval tovább.* Ezt az időt pedig – úgy az ügy, mint az egyéni érdekeink szempontjából – a leghasznosabban az Egyesült Államokban tölthetnők el, még akkor is, ha ott eğyelőre csak *csöndes* propagandát folytathatnánk. Szóval Amerika az én hitem szerint továbbra is a mi *archimedesi pontunk,* – dacára a momentán kapitalista reakciónak!

Örvendve hallom tehát S.[imonyi]-tól, hogy nem ejtetted el az amerikai tervet, sőt arra gondolsz, hogy (ha Te egyelőre nem mehetnél ki) mi menjünk ki: Hock, Simonyi és én, pacemakereknek. Nem kétlem, hogy rövid pár hónap alatt meg tudnók a beutazási engedélyt a Te számodra is szerezni. Ha tehát a B.[eneš] első intervenciója nem sikerülne, arra kérlek, légy szíves legalább nekünk hármunknak az engedélyt megszerezni: H.[ock]-nak vallási, S.[imonyi]-nek üzleti, nekem tudományos tanulmányút motivációval. Egyidejűleg írok Biró Lajosnak, hogy az olasz engedélyt valamenynyiünknek szerezze be, úgy hogy Róma utasítsa prágai szervét ar-

ra, hogy a vízumot mindnyájunknak adja ki. Genova mellett egy pár hétre meghúzódhatnánk. Onnan megy hajó, mégpedig egy igen kellemes járat.

Bírót megkérem, hogy táviratilag értesítsen, ha az intervenció sikerült. Ez esetben én szintén táviratilag tudatlak eképpen. Sendung abgegangen.

*

Egyébként nagyon szeretnék már innen elkerülni. Ez a halódó és bizonytalan város nagyon enerválja az embert.

A P. grófnő tárgyainak elhozatalára, melyről S. beszélt, találtam feltétlenül megbízható embert.

A magyar helyzet, ha nem volna olyan szomorú és kétségbeejtő, hát tragikomikus volna. Horthy, mint államfő – Friedrich–Huszár alatt! A kultúrátlanság és a betyárság még soha nem ült ilyen orgiákat. Még a megválasztott hazafias-valláserkölcsi-nemzeti díszzsidó úr, Vázsonyi is elmenekült, mert megöléssel fenyegették. A demokráciát eszerint Bárczy és Sándor Pál fogják képviselni.

A nyílt levelet a l'Humanitének már vagy 2 hete elküldöttem. Eddig semmi válasz.

Szende Pál meleg üdvözletét küldi és külpolitikai véleményemet osztja. Szerinte sincs hazamenetel 1-2 éven belül.

Igen boldog volnék, ha mielőbb viszontláthatnálak. Együtt egészen másként dolgozhatnánk!

Lábam még sajog és erősen sántítok, de már utazásképes vagyok.

Válaszodat nehezen várva szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

Nagyon kérlek, légy felette óvatos!
A maffia keze messze elér.

Prága, Ischl és Bécs: Károlyi, Hock és Jászi ekkori tartózkodási helye.

Hock... ellenkező oldalról teszi meg kifogásait, mint Te: A január 15-i levélben említett memorandummal kapcsolatban Károlyinak két elvi kifogása volt: egyrészt – Jászival ellentétben – nem volt hajlandó elhatárolódni a kommunistáktól és a Tanácsköztársaságtól, és nem kívánt a Peidl-féle „mosakodó szocikkal" együtt szerepelni a felhívás aláírójaként, másrészt pedig azt javasolta, várják meg a trianoni békeszerződés aláírását, nehogy az a látszat keletkezzék, mintha az emigrációból ártani akarnának a nemzeti érdeke-

ket érintő békefeltételeknek. Hock János viszont elsősorban „nemzeti és hazafias szempontból kifogásolta, hogy az ország ügyét hajánál fogva nemzetközi ítélőszék elé ráncigáljuk", s a Tanácsköztársaság politikájának Jászinál is élesebb elítélését követelte.

A Te Arbeiter Zeitung-beli nyilatkozatod: Károlyi Mihály „Lemondásom története." A. Z., 1919. július 25.

Weltner: W. Jakab szociáldemokrata vezető. Korábban az MSZDP titkára, aki nem vállalt tisztséget a Tanácsköztársaságban.

pacemakereknek: előmunkásoknak, az út előkészítőinek.

Sendung abgegangen: küldemény elment.

Pappenheim grófnő: Károlyi Mihály nővére, Pappenheim Siegfriedné, Károlyi Erzsébet, aki szintén Károlyiék családi és anyagi ügyeinek intézője volt. Leveleit és küldeményeit ez időben gyakran Jászi közvetítésével juttatta Csehszlovákiába.

Bárczy: Bárczy István, Budapest volt főpolgármestere, liberális politikus.

Sándor Pál: a BKV volt igazgatója, az Orsz. M. Kereskedelmi Egyesülés elnöke, liberális politikus, képviselő.

133.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom! *Wien, 1920. V. 5.*

K. visszatérése óta a legmélyebb depresszióval szemlélem az eseményeket. Nagy és komoly veszedelmeket látok, melyekre felhívni figyelmedet kötelességemnek érzem.

K. közlései alapján az emigráció megszervezését kilátástalannak tartom. És ez nagy baj. Nemcsak politikai szempontból, de főleg azért, mivel nagy erkölcsi kötelességmulasztás meg nem tenni mindent, ami a rettenetes hazai kálváriát enyhíthetné. Nincs hét, hogy hazulról ne sürgetnék az emigráció megszervezését. Komoly, higgadt és mérsékelt emberek ítélete szerint egy jól megszervezett emigráció rendkívül meggyorsíthatná a honi bomlási folyamatot. Mi azonban nem teszünk semmit, a dogmákba, utópiákba vagy csoporttorzsalkodásokba elmerülten. A külföld felvilágosítása teljesen tökéletlen, hazafelé egy szót se szólnak, egy sor írás nincs az októberi forradalomról és a vörös katasztrófa igazi okairól. Senki sem gondol egy komoly jövő akcióprogram előkészítésére, s egy szellemileg-erkölcsileg megfelelő vezérkar kiválogatására és megszervezésére. Ki-ki izoláltan dolgozik – ha ugyan dolgozik, s nem

merül ki intrikákban és kávéházi átkozódásokban. Szomorú és szégyenletes állapot, mely miatt a Jövő ítélete előtt nehezen fogjuk bírni a felelősséget.

Az emigráció tehát megfeneklett, mégpedig a következő okokból:

1. A jobboldali szocik, P.[eidl] és W.[eltner], nem akarnak megmozdulni, mert állítólag Pesten maradt családtagjaikat féltik.

2. G.[arami]-t nehéz volna lenyelni, de még ha mi vállalnók is, valószínű, hogy ő nem vállalna minket, elsősorban Téged. (Az ő perspektívája ma is a V.[ázsonyi] V. terézvárosi szemüvegén át nyílik.)

3. A baloldali szocikkal a Nyugat felé bajos operálni, de ők maguk sem akarnak kiállani, mivel látják ugyan a mérsékeltebb orientáció szükségét, de nem mernek teljesen lemondani a semibolsi frazeológiáról.

4. Végül, és ez a legfontosabb: a Te álláspontod, melyet K-val közöltél, olyan, hogy azt sem a jobboldali, sem a baloldali szocik, sem mi nem vállalhatjuk. Emigrációt ugyanis csak Nyugat felé érdemes szervezni. Kelet felé csak egyetlen szervezet képzelhető el, *mely már létezik*, s melynek koncertjében mi részt venni nem tudunk.

Hogy a magyar kérdés Keletről oldódjék meg, az ma *nagyon valószínűtlen*. De ha *egész biztosnak* is látnám, akkor se építenék rá politikát. Kelet- és Közép-Európának teljes bolsevizálása olyan vérözönt, anarchiát és gazdasági összeroskadást jelentene, melyet csak kalandorok vagy tudatlanok, vérszomjas desequilibráltak vagy megvadult rabbijelöltek vezethetnek. Ha ez az eshetőség bekövetkeznék, esdve kérnélek, hogy tartsd magadat attól távol, s hogy nagy és tiszta nevedet őrizd meg a Jövőnek és az alkotó politikának. Az orosz bolsevizmus elméletileg őrület, politikailag esztelenség, erkölcsileg kriminalitás. Az ő kommunizmusuk lázálom, politikájuk a legrosszabb militarizmus új életre keltése, moráljuk erőszak és szolgaság: még a kapitalizmusénál is sokkal hitványabb.

Tudom, hogy ez nagyon kemény ítélet, mégis le merem írni, sőt kérlek, tiszteld meg azzal e szerény és hevenyészett sorokat, hogy ne dobd őket papírkosárba: szeretném, ha ez a véleményem

– mely hosszú évek tanulmányain, s a forradalom meg az emigráció szenvedésein alapszik – megmaradna a későbbi évek számára. Ha majd vége lesz a lázas és megvadult pszichózisnak, akkor fogják eldönteni, hogy kinek volt igaza, ki látott tisztán, ki nem hódolt be sem az arisztokrata, sem a plebejus demagógiának. Vagyis változatlanul azt hiszem, hogy az emigrációnak a mi szempontunkból csak egyetlen értelme lehet: hidat verni a Nyugat ébredő és liberális közvéleménye felé, hidat verni az államok békevágya felé, hidat verni a magyar parasztság forradalmi akarata felé. Egyéb engemet ma nem érdekel, mert ugyan 10–15%-os valószínűséggel lehetséges, hogy Lenin lesz Európa diktátora, de nekünk ebben a diktatúrában semmi keresnivalónk nincs, be kell várnunk, amíg az eszeveszett kilengésnek vége, s a részeg frazeológia után a valódi újjáépítés elkezdődik. De politikai szempontoktól teljesen el is tekintve Lenin magyarországi vezérkara olyan, hogy a velük való együttdolgozás morális és esztétikai lehetetlenség.

Ezekben a válságos és végzetes időkben rendkívül érzem a Veled való gyakori és mélyreható eszmecsere lehetőségének hiányát. Rendkívül féltelek úgy politikailag, mint egyénileg. *Magyarország, sőt egész Európa nagy érdeke, hogy a Te neved és egyéniséged csorbítatlanul megmaradjon a Jövőnek;* Ma Magyarországnak, sőt egész Kelet-Európának egyetlen komoly problémája van: a *földkérdés* (a szocializálás ezekben az elmaradt országokban alig több, mint blöffpolitika!), s ez idő szerint Te vagy a föld népe Rákóczija és Kossuthja. Ezt a világtörténelmi missziót nem szabad az orosz talmudisták lázálmaiért kockáztatni! Ugye nem veszed rossz néven ezt a teljes őszinteséget? Úgy érzem, hogy nemcsak hazafias, de baráti kötelességem felhívni a figyelmedet ezekre a nagy veszélyekre.

Lehet, hogy a kétségbeesés és a melankólia beszél belőlem, de nem hiszem, hogy a *lényeges dolgokban* tévednék. Mindenesetre én csak ebben az irányban tudnék dolgozni, s minthogy Nélküled vagy Ellened politikát csinálni sem nem tudok, sem nem akarok, a nagy reménytelenség arra visz, hogy újra elkövessek mindent Amerikába való kijutásom érdekében. Egyesegyedül is többet csinálhat ott az ember, mint ebben a fejvesztett, intrikus, összeveszett emigrációban.

*

Az emigráció szervezése meghiúsulásának a híre nagy levertséget keltett mindenfelé, mert az emberek már napok kérdésének tartották megszületését.

Felmerült ennek kapcsán két terv, hogy t.i. addig is, míg az emigráció megszervezése sikerül:

1. meg kellene szervezni a Bécsi Magyar Újságot egy komoly és végiggondolt emigrációs politika folytatására;

2. fel kellene állítani a „Magyar Emigráció Pártközi Irodáját", mely egyelőre nem lépne fel politikailag, hanem

a) tanácsokat adna az emigránsoknak személyi ügyekben,

b) összegyűjtené a Horthy-rendszerre vonatkozó adatokat,

c) gyűjtené az októberi és a márciusi forradalom aktáit,

d) informálná a külföldet.

Szóval magja lehetne – egyelőre szerény és nem politikai formában – egy későbbi nagyobb és hatásosabb akciónak.

Kérlek légy szíves közölni, hogy hogyan vélekedsz e két tervről s hajlandó volnál-e azokat erkölcsileg és anyagilag támogatni.

*

A képeket a hét végére várom. Küldhetem-e őket Simonyival? Rédei József, a proporcionális választójogi törvény szerzője, szorgalmasan dolgozik számodra a *forradalom pontos naplóján.* A munka sokkal nehezebb, mintsem gondoltam, úgyhogy a felajánlott 3000 kor. *honoráriumnak fölemelését* hoznám javaslatba. A munka nemcsak a politikai, de a gazdasági és katonai tényeket is tartalmazni fogja, s így kitűnő adatgyűjtemény lesz emlékiratod számára.

Ami engem illet, sokat dolgozom úgy Anti-Marx könyvemen, mint angol előadásaimon. Sajnos londoni emberem nem válaszol. Nem tudom, hogy mi történhetett. A hónap közepén 1-2 hétre Körtvélyesre megyek fiacskáimat meglátogatni.

A közeljövőben várják a *Labour Party* küldöttségét, mely a magyar dolgokat fogja megvizsgálni. Rendkívül fontos volna, hogy Te is beszélhetnél velük. *Eljöhetnél-e (talán autón!) Bécsbe?* Itt vállalkoznánk egy fegyveres testőrség megszervezésére. (Különben is teljesen inkognitó kellene laknod.)

Híreidet s válaszaidat nehezen várva meleg ragaszkodással üdvözöl igaz tisztelő és szerető híved *Jászi Oszkár*

K. visszatérése óta: Kunfi 1920 áprilisában Prágában meglátogatta Károlyit, és azzal tért vissza Bécsbe, hogy Károlyi lényegében a kommunisták álláspontjára helyezkedett.

A képeket a hét végére várom: Károlyi birtokait és minden vagyonát még hazaárulási pere előtt zár alá helyezték, de nővére néhány festményt és kisebb értéktárgyat ki tudott hozzá juttatni vagy még itthon értékesíteni. A képeket Károlyi Diner-Dénes és Kenczler J. műtörténész segítségével értékesítette, s az értük kapott pénzt az emigráció céljaira ajánlotta fel.

Rédei József: jogász, a Huszadik Század köréhez tartozott.

Anti-Marx könyvemen: a könyv kéziratban maradt fenn Jászi hagyatékában. Megjelent 1983-ban a Párizsi Magyar Füzetek kiadásában (Marxizmus vagy liberális szocializmus), 1989-ben a Századvég Füzetek I. számaként.

Körtvélyesre megyek: a Csehszlovákiához került Hrušovban (Kassa mellett) volt Lesznai Anna családi háza és birtoka. Jászi válásuk után is – a 30-as évekig – szinte minden nyáron odalátogatott.

a Labour Party küldöttségét: a brit szakszervezetek és a Munkáspárt közös küldöttsége, J. Wedgwood ezredes és képviselő vezetésével a magyar kormány meghívására érkezett Budapestre, ahol tagjai egyrészt ellenzéki személyekkel, másrészt Horthyval, Telekivel és Apponyival is beszéltek. Jelentésük alapján, mely nyomtatásban is megjelent (The White Terror in Hungary, London, 1920), a Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége felhívást intézett a nemzetközi proletariátushoz 1920. június 11-én a magyarországi fehérterror bojkottálására. A szállítási és közlekedési bojkott 1920. június 20-tól augusztus 8-ig tartott.

Válaszaidat nehezen várva: Károlyi május 14-i levelében kimerítő választ adott Jászi szemrehányásaira és érveire.

134.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom! *Wien, 1920. VI. 19.*

Ma veszem 11-én kelt leveledet. A Hock-féle levelet rögtön feladom, P. grófnő levelét mihelyst lehet, továbbítom. (A múltkori leveled hozzá már elment.)

Visszatértem óta igyekszem a dolgokat abban a szellemben irányítani, ahogyan Nálad megbeszéltük. Sajnos Kunfi távol volt, úgy hogy csak *héttőn* beszélhetek vele. Rónai az egész koncepcióhoz hozzájárult. Szende is helyesli.

Most két tisztázandó tényezőnk van: Kunfi és Hock. Hocktól a mellékelt levelet kaptam, mely kellemetlenül érintett. Válaszomban kifejtettem neki: 1) hogy helyeslem etikai álláspontját, de az

ma nem elegendő. Egy gyilkos tanyán nem lehet prédikátori tevékenységet folytatni. Energikus politikai és propagandisztikus tevékenység kell. 2) *Te egyedül* nem írhatod alá a felhívást, mivel az úgy a rágalmak és a gyanúsítások özönébe jutna, s nem volna meg a teljes hatása. 3) Integritásos sovinizmussal ma harcolni nem lehet. Igenis együtt kell menni a „kisantanttal" (Csehszlovákia, Jugoszlvália, Németausztria) 4) Garamival és Vázsonyival semmi formában nem mehetünk együtt. 5) Én is jobb szeretnék Amérikából elindulni, de ha nem lehet, hát tovább nem várhatunk.

S végül megrajzoltam neki az általunk megjelölt programot és kértem, csatlakozzék az emigrációhoz, mely Károlyiból, Hockból, Jászból, egy szakszervezeti emberből, s egy parasztból állana.

Közben történt az a fordulat, melyet táviratban jeleztem: Juhász–Nagy megérkezett, Jánosi és Nagy Vince teljes szolidaritását jelentve.

Most már véleményem szerint egy új, s ránk nézve *nagyon kedvező* helyzet állott elő. Az emigráció most már egy nagyon imponáló névsorral léphetne fel:

Te jelentenéd az egész modern Magyarországot;
Hock: a liberális katolicizmust;
Jánosi: a liberális kálvinizmust;
Jászi: az anti-revans politikát és a konföderációt;
Juhász Nagy: a kalvinista kisparasztságot;
Nagy Vince: a progresszív kispolgárságot.

Az az érzésem, hogy ez a lista elég erős volna arra, hogy minden további szövetségesek nélkül felvegye a harcot. Túlnyomóan árja jellege ma döntő fontosságú. Emellett Jánosi a szociáldemokrata párt tagja, tehát a munkásság bizalmát bírja. Ha most még Kunfiék delegálnának egy tagot, egy nem politikus szakszervezeti titkárt (Rónai Rohonczy-t emlegette, a vas- és fémmunkások titkárát, aki komoly, nyugodt, keresztény ember, s valószínűleg rövid idő múlva a Slovenskóba költözik, úgy hogy könnyen fölkereshet Prágában, ha lesz valami megbeszélnivaló): akkor minden szükséges erőtényező együtt volna. (Juhászt a kisgazdák magukénak tekintik, s *intim* összeköttetése van Kovács J. Istvánnal és Nagyatádi Szabóval.)

De ha Kunfiék nem is delegálnak senkit, elég, ha *jóindulatú semlegességben* maradnak, miként a bolsik.

Meg vagyok győződve, hogy ennek az emigrációnak váratlanul nagy hatása volna, úgy odahaza, mint külföldön. Emellett a közel napokban érkezik egy rendkívül tehetséges író barátom, aki egy nagy *emigrációs napilapot* szeretne alapítani a Slovenskoban (Nagyon diszkrét!) Pestről más komoly tényezők is hajlandók volnának az Emigrációhoz csatlakozni. Szóval, itt egy energikus akció lehetőségei nyílnának meg a szégyenteljes tespedés után. Ha tervünk sikerül, kész vagyok átköltözni Prágába, hogy a Te oldalad mellett dolgozhassam, bár ez a megoldás igen sok áldozatot követel tőlem, de átláttam, hogy szoros együttműködés nélkül ezt a kampányt nem lehet vinni.

Egyéb megbízásokban a következőket jelenthetem:

1. A B.(eneš) címére szóló küldeményt valószínűleg Juhász fogja kivinni. 2. Rédei a jövő hó legelejéig elkészül a naplóval. Úgy látom, hogy kitűnő okmánytár lesz. 3. Titkárt még nem találtam. Kőhalmi nem alkalmas. Most Bölöni Györgyre vagy Csécsy Imrére gondolok. Mindkettő kitűnő publicista és abszolút megbízható ember. 4. Testőrt szintén keresek. 5. Spengler Untergang-ját majd Juhásszal küldöm. Keynes angolul nem kapható, de két hét múlva lesz német kiadás. Jó és sokkal olcsóbb. Olvastad-e már Bauer rendkívül tanulságos könyvét: *Bolschevismus oder Sozialdemokratie?* Biztosan Prágában is megkapod.

Ezekben kívántalak tájékoztatni a mai helyzetről. Mint látod, Hock-hoz írt leveled éppen kapóra jött.

Mihelyst ismerni fogom Hock, Kunfi és Juhász (újabban, mintha ő is haboznék) végleges álláspontját, azonnal előterjesztést teszek a továbbiakról. Lehet, hogy kimegyek Prágába. Talán végleg.

Ha az emigrációs terv nem sikerül, mosom kezemet s beülök „Noé bárkájába".

Kérlek válaszolj azonnal erre a levélre. Ha mindenben egyetértenél – amint remélem – akkor csak táviratban ennyit: Mit Plan einverstanden.

Szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved *Jászi Oszkár*

ahogyan Nálad megbeszéltük: a májusi levelezésben folytatott vitájuk után Jászi június elején meglátogatta Károlyit, és megállapodtak egy minden demokratikus irányzatot magábafoglaló, a kommunisták és szocialisták támogatását is élvező emigráns komité létrehozásában. Károlyi kikötése az

volt, hogy a bizottságban a parasztság és munkásság képviselői legyenek többségben, és utóbbiak az összes szocialista irányzat bizalmát – tehát a kommunistákét is – bírja.

Hocktól a mellékelt levelet kaptam: Hock János június 14-i levelében kifejtette, hogy miért nem hajlandó részt venni a tervezett széles – és a kisantant támogatását is élvező – emigrációs szervezetben: „Én olyan országban, amely a magyar testről élő tagot bontott le, a magyar kormányzat ellen nem szervezkedem. Akármilyen legyen otthon a rendszer, közelebb áll hozzám, mint a magyar területet elrabló idegen."

Juhász-Nagy megérkezett: Juhász-Nagy Sándor, az 1919-es Berinkey-kormány volt igazságügy-minisztere, Károlyi régi párthíve ez időben felvette a kapcsolatot az emigrációval, Károlyit is felkereste Prágában. Jánosi Zoltán debreceni református esperes és baloldali függetlenségi volt; Nagy Vince a Berinkey-kormány belügyminisztere.

Kovács I. István református teológiai tanár, államtitkár, a Kisgazdapárt egyik demokratikus vezetője volt.

Titkárt még nem találtam: ti. Károlyi számára, emlékiratai elkészítéséhez.

Testőrt szintén keresek: Károlyi ellen magyar ellenforradalmi tisztek több merényletet kíséreltek meg Csehszlovákiában.

Mit Plan einverstanden: A tervvel egyetértek. A terv a szocialisták és a „nemzetiek" ellenállásán elbukott.

135.

Károlyi Mihályhoz

Wien, 1920. XII. 14.

Kedves és tisztelt Barátom! Pár napja tértem vissza balkáni utamról, s nagyon nélkülözöm a Rólatok való közvetlen híreket, de örvendve hallom, hogy az új milieuben jól érzed magadat. Mindenesetre pompás csere volt a zordon északkal szemben. Különben is nincs a világon nemzet, melyben annyi mély ösztönös és érzelmi kultúra volna, mint az olaszban.

Az elválásunk óta történtekről a következőkben igyekszem beszámolni:

1. A balkán út roppant fáradságos, kellemetlen és költséges volt. Valóságos fosztogatás folyik ott. Politikailag és kultúrhistóriailag nagyon érdekes epizód volt. Úgy Belgrádban, mint Bukarestben, mint Zágrábban igen meleg és megtisztelő fogadtatásban volt részem. A balpártok és a fiatalok lelkesültek koncepciómért. A jobbpártok és az öregek nagy udvariasságuk dacára aligha értettek

meg. Averescu vagy Take Jonescu nyilván hamarabb jutnának kontaktusba Horthy valamelyik ágensével. Hogy létezhetnek magyarok, akik *elvből* és *őszintén* nem akarnak revansot, hanem azt kiküszöbölni szeretnék nagyszabású nemzetközi reformokkal: ez az okfejtés nem megy be régi diplomata és militarista koponyáikba.

Ami most már a dolgok meritumát illeti, sok biztatást kaptam, de határozott ígéretet nem. Az az impresszióm, hogy a szerbek örömmel belemennének Pécs–Baranyába, de félnek a nagy antanttól. Franciaország pedig továbbra is, ha nem is támogatja, de tűri Horthyékat. Ennek dacára van reményem, hogy a pécsi koncepció megvalósulhat. Komoly pártokat és vezéreket sikerült mellette sorompóba állítani.

2. Más kérdés, hogy képes lesz az emigráció *Pécs–Baranyát pozitív tartalommal telíteni.* Ez nehéz kérdés. Linder derék, okos és bátor, de egymaga kevés. A jünglik már újra kezdik a grasszálást. Hajdú megbízhatatlan: a kapitalista-kommunista zsidó fiskális fajtájából való. Hozzá: a levegő telve van intrikákkal. A pécsi miszsziók a fehérekkel szűrik össze a levet. A munkásmozgalom civakodó és marja egymást. Itt fordulatot csak a Lovászy letelepedése Pécsett jelentene. Ő erre hajlandó is. Vasárnapra egy nagy paraszti és polgári népgyűlést terveztek Pécsett, melyen Lovászy kifejti programját. Az októberi forradalom alapján – Habsburgok és Horthyék ellen. (E gyűlés lefolyásáról itt még nincs értesülés.) Ha a szerbek csakugyan kiterjesztenék az autonómiát, s ha Lovászy csakugyan a megye élére állana, úgy ez valóban sorsfordulót jelentene.

3. Annál is inkább, mivel minden hír megegyezik abban, hogy Horthy rendszere már teljesen összeomlott erkölcsileg. A horthyzmus ma már törpe kisebbség, melyet kizárólag a détachementok terrora tart. Egy erősebb diplomáciai nyomás – és összeroppan az egész maffia.

4. Épp ezért, s balkán utam tapasztalatai alapján, a cseh követ útján felhívtam a Párizsban levő Benešt a következő lépések foganatosítására. A kis antant záros határidő alatt hívja fel Horthyt:

a) a détachementok leszerelésére, s hadserege redukálására a trianoni kontingens-minimumra;

b) Nyugat-Magyarország kiürítésére. Egyben

c) adja meg Pécs-Baranyának az autonómiát, s jelentse ki, hogy e területet mindaddig nem üríti ki, míg Horthy a trianoni szerződés minden feltételét nem teljesíti, s végül

d) tegyen újból határozott és végleges kijelentéseket a Habsburgok visszatérése ellen. (Véleményem szerint e rendszabályoknak pusztán erkölcsi hatása elegendő volna a Horthy-banda letörésére.) Kérdés, hogy lesz-e Benešben elegendő Schwung és élan. J'en doute.

5. A bécsi emigráció körüli állapotok mind undorítóbbak. Most legutoljára a szocik kitiltatták a Szlovenszkóból a Bécsi Magyar Újságot, mint „Horthy-kommunista sajtóterméket". Ezzel az emigráció egyetlen komolyabb szócsöve meg van fojtva. S miért? Mert Garami is lapot akar alapítani, Göndör is, s így a társaság szabadulni akar egy kellemetlen konkurrenstől. (Nekem úgy Garami, mint Kunfi kijelentette, hogy ehhez az undok bolsi módszerhez semmi közük sincs, de kétségtelen másrészt, hogy környezetük több tagja hónapok óta dolgozott Pozsonyban a B. M. U. kitiltása érdekében. Egykori kommunisták most azzal érveltek a lap kitiltása mellett, hogy a B. M. U.-nak munkatársa Gábor Andor, s több más ismert bolsi gyermek! Te tudod, hogy én mennyire utálom Gábort és a többi bolsi jüngliget, de ezt a gazságot még sem lehet tűrni. Megteszek mindent a lap megmentése érdekében, cikkeket írok neki a nevem alatt, s igyekszem a cseh köröket felvilágosítani a helyzetről.)

6. A Garami által megindítandó lap terve voltaképp az új kormány beharangozása volna. Garami–Lovászy szerkesztenék. Már az első számba írna Batthyány és Giesswein. Az új koalíció magába foglalná tehát a régi Károlyi-Párt jobbszárnyát, a kisgazdák balszárnyát, Giessweinéket, a nem karlista demokratákat (vannak ilyenek? talán Bárczy) és a Garami-szocialistákat. Program: októberi forradalom, plebiszticum az államfő kérdésében, de a *Habsburgok végleges és teljes kizárásával.* A terv tehát jó. Kérdés, hogy Garamiék megmaradnak-e ezen a vonalon, s nem fognak-e előbbutóbb a háttérben leselkedő Vázsonyival koalícióba lépni . . . Garami váltig állítja, hogy Vázsonyiról nem akar többé tudni . . . Vederemo . . . Mindenesetre a B. M. U.-ra most duplán szükség volna: az új koalició ellenőrzésére . . .

7. Szendének írtad volt, hogy talán jobb volna, ha nem mennék Amerikába. Úgy érzem, hogy én idehaza nem sokat tehetek. Az emigráció kis piszkos frondeurködéseit nem bírom. A Horthy elseprés sem nekem való, hanem valami kemény gyomrú magyarnak. Különben is minden úgynevezett reálpolitikától egyre inkább undorodom. A politikában csak az eszmék és koncepciók kidolgozása szép, valamint nagy elvi csaták vívása... Ellenben a napi praxis nem nekünk való... Amerikában pedig éppen nagy elvi úttörésre van kilátás. Kitűnő információkat kaptam az ottani magyarság köréből. A *legnagyobb méretű* akciókra van kilátás. Komoly a remény, hogy dunai konföderációs tervünk első alapjait Amerikában fogjuk lerakhatni az ott élő magyarok, tótok, románok, délszlávok között.

8. Persze nagy dolog ez a hosszú út. Nehéz és fájó, különösen fiacskáimat és beteg Anyámat itthagyni. Néha félek, hogy nem lesz hozzá elég erőm. Ámde valahányszor ura vagyok magamnak, valami belső hang azt mondja, hogy nem szabad habozni s neki kell vágni az új világnak. Hock János társasága is meleg reménysugár. Lehet, hogy Biró Lajos is velünk tart. Ez már jó kezdet volna. Most karácsonyra Körtvélyesre megyek. Ottani pihenésemet arra akarom felhasználni, hogy Szabó Ervin posthumus művét sajtó alá rendezzem s előszóval ellássam. Ezekben számoltam be a lefolyt hetek fontosabb eseményeiről... A világ apokaliptikus őrülete tart tovább. Lenin-Dzsingisz kán rohama még mindig a lehetőségek közé tartozik... A könyvemben körvonalazott angol metódus még mindig késik, tehát az orosz chance-jai növekednek... A francia démon meg terpeszkedik...

Amerika előtt nagyon szeretnélek látni, hogy megszoríthassam a kezedet. Talán sikerülni fog. Bíróék úgyis meginvitáltak Rómába... Boldog és szép karácsonyt kívánok Neked és kedves családodnak. Változatlan szeretettel és hűséggel üdvözöl tisztelő híved

Jászi Oszkár

U. i.: A cseh követnél járva, ő felemlítette előttem azt a kínos hatást, melyet a cseh közéletben egy olasz lapban közölt állítólagos interjúd gyakorolt, melyben Te a csehszlovák állam jövőjét kilátástalannak mondottad. A cseh követ hozzátette, hogy ő ezt a nyi-

latkozatot apokrifnak tartja, de nagyon szeretné, ha azt Te a jövő kooperáció érdekében megcáfolnád. Prága most nagyon érzékeny, főleg valakivel szemben, aki ott hosszasan élvezte a vendégjogot.

Minthogy én nem hiszem, hogy Te a szóban forgó nyilatkozatot – ilyen merev formában – megtetted volna, nagyon fontosnak tartanám, ha egy megfelelő dementit küldenél, melyet Flieder a csehszlovák sajtóban elhelyezne. Jövő politikánkban a cseh állam mindenképp fontos sarkkő leend.

Pár napja tértem vissza balkáni utamról: Jászi Belgrádban, Zágrábban és Bukarestben tett hosszabb körutat, azzal a céllal, hogy a kisantant kormányait egységes fellépésre bírja a magyar ellenforradalmi rendszerrel szemben. Tapasztalatairól a BMU 1920. december 10-i számában nyilatkozott, majd három nagy cikkben számolt be: *A magyar demokrácia szövetségesei* (dec. 15.); *A magyar nemzetiségi kisebbség helyzete Romániában* (dec. 17.); *A romániai magyar kisebbség jövő lehetőségei* (dec. 19.).

Take Ionescu (1858–1922): vezető román politikus, többször miniszter, 1920-ban külügyminiszter, majd miniszterelnök.

a szerbek örömmel belemennének Pécs–Baranyába: az önálló baranyai köztársaság létrehozására utal. Pécs és környéke 1919–20-ban jugoszláv megszállás alatt volt. A békeszerződés értelmében a jugoszláv csapatoknak ki kellett vonulniok, de kísérlet történt arra, hogy a helyi baloldali erők – jugoszláv támogatással – önálló köztársaságot kiáltsanak ki, amely bázisul szolgálhat az egész ország felszabadításához. 1921-ben a kísérlet összeomlott, Horthy csapatai bevonultak Baranyába.

Hajdú: H. Gyula (1886–1973) jogász, a század elején a pécsi szociáldemokraták egyik vezetője, 1918-ban a helyi nemzeti tanács titkára, 1919-től kommunista. Vezető szerepe volt a Baranya Köztársaság kikiáltásában, majd emigrációba kényszerült. 1946–1950-ben igazságügyi államtitkár, 1950-től egyetemi tanár.

136.

Magyarok és románok
Nyílt levél Bölöni Györgyhöz

1921. I.

Kedves Barátom, amikor szíves felhívásodnak, hogy megindítandó lapotok, a *Bukaresti Hírlap* számára cikket küldjek, eleget tenni akarok, nem tagadom, hogy kétely és megindulás vesz rajtam erőt.

Tisztán érzem annak a feladatnak nagyságát és veszélyeit, melyhez társaiddal együtt fogtál: nyugodtan, őszintén és becsületesen

szólni a rettenetes világkatasztrófa által összetört és széttépett magyarsághoz, a megmérgezett gyűlölettenger közepette a józanság, a megbékülés, a méltányosság és az igazságosság igéit hirdetni; erős és tiszta maradni úgy az esetleges állami nyomással szemben fölfelé, mint az útszéli soviniszta demagógia uszításaival szemben lefelé: az önbizalmat és a bátorságot hirdetni, egyben gátat vetni a nyegle kérkedésnek és a realitásokkal nem számoló revans propagandának; szóval demokratának, pacifistának és szocialistának (a szó alapvető értelmében, mely minden munkanélküli jövedelem kiküszöbölésére irányul) maradni egy oligarchikus tendenciákkal, militarizmussal és imperializmussal túlfűtött világatmoszférában – valóban oly feladat, mely a legerősebb intelligenciát és legtisztább moralitást is próbára teszi.

Mindezeket a nyomasztó nehézségeket látva és kellőképp mérlegelve, mégis reménykedő hittel nézem vállalkozásodat.

Először is megbízom Benned. Ismerem írói és emberi múltadat, melyben mindig össze tudtad egyeztetni a legizzóbb magyarságot a legmegértőbb nemzetköziséggel: Te is a mi feledhetetlen Ady Endrénk iskolájából kerültél ki, melynek nemzet és kultúra egyértékű fogalom volt, s mely minden nemzetben a kultúrát kereste, s azt becsülte meg. Magad is oly vidékről kerültél ki, hol magyarság és románság évszázadok óta, szinte mozdulatlanul és hermetikusan elzárkózottan állott egymás mellett, s Te megdöbbenve láttad: hogy miként aknázza alá és teszi tönkre a mi véreinket is amaz ostoba és erkölcstelen magyar asszimilációs politika, mely örökös kiskorúságban szerette volna tartani azt a román népet, melyben mi mindig a testvért és a munkatársat láttuk közös emberi céljaink felé.

De nemcsak Benned bízom, hanem munkatársaidban is. Ezeknek a férfiaknak . . .* mely képes lesz bárminő támadással, gyanúsítással vagy inzultussal szemben bátran és nyugodtan megállni a kötelesség talaján. Mert bizonyos, hogy az egyik oldalon idegen hatalom bérenceinek fognak Titeket nevezni, míg a másikon veszedelmes forradalmároknak – talán még leplezett Horthy-kémeknek

* Tördelési hiba révén a szövegbe két értelmetlen sor került. *Szerk.*)

is – fognak kikiáltani: De alios iam ego vidi ventos, s Ti, nem kétlem, egyenlő szilárdsággal fogtok megállani mindkét ellenséges fronttal szemben.

De nemcsak ezek a személyi garanciák táplálják bennem a reményt, hogy merész úttörésetek sikerülni fog, de azzal biztat az általános világhelyzet is, dacára minden a felszínen úszó revansnak, militarista túltengésnek és imperialista habzsolásnak.

Változatlanul azon a hiten vagyok, hogy a világháború és az azt követő forradalmak, a régi világot, az „ancien régime"-et végleg lerombolták, hogy többé teljes lehetetlenség a háború előtti világkonstellációt helyreállítani. Lehetetlenség gazdasági téren: a munkanélküli jövedelem egyre kevésbé lesz képes az ellene irányuló ostromot feltartóztatni. Lehetetlenség erkölcsi téren: buknia kell minden intézménynek, mely az embert nem célnak, hanem eszköznek akarja tekinteni. De lehetetlenség nemzeti téren is: elgondolhatatlan, hogy bármely országban tartósan nemzeti kisebbségeket el lehessen nyomni, vagy nemzeti-kulturális jogaikban megkárosítani.

Egy oly munkának és célkitűzésnek, mint aminő a Tietek, előbbutóbb sikerre kell vezetnie. Egyre teljesebben maga mellett fogja találni Európának új életre kelő demokratikus és szociális körülményeit. Mert a munkának három alapköve lesz: először szembe kell szállni mindenféle revans-háború gondolatával, s megértetni a magyarsággal, hogy sebeinek orvoslását nem remélheti a népek újabb öldöklésétől, hanem egyesegyedül a maga szervezett erejétől és a nemzetközi közvélemény fokozódó demokratikus érzékenységétől.

Másodszor, mind intenzívebb gazdasági és kultúrmunkára kell felhívni a magyar kisebbségeket. A régi korteskedő, bankettező, uszító és deklamáló Emkét egy olyan kultúrszövetségnek kell felváltania, mely iskolák alapításával, lapok és könyvek terjesztésével, szövetkezetek és mintagazdaságok létesítésével minden téren növeli a magyarság gazdasági, szellemi és erkölcsi munkáját, mégpedig nem a románság elleni régi faji rivalitásból, hanem minden nemzetnek azon elementáris, jogos és feltartóztathatatlan törekvéséből, hogy akadálytalanul valósíthassa meg azt a koncepciót, mely benne az emberi értékekről él.

Harmadszor pedig arra kell törekednünk, hogy Románia politikai, gazdasági és kultúréletében a magyarság mindenkor az európai integráció erőit szolgálja, azt az irányzatot, mely az államközi anarchiából a nemzetközi rend és szervezettség felé gravitál, mely minél teljesebb gazdasági egységbe akarja tömöríteni a háború folytán félig elvérzett, kifosztott, szinte középkori elzárkózottságba döntött európai államokat. A mind gigászibb méreteket öltő amerikai és japán birodalommal szemben a mai vámokkal és katonai kordonokkal széthasogatott Európa életképtelen. Ezen a katasztrófán csak egy európai konföderáció segíthet, amely a kultúrszolidaritás és a szabadkereskedelem szálaival egybefűzve, egyszersmind az egyedüli kontinentális alakulat, mely a nemzeti problémákat Európa-szerte megoldhatja. Enélkül csak az irredenták cserélnek helyet és egy világháború készül a feudalizmus és a kapitalizmus javára.

Ha a Bukaresti Hírlap ezt a szellemi orientációt fogja folytatni, termékeny munkát fog végezni, melynek áldásos hatásai előbb-utóbb érvényesülni fognak.

Mindenekelőtt a romániai magyarság javára, mely az amputáció lázálmaiból felocsúdva, általa újra meg fogja találni az utat a munka és a kultúra felé. De a magyar anyaország is csak hálás lehet ezért a publicisztikai tevékenységért, mert szavát meg fogják hallani a határokon túli magyarok is, akik jelenleg a Horthy-cenzúra bilincsei alatt csak antiszemita kurjongatásokat vagy revansista, lelkiismeretlen ugratásokat kapnak szellemi táplálékul.

Egyidejűleg pedig a román nép is előbb-utóbb észre fogja venni, hogy egy ilyen magyar publicisztikai munka neki nem lehet ellenszenves, de az ő életideáljait is szolgálja. Hisz a román parasztnak, a román munkásoknak, a román dolgozó középosztálynak legfőbb érdeke, hogy Romániában ne keletkezzék egy megmérgezett magyar kérdés, mely a politikai és az erkölcsi atmoszférát megrontaná, s csak az oligarchia megerősítésére vezethetne.

Végül egész Európa pacifista, demokrata és szocialista közvéleménye honorálni fogja a magyarságnak ilyen megmozdulását, mely a múlt bűnein és esztelen vérengzésein okulva, többé nem a régi módszerekkel akar bajain segíteni, hanem a felvilágosítás, a szervezés, a meggyőzés és a fölényes kultúra eszközeivel.

Nagy vonásokban, kedves Barátom, így látom én a ti munkátokat, s bármily nagy is a sötétség, bármily megmérgezett is a levegő, bármily ijesztő is az elközépkoriasodás, mégis meg vagyok győződve, hogy az ostobaság és a gyülölet, az erőszak és a korrupció minden ármányánál hatalmasabb a józan ész által megvilágított tiszta és emberséges akarat. Mindig ez vezessen benneteket!

In hoc signo vinces!

Baráti és bajtársi kézszorítással: *Jászi Oszkár*

A Nyílt levél megj.: Bukaresti Hírlap, január 13.
Emke: Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület.
Alios iam ego vidi ventos: Láttam már más szeleket is (fújni).
In hoc signo vinces: E jelben győzni fogsz.

137.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom! *Wien, 1921. III. 19.*

Szerencsétlen Odisszeánkból tegnap érkeztünk vissza. H.[ock] János egyelőre Innsbruckban maradt.

Képzelheted, hogy mily nyomott hangulatban tértünk vissza három detektív őrizetében. A Te bizonytalan helyzeted, amerikai utunk összeomlása, a Beneš–Gratz tárgyalás – bizony ennyire még sosem voltunk letörve.

Valósággal összeesküdött ellenünk a Sors. A Te kiutasításod, Hock belekeveredése még nem volt elég. Hock Nápolyban egy Horthy kém kezébe jutott, akinek az öregúr elmondta útitervünk minden részletét, úgy hogy a római fehér követség egérfogójába kerültünk, melynek sikerült a Hock és a Simonyiék vízumait megsemmisíteni.

De ez sem volt elég. Minthogy ügyedben Hock és én táviratot intéztünk Giolittihoz és nyílt levelet Turatihoz, s táviratokat Hozzád, az olasz kormány „alkalmatlan idegeneknek" deklarált bennünket, akik „az olasz politikába beavatkoztunk", s a rendőrség

értésünkre adta, hogy vagy azonnal elutazunk a határra detektívek diszkrét őrizete alatt, vagy pedig a „Te sorsodra jutunk".

Ezt azért bocsátom előre, mivel olasz szereplésünk miatt Szende egyelőre nem mer Olaszországba menni, hanem várakozó álláspontra helyezkedik, mert attól tart, hogy őt is kiutasítanák.

Alaposan végiggondolva a helyzetet, mi a következő lépéseket javasoljuk:

1. A főhadnagy javaslata szerint jó lesz, ha Villachot elhagyod, s valami más helyre mégy, ahol 2–3 hétig békében maradhatsz. Ez alatt lesz időnk intézkedni.

2. Írunk a hírneves kriminalistának és szocialista volt képviselőnek, a római egyetemi tanárnak, *Enrico Ferrinek*, hogy vállalja el ügyedet, természetesen ügyvédi honorárium mellett.

3. Megpróbáljuk Jugoszláviába beutazási engedélyt szerezni. Írok Pribičević miniszternek, akivel jó ismeretségen vagyok. Raguza ideális tartózkodási hely volna.

4. Ma beszéltem a cseh követtel. Ő valószínűnek tartja, hogy a kormány az asyl-jogot mégis meg fogja adni. A letelepedés tekintetében Diner a legmelegebben felajánlotta szolgálatait. (Egész megható az öregúr változatlan hűsége.)

5. Azt hogy álnév alatt, hamis útlevéllel menj Jugoszláviába, a legszerencsétlenebb gondolatnak tartanánk. *Ezt nem szabad tenni.* Alárendelt közegek kezébe juthatnál, akik egyszerűen átsubolnak a magyar határra.

6. Újabb hírek szerint Giolitti bukófélben van. Ez ügyed revízióját megkönnyítené. Egyelőre ma nem láthatunk tovább. Más lépésekre is gondolunk, de még nem jutottunk el a konkrét elhatározásokhoz. Mihelyst van valami pozitívum, értesíteni fogunk.

Nem szabad elveszíteni bátorságodat. Sub pondere crescit palma. Lehetetlenség, hogy a trotlik és a zsiványok végleg győzedelmeskedjenek.

Hányszor véltük a helyzetet jónak, amikor csakhamar rosszra fordult! Hátha most, amikor oly sötét minden, közelebb volna a hajnal, mint gondoljuk.

Ami engem illet, terveim szerencsétlen meghiúsulása nagyon lesújt. Változatlanul hiszem, hogy Amerika volna az archimedesi pont, s még teszek egy utolsó kísérletet ebben az irányban. Jelen-

leg lakásom sincs, s barátomnál vendégeskedem. Azért is egyelőre mindent a Szende címére küldj. Annál is inkább, mivel valószínűleg a közeljövőben fiacskáimhoz utazom.

Kérlek légy nyugodt, mi minden *emberileg lehetőt* meg fogunk tenni.

Szeretettel üdvözöl tisztelő híved *Jászi Oszkár*

Nápolyból Jeszenszky a tarvisi carabinieri parancsnoksághoz a következő táviratot intézte: Kérem kérdezzék meg Károlyi grófot, akarja-e, hogy Jeszenszky Imre meglátogassa. Persze az ő táviratát úgy látszik éppúgy lecsípték, mint a miénket.

Szerencsétlen Odisszeánkból: Jászi és Hock hosszas várakozás után megkapta a beutazási engedélyt az Egyesült Államokba; Nápolyban kívántak hajóra szállni. Ebben az időben – a magyar kormány közbenjárására – kitoloncolták Károlyit Olaszországból, majd Jásziék is hasonló sorsra jutottak.

Giolitti: Giovanni Giolitti (1842–1928), olasz miniszterelnök 1920 és 1922 között.

Beneš–Gratz tárgyalás: 1921 márciusában a Lajta melletti Bruckban tárgyalások kezdődtek egyfelől Beneš csehszlovák külügyminiszter, másfelől Teleki Pál miniszterelnök és Gratz Gusztáv külügyminiszter között a két ország viszonyának rendezéséről. Mivel ez gyakorlatilag a Horthy-rendszernek a kisantant részéről történő elismerését jelentette, az emigráció számára a tárgyalás ténye súlyos vereség volt.

Sub pondere crescit palma – Teher alatt nő a pálma (latin).

138.

Emil Isachoz

Wien, 1921. VI. 3.
VIII. Albertgasse 3. Bei dr. Rundt

Igen tisztelt Barátom, A mellékelt nyílt levélhez, melynek közzétételét az Adeverul-ban kérem, a következő magántermészetű dolgokat fűzöm, véleményét, esetleg szíves támogatását kérve.

Mint megírtam, nyomorban ugyan nem élek, de bizony budgetem meglehetősen szűkös, csekély megtakarított pénzemet már feléltem, s úgy látszik az emigráció még nagyon soká fog tartani. Ily

körülmények között valami megfelelő tevékenység után kell néznem.

Dr. Szende Pál barátommal, a jeles szociológussal, aki mint bizonyára emlékszik, pénzügyminiszter volt a Károlyi kabinetben, s aki velem osztja meg a hontalanság bajait, arra a gondolatra jutottunk, hogy vajon nem volna-e lehetséges Erdélyben a nagyobb magyar–román városokban (pl. Kolozsvár, Arad, Nagyvárad, Temesvár, Lugos, Marosvásárhely, Szatmár, Brassó, N.-szeben stb.) egy *felolvasó turné*-t tartani. Természetesen kerülnénk a napi politikai vonatkozásokat, de azért aktuális társadalmi témákat választanánk.

Szende témái: 1. Közép-Európa válsága; 2. Kis államok jövője; 3. A jövő fejlődés útjai.

Az enyémek lehetnének: 1. Imperializmus és Pacifizmus; 2. Európa három útja; 3. Kommunista és liberális szocializmus; 4. A népek önrendelkezési joga; 5. Ady küldetése. Azt hiszem, hogy ha egy jó impresszárió akadna, nemcsak neki lehetne elegendő haszna a dologból, de a mi számunkra is maradna annyi jövedelem, mely (a nagy valutadifferencia mellett) hosszabb időre biztosítaná egzisztenciánkat. Emellett e körútnak nagy kulturális jelentősége is lehetne, s talán az első közeledés volna a magyar és a román intelligencia között.

Ön, mint a színházak direktora, leginkább megítélheti, hogy vajon életképes-e ez az eszme? mely időszakban volna leginkább megvalósítható? Szendével együtt csináljuk meg az utat, vagy osszuk fel a városokat a turné alkalmával?

Amennyiben a tervet realizálhatónak találná, és azzal foglalkozni szíves volna, a legnagyobb tapintatra volna szükség. Szükséges volna ugyanis, hogy *magyarok és románok egyaránt* szívesen lássák az eszmét. (Természetesen progresszív és nyílteszű magyarokra gondolok.) Talán a *Keleti Újság* (ha jól emlékszem így hívják a *nem* cionista orgánumot) szerkesztősége is érdeklődnék a terv iránt, különösen régi jó munkatársam Kádár Imre.

Ennek kapcsán egy másik terv is foglalkoztat bennünket. A magyar demokrácia legnagyobb baja, hogy az utódállamok közvéleménye vajmi keveset tud az igazi magyar helyzetről. Azt gondoltuk tehát, hogy *a kölcsönös megértés szempontjából nagyon üdvös*

volna, ha két nagy bucaresti progresszív lapot állandóan tudósítanánk a magyar helyzetről. Természetesen nem riportra gondolunk, hanem kisebb politikai esszékre és helyzetképekre. Azt hiszem, hogy az illető lapoknak is csak kellemes lehetne, ha két magyar ex-miniszter állandóan ismertetné a magyar kultúrproblémákat. Hidat lehetne így verni a román és a magyar demokratikus közvélemény között.

Ez a terv az illető lapoknak nem kerülne többe, mint bármely ... bucaresti cikkük, míg nekünk ... volna.

Íme, kedves uram, ez az a két terv, melyet figyelmébe ajánlok. Ugye, nem veszi alkalmatlankodásnak? Ha merőben magánügy volna, nem is zavarnám vele. De úgy érzem, hogy ebben az esetben a közérdek szigorúan összeesik a magánérdekkel. Ha ön is így látja, kérem, foglalkozzék mindkét dologgal.

(A turné-hez természetesen előbb kikérném az illetékes román tényezők hozzájárulását.)

Szíves fáradozásait előre is megköszönve, őszinte rokonszenvvel üdvözli tisztelő híve

Jászi Oszkár

Kádár Imre: erdélyi író, a Napkelet szerkesztője.

139.

Károlyi Mihályhoz

Wien, 1921. VI. 19.
(Új cím: VIII. Albertgasse 3.)

Kedves és tisztelt Barátom, Május 10-én kelt soraid csaknem *5 heti késéssel* érkeztek ide. Ez valóságos katasztrófa. Ez az eszmecserét úgy szólván lehetetlenné teszi, s szükségképp félreértésekre vezet. Máris valami enyhe szemrehányást vélek leveledből kiolvasni. Nem csoda, hisz érthető, hogy ügyeid lassú haladása irritál. De én ebben teljesen ártatlan vagyok. Mikor Jugoszláviából visszatértem, azért maradtam *két hétig* (pedig fáradtan és idegesen) Bécsben, hogy a Te dolgaidat rendbe hozzam. Tényleg úgy látszott, hogy

minden jól el van intézve. A memorandum elkészült, leveleid nagy része elment Olaszországba, a sajtót lehetőleg informáltuk, Grünberg vállalta az utazást és Sas az átmeneti titkárságot. Re bene gesta utaztam el Körtvélyesre, hol egy hónapot töltöttem, amire igazán nagy szükségem volt. (Egészségi állapotom különben még mindig gyatra.) Csak Körtvélyesen tudtam meg, hogy időközben minden felfordult. Grünberg utazását súlyos családi bajai miatt elhalasztotta, Sas pedig lemondott. Mire visszatértem, sem voltak a dolgok elintézve. Grünberg végleg visszalépett (szegény embernek valóságos tragédia az élete!), Sas helyett pedig nem találtunk alkalmas embert.

Mióta Bécsben vagyok, hiába igyekszem megoldani a problémákat. Most végre a titkár-kérdés rendben van, mivel Fazekas vállalja július elején a munka újra felvételét. Ámde Grünberg helyett nem találunk alkalmas embert. Hisz nem lehet oda akárkit elküldeni, hanem csakis egy komoly embert, akinek európai neve, jó összeköttetései és nyelvismerete van. Ennélfogva csak megismételhetem utolsó levelem tanácsát: Nem lehetne-e valakit Fiuméból vagy Dalmáciából átküldeni. Talán Zanellához fordulhatnál tanácsért. *Egy okos, tisztességes és befolyásos fiumei olasznál* alig találhatnánk jobb követet.

Egyébként a leveledben felvetett dolgokra a következőkben válaszolok:

1. Pénzügyi helyzetedet remélem túl pesszimistán ítéled meg, hisz képeid legértékesebb része még nincs eladva. Erre nézve utolsó levelemben már közöltem Kenczler üzenetét, hogy a képeket Bécsbe kellene hozni, mert most *itt jobb a piac.*

2. Ami Fazekast illeti, ítéleted túl szigorú. Ő lelkes és megbízható híved. Persze kissé szeleburdi és pontatlan, de ezt el kell nézni, mivel nehéz anyagi helyzetben van, s hozzá, mint hallom, valami szerelmi bánatja is van. Financiális dolgokban teljesen megbízható embernek tartom. Örvendek, hogy visszatér Hozzád: jobb munkatársat nem igen találhatnál.

3. Ad Türr Stephanie. Böhm hajlandó eskü alatt vallani, hogy a jeles dáma *Kunék fizetett ágense volt.* B. szerint ezt mások is megerősíthetik az emigrációból.

4. Örvendek, hogy Stankovszkyval megismerkedtél. A háború

alatt több levelet váltottam vele, s rám kitűnő és nagyszabású ember benyomását tette. Melegen üdvözlöm és tisztelem.

5. Nem hiszem, hogy valami nyugati államba bejuthatnál. Ott még mindig nagyon erős a kapitalista hisztéria. Ha az iskola kérdésére nagyobb súlyt helyeztek (szerintem csak előny, ha a gyerek minél később lép be az iskola taposó malmába!) talán legalkalmasabb hely *Zágráb* volna, hol valószínűleg német vagy magyar nyelvű iskola is akadna.

6. Én is úgy látom, mint Te. Az emigrációnk még mindig eltarthat 3–4 évig is, bár Garamiék alighanem hazakerülnek egy éven belül.

Ilyen körülmények között Amerika újra nagyon fontos volna. Nemrég táviratot kaptam ottani bizalmi embereimtől, hogy menjek, de *egyedül*. A keserves tapasztalatok után nem merek csak úgy *ohne weiteres* útnak indulni, hanem kimenetelemet két feltételhez kötöttem:

a) hogy a foreign office vegye hivatalosan tudomásul útitervemet, s biztosítsa akciószabadságomat (erre szükségem van a Horthy-kémekkel szemben),

b) hogy küldjenek hajójegyet (nemcsak azért, mert szerencsétlen első utam máris adósságokba kevert, de azért is, mert ez jele volna annak, hogy van megfelelő érdeklődés személyem iránt).

Nagyon kérlek, légy szíves ezt az újabb útitervemet teljes diskréció alatt tartani mindenkivel szemben, még Fazekassal szemben is.

7. Ez az újabb amerikai terv nagyon izgat és idegesít. Nem tudom ugyanis, hogy mit kívánjak? Mert most itt Bécsben is fontos munkakör kínálkozik. A H. Sz.-ot bármely percben megindíthatnám, s ezáltal a kivert magyaroknak szellemi tűzhelyet teremthetnék. E mellett – hosszú tépelődések után – csakugyan átvettem a B. Magyar Újság felett a szellemi diktatúrát. Úgy érzem, hogy szükség van e lapra, mint kontroll orgánumra Garamiékkal szemben, akik bizonyára nem lesznek nagyon kényesek a hazatérés feltételeiben. S ha majd ők hazatérnek, annál nagyobb szükség lesz rá, *hogy az októberi forradalom* igazi *szellemét képviseljük*. Emellett az elszakadt részek magyarsága irányítást vár tőlem, s ezt nem tehetem a Jövő hasábjain. Nemcsak azért, mert őket feszélyezné az

én gyűlölt nevem, de azért sem, mert engemet is feszélyezne az ő lagymatag forradalmiságuk a Hatvany Laci irodalmár-kapitalista szószjában. (Hatvany könyvében is, ha nem is perfidül, de méltatlanul bánt el Veled. Egy közeli cikkemben körmére is fogok koppintani ezért!)

Szeretném tehát (mint már Villachban említettem) a B. M. Újságot az *emigráció balszárnya* orgánumává tenni egy *szabad, dogmátlan szocializmus* szellemében, mely a *Te személyed körül csoportosulna,* s mely meggátolhatná az elvtelen kompromisszumokat, s mely helyesen befolyásolná az elszakadt magyarságot. Úgy érzem, hogy *eljött az ideje annak, hogy Te újra a küzdelem homlokterébe lépj,* s emlékeztesd a közvéleményt arra, hogy nem tetted le a fegyvert. Ez irányban a legjobb átmenet az volna, ha *kéthetenként* küldenél egy-egy cikket vagy nyilatkozatot. A formát Magad választhatod meg. Elég volna, ha nekem megírnád pár sorban a közlemény lényeges tartalmát, s megjelölnéd, hogy *cikk, interjú* vagy *nyilatkozat* legyen-e és én intenciód szerint az anyagot átdolgoznám.

Meg vagyok róla győződve, hogy rendszeres megszólalásod a szenzáció erejével hatna, s mondanivalóid helyes beállításával csakhamar eloszlathatnád mindazt a gyanút és rágalmat, mellyel ellenségeid elborítottak. *Kisparasztság és munkásság szövetsége: csakis ez a helyes platform.* (Ma már Lenin is látja, hogy nincs más kiút. Az indusztriális kommunizmus megbukott!)

Tudom, hogy nehéz munka, amit vállaltam, de a Te támogatásoddal győzni fogunk. Persze sok aknamunkával, éretlen bolsi és burzsuj ugratással fog kelleni megküzdeni, de hát nagy érdekek fűződnek ehhez az akcióhoz. *Messzemenő* írásos *garanciákat kaptam* a kiadótól, s hozzá régi bizalmas barátomat *Bölöni Györgyöt,* mint helyettes főszerkesztőt vették fel a szerkesztőségbe. A baloldali szocik is helyeslik vállalkozásomat, s megígérték (egyelőre kulisszák mögötti) támogatásukat. Sajnos Szende, aki sokban segíthetne, öreges óvatossággal nem akar részt venni. Különben is féktelen bolsi-gyűlölete kissé elfogulttá teszi, holott bennem – malgré tout – a kapitalizmus gyűlölete mindennél erősebb.* Persze a bol-

* Pedig ő nincs annyira elvi ellentétben a kommunizmussal, mint én!

sevizmusnak tudományos kritikáját fogom adni, de tisztességes hangon, gyűlölet nélkül, vigyázva, hogy az emigráció egész balszárnyát bizonyos mértékig összetartsam.

8. Arról is szó van, hogy egy-egy román, cseh és délszláv lappal közvetlen összeköttetésbe lépjek oly célból, hogy politikánkról a kis-antant közvéleményét rendszeresen á jour tartsam.

Láthatod mindebből, hogy bécsi tartózkodásomhoz is fontos érdekek fűződnek, úgy hogy rám nézve a *kötelességek összeütközésének állapota* következett be. Igazán, személyi érdekeimet nem nézem (bár kissé fáradt és enervált vagyok), csak azt, hogy hol tehetek nagyobb szolgálatot az Ügynek? Amerikában vagy Bécsben?

That is the question. Hálás volnék, ha erre nézve elmondanád véleményedet, mert csaknem beteggé tesz ez a probléma.

Válaszodat nehezen várva, meleg barátsággal üdvözöl tisztelő híved

Jászi Oszkár

Dolgaidat rendbe hozzam: Károlyit és családját az olasz forradalmi mozgalmak támogatásának hamis vádjával 1921 márciusában kitoloncolták Olaszországból. Néhány nappal később Jászi és Hock, akik Nápolyban készültek hajóra szállni Amerika felé, hasonló sorsra jutottak. Károlyi – Jászi közbenjárására – Jugoszláviában letelepedési engedélyt kapott; ekkor már Splitben lakott, de politikai okokból fontosnak tartotta, hogy az olasz kormányzattól elégtételt kapjon az alaptalan vádak miatt. Ennek elintézését vállalta *Karl Grünberg*, osztrák szociológus professzor, az olasz szocialisták közvetítésével.

Sas Andor (1887–1962): történész, irodalomtörténész. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, később Pozsonyban élt.

Fazekas: Fazekas Sándor korábban a Galilei Kör titkára. 1921 elején Firenzében Károlyi titkára.

ad Türr Stephanie: Türr István Olaszországban élő lánya, aki a forradalmak idején politikai közvetítést kísérelt meg az olasz és magyar hivatalos körök között. 1921 tavaszán viszont fontos szerepe volt Károlyiék kiutasításában.

foreign office: külügyminisztérium.

Hatvany könyve: Das verwundete Land (A megsebzett ország), Leipzig–Wien–Zürich, 1921.

malgré tout: mindennek ellenére.

140.

Károlyi Mihálynéhoz

Wien, 1921. VI. 26.

Kegyelmes Asszonyom, Hálásan köszönöm szíves és meleg sorait. Nagyon jól estek, de buzdításra nincs szükség. Egész világosan látom úgy az olasz ügy, mint az emlékirat nagy politikai jelentőségét a forradalom szempontjából. De ettől eltekintve épp olyan fontos nekem a Kegyelmes Asszonyék személyes ügye is. Mihály sorsát és baját mindig a magaménak érzem. Nemcsak politikailag, de – ami sokkal többet jelent – erkölcsileg is.

Tehát nyugodt lehet: minden emberileg lehetőt meg fogok tenni, hisz igazán *de re nostra agitur.*

Ami engemet illet, rossz ideg, sőt egészségi állapotban vagyok, mivel éjjel-nappal gyötör a dilemma: to go or not to go to America. Megint hívnak. Most meg újra Török, aki – képzeljék! – fényes egyházi állást kapott, s hajlandó hajójegyet is küldeni. (Persze az ő révén nem mennék ki, de komolyabb oldalról is hívnak.) Nehéz határozni, mivel most Bécs is fontos pozíció a B. M. Újsággal s a megindítandó Huszadik Századdal. Mit mond mindezekhez a Kegyelmes Asszony intuíciója?

Családom jól van. A kis fiúk hál'Istennek jól fejlődnek.

Kezeit csókolja tisztelő kész híve *Jászi Oszkár*

de re nostra agitur: a saját ügyünkről van szó.
to go or not to go to America: menni, vagy nem menni Amerikába.

141.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom, *Belgrád, 1921. VIII. 31.*

Hétfő óta vagyok itt a baranyai emigráció sorsának javítása érdekében, s holnap este utazom vissza Bécsbe. Nagyon szerettelek volna meglátogatni, de sajnos sem időm, sem pénzem nem volt most erre a célra. Bécsbe sürgős ügyek hívnak vissza.

Belgrádi tapasztalataimról a következőkben számolok be:

1. A baranyai menekültek ügyét a kormány erélyesen és jóindulatúan karolja fel.

2. Úgy Pribičević, mint Pašić hosszabb kihallgatáson fogadott igen meleg formák között; ismételten hangsúlyozták szolidaritásukat a magyar demokráciával.

3. megígérték, hogy a francia követnél közben fognak járni a tervezett entrevue érdekében. (Schlegel ugyanis hirtelen elutazván, leveledet átadta Demetrovič kir. helytartónak, ő pedig nekem adta át továbbítás végett, minthogy a francia követ távolléte alatt ő sem tudott eljárni.)

4. A nyugat-magyarországi események (a baranyai kudarc után) itt nagy izgalmat keltettek. Ennek dacára az az impresszióm, hogy a kis antant nem fog semmit sem csinálni. Csodálatos türelemmel nézik ezt az aknamunkát, mely előbb vagy utóbb vissza fogja hozni a Habsburgokat. Eme tehetetlenség dacára az az érzésem, hogy Nyugat-Magyarországba mégiscsak beletörik majd a Horthy-bandák bicskája. Ha nem külpolitikailag, hát belpolitikailag.

5. Pašičnak felemlitettem az Antanthoz intézendő memorandum tervet birtokaid elkobzása s a trianoni szerződés végre nem hajtása ügyében. P. megígérte, hogy kezünkre fog járni a memorandumnak a Societé des Nations-hoz való juttatása végett.

6. Örömmel tapasztaltam, hogy presztízsed Jugoszláviában *nagyon megszilárdult.* Azt hiszem, hogy jó volna – függetlenül a francia követtel való találkozástól – ha Belgrádba ellátogatnál, s a vezető körökkel érintkezésbe lépnél. Az alkalmas időpontról Linder Béla, ki itt sok rokonszenvnek örvend, értesíteni fog. Ugyanő szívesen vállalja a cicerone szerepét minden irányban. Mindenesetre akkor menj Belgrádba, amikor a Skuptsina együtt van. Azt remélem, hogy látogatásodnak nagy hatása lehetne. Bécsbe érve, remélem, hogy jó híreid fognak várni, egyben utasításaid Goldzieher útjára vonatkozólag.

A B. M. Újság körül egy kis palotaforradalom volt bolsi mezbe öltöztetve, de a lázadás teljes győzelmemmel végződött. Nemcsak a hatalmi kérdés dőlt el végleg az én javamra, de a bizalmi kérdés is: a redakció mellém állt, s Gábornak, ki írásban kötött szerződésünket galádul megszegte, távoznia kellett. (Exisztenciájában

azonban nem érte kár, mert a könyvkiadó vállalat körül helyezték el.) Persze az ilyen csibészkedések utálatosak, de a lap oly fontos fegyver, melyről nem mondhatunk le. (Hej, mi lett volna, ha két év előtt vettem volna a kezembe!)

Szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved *Jászi Oszkár*

A baranyai menekültek: 1921. augusztus 22-ig a pécs–baranyai terület jugoszláv megszállás alatt volt, a fehérterror elől sok baloldali menekült ide. A fehér hadsereg bevonulása után ezek nagy része Jugoszláviába menekült.

Pribičević, Svetozar (1875–1936): 1918 és 1920 között a Jugoszláv Királyság belügyminisztere, később több kormányban kulturális miniszter.

Pašić, Mikola (1846–1926): szerb politikus; 1904–14-ig a Szerb Királyság miniszterelnöke, 1919–20-ban Jugoszlávia képviselője a béketárgyalásokon, 1921 és 1926 között a Jugoszláv Királyság miniszterelnöke.

A nyugat-magyarországi események: 1921. augusztus 29.–október 3.: Az Ostenburg–Héjjas- és Prónay-különítmények időt és lehetőséget kaptak arra, hogy a „Lajtabánság" kikiáltásával akadályozzák az Ausztriának ítélt burgenlandi területek átadását.

Société des Nations: Népszövetség.

Skuptsina: Parlament.

Gábor: Gábor Andor (1884–1953): kommunista író, költő, kritikus.

142.

Emil Isachoz

Wien, XVIII. Singer str. 43. 1922. I. 8.

Kedves és tisztelt Barátom, Szíves újévi jókívánatait hálásan köszönöm és melegen viszonzom. Szép cikke a B. M. újságban megörvendeztetett. Nem lehetne a *Dunai Kultúr Szövetség tervét* realizálni? Tíz jó román, tíz jó magyar kultúrember, ugyanannyi csehszlovák és jugoszláv egyelőre elég volna.

Sajnálom, hogy elhagyja Erdélyt, ha csak átmeneti időre is. Egy megbízható bajtárssal kevesebb azon a szép vajúdó földön. Viszont örvendek annak a kilátásnak, hogy Bécsben találkozhatunk.

Addig is melegen üdvözli tisztelő igaz híve

Jászi Oszkár

Üzenetét Giesswein Sándorral közölni fogom

Szép cikke a B. M. Újságban: E. Isac: *Levél egy emigrált magyar kollégához.* BMU 1922. I. 5. A nyílt levél Bölöni Györgyhöz szólt.

Giesswein Sándor (1856–1923): pápai prelátus, publicista és politikus, a hazai kereszténységszocialista mozgalom alapítója, a Szent István Akadémia és a Magyar Békeegyesület elnöke. A világháború idején liberális pacifista, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja.

A Dunai Kultúrszövetség tervét Jászi a BMU karácsonyi számában ismertette.

143.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Barátom, *Wien, 1922. V. 1.*

Madzsar által küldött leveleid és üzeneteid alapján tárgyalásra hívtam egybe Hockot, Szendét és Madzsart, hogy az előállott új helyzettel foglalkozzunk és döntsünk a további teendőkről. Az elhatározások, melyeket hoztunk úgy az ügy, mint személyes sorsunk szempontjából oly fontosak, hogy írásban akarom közölni Veled tárgyalásaink kiemelkedő mozzanatait az esetleges jövő felelősségek megállapítása végett, valamint azért is, hogy az elhatározások végleges realizálása előtt Neked alkalmat nyújtsunk esetleges további kívánságaid kifejezésére.

Madzsar információi alapján én a következő álláspontot fejtettem ki barátaink előtt: – A helyzet rendkívül nehéz. Az egész emigráció jövő sorsára ki fog hatni a mi döntésünk. Véleményem szerint a B. M. Ú. nélkül teljes lehetetlenség úgy emigrációs, mint külügyi politikánkat folytatni. És ami még talán ennél is fontosabb: teljes lehetetlenség a Te rehabilitációdat hatékonyan tovább vinni és keresztülvinni. – Ha pedig az emigráció haza kerül, annál nagyobb szükség lesz egy orgánumra. – Lap nélkül egész politikánk megsemmisült. Felörlődünk Garamiék és a szocik között, s nem lesz módunk őrködni az októberi program tisztasága felett. – Ez esetben félre kell állnunk és vissza kell vonulnunk a magánéletbe. – –

Másrészt nem titkoltam, hogy az Általad fölvett lapkölcsön nagyon is támadható, és ellenünk kihasználható. Ámde nem lévén más pénzügyi kibontakozás, véleményem szerint el kell fogadni az

Általad felajánlott módszert. Mert inkább kell vállalnunk egy lehető veszélyt, mint egy biztos bukást. Annál inkább vállalnunk kell, mert úgy magán, mint politikai lelkiismeretünk tiszta ebben a kérdésben is. – –

Ámde aziránt voltak komoly aggályaink, vajon nem élsz-e Te és a bankok abban a téves hitben, hogy a kölcsönösszeget csakhamar sikerülni fog, mint részvénytőkét, plaszírozni? Erre nézve, sajnos, mi semmi garanciát nem adhatunk. A közönség hangulata kiismerhetetlen, s épp a vagyonosabb publikum fél a mi csoportunktól. – – Tehát valószínű, hogy a részvényjegyzési felhívás nem fog a kívánt sikerre vezetni. – – Lehet, hogy csak évek során át fog lehetni a kölcsönt visszafizetni – – feltéve, hogy a lapot közben valami katasztrófa nem éri. – – (Amit a mai ingatag politikai viszonyok mellett biztosan nem lehet tudni. – – Pl. egy kitiltás az utódállamok valamelyikéből – egy reakciós fordulat folytán – bármikor elpusztíthatja a lapot.)

Madzsar minderre nézve megnyugtatott és azt mondta, hogy úgy Te, mint a bankok tisztában vannak a helyzettel, s nem tápláltok vérmes illúziókat.

Erre oda konkludáltam, hogy véleményem szerint kötelességünk vállalni a politikai és erkölcsi felelősségeket. Én magam veszem ezentúl kezembe a lapot, s minden lehetőt el fogok követni, hogy belőle egy tiszta, komoly, minden zöldségtől és ízléstelenségtől ment orgánumot csináljak. – – Erre azonban csak úgy leszek képes, ha megfelelő erkölcsi és szellemi támogatásban részesülök. – – Kértem tehát barátainkat, hogy fogadják el a Te javaslataidat és engemet segítsenek nehéz és felelősségteljes munkámban.

Hock János mindenben elfogadta és helyeselte álláspontomat. Kifejtette, hogy az ő véleménye szerint is lap nélkül munkánkat nem folytathatjuk. Különösen a Te személyes ügyedre nézve volna a lap megszűnése katasztrofális. Utalt azokra a komoly eredményekre, melyeket a lap eddig elért, úgy a honi pozíciók irányítása, mint Garamiék ellenőrzése, mint a Te rehabilitációd körül. Hangsúlyozta, hogy mindezen szempontból a lapra a jövőben még nagyobb szükség lesz. Figyelmeztetett arra is, hogy a tervezett amerikai akció sem lehet lap nélkül eredményes. – – Ő is látja ugyan a kölcsön veszélyeit, az ellenünk kihasználható vádakat, de nem lát

ő sem más választást. Erkölcsi kötelességünk vállalni a veszélyt az Ügy és a Te érdekedben. Megígérte, hogy szerkesztői munkámat a lapnál – úgy erkölcsileg, mint szellemileg – a leglelkesebben támogatni fogja.

Ezzel szemben *Szende Pál* egy közbenső álláspontot foglalt el: – Nem tagadta, hogy a lapra szükség van, de azt vitatta, hogy abból jó és ízléses lapot nem lehet csinálni a szerkesztőség egy részének zsidó-kommunista mentalitása miatt, mely neki a legnagyobb mértékben ellenszenves. A reform csak a szerkesztőség e részének eltávolításával volna keresztülvihető. – – A lap megszűnése ugyan baj volna, de nem katasztrófa. – – – A mi politikánkat az *Arbeiter Zeitung* útján lehetne érvényesíteni, részben pedig egy új hetilap alapítása által. – – – De azért *nem* javasolja, hogy ne fogadjuk (el) a horvát kölcsönt, sőt a *részvényjegyzési felhívást ő is aláírja.* Ellenben addig, míg a lap szellemét átalakítani nem sikerül, a lapban nem fog írni. – – – Nem hiszi, hogy tervezett reformmunkám eredményes volna. – – – Nem fog sikerülni a rejtett bolsi rokonszenvet kiirtani.

Szendével szemben mi *hárman* megjegyeztük:

Az ő álláspontja nem következetes. Ha a részvényjegyzési felhívást aláírja, akkor a lapot is kell támogatnia. Végre is a lap tagadhatatlan hibáit csak úgy orvosolhatjuk, ha új szellemi erők felett rendelkezünk. Az A. Z. nekünk semmi védelmet nem nyújtana, hiszen Téged többször is perfidül cserben hagyott. – Egy új hetilap elterjesztése hónapok kérdése, és akkor sem ad komoly politikai nyomatékot. Kértük tehát újból, hogy vállalja velünk együtt az összes terheket és veszélyeket.

De Szende hajthatatlan maradt, erős ellenszenvére hivatkozva a lap mai szerkesztősége egy részével szemben. Ellenben továbbra is felajánlotta, hogy velünk együtt alá fogja írni a részvényjegyzési felhívást, mivel „kötelességének érzi, hogy csoportunkkal szemben változatlanul érzett szolidaritását – ezen kérdésben való véleményeltérése dacára – a nyilvánosság előtt is vállalja." Egyben megígérte, hogy a lappal szemben a jóakaratú semlegesség álláspontjára fog helyezkedni. –

Mi ezt a propozíciót elfogadtuk. Ezek alapján Hock és én munkába akarunk állani, Madzsar pedig – Goldzieher és más bizalmasaink bevonásával – a financiális dolgokat akarja ellenőrizni.

Mielőtt azonban elindulnánk ezen az úton, tudnunk kell, hogy vajon egyet értesz-e velünk az itt kifejtettekre nézve? Ha igen, akkor légy szíves ezt táviratozni: *Einverstanden.* Ha *nem,* akkor pedig ezt: Abwarten, és mi bevárjuk újabb utasításaidat.

Még csak egyet akarnék kötelességszerűen megjegyezni: Tudnod kell, hogy egészségi állapotom még mindig rossz. Erős neuralgikus fájdalmaim, fejhasogatásaim és szembántalmaim vannak. Tehát számolnod kell azzal a lehetőséggel, hogy a rekonstrukciós munkát nem leszek képes keresztülvinni. Hogy kidőlésem esetén ki vehetné át munkakörömet, ezt ma még nem tudom. – – De végre is nincs pótolhatatlan ember. – –

Végül – amennyiben így döntesz – munkámhoz a Te szellemi támogatásodat is kérem. Döntő fontosságú volna, hogy legalább kétszer havonta egy cikk vagy nyilatkozat jelenjék meg Tőled. E cikkek részletes kidolgozásával nem akarlak terhelni. Elég, ha megjelölöd a tárgyat, s vázlatosan közlöd fő szempontjaidat. Én már eléggé ismerem gondolkodásmódodat, sőt stílusodat is, hogy a végső formába öntést magamra vállalhassam. Ez a közreműködésed nemcsak az ügynek használna, de a körülötted csoportosuló tábort is gyorsan megnövelné.

E levél másolatát úgy Hock, mint Szende és Madzsar aláírták.

Egyéb dolgokról más alkalommal fogok írni. – Igen örvendek, hogy Caillaux gondolt Rád és Mme. Fouque meglátogat.

Szeretettel üdvözöl igaz híved

Jászi Oszkár

az általad felvetett lapkölcsön: a jugoszláv kormány a Károlyi-birtok terhére kölcsönt adott a demokratikus magyar mozgalmak támogatására. Ebből az alapból fedezték többek között a Bécsi Magyar Újság deficitjét is. A kölcsön felett Károlyi személyes ellenőrzést gyakorolt. Ez volt az ún. VERA-alap.

Einverstanden: egyetértek

Abwarten: várjunk

Caillaux: Joseph Caillaux francia politikus, több kormányban pénzügyminiszter, majd miniszterelnök.

Mme Yvette Fouque: a 20-as évek elején Caillaux titkárnője, aki a francia sajtóban sokat tett Károlyi és a magyar emigráció ügyéért.

144.

Josiah Wedgwood ezredeshez

Tisztelt Wedgwood ezredes úr! *Bécs, 1923. I. 19.*

Az angol Munkáspárt itteni emberei határozottan úgy vélik, hogy egy munkáspárti kormánynak nyomban uralomra kerülése után szüksége lesz megbízható információra az európai közelkelet problémáinak jelenlegi állását illetően. Ilyen információk nélkül nem lehet eredményes külpolitikát folytatni. A magam részéről azt hiszem, hogy teljesebb és közvetlenebb információra lenne szükség a térség gazdasági, pénzügyi, társadalmi és politikai kérdéseiről, mint amilyet a rendes diplomáciai gépezet a maga elég szegényes eszközeivel szolgáltatni tud. Természetesen nem az én feladatom javaslatot tenni arra, milyen módon lehetne ezt a szükségletet kielégíteni, különösen pedig arra, hogy ez a tevékenység milyen kapcsolatban álljon a hivatalos apparátussal. Ez egyébként csupán formai kérdés, hiszen a szóban forgó információs szolgálat természetesen legálisan és felelősen működő szakemberekből állna, és a kormány által felkért angol munkáspárti megbízott vezetése alatt végezné munkáját. A csoport vezetője magától értetődően világosan meghatározott kapcsolatban állna a brit külszolgálat helyi szerveivel.

Úgy tudom, a brit Munkáspárt itteni emberei már most igyekeznek meggyőzni arról a jövendő brit munkáspárti kormányt, hogy sürgős szükség lenne valamilyen formában egy információs szolgálatra Kelet-Közép-Európa, azaz a Duna-medence, a Balkán és a balti államok vonatkozásában. Mivel megkérdeztek, miként lehetne e szolgálatot a legolcsóbban és a leghatékonyabb módon megszervezni, az alábbiakban ismertetem javaslataimat:

Bécsben, amely ma a szóban forgó területek információs központjának tekinthető, igen gyorsan ki lehetne alakítani a szakértők kis csoportját. Ennek tagjait olyan itt dolgozó, komoly és megbízható tudósokból és szakemberekből lehetne kiválogatni, akik közgazdasági és politikai problémákkal foglalkoznak.

E csoport három különböző formában szolgáltatna információkat:

1. *Azonnali és részletes tájékoztatást* adna bármely kívánt vagy felmerülő gazdasági, politikai, pénzügyi, társadalmi vagy törvényhozási kérdésről.

2. Egy időszakos *bulletint* adna ki, amely tömör formában minden *aktuális* kérdéssel foglalkozna a brit munkáspárti kormány szempontjából. A kisméretű, nyomtatott, vagy írógéppel és stencillel sokszorosított füzet a munkáspárti képviselők, a szakszervezeti és munkáspárti tisztségviselők és lapszerkesztők számára készülne, s világosan, áttekinthetően tájékoztatna az illető időszakban felmerült *jelentősebb eseményekről és tényekről*, megjelölve a felhasznált információs forrást.

3. Anyagot gyűjtene ezekről a kérdésekről annak érdekében, hogy időközönként *általános áttekintést* adhasson a szóban forgó térség problémáinak alakulásáról.

Mellékelem a szakszervezeti hírügynökség Heidelbergben megjelenő heti kiadványát, amelyet eredetileg Emil Lederer professzor, az ismert szocialista teoretikus szerkesztett, jelenlegi szerkesztője pedig Dr. Halasi Béla. Az említett *bulletin* ehhez hasonló formában jelenhetne meg.

A legkülönbözőbb árnyalatú bécsi progresszív körökkel folytatott beszélgetéseimből ítélve, általánosnak látszik az a vélekedés, hogy ha egy munkáspárti kormány el akarja kerülni az elmúlt években elkövetett, főként a hiányos vagy rossz tájékoztatásból eredő hibákat Közép- és Kelet-Középeurópában, akkor ki kell szélesítenie itteni információs bázisát. Boldog lennék, ha az előadott részletek bármilyen formában segítségére lennének Önnek abban, hogy véleményt alkosson e fontos és sürgős kérdésben.

Tisztelő híve
Jászi Oszkár

A levél eredetileg angol nyelvű.

Josiah Wedgwood: angol munkáspárti politikus, 1922-ben a Munkáspárt egyik jelentős alakja. A Magyarországon járt, a fehérterrort vizsgáló angol munkáspárti bizottság vezetője volt.

A Munkáspárt nyombani uralomra kerülése: Az 1922. decemberi választásokon a Munkáspárt Anglia második legnagyobb pártja lett. Az uralomra került konzervatív kormány nem tudott megbirkózni a nehézségekkel, és így

– mint az valóban várható volt – az 1924. januári választásokon a Munkáspárt szerezte meg a többséget és alakíthatott kormányt.

Lederer, Emil (1882–1939): neves szociológus, a heidelbergi, majd a berlini egyetem tanára, az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik szerkesztője. 1933 után a New York-i Menekült Egyetem egyik alapítója és tanára.

145.

Himmler Mártonhoz

Kedves Himmler Uram! *(Wien) 1923. II. 27.*

Fonyó Anna közölte velem az Ön üzenetét, mely rendkívül meglepett, sőt konsternált. Mindenesetre rendkívül nagy hiba volt, hogy Ön távollétemben nem kereste fel Szende Pált, vagy valamelyik más barátomat, akivel élőszóban és pontosabban átbeszélhette volna a dolgot.

Minthogy tudom, hogy Ön tisztességes ember, és teljesen ismerem a budapesti viszonyokat, világos előttem, hogy Önt az a sötét társaság a szokott magyar potemkin-falvak rendszerével félrevezette. A helyzeten nem változtat semmit, hogy az erdélyi gróf információit állítólag Peyer Károly és Purjesz Lajos is megerősítették Ön előtt. Ez engemet nem lep meg. Hisz Peyer Károly a fehér terrornak volt szocialista kirakat-minisztere, a neve ma gyűlölt és megvetett az igazán öntudatos munkások körében, s az a nap, melyen a fehér terrornak csakugyan vége lesz Magyarországon, egyszersmind a Peyer Károly politikai karrierjének utolsó napja is. Purjesz Lajos magatartása sem döbbentett meg, hiszen egyetlen szava sem volt lapjában a Károlyi-per gyalázatosságai ellen, dacára annak, hogy a Világ egész olvasóközönségét a barátaim és az én egykori publicisztikai munkámnak köszöni, és Purjesz úr mindig boldog volt, ha házát Károlyi Mihály látogatásával megtisztelte.

Szinte mulatságosan érint, ha nem volna olyan tragikus, hogy Ön hitelt adott a konszolidációról szóló meséknek, akkor, amikor Bethlen gróf titkos barátai három ellenzéki vezérnek küldöttek a lakására bombát, s amikor még a félhivatalos Pester Lloyd, a zsidó kapitalizmusnak ez a gyáva és aljas orgánuma is megdöbbenve ír a zalaegerszegi gazságokról.

Nagyon rossz emberismerő lehet Ön, ha mindezeknek a hazugságoknak hitelt ad. Sőt, még azt is elhitte a két hazájú erdélyi grófnak, hogy az emigráció vagy a Károlyi-csoport az, aki a kisantantot Magyarország ellen uszítja. Ha Ön Budapesten alaposabban körülnézett volna, és nemcsak renegátokkal, vagy gyáva üzleti politikusokkal beszélt volna, akkor megtudhatta volna, hogy Magyarország viszonyát a kisantanttal szemben nem az emigráció élezte ki, hanem az a szüntelen kardcsörtetés és revansista demagógia, mellyel az egész nemzetközi légkört megmérgezték.

Mindenesetre, Ön Budapesten nem volt elég óvatos és körültekintő. Már az is megdöbbentette a közvéleményt, hogy a budapesti lapok híradása szerint Ön Kendével, Berkóval és hasonló emberekkel jelent meg a miniszterelnök előtt. Minthogy tudom, hogy Ön becsületes ember, aki Magyarország javát komolyan óhajtja, nyomatékosan figyelmeztetem, hogy ne üljön fel a budapesti gazemberek és íródeákjaik hazugságainak, ferdítéseinek és rágalmainak. Mert mi ugyan kevesen vagyunk és gyengék vagyunk, de az igazság és a tisztesség a mi oldalunkon van, tehát a mi ügyünk nem veszhet el. Amíg élünk, folytatni fogjuk a harcot a magyar tömeggyilkosok, panamisták és iparlovagok mai rendszere ellen. Nem szeretném, ha az Ön tisztességes neve ebbe a társaságba keveredne. Tudom, hogy a budapesti újsági mocsár gyűlöli Károlyit, mint önzetlen és becsületes embert. Rágalmazzák Hockot, mert csakugyan az Istent és nem a grófokat szolgálja. Halálra keresnek engemet, mert csakugyan békét akarok a Duna medencéjében, nem pedig újabb rablóhadjáratot a magyar szegénység végleges kiirtására. Természetes tehát, hogy a feudálisok, a főpapok és a zsidó uzsorások elkobozták a Károlyi vagyonát, s mindnyájunkat ki szeretnének végezni. Ámde minden ármány és gonoszság dacára, mondom, a mi ügyünk legyőzhetetlen, s nincs messze az idő, amikor Október zászlaja tisztán és diadalmasan fog lobogni. Óva intem Önt, hogy ne engedje magát a budapesti rágalmazók által befolyásoltatni. Az Ön becsületes neve van kockán.

Meleg üdvözlettel, igaz híve *Jászi Oszkár*

Himmler Márton: magyar származású amerikai bányatulajdonos. Az emigrációs politikában az Amerikai Magyarok Szövetségét – mely elismerte és segítette a Horthy-Magyarországot – támogatta. A II. világháború idején az O. S. S. (Organisation Strategic Service), a katonai hírszerzés közép-kelet-európai részlegének egyik vezetője volt.

Peyer Károly (1881–1956): jobboldali szociáldemokrata politikus.

Purjesz Lajos (1881–1925): újságíró, lapszerkesztő. 1921-től a Világ főszerkesztője. Nagy szerepe volt a fehérterror bel- és külföldi leleplezésében.

a zalaegerszegi gazságokról: a zalaegerszegi internálótáborban elkövetett kínzásokra és szörnyű állapotokra utal.

az erdélyi grófi: a célzás Bethlen István gróf miniszterelnökre vonatkozik, kinek földbirtokai Erdélyben voltak.

Kendével, Berkóval: a Horthyékat támogató Amerikai Magyarok Szövetségének vezető képviselői.

146.

Károlyi Mihályhoz

New York City, 27. IX. 1923.
310. W. 99th Street, Apt. 8.

Mélyen tisztelt és kedves Barátom!

„Mint a szép híves patakra a szarvas kívánkozik" – oly mohósággal vettem nehezen várt leveledet, és boldoggá tesz a tudat, hogy legalább ideiglenesen révpartra jutottál, mégpedig a világ első társadalmában. Nem kétlem, hogy mielőbb gyökeret fogsz verni és az a társaság, mely egykor Kossuthot és Mazzinit úgy tisztelte, Téged is meg fog érteni.

Rendkívül helyeslem, hogy egyelőre visszavonultan élsz, és csak társadalmilag „dolgozol". Ez talán mindennél fontosabb, és hiszem, hogy a Kegyelmes Asszonnyal együtt nagy dolgokat fogtok művelni! Csak a Tea-room eszméjét *nem helyeslem.* Nem Nektek való. Ehhez sok gyakorlatiasság és aprólékosság kell, ami nem a Ti természetetek. Biztos remélem, hogy fog akadni valami más, Nektek jobban megfelelő. (Eszembe jut például, hogy a Kegyelmes Asszony nem csinálhatna-e egy kis irodát a Madzsarné grafológiája számára, talán valami angol lappal érintkezésbe lépve. Ha beüt: mindketten többet keresnének vele, mint bármi mással!)

Ami engem illet, nagyon nehéz heteket éltem át, s ha fizikailag

nem is törtem ki a lábamat, álmod igaz annyiban, hogy lelki tagjaimat többször – és véresen – összezúztam. Már maga az út a lármás, piszkos görög hajón sok kellemetlenséggel járt, pláne állandó izgalmak között, hogy nem fognak-e a fehérek Ellis Island-en lefogatni – – –

De ideérve is nehéz helyzetet találtam. Mindenekelőtt az első pár hét letörte idegeimet. Egy külvárosi hotelben, rettenetes távolságra (1 óra express) telepedve le, a subway fülsiketítő zsivaja s általában az amerikai élet oly szokatlan ritmusa, formája, lendülete egészen felforgatta lelki egyensúlyomat. A városba átköltözve (rengeteg kóborlás és Odysszea után!) most jó helyen lakom egy szerény szobában, közeli távolságban mindenhez. De azért a lelki egyensúly még mindig labilis. Nyom az egyedüllét, a gyermekek hiánya, Anyám és Húgom bizonytalan sorsa.

És nyomnak az anyagi gondok is. Nagyon igazad volt, amikor 1000 dollárt akartál nekem a Vera alapból kiutalványozni. De nem fogadhattam el, mert az Újság krízisbe jutott, s csak a felére tartottam igényt. A végén még ezt sem tudták kifizetni, hanem csak 425 dollárt kaptam. Ebből a hajójegy és az út került valami 150 dollárba. Maradt 275 dollár. Ehhez járult a Hock bácsi 100 dollárja s megtakarított pénzemből (helyesebben az Anyám eladott házából) még 100 dollár. Ez az első hónap itt nagyon sokba került, pedig a végletekig krajcároskodom, úgy hogy most már csak 300 dollárom van. E mellett pénzzé tehetek egy családi aranyórát és egy platinaláncot, s ebből remélek behozni közel 100 dollárt. Vagyis egy hónapi kiadást 125 dollárban preliminálva – ha valami váratlan nem történik s nem leszek beteg – még elélhetek itt 3 hónapot, szóval az év végéig, még ha nem is tudnék keresni.

Ennek a szűk anyagi helyzetnek két nagy hátránya van. A túlzott takarékoskodás sok időbe kerül, s a jobb hoteleket kerülve, nem léphettem fel talán kellő nyomatékkal ebben a sznobos világban. Nagyobb baj azonban, hogy a jövő bizonytalansága nyom, s a kenyérkereseti tervek és munkák nagyon elfoglalnak. Naponta 8–10 órát dolgozom, s minthogy titkárra nem telik, másolási s egyéb dolgok is lekötik energiámat, kevesebbet mozoghatok társaságban s félek, hogy a propaganda fogja a kenyérkereset gondjait megsínyleni.

Még nehezíti a helyzetet, hogy a newyorki milieu a legkedvezőtlenebb – már a magyar kolónia szempontjából. Itt a vezetők mind üzletes zsidók: vagy Horthy gseftet vagy moszkvai gseftet csinálnak. E két malomkő között felörlődik Október. Nem is gondolok arra, hogy itt a magyar politikába beavatkozzam. Megelégszem egy-egy cikkel és nyilatkozattal a vidéki októbrista sajtóban. Drozdyval szemben (aki különben elég tisztességesen viselkedik) erélyesen megvédelmeztem Októbert. Kijelentettem, hogy mindenhova elmegyek, ahova hívnak, de én nem futok utánuk. János bácsi a magyar propaganda terén körülbelül elérte a maximumot. Én az angol–amerikai világot szeretném megmozgatni, a Te utazásodat előkészítve.

Azonban a helyzet itt is nehéz. A fehérek máris elkezdték aknamunkájukat és úgy a Home Department, mint a Department of Justice vizsgálatot indítottak ellenem. A newyorki magyarságban tudakolják, hogy nem vagyok-e bolsi? Amerikai és magyar barátaim szerint nem történhetik semmi bajom, de azért nem éppen kellemes és megnyugtató érzés ez a hajsza – – –* Hozzá ma érkezett Apponyi, akit a mágnás-diplomata-nagyzsidó klikk rendkívül melegen támogat. Az agg rhétor bizonyára a legrosszabb információkat fogja adni ellenem (hiszen tudod: én voltam a „Te démonod", aki grófi ártatlanságodat megrontottam!) s minthogy tényeket nem mondhatnak, hát valószínűleg le fognak zsidózni, dacára, hogy az egész zsidó-magyar newyorki társaság Apponyit támogatja . . .

Mindezen nehézségek ellenére komoly sikerekről számolhatok be:

1. A Times-ban megjelent interjúmat nagyon észrevették. (A washingtoni hecc is e miatt indult meg.)

2. R. I. Caldwell, kivel Londonban megismerkedtél, bár Apponyi egyik főmanagerje, velem szemben rendkívül szívélyes és előzékeny. Nyíltan megmondta, hogy politikailag velünk tart, s támogatni fog, hogy Apponyit ellensúlyozzam. Barátai a minap Caldwell tiszteletére (aki itt egy igen *big man*) vacsorát adtak európai

* Az egész kis-antant diplomáciája mellettem van. Prince Bibesco a végletekig szeretetre méltó.

turnéja alkalmából. Az igen előkelő partyra engem is meghívtak, s Caldwell után engemet is hallani kívántak. Közel fél órát beszéltem, s az az érzésem, hogy előadásom nagyon érdekelte őket.

3. Ma a *Nation,* Amerika legprogresszívebb revüje egy lunchöt adott a tiszteletemre, melyen testvéri melegséggel fogadtak, s beszédem láthatólag meghatotta őket. A Nation valószínűleg kiadja Apponyi-esszémet, melyben hív képet festek erről a furcsa pacifistáról. A Nation minden tagja igyekszik számomra meghívásokat szerezni egyetemekre és más platformokra.

4. A Carnegie nevelésügyi department egyik vezetője, aki Apponyi számára megszervezte az egyetemi meghívásokat, állítólag erkölcsi obligóban érzi magát velem szemben, s azt izente, hogy nekem contra-turnét fog nyélbeütni, mivel „ő a demokráciával rokonszenvezik".

5. Okt. 5-re előadást tartok a Social Organisation of Hungarian Engeneers-ben, mely New York magyarságának elitjét tartalmazza.

6. Okt. 8-án a *Foreign Press Service,* Amerika egyik legtekintélyesebb külügyi információs szerve vacsorát ad, melyen The reestablishment of the Hungarian Republic and the peace of Middle Europe címen tartok előadást.

7. Jó összeköttetéseim vannak a legnagyobb amerikai revükhöz.

8. Kilátás van, hogy *amerikai* szabadkőműves páholyok fognak meghívni előadások tartására.

Szerencsére az angol beszédbe és írásba is jól belejöttem, úgy hogy valaki, aki Apponyi egyik cikkét átfésülte, azt mondotta, hogy én sokkal mélyebbre hatoltam a nyelv lelkébe, mint a gróf. (Persze sosem fogok tudni úgy szavalni, mint ő!)

Mindezekből láthatod, hogy a nagy testi-lelki krízis dacára sokat dolgozom és nem eredménytelenül. Bízom is a sikerben, csak attól félek, hogy pénzem előbb fogy el, mint a hogyan jövedelmeim megindulnak, s ez esetben talán abba kell hagyni a munkát a deciziv csata előtt. E gondolat kínoz, enervál és nyugtalanít, de lehet, hogy talán már a közeli jövőben anyagi eredményekről is referálhatok... (Hock bátyám helyzete más volt. Ő a régi magyarság embere, az „aranyszájú pap". Ellenben én csak a fiatalabb és kulturáltabb rétegek előtt vagyok tényező. Ennek dacára, magyar körökben is nagyon érdeklődnek irántam.)

Alaposan mérlegelve a helyzetet, azt hiszem, hogy 4-5 hónapi munkával meg tudnám előtted nyitni a kapukat, s János bácsival előkészíthetnénk Számodra egy 1-2 hónapos kampányt. Nem szeretném, ha utazásodat egy egész évre kitolnád. Az általad gyűjtött dollárok felszabadítása létkérdés az emigrációra és a lapra!

Gondolkozzál ezen, kedves jó Barátom, s ha helyesled álláspontomat – ilyen irányba terelném a dolgokat. Minden esetre jó volna, ha R. I. *Caldwellnek* (15. Park Row, New York City) aki igen rokonszenves ember, de egy kicsit hiú, meleg levelet írnál, megköszönve *azt a rendkívül hatékony támogatást,* melyben részesített engem, s megígérnéd, hogy a magyar demokrácia nem fogja elfelejteni érdemeit.

Ha tudsz nyomatékos londoni ajánlatokat szerezni számomra, az igen sokat jelentene. (Seton-Watsontól már kaptam.) A londoniak megírhatnák, hogy mint politikai emigráns létemre igen szerény körülmények között vagyok, támogassanak tehát cikkek elhelyezésével, s lecteurökre való meghívások kieszközlésével.

Könyvem angol kiadása októberben jelenik meg. Az angol előszót és a függeléket már elküldtem Prof. Seton-Watsonnak, (aki az egész könyvet szíves átnézni.) Remélem ez a könyv jelentékenyen szilárdítani fogja pozíciódat Angliában.

De mindennél fontosabbak emlékirataid! Milyen stádiumban vannak? – – – Az amerikai kiadást én itt el tudnám helyezni. – – –

Bécsi barátaink nem írnak. Azt sem tudom, hogy mi van szegény lapunkkal? Pontatlan, megbízhatatlan népség! János bácsi elhidegülésének igazi okait nem ismerem! Be kell várni az ő előadását. Azt mondta nekem, hogy amerikai visszautazása előtt Téged okvetlenül meg fog látogatni. Kérlek kezeld szeretettel. Derék ember, akire nagy szükségünk van!

Bocsáss meg kedves jó Barátom e hosszú levélért. De lelki kínjaim közepette szükségét éreztem, hogy pontosan tájékoztassalak mindenről, mert érzem a történelmi felelősség súlyát . . . Egész abnormis lelki állapotban vagyok. Olykor sírva fakadok a nagy lelki feszültség folytán.

A sors itt nagyon nehéz helyzetbe hozott. S gyakran döbbenve kérdem, birom-e a harcot? Vajon a 99. utca kis manzardjából, 300 dollárral a zsebemben, a fehérek által rágalmazva és üldözve,

megbirkózhatom-e Apponyi nevével, presztízsével, akit Horthy, a kapitalizmus és az Egyház minden erejével támogat?

A csüggedés órái után azonban mindig talpra állok és rákiáltok magamra: Ne okoskodjál, hanem tedd meg kötelességedet! A többi nem Rád, hanem Istenre tartozik.

E nagy küzdelem és nyomasztó magány közepett, nagyon megerősített és felüdített meleg barátságod újabb jele, mely életemnek egyik fő erőssége. Légy róla meggyőződve, hogy én is utolsó leheletemig Veled tartok és Veled harcolok!

A Kegyelmes Asszonynak hódoló tiszteletemet jelentve meleg barátsággal köszönt tántoríthatatlan híved

Jászi Oszkár

Elnézésedet kérem a rossz írásért, de a sok munkától már írógörcsöm van.

Minthogy ez az újabb címem is bizonytalan, kérlek küldj minden levelet így:

Prof. O. J. C/O. Mr. John Biro
133. Second Avenue
Bankhouse Kiss
New York City

A mellékelt Introductoryt I. Szebenyei küldi, aki sok éven át volt egy londoni konzervatív lap belmunkatársa. A háború alatt Pesten kikezdték. A Te politikádat csinálta. Rám inkább jó benyomást tett. Biró is tisztességes embernek tartja.

Diósy a Kossuth emigrációs titkárának a fia. Állítólag gazdag ember és a King tolmácsa. Szebenyei szerint rendkívüli befolyása van.

Ha címe nem volna meg a telefonkönyvben vagy az adressek között: akkor a Lecture buro útján elérhető.

boldoggá tesz az a tudat, hogy legalábbis ideiglenesen révpartra jutottál: a Károlyi házaspár 1923 júliusában Londonba költözött, és letelepedési engedélyt kapott az angol kormánytól. Erre vonatkozik az utalás.

Subway: metró

Drozdy: Drózdy Győző, függetlenségi, Kossuth-párti, majd kisgazda politikus.

Home Department: Belügyminisztérium (az USA-ban)
Department of Justice: Igazságügy-minisztérium
Apponyi: Apponyi Albert gróf (1846–1933): politikus, 1920-ban a magyar békedelegáció vezetője. 1923-tól Magyarország fődelegátusa a Népszövetségben. Amerikai előadói körútja a Horthy-rendszer nemzetközi elismertetésének volt része, amit Jászi sikeresen leplezett le előadásaiban és az amerikai sajtóban megjelent cikkeiben.
R. J. Caldwell: (1857–1951): bankár, textilkereskedő, gyáros. Részt vett az első népszövetségi kölcsön előkészítésében, és így hívta meg Apponyit 1923-ban, majd Károlyit 1924-ben.
Foreign Press Service: Külügyi Sajtóhivatal
The reestablishment of the Hungarian Republic and the peace of Middle Europe: A Magyar Köztársaság újjáalakítása és Közép-Európa békéje
Könyvem angol kiadása: Revolution and counter-revolution in Hungary (Magyar kálvária, magyar feltámadás), London, 1923.

147.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *New York, 1923. XII. 11.*
Utolsó leveleink nyilván keresztezték egymást. Én Tőled kettőt is kaptam. Egyet Török, a másikat Malone útján.

Kedves leveled, melyet a B. M. U. kríziséből kifolyólag írtál, mélyen meghatott. Valóban nagy szükségem volt biztatásodra s barátságod e feledhetetlen jeleire. A lap megszűnésének gondolata (nem tudom, mi a teljes valóság, mivel a bécsi hírek ellentmondók) mély kétségbeeséssel tölt el. A lap nélkül vége van az Emigrációnak, s csak izolált gerillaharcok maradnak lehetségesek. Jól mondod: ezeket az egyéni akciókat folytatni becsületbeli kötelességünk marad! Légy róla meggyőződve, hogy engemet utolsó percemig Magad mellett fogsz találni, és semmiféle politikai nézeteltérés nem ingathat meg Irántad való mélységes szeretetemben és ragaszkodásomban, mert a mi barátságunk nem egy politikai barátság – hál'Istennek. Mondhatnám: egy metafizikai sorsközösség rendeltsége. S nekem felemelő és vigasztaló a tudat, hogy lelkemet oly közel érezhetem a Tiedhez. – – – Ami a politikai ellentéteket illeti, azok is inkább az eszközökre, mint az alapvető célokra vonatkoznak, s nem hiszem, hogy Te balabbra állnál, mint én. Ta-

lán igen az aktuális politikai *sloganok* szempontjából s nem a *lényegben.* A lényegben egy Proudhon, egy Kropotkin, egy Tolsztoj sokkal *baloldalibb,* mint Marx, s én ezeknek vagyok a tanítványa. A baloldaliság mértéke nem az erőszak és a vérontás mérvétől függ, hanem a lelki átalakulás mérvétől. Nos, e tekintetben Marx tipikus prussien és a Bismarck tanítványa. Biztosíthatlak, az *igazi lényegben* Te sem vagy marxista. – – –

Ámde úgy túl vagyok terhelve munkával, hogy konkrét dolgokra kell áttérnem. Mindenekelőtt az *Égre kérlek* válaszolj pontosan leveleimre. A Caldwell-féle intervenciót illetőleg még mindig nincs válaszom, pedig ettől függhet a lap megmentése. Szendétől 4 nap előtt ezt a táviratot vettem: Catastrophy imminent. Wire if help possible in short delay. Válaszom erre ez volt: Hope but nothing positive. Ha Caldwelltől sikerülne 1000 dollárt kapni, talán a lapot fenn lehetne tartani addig, míg amerikai letéted felszabadul. Ismétlem (s ne vedd rossz néven ezt a meleg baráti figyelmeztetést): *a vezérség nemcsak heroizmus, de munka is!* Napi kicsinyes munka és adminisztrálás. *Neked válaszolni kell minden lényeges kérdésre s indítványra. E nélkül akciót csinálni lehetetlen.*

A legfrissebb aktualitásokra nézve a következőkben számolhatok be:

1. Ha a B. M. U. csakugyan megszűnnék, úgy véleményem szerint Bécsben azonnal kellene egy hetilapot alapítani. Azt hiszem, hogy ez meg tudna élni, s törekvéseinknek egységet adna. S Október számára egy megfelelő okmánytárt. Egy ilyen lapot a külföldön is inkább lehetne terjeszteni.

2. Malone kezébe vette letéted felszabadításának ügyét. Ha sikerül, azt javasolnám, hogy az összeg felerészben a bécsi, felerészben az amerikai propagandának adassék. (Esetleg Bécs 2/3. és Amerika 1/3.) Immár meg volna a lehetősége, hogy Amerikában egy nívós hetilap alapíttassék. Ebből az összegből lehetne újabb amerikai propaganda utad költségeit is fedezni. Mindenesetre döntést kérek ebben a dologban, s egy jogerős felhatalmazást, hogy az összeggel rendelkezhessek.

3. Amerikai utadat döntő fontosságúnak tartom. Ha Te itt teljes nyilvánosságot kapsz, akkor újra reálpolitikai tényező lettél. Nem kétlem, hogy sokkal nagyobb publicitást kapnál, mint Apponyi.

Ami a vízumot illeti, úgy Caldwellnek, mint többi barátunknak az a véleménye, hogy kerüljük el a Fehér házat. Caldwell és Malone azt hiszik, hogy ugyanaz a követségi tanácsos, aki a Kegyelmes Asszonynak vízumot adott, azt neked is szó nélkül megadná. Természetesen minden feltétel nélkül. Ez a lényeg. Csak ha akadály mutatkoznék, akkor fogom a közvéleményt megmozdítani törekedni. Ide jöveteled legalkalmasabb időpontja *március eleje* volna, s turnéd ne legyen hosszabb, mint 6 hét. A dologgal nem volna szabad lármát csapni. Érkezésed előtt 1-2 héttel egy 2-300 főnyi fogadó bizottságot szerveznénk meg Hockkal. Amerikai körökben is előkészíteném a turnédat.

Politikai platformod dolgában semmi nehézséget nem látok. Senki és semmi sem akadályoz abban, hogy álláspontodat őszintén kifejtsed. Viszont senki sem várja Tőled és értelme sem volna, hogy a szocializmus *belső viszályában* állást foglalj. A lényeg ez: Te a magyar demokráciáért, a népjogokért, a köztársaságért, a dolgozó emberek uralmáért, a konfederációért harcolsz. Ellensége vagy minden imperializmusnak. Egyként támadhatod a francia militarizmust és még erősebben Stinneséket. Erőteljesen sürgethetsz egy új nemzetközi moralitást. A kisparasztságot, a munkásosztályt és dolgozó intelligenciát a magyar kérdés homlokterébe állíthatod. Még esetleg Oroszország elismerése mellett is szót emelhetsz.

Figyelmeztethetsz, hogy a kapitalista önérdek és a bornírt nacionalizmus egy végső katasztrófába fogja kergetni Európát. E tekintetben a legpesszimistább jóslatokat teheted.

Komoly nehézséget én itt nem látok. Egy nehéz pont van csak. A *munkásság, mely egy korrupt csőcselék kezében van.* Ez a vezetőség remeg tőlünk. Mégis kizártnak tartom, hogy Ellened durván állást foglalna, sőt lehetséges, hogy valami közös platform is kialakulhat. Nevednek itt nagy varázsa van még mindig. Hangsúlyozva, hogy Te ide nem párt- vagy osztálypolitika kedvéért jöttél, eliminálni lehetne sok ellentétet. (Persze az ostobán arcátlan Gábor Andor ugratásai sokat árthatnak.)

4. Malone Párisból jó híreket kap. A Kegyelmes Asszony látogatása kitűnően hatott. A nagykövetek tanácsa kész ügyedben konkrét lépéseket tenni. A szükséges adatok beszerzésére Malone helyettesét Budapestre küldte s az úti költségeket (4000 frc.) ki-

utalványozta. Gondoskodtunk, hogy a küldött Vámbéryval és Nagy Vincével találkozzék.

5. Munkám halad tovább előre. Január 3-án a *Chambre of Commerce* fog meghallgatni. Ez nagy dolog. A legmagasabb amerikai nyilvánosság. Baj, hogy régi szokás szerint csak 20 percet beszélhetek, s így minden szavamat aranymérlegre kell tenni.

A minap *Princetonon* és a *Counsel on Foreign Relation* előtt beszéltem, valamint a Rockefeller féle *Educational Board* előtt. Természetesen minden alkalommal személyedet a homloktérbe állítom s az érdeklődés Irántad nőttön nő.

6. Szende azt írja, hogy Emlékirataid már készek, s csak a pesti szétküldést várják be. Végre valahára! Gondom lesz rá, hogy az itteni vezető lapok kimerítően ismertessék. Magam is írok egy nagyobb cikket.

7. Egy ismerősöm egy nagyobb tanulmányt írt Rólad egy igen elterjedt népies Magazine számára. Légy szíves *több képet küldeni*, a Kegyelmes Asszonyról és a gyermekekről is, ha lehet a cseh és a raguzai magányról is.

Ezekben a legfőbb dolgokról beszámoltam. Kérem mielőbbi válaszodat, döntéseidet és utasításaidat.

Ami engem illet, idegállapotom inkább javulóban. Anyagi helyzetem nagyon szerény még, de nem nyugtalanító. Újra el vagyok látva körülbelül 3 hónapra. Csak lelkileg szenvedek sokat. A gyermekek hiánya, Anyám és húgom egyedülléte, Madzsar újabb hisztérikus kapkodása s egyéb dolgok rágnak rajtam. ---- A napi 8–10 órai *megfeszített* munka is megvisel. De nem hagyom magamat. Egy autoszuggesztív módszert is alkalmazok, mely meglepően jó eredményekre vezet. ----

Egészben véve Amerikát szeretem. Minden tökéletlensége mellett nagyszerű Óceán. Az ember érzi a Végtelenséget és a Világtörténelem hullámverését. Ha ki tudnám hozni a gyermekeket, itt tölteném az emigráció további éveit. Hock bácsi ugyan 1925-re otthon lát bennünket, but I am a wrong boy and doubt.

Híreidet nehezen várva s a Kegyelmes Asszonynak hódolatteljes tiszteletemet jelentve, Mindnyájatoknak szép karácsonyt és boldog új évet kívánva,

a régi, változatlan és örökké tartó szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved és barátod *Jászi Oszkár*

Ha Kolozsvárról Dr. Dienes László vagy Kádár Imre Hozzád fordulna egy politikai hírszolgálati ügyben, kérlek válaszolj nekik szíves hangon. Régi, kipróbált híveink.

Malone: D. F. Malone (1882–1950): New York-i ügyvéd, ebben az időben Károlyi egyik ügyvédje volt a hazaárulási perben.
Catastrophy imminent. Wire, if help possible in short delay: Katasztrófa várható. Táviratozz, ha azonnali segítség lehetséges.
Hope but nothing positive: reménykedem, de semmi sem biztos.
letéted felszabadításának ügyét: Károlyi 1914-es amerikai útja idején a magyar demokratikus és függetlenségi mozgalmak számára gyűjtött pénz egy része. A felszabadítást csak a 30-as évek elején sikerült kieszközölni.
Stinneséket: Hugo Stinnes (1870–1924): német nagytőkés, politikus. A békeszerződés-ellenes német tőkés körök egyik vezető alakja
Chamber of Commerce: Kereskedelmi Kamara
but I am a wrong boy and doubt: de én rossz fiú vagyok, és kételkedem.

148.

Bölöni Györgyhöz

1924. III. 31.

Drága Gyurkám, Egy véletlen folytán végre megkaptam címedet. --- Nagyon nagyon szeretnék Rólatok autentikusat hallani.

Mióta elváltunk sok minden történt, s mögöttem egy igen nagy munka van, mely idegrendszeremet nagyon próbára tette. --- Beutaztam úgyszólván egész Amerikát. Több, mint 50 angol beszédet tartottam. Rengeteg embert informáltam.

E hónap vége felé megyek „haza", ami a fiaimat jelenti.

Londonon át utazom. Parist aligha érinthetem, mert kevés az időm és a pénzem s már nagyon fojtogat a „honvágy". Írj részletesen Itókáról és magadról erre a címre:

C/O Count Michael Károlyi
London, S. W. 1.
30 St. George's Square

Nagyon szeretném tudni, hogyan helyezkedtél el Parisban? Hiszel-e még mindig a francia hivatásban?

Én öreg ősz fejemmel egy új Sturm und Drang periodus előtt állok s alig tudom elképzelni, hogy az amerikai Óceán után hogyan fognék tudni az osztrák álmatag tavon elhelyezkedni?

Gyurikám a régi szeretettel ölellek és csókolom Itóka asszony kezét

Oszkár

149.

Károlyi Mihályhoz

Wien, 1924. VII. 14.

Mélyen tisztelt, kedves Barátom! *IV. Schönburg str. 15.*

Hálásan köszönöm Neked és a Kegyelmes Asszonynak meleg részvéttáviratotokat, melyet elküldtem Málinak Körtvélyesre. Nagyon jól fog esni Neki megemlékezésetek, mert Anyja halála nagyon elővette. Egy hét múlva én is utánuk megyek, mert a financiális helyzet kezd igen nyomasztóvá válni.

Egyébként is sötét gondok nehezednek reám. Ez az élet itt számomra csaknem kibírhatatlan. Szellemi és lelki elzüllésre vezet. Érzem, hogy tenni kellene valamit e morbid hangulatok ellen, de a melancholia annyira rám fekszik, hogy órákon át heverek fáradt reménytelenségben. Amerika látszik ma az egyedüli kiútnak. Egy csendes professzúra koncentrált munkában. Ámde Máliék áttelepítése Amerikába egy csomó okból csaknem lehetetlenség. — E lelki dilemmákhoz járul az emigráció kétségbeejtő helyzete. Soha ennyi nyomor még nem volt itt Bécsben. Odahaza pedig a reakció szilárdabban szervezkedhetik a Labour Party auspiciuma alatt.

Goldscheid felvetette a tervet (ő a helyzetet sokkal optimistábban ítéli meg, mint mi) hogy tavasszal a magyar emigrációnak egy kongresszust kellene tartania Párisban a Ligue des droits de l' homme, a Szocialista Párt és a Szabadkőművesség védelme alatt. Felajánlotta, hogy a kongresszus költségeit ő összegyűjtené. A terv kétségtelenül nagy horderejű volna, és ha jól vitetnék keresztül, súlyos csapás lehetne Bethlenre. Ámde az egész terv csak úgy volna hatékony, ha azon az egész nem-kommunista emigráció Kunfiéktól Lovászyékig megjelennék. Erre pedig úgy látom, hogy na-

gyon kevés a kilátás, mert Garami továbbra is folytatja azt a politikát, mely a „nagyobb" és „kisebb" hazaárulók között akar hazafias distinkciókat felállítani – Linder parisi útja pedig gyanúsan összeesik Garami *parisi* útjával, bár Garami kijelentette előttem, hogy L-rel nem áll szóba. –

Mindenesetre szeretném tudni, hogy mit szólsz ehhez a tervhez. Különösen a tekintetben, hogy lenne-e értelme egy oly Kongresszusnak, melyen Kívüled csak Szende, Kunfiék és én vennénk részt? Hogy Hock bácsi nem tartana velünk, az alig lehet kétséges.

Lovászyról legutolsó levelem óta nem tudok semmit, de továbbra is szkeptikus vagyok.

Híreidet nehezen várva, meleg szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

A Kegyelmes Asszonyt hódolattal köszöntöm.

A derék Caldwell 250 dollárt bocsátott rendelkezésemre az „Ügy érdekében". Egyelőre szegény Veérnek és Szász Zoltánnak küldöttem belőle segélyt. Az összeg nagyon csekély, de a mai pénztelenségben jelentős.

a Labour Party auspiciuma alatt: a kormányon lévő angol Labour Party (Munkáspárt) ebben az időben járult hozzá az első – Magyarországnak nyújtandó – népszövetségi kölcsönhöz.

Ligue des droits de l'homme: Az Emberi Jogok Ligája

Szegény Veérnek és Szász Zoltánnak küldöttem belőle segélyt: Veér Imrét és Szász Zoltánt a fehérterror idején letartóztatták. Veér megszökött, Szászt az antantmisszió közbenjárására szabadon bocsátották. A küldött pénz megsegélyezésüket szolgálta.

150.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt kedves jó Barátom! *Hrusov, 1924. IX. 6.*

Leveled nagy késéssel csak itt ért (a birtoküggyek további maradásra kényszerítettek) s így csak most veszem a lesújtó hírt, mely kétségbeejt. Ha nem volnék oly rossz anyagi körülmények között, hogy azt sem tudom, mi lesz velem 2 hónap múlva, s ha Máliék

nem élnének már két éve ügyvédjük kölcsöneiből, hát azonnal Londonba utaztam volna, hogy Melletted lehessek, s a Kegyelmes Asszony távozása után ápolásodat kezembe vehessem. Valóságos *fizikai fájdalom*, hogy ezt nem tehetem, s hogy csak e néma betűk útján mondhatom el, hogy minden gondolatom és minden szeretetem betegágyad mellett van, és kérem az Istent, hogy ne tegyen tovább próbára. Hisz Te már eddig is kiálltad – bátran, hősiesen, nemesen – mindazokat a kínszenvedéseket, melyeket ő csak a kiválasztott legkülönbeknek szokott töviskoronául nyújtani. – Senki közülünk annyit nem szenvedett mint Te, senki nem esett magasabbról le, mint Te, senki mélységesebben nem tisztult meg, mint Te. Meddig kell még várnunk, hogy újra elfoglalhasd a Tégedet megillető helyet, s irányt mutathass ennek a szerencsétlen, megváltásra szomjazó világnak?

–– De azért így is összetörten, betegen és szegényen a Te példád messze világít. Sokaktól tudom, hogy Emlékiratai valóságos tűzhely, mely ezrek hideg otthonát melengeti. Én magam is azok közül való vagyok, akik már rég lerogytunk volna meredek és magányos utunkon, ha nem éreznők állandóan egyéniséged nemes meleg fényét. Lásd épp most kínos-keserves heteket éltem át (nyilván telepatikusan megéreztem, hogy baj történt Veled, mert olykor valósággal megszállásszerűen foglalkoztam Veled, mint azt utolsó régi címedre intézett levelemből láthattad, ha ugyan kezeidbe jutott) s nemegyszer gonoszan sötét gyáva gondolatok mentek át agyamon, és íme most kedves szomorú leveled s a belőle kiáradó baráti meleg új erőt ad nekem: érzem, hogy nem szabad letiportatni engedni magam, nem szabad elzülleni, nem szabad kenyérkereső géppé átalakulni, mert minden gyarlóságom, hibám és bűnöm dacára kell, hogy legyen bennem valami érték, bennem, kinek Ady Endre és Károlyi Mihály oly sokat és oly nagylelkűen előlegeztetek. –––

A kiválasztott emberek életében nincsenek véletlenek s ez a legújabb szerencsétlenség is közelebb fog hozni ahhoz a jobb, nagyobb és teljesebb emberséghez, mely felé régi éned nemes ívekben felemelkedik. S kell jönni egy külsőleg is szebb és harmonikusabb korszaknak. Ennek talán első lépcsője a Grófnő amerikai turnéja, melyhez a *legnagyobb reményeket* fűzöm. Amerika igazi lel-

ke nem kapitalista és mammonista, hanem az erkölcsi idealizmusé. Óriási körök fogják megérteni és ünnepelni a Károlyi Mihály feleségét. Bármily fájó legyen is a Kegyelmes Asszony számára Tégedet épp most elhagyni, *meg kell hoznia ezt az áldozatot* Neked és mindnyájunknak, eltekintve attól, hogy ez az út anyagilag is fordulópontot jelenthet Sorsotokban.

Derék Caldwellünk bizonyára szívesen fogja előlegezni londoni háztartásotok számára a legszükségesebbet, esetleg jugoszláv barátunk is. Et qui habet tempus, habet vitam. ---

Talán az én sorsomban is jöhet olyan változás, hogy nem állok majd itt ily tehetetlenül. Úgy érzem, mint Te: nekem is Amerikába kell gravitálnom, s úgy érzem, ott még egyszer együtt lehetünk. Ezzel teljesülne életem főóhaja: együtt dolgozni, fejlődni, küzdeni gyermekeimmel és Veletek!

Eddigi puhatolózásaim első visszhangja kedvező. Professor Frankfurter, az amerikai progresszív jogtudomány vezére oly levelet írt nekem, mely rendkívül megtisztelő és biztató ---

Erős a hitem, hogy ez a fizikai kínzás a lelkiek után befejezi a *katarzis* kálváriáját számodra, s most szebb és boldogabb idők következnek. --

Isten adja, hogy úgy legyen!

Mélységes szeretettel és tisztelettel áld és üdvözöl sírig hű barátod *Jászi Oszkár*

Máli legbensőbb részvétét és forró jókívánatait jelenti.

most veszem a lesújtó hírt: Károlyi 1924 nyarán elszenvedett kerékpár-baleseté re vonatkozik, ahol Károlyi eltörte combját. Jászi végül mégis Londonba utazott, hogy Károlyi segítségére legyen.

Emlékirataid: Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*, Bécs, 1923.

a Grófnő amerikai turnéja: Caldwell meghívta Károlyit is, de ő csak később utazhatott felesége után.

Et qui habet tempus, habet vitam: És aki időt nyer, életet nyer.

151.

Linder Bélához

Kedves Barátom! [1925]
Az utóbbi időben szaporodnak azok a tünetek, amelyek azt mutatják, hogy a közöttünk levő politikai viszony tisztázásra szorul. Teljes lehetetlenség politikát csinálni úgy, hogy legszűkebb csoportunkból támadások történjenek Károlyi Mihály és a mi politikánk ellen. Világos bizonyítékok vannak arra nézve, hogy Te Belgrádban a hivatalos és félhivatalos köröket Károlyi ellen és ellenem izgattad, és politikánkat mint meggondolatlanul radikálist és a francia nemzetet sértőt állítottad be. Én nem vonom kétségbe azt a jogodat, hogy a miénktől eltérő politikát folytass, ámde teljes lehetetlenségnek tartom, hogy ezt a politikát addig folytasd ellenünk, amíg másrészt úgy szerepelsz, mint a Károlyi Mihály bizalmi embere Belgrádban, és a mi szűkebb csoportunk tagja. Magatartásodat különben sem vagyok képes megérteni. Hogy mért fáj az emigráció szélsőjobbjának a dolga éppen Neked, aki a forradalmak alatt sokkal szélsőbb álláspontot foglaltál el, mint mi, és aki Bécsben Kun Béla megbízottja voltál olyan időben, amikor a meggondoltabb szocialisták már világosan látták e kalandorpolitika súlyos következményeit. Pécsett is hosszú ideig a mérsékelt szocialisták ellen vezetted a harcot, és magad mondottad nekem, hogy az általad vezetett munkásság kiverné Garamit Pécsről, ha netán ott megjelenne. Hasonló zavar és ellentmondás van külügyi politikádban is. Te voltál a pacifizmus legszélsőbb képviselője, aki még csak katonát sem akartál látni magad körül, most pedig alázatos követője lettél annak az imperializmusnak, melytől még az értékesebb francia polgári közvélemény is elfordult, sőt maga Basch Viktor professzor, a magyar demokrácia lelkes barátja élesebben ítélte el a Ruhr-akciót, mintsem azt a Bécsi Magyar Újság valaha is tette. Annál kevésbé értelek Téged, mert Te voltál az, aki a Világ bevitelét Jugoszláviába keresztülvitted, pedig a Világ a Ruhr-kérdésben sokkal élesebb antifrancia politikát folytat, mint mi, akik nem antifrancia, hanem csak antimilitarista politikát folytatunk. Ez a

politika ránk nézve becsületbeli kérdés, amelyből nem engedünk. Nem szocialista, nem demokrata az, aki habozhatik, hogy ebben a konfliktusban melyik oldalon van a helye.

Egyébként is ezeket a kérdéseket Te indokolatlanul felfújtad. Belgrádban észre sem vették volna ezeket a nüanszbeli különbségeket, ha Te állandóan ki nem élezted volna egy-egy hirtelenül megírt cikk valamely passzusát. Hogy ez így van, arról Prágában győződtem meg, ahol pedig az emberek orientációja sokkal nagyobb mértékben franciabarát, mint Belgrádban. Nos, Beneš csak dicsérő szavakat talált arról a politikáról, amelyet a Bécsi Magyar Újság képvisel, és azt mondta nekem, hogy közeledik az idő, amikor a mi emigrációs munkánkat nemcsak a külföld fogja méltányolni, hanem saját hazánk közvéleménye is. Te túl messze viszed a politikai utilitarizmust, amikor minden áron Garamihoz akarsz szegődni, hogy így hamarabb visszatérhessen az emigráció Magyarországba. Mert a helyzet úgy áll, hogy Garami posszibilitása csak addig tart, amíg a fehér terror tart. Ha a fehér terrornak vége, akkor Garamiék elvesztették tömegeik legnagyobb részét. Nagyon rossz szolgálatot teszel Te az ügynek akkor, amikor mindenféle elejtett nyilatkozattal, újságkivonatokkal és nem nagyon megbízható hírnökökkel Károlyi Mihálynak és a Bécsi Magyar Újságnak eddig oly szilárd pozícióját alá akarod aknázni. Ezzel szemben Károlyi és a Bécsi Magyar Újság mindég a legnagyobb lojalitást tanúsította Veled szemben. Akkor is, amikor Garamiék mint egy lehetetlen és megbízhatatlan politikusról beszéltek rólad. Károlyi legutóbb is nagyon gavallérosan viselkedett Veled szemben, amikor Pašić megkérdezte tőle, hogy vajjon még mindig az ő bizalmi emberének tekint-e Téged.

Ámde ez a helyzet tovább így nem maradhat. Nem nézhetjük tovább szó nélkül, hogy Te meggondolatlanságból vagy aknamunkával nehéz és komoly munkával elért pozíciónkat megbolygasd. Annál kevésbé nézhetjük ezt szó nélkül, mivel egész külföldi akciód javarésze is azon összeköttetések révén történt, amelyeket Károlyi és én rendelkezésedre bocsátottunk. Sem Mme Fouquehoz, sem Mme Weisshez, sem Basch Viktorhoz, sem Seton-Watsonhoz nem juthattál volna el a mi támogatásunk nélkül. Mindezeknél fogva

nagyon kérlek, gondold meg jól a dolgot és térj vissza ahhoz a paktumhoz, amelyet Belgrádban megállapítottunk, amikor Te kijelentetted, hogy feltétlenül a Károlyi-csoport tagjának tekinted Magadat. Én igazán nem tehetek róla, hogy azokat a dolgokat, amelyeket koncedáltunk, megvalósítani nem tudtuk, a Garami sértődöttsége és ellenállása miatt. Annál inkább kérlek elvi és taktikai álláspontod precizírozására, mivel el vagyunk szánva arra, hogy ha Te ezt az offenzívát ellenünk tovább folytatod, az első tényre, mely tudomásunkra fog jutni, a legszélesebb nyilvánosság előtt úgy a mi sajtónkban, mint az utódállamokban, mint pedig a külföldön ki fogjuk jelenteni, hogy a közöttünk fennforgott politikai kapcsolat megszűnt, és a legnagyobb őszinteséggel fogjuk nyilvánosságra hozni azokat az okokat, amelyek miatt Veled tovább nem kooperálhatunk. Ezeknek a dolgoknak megírása rám nézve igazán nagyon kínos kötelesség volt, hisz nemcsak a politikai meggyőződés rokonsága fűzött Hozzád, hanem a személyes rokonszenv kapcsa is. De bármily nehezemre is esik, nem járhatok el másként, mert nem nézhetem szó nélkül, hogy hogyan igyekszel (rövidlátásból vagy múló taktikai előnyök túlbecsüléséből) vezérünket és ügyünket lejáratni. Nagyon kérlek még egyszer, úgy közös politikai eszményünk, mint a Te személyes sorsod érdekében is, hogy fontold meg jól ezt a helyzetet, és ne menj tovább egy olyan úton, amely úgy az ügyet, mint a Te személyedet komolyan megkárosítja.

Meleg üdvözlettel igaz híved

Jászi Oszkár

Pécsett is hosszú ideig a mérsékelt szocialisták ellen vezetted a harcot: pécsi polgármestersége idején Linder igyekezett egységpolitikát folytatni a különböző szocialista csoportok között, és ellentétbe került nemcsak a Peyeréket támogató jobboldallal, de a Hajdú Gyula vezette baloldallal is.

Basch Viktor professzor (1863–1944): az Emberi Jogok Ligájának elnöke.

Ruhr-akció: Franciaország, európai hegemóniájának megteremtése érdekében – a jóvátételi kötelezettségek nem teljesítésének ürügyén – megszállta a Ruhr-vidéket. A Ruhr-konfliktus súlyos nemzetközi válságot idézett elő.

152.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom, *Oberlin, 1925. X. 14.*
ne vedd rosznéven, hogy ilyen elkésve írok, de az első 6 hét nagyon próbára tette idegeimet és munkaerőmet.

Általános benyomásaimról a mellékelt kis vázlat fog tájékoztatni.

Sajnos, sorsom még bizonytalan, ugyanis egészségem újabban ismét rosszabbodott. Olyan heves neuralgiám van, hogy alig tudok járni. Az orvos szerint *túlerőltetés.* De nemcsak ez: nem tudom kiverekedni új egyensúlyomat. Az új benyomások túl erősek, s Amerika egy oly fantasztikus Leviathan, mellyel csak dogmatikusok vagy futóka zsurnaliszták tudnak 6 hét alatt tisztába jönni. — Rám nézve egy veszedelmes Szfinx, mely roppant talpát a fejemen tartja. —

De ami legjobban kínoz – természetesen – elváltság gyermekeimtől és Anyámtól! — Hiába: *lelkileg amputált ember vagyok,* s kérdés, hogy egy ilyen invalid kezdhet-e új életet. —

New Yorkban nem álltam meg. A Te és a Kegyelmes Asszony szíves ajánlóleveleit tehát postán küldtem el. A legtöbben válaszoltak, nehányan *nagyon* melegen.

Rendkívül vágyom híreket hallani Rólad és családodról. — Hogy vagytok s mik a terveitek?

Ágoston Péter halálhíre itt a távolban különösen meghatott. Oly friss emlékemben áll, amikor Várad utcáin sétálgattam a vidám, csattanóan egészséges emberrel. —

Szegény jó Péter – – nem volt nagy ember, de jó, tiszta, bátor és becsületes —

Egy kurta Times-hírből látom, hogy Linder – a barom! – csakugyan megcsinálta a maga kis „forradalmát" nyugtalan némberkéje házi használatára. ———

Sokat és meleg szeretettel gondolva Rátok, a Kegyelmes Asszonnyal együtt mély tisztelettel üdvözöl hű barátod

Jászi Oszkár

Egészségem oly labilis, hogy habozom:
hívjam-e Feleségemet.

X. 14.

Még mindig annyi a dolgom, hogy egy kis könyomatost kell berendeznem barátaim használatára. Külön-külön jelentésekre még mindig nincs időm és idegerőm.

Az első négy hét kemény munka volt, s már-már azt hittem, hogy elmerülök. Ugyan az első órától kezdve nem voltak nyelvi nehézségeim, s oly szabadon és folyamatosan beszéltem, mint magyarul: mégis *belsőleg* az új gondolkozás (hisz ha az ember egy idegen nyelven türhetően beszél, nem fordít, hanem gondolkodik) annyira megerőltetett és felizgatott, hogy lázas éjszakáim voltak, melyek alatt szüntelenül angol beszédeket tartottam s vitákat folytattam, úgy hogy reggelre gyakran összetört állapotban vettem fel a munkát. Ha ez az állapot tovább tart, biztosan belepusztulok, de szerencsére 8-10 nap alatt megszünt a túlizgatottság, az új idegpályák bekapcsolódtak s most már az éjjeli nyugalmam csaknem normális.

Az első tapasztalatok különben igen kedvezőek. A College kivül belől még jobb, mint ahogy reméltem. Kétségtelenül az Egyesült Államok tíz legjobb college közé tartozik s hírneve általánosan elismert. Régi és elég bőséges alapítványai megóvják szellemi függetlenségét. Több, európai értelemben is számottevő tudósa van. A levegő vallásos, de nem *felekezeti*, annyira, hogy egyes tanárok kemény kritikát gyakorolhatnak az egyházakkal szemben, s az ifjúságra a vasárnapi istentisztelet nem kötelező. A majom peren mindenki nevet, s maga az elnök egy evolucionista teológus. A szocialista kérdés megvitatása is teljesen szabad, s a közgazdasági kar erősen marxi hatások alatt áll. A könyvtár, bécsi fogalmakhoz mérten káprázlató s minden könyvet megkapok.

Az ifjúság rendkívül rokonszenves, kedves és friss gondolkozású. Nekem a három kurzuson több mint száz hallgatóm van, kik a legnagyobb figyelemmel hallgatnak s igen intelligensen vitatkoznak. A fiúk nagyobbik fele maga tartja el magát, s a vagyon nem ad semmiféle társadalmi presztízst. Az egyik fiú, ki délben tányérokat mos s délután titkárom (egy ragyogóan intelligens fiatalember) a diákmozgalmaknak egyik elismert vezére. Bárki a diákok közül napi 3-4 órai munkával jól megkeresheti kenyerét, anélkül

hogy az előadásokkal kollidálna. Nem egy dolgozó diák képes egy Fordot venni s a pihenő órákban óriási száguldás folyik. A sportélet híres s rendkívül festői. A konzervatórium a legjobbak egyike Amerikában s elsőrangú művészek koncerteznek.

Igen sok a színes diák. Különösen a néger és a kínai, de vannak japánok, filippinek és babiloniaiak is. Rám nézve a Colour a legizgatóbb problémák egyike, s úgy látszik a színesek is érdeklődnek irántam. Holnap pl. a kínai diákok ünnepi szónoka leszek, a Kínai Köztársaság évfordulójának az ünnepélyén, a jövő hétre pedig a négerek hívtak meg, hogy az Armistice Day alkalmából beszéljek hozzájuk. Úgy látszik ez a sorsom, hogy elnyomott népek prófétája legyek. Nem csoda: nemzetiség és faj végeredményben ugyanaz a probléma ... Különben az amerikaiak is, úgy a hallgatóság, mint a fakultás, a legnagyobb figyelemmel és előzékenységgel vannak irántam, s nagyon megértik, hogy egyelőre kerülöm a gyakoribb társas érintkezést, mely számomra csak újabb munkát és megerőltetést jelent ...

A városka rendkívül kedves és rokonszenves. Olyan mint a bécsi Cottage, de sokkal intimebb és szerényebb. 1000 család 1000 házban lakik, s van a legtöbb házban autó, telefon és viktrola. A vidék lapály, fantasztikusan dús és hatalmas fákkal. A környéken minőségi mezőgazdasági termelés folyik. Elsősorban főzelék és gyümölcs. A tájnak rám nagy melancholikus varázsa van, mert gyermekkorom entourageára emlékeztet, guliveri arányokba áttéve. A Campus hatalmas fáival elragadó, s amikor sok száz pompás fiú és leány sétálgat benne, mulatozva, vitatkozva, vagy piknikeket rendezve, megkápráznak szegény középeurópai szemeim s úgy érzem, hogy valami álomvilágba kerültem. Minden körülöttem olyan valószínűtlen és irreális ...

Régi ismerőseimtől s Károlyi barátaitól igen meleg üdvözleteket kaptam, s úgy a Nation-nel, mint a New Republic-kel újra felvettem az érintkezést. (Mindkét radikális lap itt nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvend.)

Az egész környék Amerika egyik legnagyobb magyar telepe. Sok a magyar farmer és munkás. Két magyar hallgatóm is van. Az egyik egy női ügyvéd. Néhányan igen udvariasan közeledtek hozzám, de a múlt tapasztalatain okulva, igen tartózkodó vagyok velük szemben.

Főnököm úgy bánik velem, mintha impresszárióm volna. Egészen zavarba hoz jósága és az a túlbecsülés, melyben részesít. Különben igen széles látókörű ember, aki a politikai irodalmat Platótól a gildszocializmusig alaposan ismeri. E mellett bátor, meggyőződéses ember, aki háború alatt sok üldöztetésnek volt kitéve.

Unalomról, vagy provincializmusról szó sem lehet. Legalábbis nem az én számomra, aki naponta viaskodom az új benyomások tömegével. Mondhatom: a világtörténelem lüktetését ebben a kis kertvárosban erősebben érzem, mint Bécsben ... Az amerikai folyóiratirodalom ma az első a világon, s egyelőre lehetetlen vele lépést tartani. A New York Times a világ legjobb információit hozza.

A nyelv tökéletes meghódítása legfőbb feladatom, s e tekintetben is jól haladok. Többször fordult elő, hogy egy szó használatában nekem volt igazam amerikai ellentmondóimmal szemben ... Persze azért vannak biológiai nehézségek, melyeket, azt hiszem, 14 éven felül már nem lehet teljesen leküzdeni, s bizony a társalgási angol (a diftongoknak az a kétségbeejtő mormogása) nem egyszer elkeserít.

Az amerikai tudományos literatúrában sok az érték, melyekről Európában nem tudunk. Pl. a Norman Wilde Állama legalább is egyenrangú az Oppenheimerével.

Mindent összegezve: munkaköröm rendkívül szép és a környezet nagyon rokonszenves. Ha nem volna lelkem amputálva annyi irányban, boldogabb lehetnék, mint eddigi életemben. Így azonban gyakran lesújt a múlt ... Mégis úgy érzem, hogy egy börtönből kerültem ki.

Ágoston Péter halálhíre: Ágoston 1925. szeptember 6-án Párizsban váratlanul meghalt. Jászi megemlékezését l. a publicisztikai kötetben.

Az első hónap benyomásai: sokszorosítva, több barátjának is ugyanezt a szöveget küldte.

A College: az oberlini „College"-ről van szó, ahol Jászi tanítani kezdett.

a gildszocializmusig: az angol munkásmozgalomban kialakult irányzat, mely azt állítja, hogy munkásokból, értelmiségiekből álló kollektívák – osztályharc nélkül – kézbe vehetik a termelőeszközöket és a termelés irányítását.

viktrola: gramofon.

153.

Kunffy Lajosnéhoz

Kedves jó Elluskám! *Oberlin, 1926. I. 17.*

Leírhatatlan, hogy mily nagy örömet szerzett nekem dec. 4. kedves jó levelével. Úgy sugárzott belőle a szeretet, a megértés, a jóság és a lelki előkelőség, hogy könnyes szemekkel olvastam.

Nagy egyedüllétemben, amputált lelkem fel-felszakadó sebeivel, egy rengeteg idegen világban az éjszaka titokzatos csendjében mint valami csillag tündökölt felettem a Maga fölényes embersége és tisztánlátása.

Higgye meg Elluskám; sok változhatik még életemben, s nem tudhatom, hogy a bujdosás hol fog végződni: de azt az egyet biztosan tudom és érzem, hogy szebb és értékesebb barátságot nem adhat az Isten, mint aminő az, ami Magához fűz, függetlenül fizikai távolságoktól és szellemi változásoktól.

Ami sorsomat illeti, az objektíve továbbra is reményen felül alakul. 4 hónap alatt a maximális fizetéssel véglegesítettek (másokat csak 2 év után szoktak alacsonyabb fizetéssel), elhalmoznak figyelemmel és jóindulattal, előadásaim az egyetem főattrakciói közé tartoznak, egyik legelőkelőbb amerikai tudományos fórum egy könyv megírásával bízott meg, mely Középeurópa egyik legnagyobb problémáját fogja tárgyalni; Oberlintől félévi szabadságot kaptam e munka megírására, úgy hogy az őszi félévet Bécsben fogom tölteni könyvtári s levéltári stúdiumok céljából; sokfelől kapok meghívásokat előadások tartására stb. Szóval *kifelé* jól megy minden. De *lelkileg* nagyon nehéz az életem, egészségem nem kielégítő, s melancholiám nem egyszer leterít. – Ha honi lapokat olvasok, oly undor és kétségbeesés vesz rajtam erőt, hogy napokig betege vagyok . . . A kisfiúktól való elváltság nem egyszer olyan fizikai fájdalmakat okoz, hogy járni is alig tudok. ––

Mindennek dacára: elhatározásomat nem bántam meg, mert Bécs szomorú stagnálás volt a számomra, míg itt új szellemi perspektívák nyíltak meg. A koncentrált munka, a csend, a milieu tisztasága, a fiatalság ragyogó bája új erők forrása a számomra. –– Igen – itt talán még „elérem az Óceánt", ha az Isten egészséget és nyugalmat ad. ––

Februárban talán kijön Recha, ami meg fogja könnyíteni helyzetemet, mert derült optimizmusával és finom emberismeretével rendszerint el tudja zavarni a kísérteteket, melyek üldöznek.

Anyám most Bécsben van, Málinál s a gyermekekre vigyáz, mivel Máli lakáskereséssel van elfoglalva.

Köztem és Máli között a viszony zavartalanul testvéri.

Elluskám, írjon mielőbb. Nincs nagyobb életelixír a számomra, mint a kedves szép és jó írása.

Örök szeretettel köszönti hű barátja *Oszkár*

154.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1926. I. 19.*

Január 2. kedves leveled nagyon megörvendeztetett. Jól esett látni, hogy bizonyos optimizmussal ítéled meg az eseményeket, melyet én sajnos nem tudok osztani, mivel egészen másként látom a világot csakugyan mozgató történeti erőket, miként Te. Azt a történelmi filozofiát pl. mely azt tartja, hogy minden forradalom szükségkép kedvező a népre s minden kapitalista beavatkozás szükségkép rabszolgaságot jelent, annál kevésbbé tudom osztani, mivel azt látom, hogy Amerika telve van orosz emisszariusokkal, a kik kétségbeesetten dolgoznak, hogy a szovjetkapitalizmusnak megfenekl6 hajóját wall-streeti kölcsönökkel tatarozzák ki. A morális mérlegre vonatkozó véleményedet sem tudom osztani, mert egy szocializmus, mely átveszi sőt tovább fejleszti a kapitalista morálnak legaljasabb tulajdonságait, az én szememben még rosszabb, mint a modellje volt s nem hiszem, hogy a mai világot fokozódó aljassággal meg lehetne váltani, mivel nem állok a gazdasági determinizmus mindenhatóságának az álláspontján, mint az oroszok.

Sajnos, annál teljesebben egyet kell értenem Veled a *magyar kérdésben.* Én sem várok semmi változást a magyar szocik aljassága, a kis antant rövidlátása, s az angol toryk vezérszerepe mellett. Igyekeztem a budapesti botrányt ügyünk javára kihasználni, s egy nyílt levelet írtam a *Times*-hez, a Te kitiltásodra s a Win-

dischgrätz üzelmeire konkludálva s a Bethlen képmutatását ostorozva. A levelet *nem adták ki*, sőt még válaszra sem érdemesítettek, pedig a Times két év előtt *fő támogatóm volt* az Apponyi elleni kampányban. Nagyon valószínűnek látszik, hogy ez a fordulat a szerencsétlen Baksi üggyel szoros kapcsolatban van.

II.

Egy másik irányban is tettem kísérleteket. Egyik igen tehetséges hallgatóm által feldolgoztattam a Te Windischgrätz dossziédat. Igen *jó cikk, hatásos* és *meggyőző*. Jelenleg a World-nél van, aki érdeklődött iránta . . . Vederemo, hogy közlik-e?

Különben politikát innen alig tudok csinálni. Nemcsak azért, mert napi tíz órai munkaidő mellett is hátrálékban vagyok, hanem főleg azért, mivel nincsenek megfelelő adataim s derék honfitársaim sem Budapestről, sem Bécsből nem válaszolnak információt kérő leveleimre. Úgy, hogy már nem értem eléggé a honi dolgokat, s mindig erős bennem a félelem-érzés, hogy egy pontatlan adattal elgaloppírozom magamat. E mellett, ha a Világot elolvasom, olyan undor érzésem támad úgy a kormánytól, mint az ellenzéktől, mint az egész magyar levegőtől, hogy napokra beteg leszek . . .

Ez sajnos elég könnyen megy, mivel egészségi állapotom rendkívül labilis. Ugyan a new-yorki orvosok véleménye szerint nincs szervi bajom, de az idegrendszerem túl van dolgozva s lelkileg megviselve. Állandóan félelem-komplexumok üldöznek . . . Persze *igazad van* s jó tanácsodat szívből köszönöm: Ezen az állapoton csak magam segíthetek egy öntudatosabb és keményebb öndresszúrával, s igyekszem is legyőzni a démont, mely valósággal munkámat és egészségemet fenyegeti. Remélem, ha Recha kijön, jobbra fordul a sorsom, mivel az ő derült optimizmusa s aktív emberszeretete jótékonyan szokta befolyásolni az én pesszimizmusomat . . . Ő tényleg februárra esedékes, de sajnos *bajok vannak a passzus körül:* a románok komiszkodni *látszanak*, mivel Feleségem csak ugyanolyan passzussal jöhet ki, mint én . . .

Ami itteni helyzetemet illeti, az tényleg kellemes. Geiser professzor egyike a legnemesebb embereknek, akikkel az életben találkoztam, de különben is eddig mindenki részéről csak jóban volt

részem . . . A maximális fizetés, mely jövő ősztől esedékes, nem oly vészes, mint talán gondoltad. Akkor sem lesz több, mint 4500 dollár, ami amerikai fogalmak szerint szerény fizetés. De ha meggondoljuk, hogy ez az összeg itt legalább annyit jelent, mint 6000 dollár New Yorkban, nagyon meg lehetek elégedve anyagi helyzetemmel is, mert szabadulok a napi gondoktól s hozzájárulhatok kielégítő mértékben Anyám s gyermekeim budgetjéhez . . .

Szóval igazad van: hálásnak kell lennem a Sors iránt, s valóban ezt át is érzem akkor, ha öntudatomat egy-egy melancholia hullám nem borítja el. S abban is igazad van, hogy *szellemi továbbfejlődésem számára itt olyan lehetőségek nyíltak meg, melyeket másutt nem találhatnék.* Emellett kitűnő könyvtárunk van, s Oberlin egyike a legjobb zenei centrumoknak, ahol olcsó pénzért kitűnő zenében van részünk.

Végül egy fontos eseményről kell beszámolnom Neked, melyből kifolyólag egyszersmind *Tanácsodat szeretném kérni.* Egy igen előkelő tudományos fórum részéről – egy nagy tíz kötetes kollektív munka keretében – megbízást kaptam egy könyv megírására, mely *a Habsburg monarchia felbomlásának tömeglélektani okait tárná fel.* Egy ideig haboztam, de végül elfogadtam a megbízást. Nemcsak azért, mivel a probléma tudományosan is érdekel, s eddigi munkásságom irányvonalába esik (hisz végül is ezen a problemán törtük ki a nyakunkat valamennyien), hanem azért is, mivel ügyünknek is használhat, ha ezt a munkát én írom meg, nem pedig valamelyik amerikánus, aki a helyzetet csak könyvkivonatokból ismeri, vagy valamelyik hivatalos Habsburg tudós . . . (E mellett a munka megírására egy félévi szabadságot, teljes fizetést és útiköltséget kapok. Vagyis annyit, hogy a jövő őszi félévben gondtalanul élhetünk Bécsben, s emellett félretehetünk annyit, amiből azután Oberlinben a lakásberendezést megvehetjük . . .)

Már most a munka legnehezebb pontja annak a bizonyítása lesz, hogy a *Monarchiát nem a háború bontotta fel, mint a Habsburg-legenda állítja, hanem a háború mintegy csak a kulminációja volt egy belső dezintegrálódási folyamatnak . . .* Kevesen ismerik ennek a processzusnak a lélektanát oly jól, mint Te. Igen hálás volnék tehát, ha szíves volnál megírni, hogy Te hogyan fognád meg a problémát, s minő személyi, tárgyi és eszmetörténeti adatokra helyezném a fősúlyt. Talán az újabb memoárirodalomból tudnál olyan

könyvekre figyelmeztetni, melyek dokumentálják, hogy az *élesebben látó politikusok tisztán látták már a háború előtt is az örvényt, mely felé a Monarchia rohant.* Egyébként is leköteleznél, ha megírnád, hogy minő szempontokat szeretnél a könyvben kifejtve látni . . . Bizony az anyag óriási, hisz a monarchia összes *centripetális erőit figyelembe kell vennem,* úgy a nemzeti, mint a szociális és a vallási oldalon: de úgy érzem, hogy az év, melyet a problemának fogok szentelni, nem lesz hiábavaló közös törekvéseink szempontjából sem . . .

De túl sokat írtam a saját ügyeimről, pedig Te oly szűkszavú voltál a saját élettörténeted leírásában. Pedig szükségtelen mondanom, hogy nincs semmi, ami jobban érdekelne, mint sorsotok további alakulása. Karácsony alatt nehány napot New Yorkban töltöttem. Barátaid közül Armstronggal, Mrs. Roosevelttel, Baldwinnal és Caldwellel beszéltem . . .* Valamennyien a legmelegebben emlékeztek meg Rólatok . . . Caldwell egy javíthatatlan optimista, aki azt hiszi, hogy Kellogg belebukik a Károlyi ügybe . . . Sajnos, én nem így látom . . . Csak Borah segíthetne egy új törvénnyel . . . De sajnos nem látom, hogy Borah nagyon aktív volna . . .

A legjobbakat kívánva, meleg szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved és barátod *Jászi Oszkár*

Geiser levelét visszazárom. Valamikor Ádám (az Isten áldja meg!) gyönyörködni fog benne.

Igaz, mi lett a Veér ügy vége? Remélem nem fogja Amerikát boldogítani! . . .

budapesti botrány. . . : célzás a frankhamisítási ügyre.

Karl F. Geiser professzor: Jászi oberlini tanszékvezetője.

Kellogg: ekkor az Egyesült Államok külügyminisztere, Borah a szenátus külügyi bizottságának elnöke.

Veér-ügy . . . Veér Imre, a Nagy György-féle Köztársasági Párt alvezére volt, akit a fehérterror idején bebörtönöztek, később emigrált, és Párizsban az Emberi Jogok Ligájában fejtett ki számottevő tevékenységet. Többek között ő hívta Károlyit a Liga magyar tagozatának élére, gondolván, hogy Károlyi formális elnöksége mellett a tényleges vezetést ő tudja kézbe venni. A későbbiekben azonban elváltak útjai az emigráció Károlyi vezette csoportjától, mert Károlyiék nem vállaltak közösséget Veér és Linder kalandorpolitikájával.

* És hogy el ne feledjem a meghatóan derék Kurcsákné, ki kijelentette, „hogy nehány száz dollárig mindig kész gyermekeid rendelkezésére lenni".

155.

Supka Gézához

Kedves jó Gézám! *Wien, 1926. Szeptember 4.*

Hálásan köszönöm kedves leveledet és nagyon érdekes könyved elküldését. Mindkettőt csak két napja kaptam meg, mert a Szlovenszkóban voltam. Természetesen nagyon gondosan fogom könyvedet vett használat után Hozzád juttatni.

Leveleden sokat elgondolkodtam. Még mindig ólom súllyal nehezedik reám a mi szomorú s megoldhatatlan problémánk. Valóban van valami tragikus és fatumszerű a magyar helyzetben. Az apák bűnei toroltatnak itt meg hetedíziglen. Nem látok semmi kivezető utat. Ez az ország képtelen önerejéből egyetlen problemát megoldani. Mégis azt hiszem, hogy szerencsétlenségünk első sorban ethikai okokra vezethető vissza. A feudális betyárság és a zsidó profitdüh felemésztette az ország minden életképes energiáját... Az egyedüli alap, a honnan javulás jöhetne: a magyar parasztság. De ez rettenetes nyomás alatt áll. Míg a magyar paraszt nép nem szüli meg a maga vezérét, nem lehet változásokban remélni... Nem hiszek a többi osztály által kölcsön adott vezérekben... De így volt a múltban is. Minden változásunkat külpolitikai erők határozzák meg. A franciák hozták a szabadságot, az oroszok az abszolutizmust, a poroszok a 67-es álkonstitúciót...

Tőled csak B.[ethlen] megítélésében térek el. Ezt az embert külpolitikailag még nagyobb gonosztevőnek tartom, mint belpolitikailag. Aminthogy teljes lehetetlenség az ország érdekében fekvő külpolitikát folytatni oly valakinek, a ki az ország minden testi-lelki energiáját kiszolgáltatja egy ragadozó oligarchiának.

De ezt a differenciát nem lehet levélben elintézni. Nagyon szeretnélek látni, hogy rendszeresen kibeszélhessük magunkat. Munkám megírásában is nagyon szeretném tanácsodat kikérni. Élni fogok kedves ígéreteddel s ki fogom kérni véleményedet nehány pontra nézve.

Egyelőre két dolgot kérek. Az egyik egy-két jó publicisztikai cikk a mohácsi emlékünnepélyre vonatkozólag. A másik egy jó és lehetőleg sok adatú kivonat Ballagi Habsburg előadásából.

Neked és kedveseidnek a legjobbakat kívánva régi szeretettel ölel igaz hű barátod *Oszkár*

érdekes könyved: feltehetően A nagy dráma (Az első világháborús események háttere) c. könyv, amely Miskolcon jelent meg 1924-ben. Lehetett azonban Supka valamely régebbi könyve is, amelyre Jászinak ekkor a Monarchia felbomlásáról készülő munkájához volt szüksége.

mohácsi emlékünnepély: az év augusztusában rendezték a mohácsi csata 400. évfordulóján.

Ballagi Habsburg-előadása: valószínűleg Ballagi Aladár: Császári kormányzat Budán és Pesten, 1686–1711. Akadémiai értesítő, 1926.

156.

Supka Gézához

Kedves Gézám! *Wien, 1926. Szeptember 24.*

Nagyon köszönöm kedves leveledet s érdekes mellékleteit. Ballagi beszédéből nem készíttethettem másolati példányokat, mert gépelőm most nincs itt s nem akartalak sokáig megvárakoztatni a visszaküldéssel. Nekem csak két három mondatra volt szükségem az egészből: a többi régi kuruc limlom. Agg Apponyink minden megcsontosodott aulikussága dacára tisztábban látja a folyamat lényegét, mint az öreg kuruc, s nekünk republikanusoknak nem lehet feladatunk a régi rendi kuruc ideológiát fenntartani.

Nagy élvezettel olvastam rendkívül érdekes mohácsi cikkedet. Érdemes volna anyagodat egy külön füzetben németül is megjelentetni. Nem lehetne-e még arra nézve adatokat találni vajon Ferdinánd tudott-e előzetesen a királynő gyilkossági tervéről, mivel nehezen hihető, hogy a dáma az udvar tudta nélkül bocsátkozott ilyen nyaktörő kalandba.

A Világra vonatkozó megjegyzéseidet fájdalommal osztom. A lapot tényleg Feleki tette tönkre, ki olykor oktalanul vakmerősködött s többnyire oktalanul gyáva volt. A Magyar Hírlapot nem látom. Azt mondják, hogy még jobban lapul.

Külügyi vitánkban fenntartom különvéleményemet. Aki ma szlávellenes orientációt csinál, az az országot új katasztrófák felé viszi. Ez az orientáció még akkor is ostobaság volna, ha Mussolini nagyhatalom volna és nem egy *szociológiailag* halálra ítélt ember. Mert, mint Kossuth már 1881-ben világosan látta: mi csak egy demok-

ratikus panslavizmus kereteiben helyezkedhetünk el. Ezt a politikát kell ma előkészíteni, nem pedig olasz condottierekkel szövetkezni s az angol konzervatívek által tűretni malompanamák ára fejében.

Közben valószínűleg megkaptad utolsó levelemet. Hálás volnék, ha azt épp oly kedvesen intéznéd el, mint első levelemet.

Hálás szeretettel és igaz hűséggel ölel *Oszkár*

három mondatra volt szükségem: A Habsburg-monarchia felbomlása c. munkában Ballagi Aladárnak II. Rákóczi Ferenc születése 250. évfordulóján elhangzott beszédéből szerepel egy rövid idézet.

Feleky Géza (1890–1936): 1920-tól a Világ felelős szerkesztője, 1925–26-ban főszerkesztője volt. A lapot a frankhamisítási ügy leleplezésében játszott szerepe miatt betiltották és megfojtották, munkatársai, Feleky vezetésével, a mérsékeltebben ellenzéki Magyar Hírlap-hoz mentek át.

157.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1927. II. 25.*

Szíves leveleddel nagy örömet okoztál nekem. A rettenetes túlmunka (körülbelül 500 typewritten lap 4 hónap alatt) és a sok izgalom Bécsben az üldözési mánia egy nemét keltette fel bennem, és ez a sötét pesszimizmus egyre fokozódik. Jól esett hallani, hogy Te nem változtál meg irányomban, s távolléted nem volt intencionált.

Nagyon, nagyon fájlaltuk, hogy nem találkozhattunk Veled. Feleségem teljesen szolidaris velem Irántad való nagyrabecsülésemben és szeretetemben. –

Szerettem volna drámádról hallani. (Nagyon kérlek, legalább a nyilvánosság előtt ne árulj egy gyékényen Ujhelyivel!) Memoárjaid sorsa is nagyon érdekel. Boldogulsz-e a lehetetlen, de nagytehetségű Lorsyval?

A gyerekeknek nagyon örültem Parisban. Persze Éva nagyon hiányzott. Micsoda pompás nagy lány lehet ő már! A Kegyelmes Asszony bátorsága és egyirányúsága ezúttal nagyon imponált. ---

Ami engem illet, életemnek talán legnehezebb epizódját élem. Heti 9 előadás idegen nyelven, a rájuk való készülés s egy 5-600 oldalas könyv átdolgozása és lefordítása – bizony nagyon nyom, s nemegyszer kishitű leszek, hogy vajon lelkemnek megviselt paripája kibírja-e ezt a forszírozott handicap-et, pláne amikor nincs hét, hogy a gyermekeimtől való elválás egy-egy melancholia rohamba ne döntene. – Ilyen körülmények között valóságos szerencse, hogy Recha mellettem van kipróbált, okos és intuitív jóságával s vidámságra hajló lelkével. --- Nélküle már nem volnék a földön. ---

A könyvből lehetett volna valami egészen jó dolog. De így lóhalálában megírva, ily óriási adathalmazt egységbe kényszeríteni, túlhaladja erőmet, s nem állja ki kritikámat a munka minden része.

Itt továbbra is igen megbecsülnek. A Washington Birthday ünnepi szónokának kértek fel s témául választhattam: The Crisis of Democracy between Fascism and Bolshevism, élesen támadva az amerikai imperializmust.

Seton-Watsonra vonatkozó híradásod igen kellemesen érintett. De most még kevésbé értem, miért hagyta utolsó két levelemet válasz nélkül, melyekre válaszolni egyenesen kötelessége lett volna, hisz intim dolgokat közöltem vele. --- A hallgatás erkölcsi elítélést jelentett ebben az esetben.

Leköteleznél, ha megkérdeznéd, hogy miért nem válaszolt leveleimre? Én őt igazán nagyon sokra becsülöm, s nagyon fájlalom, hogy az összeköttetés megszakadt közöttünk.

Szerettem volna Parisban referálni Neked a Munkásegyetem tervéről. Én ezt igen nagy jelentőségű dolognak tartom, de az aljas Párt stromanságát csak abban az esetben szabadna elfogadni, ha az Intézet élére becsületes emberek kerülnének. A természettudományiakban *Madzsar*, a szociologiaiakban *Vámbéry* kitűnő megoldás volna. Fontos volna, hogy e mellett egy megbízható *locum tenens*-ed legyen Pesten az Iskola körül. Erre a Madzsart ajánlanám. Nincs ma fontosabb dolog, mint az elárvult magyar proletárságot tanítani, --- sötét időket élünk. Csak intenzív *befelé fordult* munka segíthet.

Igen hálás volnék, ha új képeket küldenél Magadról, a Kegyelmes Asszonyról és a gyerekekről. Nem is tudod, hogy ilyen Óceáni távlatból mit jelentenek a képek!

A legjobbakat kívánva szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

Drámád: Ravelski.

Lorsy Ernő: publicista, egy időben Károlyi titkára, akinek nagy része volt Károlyi emlékiratainak megszerkesztésében és stilizálásában.

500–600 oldalas könyv átdolgozása és lefordítása: a *Dissolution of the Habsburg Monarchy* c. művéről van szó, melyet eredetileg részben magyar nyelven írt (University of Chicago Press, 1929, 488 old.).

158.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1927. VIII. 30.*

Isten tudja csak, hogy mily rég tervezem ezt a levelet Hozzád, de sohasem volt elég energiám hozzá. Szinte mindennap tíz órát dolgoztam, s este elnyomott a fáradtság, vagy ami még rosszabb, egy-egy melancholia hullám. Kegyetlenül szenvedek a gyermekek hiánya folytán, s az idegen világ egyedülléte is gyakran rám nehezedik, amiből Feleségem sem tud mindig kirántani. Ez az év valóban próbára tette idegeimet, de végre munkám csaknem kész. 800 oldal már megvan angol szövegben is, s most a végső fejezeteket írom. A chicagói egyetem nagyon nagy dicsérettel fogadta a beküldött részeket, de én érzem, hogy a könyv sokkal jobb lehetett volna, ha egy év helyett kettő állt volna rendelkezésemre. Amivel azonban meg vagyok elégedve, az a könyv architektonikája és alapgondolatának (a monarchia megbukott, mert nem volt képes federalizálódni) kemény és konzekvens keresztülvitele. Remélem, hogy egyet fogsz érteni könyvemnek csaknem összes fontosabb tételeivel . . .

Ami ma az írógép elé ültet, hogy e sorokkal felkeresselek, nemcsak a Veled való eszmecsere állandó vágya, hanem egy furcsa

kis esemény, melyről kell, hogy tájékoztassalak ... A williamstowni Institute of Politics meghívott, hogy egy vitaciklusban, melyet a középeurópai diktatúrákról tartottak, a magyar helyzetet ismertessem. Ennek az intézetnek nagy súlya van az amerikai közvélemény előtt, s azért eleget tettem a meghívásnak, s elmondtam mindent a honi állapotokról. Előadásomnak jelentékeny sikere s nagy publicitása volt. Fejtegetéseimet Pelényi János, a magyar követség tanácsosa, egy igen okos és tehetséges ember, igyekezett ellensúlyozni. A vita végén hozzám jött (s itt válik a dolog érdekessé) s nagy udvariassággal egy eszmecserét kért tőlem. Felesége is nagyon előzékenyen meghívott (a követség most nyáron át Williamstownban nyaral), s mikor a meghívást nem fogadtam el, arra kért, hogy egy séta közben folytassunk eszmecserét. E séta alatt, melyet kérésére még egyszer megismételtem, arról igyekezett meggyőzni, hogy ilyen és hasonló felszólalásaim csak árthatnak otthoni barátaimnak és az ügynek. Törekvéseinkről a nyílt vitában is tisztelettel beszélt, s odáig ment, hogy eszményemet a magáénak is vallotta, sőt egy alkalommal, a round table discussion hallgatósága előtt „szükségét érezte tiszteletét kifejezni velem szemben, mint aki rendületlenül kitart elvei mellett, melyekért mindig önzetlenül küzdött". Én persze kereken kijelentettem, hogy bár tudom, hogy ez idő szerint minden politikai propaganda hiábavaló, szükségesnek tartom időről-időre leplezetlenül feltárni a magyar helyzetet, egyrészt azért, hogy célkitűzéseink feledésbe ne merüljenek, másrészt, hogy bebörtönzött s kiüldözött barátaink és elvtársaink érezzék, hogy mi le nem szereltünk, hanem a zászló továbbra is érintetlenül lobog.

Igazán nem tudom, hogy mi lehetett a P. szándéka. Az az impresszióm, hogy teljesen a saját szakállára akart magának érdemeket szerezni, vagy „előkészíteni a jövőt". Persze az Amerikai Népszava újra a legaljasabban megtámadott, s kívül minden a régi mederben folyt le. Képzelem, odahaza is roppant üvöltés lesz a dologból ... Egyébként természetesen dikcióm egy jottányit sem fog ártani Bethlenéknek, míg nekem egy pár igen rossz napot okozott, mivel feltépte a régi sebeket, újra elém idézte a múlt hibáit és bűneit. Emellett kínos érzés igazat mondani, amikor a kis antant küldöttei ugyanezen a gyűlésen keményen hazudtak, hogy micsoda

minta demokráciát létesítettek ők az új államokban... A politika még normális viszonyok között is undok foglalkozás, de a siker legkisebb reménye, a javítás legcsekélyebb hite nélkül kikaparni a Horthy rendszer piszkait, oly feladat, mely jobb idegeket is, mint az enyim, próbára tenne... Ennek ellenére, változatlanul azt hiszem, hogy az egyetlen politikai kötelesség, mely számunkra megmaradt, a Kossuth egykori attitűdje: *leszögezni a változó konjunktúrákkal szemben is a megbukott forradalom célkitűzéseit.*

Nagyon régen nélkülözöm híreidet. Hogy halad a könyved? Milyenek voltak berlini impresszióid? Volt-e kellemetlenséged a német kormánnyal? Hogyan ítéled meg a helyzetet a bécsi események után? Lehetségesnek tartod-e Ausztria fennmaradását? Mik a terveitek a jövőre nézve? Hogyan fejlődnek a gyermekek? Hogyan megy a Kegyelmes Asszony műkereskedése?... Bizony volna kérdezni valóm egy egész levélre...

Minket a Sacco-Vanzetti ügy izgalmai nagyon megviseltek. Hallatlan botrány, bár értelmét az európai sajtó nem látja tisztán. Nem a kapitalizmus harca volt a munkásság ellen (hisz a vezető kapitalista lapok az elítéltek mellett voltak!), hanem az autochton massachussetti arisztokrácia gyűlölete a bevándorolt katholikus proletáriátussal szemben, mely gyülevész nép kezdi kiszorítani 100%-os dicsőségüket az államból és a városból. Emellett az anarchisták bombái is az ellenkező irányban sültek el... Az arisztokrácia példát akart statuálni. Beszéltem a Sacco-Vanzetti mozgalom néhány főemberével, köztük Frankfurter professzorral. Ezek meg vannak győződve, hogy ennek a pernek olyan nagy következményei lesznek, mint a Dreyfus afférnek Franciaországban...

Még mindig semmi kilátás arra, hogy kisfiaim kijöjjenek. Nem tudom, meddig bírom ki ezt a helyzetet? Nemegyszer foglalkoztat a gondolat, hogy visszatérek Európába, bár érzem, hogy a falnak rohanok... Mit gondolsz, tudnék-e magamnak Parisban vagy Londonban valami szerény exisztenciát teremteni?

Feleségem nevében is a legjobbakat kívánva Mindnyájatoknak, régi szeretettel üdvözöl tisztelő igaz híved *Jászi Oszkár*

Pelényi János: diplomata, ebben az időszakban követségi titkár.
bécsi események: utalás az 1927. július 15–16-i bécsi munkásfelkelésre.

159.

Dr. Maniu Gyula miniszterelnök úr Ő excellenciájának, Bucuresti

Mélyen tisztelt Miniszterelnök Úr! *1929. I. 22.*

Rég érzem a szükségét e levél megírásának, de az utolsó hónapokban nagyon túl voltam halmozva munkával, s egészségi állapotom sem volt kielégítő. Ne vegye tehát rossz néven, ha elkésve fejezem ki szerencsekívánataimat ahhoz a nagy történelmi misszióhoz, melynek keresztülvitelére a román nemzet bizalma folytán most hivatva van. Isten adjon Önnek erőt, kitartást és sok sikert ehhez az óriási munkához, melytől nemcsak a román nép sorsa, de az én népem sorsa is, sőt egész Közép- és Keleteurópa jövendője függ.

Rengeteg elfoglaltsága közepette nem szeretnék visszaélni az Ön annyira fontos idejével. Mégis legyen szabad Önt emlékeztetni életeinknek egy fontos epizódjára, mely Önnek a román nép végső felszabadulását, nekem az én országom tragikus összeomlását jelentette. Az Aradon folytatott tanácskozásainkra alludálok, amikor Ön a Román Nemzeti Bizottság nevében a Károlyi kormány békeajánlatát egy federalizált Magyarország irányában udvariasan, de határozottan visszautasította. Akkor Ön már az új Nagy Románia nevében beszélt, de befejezésül hozzátette, hogy az az eszmény, mely az én lelkemben él a dunai nemzetek békés szövetségéről, Önt is hevíti, de hogy addig is, míg ez a távoli eszmény realizálódhatik, Ön biztosít engemet arról, hogy a román nemzet a magyar kisebbséget mindenkor és minden körülmények között, mint szabad és egyenjogú népet fogja tekinteni az állami és a kulturális élet minden terén.

Miniszterelnök Úr! Én bízom az Ön ígérete komolyságában és őszinteségében, mivel Ön maga is végig szenvedte a nemzetiségi elnyomás átkos politikáját, s államférfiúi tisztánlátása mondja Önnek, hogy Romániának nem szabad az egykori Osztrák–Magyar monarchia szerencsétlen praxisát követnie, ha nem akar ennek az összetört álladalomnak a sorsára jutni.

Tudom, hogy ígéreteinek a megvalósítása nem teljesen Öntől

függ. Tudom, hogy helyzetének súlyos kül- és belpolitikai nehézségei vannak. Tudom, hogy a környező országok – és első sorban Magyarország – teljes demokratizálása nélkül, mely a román paraszti demokrácia stabilizációjának előfeltétele volna, nem lehet végleges megoldást teremteni a Duna medencéjében. De, ennek dacára, a helyzet kulcsa mégis nagyobb mértékben van az Ön kezében, mint bármely más ma élő dunai államférfiú kezében. Szívből kívánom, hogy bölcsen és eredményesen használja fel a Történelemnek ezt a ritka lehetőségét.

Vezesse Önt mindenekfelett halhatatlan barátom, Ady Endre szelleme, aki tisztábban, mint bárki más, felismerte, hogy a román és a magyar két testvér nép, akiknek alapvető érdekei közösek, talán még közösebbek, mint a többi dunai népeké.

Miniszterelnök úrnak igaz tisztelettel régi híve *Jászi Oszkár*

Aradi tanácskozás: lásd a *Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra* c. írást: Jászi Oszkár Publicisztikája, 311–328. old.

160.

Kende Rózsához

Kedves és tisztelt Rózsika Nagyságos Asszony! *1929. III. 24.*

Igen bájos gondolat volt, hogy szíves soraival annyi év után felkeresett, sőt baráti tanácsokat ad az Óceánon át. Hálásan köszönöm meleg jóindulatát, de aligha érthetjük meg egymást, mivel Rózsika nemcsak a jelent és a múltat nem ismeri, de nyilvánvalóan a budapesti vezércikkirodalom hatása alatt áll, mely nem tartozik a világ elsőrangú szellemi termékeihez . . .

Ezért csak egész röviden legyen szabad álláspontomat jelezni néhány pontba szorítva:

1. „Hunnia" nem az én szavam, hanem az a legnagyobb és legzseniálisabb „fajmagyar", halhatatlan barátom, Ady Endre víziója volt. Így nevezte ő a mágnás, lezüllött gentry és zsidó bankigazgató heréknek azt a maffiáját, mely a magyar népet fojtogatja.

Ezt a „Hunniát" ostorozom én a magyar nép és az *igazi Magyarország* érdekében. És fogom ostorozni halálomig.

2. Az a társaság, mely jelenleg hazafiságomat kétségbe vonja, szellemileg oly inferioris, vagy erkölcsileg oly hitvány, hogy ha ők a „hazafiak", akkor nem aspirálok erre a jelzőre, mert az rám nézve megszégyenítő volna. Az ember, mint „hazaáruló" is dolgozhat tovább a hazáért, ha nem akar sápolni, mint az otthoni patent hazafiak . . .

3. Nem hiszem, hogy bárminő faji elfogultság volna bennem, mivel e tekintetben mindig nagy önkritikát gyakoroltam, s mint első figyelmeztettem a magyar zsidóságot, hogy rossz úton jár, amikor a rablólovagok szolgálatába szegődött. Ezért éveken át üldöztek, mint „antiszemitát" . . . Különben is a „fajtisztaság" emlegetése manapság, enyhén szólva, anachronisztikus, pláne egy oly országban, melynek kultúrája igen jelentékeny részben szláv, német és zsidó eredetű.

4. Az a tanácsa hogy lelkiismeretemet vizsgáljam meg, elkésve jött, mivel soha másra, mint lelkiismeretemre nem hallgattam s mindig az határozta meg pályám . . .

5. Új könyvem, melyet a pesti vezércikkirodalom okvetlenül ki fog átkozni, egyenes folytatása lesz a Kölcsey, Kossuth, Eötvös, és Ady gondolatainak . . . Épp ezért fogják keresztre feszíteni a mai bornírt és lezüllött „fajmagyarok" . . . (Ad vocem „fajtisztaság"! A szemita Disraeli, Gambetta, Luzzatti stb. tisztábban fejezték ki az angol, a francia és az olasz gondolat igaz tartalmát, mint a sekély és tehetségtelen „fajtiszták" egész sora, akik nekem soha nem imponáltak.)

6. Hazatérésem egyelőre nagy hiba volna, mivel az elnyomott és kiuzsorázott magyar nép sorsát innen jobban szolgálhatom.

Kegyes érdeklődését ismételten megköszönve és Feleségem tiszteletét jelentve, a legjobb kívánatokkal maradok tisztelő igaz híve

Jászi Oszkár

ki melegen gondol a múlt szép óráira s régi barátsággal csókolja kezét.

161.

Braun Róberthez

Kedves Róbertem, *Oberlin, 1929. IV. 20.*

nagyon köszönöm a gyönyörű Eötvös képet. Igen nagy örömet szereztél vele. Valóban benne van az egész ember nemessége és mélyrelátása. Alakja egyre nő előttem. Kétségtelenül a 19. század egyik legnagyobb gondolkodója volt.

Most már csak egy jó Kossuth kép hiányzik a Hungarian Corner-ből. Igen hálás volnék, ha küldenél alkalmilag egy jó, nem teátrális képet. (De a kérést csak abban a reményben teszem, hogy a számlát Eötvösről is mielőbb elküldöd!)

Utóbbi időben egészségem javult, de még mindig igen labilis állapotban vagyok. Könnyen kimerülök, ami mindig heves melancholia kitörésekkel s félelem komplexumokkal szokott együttjárni.

Szegény György János halála mélyen meghatott. Hogy ilyen ember, mint ő, a félbolond szerepére jutott a világ szemében, legjobban mutatja, hogy hol tart a mi „keresztény" társadalmunk.

A „Századunk" nagyon szépen fejlődik. Most már sokkal jobb és érettebb, mint a „Korunk". Nagyon jól tetted, hogy az amerikai demokráciát védelmedbe vetted a kávéházi nyelvöltögetőkkel szemben.

Könyvem már ki van szedve, de aligha jelenhetik meg ősz előtt.

Hajójegyeink már le vannak foglalva. Most már csak egy újabb adósság kell, s akkor mehetünk, Isten segítségével.

Nagyon remélem, hogy látni foglak.

Recha meleg üdvözleteit jelentve s Feleséged kezét csókolva szeretettel ölel hű barátod

Oszkár

Hungarian Corner: Jászi oberlini otthonában a dolgozószoba egyik sarka, amelyet a magyar történelem és irodalom nagyjainak és barátainak képei díszítettek.

Nagyon jól tetted, hogy az amerikai demokráciát: Utalás Braun Róbert vitacikkére (Szakértők a kormányzásban, Századunk, 1928. évf. 360–63. old.).

György János (1877–1929): a kolozsvári unitárius teológia tanára, több vallástudományi mű szerzője. A húszas években kénytelen elhagyni egyházi állását. Cementmunkás, majd napszámos, 1928-ban emigrál.

Századunk: 1926-tól a H. Sz. utódjaként megjelenő baloldali radikális társadalomtudományi folyóirat.
Korunk: Erdélyi magyar balodali értelmiségi folyóirat.

162.

Vámbéry Rusztemhez

Kedves Rusztem, *Oberlin, 1929. XI. 12.*
nagyon fájlalom, hogy Alber egyelőre nem volt képes megfelelő számú előadást biztosítani körutad számára. Sajnos beteljesedett az aggodalmam, s a túlságosan magas díjakat épp azok a progresszív körök nem tudták fizetni, melyek leginkább érdeklődtek irántad: a liberális főiskolák. Most Alber azzal biztat, hogy a jövő félévre újabb propagandát indít s több ideje lesz az akciót jól előkészíteni. Nem is képzeled, hogy Rechával együtt mennyire deprimál a dolog. Úgy beleéltük magunkat abba a gondolatba, hogy nemsokára vendégeink lesztek! Bárcsak a jövő valóra váltaná terveinket s reményeinket . . .

Helyetted, úgy látszik, Károlyi jön ki. S bármennyire örvendek is ennek a kilátásnak (hisz változatlanul tisztelem és szeretem), mégis komoly aggodalmaim vannak azzal szemben. K. most nagy dolgokat tehetne itt. Ha mint az októberi forradalom régi vezére jönne ki, magával ragadhatná az egész magyarságot s szavát meghallanák az egész világon. A magyar ellenforradalom egy káoszba visz. Közép-Európa stabilizációjának legfőbb akadálya itt van, az utódállamok sem tudhatnak rendet teremteni. Ma az októberi program sokkal aktuálisabb, mint 1918-ban.

Ámde, ha mint bolsevizáló arisztokrata jön ki, köntörfalazva, s a kapitalizmus bukását záros határidő alatt bemondva, viccelődve s fenyegetőzve, akkor újabb csapást mér ügyünkre, s önmagát is végleg diszkreditálja. Kellogg mártírt csinált belőle Amerikában; félő, hogy Stimson okos politikájával végleg lejáratja.

Valamit tenni kellene. Írtam is K-nak, de nem hiszem, hogy szavaimnak bárminő foganatja lesz, minthogy engem nyilván „az amerikai kapitalizmus túlságosan inficiált", tehát inkább egykori

követe, Schwimmer Rózsi szavára fog adni. Talán jó volna, ha te is írnál neki (persze nem említve engemet), s még egyszer figyelmébe ajánlanád a magyar és a nemzetközi helyzetet. A te szavad hatásosabb lesz, minthogy Pesten élsz, s közelről látod a bécsi viszonyokat is. K. címe 22. Avenue Loevendal, Paris.

Nagyon régen nincs hírem se tőled, se többi bécsi és pesti barátaimtól. Megkaptad-e könyvemet? Úgy érzem, hogy Bécsben az események tragikus irányba terelődnek, úgy hogy figyelmeteket teljesen a közeli jövő foglalja el.

Mihelyst egy kis szabad időm akad, írni fogok egy cikket a Századunknak „Adalék a bolsevista lélek megértéséhez" címen.

Hogy vagytok kedves Rusztem? Mi megvagyunk, de szegény Rechának sok a gondja a fia miatt, aki nehéz probléma.

Híreidet nehezen várva *Oszkár*

Kellogg: Frank Billings (1856–1937) amerikai szenátor, 1925–26 között az Egyesült Államok külügyminisztere.

Bédy Schwimmer Rózsa: a Károlyi-kormány svájci követe 1918–19-ben. Neves feminista és pacifista. A forradalmak után az Egyesült Államokba emigrált.

163.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1929. XII. 13.*

Hajnalban írom ezeket a sorokat, hogy még elmehessenek a Bremennel s odahaza érjenek, mivel tudom, hogy a new yorki rushben már nem tudnád figyelmesen elolvasni ezt a levelet.

Voltaképpen nincs új mondanivalóm utolsó levelem óta, de a jelek szinte naponta szaporodnak, melyek azt mutatják, hogy az abban kifejezett aggodalmaim alaposak voltak, s ha a dolgok így fognak menni ittléted alatt is, egy súlyos débacleba juttatod úgy Magadat, mint az ügyet! Ezért kérek mégegyszer és utoljára szót ama szeretet és hűség nevében, mely immár egy évtizede Hozzád fűz. Nagyon féltelek és még jobban féltem az ügyet.

A kommunista sajtó nagyban kürtöli a Veled való összeköttetését. Ezt persze a *Horthy ellenes Liga* kirakata alatt rendezi, de nincs gyermek Amerikában aki ne tudná, hogy ennek a „Ligának" más tagjai, mint kommunista tagjai nincsenek, s hogy néhány éretlen ember vezeti a kommunista agensek rángatása szerint. Nos, nem kell mondanom, hogy a kommunista lapok minden kiszólását (s Te tudod, hogy ezek az analfabéták nem nagy diplomaták!) Széchenyiék hitelesített fordításban mutatják be a kormánynak. Naponta kapok leveleket leghívebb embereid tollából, akik kétségbeesetten hívják fel a figyelmemet erre a machinációra. Somogyi, a kitűnő chemikus, a meggyilkolt Béla testvére, egy *feltétlenül* tisztességes ember, írja Saint Louisból, hogy éveken át, mint szocialista szerkesztő érintkezésben volt a mai kommunista párt legtöbb amerikai vezérével s tudja, hogy züllött csirkefogók.

S ha Te ezzel szemben azt mondod, hogy mégis egyedül ez a diszkreditált és analfabéta csoport volt az, mely megalkuvás nélkül „küzdött" Horthy ellen, míg a többiek, Göndört beleszámítva, mindenféle, gyakran ízléstelen s olykor kínos kompromisszumokat kötött, úgy mint otthoni híveink, erre az ellenvetésre válaszom ez:

1. Az amerikai bolsik „küzdelme" nem gyengítette, de megerősítette a Horthy uralmat itt és odahaza.

2. Nagy Vincéék modora nekem is erősen visszatetsző, de könnyű nekünk exterritorialitásunk nyugalmából hősiességi leckéket adnunk, s más a helyzet Pesten, a terror és nemzeti butaság megmérgezett atmoszférájában!

3. Göndör kisiklása súlyosabb, mivel ő nem volt terror alatt. De mentségére kell mondanom, miután gyakran megtámadtam és megleckéztettem, hogy jóhiszemű ember, aki használt az ügynek itt Amerikában, melynek ma is hű katonája. Tévedése és hibája nem aljasságból, de politikai járatlanságból és ízléstelenségből eredt.

Ebből a helyzetből tehát én azt a konzekvenciát vonom le, hogy nincs olyan csoport sem otthon, sem Amerikában, mellyel Magadat mindenben azonosíthatnád, de ez *nem lehet ok arra, hogy éppen azzal a csoporttal azonosítsd Magadat, melynek erkölcsi kvalitása a legsilányabb, s mely a mi ügyünket csak súlyosan kompromittálhatná.*

Azt még meg tudom érteni (bár nem helyeslem), ha azt mondod, hogy a Horthy ellenes Ligát érzelmi okokból nem rúghatod el Magadtól, de *ez esetben minden más csoport meghívását is el kell fogadnod s arra az álláspontra kell helyezkedned, hogy egyik sem a Te csoportod, így mindenütt fogsz beszélni, ahol az Ügy érdekében beszélhetsz!*

Ezt a szempontot nem szabad feledned. A Te személyed Amerikát csakis mint egy nagy ügy vezérét érdekli, s Te kötve vagy ahhoz az ügyhöz, melynek vezére voltál s mely *ezrek életébe s vérébe került.* Mi mindnyájan – alvezérek és közkatonák egyaránt – érezzük ennek a felelősségnek a súlyát s azt Neked is érezni kell. *Te itt nem szerepelhetsz, mint egy Mencken féle felelősségtelen irodalmár, aki csak pikantériákat s kellemetlen vicceket akar mondani. Te csak az Ügyet nézheted és semmi mást! E szerint fog a Történelem megítélni.* Pl. a Szovjetre s Angliára vonatkozó elméleti véleményed az itteni közvéleményt nem érdekli, a fasizmus sem. *Az egyetlen pont, ami valóban fontos az, hogy mi a mondanivalód a magyar helyzetről és a dunai állapotokról!*

A helyzet hideg mérlegelése alapján ezt kell mondanom a legnagyobb őszinteséggel: Ha mint az Októberi Forradalom vezére, az októberi program alapján jössz, nemcsak egész Amerika fog tapsolni Neked, de súlyos csapást mérhetsz az otthoni már repedező katonai diktatúrára. De ha mint köntörfalazó bolsi sympathizer jössz ide, nincs az a csoport, mely komolyan venne, s egész utad egy kalandba fog fulladni, mely politikai pályád halála lesz. Ha pedig mégis a nevetségesség halálugrását választanád, akkor is kötelességed férfias nyíltsággal kijelentened, hogy *többé nem vagy az Októberi Forradalom vezére,* hanem egy ötven vagy száz percentes bolsevista, s nincs olyan magyar liberális vagy szocialista, aki követne.

Szántszándékkal fejeztem ki magamat ilyen rideg keménységgel, mivel érzem felelősségemet Veled s a Történelemmel szemben. Szeretnélek visszatartani egy katasztrófától. S úgy érzem, hogy jogom van erre a kemény őszinteségre, mivel én vagyok talán az egyetlen, aki nem akar hazamenni az emigrációból, akinek tehát semminemű érdekei nincsenek sem odahaza, sem Európában, aki tehát igazán csak a Te és az Ügy érdekében beszél.

„Ezekre nézz és őrizd meg Magad!" Ma sincs ennek a szerencsétlen Magyarországnak nagyobb értéke, mint Te! Ha ezt egy Corjolani hangulatból odadobod, végleg megölöd a magyar jövőt!

Isten áldjon és oltalmazzon! A régi változatlan szeretettel és tisztelettel *Jászi Oszkár*

Horthy ellenes Liga: amerikai magyar kommunisták által szervezett mozgalom, melyben a baloldali emigráció nem kommunista tagjai közül is többen részt vettek.

164.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *1930. I. 1.*

Szeretettel üdvözöllek Amerika földjén, nagy sikert és eredményt kívánva.

Szívből reménylem, hogy mielőbb találkozni fogunk.

Én munkámat nem hagyhattam el, ezért csak levelekben informálhatlak.

Az egyik Parisba ment, de nem tudván, hogy megkaptad-e, *másolatban* mellékelem.

A másikat tegnap éjjel írtam. Ez volt talán leggondteljesebb szilveszter éjszakája életemnek!

Ami most történik, nem véletlenség, de *Sors!* S hogy Spengler szavaival éljek, Du wirst jetzt *„entweder dein Schicksal sein, oder es erleiden!"*

Isten segítsen!

Szeretettel üdvözöl a sírig hű híved *Jászi Oszkár*

Du wirst jetzt entweder dein Schicksal sein, oder es erleiden: Vagy kezedbe veszed sorsodat, vagy elszenveded azt.

165.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém, *[Oberlin] 1930. I. 28.*

megdöbbenve veszem a hírt, hogy szegény Stromfeld Aurélné elveszítette azt a kis állást, amelyből élt és most a nyomor küszöbén áll. Tudván, hogy egy nagy organizáció élén állsz, igen kérlek, tedd a szegény asszony megélhetését valami módon lehetővé! A legszerényebb állás is ma sokat jelentene neki. Úgy kérem ezt, *mintha a magam vagy a testvérem számára kérném,* s nagy hálára köteleznél le kedves Öcsém.

Szívesen gondolok a nyáron együtt eltöltött órákra. Kár, hogy azoknak nem lehetett folytatása. De talán a jövőben mégis csak láthatlak huzamosabban.

A lefolyt hetekben sok izgalmon mentem keresztül. – K. M. rettenetesen tönkre tett újra (ki tudja hányadszor?) Egy nagy történelmi lehetőséget [szalasztott el] és megszilárdította Bethlenéket. – Igazán a Sors összeesküdött ellenünk? S bár semmi személyes érdekem nincs többé a honi dolgokban, mégis nagyon fájt egy kitűnő embernek ekkora tévedése. Annál is inkább, mivel fel kellett vennem a harcot ellene. –

Szeretnék Rólad és Rólatok részletes híreket kapni. Kedves családodat üdvözölve

szeretettel ölel
J. Oszkár

Esetleg a következő cím alatt is írhatsz:
Prof. Karl F. Geiser
Oberlin, Ohio

K. M.: Károlyi Mihály. Az utalás a Károlyi amerikai útjával kapcsolatos politikai szakításra vonatkozik.

nagy organizáció élén: Csécsy a Phönix Biztosító Társaság egyik igazgatója volt ebben az időben. A kérést egyébként nem tudta teljesíteni.

166.

Benedek Marcellhez

Kedves Barátom! *Oberlin, 1930. III. 31.*
Kórházban fekszem egy lábgyulladással. Ez mentse ki levelem pongyolaságát. (Betegségemet ne említsd. Jelentéktelen s nem szeretném, ha híre Anyámhoz eljutna.)

Egyedüli célja e soroknak, hogy megköszönjem szép és nemes könyved elküldését. Rég nem hatott reám könyv oly erővel, mint ez a kis írás. Éspedig két okból: 1. Mert hitvallás egy nagy etikai tradíció mellett. Jól esett látni, hogy a *noblesse oblige* nem halt ki teljesen még ama sötét tájakon sem. Idealizmusod eleven erő, melyet Atyád halála csak megacélosított.

2. Mert pompásan hű és megrendítően igaz rajzát adtad a mai magyar kultúra rettenetes és szégyenletes helyzetének. *Szégyenletes,* mivel nem pusztán egy történelmi szerencsétlenség ez, hanem társadalmi bűnök láncolata. Ebben a korban, amikor annyit bőg és jajveszékel a bamba vagy üzletes honfibú, Te kiabáló hangok és színek nélkül sokkal igazabban és maradandóbban örökítetted meg a magyar katasztrófát.

Csak azt sajnáltam, hogy túlzott gyöngédségből anonimitásban vagy pszeudonimitásban részesítetted ama irodalmi kalózokat, akik – a Te ítéleted szerint – Benedek Eleket a halálba kergették. Ezt a kíméletet nem tudom sem helyeselni, sem megérteni.

Talán egyszer egy nagy történelmi regényben fogod megfesteni Erdély összeomlását s – változatlanul hiszem – feltámadását (persze nem „integritásos" feltámadását).

Mégegyszer köszönöm kedves Marcell, azt a ritka élvezetet, melyet nekem megkapó könyveddel szereztél.

A legjobbakat kívánva melegen üdvözöl igaz barátod

Jászi Oszkár

szép és nemes könyved: Benedek Marcell: *Magyar író tragédiája 1929-ben* (Budapest, 1930).

167.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1930. V. 21.*
Köszönöm szíves leveledet. Jól esik tudni, hogy azt a kifejezést nem használtad velem szemben, s így megmaradhatunk jó barátoknak és fair ellenfeleknek. Ugyan sosem kételkedtem igazságszeretetedben, de mégis féltem, hogy nagy magányodban s nem a legskrupulózusabb emberekkel körülvéve, akik engemet, mint a rossz szellemet gyűlölnek, talán odaengedted Magadat egy hibás impressziónak, vagy valami rágalmazó gyanúsításnak. Hála Istennek, hogy nem így történt, mivel ez egyik legfájóbb órája lett volna életemnek. Köszönöm azt is, hogy hiszed, hogy sem magánérdek, sem gyávaság nem vezetett az Ellened való polémiában. Valóban az egyedüli szempont ami vezetett, az volt, hogy megőrizzem egy politikai koncepció tisztaságát s egyvonalúságát, melyben hiszek s melyért élek, a félremagyarázásoktól és ferdítésektől.

Ezt tenni, Veled szemben, nekem szerfelett fájdalmas volt. A legszomorúbb és legkellemetlenebb polémiája volt ez írói pályámnak, mely ugyancsak nem volt szegény vitatkozásokban. *De az eszméknek mindig hasznára válik, ha nem keni el az ember őket.* Akár Neked van igazad, akár nekem, ez a fájó polémia, éppen mi közöttünk, csak javára lesz annak a felfogásnak, ahol az igazság van.

Most nem akarok leveleddel polemizálni, mikor gondolataim induló hajódnál vannak. Mindössze annyit kívánok megjegyezni, hogy én elsősorban nem eszméidet, de taktikádat kifogásolom, s elsősorban azon emberek megválasztását, akikkel dolgoztál. *Hitvallásodat nem kellett volna megtagadnod, csak kritikusabbnak és válogatósabbnak kellett volna lenned.* Úgy Oroszországgal mint a szocialistákkal szemben változatlanul fenntarthattad volna álláspontodat, *mindössze a titkolózó bolsi színeit kellett volna elkerülnöd.* Álláspontod nélkülözte azt a tisztaságot, őszinteséget és keménységet, amelyet Tőled elvártam volna nem a Horthy megbuktatására, ami nem oly fontos, hanem hogy utat mutass a Benned bízó tömegeknek.

Nagyon fájlalom, hogy nem jöttél el mégegyszer Oberlinbe. Változatlanul szeretettel vártunk, s nincs még egy hely Amerikában, ahol az egész közvélemény úgy tisztelne, mint itt. Azok is, akik helytelenítik koncepciódat. De azért megértem és respektálom elhatározásodat. Végre is emberek, akik eszméikért élnek, nem tudják az elvi harcokat az élettől elválasztani s hipokrízis volna azt mondanom, hogy nem okoztál igen keserű órákat s álmatlan éjszakákat nekem, mint ahogy én, minden bizonnyal Neked okoztam. De *sub pondere crescit* nemcsak a pálma, de talán a barátság is.

Igen bánt és nyugtalanít az a hír, hogy anyagi helyzeted újra felborult. Ez nagy baj. Bárcsak túlzottan ítélnéd meg a helyzetet. *Kérlek légy óvatos a jövő terveket illetőleg.* Lehet, hogy az amerikai terv magában véve helyes s hogy a Te elánod s a Grófnő elragadó egyénisége utat fog törni magának. *De arra ne számíts, hogy a főúri rangnak presztízséből a sznobok előtt meg lehet élni Amerikában.* Ez végzetes tévedés volna. Ehhez túl sok főherceg és Grand Duke futkosik ma itt. Erre nem szabad építeni. Azt is számításba kell venned, hogy egy látogatási vízum exisztenciális célokra nem elegendő. Ide kivándorlási vízum kell s nagy kérdés, hogy ilyent tudnál-e szerezni?

S anélkül, hogy a tanácsadó tisztjét újra arrogálnám magamnak (tudva, hogy mennyire makacsul a saját utaidon jársz!), csak azt akarom mondani, hogy *mit tennék én a Te helyzetedben,* ha osztani tudnám eszméidet, ha osztani tudnám optimizmusodat és szovjethitedet. Nos, habozás nélkül Oroszországba mennék, s részt kérnék abból a munkából, mely annyira fascinálja fantáziádat, s mely oly csodálattal tölt el. Ha az oroszok nem tökkelütött bürokraták, akkor ajánlatodat lelkesedéssel fogadnák, s bizonyára örömmel megtennének a külügyi biztosság valamelyik osztálya vezetőjének. Ki volna alkalmasabb az utódállamok referensének, mint Te. E helyen anyagi gondok nélkül de proletár életformák között élhetnél, ha mindjárt a proletár arisztokrácia standardja szerint is.* Itt közvetlenül tanulmányozhatnád a történelemnek egyik legnagyobb experimentumát. S bevárhatnád a jövőt, melyet Te úgyis

* Mert egy szovjet arisztokrácia nyilván kialakulóban van Oroszországban.

a történtek után egyetlen kártyára tettél: a *Szovjet győzelmére.* E nélkül többé, hitem szerint, nem lehet szereped a középeurópai dolgokban.

Ezt a megoldást Amerikáig nem ajánlottam volna, minthogy még mindig reméltem, hogy a viszonyok erősebbek lesznek, mint ideológiád (ugy-e Marx is ezt tanítja!) s egy új Október újra meg fog híni a vezérségre. Ezt ma már nem hiszem. Annyira lekötötted Magadat a bolsik mellett, hogy az a kis, szinte csak fügefalevél különbség többé nem számít. Te ma már minden vonatkozásban, mint oroszpárti szerepelsz a közvélemény előtt. Ha most nyíltan hozzájuk szegődől, ez nem gyöngítené, de *erősítené álláspontodat abból a szemszögből, melyből Te politikádat irányítod.* Elvtársaid enthuziazmusát fokoznád, ellenségeid pedig nem mondhatnák, hogy őszintétlen és köntörfalazó vagy. Persze ezzel újabb csapást mérnél Október fejére, (igazolván a Bethlenék tézisét, hogy Te mindig rejtett bolsevista voltál!) de ama csapások után, melyeket ellenünk már eddig intéztél, ez az újabb nem sokban rontaná helyzetünket.

Ismétlem, ez nem tanács, hanem inkább csak ébren álmodás, hogy mit tennék én, ha Károlyi Mihály volnék, az ő hitével, életfelfogásával, tekintetnélküliségével, vakmerőségével s keménységével ... Sőt, mint egy szegény és szerény Jászi Oszkár is ezt tenném, hacsak 50%-ot tudnék abból a megváltásból hinni, melyben Károlyi hisz.

Leveledben egyetlen örvendetes pontja az orvosi vizsgálat s az operáció elkerülése volt. Goldzieher véleményét súlyosan latba esőnek vélem, de azért emlékeztetlek nekem tett ígéretedre, hogy *tel fogsz egy vezető bécsi, vagy berlini specialistát is keresni.*

És most kedves jó Barátom, nehéz szívvel veszek búcsút Tőled, s kívánok minden jót és sok szerencsét. Isten adja, hogy a Te optimizmusodnak legyen igaza, s hogy ami Oroszországban történik csakugyan a megváltás s nem a katonai diktatúrák folytatása, s hogy az orosz szocializmus, amennyiben csakugyan az, s nem egy új osztályuralom, mentse meg a mi nyomorult Magyarországunkat s hogy ebben a munkában Neked annyi részed legyen, mint amennyit bátorságod és önzetlenséged méltán megérdemel! ... Én oberlini magányomnak olykor szívszorongató csendjéből visszafojtott lélegzettel nézném ezt a harcot, melyben részt venni nem tudnék,

mivel az egész mozgalomnak úgy intellektuális, mint morális erőforrásait megmérgezettnek látom, melyből csak a régi igazságtalanságok megfordítása, nem pedig azok kiküszöbölése származhatik . . . Bárha tévednék!

De bármiként is legyen megírva a Sors könyvében, én változatlanul hinni fogok intencióid tisztaságában s megingathatatlan emberiességedben.

Isten áldjon meg! Tisztelő igaz híved *Jászi Oszkár*

Azt a kifejezést: Utalás Jászinak Károlyihoz írott 1930. május 12-i levelére. A levél szövege a következő:

Igen tisztelt Barátom!

A los-angelesi *A Nyugat* című lap május 8. számának egyik tudósítása szerint egy San Franciscoban (vagy Oaklandban) tartott gyűlésen, arra a kérdésre, hogy „legutóbb milyen ellentétek merültek fel közte, Jászi és Göndör között".

„Károlyi különösen bőven és nagy tűzzel válaszolt. Kifejtette, hogy ez az ellentét tíz éves és nem néhány hónapos. Rámutatott arra, hogy a magyarországi szociáldemokraták a Horthy–Bethlen-kormánnyal kötött paktumaik révén *árulást követtek* el és ő árulóknak tartja amerikai szövetségeseiket is. Ezek közé sorolja Jászit, Göndört és híveiket is, akik különben képesek voltak még az AMOSZ szövetségeseivé is leszegődni."

Mivel e tudósítás szavahihetősége iránt kételyeim vannak, kérlek, légy szíves velem néhány sorban közölni, hogy tetted-e ezt a nyilatkozatot, vagy ha nem, minő más nyilatkozatot tettél? (Mivel nem valószínű, hogy az egész tudósítás légből kapott.)

sub pondere crescit palma: teher alatt nő a pálma

AMOSZ: az ellenforradalmi Magyarországot támogató amerikai magyar szervezeteket összefogó szövetség.

168.

Braun Róberthez

Kedves Róbert *1930. XI. 24.*

köszönöm leveledet s hogy oly szíves voltál és több igen sikerült javítást hajtottál végre cikkemen. Azt hiszem, hogy így csakugyan kevésbé éles . . . legalábbis személyileg.

Rám vonatkozó dicséreted nagyon jól esett, mivel tudom, hogy nem vagy impresszionista, s hogy barátságod mennyire tartózkodó

és igazságra törekvő. Ennek dacára nagyon is érzem, hogy szerfelett túlbecsülöd képességeimet és eredményeimet. A Sors bizonyos tekintetben kedvezőbb helyzetbe hozott, mint a legtöbbet közülünk s ezt a helyzeti előnyt Te most teljesen a javamra könyveled el, ami nem egészen méltányos Veletek szemben. Ha otthon kellett volna maradnom, én bizonyára letörtem volna s képtelen lettem volna azt a mindennapi Stellungskrieget folytatni, amit Ti egy páran olyan szívós bátorsággal végeztek.

Hidd meg (hogy egész őszinte legyek), hogy egyre világosabban látom életmunkám torzó-jellegét, s tudom, hogy ez a félbemaradottság nemcsak történelmi okokból ered, hanem a saját magam hibáiból is. De azzal vigasztalom magamat, hogy legalább talán híd lehetek a fiaim számára. Az eddigi megállapodások szerint Gyuri kijön hozzánk szeptemberben, s ha így fejlődik tovább, mint eddig, minden remény megvan rá, hogy különb ember lesz, mint az apja. Andris egyéniségét még nem lehet tisztán látni s egyelőre az Anyjánál marad.

Nagyon bánt és nyugtalanít, hogy még nem tudtál elhelyezkedni. Micsoda állapotok lehetnek azok, ahol valaki a Te képességeiddel és munkaerőddel zavarba jut! Igen kérlek, értesíts azonnal, ha valami megoldás lesz. Recha a mellékelt levélben tájékoztat az angol könyvpiac fontosabb eseményeiről, s Reményi is megígérte, hogy legközelebb szintén felkeres soraival ebben a tárgyban.

Nem tudnál-e összeköttetést találni (Rusztem révén talán) a New York Times bécsi levelezőjével? Én azt hiszem, hogy ő szívesen honorálna híreket és információkat, hisz munkatere túl széles egy embernek.

Úgy tudom, hogy Rusztem a jövő évben, vagy a következőben 60 éves lesz. Kérlek ne feledjétek el méltó módon megünnepelni ezt az évfordulót. Senki sem érdemli meg úgy, mint ő.

A nyáron „haza" megyünk (már is futunk hajójegy után, hogy júniusra tűrhető Third Class Tourist jegyeket kapjunk!). Okvetlenül találkoznunk kell az idén, mégpedig nem rohanva, hanem egy jó csendes és hosszasabb eszmecserére.

Mi van Gönczivel? Egy hosszú levelemre nem válaszolt s azt sem tudom, hogy megkapta-e a Mme Yves könyvét.

Kérlek közöld vele ezt telefonon.

Feleséged kezét csókolva szeretettel ölel hű barátod *Oszkár*

több igen sikerült javítást hajtottál végre cikkemen: az utalás Jászi *Áloktobrizmus és bolsevizmus* (Károlyi Mihály új programja) c. cikkére vonatkozik. Századunk, 1930. évf. 489–503. old.

Stellungskrieg: állóháború

Gönczi Jenő (1879–1967): jogász, szociológus, a Keleti Akadémia tanára, 1918–19-ben vallás- és közoktatásügyi államtitkár. A Huszadik Század és a Századunk munkatársa, Jászi baráti köréhez tartozott.

169.

Hock Jánoshoz

Igen tisztelt és kedves Bátyám! *Március 20, 1931*

Nizzai szíves leveledet megkaptam és köszönöm, hogy ilyen kimerítően és őszintén tájékoztattál terveidről, motívumaidról, s hogy elküldted a beadott kérvényt. Véleményemet tudakolod elhatározásodról és eljárásodról. Úgy érzem ez nem politikum többé, melyről jogom volna vitatkozni. Az emigráció megszűnt, az egységes program felbomlott, a vezér cserben hagyott bennünket. Ilyen körülmények között a hazatérés kinek-kinek az ő saját lelkiismerete elé tartozik, melybe másnak nincs joga beavatkozni. Mégis minthogy erre direkt felhívtál, meg kell mondanom, hogy kérvényedet két-három kifejezéstől eltekintve nobilisnak és méltóságosnak találtam. Ez a két három kitétel olyan, amit én nem tudtam volna leírni, de ez nem jelenti azt, hogy nekem van igazam. A gyökerek, az életkor, a feladatok és a lehetőségek különbözősége szükségkép egy speciális spirituális atmoszférát jelentenek s nincs jogom az enyimet Te rád erőszakolni, a ki a maga értékeit olyan féltő gonddal őrzi. Álláspontjaink különbözőségének az is az egyik oka, hogy Te a Magad számára egy vallás-erkölcsi lehetőséget látsz Magyarországon szerencsétlen népünkön segíteni.

Én ebben a lehetőségben nem hiszek, mivel nem hiszek egy vallásban és morálban, melyet el lehetne választani a politikumtól. Persze itt nem a pártokra gondolok, hanem arra, hogy miként Jézus állást foglalt a farizeusokkal és a pénzváltókkal szemben, úgy a mai igehirdető csak úgy végezhet a lelkeket megváltó munkát,

ha nyíltan leszegzi a maga álláspontját a mai magyarországi hatalmasokkal szemben. Theoretikus erkölcsi és vallási elvek nem érnek semmit. *Hic Rhodus, hic salta!* Csakis ezeken az élő realitásokon keresztül lehet ma erkölcsi és vallási reformot kezdeményezni. Te ezekhez a realitásokhoz nem nyúlhatsz, még sokkal kevésbé, mint Garami a maga pártpolitikájához.

Lehet, hogy itt is tévedek s kívánom, hogy tévedjek. Különben Vámos azt írja, hogy kérvényedet kedvezően elintézettnek lehet tekinteni. Ha csakugyan így van, nekem más kívánságom ebben az ügyben nincs, mint az, hogy elhatározásodat meg ne bánjad s hogy megtaláld odahaza mindazt, amit találni remélsz! A Sors rendelése, hogy körülbelül ugyanabban az időben, mint Te, én is egy döntő elhatározáshoz jutottam s amerikai állampolgár lettem. Nem volt más választásom, ha nem akartam mindig román útlevéllel futkosni. Különben is, én ma már Európában csak Angliában tudnék megélni. A dunai levegő és hang olyan förtelem, ami megfojtana. Hacsak a lapjaikat olvasom hideg verejték ver ki... Nem, nem! Ebbe a börtönbe nem akarom bezárni a fiaimat.

A nyáron „haza" megyünk s nagyon szeretnélek látni. Te sokkal tisztábban fogsz látni, mint azok, a kik az egész idő alatt a magyar mocsárban éltek. Utazásom legfőbb célja, hogy viszontlássam az Anyámat. Vajon megadja-e még ezt a kegyet a Sors, mert bizony szegényke nagyon beteg s erőállapota rohamosan hanyatlik. Ő ezt tudja, de meghatóan titkolja előttem s úgy ír, mintha változatlan erőállapotban várna. Most pl. nem tudna a határszélig utazni s nem lehetetlen, hogy szembe kerülök azzal a problemával, hogy a kormánytól egy rövid lejáratú *salvus conductus*-t kellene kérnem egy utolsó találkozásra. Bármiként legyen is, hálásan vettem ígéretedet, hogy Anyámat és Húgomat mielőbb fel fogod keresni. Bizonyára nagy jótétemény lesz Anyámnak a Te társaságod s ha egy materialista környezetben hallani fogja a Te spiritualista hitedet, s ha reményt keltesz benne az immateriális lét valóságáról.

Tehát még egyszer a legjobbakat kívánom, kedves Bátyám. Isten tartsa meg hitedet s adjon lehetőséget egy Hozzád méltó munkához.

Melegen üdvözöl régi tisztelő híved és barátod

Jászi Oszkár

Diner füzetét legközelebb előkeresem és elküldöm.
Feleségem melegen üdvözöl.
Híreidet a régi országból nehezen várom.

a beadott kérvényt Hock János Horthy kormányzóhoz intézte azzal a céllal, hogy halála előtt büntetlenül hazatérhessen az emigrációból. Az írás másolata fennmaradt Jászi hagyatékában. Hockot, hazatérése után, 1933-ban mégis elítélték és bebörtönözték, s csak halála előtt, súlyos betegen bocsátották amnesztiával szabadon.

Hic Rhodus, hic salta! Itt van Rhodus, itt ugorj! (lat.)

Vámos Henrik: Jászi régi, hűséges barátja, valószínűleg rokona, az emigráció idején egyik legfőbb budapesti informátora.

salvus conductus: az egyszeri szabad beutazás engedélyezése. Lásd a következő, Braun Róberthoz intézett levelet is. Az előzetes garancia megadását a hatóságok elutasították, így Jászi már nem láthatta viszont haldokló anyját.

Diner füzete: bizonyára Diner-Dénes József „La Hongrie" című, 1927-ben Párizsban, Léon Blum előszavával kiadott brosúrájáról van szó.

170.

Braun Róberthez

Kedves Róbertem, *Oberlin, 1931. IV. 1.*

egy igen fontos dologban kérem mielőbbi szíves közreműködésedet. Légy szíves levelemet Rusztemnek s Jenőnek is megmutatni, mivel az az érzésem, hogy egy nagyhorderejű eseményről van szó.

Gróf Carlo Sforza, a volt olasz külügyminiszter, ma is, Itálián kívül, a legtiszteltebb s legbefolyásosabb államférfiak egyike, akit ma mindenki az olasz fasizmus egyedül lehetséges likvidátorának tekint, egy könyvet ír a mai diktatúrákról, melynek kétségtelenül nagy visszhangja lesz az egész világon. Ebben a könyvben a gróf egy fejezetet a magyar viszonyoknak akar szentelni, melynek ezt a nevet adta: *Az utolsó feudális diktatúra.* Volt alkalmam a gróffal többször beszélni s vele több levelet váltani. Álláspontja a mai európai helyzet megítélésében minden lényeges ponton egyezik a mienkkel. (Oh ha a mi grófunk ilyen lucidus és élesen látó lett volna, ma ügyeink egészen másként állnának!)

Sforza könyve magyar fejezetében adatokat kért tőlem. Én elküldtem neki Dániel tanulmányát az *Archivban,* melynek gazda-

sági és szociológiai megállapításai kitűnőek és kimerítőek. Ellenben a helyzet politikai s alkotmányjogi elemzése hiányos. Erre nézve kellenének még adatok, melyek nekem nem állanak a rendelkezésemre. Legyetek szívesek tehát egy *német vagy angol nyelvű levélben* elmondani neki a legfontosabbat a rendszer politikai szerkezetéről.

Azt hiszem egy ezer szavas levélben jól el lehetne mondani a rendszer *faits saillants* vonásait. Hogy hogyan működik a parlament, a felsőház, a vármegye s a bíróságok. Egészen táviratstílusban tarthatjátok magatokat, mivel Sforza tudja, hogy miről van szó. Emellett ő nem akar egy tudományos esszét írni, hanem egy inkább intuitív s *picturesque* diagnózisát a mai helyzetnek.

Meg vagyok róla győződve, hogy ha megállapodtatok a pontokban, Jenőke egy pár óra alatt kitűnően írásba foglalhatja a dolgot.

Nagyon kérlek, ne hanyagoljátok el ezt az ügyet. Rég nem volt egy hatalmasabb ütőkártya a kezünkben mint ez.

A kis memorandumot erre a címre küldjétek:

Son Excellence
Comte Carlo Sforza
98 Rue de l'arbre bénit
Bruxelles (Belgium)

Ha én is kaphatnék egy másolatot belőle, nagyon hálás volnék. *A dolog sürgős.* Ha vannak egyéb adataitok, azt is küldjétek el.

Felhasználom ezt az alkalmat arra is, hogy egy személyes dologban is kérjem a hármótok véleményét.

Kérlek beszéljétek meg közösen.

Mint bizonyára tudod, szegény Anyám erőállapota nagyon hanyatlóban van. Józsi és Simai nem hiszik, hogy nyáron eljuthatna Kassára, hogy ott velem találkozzék. Ilyen körülmények között számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy egy salvus conductus-t kell kérnem a kormánytól egy nehány napos pesti látogatásra. S bármily kínos is nekem ettől a kormánytól valamit kérni, az Anyámmal való utolsó találkozás minden ilyen szempontot ellensúlyozna. Ellenben két dologtól tartok:

1. Hogy írásbeli biztosíték hiányában ki volnék szolgáltatva minden intrikának s minden „felelősségtelen elemnek".

2. Hogy magát Anyámat megjelenésem talán végzetesen felizgatná, mivel ő, az engemet fenyegető veszélyt minden bizonnyal túlozná. (Mikor legutoljára együtt voltunk, megesketett, hogy ha közelben is volnék, semmi körülmények között nem fogok elmenni a temetésére!) Egy ilyen izgalom esetleg végzetesebb lehetne, mint a határig való transzportálásának a fáradalmai.

Persze ezeket a dolgokat én innen nem tudom megítélni. Józsi és Simai nem látnak veszélyt a látogatásban, míg Jenőke s nehány bécsi barátom ellenkező véleményen vannak. Állítólag Rusztem is a nem aggodalmasok közé tartozik.

Mindenesetre tisztán szeretnék látni s tudni a Ti véleményeteket. Még csak azt akarom hozzátenni, hogy komoly incidens esetén az amerikai követség energikus támogatására nem számíthatnék. Roosevelt nem az az ember, aki pozícióját Budán egy népszerűtlen ügy kedvéért veszélyeztetné, s mire az amerikai liberális, s egyetemi közvéleményt meg lehetne mozgatni, talán késő volna.

Nagyon jól tudom, hogy minden ilyen dolognak van egy kockázatos eleme. A kérdés csak az, hogy lehető-e azt ma már észszerűen vállalni.

Ha azt hiszitek, hogy igen, kérném Rusztemet a szükséges lépések megtételére.

Szíves válaszodat mielőbb kérve,
szeretettel ölel, Feleséged kezét csókolva igaz barátod

Oszkár

Recha baráti üdvözletét küldi.
Történt-e valami végleges döntés ügyedben?
Újra olvasom H. George *Protection or Free Trade*-jét.
Ma még jobban magával ragad, mint 10 év előtt.
Intuitív éleslátásban s erkölcsi emelkedettségben
alig tudnék valakit melléállítani!

Sforza könyve: Die feindlichen Brüder. Inventur der europäischen Probleme, Berlin, 1933.
faits saillants: szembetűnő (igen fontos) tények
Jenő: Gönci Jenő
Józsi: Madzsar József
salvus conductus: a szabad be- és kiutazás biztosítása. A magyar kormány ezt megtagadta Jászitól.

171.

Braun Róberthez

Kedves Róbertem, *Badgastein, 1931. VII. 18.*
Recha írja, hogy meleg és megindító szavakat mondtál Édes Anyám sírjánál.

Körülbelül Te voltál az egyedüli ember, akitől ez az aktus nem fájt, sőt jólesett nekem, mivel a Te személyed garancia rá, hogy megszólalásod nem volt sem tüntetés, sem politika, csak baráti szeretet.

Ezért köszönöm nagyon, s ha fel volt írva beszéded, küldd el nekem emlékül.

Csak attól félek, hogy szereplésed újabb üldözést zúdíthat Reád s még jobban meg fogja nehezíteni exisztenciális elhelyezkedésedet.

Közeli viszontlátás reményében szeretettel ölel igaz barátod

Oszkár

Légy szíves közöld velem a Kallós Bertalan s a Mártonfy Marcel címét, kik leveleikkel felkerestek.

Címem a *következő héten:*

bei Dr. Bermann
XIX. Türkenschantzstrasse 1.
Wien.

(Kérlek e címet ne add tovább.)

172.

Szende Pálhoz

Kedves Palim! *1932. Május 8.*
Bocsáss meg, hogy ily elkésve köszönöm meg kimerítő leveledet, pedig nagyon meghatott baráti aggodalmad, mellyel az igazi európai helyzetről felvilágosítani igyekeztél, nehogy hangulatoknak vagy hibás információknak az áldozatává váljak. Hogy egy ilyen veszély nagy egyedüllétemben tényleg fennforog, kétségtelen. Te-

hát baráti útmutatásodat nagy köszönettel veszem tudomásul. Már rég válaszoltam volna, de a vizsgák felé közeledünk s ez egy igen fárasztó periodus nálunk. E mellett a magam számára is sokat dolgozom, mivel az *Encyclopaedia of Social Sciences* rám bízta a „Szocializmus és Kommunizmus" fejezetnek a megírását s címek kapcsán rengeteg dolgot kell újra átolvasni s főleg átgondolni, hogy a megtett utat lemérjem s a jövő kilátásait mérlegeljem. Ez különösen fontos oly országban, hol a vezető radikális intelligencia teljesen bedőlt az orosz miragenak, a nélkül hogy valamit tudna az előbbi fejleményekről s a marxizmus évtizedes vitáiról. Az egészségem sem mindig a legjobb. Cukor zavarok ki ki újulnak s olykor a neuralgikus bántalmak is elővesznek. Mindez mentsen ki hosszú hallgatásomért.

Ezek után így foglalnám össze a hatást, melyet érveid gyakoroltak reám. Bár teljesen igazad van a helyzet *parlamentaris* lemérésében, változatlanul azt hiszem, hogy Európa helyzete *katasztrofális, s ha valami döntő reform nem jön (amire semmi lehetőséget nem látok) jobb és baloldali diktatúrák hosszú sorára van kilátás, mely végeredményben mégis csak a bolsevizmusban végződhetik.* Te nagyon leegyszerűsíted a helyzetet a parlamenti pártok tusáival, pedig itt nem volna szabad megfeledkezni arról, a mit Marx parlamenti kretinizmusnak nevezett. Az összes vezető parlamentek a teljes impotencia állapotában vannak, s nem találok eléggé erős szavakat, melyekkel ezeken a parlamenteken belül a német és az angol szocializmus tevékenységét jellemezhetném. Azzal is nagyon leegyszerűsíted a képet, hogy a szociáldemokráciát támadó ellenvéleményt vagy kriminalitásnak, vagy ostobaságnak, vagy ifjú zöld lázadásnak minősíted. Így pl. hogy Braunt bizonyára „valamelyik gyermeke befolyásolja, aki bolsi lett." Az ilyen eljárás ellentétben van a történelmi materializmussal, legfeljebb annak pikleri magyarázatával (a hogy szegény Szabó Ervin nevezte) egyeztethető össze. Az is furcsa, hogy bennem is bizonyos bolsi hatásokat vélsz észrevenni (bizonyára a Gyuri hatása alatt), pedig ami engem a bolsevizmustól elválaszt, azok nem puszta opportunista meggondolások, mint Nálatok, hanem egy erkölcsi világnézet pathosa, mely azt tartja, hogy oly *becstelenségeket* a minőket a bolsevisták gyakran elkövetnek, *semmiféle cél* érdekében sem szabad elkövetni.

A Te optimizmusod az én pesszimizmusommal szemben két reményen alapszik: 1. hogy a példátlanul éhező s döglődő milliók a mai állapotokat még éveken át szótlanul tűrni fogják, vagyis hogy nem lesz forradalom; 2. hogy a kapitalizmus újra talpra fog állani, hogy újra prosperitás fog jönni, mely után a II. Internacionale az ő evolutív munkáját újra elkezdheti.

Mindkét feltételezésed nagyon kétségesnek látszik előttem. Forradalom elsősorban azért késik, mivel a szociáldemokrácia nem akarja a tömegeket forradalmasítani. Ma ő kétségtelenül a kapitalista állam legerősebb támasza, amit a kapitalisták nagyon jól tudnak s értékelnek. Hisz ha ma a szocialisták a kommunistákkal együtt mennének, Németországban s több más államban is a kapitalista rend felborulna. Erre a II. Internacionale nem hajlandó, mivel attól tart, hogy a proletár győzelmet nemsokára egy szörnyű ellenforradalmi diktatúra követné, vagy még e nélkül is egy rettenetes éhhalál következnék, ha az orosz módszereket nyugat s közép Európában alkalmaznák. Ebben azt hiszem igazatok van, de ez nem marxizmus többé, mivel Marx igenis egy ilyen katasztrófára számított s legfőbb törekvése a kapitalista rend elseprése volt. Hogy az özönvíz után mi lesz, azt soha világosan nem mondta meg. Ha Marx már az ötvenes s hatvanas években megérettnek tartotta Európát a kommunizmusra, miért ne volna érett ma, s ha a kommunista piac-verseny s bérmunka nélküli társadalom csakugyan produktívabb, mint a minő a mai, miért nem akarjátok ez új rendszer hihetetlen előnyeiben részesíteni a lassú éhhalállal küzdő milliókat? Tudom, hogy miért. Mivel teljesen tisztában vagytok azzal, hogy ma nem kommunizmus s kapitalizmus között van választás, hanem kapitalizmus s egy fegyveres diktatúra államkapitalizmus között, melynek áldásait csakis egy ázsiailag szenvedni tudó, primitív kultúrájú nép képes elviselni, míg az európai parasztság s produktív intelligencia egy félévig sem tűrné ezeket az állapotokat s nagy kérdés, hogy őket ki lehetne úgy irtani, mint az oroszt. Az igazság az, hogy a marxi állami s gazdasági eszményt egyáltalán nem lehet megvalósítani és torzképét is csak milliók legyilkolásával s nagyon kétes, hogy végeredményben a legyilkolás nem fordulna-e a proletariátus ellen. Ebben igazatok van. De az összes marxi klichéket állandóan kürtölni, örökké forradalom-

ról szavalni, de titokban arra drukkolni, hogy ne legyen forradalom vagy hogy azt el kell tolni *ad graceas calendas:* ez egy olyan taktika, melyet tartósan követni nem lehet a párt s a tömegek erkölcsi levegőjének a megmérgezése nélkül. Erre a belső hazugságra vezethető vissza a Mac Donald árulása, a német párt tévesztése, a magyar párt gazemberek kezébe való jutása, a népszövetségi svindli szemérmetlen űzése a francia párt által.

A másik feltételezésed körül is sok baj van. Alig hiszem, hogy ez a mai krízis ugyanolyan jellegű, mint az eddigi krízisek voltak. Míg a mai védvámrendszer meg van s míg egy *igazi* agrárreform nem jön, nem látom, hogy hogyan lehetne a pusztulásból szabadulni? Planwirtschaftról szavalni egy szuverén hatalom nélkül, mely azt végrehajtaná, gyerekesség. Egy ilyen szuverén hatalom pedig csak egy világállam lehetne. Free Trade, vagy világtermelés egy világállam abszolutizmusa alatt. Más igazi megoldás nincs. Palliativum: kapitalista kartell s trustpolitika. Minden egyéb más a tömegek becsapása. Free Trade nem lesz mivel ezt kapitalisták s szocialisták megfojtották. Világállam nem lesz, mivel a szovjetforradalom nem esedékes. Marad a kapitalista trustpolitika csekély előnyeivel s nagy veszedelmeivel. Itt is világosan kellene beszélni a szociáldemokráciának, hogy mit akar.

Vagyis a II. Internacionale vagy nyíltan átalakul egy evolutionista, demokrata munkáspárttá, nyíltan szövetkezve a parasztsággal *(aljas hátsógondolatok nélkül!)* s feladva az elavultakat a marxi tanokból: vagy egy belső hazugság nyomása alatt egyre jobban el fogja veszíteni az igazán alkotó ifjúságot s úgy a tömegek, mint a jobb intelligenciák, más program hiányában a bolsevizmusban fognak menedéket keresni, mint ahogy a Sarlósék tették, a kik tisztában voltak azzal, hogy a szlovák szocialdemokrácia kispolgári s korrupt soraiban nincs kilátás egy elnyomott nemzetiség számára.

Sajnos Palim, lehetetlen volt gondolataimat tüzetesebben kifejteni, mivel ehhez talán cikkek sem volnának elegendők, de talán álláspontom eléggé világos lesz előtted. Félek, hogy ma az egyetlen idealista tömeglendület a bolsevisták táborában van, immorális eszközeik s megvalósíthatlan céljaik dacára. Ez részben még a Hitlerizmusra nézve is igaz. A szocializmust egyre jobban fojtogatja

a parlamenti s szakszervezeti arisztokráciája, mely fenntartva mindazt a dogmát, a mit a bolsik hirdetnek, minden konkrét esetben azok ellen dolgozik. Ezt is meg lehet érteni. Hisz egy szovjet gátszakadás esetén a német szocializmus vezéreit hamarább kötnék fel, mint a kapitalista vezéreket. Ez a valószínűség legjobban jellemzi a tarthatatlan helyzetet s annak szörnyű erkölcsi veszélyeit. Mily kár jó Palim, hogy a nyáron nem láthatlak s nem tárgyalhatjuk élő szóval ezeket a problemákat, melyek annyira a szívünkhöz vannak nőve. Ez az oka, hogy igyekeztem nagyon őszintének lenni.

Gyuri júniusban fel fog keresni s élő szóval fogja átadni híreinket.

Addig is szeretettel ölel régi igaz s változatlan barátsággal

Jászi Oszkár

Kedves Róbert, E levelem, melyet Szendének írtam, Titeket is alighanem érdekelni fog, mivel nehány *elvi* problémát fejtegetek benne. Szeretném tudni véleményedet. Kérlek küldd vissza e levelet alkalmilag, mivel nincs még egy másolatom. Ölellek

O.

Kérlek mutasd meg e levelet Vámosnak is, a kivel ezekről a dolgokról ma leveleztem.

ad graecas calendas: bizonytalan ideig, hosszú időre.
palliativum: csillapító szer.

173.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom, *Put-In-Bay, 1932. VIII. 17.*
nagy örömmel vettem érdekfeszítő leveledet és sietek rá válaszolni erről a csendes és magányos szigetről, ahova pihenni mentünk, miután Oberlinben a nyári negyedben is tanítottam kissé megingott pénzügyi helyzetünk helyreállítására. Talán szükségtelen mondanom, hogy ebben a deficitben a Neked kölcsönzött jelentéktelen

összegnek *abszolute semmi része* sem volt s így rosszul esett, hogy Te pénzt küldtél, holott a Te helyzeted aránytalanul bizonytalanabb, mint az enyém. A súlyos betegség, melyen átestél, nagyon nyugtalanít, s igen kérlek, hogy *tudósíts mielőbb hogylétedről*, ha csak egy levelező lapon is.

Igen örültem szép munkaprogramodnak s a Kegyelmes Asszony nagyon sikeres zsurnalisztikai működésének. (Mindkettőtökben egy legelső rangú riporter veszett el: kellő előzetes tréning és sokévi tapasztalat mellett, ma a leghíresebb s legjobban fizetett világtudósítók közé tartoznátok!) Csak utólag tudtam meg, hogy az *Allemagne* számot Neked köszönhettem, mivel nem sejtettem, hogy Te vagy azon cikk mögött. Nagyon érdekes, tanulságos, mélyreható közlemény volt. A spanyol terv is nagyon jó. Nincs ma fontosabb probléma, mint az agrárkérdés várható fejlődése, bár a világ mindent az indusztrializmus torz szemüvegén keresztül néz és lát.

Politikai leveledet is nagyon élveztem és sokban egyet értek Veled. Ami a szociáldemokráciára és a Népszövetségre vonatkozó kritikádat illeti, azt szinte 100%-ig osztom. Vagy 2-3 hónappal előbb szinte ugyanezeket az érveket használtam Szende barátunkkal szemben, sőt félek, hogy türelmetlenebb formában, mivel Pali azóta nem írt. A II. Internacionále halálra van ítélve, mivel *politikája belső hazugságokra van felépítve*, mivel elég kritikusok arra, hogy lássák a bolsevista politika lehetetlenségét Nyugat-Európában, de gyávák levonni a végső következtetést s kijelenteni, hogy Marx egy egész csomó alapvető dologban tévedett, *tehát* egy új szocialista politika útjait kell keresni. S itt van a pont, ahol Tőled eltértem s eltérek. (...) Az újabb orosz s európai fejlemények ebben a meggyőződésemben csak megerősítettek, s úgy látom, hogy a köztünk fennforgó vitakérdés *még mindig nincs eldöntve*, s akkor sem volna eldöntve, ha Németország is bolsivá fordulna. Ugyanis a politikai siker, *a taktikai és hatalmi siker* éppoly kevéssé lehet egy politikai princípium értékének a kritériuma, miként a Bethlen átmeneti hatalmi és taktikai sikere mit sem változtat azon a tényen, hogy ő egy tökfilkó és egy gazember.

Én mindig elvi politikát igyekeztem csinálni, s nem törődtem taktikai sikerekkel. Persze ez azt mutatja, hogy rossz gyakorlati politikus voltam, de amire én vágytam s amit én ambicionáltam,

az nem a hatalom elnyerése volt, hanem egy jobb s emberségesebb jövő előkészítése. Hogy ma csak a dialektika végzetes túlzásai szerint lehet aktív politikát csinálni: ebben teljesen igazad van, s én akkor is lemondanék a gyakorlati politikáról, ha nem Amerikában, de az európai válság középpontjában élnék. Hogy ez a lemondás nem egy erkölcsi hiba-e? ezen sokat tépelődöm s nemegyszer kínzom magamat. De sosem voltam képes kompromisszumokat kötni *elvekben* és *erkölcsi igazságokban.* A lélek és a kritika szabadságát képtelen vagyok feláldozni a „has szabadságának". *In nuce:* itt van a véleménykülönbség forrása közöttünk. Az idők ellenem vannak, jól tudom, s olykor fájdalmasan érzem egyedüllétemet ebben a bolsevizált és fasizált világban. Annál fájdalmasabban, mivel intranzigenciám végül a fiamtól is el fog választani. Ilyenkor csak a múltba menekülhetek s megnyugtat az az érzés, hogy a múlt legnagyobb szellemei velem vannak s megerősítenek, s hogy a nagy alapvető emberi értékeket s ezek legnagyobbikát, a *szellemi s erkölcsi szabadságot* nem lehet tartósan megsemmisíteni.

A világnak egy új igazi szocialista szintézisére van szüksége, s én minden nap, mint valami oberlini Robinson, kémlelem a szellemi tenger horizontjait, hogy vajon nem bontogatja-e szárnyait egy megváltó új világnézet sirálya? Én látni vélem nem egy elemét ennek az új élethitnek, de már túl öreg, fáradt s a napi munka által lefoglalt vagyok ahhoz, hogy ezeket az elemeket rendszerbe öntsem s szimbólumokká kovácsoljam.

Mi megvagyunk. Feleségemmel együtt gyakran emlegetünk azon kevesek között, akik nekünk a „hazát" jelentik. Gyuri fiam Szlovenszkóban van az Anyjánál. Oberlinben rendkívüli sikere volt, s szeptemberben visszajön. Nagy öröm nekem, de egyben izgalom is ez a kétségtelenül nem mindennapos tehetség, mivel valahogyan inkább *nagyapai,* mintsem apai viszonyban vagyok vele, nemcsak a nagy korkülönbség okából, de mivel térben és időben oly távol nőtt fel tőlem. András Pesten jobban érzi magát, mint Bécsben, de én nem vagyok megelégedve a helyzettel, s hogy nem változtathatok rajta: egyik legakutabb fájdalma életemnek.

Utolsó leveledben gyermekeidről nem írtál, pedig roppant szeretném tudni, hogy mely irányban fejlődnek s mik a terveik.

A sziget, melyen 2–3 hetet fogunk eltölteni, Oberlintől 2 órányira van a Lake Erie-ben. A táj nagyon olaszos jellegű s így fiatalságom szép emlékeit újítja fel bennem.

A Kegyelmes Asszonynak mély tiszteletemet jelentve, meleg szeretettel üdvözöl a Feleségem nevében is.

tisztelő igaz híved
Jászi Oszkár

Allemagne szám: Lucien Vogel VU c. magazinjának német különszáma.

174.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom, *Oberlin, 1932. X. 11.*
engedd meg, hogy a következő ügyben kérjem segítségedet, feltéve, hogy álláspontommal egyet értesz:

Mint bizonyára tudod, sógoromat, Dr. Madzsart vagy egy hónap előtt elfogták s jelenleg is vizsgálati fogságban van. Tisztességesen bánnak vele s védője azt hiszi, hogy csak enyhébb büntetést fognak rá kiszabni, minthogy a vádat nem fogják tudni a lényeges pontokon bizonyítani. Ellenben az ügynek, mint félek, katasztrofális következményei lesznek szegény Húgom szempontjából, akit a baj súlyos betegen ért. S az örökös izgalmakat alig bírja. Emellett anyagi helyzete végleg felborult, mivel nemcsak az egész háztartásról kell gondoskodnia, hanem a rabkoszt helyett extra kosztról s egyéb kiadásokról is, melyek igen sokba kerülnek.

Most már összes régi barátaim a legnagyobb szegénységben élnek, s emellett nem érzik a Madzsar ügyével a szolidaritást, s így nem tehetnek, vagy nem tesznek semmit. Én is csak nagyon keveset segíthetek rajtuk, mivel adósságaim vannak, kiadásaim a Gyuri neveltetésével megszaporodtak s egyéb kötelezettségeim is vannak. Volt ugyan egy kis birtokrészem Debrecenben, melyről természetesen lemondtam a Húgom javára, de ezt eddig pénzzé tenni nem lehetett.

Ilyen körülmények között a legnagyobb aggodalommal nézem a fejleményeket, s úgy érzem, hogy itt azoknak volna kötelességük valamit tenni, akikkel Madzsar szolidaris, akikért a családját bajba döntötte s akik még mindig nagy összegeket fordítanak propagandára. Ők lehet, hogy ezt az igényt polgári előítéletnek fogják minősíteni a marxi dialektika fényében, de én mégis felhívom erre a figyelmedet. Te tudom, hogy személyesen semmit sem tehetsz, hisz még nehezebb helyzetben élsz, mint én. De azt gondoltam, hogy oly sok és befolyásos embert ismersz ama táborból, hogy talán nem esnék nehezedre az ő figyelmüket erre az ügyre felhívni, s a Madzsarék támogatását keresztülvinni arra az időre, míg ő kenyeret nem kereshet.

Természetesen ezt az intervenciót csak az esetben kérem, ha ezt a kérést jogosultnak találod a Te világnézeted szempontjából is.

Egyébként félek, hogy a Gömbös uralomra jutása a Madzsar sorsának a rosszabbodását jelenthetné.

Nagyon szeretném tudni, hogy hogyan értelmezed a magyar politikának ezt a fordulatát?

Voltál-e Spanyolországban s minő eredménnyel?

Remélem, hogy úgy Te, mint a Tieid egészségesek vagytok.

Mi megvagyunk. Sajnos, a fiam nem tudja megszokni Amerikát s a jövő évben valószínűleg visszamegy Európába. Ez nekem nagyon fáj, mivel egyik legszebb reményem összetörését jelenti, de nem tudom, sőt nem is akarom őt hatalmi szóval visszatartani. Ha ő úgy érzi, hogy itt egyéniségét nem tudja kifejteni, nem kívánhatok tőle kompromisszumokat, melyekre magam is mindig képtelen voltam. Pedig tisztán látom a nagy veszélyeket s nehézségeket, melyek őt Németországban fenyegetni fogják.

Ha valaki embereid közül netán a Húgomnak írni akar, a következő Deckadresset használhatja:

Belül: *Madzsar Józsefné*
Kívül: *Madame Iza Gottschlig*
Zita Királyné út 9.
Budapest

A legjobbakat kívánva s esetleges intervencióidat előre is megköszönve, melegen üdvözöl, a Kegyelmes Asszonynak kézcsókomat jelentve, régi tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

Feleségem s Fiam tiszteletüket küldik.

Dr. Madzsart elfogták: Madzsar Józsefet kommunista szervezkedésben való részvétel miatt 1932 augusztusában tartóztatta le a rendőrség. Novemberben a budapesti törvényszék hathavi börtönbüntetésre ítélte, amelyet nem töltött le teljes egészében.

Károlyi megtette Madzsar érdekében a kért lépéseket, amiért Jászi 1933. január 23-i levelében köszönetet is mondott.

175.

Braun Róberthez

Kedves Barátom, *Oberlin, 1933. IV. 10.*

köszönöm Józsiról való szíves tudósításodat. Visszaesése betegségében nem lepett meg, ismerve könnyelmű életmódját. Előre láttam s vártam. Persze gyenge vigasz felesége számára. A német s az osztrák helyzet is nagyon felizgat. Ha Bécs elesik, egy csomó barátunk exisztenciája összedől. S alig tudom elképzelni, hogy Bécs ne essék el. A szociáldemokrácia politikai s erkölcsi csődje teljes.

Örvendek, hogy jugoszláviai utad annyira élvezetes volt s remélem, hogy folytatása lesz. Úgy látom, hogy ajánló levelem már későn érkezett.

Pár napot New Yorkban töltöttem, ahova két magyar előadásra hívtak meg. Egyet túlnyomóan kommunista gyülekezet előtt tartottam s bár szigorúan bíráltam a Szovjeteket s a kommunizmust, igen nagy sikerem volt. A newyorki helyzet nyomott, de nem kétségbeesett. Roosevelt népszerűsége rendkívül megérdemelt. (Más kérdés, hogy *egy* ember megfordíthatja-e a Sors kerekét ... oly problémákkal szemben, melyek alapjukban nem gazdaságiak. Egyre inkább hiszem, hogy egy világtörténelmi *mutáció* előtt állunk, melynek törvényeit abszolúte nem ismerjük.)

New Yorkban együtt reggeliztem a *Foreign Affairs* szerkesztőjével, aki a Kossuth cikk tervét lelkesen fogadta s arra megbízást

adott. Úgy hiszem, hogy a honoráriumból Neked legalábbis harminc dollárt fogok adhatni. Sajnos, ez csak kora ősszel lesz esedékes. (Armstrong most Európába utazott s Pesten Rusztemet is fel fogja keresni. Csak mikor visszajön, olvashatja el cikkemet s foghat a térkép elkészítéséhez, a new yorki földrajzi intézet útján.) Ennek előkészítésére bizonyos előmunkálatokra van szükség. Légy szíves minél előbb a térképet *megnagyobbíttatni* s *beleíratni* azokba a részekbe, melyekben Kossuth a mai állapotoktól eltérően rajzolta meg a jövő képét, a *nagyobb városokat s községeket*, hogy az olvasó világosan láthassa, hogy minő eltérésekről van szó. (Persze én hangsúlyozni fogom, hogy a Kossuth határok azóta elég lényegesen megváltozhattak az utolsó nyolcvan év természetes asszimilációja folytán. *Volnának-e erre nézve adatok?*)

Arra is szükségem van, hogy a *dossziék száma vagy jele megjelöltessék*, amelyekből a levelezés való, *nehogy bárminő eltussolás lehetséges legyen.*

Kérlek, légy szíves ezeket a pótlásokat mielőbb végrehajtani, hogy a végleges munkát előkészíthessem.

Boldog vagyok, hogy mindnyájan jól vagytok, a nehéz körülmények dacára is. Mi is megvagyunk elég tűrhetően, bár az én egészségi állapotom nem a legjobb.

Szeretettel ölel Mindnyájatokat igaz barátod

Oszkár

176.

Menczer Bélához

Kedves Bélám! *1933. augusztus 29.*

Aug. 3. leveledet itt vettem, a csodaszép Christal [?] Lake partján, ahol egy kis pihenésre meghúzódtunk. (Egészségi állapotom sem a legjobb, de a pár heti naplopás jól esett.)

Nagy érdeklődéssel olvastam leveledet emigrációs terveitekről. Mindaz, amit írsz, felette rokonszenves előttem, hisz azokhoz tartozom, akik legkorábban észrevették a Marxizmus csődjét. (Pártom tulajdonképpen az első megmozdulás volt egy liberális és ethikai

szocializmus felé.) A *Giustizia e Liberta* s a Rosselli *Socialisme Libérale*-jának szelleme kétségtelenül az új irány felé gravitál, de ennek alapjai – sem tudományos, sem filozófiai szempontból tekintve – még nincsenek kidolgozva. Nagyon régtől fogva az az érzésem van, hogy Mazzini szelleme lehetne a materialista evolution[ista] szocializmus igazi ellenmérge. Ámde, sajnos, eddig sosem volt elég időm Mazzinit mélyebben áttanulmányozni.

Továbbra is úgy látom, hogy a Hitler mozgalmat túlságosan érzelmi szempontokból nézed s benne *puszta* kriminalitást látsz, holott az egy igen jelentékeny részben a Marxizmus által becsapott tömegek reakciója s az általa halálra ítélt intellektuellek, parasztok és kispolgárok kétségbeesett küzdelme a végleges elnapolás [?] ellen. Hogy ezek az érzelmek a *legaljasabb* demagógiával lettek kihasználva, az világos. S hogy a Hitler programja minden magasabb eszmény megtagadása, még világosabb. Hogy csak még nagyobb kháosz felé vezethet, a legvilágosabb.

Mi van spanyol terveddel? Változatlanul azt hiszem, hogy ott munkádra szükség volna. A köztársaság a *külföldi sajtóban rosszul van képviselve.*

Ha februárban csakugyan átkelhetünk Európába (ami a rohamos dolláresés mellett kétségessé vált), nagyon szeretnék Veled Spanyolországban találkozni.

Tarts tehát mindig *au courant* terveidről és hollétedről.

Gyuri végleges elhatározásáról még nem tudok. Én azt szeretném, ha a jövő évet a London School of Economics and Political Science-n töltené.

A legjobbakat kívánva szeretettel ölel a Recha nevében is öreg bátyád

Oszkár

Pár hónap előtt spanyol útiköltségeid kiegészítésére tíz dollárt küldtem. Ezt az összeget nem nyugtattad, amit csak azért említek, hogy ha elveszett volna, reklamálhatnád.

Giustizia e Liberta – Igazság és szabadság. 1929-ben Franciaországban alakult olasz antifasiszta ellenállási csoport és mozgalom. Vezetői: Carlo Rosselli, Francesco Nitti, Emilio Lussu.

Gyuri: Jászi György (sz. 1915.), Jászi idősebb fia. Tanulmányait Amerikában és Angliában végezte. Jelenleg, mint neves közgazdász Washingtonban él és működik.

177.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém, *Oberlin, 1933. X. 15.*

szíves leveledre már korábban válaszoltam volna, de nagyon be voltam fogva munkába, s levelednek sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítok, semhogy arra csak úgy felületesen reflektáljak. Most azonban akadt egy szabad szombat estém, hogy nyugodtabban elbeszélgethessek Veled.

Terveid erősen foglalkoztatnak. Nemcsak baráti, de önző szempontból is. Nagyon fájó volt ugyanis az érzés, hogy nincs senki, aki az eszméimet, helyesebben az irányvonalamat folytatná. A Fiam természetesen 18 évével teljesen a moszkvai varázs alatt áll, *Századunk*-beli barátaim pedig – bármily derekasak s kiválóak is – egy új szintézis nélkül állanak, vagyis fegyvertelenül úgy a bolsevizmussal, mint a szoci revizionizmussal szemben. Nagy öröm, sőt vigasz tehát azt látni, hogy Te férfikorod delén hajlandó volnál a munkát ott folytatni, ahol én elhagytam. Ugyanis mélyen meg vagyok győződve néhány alapvető elvem helyességéről, de azt gondoltam, hogy ezek már csak az özönvíz után fognak újra életre kelni. Már *Századunk*-beli cikked (minden hevenyészettsége dacára) arról győzött meg, hogy ha még nincsenek is megoldásaid, *a problémákat rendkívül tisztán látod* s egy új világnézetnek heve s ritmusa él már benned. Ugyanis már kiforrott Benned az a gondolat, hogy Szabadság és Igazságosság nélkül el kell pusztulnia a világnak, vagy egy olyan vegetatív szolgaság fog bekövetkezni, melyben valamire való embernek nem érdemes többé élni. Szinte megdöbbentően találkoztak gondolataink pld. a Roosevelt politikájára vonatkozólag melyet még cikked elolvasása s leveled vétele előtt egy itteni College-értekezleten a bolsevizmus amerikai kiadásának neveztem el. (Pedig én az Elnök nagy tisztelője vagyok, őt egy rendkívüli egyéniségnek s ragyogó jellemnek tartom, sőt azt hiszem, hogy ebben a teljesen meghibbant világban más útja nem is volt, még ha ez az út végeredményben sikertelennek bizonyulna is. Mert szabad kereskedelmet Amerikában nem lehet folytatni egy mindjobban elzárkózó nyakig militarizált világgal szemben.)

Akkor is a lelkemből beszéltél, amikor a helyzet lényegét a liberalizmus talpra állításában látod. (Csodálatosképpen a földmonopólium elleni harcot nem hangsúlyoztad, pedig Amerikát nemcsak a vámok, de a föld elrablása is fojtogatja.) A harmadik nagy betegség a két előbbi következménye, de ma már önmagában működő démoni erő: a politikai korrupció s a mindent felfaló bürokrácia!

Nem lehet ma egy fiatal író számára fenségesebb feladat, mint a „tervgazdaság" összes hazugságait leleplezni s kimutatni, hogy ma csak egyetlen tervgazdaság képzelhető el: a katonai erőszakon alapuló bolsevizmus. Ez a tervgazdaság talán biztosíthatná a legszárazabb kenyeret mindenki számára, de minden igazi egyéni szabadság feláldozása árán. A Spencer által előre látott *coming slavery* immár a nyakunkon van s nem lehetetlen, hogy az orosz rabszolgaságot leszünk kénytelenek választani a némettel szemben, mivel a bolsevizmusnak legalább is az ethikai végcéljai helyesek, ha a módszerei eszeveszettek s erkölcsileg hitványak is. (A szocializmusról nem beszélek, az már meghalt hazugságaiban s álforradalmiságában.) De még ha az orosz járom elkerülhetetlennek sőt bizonyos értelemben gyógyítónak bizonyulna is, az görög-római-keresztény kultúránkban csak egy átmeneti jelenség lehet, mellyel szemben nem lehet elég korán a Szabadság, Igazságosság s Nemzetköziség ősi nagy szimfóniáját megszólaltatni!! Azt hiszem erre már megérett a talaj. Így a boldogság egy nemével látom, hogy a párisi olasz emigrációnak egyik legnemesebb és legtehetségesebb csoportja nyíltan hadat üzent úgy a fascizmusnak, mint a bolsevizmusnak és a II. Internacionálénak. Folyóiratuk, a Parisban megjelenő *Giustizia e Libertà* egy lázas és minden reményre feljogosító útkeresés. Ezért az egy kiadványért meg kell tanulnod olaszul! (Küldök egyidejűleg nehány példányt.)

Így nézve a dolgokat a maguk végső gyökereiben, válaszom gyakorlati problémáidra a következő:

1. A jelzett új pártalakulás esélyeit nem tudom megítélni, minthogy az embereket nem ismerem. Tehát csak mint impressziót mondom (melyet semmiképp nem akarok Reád erőszakolni), hogy nem bízom benne, s inkább egy tehertételt, semmint előnyt látnék benne a Te számodra. (Aminthogy az egykori Radikális Párt tö-

rekvéseink számára csak egy tehertétel volt, s nélküle sokkal inkább lettünk volna képes Justhékat és a Szocialistákat irányítani.

2. Nem hiszem, hogy ma egyáltalán pártot lehetne Magyarországon csinálni, mivel az egyetlen dinamikus erőt, a parasztságot nem lehet megszervezni egy fasiszta struktúrájú országban.

3. *De a párt nem is fontos.* Ellenben mindennél fontosabb *egy új szellem-erkölcsi elit megteremtése.* Paretonak igaza volt: a világtörténelemben csak ez számít! 20-30 lelkes és tiszta eszű ember többet jelent, mint 100 000 választó. Helyesebben, ha az elit meg van, a tömegek is jönni fognak. Ez az elit meg fogja találni a maga földalatti útjait a földműves néphez is. Ami szerény munkát elvégeztem Magyarországon, az egy ilyen elit létrehozása volt. Ennek a gyakorlati politika inkább ártott, mint használt. Jobb lett volna kétes értékű polgári tömegek szervezése helyett a mi elitünket kiszélesíteni s kimélyíteni. Minden nagy úttörő mozgalmat egy ilyen elit hozott létre . . . Ezt az elitet pedig csakis egy új szellem-erkölcsi szintézissel lehet kitermelni . . . Ha azt mondod, hogy nem lehet, akkor az ország végleg meghalt. Akkor csak a külföldnek érdemes dolgozni. De hogy Zsilinszky vagy más . . . nekem igen harmadrendű kérdés. Tanulni kell, gondolkozni s dolgozni s választ adni arra a kérdésre, hogy a Fasizmus és a Bolsevizmus örvénye között van-e még egy harmadik út. *Ez az út nem lehet egy régi pártnak életregalvanizálása.*

Ha tehát keresetforrásaidat csakugyan heroikusan feladni kész vagy az Igazság kutatásáért, ennek a nagy és szép gesztusnak nem lehet egyenértéke alvezérkedni Z. vagy a rendkívül derék s szimpatikus Nagy Vince alatt, hanem egyelőre fütyülni kell a gyakorlati politikára, mely *azonnal szövetséget fog jelenteni a szocikkal s egyéb csirkefogókkal.* E helyett tanulj és kutass s igyekezzél egy szellemi táborkart teremteni. Talán a *Századunkat* át lehetne reformálni egy igazi világnézeti orgánummá, mely egyaránt hadat üzenne úgy a naciknak, mint a szociknak, úgy a feudalizmusnak, mint a Miklós lapoknak. (Ez az utolsó még mindig a leggazabb ellenség.) *Egy új világnézetet pedig nem lehet puszta gazdaság-szociális követeléseken felépíteni,* hanem a végső erkölcsi s metafizikai következményeket is le kell vonni.

Tudod, hogy régen készülök egy ilyen szintézissel próbálkozni.

De már aligha leszek képes a bennem élő elemeket egységbe tömöríteni. Részben, mivel a College nagyon igénybe vesz; részben mivel a hatodik X közeledik, s a szívem mindinkább bolondozik (elkerülhetetlen emigrációs betegség!); részben, mivel nincs elegendő közgazdasági (főleg praktikus) ismeretem. De talán, ha Te is rászánnád Magadat, közös munkával kitermelhetnénk valamit. A télen majd találkoznunk kell valahol, ahol mindezeket a dolgokat néhány napon át megbeszélhetnők.

Az új szintézis alapvető gondolatait a következő íróknál érzem a legtisztábban:

Mazzini (egy erkölcsi zseni, a legfinomabb egyéni és szociális intuíció);

H. George (bár az egyetlen adó eszméje nyilván helytelen, de a földmonopólium s a védvám ördögi intézményeit világítóbban leplezte le, mint bárki más);

Proudhon (La propriété c'est le vol, ámde „magántulajdon nélkül az ember rabszolga");

E. Dühring (a vak titán, senki az Igazságosságot úgy nem imádta, mint ő. Az erőszaktulajdon szembeállítása a munkatulajdonnal szemben a legmélyebb igazság);

Oppenheimer (sok érdekes megfigyeléssel és adattal, de felületes, s Marx-majmolása émelyítő);

J. Stuart Mill (egy tiszta géniusz).

A liberalizmus védői közül *Pareto, Einaudi, Adolf Weber, Pöhle, Cassel, Mieses és Bourguin* tanulmányozandó, de tudatos vagy öntudatlan kapitalizmus-védelmük szigorúan bírálandó. A lenézett *Bastiat* és *Carey* még mindig nagyon tanulságosak és *Adam Smith* még mindig minta lehet arra, hogyan kellene egy nagy és termékeny szociológiai szintézist létrehozni. A filozófiában még mindig Kant, némileg Fichte és Bergson. Scheler is egy rendkívül eszmegazdag író.

Egy halálos frontális támadás Hegel[lel] s úgy a történelmi, mint a dialektikus materializmussal szemben okvetlenül szükséges, *A totális állam... c'est l'ennemi!*

Persze ha egyszer komolyan koncentrálni fogod Magadat a munkában, legjobban fogod látni, hogy mire van szükséged s mit hol kell keresni. A fődolog, hogy ne aprózd fel Magadat a napi poli-

tika álproblemáival. Előbb tanulni, azután tanítani s csak azután szervezni.

Ha valaki meri az élet materiális alapjait kockáztatni, annak nem szabad botorkálni, annak repülnie kell!

A *Giustizia e Libertá* emberei, mint hallom, egy világorganizációt akarnak kifejleszteni, a Mazzini *Europa Giovane* eszméjének a folytatását. A derék s hősiesen koplaló Menczer öcsém velük szoros összeköttetésben van. Írhatnál neki: az ifjú gyönyörűen fejlődött az utolsó években. Címe:

Béla Menczer, 18 Rue Guisarde, Paris VI.

Gyuri nélkül az én életem újra színtelenebb lett, s Andris után szinte pathologikusan vágyom már. De azért nagyon félek Európától... Nehéz két kultúra között élni és sehova sem tartozni igazán... De talán ez jól van így. A középkori harcos, ha már nem jól bírta a kardot, zárdába vonult vissza, hogy a lelkét rendbe hozza. Nekem Oberlin ma talán egy ilyen kolostor.

A legjobbakat kívánva s további elhatározásaidat nagy érdeklődéssel várva, szeretettel ölel, kedves családodat tisztelve

öreg barátod
Oszkár

Ma Hitlert hallottam a telefonon. Kísérteties volt. Úgy éreztem, mint a közelgő világháború bejelentését.

Kossuth cikkem bizonyára érdekelni fog. Békebeszédem internacionális elveimnek foglalatja.

Feleségem üdvözleteit küldi.

Csécsy Roosevelt politikájára vonatkozó cikke: Demokrácia, vámvédelem, tervgazdaság. Széljegyzetek Roosevelt „Looking forward" c. könyvéhez. Századunk, 1933. 174–186.

Pareto: Vilfredo Pareto (1848–1923): olasz polgári szociológus, közgazdász.

Miklós lapok: A Miklós Andor tulajdonában lévő, nagy példányszámú és befolyású: *Az Est, Pesti Napló* és *Magyarország.*

Proudhon (La propriété c'est le vol): a tulajdon lopás.

C'est l'ennemi: ez az ellenség

Hitlert hallottam a telefonon: ti. vezetékes rádión

Kossuth-cikkem: Kossuth and the Treaty of Trianon. *Foreign Affairs,* 1935.

178.

Farkas Geizához

Kedves Gézám! *1933. Október 16.*

Szeptember 14. kedves leveled újabb tanújele irántam való baráti érzelmeidnek (mely életem kevés nagy értékei közé tartozik), mint igazságosságra törekvő lelked vívódásainak a rettenetes europai drámával szemben.

Továbbra is úgy érzem, hogy bár kritikád sokban helyes a magyarságot ért igazságtalanságokkal szemben, ezek a Te életedet sokkal közvetlenebbül érintették, semhogy képes lettél volna történelmi objektivitásodat megőrizni. Csak néhány fontosabb pontra térek ki:

1. A nyugati liberalizmus, szocializmus és szabadság elmélet nem hipokrízis még akkor sem, ha ezzel az ideológiával sokan visszaélnek is. Ez görög–római keresztény kultúránk leglényegesebb terméke, mely sajnos a „keresztény római birodalom" egykori területére alig jutott el s mely ma legtisztábban Angliában s a skandináv államokban éled, a harc, mely ma folyik végeredményben a kereszt és a Walhalla harca.

2. Kritikád Masarykkal szemben túl szigorú, míg a Gömbös-féle egykori ébredőkkel túl enyhe. Tudnod kell, hogy egyetlen vezető államférfiú sem képes akaratát rádiktálni az országára. De hogy Masaryk mindent megtett az igazságtalanságok mérséklésére, a mi egy rettenetes háború által felkavart világban lehetséges volt, azt igazságra törekvő ember nem vonhatja kétségbe.

3. Hogy az utódállamokbeli „magyar üldözést" a nazi zsidó üldözéssel tudod összehasonlítani, újra csak azt mutatja, hogy egyéni sérelmeid megfosztanak tisztánlátásodtól. Mert bár a magyarsággal szemben sok igaztalanság történt, a magyarság erkölcsi integritását senki kétségbe nem vonta. A különbség mindössze annyi, hogy Te mint német zsidó ma mint egy becstelen faj járnál a saját országodban, a legkisebb ellenvéleményre lebunkóznának, internálnának, vagyonodtól megfosztanának, gyermekeidet kivernék az iskolából: ellenben mint jugoszláv magyar birtokod expropriálása után is egész kellemesen élsz, szabadon járhatsz odahaza

s a külföldön, nyíltan folytathatsz ellenzéki politikát, fajod értékét senki sem gyalázza. Ha ez nem különbség, úgy egyáltalán nem tudom, hogy értékskálád minő alapokra van fektetve.

4. Ezek után nem csodálom, hogy a fasiszta politika tisztelője s híve vagy. Félek nagyon rá fogtok fizetni erre a politikára éppen a magyarság kárára. Engem Hitlertől nem is a politika, mint inkább alapvető értékeinek a visszautasítása választ el, melyeket becstelenségnek érzek.

5. Azt mondod, hogy a fasizmus s bolsevizmus között van egy harmadik út is: a Kereszt útja. Ezt én is hiszem és vallom. Ámde az igazi kereszt, nem pedig a pápa által prostituált katholicizmus, mely nyílt szövetséget kötött a keresztény eszmék legaljasabb elnyomóival Európában. S éppen mivel a hivatalos kereszténység ma ráült az igazi kereszténységre, ezért lesz képtelen a Kereszt a világot egy új barbarizmustól visszarántani.

6. Igazad van, hogy az új hazafiság, melyet körvonalaztam kissé elnagyolt volt. De nem is volt célom a részletekbe menni. Készséggel elismerem, hogy az angol világbirodalmon belül még nagy differenciációk fognak bekövetkezni. (India, Afrika, Egyiptom!)

7. Hogy egy egységes Europa csak a nemzetek egy igazságos kooperációján épülhet fel –– ez teljesen az én véleményem is. Hogy egy dunai federáción belül, Magyarország vezető szerepet játszana – nem erőszakkal, de saját belső értékei folytán – ez lehet és sokáig az én álmom is volt. Be kell azonban vallanom, hogy ez a remény egyre inkább csökken bennem, ha azt látom pl. hogy a magyar nemzet választása Horthy s a csehé Masaryk, vagy, vagy ha azt látom, hogy a tehetségtelen, míveletlen, szívtelen, ravasz karrierista Herczeg a magyar nemzet poeta laureatusa lett stb. stb. Isten adja, hogy mindez pusztán a nemzeti katasztrófa bomlástermeke legyen!

Hogy mi lesz európai utunkkal még nem tudom. A válság itt is nagy és senki előre nem láthatja a jövőt. Még csak pár hónapra is. Ha jöhetünk, egyik főpontja programomnak a Veled való találkozás lesz, bár egyre inkább félek, hogy eltérő síkon mozgunk s nem fogjuk tudni egymást megérteni.

A két melléklet talán érdekelni fog, Tudom, hogy a trianoni cikk nem fog Neked tetszeni. De nem tehetek róla. A legfőbb feladat

ebben a zordon időkben: nem taktikázni, hanem az Igazságot leleplezni, minden vonatkozásban, ha fáj is. Annál inkább.

Gyuri fiam Londonban tanul. Kolostori életem még magányosabb lett ezzel. Adja Isten, hogy megtalálja ott a mit Amerikában nem talált meg.

A legjobbakat kívánva, szeretettel üdvözöl a Feleségem nevében is régi igaz híved

Jászi Oszkár

179.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém, *Wien, 1934. V. 20.*

Rusztemmel sokat beszéltem a *Századunk* jövőjéről. Ennek kapcsán *bizalmasan* közlöm Veled a következőket. Rusztem elmondta, hogy Hatvany át akarja venni a lapot. Illetőleg finanszírozná, de neve nem kerülne a lapra. Ennek fejében a Varró fejét követeli. Rusztem ezt nem tudja teljesíteni, s nem tudja, hogy mit tegyen, mivel a lap nehézségei nőnek.

Erre én kifejtettem, hogy a Hatvany pénze és szellemi kontribúciója nagyon jó volna ugyan, de egy szemle irányítására ő teljesen alkalmatlan, mivel nincs kialakult világnézete, a legfontosabb problémakörhöz egyáltalán nem ért, mindent személyi szimpátiák s rancuneök perspektivájából néz. Az ő szemléje megszűnne a régi H. Sz. folytatása lenni, s többé-kevésbé jó és rossz krokik kávéházi sziporka gyűjteményévé válnék. Ezzel szemben én azt a megoldást ajánlottam, hogy vegyenek be Téged is a szerkesztésbe, mely a Varró nehézkességét enyhítené, anyagi megerősödést és fiatal elemek bevonását jelentené. Ebben a kombinációban Rusztem főszerkesztő lenne, Ti pedig ketten szerkesztők. Ezzel a Varró *jogosult* érzékenysége meg volna kímélve, de egyben organikus reformok számára megnyílna az ajtó. S talán Hatvanyt is egy ilyen megoldás kielégítené, egyben az ő diktatúráját megakadályozná.

R. tervemet szívesen fogadta, s arra kért, hogy én ezt a megoldást propagáljam Varróval s talán H-val szemben, mivel ő, R., „ebben a dologban feszélyezve van, míg én teljesen érdektelenül állok s csak a lap jövőjét nézem".

Gondolkodva tovább a dolgon, nem látom tisztán, hogy tulajdonképen mit tehetnék a dologban. Azt gondolom, hogy legjobb volna, ha Te és Rusztem ezt a problemát átbeszélnétek (hivatkozhatsz jelen levelemre), s ha megegyezésre juttok, írjátok meg, hogy mit tehetnék a dologban s minő érveket használjak a többi szereplőkkel szemben. Azt mindenesetre fel kell emlitenem, hogy a Te eredeti terved egy új lap megindítása volt, de hogy én erről, törekvéseink érdekében lebeszéltelek, s Te hajlandó voltál egy kompromisszumra.

A következő tíz nap alatt leveled megtalál

per Adr. Dr. D. Geleji
Jevremova 50
Beograd

Ugyanis kedden oda utazom tanulmányaim folytatására. Jó lenne a tanácskozásokba talán Róbertet is belevonni, mivel az ő *lelkes* támogatását a lap érdekében *nélkülözhetetlennek* tartom.

A legjobbakat kívánva szeretettel üdvözöl

J. O.

Századunk jövőjéről: Végül, bár formailag Vámbéry Rusztem maradt a főszerkesztő, Csécsy Imre vette át a lapot, mind az anyagi finanszírozás, mind a szellemi irányítás tekintetében.
Varró: Varró István, a Századunk egyik szerkesztője.
Róbert: Braun Róbert

180.

Braun Róberthez

Vigyázat a címzésre.
posta, Banovce n/Ond Nižny Hrušov via Kosice

Édes Róbertem, *1934. VII. 15.*

köszönöm az érdekes és pontos Kosic féle kivonatot, valamint a penzióra vonatkozó információt. Ha a dolog aktuálissá válnék, bátor leszek Margit asszony kegyes közbenjárását igénybe venni.

Csak most érzem a három hónapos vándorlás fáradalmait és egészségi állapotom nem a legjobb. Még nem voltam képes a *Na-*

tion számára írandó cikksorozatomat elkezdeni. Alig hiszem, hogy impresszióimat képes leszek 5 cikkben összefoglalni.

Konklúzióimat alig tudnám pár sorban összefoglalni. Legfeljebb azt mondhatom, hogy pesszimistán indultam el, s még pesszimistábban tértem vissza. Ami a kép fő kontúrjait illeti, úgy látom, hogy Csehszlovákia legalább 100 évvel előtte áll a másik két kisantant államnak. Husz szelleme még mindig élő realitás, s az angol–francia ideológia itt nem majmolás, hanem az élet levegője. Ennek ellenére ez állam veszélyei nagyobbak, mint a többieké. A nemzetiségi kérdést nem tudta megoldani, bár *komoly* törekvés van rá.

Ausztriára nézve mindenben osztom véleményedet.

Romániát felőrli a régi fanarióta szellem. Francia ragyogás, balkáni piszok. Szeretetreméltóság és perfidia. Ennek dacára az állam alapjai erősek. Nincs komoly regionális partikularizmus. A nemzetiségi kérdés *ijesztően* kiélesedett.

Jugoszlávia a legszilárdabban megalapozott úgy testületileg, mint népességben, de *alkotmányilag* roppant rozoga. A diktatúra csődben, de soká eltarthat. Bizánc és Róma ellentéte mély és tragikus. A király vak fanatikus. A nemzetiségi kérdést még alávalóbban kezelik, mint Romániában, mely *valóságos szabadságsziget* a szerb diktatúrával összehasonlítva.

Nem látok semmi megoldást, mivel a dunai és balkán összefogás keresztülvihetetlen. Tehát jönni fog az új háború, melyet „senki sem akar".

E dolgok megírásánál nemcsak tárgyi, szerkezeti, de *taktikai* nehézségeim vannak. Az igazat akarom megírni, de anélkül, hogy sok régi értékes barátságot és széles köröknek bennem való bizalmát megingassam. De vajon fogják-e tudni megérteni, hogy kritikám nem a gyűlölködés vagy frontváltozás szülötte, hanem a *dunai népek közös érdekében fogantatott.*

Szeretném véleményedet hallani erről a nehéz problémáról.

Szeretettel ölel s Mindnyájatokat melegen üdvözöl, mindnyájunk nevében hű barátod:

Oszkár

A Nation számára írandó cikksorozat: Megjelent *The Nation* (New York) 1934. november 14., 21., december 12., 26. *War Germs in The Danube Basin* címen.

181.

Braun Róberthez

Kedves Róbertem! *1934. VII. 26.*

Szegény Szende halála nagyon felkavart. Bár tudtam, hogy állapota súlyos, egy ilyen hirtelen halálra nem számítottam, annál kevésbé, mivel két hét előtt meglátogattam, amikor is igen kielégítő állapotban találtam. Családját a katasztrófa után azonnal felkerestem, s bizony nagyon fájdalmas látvány volt.

Hozzákezdtem úti tapasztalataim megírásához, egyelőre öt cikk formájában a *Nation* számára. A munka kissé lassan megy. Fáradt vagyok, s lelkileg sem oly friss és nyugodt, mint kellene. Igen nehéz az anyagot öt 2000 szavas cikkbe sűríteni, emellett a feladat taktikailag is nagyon kényes. Nagyon szeretném a cikkeket Neked megmutatni a végső fogalmazás előtt, s nem adom fel a reményt, hogy talán még lehetséges lesz egy rövid találkozás. Talán Bécsben augusztus 15. körül.

Felmerült az eszme, hogy talán jó volna egy eszmecserét folytatni E. Tiborral, mint a legokosabb félhivatalos magyarral, akit külföldön is ennek tekintenek.

Mit gondolsz erről az ötletről? Ha helyesled Te és Rusztem, kivel lehetne egy találkozást előkészíteni? mivel ezt én magam nem tenném.

Cikkeim számára egy pár magyar adatra volna szükségem. Éspedig:

A nagy, közép és kisbirtok s birtoktalanok mai aránya;

Hivatalos statisztika a németek, tótok és zsidók számáról.

Lekötelezne, ha ezeket az adatokat pár sorban közölnéd.

Pár napja nálunk van Vámos és sokat beszélünk régi emlékekről. Az ő karjai között halt meg szegény Pali.

Szívességedet előre is köszönve és a legjobbakat kívánva, szeretettel ölel, az egész ház üdvözleteit jelentve Mindnyájatoknak,

igaz barátod
Oszkár

E. Tibor: Eckhardt Tibor
Vámos: Vámos Henrik
Pali: Szende Pál

182.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém, *Oberlin, 1935. I. 13.*

Róbert legutolsó levelében többek között a következőket írja:

„Még egy nem nagyon örvendetes dologról kell beszámolnom. Csécsyvel olyan differenciáim voltak a *Századunk*-kal kapcsolatban, hogy a lapba aligha írhatok többé. Személyi ügy. Macartney könyvéről írtam egy ismertetést és ezen Imre több javítást tett, sőt betoldott egy egész gépelt oldalt. Nem akarom szépíteni a dolgot, hiúságomat is sértette a dolog, de ezt legyőztem és azt mondtam, hogy rendben van, minden törléshez hozzájárulok, de semmiféle betoldást nem fogadok el. Én tudatosan és szándékosan nem közlöm azt, amit Macartney a revízióról mond, mert nem írhatom meg erről a kérdésről a saját véleményemet. Ajánlottam Imrének, hogy írja meg külön cikkben mondanivalóját. Nem tudtunk megegyezni. Elvittem a Nyugathoz cikkemet és csak arra kértem Imrét, hogy minthogy a könyv az én „fölfedezés"-em, ne közölje előbb a *Századunk*-ban saját cikkét ugyanerről a tárgyról, amelyet hamarjában írt. Erre semmiképen sem volt hajlandó, amit nem tarthatok fairnek, úgyhogy a Nyugatnál őszintén el kellett mondanom ezt az intern ügyet, mire aztán azonnal leadták cikkemet, előbb, mintsem a *Századunk* megjelent.

Tárgyilagosan kell megállapítanom, hogy a *Századunk* Csécsy szerkesztésében javult. De viszont Gönczi Jenővel együtt attól tartunk, hogy a lap valami olyan háborúelőtti individuál-kapitalista jelleget vesz föl, ami számomra teljesen túlhaladott álláspont."

Bár Róbert nem kért fel, sőt nem is hatalmazott fel bármiféle intervencióra, sokkal jobb barátotok vagyok és a *Századunk* ügye sokkal inkább a szívemen fekszik, semhogy a felmerült nézeteltérést szó nélkül hagyhatnám. Annál kevésbé tehetem ezt, mivel a Róbert távozása a laptól a *legsúlyosabb* veszteség volna.

Engedd meg tehát, hogy a legőszintébben kijelentsem, hogy eljárásodat megérteni nem tudom, s az ellentétben van mindennel, amit én helyes szerkesztési politikának tartok. Húsz esztendős szerkesztőségem alatt nekem sose jutott volna eszembe, hogy legköze-

lebbi munkatársaimat cenzúrázzam, hogy cikkeikbe valamit betoldjak. Olykor megtettem, hogy valaminek a kihagyását vagy a betoldását javasoltam, de soha eszem ágában sem volt, hogy a saját véleményemet legközelebbi munkatársaimra ráerőszakoljam, mivel tudom, hogy egy ilyen pedantéria vagy szűkkeblűség minden spontánabb kooperációt lehetetlenné tett volna. Ha szerkesztőségem valamely tagjával nem voltam egy véleményen, vagy valaki más nem volt, semmi akadálya nem lehetett annak, hogy ez az eltérő vélemény a szemle hasábjain ki ne fejeztessék, amit, mint látom, Róbert nagyon helyesen felkínált Neked.

Nagyon kérlek, hozd rendbe ezt az ügyet. Róbertet még egy szellemileg sokkal gazdagabb országban sem lehetne nélkülözni. Hát még Pesten s a mai viszonyok mellett! A szerkesztőségi vétónak csak egy esetben lehetne helye, ha valamelyik cikk a lap betiltására vezethetne, amiről ebben az esetben szó sem lehetett.

Különben is örvendve tapasztalom a szemle erőteljes javulását, s Róberttel szemben csak helyeselni tudom, hogy a „tervgazdasági" tragikomédiának nem ül fel. Kapitalista tervgazdaság csak nacionalista militarizmus lehet: a háború gazdasági előkészítése. Fasizmus. Róberték nem akarják realizálni, hogy konzekvens, antikapitalisztikus tervgazdaság csak bolsevizmus lehet. Vagyis háborús, militarista, az egyént megfojtó kommunizmus. Nehezen tudom megérteni, hogy Henry George egykori híve ezeket a kikerülhetetlen összefüggéseket nem látja át. Persze eszem ágában sincs a háború előtti hazug liberális kapitalizmusra visszatérni, mely úgy külkereskedelmi, mint földbirtok, mint munkáspolitikájában álliberális álláspontot képviselt. S amit ma meg kellene alapozni, az épp az új liberalizmus, a szövetkezeti termelés doktrínája. Vagyis nemcsak a bolsevizmussal és a bolsevizálókkal, de az uzsorás, monopolista, paraziter kapitalizmussal szemben is meg kellene vonni a határokat. Sajnos, ezt a *Századunk* még el sem kezdette. De ez nemcsak az ő hibája, hanem egy igazi közgazdasági elmélet csődje, mely a korszakot jellemzi.

Szeretnék a Kecskeméti szép cikkére reflektálni, mely egy féligazság. A másik felét elhallgatja, mely így szól:

Egy agrárpolitika, mely a marxista szocializmus, vagy az ipari burzsoázia függvénye, halálra van ítélve. Az új társadalom csak a

paraszti termelők öntudatos szintézise és organizációja lehet. Ha akad egy szabad estém, megírom.

Abban a reményben, hogy a lap körül békét teremtsz, szeretettel üdvözöl

Kislányoddal együtt, Feleséged kezét csókolva

öreg barátod
Oszkár

Az idézet Braun Róbert Jászihoz intézett leveléből való. Jászi Csécsyhez írt fenti levelét Braunnak is elküldte.

Macartney könyve: C. A. Macartney: *Hungary*, Ernest Benn Ltd, London, 1934. Csécsy cikke *Magyarország – angol szemmel* címen jelent meg; Századunk 1934. 392–398.

Kecskeméti szép cikke: Kecskeméti György: *Új népi romantika*, Századunk, 1934. 385–392.

183.

Fényes Lászlóhoz

Kedves Barátom! *1935. Febr. 4.*

Rég óta adósod vagyok múlt év december 13-án kelt leveledért, de eddig nem tudtam válaszolni, mivel nagyon túl voltam halmozva munkával s a kérdés, melyet felvetettél sokkal fontosabb, semhogy felületesen kezelhettem volna. E mellett az is járt a fejemben, hogy említett francia pamfletedet nemsokára meg fogom kapni s így tisztábban fogom láthatni tételeidet, melyekre vonatkozólag véleményemet kérted. Minthogy eddig nem kaptam meg a brosürát, nem akarok tovább várni, hanem igyekezni fogok álláspontomat körvonalozni:

Mindenek előtt hangsúlyoznom kell, hogy teljesen egyet értek azokkal a nemes motívumokkal, melyek elhatározásodat vezették és nagyra értékelem azt az áldozatot, melyet újra, megszokott önzetlenségeddel hoztál egy újabb – és céltalanabb – vérfürdő elkerülésére.

Ami azonban akciód gyakorlati politikai oldalát illeti, nem hiszem, hogy az sikeres lehessen sem Magyarország, sem az utódállamok magyarságának a szempontjából:

1. A magyaroknak otthon történelmi érved nem jelent semmit. Tizenhat esztendő még nem jelenti a „történelem döntését". Több, mint négyszáz év kellett, míg a „történelem döntött" a Habsburg monarchia pörében. A lengyel verdiktet közel 150 év után revideálta a történelem.

2. Az utódállamok nagyon kevés jelét adták annak, hogy problemáikat csakugyan becsületesen meg akarnák oldani. A magyar kisebbség sorsa Jugoszláviában és Romániában felháborító. És ez az elnyomás csak kis mértékben tulajdonítható a budapesti kardcsörtetésnek. Jóval nagyobb mértékben ugyanazoknak az okoknak eredménye az, mint a melyek miatt a háború előtt a magyarok elnyomták nemzetiségeiket: vak nacionalizmus, félelem a jövővel szemben és mindenek felett: kenyéririgység, mivel „sok az eszkimó és kevés a fóka". Ezen a helyzeten még akkor sem lehetne változtatni, ha a kormányok csakugyan akarnák. Ehhez előbb egy alkotó gazdasági politika és konfederáció kellene.

3. Az utódállamok vérig heccelt s mindenünnen kivetett kisebbségének pedig Te hiába beszélsz. Sokan azt fogják mondani (kivált a nacionalista és a bolsevista szárnyon): . . . Még a háború is jobb, mint ez a statusquo. „Es ist besser ein Ende mit Schrecken, als ein Schrecken ohne Ende."

Vagyis nem hiszem, hogy bármely irányban is számíthatnál bárminő eredményre, ellenben tápot adhatsz annak a demagógiának, mely azt hirdeti, hogy Október eladta az országot és ma is csak az utódállamok érdekeit veszi figyelembe. Taktikádat az a téves marxista feltevés vezeti, hogy az embereket elsősorban gazdasági és racionális érdekek vezetik.

— Mi legyen tehát a jövőbe látó magyarok és első sorban ama nehány gondolkodó emigráns álláspontja (mivel már régóta nincs emigráció csak emigránsok vannak, egyre kisebb számmal, s egyre szétváltabb koncepcióval)? . . . fogod kérdezni.

Azt hiszem, hogy mindenek előtt tisztában kell lenni azzal, hogy ki-ki csak magánvéleményt mondhat és nem beszélhet a magyar nép nevében. Ez a megszorítás csak erősítheti egyéni álláspontunkat.

Magát a kérdés meritumát pedig így látom:

1. A békeszerződés igazságtalanul csonkította meg a magyar telepterületeket, mivel stratégiai és gazdasági okokból olyan területeket is elvettek, melyeknek az etnográfiai és önrendelkezési elv alapján Magyarországon belül kellett volna maradniok. Ez egy oly igazságtalanság, melyet egykor jóvá kell tenni a határok békés revíziójával.

2. Ámde a mai nemzetközi atmoszféra alkalmatlan határrevízió keresztülvitelére, mivel minden ilyen kezdeményezés azonnali háborút jelentene és ez az aránylag kis terjedelmű határkiigazítás nem elég fontos arra, hogy egy új világháborút idézzünk fel miatta. Ellenben a régi magyar területi integritás helyreállítása újabb igazságtalanságokat jelentene, s emellett keresztülvihetetlen a mai hatalmi egyensúly mellett, mely, minden valószínűség szerint, nem változhatik meg a mi javunkra.

3. Úgy az igazságosság, mint az opportunitás szempontjából Magyarország eminens érdeke, hogy jó viszonyt teremtsen az utódállamokkal és hogy őszintén közreműködjék egy Dunai Konfederáció megteremtésében, mely egyedül volna képes a rettenetes tömegnyomoron enyhíteni és egy olyan atmoszférát megteremteni, melyben a határkiigazítás megoldható lesz és a melyben a nemzeti autonómiák rendszere megvalósítható.

4. Eme legfőbb cél érdekében Magyarországnak szakítania kell a revizionista politikával és a Kis Entente ellen irányuló szövetségekkel, hanem szoros kapcsolatot kell teremtenie a dunai és balkáni nemzetekkel.

5. Ez az új politika eredményesen csak akkor lesz folytatható, ha az utódállamok szintén hajlandók komoly gazdasági kooperációra és mindenekfelett, ha véget vetnek a magyar kisebbségek üldözésének, hajlandók a magyar kultúra zavartalan fejlesztését lehetővé tenni és elismerik azt az elvet, hogy minden zárt nemzetiségi telepterület első sorban a saját nyelvén és a saját fiai által igazgattassék.

Körülbelül ezeket kellene és lehetne mondani a mai viszonyok mellett. Hogy lenne-e valamelyes eredménye, nem tudom. De mindenesetre inkább lehetne, mint a Te taktikádnak, mivel a) a magyarokat némileg megnyugtatná az által, hogy semmi komoly életérdekről nem mondunk le; b) az utódállamok előtt dokumentálná

jóhiszeműségünket, de egyben figyelmeztetné őket arra, hogy egy *vae victis* békét a XX. században nem lehet keresztülvinni s választaniok kell vagy a magyar demokraták kooperációja vagy a magyar feudálisok háborús propagandája között. De míg a feudálisok háborúra izgatását sosem fogják tudni leszerelni, a magyar demokrácia erre komolyan hajlandó, ha az utódállamok csakugyan becsületes békét akarnak egyenjogú nemzetek között.

Hogy ez az út járható lesz-e én alig hiszem ama tapasztalatok fényében, melyeket a Duna medencéjében szereztem. Viszont a másik két út nyilvánvalóan *nem* járható.

francia pamfleted: Le peuple hongrois accuse! (A magyar nép vádol!) Marseille 1934. A Marseille-i királygyilkosság után, amely a magyar jobboldali erők bűnrészességge miatt erősen Magyarország ellen hangolta a nyugati közvéleményt, Fényes megkísérelte tisztázni és megvédeni a magyar nép nemzeti törekvéseit.

Es ist besser... Jobb egy szörnyű vég, mint egy végtelen szörnyűség. A levél befejező sorai hiányoznak.

184.

Távirat az *Új Előre*hez

1935. II.

Érthető, hogy a tizenhatodik századi magyar nagybirtokosok megkínozták és megégették Dózsát, miután felkelését leverték. De hogy a huszadik században, tizenhat évvel a [magyar] szovjetforradalom után, a dráma egyik mellékszereplőjét, Rákosit tegyék meg bűnbaknak és bosszújuk áldozatának, ez olyan gyalázatos becstelenség, amely ellen még azoknak is tiltakozniuk kell, akik elutasítják Rákosi politikai hitvallását.

A távirat angol nyelvű.

Az amerikai magyar kommunisták lapja, az *Új Előre* felhívást intézett az Amerikában élő baloldali magyarokhoz Rákosi Mátyás kiszabadításának érdekében. Erre a felhívásra küldte el Jászi táviratát.

185.

Simai Bélához

Kedves Bélám, *Oberlin, 1935. Febraur 17*

örvendek, hogy Lilkó állapota javul és hogy Lidike oly szépen fejlődik.

A Józsi ügyében változatlan az álláspontom. Nem hiszem, hogy Oroszországot kibírná. Csakhamar a magyar kompánia intrikáinak a középpontjába jutna s ha az orra nem fog tetszeni Kunnak, még az élete is veszélyeztetve lesz.

Nincs más megoldás, mint otthon maradni és nyíltan és *őszintén* elbúcsúzni a politikától s a világforradalmi frontot (melyet Stalin úgy is regbe sugott) átadni a 20 és 30 éveseknek.

Abban igazad lehet, hogy a grófocskák sem nem elég befolyásosak, sem nem elég tisztességesek az amnesztia keresztülvitelére . . . Mint Alicenak már megírtam, sokkal fontosabb lehetne az Erdélyi Sándor közbenjárása, aki derék és igazán befolyásos ember és a velem való összeköttetést ma is tartja.

Józsinak nyíltan ki kellene jelenteni, hogy egészségi állapota arra kényszeríti, hogy a politikával hagyjon fel és a jövőben a munkásság ügyét kulturális és a tanító munkával (első sorban természettudományi népszerűsítéssel) akarja szolgálni.

A lapokat köszönöm. Elég volna, ha a fontosabb cikkeket, vagy híreket kivágnád.

Szeretnék valakit találni, aki nekem havi helyzetképeket küldhetne a Köztársaság fejleményeiről. Sajnos azonban nem ismerek senkit, a ki szoci vagy bolsi szemellenző nélkül tudná nézni a dolgokat. A szabad emberek típusa nagyon kiveszendőben van. Persze a burzsujok még kevesebbet látnak.

Lényegesebb dolgokat különben nem várok. Félek, hogy a rothadás tovább folyik.

Minden jót kíván és ölel mindnyájatokat

Oszkár

Lilkó: Simainé Madzsar Lili, Jászi unokahúga.
Lidike: Simaiék kislánya, ma Repisky Imréné.
Józsi ügye: az illegális KMP-hoz tartozó Madzsar Józsefet előzőleg többször letartóztatták, helyzete itthon ekkorra tarthatatlanná vált.

a grófocskák: bizonyára Jászi Alice arisztokrata barátaira céloz, elsősorban talán Apponyi Györgyre.

Erdélyi Sándor (1873–?) ügyvéd, az 1910-es években munkapárti képviselő, később valószínűleg a Kereskedelmi Bank jogtanácsosa, a 90-es évek hasonnevű igazságügyminiszterének fia.

a Köztársaság: Csehszlovákiára gondol, amelynek területén (Kassán) a Simai-család élt.

186.

Vámbéry Rusztemhez

Édes Rusztem, *1935. III. 5.*

mindenekelőtt nagyon melegen gratulálok ahhoz a szép és nagy munkához, melyet a R. perben kifejtettél. Úgy jogilag, mint erkölcsileg egy rendkívül bátor teljesítmény volt.

Írtam Nektek egy cikket, de még nem vagyok vele teljesen megelégedve, a Szabadság és az Erőszak témájáról. Talán pár nap múlva küldhetem.

Addig azonban egy kérésem volna:

Eddigi cikkeimben csak széljegyzeteket írhattam a cseh problémáról, sőt ezeket is nagyon lerövidítette az amerikai gyakorlat. Most azonban a Yale Review az E. Á. egyik legnagyobb organuma felkért, hogy egy hosszabb tanulmányt írjak a cseh-szlovák helyzetről. Körülbelül tisztában vagyok az elmondandókkal, de minthogy látogatásom óta újra eltelt egy félév (Egek! hogy rohan az idő, s hogy facsar ki minket . . .), szeretném tapasztalataimat kiegészíteni az újabb fejleményekkel.

Arra kérnélek tehát, hogy légy szíves nekem egy pár oldalas, táviratstílusú helyzetképet küldeni a Köztársaság mai változásairól. Elsősorban a külpolitika és Magyarország szempontjából. Van-e csakugyan több hajlandóság odahaza az együttműködésre? Igaz-e, hogy e tekintetben nézeteltérés van Gömbös, Bethlen és Eckhardt között? Van-e valami kultúrközeledésnek nyoma?

Szeretném, ha válaszodat Róberttel és Imrével is megbeszélnéd.

Hogy észrevételeidet felhasználhassam, azoknak *legkésőbb április 10-ig a kezemben kellene lenni.*

Remélem, hogy jól vagytok és a régi fölényes nyugalommal nézed a dolgokat.

Mi megvagyunk, én kissé fáradtabban és pesszimistábban .... Az emberi butaságnak és falánkságnak újabb és újabb aknái tárulnak fel mindenfelé ...

Szívességedet előre is köszönve, szeretettel ölel, Olga kezeit csókolva öreg barátod

Oszkár

R. per: Rákosi per, ahol Rákosi Mátyás védője Vámbéry Rusztem volt.
Róbert: Braun Róbert
Imre: Csécsy Imre

187.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém! *Cleveland, 1935. VIII. 18.*

Már rég készülök válaszolni kedves soraidra, de nem jutottam hozzá, mivel ez a nyár nem jól bánt velünk. Júliusban trópikus meleg, mely olykor szinte paralizálta az embert. Augusztusban a Recha unszolására el akartam utazni, de egy infekciózus lábgyulladást kaptam. Két hétig odahaza kezeltek, de a lábam egyre dagadt és a fájdalmak nőttek. Végre meguntam, átjöttem Clevelandbe, ahol egy nagyon jó barátom Dr. Földes, egy fényes sebész, megoperált. Szinte csodát mívelt, mivel már a második napon lépegetni tudtam, fájdalom nélkül. Azután áthozott lakására, hogy a gyógyulást ellenőrizze és hogy a magas kórházi kiadásoktól megkíméljen. Azt remélem, hogy e hét közepén újra Oberlinben leszek.

Ámde ez a nyári mulatság kimerített és enervált, úgy hogy pihenés nélkül megyek az új tanév elébe, pedig az egyetemi munka itt Amerikában nem olyan kontemplatív mulatság, mint az óhazában.

A *Századunk* utolsó számát még nem kaptam meg, pedig kíváncsi vagyok a Kolnai polémiájára, melyet Rusztem említett, valamint a R. új tanulmányára.

Illyés Gyula rokonszenvező megjegyzésének nagyon örültem. Sokat adok véleményére, minthogy benne némiképp az Ady folyta-

tását látom, mégpedig nem kurtanemesi, hanem paraszti szellemben. És ez az, amire szükség van.

Fájó lábbal és afrikai melegben talán a szokottnál is pesszimistább vagyok.

Úgy érzem, hogy az etiópiai bandita kaland az új világégés kezdete. És nagyon nehéz a szívem. Annál inkább, mivel egy hallatlan könyvet olvasok. *I. Hampden Jackson: The Post War World.* Sok mindenben nem értek vele egyet, de mesterien festette meg a háború utáni világ legfontosabb tendenciáit. És ha az ember együtt látja mindezt a vérontást s mindezt a nacionalista őrületet, még világosabban láthatja (ha eddig nem látta) azt a minimális szerepet, amit az Ész és Jó Akarat játszott ebben a gyilkos káoszban. Egyben azonban látja a világfejlődés igazi objektívumait, melyek felé a tények logikája halad.

Emellett a látvány nincs minden optimizmus nélkül. Ami az elmaradt, petrifikált Törökországnak sikerült, pl. miért ne sikerülhetne a Duna medencéjében?

Végeredményben minden kiválasztott emberek erős hitétől és heroizmusától függ, kik új életre keltik a tömegeket. Szinte lehetetlen, hogy a Hitlerek és a Mussolinik ellenkező pólusai ne alakuljanak ki. De hogy ez az ellen-processzus alig képzelhető el demokrata formák között – legalább is átmenetileg! – ez is bántó világossággal sugárzik ki a Hampden Jackson szintéziséből.

Képzelheted, hogy mily nagyon várjuk Andrist. Isten adja, hogy ezek a Lehr- és Wanderjahrek a javára váljanak.

Abban a reményben, hogy szép és vidám nyaratok volt, szeretettel ölel kis lányoddal együtt, Feleséged kezét csókolva

öreg barátod
Oszkár

Mint már kértelek, légy szíves a lapot ezentúl a saját nevemre küldeni!

Kolnai polémiája: Kolnai Aurél: *Demokrácia és Valóság.* Századunk, 1935. 261–270.

R. új tanulmánya: Vámbéry Rusztem: *Tanszabadság.* Századunk, 1935. 311–322.

Lehr- és Wanderjahrok: Tanuló- és vándorévek.

188.

Supka Gézához

Kedves Gézám, *Oberlin, 1935. October 13.*

jól estek meleg soraid, Szegény Húgom halála nagyon megrendített, mert minden világnézeti és életformai eltérés dacára is, melyek olykor irritáltak, szolidaritásunk mindvégig zavartalan maradt. E mellett mindig úgy éreztem, hogy keresztje súlyának egy részét miattam hordja. Csodáltam is őt. Félholtan hány emberben tartotta a lelket! Szegény József sorsa nagyon aggaszt . . .

Az Alice elmenetele valahogyan cezúra az én életemben is. Életem legaktívabb és legszínesebb része vele együtt az árnyak birodalmába vándorolt. Hozzá egészségem is megrendült az utóbbi hónapokban s bár a bajok nem súlyos természetűek, mégis úgy érzem, hogy csak tünetei a fogyó életnek.

Egyre jobban érzem idegenségemet és a gyökereimtől való elvágottságomat. Amivel nem akarom azt mondani, hogy vágyom „haza". Ellenkezőleg tisztában vagyok azzal, hogy azt a mai hazát nem volnék képes félévig elviselni. De jobban vágyom mint eddig néhány otthoni táj, néhány barát s néhány sír után.

Jó szerencse, hogy kijött hozzám a kisebbik fiam. A nagyobbik Londonban tanul. Sok örömet és vigaszt találok az ő jóságos és művészi egyéniségében. De csalódol, ha azt hiszed, hogy az ő jövő problemáikat Amerika megoldja. Ellenkezőleg, talán megnehezíti anyjuk heves magyar nacionalizmusa és apjuk könyvtár és college exisztenciája között. Nagy kérdés, hogy képesek lesznek-e extra Hungariam gyökeret verni, bár „odahaza" talán még kevésbé volnának képesek. Egy nagy regényíró tollára volna méltó ez a lelki feszültség, melyet én mint „kifelé menő" kevésbé érzek.

A Lórika buta és komisz hősködése nem bántott. E tekintetben nagyon meg vagyok edzve. A hazaárulási lárma ma már teljesen hidegen hagy. „Mert bár nem tartom magamat nagy embernek, annyi még is csak vagyok", hogy meghibbant és jól zsebelő bankigazgatók nyelvöltögetése ne érjen fel hozzám. Hogy Te mégis védelmemre siettél, ezt mint kipróbált barátságod újabb jelét hálásan nyugtázom.

A honi reménytelenség idáig árad. De ez a reménytelenség csak a mi generációnknak szól. Isten malmai gyorsan őrölnek.

Írj olykor Gézám. Szívemben egy külön fiók van a Te számodra.

A Tieiddel együtt szeretettel üdvözöl s Téged ölel öreg barátod

Oszkár

Lórika komisz hősködése: Hegedüs Loránt, a Kereskedelmi Bank igazgatója, a TT egykori alelnöke ez időben a Pesti Hírlap állandó cikkírója volt, s többször támadta Jászi „hazaáruló" írásait és magatartását. Lásd pl. „Kossuth és a trianoni határok" c. cikkeit, PH 1933. okt. 15. és 19., amelyekben Jászinak az amerikai Foreign Affairs-ben megjelent Kossuth and the Treaty of Trianon c. tanulmányával illetve annak a csehszlovák Prager Presse általi eltorzításával foglalkozik. Lehetséges, hogy 1935-ben Jászi Nation-beli cikksorozatát is megtámadta, és Supka – eddig ismeretlen helyen – ezzel szállt szembe.

189.

Bölöni Györgyhöz

Drága Gyurim és Itókám, *Oberlin, 1936. Február 5.*

Kedves leveleiteknek nagyon örültünk. Ama kevesekhez tartoztok, a kik nagyon és állandóan hiányoznak nekünk. Boldog vagyok hallani, hogy jó egészségben és munkakedvben vagytok és meg van a biztos létminimum. Mindkettő a Sors nagy kegye a mai viszonyok között, pláne ha az ember Parisban élhet. Ez a harmadik kegy és nem a legkisebb. Nagyon várjuk új könyvedet Itókám. Annak is végtelenül örvendünk, hogy Ady könyved Gyurim olyan teljes siker volt. Nagyon megérdemelted. Ez a könyv megmarad, mert igaz és becsületes írás.

Annál szomorúbb, a mit Károlyiékról írtok. Én már több, mint egy éve nem hallottam Felőlök, mivel utolsó levelemre nem válaszolt. Azt gondoltam, hogy engemet is leírt egyéb burzsujokkal együtt. De most, hogy látom, mennyi gondja és baja volt és van szegénynek, nagy szomorúsággal gondolok reá és kérlek továbbítsd a mellékelt levelet, minthogy új címét nem tudom. Nagy tragédia az ő élete: minden romokban van körülötte. Pedig másként lehetett volna nagyon sok minden.

A Fényes Laci helyzete nagyon aggaszt, mióta a Népszava csirkefogói kis fizetését beszüntették. Állandó levelezésben vagyok úgy a pestiekkel, mint a prágaiakkal, hogy szegény sorsán segítsünk és remélem, hogy ez sikerűlni fog.

Osztom pesszimizmusodat a román dolgokat illetőleg. Mikor én visszatértem Amerikába, egy cikksorozatot írtam a Nation-nek a dunai helyzetről és nagyon elítéltem a román politikát és a magyar kisebbség ellen elkövetett gyalázatosságokat. Az analfabéta magyar kisebbségi vezérek pedig cikkeimről nem vettek tudomást, vagy félreértették s így kerültem valami vitába, melynek természetesen csak tárgya vagyok. Hisz innen polémiába nem bocsátkozhatom, pláne az ottani sajtószabadság mellett. Félek, hogy ez az egész Dunamedence megérett a véres khaoszra.

Mi megvagyunk. Én hosszas betegség után (lábinfekció és furunkulózis) újra kezdek rendbe jönni, de a tanári működés úgy lefoglal (kénytelen voltam a Department vezetését átvenni), hogy alig marad időm a saját munkámra, pedig reggel héttől éjfélig nagyon csekély megszakításokkal munkában vagyok. Így éreznem kell, hogyan sorvadnak el eszméim és terveim. Pedig volna még egy-két mondani valóm. De ezek úgy látszik már csak újabb inkarnációm idejére maradnak. Mindez és különösen szegény Húgom tragikus halála nagyon levert és a melancholikus árnyak egyre súlyosbulnak.

Szerencse, hogy sok az örömem fiaimban. Gyuri a londoni egyetemen nagy elismerésre talált. Andris velem van és drága jóságos humorával olykor megvigasztal. Jól dolgozik ő is és határozottan tehetséges, de túl finom és szenzitív ama világ számára, melyben működni fog. Egyben nem tud elhelyezkedni Körtvélyes és Oberlin között, annál kevésbé, mivel mindkettő csalóka világ: Körtvélyesnek semmi köze sincs Európához és Oberlinnek is vajmi kevés Amerikához. A körtvélyesi kastély és az oberlini kolostor között nem könnyű az élet igazi útját megtalálni. Úgy neki, mint nekem nagy áldás a Recha itt léte és szerető gondossága és derültségre hajló természete.

De megint éjfélre jár az idő s így le kell feküdni. Végzem tehát soraimat, pedig tele van a szívem mondanivalóval... Különös, hogy az emigrált sors most jobban nehezedik rám, mint régebben,

pedig igazán nem vágyom à la Hatvany a dunai örömek után. Ellenkezőleg tudom, hogy ott három hónap alatt elpusztulnék . . A mi után vágyom, az inkognitó felkeresni nehány barátot, felkeresni nehány tájat s virágot tenni egy pár sírra.

Európába jó időre nem mehetünk. Hosszas betegségem és családi kiadások nagyon felbillentették a budgetemet.

Szeretném Kedveseim, ha gyakoribb érintkezésben maradnánk. Mi van öreg Dinerünkkel? Van benne valami igazán heroikus és nagyszabású!

Híreiteket nehezen várva, szeretettel ölel a Recha nevében is, Andris üdvözleteit jelentve öreg hű barátotok

Oszkár

Bölöni könyve: Az igazi Ady. Párizs 1935.

Jászi cikksorozata a Nation-ben: War Germs in the Danube Basin. The Nation, 1934. nov. 14., 21., dec. 12., 26. Magyar fordításban Az Ember (New York) is közölte Háborús csírák a Duna völgyében címmel, 1934. nov. 24., dec. 15. és 29-i számaiban. Az ezzel kapcsolatos erdélyi vita elsősorban a kolozsvári Független Újság hasábjain zajlott Hegedüs Nándor cikkei nyomán (1935/46., 49. és 1936/15. sz.), amelyekre Jászi védelmében Braun Róbert (1935/47. sz.) és a román Ion Clopotel (Adeverul, 1935. dec. 14.) válaszolt. Az egész vitát ismerteti és a cikkek szövegét közli Kolozsvári B. Sándor a Századvég 1987. évi 4–5. számában.

190.

Milan Hodžához

DR HODŽA MILAN
MINISZTERELNÖK ÚR
Ő EXCELLENCIÁJÁNAK
PRAHA

Mélyen tisztelt Miniszterelnök Úr! *Oberlin, 1936. Februar 9.*
Ezt a levelet már régebben akartam megírni, de visszatartott a gondolat, hogy új méltóságában annyira meg fogják rohanni dolgok és emberek és annyi nagy problema fogja foglalkoztatni elméjét, hogy nem lesz ideje elolvasni egy ilyen teljesen subjektiv és a múltba tekintő megemlékezést, mint ezek a sorok.

De talán ma, amikor az elnökválasztás után a normalitás helyreállt az állami ügyekben, nem követek el szerénytelenséget, ha meleg szerencsekívánataimat küldöm ahhoz a magas pozícióhoz, melybe Önt a Sors és saját tehetsége juttatta. A mai zűrzavaros és veszedelmes történelmi helyzetben kevés fontosabb és nehezebb feladat képzelhető el, mint az Öné, nemcsak a saját országa szempontjából, de egy új rend érdekében is, mely nélkül chaoszba fog omlani az európai világ. A magyar progresszívek számára, kiket a nagy történelmi hullám hazátlanokká avagy odahaza is hontalanokká tett, elégtétel látni, hogy olyan valaki lett a dunai helyzet egyik leghatalmasabb irányítója, aki egyidőben velük együtt küzdött egy szabad és testvéri dunai kooperáció érdekében.

Kevés ember tudja jobban, mint Ön, hogy a kisebbségi sors mit jelent, és ma kevés ember tehet többet, mint Ön, Duna medencéjében a béke és igazságosság szellemében. Ehhez a munkához erőt, kitartást és sikert kívánok.

Mély tisztelettel maradok kész híve

Jászi Oszkár

P.sc.

Felhasználom ezt az alkalmat arra is hogy őszinte köszönetemet fejezzem ki ama pártfogásért, melyben Salvendy és Dániel barátaimat részesíteni szíves volt.

191.

Liebermann Pálhoz

Drága jó Palim, *Oberlin, 1936. Marcius 1.*

megbocsáss, hogy december 10. szép, bölcs és megindító leveledre ily megkésve válaszolok, pedig többször is hozzákezdtem a válaszadáshoz, de vagy nem volt elég időm, vagy a hangulatom nem volt megfelelő s nem akartam a Te kivételesen mélyreható és meghatóan testvéri leveledet nehány banalitással elintézni. Meglátjuk, hogy ma szerencsésebb leszek-e? Olykor napi álmodozás közben eszembe jut, hogy Capri szigetén meglátogatlak és ott a csodavilágban sétálgatva hosszas beszélgetésekbe bocsátkoztunk egyéni

és tárgyi problemáinkról. De ez az álom valószínűleg sosem fog megvalósulni.

Mindenekelőtt nagyon sajnálom, hogy Magadról oly keveset írtál. Még jobban fáj, hogy nincs önbizalmad, pedig rövid leveledben több bölcsesség, intuíció és behatolás volt, mint egy csomó docensi értekezésben vagy nagyigényű kötetben. Minden okod meg volna tehát rá, hogy a caprii óciumot kihasználva (ez olyan kegye a sorsnak, mely kevés embernek jut osztályrészül!) teljes bizalommal folytatnád tanulmányaidat. Roppant érdekelne tudni, hogy minő konklúziókra jutottál az idő problemájáról. Miért nem keressz kontaktust Benedetto Croceval, a mai idők egyik legnagyobb szellemével? Ő bizonyára megértené sorsodat és problemáidat. Sőt azt hiszem, hogy külső bevezetés nélkül is, ha levelet írnál neki (úgy tudom, hogy állandóan Napoliban lakik) szívesen venné látogatásodat. Talán én is tudnék egy ajánlatot küldetni egy barátom útján, de azt nem szívesen bíznám levélre. Helyesen mondod: a múltra deterministák, a jelenre nézve indeterministák legyünk. Nem szabad tehát (dacára a múlt szenvedéseinek és megpróbáltatásainak) életedet befejezettnek tekinteni. A megváltás mindig bekövetkezhetik. Ad vocem: Ismered-e W. Somerset Maugham nagyszerű könyvét: *Of Human Bondage.* Sokáig elhallgatták, ma klasszikusnak tekintik s bizonyos értelemben a Te problemád is.

A mi az én „önvádaimat" illeti, azok, mint jól sejtetted, nem munkám irányvonalaira vonatkoznak, hanem inkább epizódokra. Így pl. nagy hiba volt, hogy pártot csináltam. Mint egy szellemi irány vezére, politikai kötöttségektől menten, szabadabban és erőteljesebben dolgozhattam volna. Az emigrációban is hiba volt, hogy kezdetben egy csoport vezetését vállaltam. Újra: egyedül erősebb, biztosabb és talán hasznosabb lehettem volna. Kár volt tehát, hogy a politikába bekényszerültem. És itt belejátszik a fajiság problemája is. Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek, vagy akár csak parasztí sarjnak születtem volna, munkám hatása megezerszeresedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy egy idegen faj emberének szabad-e résztvenni a vezető politikai életben? Ebben a véleményemben nincs semmi szerepe a Nazi ideológiának, melyet természetesen mai formulázásaiban ostobaságnak és gonoszságnak tartok. De van benne egy residium, mely megfontolást érdemel:

A politika nagyban szimbolumok és érzelmi reakciók dolga. Az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell. Talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.

Persze mindez azokkal a dialektikai adottságokkal függ össze, melyekről Te beszélsz és nagy kérdés, hogy ezeken az egyén változtathat-e? S abban is nagy igazad van, hogy minden ítéletet a múltra nézve az ember új énje hajtja végre, a ki pedig sokban elüt a régitől. Egyre inkább idegen lesz előttem régi énem és egyre ritkábban csendül ki valami belőle, a mit fenntartás nélkül vállalhatnék. Ez a testi téren is igaz. Legtöbb régi fotografiám reszenzust vált ki bennem.

Mindezek dacára abban is igazad van: az *önvád* érzése mégis arra mutat, hogy van ezekben a dolgokban egy metafizikai felelősség, ha azt konkrétan meghatározni nem is tudjuk. Úgy látszanék, mintha léteznék az ethikai szabadságnak egy mértéke, mely tőlünk függött. Itt azután a lelkiismeret miszteriumához jutottunk.

Ismered-e a Bergson utolsó könyvét: *Les deux sources de la Morale et de la Religion.* Egy nagyszerű és szinte minden térre kisugárzó mű.

Mi különben meg vagyunk. Egészségem újra normális, bár régi munkaképességem még mindig nem állt vissza. Sajnos hivatásos munkám alig engedi meg, hogy magamat igazi problemáimra koncentrálhassam. Sok örömem van Andris fiamban, ki szeptember óta velünk van. Egy jóságos és meleg humorú lélek. Gyuri Londonban van s meglepő kitartással és egyirányúsággal dolgozik.

Remélem, édes Palim, hogy nemsokára írni fogsz. Első sorban Magadról és problemáidról.

Minden szépet és jót kívánva a Recha és az Andris nevében is régi szeretettel ölel

öreg bátyád

192.

Ágoston Péternéhez

Drága Gusztika, *Oberlin, 1936. IV. 19.*

hogy kedves jó levelére ilyen elkésve válaszolok, annak nem feledékenység az oka, hanem egyszerűen túlmunka. Európában el sem tudják képzelni, hogy mennyit kell itt egy főiskolai tanárnak dolgozni az előadóteremben és azon kívül. Azt mondhatom, hogy minden nap reggel héttől éjfélig munkában vagyok, eltekintve a déli és az esti pauzától. És így is a saját munkámhoz nagyon kevés időm marad, és ez az, ami sorsomban leginkább nyom: a tudat, hogy nehány fontos probléma már csak következő reinkarnációm idejére marad!

Jól esett kissé részletesebben hallani Magáról, s látni, hogy a régi töretlen bátorsággal megy tovább a meredek úton. Rechával nagyon sokat emlegetjük, s Recha gyakran mondja, hogy az egyetlen újabb ismerőse Maga, akivel mélyebben barátságba szeretne lépni: annyira rokonok érzületben és életfelfogásban. Jól sejtette, hogy szegény Húgom halála nagyon közelről érintett, s úgy éreztem, hogy életemnek legaktívabb és legszínesebb része vele együtt egyszerre az árnyak birodalmába süllyedt. József már új működési helyén van, és első levele igen optimista volt. Persze egyelőre még nincs állásban, hanem mint az állam vendége kellemesen élhet.

Professzor Laski megemlékezésének örültem. Különben ő a Gyuri fiam tanára volt, és még mindig nagy figyelemmel van iránta. Gyuri nemsokára B. Sc. lesz a londoni egyetemen, ahol nagy elismerésre talált. A kisebbik fiam, Andris, most velünk van. Míg a nagyobbik született tudós, addig a kisebbik az anyja művészetérzését örökölte. Mindkettő nagy vigasz nekem az oberlini „kolostorban". Ámde egyben sokat aggódom is miattuk. Mindkettő túl finom és túl érzékeny ama korszak számára, melyben élni fognak. Hovatartozásuk is megoldatlan probléma, és jövendő dilemmák forrása erős magyar érzésük és szigorú kritikájuk mellett, nem is beszélve arról a viharról, mely Európa felett összetornyosult. Itt úgyszólván egyhangú véleménnyé vált, hogy az európai háború két

évnél tovább aligha odázható el. Még elképzelni is borzasztó, hogy mi fog ott történni!

Írjon kedves Gusztika gyakrabban. Minden sorával őszinte örömet okoz nekünk. Jól esik tudni, hogy hogy van és mit csinál, s olykor hallani többi barátainkról is. Sikerült-e a Bözske átköltözési terve? Zoltánékkal állandó összeköttetésben vagyok, a pozsonyiakról és a prágaiakról is szoktam hallani, Pestről is írnak olykor nehányan. Maga is nyugodtan írhat. Mindenki a rendes címre ír. De ha magának kellemesebb, írhat a borítékon levő címre is.

A legjobbakat kívánva, régi szeretettel csókolja hű öreg barátja

Oszkár

József már új működési helyén van: Madzsar József a hazai üldöztetések elől a Szovjetunióba menekült.
Bözske: Rónai Erzsébet, Kunfi Zsigmond özvegye.
Zoltán: Rónai Zoltán.

193.

Dániel Arnoldhoz

Kedves Barátom, *1936. Majus 24.*

Köszönöm május 10. kedves leveledet. Örvendek Veruska szép előhaladásának. Azt hiszem, hogy jó volna, ha oroszul tanulna, mivel egyre kevésbbé hiszek a középeurópai egyensúlyban. A háború kitörését Amerikában 1938 nyarára várják. Az európai háború elkerülhetetlensége itt communis opinio. Igaz, hogy az a háború első sorban a Szovjeteket fogja veszélyeztetni, de minthogy minden marhaságuk és asiatismusuk dacára a *Weltgeist* velük van (és ez az utolsó igazi realitás) több a chance-uk a megmaradásra, mint a fasiszta diktatúráknak.

Nem tudom, hogy Kériék honnan veszik információjukat. Eszem ágában sincs Európába menni, mivel hogy csak egy érvet hozzak fel, nincs meg a hozzá szükséges 1000 dollár. (*Nota bene:* ezt mint tényt említem meg s nem mint panaszt. Úgy látszik, hogy ezzel a distinkcióval Te nem vagy tisztában.)

Gyuri vizsgája csak június végén lesz, ellenben Andris június 5-én indul az anyjához a vakációra. Hál' Istennek nagyon jól fejlődött; sokkal nyugodtabb, bátrabb, szabadabb lett.

A Józsi bácsi memoárjai meglepők fiatal frissességükben. De abban is fiatalosak, hogy még retrospektive is magát a világ központjának tekinti és úgy tünteti fel, mintha a Neues Pester Journal szerkesztőségéből készítette volna a magyar forradalmat, mellyel bécsi klerikális összeköttetéseit rémítgette. E szépséghiba dacára igazad van, hogy szép látvány töretlensége és hite. Igen még mindig „ama kis lyukból kormányozza ő a világot".

Rádl súlyos betegsége nagyon bánt. Egy kiválóan nemes és értékes egyéniség.

Itt nincs nagyobb újság. Ezek a legnehezebb heteim. Telve vizsgákkal s egyéb administrációval. Azután jön a nyári szemeszter és a Peace Institute. Július végéig nagyon be leszek fogva és a meleg rendszerint tropikus itt ebben az időben.

Szegény Rédei olykor ír, de úgy látszik, hogy a végleges lelki meghasonlottság állapotában van. Hozzá beteg is. Sok az élő halottja ennek az emigrációnak, mely nem létezik többé.

A legjobbakat kívánva szeretettel üdvözöl Mindhármótokat mindnyájunk nevében

öreg barátod

Veruska: Dániel Arnold lánya, kémikus, Angliában halt meg nem sokkal szüleinek halála után.

Kéri Pál (1882–1961): neves liberális, majd szociáldemokrata publicista, Az Est munkatársa, Károlyi Mihály híve és bizalmasa. 1919 után bebörtönözték, a Tisza-gyilkossági perben ártatlanul halálra ítélték, majd fogolycserével a Szovjetunióba került. Később Prágában, Párizsban, végül New Yorkban élt és folytatta publicisztikai tevékenységét.

Józsi bácsi memoárjai: Diner Dénes József Fragments de memoirs politiques. *Le Monde Slave* (Párizs) 1935–1936.

Emmanuel Rádl (1873–1942) filozófus, a prágai Károly-egyetem tanára, a nemzetiségi kérdés demokratikus szellemű kutatója és politikai előharcosa. Szerepe sok tekintetben hasonló volt Jászihoz, viszonyuk is szívélyes volt, kölcsönösen támogatták egymást a nemzeti megértésért folytatott harcukban.

Rédei József: publicisa, statisztikus, a HSZ egykori munkatársa, 1919-ben emigrált, Károlyi és Jászi köréhez tartozott, későbbi sorsa ismeretlen.

194.

Garbai Sándor úrnak
New York City.

Tisztelt Barátom Uram, *1936. Június 18.*

bocsásson meg, hogy szíves soraira kissé megkésve válaszolok, de most rendkívül túl vagyok halmozva munkával.

Mint már élőszóval mondottam, az aktív amerikai politikában résztvenni nem kívánok, mivel a múltban több ízben tapasztaltam, hogy sokkal távolabb lakom a magyar eseményektől és sokkal kevesebb a szabad időm, semhogy a saját álláspontomnak érvényt tudnék szerezni s így minduntalan csalódásoknak volnék kitéve. *A távollevőnek soha sincs igaza:* ez a régi mondás a politikában kétszeresen igaz.

A mit az ügy javára tehetek, az csak annyi hogy személyes véleményemet őszintén kifejezem, valahányszor erre alkalmam van. Ezt teszem most az Ön szíves felhívására is.

Legutolsó beszélgetésünkből azt a benyomást merítettem, hogy az alapvető kérdésekben, a magyarországi problemákat illetőleg teljesen egyetértek Önnel, feltéve, hogy helyesen interpretáltam az Ön álláspontját.

A fő dolgokat, ugyanis, én a következőkép látom:

1. A magyar földmíves nép teljes gazdasági, politikai és kulturális felszabadítása nélkül nincs magyar jövő. Ez csakis egy radikális földbirtokpolitika útján érhető el, mely a nagybirtokot végleg és teljesen kiküszöböli és a földnélküli mezőgazdasági munkásokat és a kisparasztokat erőteljes és életképes, de nem rájuk erőszakolt, hanem érdekeiknek és hajlandóságaiknak megfelelő szövetkezetekbe tömöríti, kapcsolatban egy korszerű mezőgazdasági szakoktatással.

2. Az ipari szociális politikában az elmaradt és legyengült Magyarország kezdeményező nem lehet, de követnie kell a leghaladottabb intézményeket, melyeket e téren, nála fejlettebb népek kipróbáltak és eredményesen alkalmaztak.

3. A külpolitikában a nyugati demokráciákkal és a Szovjetunióval kell együtthaladnia a fasista rendszerekkel szemben a béke

fenntartására, ha lehet; a nyugati demokráciák és a Szovjetunió megvédelmezésére, ha kell.

4. Ez idő szerint ellenzek minden revíziós agitációt, mivel az csak a mai magyar oligarchiát erősítheti, anélkül, hogy az országon bármit is segíthetne. Határkiigazításokról addig nem lehet szó, míg a magyar dolgozó társadalom szóhoz nem jut. A ma folyó agitáció egyesegyedül arra jó, hogy a figyelmet odahaza és a külföldön a magyar nép égető bajairól elterelje és a fasizmusok háborúra való felkészülését elősegítse.

5. Változatlanul azt hiszem, hogy a jövő Magyarországa csak a legszélesebb demokratikus alapon építhető fel. Emez átalakulás keresztülvitelének módozatait persze előre meghatározni nem lehet. Megtörténhetik, hogy átmenetileg egy forradalmi diktatúrára volna szükség, de csak azért, hogy a nagybirtok expropriálása és a közigazgatás kicserélése a lehető leggyorsabban végrehajtassék. Ennek keresztülvitele után minden diktatúra csak a nép ellen irányulhatna.

6. Képtelenségnek, erkölcsileg rossznak és gyakorlatilag esélytelennek tartok minden politikát, mely a dolgozó parasztság ellen irányulna. Mindkét magyar forradalom egy ilyen esztelen politikán bukott meg. A magyar parasztság óriási többsége egy korszerű földbirtok és munkáspolitikának könnyen megnyerhető.

7. Mondanom sem kell, hogy az emberi és szabadságjogokat a legmesszebbmenőleg biztosítandóknak tartom. Nélkülök emberhez méltó életet nem tudok elképzelni.

További részletekbe menni nem volna értelme, hisz nem kormányzati programról van itt szó, hanem általános alapelvekről, melyeknek alapján egy becsületes egységfrontot létesíteni lehetne. De az egésznek csak akkor volna jelentősége, ha e front minden csoportja és árnyalata utógondolatok és becsapási szándékok nélkül menne a közös küzdelembe. Politikai harc egyéni tisztesség nélkül mitsem ér.

Munkájához sikert és erőt kívánva, melegen üdvözli régi tisztelő hive

Jászi Oszkár

E levelet nem a sajtó számára írtam, de azoknak a barátainak, akik netán érdeklődnek véleményem iránt megmutathatja.

195.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém! *Oberlin, 1936. VI. 27.*

Június 5. szíves leveledet köszönöm. Közben elolvastam Ignotus elleni polémiádat, mely nagyon erős és hatásos, de egyben kegyetlen is. Fájt látni, hogy ez a kitűnő és nagyon érdemes ember élete alkonyán még azoknak a rokonszenvét is elvesztette, akikhez legközelebb érzi magát, és ha én írom meg ezt a cikket, bizonyára nem éleztem volna ennyire ki gyöngeségeit és megtántorodásait. De ez nem jelenti azt, hogy az én cikkem jobb és megfelelőbb lett volna. Ellenkezőleg: Te a Te korodban és helyzetedben nem írhattál másként, hisz az Ignotus hangja az imperialista nacionalista kórusból különösen bántóan és provokálóan hangzott ki. Neked kötelességed volt a harcot elsősorban vele felvenni, és ezt fényes publicisztikai készségekkel, úgy szellemileg, mint erkölcsileg ragyogó fegyverekkel hajtottad végre. Minden lényeges ponton egyet értek Veled.

De van valami, amit a békebarátok nem látnak, s amit Ignotus félig lát, de nem megfelelően hangsúlyozott ki: amíg nem lesz egy nemzetközi orgánumunk, mely a szükséges reformokat és változásokat végre tudja hajtani humánusabb és tisztességesebb eszközökkel; addig nem fogjuk tudni az imperializmus rabló módszereit kiküszöbölni. Egy igazi dinamikus internacionalizmus eszméjével ellenkezik, hogy minden elmaradt nép vagy nemzetiség vagy faj korlátlan szuverenitását hirdessük ama terület felett, melyet véletlenül birtokol. S bár az amerikai indiánok primitív, de tiszteletreméltó kultúrájának a kiirtása erkölcsileg nem védhető ki: az emberiség jövője szempontjából nélkülözhetetlen volt az Egyesült Államok demokráciájának a kialakulása. Az európai imperializmus itt a világtörténelem egyik legnagyobb tényét hajtotta végre (persze jórészt akarata ellenére), és nem volt organum, sőt ma sincs organum, mely ezt a művet kevesebb áldozattal és több tisztességgel tudta volna végrehajtani.

Itt van a *List der Idee* egyik esete, melynek alapvető jelentőségét Hegel hatalmasan hangsúlyozta ki. Persze, a Mussolini esete nem

mérhető össze az amerikai példával, s így Ignotus védelme gyenge alapon áll: viszont a közkeletű pacifizmusnak egyik legnagyobb hibája, hogy az imperializmust egy pár olcsó frázissal intézi el s így homályos fogalma sincs róla, hogy az hogyan helyettesíttessék a fejlődés magasabb fokán. (Mondanom sem kell, hogy a mandate system megoldása egyelőre épp oly szemtelen hypokrízis, mint a nemzeti kisebbségeknek szerződési védelme.)

A jövőt illetőleg még halk optimizmusodat sem vagyok képes osztani. Nem látom, hogy a mai ligából valami komoly pacifizmus állhatna elő. Úgy a polgári, mint a szoci és bolsi kormányok csak játszanak vele. Mindegyik csak a maga *gaz* kis szuverenitására gondol.

A *Századunk* fejlődése nagyon örvendetes. Mindig sok értékes dolgot találok benne. (Legutóbb a Róbert és a Rusztem cikkeit.) A főbaj (és ez nem a Ti hibátok, hanem a koré) hogy a fasizmus és a bolsevizmus örvénye között nem vagyunk képesek a hajónak új irányt adni. Nem elég csak a demokráciát emlegetni és bölcs pofával mondogatni (mint a II. Internacionale teszi), hogy csak lassan és fokozatosan kell haladni a bolsi végcél felé! Ennek az ideológiának teljes csődjét és impotenciáját a Mannheim könyve legvilágosabban bizonyítja, rengeteg tudása és elpocsékolt finomelméjüsége dacára.

Ennek a helyzetnek a veszélyeit itt Amerikában legjobban látom. A legjobb elmék és a tömegek egyaránt irtóznak úgy a kapitalizmustól, mint a bolsevizmustól, de minden lépés „előre" a Planwirtschaft diktatúrája felé halad. Egy szabad, kooperatív, antietatisztikus szocializmus doktrínája kidolgozatlan. Oppenheimer elöregedett, s formuláin nyargal irtózatosan leegyszerűsítve a tényeket. A georgeisták vagy elárulták az ügyet, vagy ugyancsak régi dogmáikat ismétlik. Pedig a jobb fiatalság szomjúhozva vár egy új szintézisre.

Éjjel van és beteg van a házban, tehát írásban folytatom, nehogy a kopogás zavarja.

Pár nap előtt befejeztük a Peace Institute-ot, melynek hallgatósága 15 egyetemről és collegeből jött. Főtörekvésem az volt, hogy az ostoba ligista formulákat diszkreditáljam és kimutassam, hogy a *status quo* alapján nem lehet békét csinálni.

Most a nyári szemeszterben tanítok, hogy végre rendbehozzam a budgetünket. Augusztusban majd elmegyünk valahova pihenni.

Remélem, hogy kislányod azóta teljesen meggyógyult, s hogy el fogtok jutni Körtvélyesre. Szeretném hallani benyomásaidat fiamról. Én úgy látom, hogy Andris sokat fejlődött az előnyére. Gyuri nehéz problémák előtt áll. Laski professzor azt szeretné, ha bepillantást nyerne az állami adminisztrációba, különösen az amerikai kísérletekbe.

Ha van időd, írj gyakrabban. Nagyon jól esik problémáitokról hallani.

Ki tudja, fogunk-e még valaha élő szóval elbeszélgetni róluk?

E pillanatban hallottuk Rooseveltet a rádión, amint a jelölést elfogadta. Módszereiben nem hiszek, de mint ember magnetikus hatású.

Isten veled Imrém. Szeretettel ölel

Oszkár

Feleségednek kézcsók, kis lányodnak üdvözlet.

Ignotus elleni polémiád: Ignotus cikket írt a *Magyar Hírlap*-ban – Mussolini abesszíniai agresszióját részben mentegetve. Ezzel polemizált Csécsy *Legyőzöttek és meggyőzöttek* c. írásában (*Századunk* 1936. 162–168.).

List der Idee: Az eszme csele (Hegel).

mai liga: Népszövetség

Mannheim könyve: Mannheim, Karl: *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* (Ember és társadalom az átalakulás korszakában), Leiden, 1935.

196.

Csécsy Imréhez

Martha's Vineyard Island, Mass.
1936. VIII. 20.

Kedves Imrém!

Július 30. leveledet itt kaptam meg, egy csendes gyönyörű szigeten, hol egy pár hetet töltöttem, meglehetősen kimerülve az erős nyári munka után. Recha ez idő alatt New Mexicóban volt, részint reumatikus bántalmak miatt, részint, hogy az indián kultúrát és művészetet, mely őt mindig nagyon érdekelte, közelebbről megismer-

je. (Mellesleg megjegyezve, Recha hál'Istennek nem volt beteg; amit a levelemben hevenyészetten felemlítettem, az háziuramra vonatkozott, aki szegény épp akkor utolsó útjára készült földszinti lakásában.)

Az új *Századunk* szám kitűnő, és Ignotus polemiád továbbra is meggyőző és erőteljes. Persze továbbra is jobb szerettem volna a személyes vonatkozások háttérbe szorítását. Ez a sok első személy olykor Hatvanyszerűen hat, bár elismerem, hogy Ignotus egy-egy kiszólása irritálhatott. Kolnai cikke érdekes, de mód felett túlbecsüli Karl Krausot. Én utolsó bécsi tartózkodásom alkalmával egy estét töltöttem vele, s ez a beszélgetés teljesen megerősített régi véleményemben, hogy Krausban nem volt mélység, vagy egy igazán fölényes erkölcsi erő. Ahogyan behódolt Dollfusséknak, igazán pitoyable volt. Chestertonnal nem is lehet összemérni.

Ad Hegel. Itt bedöntött ajtókat döntsz be újra, amikor az erkölcsi szempont fölényét vitatod a kauzálissal szemben. Maga az a tény, hogy veled tartok és nem Ignotussal, elegendően mutatja, hogy felfogásunk közös. Olykor törvényszerűségek ellen is (ha vannak ilyenek) kötelességünk küzdeni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mint rossz papok csak erkölcsi igazságokat hirdessünk, anélkül, hogy megoldásokat ajánlanánk a problémákra, melyekből (részben) erkölcsi dilemmáink következnek. Az imperializmussal nem lehet egyszerűen felhagyni egy szép népszövetségi dikcióval: csináljuk meg fiúk holnapra a világállamot!, hanem azt valamivel helyettesíteni kell, mely *nélkülözhetetlen* funkcióit becsületesen és az erőszak minimumával helyettesíti. Itt újra az erőszak problémájánál tartunk. Egy minden erőszakot kizáró pacifizmust naiv álmodozásnak tartok, mely csak arra jó, hogy az erkölcstelen buta erőszak békói erősödjenek.

Ad szuverenitás. Persze éppoly kevéssé ismerem el a zulukafferek, mint a brittek abszolút szuverenitását. A világállam csakugyan a végső cél, mely puszta rábeszéléssel nem valósítható meg. Te a Népszövetség tekintetében osztani látszol a nyugati polgári ideológiát. Én egy megbukott intézménynek tartom, mely többet árt, mint használ hazug hipokrita szavalataival.

Mindezek kifejtésére egy levél túl szűk. De ezekről a dolgokról

nem ötletszerűen beszélek, hanem ezekről évek óta tanítok és gondolkodom.

Bizony jó lenne újra egy eszmecsere közöttünk, de Isten tudja, lesz-e még ebben részünk. Nem látom, hogy az európai felfordulás hogyan volna elkerülhető?

A spanyol események nagyon izgatnak. Óriási eszmei és gyakorlati jelentőséget tulajdonítok ezeknek a dolgoknak. Félek, hogy ott is kialakul a fasiszta állam, főleg azért, mivel az európai fasizmusok sokkal aktívabbak és bátrabbak, mint a demokráciák. Franciaország alighanem tűrni fogja, hogy a hátában egy német–olasz fasiszta gyarmat alakuljon ki. Egy demokrácia, mely nem mer vagy nem tud kellő időben erőszakot alkalmazni, elveszett.

Nyugtalanít, amit Máliról írtál. Nekem is úgy látszik, hogy egy növekedő krízis állapotában van, s nagyon fáj, hogy a messzeségből nem lehetek a segítségére. Az ő helyzete egyben fiaim elhelyezkedési problémáit is nagyban megnehezíti. A magyar patriotizmus és Körtvélyes, mely a Máli szintézise, zavarja a jövő lehetőségeinek realista mérlegelését.

Az orosz „demokrácia" beharangozásával egyidejűleg jött a Trockisták feletti rémtörvényszék. És a baloldali trottlik el fogják hinni, hogy Trockij a Hitler titkos rendőrségével szövetkezett!!

Hogy fiaim nem közeledtek gyakrabban Hozzád, ez bizonyára nem idegenkedés jele, hanem tér és időbeli távolságoknak szinte logikus következménye.

Írj Imrém gyakrabban. Mindig öröm számomra a leveled. Itt a szigeten jól összeszedtem magamat. A természet varázsa még mindig boldoggá tud tenni s hacsak órákra is, képes a realitások nyomása alól felszabadítani.

Miért nem kérsz cikket Polányi Mihálytól. Orosz analízise a legmélyebb és legbecsületesebb kísérlet volt az orosz kísérlet felmérésére, s talán mint első mutatott rá arra, hogy mi annak igazi erőforrása.

Feleséged kezét csókolva és kis lányodat üdvözölve, Téged ölel

Oszkár

Igaz, jó volna Menczer Bélától cikket kérni a Négusról. Ő minden rá vonatkozó dolgot elolvasott és nagy tisztelője a császárnak. Reflektálhatna Ignotus állításaira.

Címe 28–29 Cortwright Gardens,
London, W. C. I.
(De lehet, hogy ez a cím már elavult.)

Ignotus polémiád: Ignotus *Baloldali eset* és *Sommázat* c. cikkeiben válaszolt Csécsynek (Magyar Hirlap, 1936. június 21. és július 12.). Csécsy viszontválasza: *Vesztett ügy védelmében.* (Századunk, 1936. 285–292.)

Kolnai cikke: A józan ész mágusai: Karl Kraus és Gilbert Keith Chesterton. Századunk, 1936. 233–255.

Kraus: Karl Kraus (1874–1936): osztrák publicista, író és kritikus.

Spanyol események: utalás a spanyol polgárháborúra.

Polányi orosz analízise: Polányi Mihály: *Az orosz forradalom tanulságai.* Századunk, 1937. 160–170.

197.

Polányi Mihályhoz

Martha's Vineyard Island, Mass.
1936. August 22.

Kedves Barátom,

már rég tervezem ezt a levelet, de sosem jutottam hozzá. Az amerikai tudományos „üzem" nagyon kimerítő, különösen más ritmushoz szokott gyökértelen emberek számára. De most ezen a csendes szigeten, a hova pihenni jöttem egy pár hétre (Recha ez alatt az idő alatt New Mexicóban volt, részben neuralgikus bántalmak miatt, részben pedig, mivel régi hobbyja az indián kultúra és művészet) inkább jutok hozzá a régi barátokkal érintkezésbe jutni s egyegy problémát velük megbeszélni.

Amit Neked már rég mondani akarok a következő: Egyre erősbödik bennem az érzés, hogy az orosz probléma körül még mindig teljes a sötétség a bal- és jobboldali propaganda és ferdítések áradatában. Már pedig alig van fontosabb feladat, mint hogy tisztán lássuk, hogy hova vezet ez a hallatlan kísérlet, mely több életet oltott ki és több egyéni tragédiát okozott, mint bármely más törté-

nelmi tömegmozgalom. Igen nagy emberi érdek, hogy tisztán lássuk, hogy mit kapunk a szörnyű áldozatok ellenértékéül.

Nos, az az érzésem, hogy senki nem ásott oly mélyre ebben a dologban, mint Te, hogy a Te tiszta fogalmakhoz szokott gondolkodásod és a politika által meg nem zavart emberségességed megértette a Szovjet állam sikereinek igazi okát, mely maradandó lesz talán akkor is, ha gazdasági szerkezete mindvégig inferioris maradna a kapitalistával szemben. Egy magasabb lelki és morális síkon dolgozik, akkor is, ha sok tekintetben messze alul is marad a legjobb burzsoa moralitáson. Amit elért, talán inkább illúzió, mint realitás, de egy az emberi lelket tovább vivő illúzió.

Nehány barátomnak és ismerősömnek megmutattam essaydet; valamennyi osztotta véleményemet és úgy érezte, hogy tisztábban tudnak nézni ezekben a dolgokban. Professor Knight, egyik vezető gazdaságtörténész és bölcselő nagy elismeréssel nyilatkozott egy barátom előtt munkádról, melyet hozzá juttattam. Ennek dacára félek, hogy tanulmányodnak nem lesz meg a megérdemelt és óhajtandó sikere. Egy oly korszakban élünk, melyben csak vastag könyvek hatnak, tele spékelve statisztikával és idézetekkel. Undorító, de így van. A Webbek stílusában kell dolgozni, hogy valaki elismerést, vagy legalább is kritikát nyerjen. Azt hiszem, hogy Neked nem okozna túl nagy fáradságot, ha essaydet könyvvé bővítenéd ki, az újabb fejlemények feldolgozásával és a szovjet-irodalomnak kritikájával.

Igen nagy szolgálatot tennél ezzel minden gondolkodó és tisztességes embernek, ha kiragadnád ezt a végzetesen fontos témát propagandisták és minden hatalomnak hízelgő zsurnalisták kezéből és leraknád az alapokat, melyeken tovább építeni lehet,

Mert rettenetesen válságos időknek nézünk elébe. Pesszimizmusom napról napra növekszik az európai dolgokkal szemben és az új világháborút kikerülhetetlennek tartom. Az európai vérmérgezés már sokkal inkább előrehaladt. A fascista infekció virulenciája még nem érte el tetőpontját, míg a demokratikus pacifista államok egyre gyávábbak és megalkuvók. A Népszövetség puszta hipokrízisben merült el. Minden amerikai törekvés közös célja Amerika neutralitását megőrizni az európai pestissel szemben, melyet itt mindenki feltartózhatatlannak tart; ámde alig hiszem, hogy Ame-

rika semleges maradhasson egy világégéssel szemben. Úgy ökonómiailag, mint moraliter ez ki van zárva.

Ebben az egyre dagadó véres khaoszban az orosz kérdőjel nem kis faktor, a Szovjet neo-pacifizmusa dacára. A Trotzkysták feletti vértörvényszék mindennél jobban mutatja, hogy belső problémáikat sem voltak képesek megoldani. S a spanyol nép heroikus küzdelme, félek, nem fogja megakadályozni egy új fasiszta rendszer kialakulását Nyugat-Európában és az impotens francia pacifizmus tűrni fogja, hogy a hátában egy olasz–német fasiszta kolónia alakuljon ki. Most igazán mindenkinek hozzá kellene járulnia a helyzet szellemi és morális tisztázásához és én úgy látom, hogy senkinek a kontribúciója nem lehet fontosabb, mint a Tied.

Persze ezek a problémák egyéni problémáink is. Gyermekeink problémái. És itt a déracináltak helyzete még sokkal tragikusabb, mint azoké, a kik a honi földben maradhattak.

Nagyon szeretném tudni, hogy hogyan gondolkozol a felvetett problémákról.

Abban a reményben, hogy jól vagytok és a szokott eredményességgel dolgozol, melegen üdvözöl régi igaz híved

Jászi Oszkár

Hálás volnék, ha angol tanulmányodból még néhány példányt küldenél.

Tovább szeretném Amerikában terjeszteni.

megmutattam essaydet: valószínűleg „USSR Economics – Fundamental Data, System, and Spirit" (1935). Polányi hasonló tárgyú előadást tartott a manchesteri Historical Society-ban, ennek szövege magyarul is megjelent: Az orosz forradalom tanulságai. Századunk, 1937. 160–170.

Webbék: Beatrice és Sidney Webb, az egyébként mérsékelt irányzatú szocialisták lelkes és nagy feltűnést keltett beszámolót írtak a Szovjetunióban tett útjukról.

198.

Halasi Bélához

Kedves Bélám, *Oberlin, 1936. September 10.*

most veszem szíves soraidat és azonnal válaszolok rájuk, mivel leveled nagyon a szívembe vág. Fáj, hogy komolyabban beteg voltál és hogy múlt levelem akaratom ellenére Téged megbántott. Annál jobban méltányolom, hogy ennek dacára Te azonnal válaszoltál és a vitát oly nemes hangon és emelkedett érzülettel folytattad.

Mindenek előtt arra kérlek, hogy ápold és kúráld ki Magadat alaposan. Hacsak egy-egy kártyán is gyakorta értesíts hogylétedről (talán Annuska lesz kegyes ezt megtenni, ha Téged fáraszt) míg egészséged újra normális lesz.

Ami vitánkat illeti, általánosságban csak annyit, hogy én nem támadtalak, hanem defenzívában voltam, minthogy azt imputáltad nekem, hogy én a fascizmust támogattam a F. M. kritikával. Erre mondtam, hogy írásomat csak pártemberek érthetik ennyire félre, a kiknek taktikai helyzeti előnyök fontosabbak, mint az igazság keresése. De eszem ágában sem volt Tégedet gyávasággal vádolni és a német szociáldemokrácia elleni kritikám már azért sem vonatkozhatott Reád, mivel Te abban a mozgalomban aktív politikai szerepet nem játszottál. Jelen leveledben is megismétled azt a vádadat, hogy a fascizmussal szemben elnéző vagyok, vagy hogy idealista-heroikus frazeológiája megtéveszt. Ezzel szemben bátran mondhatom, hogy nem írtam soha cikket, vagy mondottam valamit ebben a tárgyban, *a miből a fascizmus iránti utálatom ne lett volna evidens* mindenki számára, a kinek az igazság keresése fontosabb, mint megbukott taktikai pozíciók védelmezése.

A mi most már vitánk részleteit illeti, azt nem lehet egy levélben elintézni, sőt talán levelekben sem. Egy egész könyv kellene hozzá, melyet valószínűleg sosem leszek képes megírni. A napi munka túl sok energiámhoz és koromhoz mérten s e mellett a közeledő katasztrófa árnyai éjjel-nappal (ez nem frázis!) fojtogatnak! Többnyire nagyon rossz lelki állapotban vagyok s légy róla meggyőződve, hogy magammal szemben sokkal szigorúbb vagyok, mint akár ellenségeimmel, akár barátaimmal szemben. Ezekkel együtt fogok „elkárhozni".

Arra kell szorítkoznom tehát, hogy nehány Általad felvetett pontra röviden reflektáljak:

1. Örömmel konstatálom világnézeti alapjaink közösségét, mely a politikára is kiterjed annyiban, a mennyiben a Fascizmust én is az *Urböse*-nek tekintem és a List der Idee nekem is egy nélkülözhetlen kategóriám.

2. Valóban „naiv" sőt ostoba volnék, ha minden taktikát, technikát és kompromisszumot elítélnék. Ellenkezőleg, én, mint liberális szocialista a kompromisszumot alkotó politikának tartom. Nyilvávaló: vagy képesek vagyunk kompromisszumokra, vagy csak az egymás legyilkolása következhetik. Harmadik lehetőség nincs. Ez az oka, hogy a marxi tan *elkerülhetetlenül* vérfürdőhöz vezet, mivel az új Messiás, a világot megváltó szent ipari proletariátus a társadalom minden más elemét, melynek más a koncepciója és mások az életértékei, meg akarja semmisíteni. Marxi politikát másképpen, mint orosz bolsevista eszközökkel űzni nem lehet. Aki a marxi koncepciót osztja, annak legyen elegendő bátorsága arra, hogy beismerje, hogy a társadalom másik felét (nemcsak a kapitalizmust, hanem a parasztságot, a munkájából élő kispolgárságot, minden nem kommunista gondolkodó szellemi munkást) megsemmisíteni akarja. *Száz percentes tervgazdaság* (kommunista szocializmus) *száz percentes állami beavatkozást és militarizmust jelent, minden szellemi és lelki szabadság kiirtását.* A Trotzkysták falhoz állítása nem egy aberráció, hanem a marxi rendszer kikerülhetlen logikája. A nyugati struktúrájú II. Internacionale ettől a szörnyűségtől visszaborzad, de nincs elegendő bátorsága tömegeit megtanítani arra, hogy az orthodox tan kikerülhetetlenül a harmadik (az ázsiai) internacionaléhoz vezet. Ha olykor helyesen cselekszik is, kompromisszumai erkölcstelenek, mivel mindig arcul köpi azt a dogmát, melyet folyton tanít. Nincs bátorsága egy új ideológiát teremteni.

Szóval nem kevesebb, de több kompromisszumot és „technikát" akarok, de olyant, mely nem tagadja meg az Eszmét. A Deák Ferenc egy tételének némi variálásával azt mondanám: „Mindent szabad kockára tenni az Eszméért, csak magát az Eszmét nem." Egy párt, mely minduntalan oly kompromisszumokat köt, melyek alapvető tételeivel ellentétben állnak, prostituálja magát. Ha valaki

marxista, legyen bolsevik. Ha nem tud bolsevik lenni, nyíltan revideálja alapvető eszméit! Verni a mellét, hogy ő marxista, de szüntelenül ellenkezőleg cselekedni, ez megbosszulja magát... Revideálni az eszméket, ehhez csakugyan, mint helyesen mondod, egy új próféta kellene, de ha ez a próféta nem jön el, pár évtized múlva romhalmaz lesz Európa. A fascizmus, nem kis részben, a marxizmus szülötte.

3. Hasonló félreértés, hogy én az osztályharctól borzadok. Nem. Van egy jogosult és elkerülhetlen fajtája is az osztályharcnak. Amit gyűlölök: az a tudatos bestialitással vitt osztályharc. A l'art pour l'art osztályharc. Az osztály gyűlölet glorifikálása, pedig az még a nemzeti gyűlölködésnél is egoistább és alacsonyabb rendű.

4. Elismerem a német szociáldemokrácia bizonyos értékeit, de ezek nem a vezérek, hanem az alapjában vallásos tömegek tradicionális értékei voltak. *Dacára* vezéreiknek és professzoraiknak.

5. Az osztrák szocializmusra, minden hibája dacára, mindig tisztelettel néztem és nézek. Baja megint a marxizmus orthodoxiája volt, párosulva egy alacsony bonc szellemmel. De azért az osztrák szocializmus *legjobb* vezérei messze felette álltak Karl Krausnak. Én is megírtam úgy Csécsynek, mint Vámbérynak, hogy Kolnai Kraust kritikátlanul túlbecsüli, úgy szellemi, mint morális téren. Utolsó szereplése előttem is undorító volt. A megriadt bocher, a ki behódol a fascizmusnak. Utolsó bécsi tartózkodásom alatt egy egész estét töltöttem vele és teljes dezillúzióval távoztam tőle. Filozófiáját sekélynek, politikáját szűklátókörűnek, egyéniségét felfújtnak találtam. Ezt nyomban el is mondottam Kolnainak, a kivel véletlenül még ugyanazon éjszaka találkoztam. Ezt különben Kolnai is elismerni látszik, a mikor sajnálkozik azon, hogy Kraus nem ment a prágai emigrációba. Mikor tehát Kolnait idéztem, csak filozófiai tételét helyeseltem, nem pedig értékítéleteit az osztrák párttal szemben.

Talán mára ennyi elég. Ezek a megjegyzések ugyan nem adnak teljes képet a közöttünk fenforgó ellentétekről, de legalább megjelölik nagyjában a meg nem értés forrásait,

Újra köszönöm, hogy igyekeztél igazságos lenni, bár nagyon túlbecsülöd szerepemet és egyéniségemet, ellenben félreérted kiindulási pontjaimat s mint Rónai mint a szavak Don Quichottejét

tüntetsz fel, a ki nem tudja, hogy voltakép hol vannak komoly ellenségei és barátjai.

Be kár, kedves Bélám, hogy problemáinkat nem beszélhetjük át élő szóval. Akkor bizton jobban megértenénk egymást. Pedig nem is mondhatom, hogy mily fontos a számomra a véleményed és mily nagy érték életemben a rokonszenved. S vajon ki tudja, hogy a világháború előtt még viszontláthatom-e Európát? A kép egyre sötétebb és a Zoltán francia reményei már is megbuktak.

Ismét kérlek, hogy vigyázz Magadra és ápold Magadat.

Fiaim már a tengeren vannak. Nehezen várom őket. Gyuri tulajdonképpen most kerül be az életbe, a mikor először kell egy „job" után néznie. Andris még mindig az álmodó gyermek és költő.

Annuska kezét csókolva, Téged régi, változatlan barátsággal ölel

Jászi Oszkár

Recha meleg baráti üdvözleteit küldi.

F. M. kritika: Jászi recenziója René Fülöp–Miller: Leaders, Dreamers and Rebels, New York 1935. c. könyvéről a Journal of Social Philosophy 1936. áprilisi számában jelent meg.

Urbőse: az ős-gonosz

List der Idee: az eszme csele (Hegel)

Karl Kraus (1874–1936) osztrák író és publicista, a Der Fackel szerkesztője, pacifista.

Kolnai Aurél (1900–1973) filozófus, ifjan Jászi híveként és a Huszadik Század cikkírójaként kezdte pályáját. 1919-től emigrációban élt Bécsben, Párizsban, a kanadai Quebecben, végül Londonban.

199.

Menczer Bélához

Kedves Béla Öcsém! *Oberlin, 1936. november 15.*

Nagy érdeklődéssel olvastam okt. 18. leveledet. Mindenekelőtt jó tanácsaidat nyugtázom. Teljesen igazad van a heroikus attitude védelmében. De ez, sajnos, nem elhatározás dolga, hanem sokban a körülmények, a múlt és az egészségi állapot terméke. Magyar emigrált sorsa más sors, mint az olaszé vagy az egykori franciáé.

Nekünk nincsenek gyökereink otthon, „múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény". Masaryk egy nagy történelmi konjunktúra végrehajtója volt. Hugóhoz és Crocehoz sok század Franciaországa és Olaszországa beszél. Minket csak letört forradalmak és elvetélt remények inspirálhatnak. Nekünk igazán internacionálisaknak kell lennünk, hogy egyáltalán élni tudhassunk. S ez az, amit tenni megkísérlek. A Roosevelt választás a demokrácia egy nagy erőpróbája volt. S ha a spanyol népuralom megmarad, nincs okunk kétségbe esni . . . Sajnos, itt is nagyon pesszimistán látok. A nyugati demokráciák szégyenletes szerepe kevés reményt hagy hátra . . . Isten adja, hogy rossz próféta legyek.

Amit Ignotusról írsz, sokban igaz. De én nem védtem ethiópiai szerepét, csak enyhítő körülményeket kerestem a számára. Ezek érveid után is fennforognak, ha annyi elnézésre vagy hajlandó, mint a K. Kraus esetében, vagy a Redlich esetében, aki kevéssel halála előtt egy alig megbocsátható cikket írt Ausztriáról a Foreign Affairsbe. (Nyilván, hogy a mai hatalmasakkal ne rontsa el a dolgot.)

Történelmi távlataid, úgy látom, helyesek, és a bekövetkezendő ázsiai forradalmak fogják tovább vinni a világtörténelmet. Az arab dolgokra való specializálódásod egy nagy szerepre fog képesíteni.

Remélem, hogy azóta egészséged rendbe jött. Gyuri néhány hetet nálam töltött. Sokat beszéltünk Rólad. Ő most Washingtonban van. Szeretne post-graduate munkája előtt egy kis betekintést szerezni a gyakorlati életbe.

Írj továbbra is, Bélám. Jól esik látni szép és bátor munkádat. A te generációd életritmusában még az enyim folytatója. Az ezután következő már idegen utakon jár, ha tán ugyanazon célok felé is.

Ölel és minden jót kíván öreg bátyád *Oszkár*

200.

Braun Róberthez

Kedves Róbertem! *1936. XII. 1.*

Nagy örömmel vettem tudomásul, hogy egészséged újra jó. Csak vigyázz Magadra és ne túlozzad a munkát. Annak is nagyon örültem, hogy Éva elkezdte külföldi tanulmányútját. A francia és az angol nyelv elsajátítása roppant fontos lehet az életében.

Kérlek küldd el neki a csatolt dollárkákat karácsonyi ajándékul, legjobb kívánságaimmal együtt. Remélem, hogy ezt az összeget féléves tanulmánya idejére havonta elküldhetem. Jól tudom, hogy ez a hozzájárulás az aránylag nagy budgethez nem sokat jelent. De nekem jól esnék a tudat, hogy valami csekéllyel jövőjéhez hozzájárulhattam. Remélem, hogy ezt az elégtételt nem fogod tőlem megtagadni, annál kevésbé, mivel most megcsonkított fizetéseinket újra helyreállították, s így kissé szabadabban mozoghatok, ha valami váratlan nem jön közbe.

Polányit tökéletesen félreérted, mikor őt „pártembernek" nevezed. Micsoda párthoz tartoznék? Legfeljebb a bátor, igazságot kereső emberek pártjához. Amit írt, a saját érdekei ellen írta, minthogy közeli rokonai Oroszországban élnek. Mint hallom, Mauzi le is tagadja a vele való rokonságot, mióta kritikája, mely éppen *nem* szovjetellenes kritika, megjelent. Ő lett volna a legboldogabb ember a világon, ha Oroszországban igazi megváltást tapasztalhatott volna. De ő nem egy kollektivista masina, mint Lord Webb, hanem egy zseniális természettudós és keresztény moralista.

De ez a meggyőződésem nem jelenti azt, hogy eltérnék Tőled abban, hogy ha *muszáj* választani a kettő között, akkor a kommunizmus kisebb szerencsétlenség és több jó lehetőség forrása, mint a fasizmus. *Feltétlenül az elsőt választanám,* ha csakugyan majd a vak dialektika fogná eldönteni a dolgokat. De tenném ezt, nem mint becsapottja egy szemérmetlen propagandának, hanem, mint valaki, aki tisztában van vele, hogy most szörnyűségek és aljasságok fognak következni. De míg a Fasizmus a végleges pokol, lehet, hogy a Bolsevizmus csak purgatóriuma lesz egy korrumpált társadalomnak.

Ha hozzájutsz az *Atlantic Monthly*-hez, ajánlom figyelmedbe a Walter Lippman cikksorozatát, mely nagyszerű kritikája minden lehető fasizmusnak és kommunizmusnak. Talán nem sok újat mond és sokat nem is vesz észre, de kitűnően szegezi le az elválasztó vonalakat.

Roosevelt megválasztása valóban az egyetlen reményt adó esemény a világon még annak is, aki a New Dealtől nem volt elragadtatva. Sokan egész felfrissültünk a hatása alatt!

Gyuri jelenleg Washingtonban van. Eddig nem ért el semmit, mivel minden jobhoz ma már állami alkalmazásban vagy doktorátus, vagy államvizsga kell. De némi sanszai még mindig vannak.

Ha elküldhetnéd a múltkor fel nem használt pénzen Babits európai irodalomtörténetének *propaganda* kiadását (5 P.), igen lekötelezne. Szép Karácsonyt és boldog új évet kíván Mindnyájatoknak Recha és Andris nevében is szerető barátod:

Oszkár

Éva: Braun Róbert leánya, a magyar munkásmozgalom mártírja.
Polányi: Polányi Mihály
Mauzi: Strikkerné, Polányi Laura

201.

Mannheim Károlyhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *1936. XII. 19.*

Ma van a karácsonyi szünidő kezdete, és én sietek ígéretemet beváltani s érdemében válaszolni november 8. kedves levelére. Az utóbbi években még fokozódott velem született pesszimizmusom, és hallgatását arra magyaráztam, hogy Ön talán megneheztelt könyvismertetésemért, s a kritikai sorok mellett nem érezte ki azt a mély megbecsülést, mellyel munkája iránt vagyok. Boldogan vettem tehát tudomásul, hogy ez nem így volt, s hogy Ön helyesen állapította meg bírálatom igazi értelmét.

Mindenesetre érdekes és nekem fontos probléma, hogy mi okozza a közöttünk levő eltéréseket, holott, mint Ön helyesen mondja,

mindketten ugyanabban az erkölcsi talajban gyökerezünk, s hogy Ön is meg tudta őrizni függetlenségét az extrém materialista dialektika csalogatásaival szemben. Mi okozza tehát az eltéréseket? Én főleg három körülményben látom azoknak okát:

1. Helyzeti beállítottságunk nagyon eltérő volt. Ön mindig megmaradt par excellence elméleti embernek; én túlnyomóan a Tett irányában voltam beállítva. Hosszú és keserves tapasztalatok alapján nem tudok hinni az ön pragmatista programjában, az állam százpercentes átszervezésében. Ez még a legönkényesebb diktatúra mellett is lehetetlen: annál inkább az az Ön etikai és liberális értékfeltételezései mellett.

2. Az Ön filozófiája kinullázza az egyéniséget. Mindenben szigorúan determinálja, s így a társadalmi fejlődés puszta okozatává teszi. Én a társadalmi fejlődés adottságainak nagy jelentőséget tulajdonítok, de az egyénben egy originális erőt és szabadságlehetőséget látok, mely az idők sodrával messzemenőleg szembeszállhat. Ez nyilván az Ön immanens és az én transzcendens istenségemmel van összefüggésben.

3. Egyidejűleg Ön hajlandó az emberi természetben puszta változást és alkalmazkodást látni. Én meg vagyok győződve, hogy annak egy alapvető és változatlan rétege is van, mellyel szemben semmiféle politika sem számíthat tartós sikerekre.

Talán a köztünk levő válaszfalt legjobban illusztrálja az Ön ridegen elutasító véleménye a Természetjoggal szemben, míg én egyre inkább látni vélem annak központi jelentőségét és azt hiszem, hogy az a 19. századbeli empiricizmus és naiv természettudomány csodálat, mely 2000 év legnemesebb szellemeinek gondolatvárát lerontotta, egy fatálisan kárhozatos (és egyben gondolkozásban felületes) ideológiai mozgalom volt, melyet ha feltartóztatni nem tudunk, kultúránknak vérben és piszokban kell elpusztulnia. Az utóbbi években sokat foglalkoztam ezzel a problémával és egy nagy csomó jegyzetet írtam hozzá. Egyike ez annak a két-három problémának, melyet szeretnék nagyon halálom előtt (legalább önmagamnak) végleg tisztázni. A másik az emberi természet új problematikája a behaviorista és freudista könnyelmű leegyszerűsítésekkel szemben. A harmadik annak a polgári és proletár pacifizmusnak a bírálata, mely kikerülhetetlenül végromlásba taszít.

Sajnos, egyre kisebb a reményem, hogy ezek a gondolataim torzóknál egyebek maradjanak. Valahogyan az emigrált ember válságát *egyre erősebben* érzem, az ellenséges szellemi talaj egyre bénítóbban hat (ez az egyre növekedő mechanizálás és lelketlen specializálás öl!) és az amerikai felső oktatás drillje és mindenféle technikai követelménye nagyon az idegeimre megy. S mindenek felett: a közelgő világháború és annak spanyol főpróbája gyakran veszi el lelkem nyugalmát.

Mégis nagyon hálás volnék Önnek, ha mérhetetlenül nagyobb irodalmi tudásával közölné velem azokat a legfontosabb könyveket és írásokat, melyek Önt a Természetjog végleges elvetésére birták. Nagyon szeretném ezeket az érveket áttanulmányozni.

De lehet, hogy a köztünk levő legfontosabb választó vonalat elfeledtem: *ez bizonyára a generáció különbségben keresendő.* Most, hogy elolvastam a Huizinga új könyvét *(In the Shadow of Tomorrow)* meglepetve láttam, hogy az Önnel szembeni – különben nagyon tiszteletteljes – ellenvetései mily gyakran találkoznak az én kifogásaimmal.

Tudom, hogy örülni fog neki, tehát megírom: ma táviratot kaptam Gyuritól, melyben jelenti, hogy jó állást kapott a Federal Reserve Boardnál. Erről a lehetőségről pár nap előtt, mint egy nagyon kívánatos „Haupttrefferről" emlékezett meg.

E hosszú levél végén újra boldog új évet, sok szerencsét és eredményes munkát kívánok úgy Önnek, mint kedves Feleségének.

kedves levelére: Mannheim Jászihoz írott, 1936. november 8-i leveléről van szó. A levél szövege a következő:

Mélyen tisztelt kedves kolléga Úr,
szabadna kérnem a mellékelt levelet Gyurinak továbbítani, kitől régóta semmit sem hallottam.

Szabadjon ez alkalmat felhasználnom és megköszönnöm kimerítő kritikáját könyvemről. Hibáztatása ép oly fontos volt számomra, mint dicsérete. Én oly régi tisztelője vagyok Önnek, a fiatalkori benyomásaim karakterének tisztaságáról oly mélyek, hogy minden hibáztatását apainak érzem, s mélyről érint. Ezt nem udvariasságból mondom, hanem vallomásként.

Én egy dologban látom a lényeges differenciát közöttünk. Szerintem mindketten végső gyökerünkben „bal liberálisok" vagyunk, Ön azonban nemes daccal akar a korral szembe szállni, én mint szociológus el akarnám lesni (még ha pokoli is) ennek az új világnak a titkát, mert azt hiszem ez az egyetlen módja annak, hogy ne az új társadalom struktúra legyen úr felettünk,

hanem mi felette. Liberális értékeket a modern tömegtársadalmi technika segítségével keresztülvinni – talán paradox vállalkozás – de az egyetlen járható út, ha az ember nem akar csak daccal reagálni. Ámbátor ezt a gesztust is értem, és tán csak idő kérdése, hogy én is csatlakozom.

Kérem ne felejtsen el, s mondja meg mindig kegyetlenül amit rólam gondol – mindig segítségnek fogom érezni.

Igaz tisztelettel és nagyrabecsüléssel híve *Mannheim Károly*

Huizinga új könyve: A holnap árnyékában (In the shadow of Tomorrow) Budapest, 1938.

202.

Walter Lippmannhoz

DR. WALTER LIPPMANN
EDITOR, HERALD TRIBUNE
NEW YORK CITY

Kedves Dr. Lippmann! *1936. december 25.*

Nagyon köszönöm kedves leveleit. Jóleső elégtétel volt számomra, hogy azonos véleményen vagyunk Polányi [Mihály] vizsgálódásainak értékét illetően.

Igen, én is nagyon örülnék egy jó beszélgetésnek azokról a problémákról, amelyek mindkettőnket izgatnak, de jelenleg képtelen vagyok New Yorkba utazni. Mégis nagyon remélem, hogy a közeljövőben módunk lesz a találkozásra. Ön talán megfordul néha Clevelandban, amely Oberlintől csak egy órányi távolságra van.

Rendkívül fontosnak érzem, hogy könyve sikeres legyen s néhány javaslattal talán hozzájárulhatnék az Ön érvrendszeréhez. Szinte úgy érzem, hogy az Ön szövetségese vagyok egy közös küzdelemben, amely valójában személyes ügyem, mert a háború vége óta életem legfőbb problémáját alkotja.

Közvetlenül a magyarországi tragikomikus bolsevik kísérlet összeomlása után írtam egy (kiadatlanul maradt) tanulmányt, amelyben megtámadtam a marxista kommunizmus alapvető megoldásait. Később tanulmányoztam a nem-marxista szocialista irodalmat (különösen Proudhont, Dühringet, George-ot, Hertzkát és Oppenheimert) és megdöbbenve láttam, mennyi értékes gondolat pusztult el a marxista iskola dogmatikus intoleranciája következtében.

Amikor Amerikába jöttem, azt reméltem, hogy itt alkalmam lesz nézeteimet átfogó formában megfogalmazni és kiadni. A Sors azonban másként rendelkezett. Az amerikai főiskolai oktatás a maga mindennapi taposómalmával és fegyelmével rendkívül igénybe veszi az embert. Emellett más problémákat is meg kellett oldanom, s mindez a növekvő életkorom és egy idegen nyelv nehézségeivel tetézve minden időmet felemésztette.

Azért mondom el Önnek ezt az igazán nem jelentős történetet, hogy jobban megértse, milyen nagy elégtétel számomra azt látni, hogy valaki az Ön kivételes képességeivel és morális függetlenségével jobban fogja elvégezni ezt a feladatot, mint ahogy én arra bármikor is képes lettem volna.

A mai „dialektikus" helyzetben azonban az Ön feladata rendkívül nehéz. Sokszor úgy érzem, hogy mi, akik a fasiszta tézis és a kommunista antitézis között helyezkedünk el, nem tehetünk egyebet, mint hogy egy jövendő szintézisért harcoljunk, azaz, hogy azért a *katasztrófa utáni* időszakért munkálkodjunk, amikor a liberalizmus egyes halhatatlan értékei ismét felragyognak majd.

Az Ön feladata taktikai szempontból is igen nehéz. Azt hiszem, taktikai pozícióját sokkal erősebbé tehetné, ha élesebben elhatárolná magát a kapitalista rendszertől. Az Ön végső célja – legalábbis amint én értelmezem – egy olyan társadalom, amely egyformán távol áll a mai kapitalizmustól és a marxi szocializmustól; amely támogatja a munkán alapuló magántulajdont – azaz a szabadságot –, és felveszi a harcot a „munkanélküli jövedelem" minden fajtája ellen, származzék bár monopóliumból, szerencsejátékból, erőszakból vagy csalásból.

És itt következik az Ön munkájának harmadik nehézsége, az, hogy rámutasson egy *harmadik* út lehetőségére. Ennek főbb vonásai kétségkívül megjelölhetők: a nagybirtokok végleges felszámolása a világ minden részén, a védővámok megszüntetése, a szövetkezeti mozgalom céltudatos előmozdítása (némileg Louis Blanc és Lassalle szellemében), ami valóban spontán „tervgazdálkodáshoz" vezetne – bár nagyon nem szívesen használom ezt a „szent" szót.

Ez a legutolsó nehézség talán a legnagyobb. Olyan tanult szakemberek segítségét igényli, akiknek tisztánlátását jelenleg elhomályosítják a Marx–Dewey–Sztálin féle formulák. (Egyébként Ma-

gyarországon létezik egy kis csoport Vámbéry professzor vezetésével, amely az én ideológiai munkámat igyekszik továbbvinni és ilyen szintézist próbál kidolgozni a Szabadság és a magántulajdonon alapuló Szocializmus között, abban a meggyőződésben, hogy a *szocializmus igazi értelme nem a kommunizmus, hanem a munkanélküli jövedelem felszámolása.* (Figyelemre méltó, hogy ez a hang Amerikában nem hallható, ahol még az úgynevezett liberális szárny is kritikátlanul elfogadja a kollektivista filozófiát!)

Így tehát rohanunk a katasztrófa felé, mert ha egyszer nincs *harmadik* út a dialektikus erők között, akkor az eredmény csakis az lehet, amit Franz Oppenheimer már 1926-ban megjósolt: „Ma tehát közvetlenül ott állunk a legkolosszálisabb polgárháború küszöbén, amely, ha csakugyan kitör, egész kontinensünket (itt természetesen Európát érti) rommá és hamuvá változtatja, és százmilliókat ítél kegyetlen halálra." (Szinte mottóul kínálkozik az Ön könyvéhez.)

Bocsássa meg ezt a hosszú levelet, amely szinte értekezéssé sikeredett, de Ön régi remények és félelmek valóságos zuhatagának zsilipjét nyitotta fel bennem.

A legjobbakat kívánom az Új évre, és maradok mindig rendelkezésére álló, őszinte híve *Jászi Oszkár*

W. L. könyve: The New Imperative, 1935.

Jászi kiadatlan antikommunista tanulmánya 1983-ban jelent meg Párizsban: Marxizmus, vagy liberális szocializmus. Magyar Füzetek Könyvtára. Szerk. Kende Péter.

Franz Oppenheimer: liberál-szocialista német szociológus.

203.

Rónai Zoltánhoz

Kedves Zoltánom! *1937. Március 14.*

Nagyon köszönöm szíves soraidat és csatolmányait. Jól sejtetted, hogy Braun Róbert elmenetele engemet különösen megrendített. Lelki életem egyik síkjában senki sem állt oly közel hozzám, mint ő. Kivételesen tiszta és nemes egyéniség volt. A nagy darab újra

kitört abból a szellemi szintézisből, mely nekem a „hazát" jelentette.

Nagyon szomorú ez az ötödik felvonás. Kivált emigrációban. Az ember szinte már fél a levelektől. Azt tudod, hogy szegény Kernstok féloldali bénultsággal fekszik. Mindig féltettem ettől; az utolsó években egy túl „üppig" koszton élt.

Már rég óta akarok Neked és Bélának írni. De részben nem volt időm, részben pedig kedvem. Egyre nehezebb lesz az Oceánon át beszélni. Az ember szinte fél, hogy a reakció „Ki beszél?" lesz. Utolsó előtti leveledben pl. úgy láttad, hogy mi a szocializmus és a kommunizmus értelmezésén vitáztunk és tértünk el egymástól. Pedig ez a vita merőben járulékos, mondhatnám lényegtelen volt. Az igazi vita ellenben az volt, hogy Te a spanyol kezdeti forradalmat az őszi rózsás forradalommal hasonlítottad össze (spanyol Lovászyakról beszéltél): míg én azt vitattam, hogy ott az európai forradalmak egyik legkomolyabb és legheroikusabb hulláma kezdődik; bizonyos értelemben az orosz dolgokat túlhaladó. Ma már ezen továbbvitatkozni, fölösleges volna. Sajnos, a vérözön eldöntötte vitánkat, újra igazolva a nyugati demokráciák impotenciáját, mely a vezető ember-anyag hitványságából ered (úgy burzsoa, mint szocialista oldalon).

Persze ez a szellem egyre inkább úr lesz a Szovjeteken is. A Trotzky vádirata kétségtelenül az igazság háromnegyed részét tartalmazza. (A Webbeket csak teljes aggkori szenilitásuk mentheti!) A mi nem jelenti azt, hogy a T. visszatérését kívánnám, mivel ő sokkal sötétebb fanatikus, mint Stalin. Bármely kommunizmus csak katonai rendőr s spicli állam lehet.

Madzsar ellenben el van ragadtatva és meg van róla győződve, hogy Trotzky fascista bérenc. Egyre vitatkozik, de én nem merek vele vitatkozni, főleg mióta elfogadtam az *American Committee for the defense of L. T. tagságát.* A kommunisták (köztük agg gyermekünk Hollós József) tüzet okádnak ellenünk, s egy ellenforradalmi összeesküvést szimatolnak. Az egész dolgot Moszkvából ellenőrzik s így könnyen bajt okozhatnék örökifjú sógoromnak.

Szeretnék részletesebben hallani Rólatok. Mióta van Böske Pesten? Én karácsonyra Bécsbe írtam neki. Soraimat valószínűleg már nem kapta meg. Hogy érzi magát Pesten? Látsz-e valami változást

a Gömbös halála óta? Hiszed-e, hogy a dolgok egy amnesztia felé vezethetnek? Én nem gondolnám. Látsz-e valami javulást a szocialista pártban, ami kooperációdat kellemesebbé tehetné? Otthonosabbak vagytok-e már Brüsselben?

Mi meg vagyunk, ha nem túlságosan jól is. Recha hosszasabban gyöngélkedett influenzával. Családi bajai is német rokonaival nagyon nyomják. A fia pedig még mindig nem vergődött zöld ágra. Örökösen aggódik. Az én egészségem sem rózsás. Neuralgikus fájdalmaim fokozódnak s a szívemre vigyázni kell, úgy hogy régi kedvelt szobasportomat abba kellett hagyni. Könnyebben fáradok s a munkaigényes amerikai akadémiai üzem (különösen mióta *head of department* lettem) túlságosan elfoglal s munkaterveimben állandóan zavar.

Szerencsére, vigaszt találok a fiaimban, akik szépen fejlődnek. Andris a College egyik legjobb tanulója s közkedveltségnek örvend. Gyuri a Federal Reserve Board-nál research assistant lett. Még pedig *on merit*, minden protekció nélkül. Hallatlan következetességgel tanul. Egy év múlva valószínűleg valamelyik egyetemen dolgozni fog a doktorátusáért, mely bár nem előfeltétel, de hasznos. Minthogy a bachelor fokot a legmagasabb képesítéssel kapta meg Londonban, van remény, hogy a további stúdiumokhoz stipendiumot fog kapni. Már is teljesen a saját lábán él 2000 dollár fizetéssel.

Mi van Rédeivel? Egy igen meleg hangú levelemre oly gorombán válaszolt, hogy én az írást abba hagytam.

Írd meg, hogy hasznát látnád-e amerikai magazinoknak és folyóiratoknak. Alkalom adtán küldhetnék egy-egy szelekciót?

Fényes nem válaszol leveleimre. Nem haragszom, mert ismerem a levélírás akadályait. Károlyiról sem tudok több, mint két éve semmit. Sokáig írtam egyoldalúan, de azután felhagytam vele. Man merkt die Absicht . . .

Dániel, mint látom, elég rendben, bár üldözési komplexumai tartanak. Diner bácsi második fiatalságát élvezheti a Populaire Front heroikus korszakában. Soha még ilyen alkalma nem volt a „világ kormányzására". Az amerikai magyar élet szomorúbb, mint valaha. Az Illyés Petőfijét nagy élvezettel olvasom. Mintha odahaza nagyobb szellemi fellendülés kezdődnék!

De mára elég, sőt talán túlsok.

Szeretettel üdvözöl Flórával együtt mindhármunk nevében s Téged ölel igaz barátod *Jászi Oszkár*

Béla: Halasi Béla közgazdász.

Trockij vádirata: Die verratene Revolution (Az elárult forradalom), Antwerpen 1937.

American Committee... A száműzetésben élő és a moszkvai perekben a hitleri fasizmus „szövetségeseként" szerepeltetett Trockij védelmére alakult amerikai bizottságnak Jászi – levelezése tanúsága szerint – csupán rövid ideig maradt tagja. A Moszkvában élő Madzsar József azonban tudomást szerzett odatartozásáról, s heves szemrehányások kíséretében megszakította vele a kapcsolatot, amelyet Jászi – tisztában lévén sógora veszélyeztetettségével, hiába igyekezett politikamentes, családi keretben tartani. Madzsart hamarosan letartóztatták.

Hollós József (1876–1947) orvos, a szociálhigiéne és a progresszív mozgalmak aktív harcosa, amerikai emigránsként eleinte Jászi híve, majd kommunista szimpatizáns.

head of department: Jászi Oberlin College politológiai „tanszékének" vezetője volt.

Rédei József: publicista, statisztikus, szociológus, a H. Sz. egykori munkatársa, Jászi híve és követője a bécsi emigrációban, ahol egy ideig Károlyi számára is dokumentációt készített az 1918-as forradalomról. Későbbi sorsa ismeretlen.

Man merkt die Absicht: Észrevehető a szándék.

„a világ kormányzására": Jászi anekdotája szerint Diner Dénes József azzal büszkélkedett párizsi manzárdszobájában, hogy ő ebből a kis lukból kormányozza a világot.

204.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém! *1937. IV. 21.*

Utolsó két leveledre válaszolva, sorba veszem az Általad felvetett pontokat, utoljára hagyva a *Századunk* reformjának a kérdését.

1. Ignotust ezúttal védenem kell. Babits annyi gyávaságot és komiszságot követett el a politikában, hogy 1. joga volt rámutatni arra, hogy B. úrnak jól esett, amikor a lenézett politika kivédte őt. Jól emlékszem, hogy amikor hatalmon voltunk, elismerően nyilatkozott rólam, de mihelyst a Kommunisták jöttek és B. az ő tanáruk lett, belém rúgott. Csaknem úgy járt el, mint Szabó Dezső.

Ignotus annál nyíltabban beszélhetett, mivel a 15 év előtti vers bizonyára nem fenyegette többé a Babits nyugalmát...

2. Örülök, hogy Braun cikkemmel nem volt nagyobb baj. Nagyon jónak vélem a Máli ötletét, hogy adjátok ki a Róbert szociográfiai esszéit, vagy legalább is Lippa és Sansepolcrót.

3. Szalatnai nekem is elküldte rokonszenves cikkét. Ha kibírja a cenzúrát, csakugyan jó lesz reprodukálni.

4. Egészségi állapotom ne aggasszon. Nem vagyok beteg, csak a fáradtsági tünetek szaporodnak, melyek erős depressziókat váltanak ki. De ez az amerikai munkapenzum mellett, az én koromban, nem meglepő. Fő baj, hogy nem marad időm rendszeres koncentrált munkára, hogy tisztázzam problémáimat. Enélkül pedig olykor üresnek érzem az életemet. Sokban középkori hajlandóságú ember vagyok, s nekem is az kellene mint ama kor öregedő harcosainak: visszavonulni egy kolostorba, hogy az ember a saját lelkével rendbe jöjjön. De egy ilyen tervnek két akadálya van: *a)* nincsenek a mai kor szellemének megfelelő kolostorok; *b)* kötelességeim is visszatartanának. Tehát nem szabad sokat tépelődni, dolgozni kell. Ha egyébnek nem, narkotikumnak kitűnő.

5. Braun Évának két ajánló levelet küldöttem: az egyiket Professor Laskihoz; a másikat Polányi Károlyhoz (aki élénk összeköttetésben van a Quakerekkel). Remélem, hogy sikerülni fog őt egyelőre Londonban tartani. A felmerült dunai könyvtár tervét igen jónak találtam, s talán keresztül lehetne vinni. (Már nem emlékszem, hogy ki vetette fel ezt a tervet.)

6. Kun Zsigmond hibája, hogy nem eléggé alapozza meg a monopóliumok kérdését, valamint azt sem, hogy mi volt a védvám őrület genezise.

7. Szegény Pikler ügye nagyon megdöbbentett. Ha jónak véled, add át neki a mellékelt levelet. Közel két évtizede nem vagyok vele összeköttetésben, s így nem tudom megítélni, hogy hogyan hatna rá üzenetem, annál is inkább, mivel, mint hallom, a *Magyar Kálvária* egy kritikai megjegyzése megbántotta.

8. Ami a *Századunk* reformját illeti, azt én is *rendkívül* szükségesnek találom, sőt már magam akartam indítványozni. Pedig a lap sokat javult és fejlődött a Te szerkesztésedben. Tartalmilag és erkölcsileg sokkal különb, mint a *Szép Szó*, mely sokban a régi

kávéházi és otthonclubi tradíciókat folytatja. Ellenben formában, elevenségben és változatosságban övé a pálma. A lehető reformokat én a következőkben látom:

a) Új tömlő: vagyis a kétségbeejtő sárga boríték helyett valami művészibb köntös;

b) Átgondoltabb szerkesztőségi program. Az az érzésem, hogy még a honi erők sem vannak megfelelően kihasználva;

c) Véget kell vetni az akadémikus esszéknek és követni az angol–amerikai heti revük példáját, melyek nagy problémákat képesek egy 2-3 oldalas cikkben jól megvitatni. Ellenben olyan nyegle üresség nek, mint aminő a Gáspár legutolsó cikke volt, csaknem öt sűrű oldalt adni, nem volna szabad. Ilyen ostobaságokkal pár mondatban lehet végezni. Angliában egy Bernard Shaw kritikának nem adnak egyharmad annyi teret. Hozzá az ifjú úr érvei gyakran még silányabbak, mint az általa megtámadottak. Pedig kétségtelenül nincs tehetség híján, mint ezt a Róbertről írt kritikája bizonyítja.

d) Semmi esetre nem nyitnék teret verseknek és novelláknak. Ez a magyar betegség úgyis túlteng.

e) Jobban ki lehetne használni az utódállamokbeli magyar írókat, valamint az emigrációt is, amennyiben az nincs marxista bődületben.

f) Csak igazán fontos és jelentékeny könyvekről íratnék; a selejtesebbeket rövid jegyzetekben intézném el.

g) Gyakrabban adnék *jól kiválasztott* angol, francia, olasz cikkek fordítását. (Küldök nemsokára pár Literary Digestet, melyekből láthatod, hogy mennyi érdekes jelenik meg.)

h) Olykor régi magyar írókból lehetne kiadni szemelvényeket, melyeknek aktualitásuk van.

Egyidejűleg elküldtem a Hamilton Fish Armstrong nagyszerű pamfletjét, mely itt *óriási* hatást keltett s mely bár nem ad új tényeket, hatalmasan mutat rá a kor legnagyobb problémáira s egyben gyilkos szatírája a diktatúráknak. Minthogy a könyvnek nincs magyar vonatkozása, nem volna-e lehetséges azt kiadni? Meg vagyok róla győződve, hogy még üzleti szempontból is kifizetné magát. De ami sokkal fontosabb: politikai és erkölcsi hatása óriási lehetne, pláne ma, amikor kezdik a nazi nyomást érezni az okosabb magyarok. Olvassátok el Rusztemmel a könyvet mielőbb. Mint-

hogy a szerzővel jó viszonyban vagyok, talán meg tudnám a kiadás jogát szerezni. Esetleg szívesen írnék a könyvhöz egy előszavat, ha ugyan ez nem volna veszedelmes.

Nehogy mások elkaparintsák, ha a terv tetszik, kábelezzetek egyetlen szót: *Accept*, hogy Armstrongnak írhassak. A cábelhez elég cím: Professor Artz – Oberlin–Ohio (Ha jobbnak látjátok egy Deckadresset használni.)

Foglalkozni kell a Trockij megrázó könyvével is. Pártos, egyoldalú, gyűlölködő: mégis a Sztálin-kor legnagyobb dokumentuma. Ha időm engedi, írnék egy cikket a *Szovjet Thermidor* címen, kivédve a Sztálin politikáját (természetesen nem a kivégzéseket) s kimutatva a kommunista ideológia abszurditását.

A Manchester Guardian Weekley April 2. számában egy lélekemelő cikk volt Benedetto Crocetől. Ezt azonnal le kellene fordítani és első cikként kiadni. (Persze engedély kellene hozzá a New Republictől, hol a cikk először jelent meg.)

*

De mára elég, annál is inkább, mivel az oberlini „Peace Mobilization" kapcsán ma egy beszédet kellett tartanom *Armed Peace* címen, melynek szokatlanul erős visszhangja volt. Titeket is érdekelni fog, mivel *egészen más* szempontokból világítja meg a Rusztem *Háború és Béke* témáját. Majd küldök egy példányt.

Kis Lányod irántam való érdeklődése nagyon jól esett. Viszonzásul küldök neki egy oberlini albumot, hogy lássa életem milieujét.

Mindhármótokat szeretettel köszönt mindhármunk nevében s Téged melegen ölel öreg barátod

Oszkár

a 15 év előtti vers: lehetséges, hogy Babits Mihály *A jobbak elmaradnak* c. verséről (1922) van szó.

Braun cikkem: Braun Róbert emlékére. Századunk, 1937. 97–100.

Szalatnai rokonszenves cikke: valószínűleg Szalatnai Rezső *Masaryk szelleme és alkotása* c. cikkére vonatkozik az utalás. Megjelent a Századunk 1937. évfolyamában, 289–297.

Pikler ügye: Valószínűleg célzás Pikler György letartóztatására, ki kommunista szervezkedésben vett részt. A levél apjának, Pikler J. Gyulának szólhatott.

a Magyar Kálvária egy kritikai megjegyzése: „A nagybirtokos reakció látható örömmel fogadta a single tax propagandát (a kis Pikler J. Gyula mámorosan hallgatta a nagy grófok tetszészaját) . . ." *Magyar Kálvária,* 93. l.

Gáspár legutolsó cikke: Gáspár Zoltán: *Mit tanulhatunk a fiatal magyarságtól?* Századunk, 1937. 76–81.

Hamilton Fish Armstrong nagyszerű pamfletje: We or They (New York, MacMillan, 1937). *Mi vagy ők?* (Századunk könyvek, Budapest, 1939).

Trockij megrázó könyve: The Revolution Betrayed. What is the Soviet Union and Where is it going (Az elárult forradalom) Doran and Company. Garden Cty, 1937.

205.

Cseresznyés Sándorhoz

Kedves és tisztelt Öcsém Uram! *1937. Juni 6.*

Marseilleből küldött szíves üzenete nagyon meghatott. Hogy egy nagy, nemes és veszélyes vállalkozás küszöbén rám gondolt, örömmel és büszkeséggel töltött el. Nyilván megérezte, hogy nincs ma ügy a világon, melynek nagyobb jelentőséget tulajdonítanék, mint a spanyol szabadságharcnak. Épp nem rég írtam egy barátomnak, hogy ha tíz évvel fiatalabb és egészségesebb volnék, nem tudnék ellentállni a vágynak, hogy én is kivegyem a részemet ebből a felemelő küzdelemből.

Úgy érzem, hogy nemcsak a spanyol nép, de a világ sorsa fog eldőlni hispán csatatereken. Ott fog mindenekelőtt kiviláglani, hogy vajon meg lehet-e állítani a midenféle fascizmusok lelketölő áradatát s van-e remény megmenteni a demokráciát úgy hogy a szociális igazságosságot összeegyeztessük a szabadsággal. Egy diktátoros szocializmus épp oly szörnyű, mint egy autokratikus fascizmus.

Önök fiatalok erre a problemára fognak feleletet adni és ezért az eszméért kockáztatják most oly sokat ígérő életüket.

Minden gondolatommal és jó kívánságommal Önnel és Önökkel vagyok s ha találkozik magyarokkal, a kik még nem feledték el nevemet, kérem mondja meg nekik, hogy teljes erkölcsi szolidaritással kísérem küzdelmüket.

Boldog volnék, ha a jövőben is értesítene sorsáról és tapasztalatairól.

Melegen üdvözli igaz tisztelője és barátja *Oszkár*

206.

Menczer Bélához

Kedves Bélám! *Oberlin, 1937. július 13.*

Két leveledre is adósod vagyok, mivel a tanév utolsó hónapja itt különösen igénybe veszi az embert. Különben gondolataink mint annyiszor a múltban, szinte telepathikus érintkezésben voltak. A Rosselli tragédia engemet is mód felett felkavart, s azonnal írtam Salvemininek és készültem Neked is írni. Közben egy cikket írtam a Századunknak, hogy fájdalmamon enyhítsek. Megkapván a Te második leveledet, annak nehány pontját elküldtem Csécsynek, hogy adják ki, mint jegyzetet cikkemhez. (Ugyan nagyon kétlem, hogy *ezt* a cikket ki merik-e adni Pesten.) Salveminitől is kaptam egy nagyon megható választ levelemre.

Első leveled nagy örömet okozott nekem, látva, hogy mily szép és eredményes munkát végzesz. Büszke lehetsz rá, hogy oly nehéz helyzetben ilyen bátran és nobilisan álltad meg a helyedet. Igen kevés emigránsról mondható ez el.

Ami a részleteket illeti:

1. Igazad van, hogy nagy gyengesége kitűnő Vámbérynknek, hogy a magyar dolgokat úgy lebecsüli. Ez az oka annak, hogy képtelen a ma szükséges új szellemi szinthézist otthon megteremteni. Kozmopolitizmusa gyökértelen. Az ellenkezője a Mazzini példájának. Így bátorsága és kiváló elméje nem tud utat törni. Pedig milyen fontos ma Magyarország szerepe az európai kakofóniában!

2. A Contemporary Reviewba írt cikkedet nagyon várom. Ez az összeköttetésed igen fontos.

3. A spanyol dolgokat egészen úgy látom, mint Te, és osztom kvalifikált rokonszenvedet az anarchistákkal szemben. Létük igazi szükséglet ma. Ez oly igaz, hogy egy könyvön dolgozom a *tyrannicide* irodalomról, és e nagy tradíció mai értékéről.

4. Én is, minden undorom dacára mindkét férfiúval szemben, Stalinnak relatív igazát látom. Erről tanulmányt írtam a Századunknak, mert ez a kontroverzia a legmélyebb elvi vonatkozásokat érinti.

5. A spanyol háború kimenetelét nem látom oly tisztának, mint Te. Félek, hogy elkenik az egészet, minden érdemleges megoldás nélkül.

6. A jövő világrend kontúrjaira vonatkozó képed érdekes, de nem eléggé meggyőző. Ha ötszáz szóban pontosabban megírnád gondolataid velejét (angolul), kísérletet tehetnék valamelyik kiadónál.

7. Miért nem írod meg a Négussal való beszélgetéseidet egy általa hitelesített cikkben? Azt hiszem, hogy ez nagy érdeklődést keltene és az Ügynek is javára volna. Azt hiszem, el lehetne helyezni Amerikában is.

8. Úgyszintén az említett levélváltás Wilsonnal – ha az tényleg meritórius – nagy érdeklődésre számíthatna.

Én kissé ki vagyok fáradva az irtózatos hő-hullám, az évzáró campagne és egy Peace Instituteban való részvétel következtében. De holnap keletre megyünk, a hegyek közé, egy kis College townba, ahol a pihenést némi stúdiummal szeretném egybe kapcsolni.

Te továbbra is oberlini címemre írj. Majd utánam küldik.

Diner bácsinak egyidejűleg gratulálok.

Tudsz-e valamit Károlyiékról?

Eredményes munkát és minden jót kíván öreg bátyád

Oszkár

Holnapután lesz a harmadik éve, hogy Szende Pál elment. Egyre gyakrabban jut az eszembe bátor és okos lénye.

Rosselli-tragédia: az olasz szocialista Carlo Rossellit és fivérét, az olasz antifasiszta mozgalom emigrációban élő vezető alakjait, a Mussolini-rezsim ügynökök segítségével meggyilkoltatta.

Salvemini, Gaetano: olasz demokrata politikus és tudós. A firenzei egyetem történelem-professzora, képviselő. A fasiszta uralom elől külföldre menekült, a háború alatt az USA-ban élt, szoros kapcsolatot tartott Jászival.

tyrannicide: zsarnok-gyilkosság. Jászi utolsó, posztumusz könyvének témája, amely már ez időben is sokat foglalkoztatta az európai fasiszta diktatúrák hatására.

tanulmányt írtam a Századunknak: a Sztálin–Trockij ellentétről Jászi „Az elárult forradalom" címen írt a *Századunk* 1937-es évfolyamában.

Négus: Hailé Szelasszié abesszin (etióp) császár, aki az olasz megszállás következtében emigrációba kényszerült. Londonban Menczer Béla kapcsolatba került a császárral és miniszterével.

207.

Horváth Bélához

Tisztelt és kedves Uram, *1937. November 25.*

Csécsy barátom elküldte nekem rólam és hozzám írt nemes indulatú költeményét. Nehány hónap előtt pedig Lesznai Anna közölte velem egy beszéde kivonatát, melyben védelmemre kelt.

Mindkét dokumentum nagyon meghatott és vigaszul szolgált nekem. Nemcsak azért, mivel elégtételt akarnak nekem adni sok üldözésért (ez nem annyira fontos, hisz ez a per úgy sem lesz már az én életemben elintézve s nekem mint hazaárulónak kell távoznom a nagy tömeg köztudatában), hanem inkább azért, mivel jelei annak, hogy a magyar ifjúság egy tiszta és értékes részében nem haltak ki azok az eszmék, melyekért hiába küzdöttem, de amelyek egyedül vezethetik ki a magyar népet a mai rettenetes helyzetéből.

Isten adjon Önnek és önöknek erőt és bátorságot a harc folytatásához és győzelmes befejezéséhez! Változatlanul hiszek abban, hogy a Duna medencéjében a magyar népnek sorsszerű küldetése van, mihelyst egyszer igazi szerepe tudatára ébred és központi helyzeténél fogva döntő nyomatékot ad a dunai konfederáció gondolatának. Ezt azonban csak egy, feudális béklyóitól szabadult magyarság teheti.

Beszédében igen megkapott intuíciója, mellyel az én ügyemet a Görgeyével hozta analógiába. Milyen furcsa, talán a sorsom előérzete volt, hogy a Görgey tragédiája mindig a szívembe vágott s mint huszonegy éves ifjú védelmére siettem. Füzetem egyik megmaradt utolsó példányát ide mellékelem, mint az Ön pszichológiai éleslátása bizonyítékát.

Irántam való rokonszenvét megköszönve és munkájához kitartást és sikert kívánva, melegen szorítja meg a kezét tisztelő igaz híve

Jászi Oszkár

rólam írt költeménye: Jászi Oszkár balladája, melynek refrénje ez volt: *„Jöjj el szabadság, jöjj el Jászi Oszkár!"*, Ajánlása pedig így hangzott:

Professzorunk! az ember annyit ér, amennyi bojtja van.
Se tegyvered, se sisakod, se bojtod,
Azért vagy száműzött és mindhalálig hontalan,
De oktatásodat szívünkbe ojtod.
Ha majd a gyilkosokon Isten ujja tombol
S nem öldökölhet minket a gonosz már,
Ha vérünk árán megjön az a jobb kor,
A boldog népek áldanak meg téged, Jászi Oszkár!

beszéde kivonata ugyancsak megőrződött a hagyatékban. Itt Ady és Jászi kapcsolatával foglalkozik, majd ezt írja: „A Jászi-problémában bizonyos mértékig Görgey-problémát látok. E tragikusan elbukott, nagyhatású és rendkívüli tehetségű írótól nem tudom megtagadni a tiszta szándékot. Benne látom megtestesülni a zsidóság nemzetek felett lebegő igazság-érzetét; kétségtelennek tartom – művei alapján –, hogy igazán szerette a népet és a magyar munkásságot. ... Bekövetkezett az a tragikomikus fordulat, hogy harminc esztendővel ezelőtt kimondott igazságait ott hangoztatják ma, mint újonnan felfedezett megállapításokat, ahol Jászi nevét se lehet kimondani..." A vers és a beszéd két évtizeddel később a részben Horváth Béla által szerkesztett müncheni Látóhatár-ban jelent meg.

Jászi ifjúkori Görgey-könyve: Elemér Oszkár: Görgey Artúr 1848/49-ben Budapest 1896.

208.

Supka Gézához

Kedves Gézám, *Oberlin, 1937. November 28.*

csaknem egy éve készülök szíves leveledre válaszolni s mégis első sorban karácsonyi üdvözlet lett szándékomból. A közelgő új év feléleszti bennem az emlékek raját s köztük a Veled eltöltött időket.

Boldogan látom, hogy a zord idők dacára nemesen „győzöd a bajt", keményen dolgozol és – hál' Istennek – örömet és elégtételt találsz pompás gyermekeidben, hitvesed szolidaritásában és Anyád szép öregségében. Ezen örömök csorbítatlan folytatását kérem Számodra a Sorstól a jövő esztendőre is.

A világhelyzetet sokban máskép látom, mint Te. Tévedés azt hinni, hogy kolóniákkal ki lehetne engesztelni Hitleréket. Az ő ambíciójuk világbirodalom s nem nehány értéktelen gyarmat! Abban is tévedtek, ha a kapitalisták és a hadianyag-gyártók szerepét túlbe-

csülitek a világválságban. Káros, de igen nyomorúságos kis férgek ezek az új Caezárokhoz és condottierekhez képest. Az igazi választás a Free Trade és a katonai autarchiák rendszere között van. S minthogy ezeket a „pathologikus gócokat" (hogy a Méraynk nyelvét használjam) nem lehet kiküszöbölni, a második világháborút elkerülhetetlennek tartom.

Ez az oka, hogy öregkori hazavonulásomat, melyet baráti szíved ígér, elképzelhetetlennek tartom. Igen, valahol a Lake Erie partján s „nem a Dunánál" kell majd meghalnom. S ez talán jobb így, ha fájóbb is. Tisztábban tarthatom be életem igazi vonalát minden esetlegességtől és kompromisszumtól. Pedig olykor nagyon vágyom Utánatok. Bármily jók és figyelmesek irántam, bármennyire is túlbecsülnek, mégis idegen világban élek. S látogatóba „haza menni" egyre nehezebb lesz. A kisebbik fiam nevelése sokba kerül (hál' Istennek!) és az egészségem nem jó, úgy hogy alig merek munkát vállalni egy európai úttal kapcsolatban. Most már az ötödik hete ischiatikus bántalmak s egyéb neuralgiák zavarnak. A munka tempó (többnyire reggel 8-tól éjfélig) talán túl sok egy „öreg úrnak".

Különben meg vagyunk elég rendben. Feleségem mindent megtesz, hogy elhessegesse az árnyakat rólam. Gyuri fiam, mint a Federal Reserve Board research assistantje ritka koncentrációval dolgozik, valószínűleg a jövő évben újra elméleti post-graduate munkához fog látni. Andris fiam velünk van. Költő és álmodozó, mint az anyja, kitűnő tanuló, mint a bátyja, de sokkal kevesebbet dolgozik, közkedvelt social leader és szinte naponta táncol. Szellemtudományokra készül, de a teret még nem tudja.

Időm nagy részét az akadémiai munka, a Department, mely sokkal igényteljesebb mint Európában, elfoglalja. Kevés leisure marad a saját munkám számára. Hej, be jó volna, középkori harcosként, kolostorba vonulni a tengerpartján és egy-két problemára koncentrálódva készülni az utolsó útra.

Madzsar új fiatalságát élvezi s velem megszakított minden érintkezést, mivel a Trotzkyt védő amerikai bizottság tagja vagyok. Pedig én jobban utálom Trotzkyt, mint ő. Persze Stalin is a gyomromra megy. Sötét, véres, lelketlen világ az.

Még egyszer minden szépet és jót Neked és a Tieidnek kedves Gézám. Vajon láthatlak-e még egyszer?

Régi barátsággal ölel *Oszkár*

Gyuri fiam: Jászi György (sz. 1915) közgazdász, kiváló pénzügyi szakember, a közelmúltig az Egyesült Államok kormánya által publikált költségvetési kiadványok szerkesztője.
Andris fiam: Jászi András (sz. 1917) germanista, a német irodalom nyugalmazott professzora a kaliforniai Berkeley-i egyetemen.
leisure: szabadidő

209.

Supka Gézához

Kedves Gézám, *Oberlin, 1938. Február 22.*
fontos és érdekes decemberi leveled megválaszolását nem szeretném a szokott karácsonyi dátumig elhalasztani. Nemcsak önző szempontból, hogy senkitől sem kapok olyan eleven és sokoldalú információt, mint Tőled. Így tehát szeretném, ha eszmecserénk a jövőben gyakoribb volna, dacára annak, hogy mindketten egyre nehezebben jutunk levélíráshoz. De egy más okom is van az „azonnali" válaszadásra. Kedves lányod leendő házassága Féja Gézával nagy lelkesedéssel töltött el és szükségét érzem, hogy megszoritsam a kezedet és gondolatban megcsókoljam drága Feleséged kezét és a fiataloknak is szivből jövő *hallót* kiáltsak.

A Féja Géza munkásságát én a legnagyobb figyelemmel kisérem és nagyszerű könyvét gyakran lapozom. Az ő és társainak mozgalma ma az egyedüli „otthon", a miből új élet fakadhat. Épp azért a Hatvany epés kritikáját nem helyeslem és a *Századunk* sem találta meg eddig az igazi hangot a „szociográfusokkal" szemben. Pár nap előtt egy cikket küldtem Csécsynek, válaszul a Hatvany tiltakozásra „Leszámolás beszámolás nélkül" cím alatt, amiben elmondok egy pár dolgot, mely mint látom eddig nem lett elmondva. Persze nem tudom, hogy ki lehet-e adni ilyen nagyon őszinte dolgokat, amikor Goliath már elindult a Duna felé.

A Te nagy és szép és szörnyen nehéz munkásságodat is szerető érdeklődéssel kisérem. De nem szabad túldolgoznod Magadat. És egészségedre is jobban kell vigyáznod. Nem szabad könnyedén venni az epedolgokat. Azokat ma már az orvosok regulálni tudják; olykor ki is tudják kúrálni. Ezzel első sorban drága Anyádnak tartozol!

Európa sorsát változatlanul pesszimizmussal szemlélem. Ugyan nincs kizárva, hogy Anglia és Franciaország pár évre „békét" vásárolnak Austria után Csehországot is odadobva Hitlernek s finanszírozva a másik urat. De ez csak Armageddon kitolása volna rövid időre, mivel Oroszország nem fogja kardcsapás nélkül odaengedni az Ukrajnát vagy a Baltikumot. Különben az események őrült iramban rohannak. A mellékelt politikai áttekintésem is már nem mindenben fedi a helyzetet, bár hitem szerint a *fővonalak* változatlanul állanak.

Azért félek, hogy baráti szívből fakadó Wunschtraumod hogy valamikor még együtt gondolhatjuk át életünk értelmét és eseményeit a budai hegyek között sétálgatva, aligha fog teljesedésbe menni. A Sors úgy akarja, hogy itt valahol fejezzem be életem köreit. Átültetődni az új világba, igen nagy megrázkódást jelentett. De visszaaklimatizálódni a régibe (s mégis rettenetesen újba!) oly erőpróba volna, melyet úgy sem tudnék kiállani.

Egyébként meg vagyunk elég rendben. Fiaimban sok az örömem, bár ők is érzik a kínos feszültséget két világ között... Egy megoldhatatlan dilemma.

Minden szépet és jót Gézám. Feleséged kezét csókolva Téged régi barátsággal ölel

Oszkár

Feleségem meleg üdvözleteit küldi.

Féja nagyszerű könyve: Viharsarok, 1936.

Hatvany epés kritikája: Beszámolás és leszámolás. *Újság*, 1937. dec. 25. Hatvany itt többek közt azzal vádolta meg a népi szociográfia fiatal művelőit, hogy politikai számításból elhallgatják s megtagadják elődeiket, a Huszadik Század gárdájának társadalomkutató úttörését. Jászi válaszcikke megjelent a *Századunk*-ban, 1938. 72–75. 1. Lásd még: Jászi Oszkár publicisztikája, Bp. 1982. 443–448. l.

Góliáth: Hitler

mellékelt politikai áttekintésem: talán a Neglected Aspects of the Danubian Drama c. tanulmány (The Slavonic Review, 1935).

210.

Kemény Gáborhoz

Tisztelt Barátom, *1938. III. 6.*

némi késéssel válaszolok január 26. szíves soraira, mivel a szokottnál is jobban el voltam foglalva. Közben megkaptam a *Korunk*beli érdekes tanulmányát, s nagyon értékelem lelkes fáradozását, hogy a múltnak igazságot szolgáltasson, bár nem szabad elfeledni, hogy a jövő fontosabb, mint a múlt. Szóval fontosabb, hogy a Márciusi Front a mi munkánkat folytassa, mint az, hogy „elégtételt" adjon nekünk.

Ami Szabó Ervint illeti, én vele mindig meleg baráti viszonyban voltam, akkor is, amikor ő kissé megneheztelt egy marxista kritikám miatt. Ott voltam a halálos ágya mellett, beszédet mondtam a temetésén, s mindig sokra becsültem.

Hogy hova kerültek levelei, azt nem tudom. Korrespondenciám egy része Húgomnál maradt Pesten. Egy csomó itt van a padláson leszegezett ládákban. Van-e köztük Szabó levél, nem tudom, s kiválasztásukhoz nincs időm.

Mindent elmondtam, amit tudtam róla a könyvéhez írt bevezető tanulmányomban. Amerikában egy kis cikket írtam róla az *Encyclopaedia of the Social Sciences* XIV. kötetében. Írtam egy kis jegyzetet egy amerikai munkás naptárnak is, de ez nem mond semmi újat.

Kérdésére, hogy Szabó hogyan lehetett könyvtárigazgató Budapesten, ismert szindikalista véleményei dacára, ez a válaszom:

1. Pesten akkor tényleg liberálisabb szelek fújtak. (Bárczy, Harrer, Wildner stb.)

2. Szabó rendkívül szerény és szelíd egyénisége mindenütt rokonszenvet és bizalmat keltett.

3. A szindikalizmus abban az időben egy maroknyi intellektuel disszidens mozgalma volt, melyet még hazájában sem vettek nagyon komolyan a reálpolitikusok. Magyarországon pedig fogalmuk sem volt, hogy ez a furcsa doktrína mi fán termett. Lapozva Szabó írását, csak azt látták, hogy ez a „kellemes szobatudós" kellemetlen igazságokat mond a korrupt szociáldemokrata klikknek.

4. Szabó „politikával" a fórumon sosem foglalkozott szindikalista elvi intranzigenciájával. Hisz a szindikalizmus még ma is utópia (Spanyolország kivételével). A mi időnkben *archi*-utópia volt. Nem volt kellemetlen senkinek, legfeljebb néhány szoci vezérnek. Szabó tehát gyakorlati politika helyett inkább foglalkozott a szocialista fiatalság balszárnyának kioktatásával, mely a forradalom alatt döntő szerepet játszott a Galilei körben. Valószínű tehát (bár részletekre nem emlékszem), hogy legközelebbi hívei részt vettek a kör alakításában is az ő hatása alatt. Mindenesetre Szabónak jelentékeny szerepe volt a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának megalakításában.

Talán jó volna, ha felkeresné Harrert és Wildnert is. Bizonyára vannak érdekes adataik. A még élők közül továbbá Kernstok, Lesznai Anna, Székely Imre adhatnának információt. A családtagok közül: Cécile néni, Strickerné és Polacsek Irma.

Eredményes munkát és minden jót kívánva, melegen üdvözli igaz híve *Jászi Oszkár*

Korunk-beli érdekes tanulmánya: A magyar lelkiismeret történetéhez (A Huszadik Századtól a Márciusi Frontig). Korunk, 1937. I. rész 612–621. l., II. rész 745–751. l.

211.

Vámbéry Rusztemhez és Csécsy Imréhez

Kedves Rusztem és Imre, *Oberlin, 1938. III. 20.*

ez egy kollektív levél, mely mindkettőtök címére elmegy, mivel segítséget kérek egy dologban, mely sürgős természetű.

A Foreign Affairs 2500 szót adott egy cikk megírására, melyben az új magyar szociográfiai irodalmat ismertetném, s annak jelentőségét a dunai helyzet szempontjából. A rendelkezésemre bocsátott tér persze nagyon korlátolt, de úgy érzem, hogy hiba volna ezt az alkalmat elmulasztani, hogy a világ egyik legsúlyosabb külpolitikai szemléjének a hasábjain a mi szempontunkból tárgyaltassék ez a kérdés egész horderejében, a dunai egyensúly szempontjából.

A márciusi front irodalmával a részletekben nemigen foglalkozhatom, mivel Armstrong a súlyt a helyzet általános összefüggéseire helyezi. De azért minden fontosabb írást ismerni akarok. Birtokomban vannak a következő könyvek:

Illyés: Puszták népe
Erdei: Futó Homok
Veres: Számadás
Szabó: Tardi Helyzet
Féja: Viharsarok
Viharsarok a bíróság előtt.

1. Igen kérlek, küldjétek el költségemre mindazokat a többi könyveket is, melyekre súlyt helyeztek. (Talán Nagy Lajos: *A falu álarca* és *Tiborc)* Súlyt helyezek rá, hogy az irodalmat kimerítően idézzem.

2. Továbbá szükségem volna egy rövid hiteles statisztikára a mai birtokmegoszlásról, ha lehet acre-ekben kifejezve.

3. Tudnom kellene, hogy milyen állapotban van a per ma?

4. Szeretnék egy jó tudósítást a parlamenti vitáról.

5. Egy jó tömör kritikát az új választójogi javaslatról.

6. Van-e valami szerepe a náci mozgalmaknak az agrár válsággal kapcsolatban?

7. Igaz-e, hogy Málnási nyilaskeresztes?

8. Valószínű-e, hogy a nácik a földkérdést megfognák a mai helyzet felborítására?

Nagyon kérlek, hogy küldjétek a könyveket azonnal, és a választ kérdéseimre, mivel a cikknek készen kell lennie április 24-ig.

Mi még mindig a bécsi események nyomása alatt állunk, s az európai dolgokat az angol árulás után még növekedő pesszimizmussal szemlélem.

Szíves baráti segítségeteket előre is köszönve s minden jót kívánva ölel igaz barátod *Oszkár*

A Foreign Affairs 2500 szót adott: a cikk elkészült, és megjelent a Foreign Affairs (New York) 1938. júliusi számában, *Feudal Agrarianism in Hungary* (Feudális agrárviszonyok Magyarországon) címen.

H. F. Armstrong: a Foreign Affairs akkori főszerkesztője.

Málnási: Málnási Ödön (1898–196?): történész, aki a 30-as évek végén a magyar szélsőjobboldal egyik teoretikusa lett.

a bécsi események: 1938. március 12-én német csapatok szállták meg Ausztriát. Március 13-án Hitler bejelentette az Anschlusst. Az angol kormány (Chamberlain) nem is tiltakozott.

212.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém, *Oberlin, 1938. VII. 3.*

ez egy megkésett válasz, de az utolsó hetek nagyon terhesek voltak, és egészségem sem volt mindig a legjobb, bár (három-négy naptól eltekintve) nem volt akut betegségem, csak fáradtság, neuralgia vagy rövid melancholikus roham.

Tripartitum cikked nagyszerű volt. Lehet, hogy hattyúdal, de méltó emlék lesz egész mozgalmunk számára. Csak egy pontban térek el Tőled. A német nácismust előnyben részesíteném egy magyar fasizmusnál. Ugyan brutálisabb és kegyetlenebb volna (első sorban zsidó szempontból) de nolens-volens kénytelen volna a feudalizmusnak véget vetni, s a nagybirtok rendszert feloszlatni. Ellenben a magyar fasizmus valami olyan tehetetlen hybrid volna, s a mérgezési folyamatot még fokozó, mint amilyen a dicstelen Dollfuss–Schuschnigg rendszer volt. Persze könnyű nekem innen a történelmi fejlődés magas lováról beszélni. Nagyon is átérzem, hogy azok, akik közvetlenül fognak szenvedni, inkább a hybrid típust választanák.

Mi lesz most a Századunkkal? Nagyon fájlalnám, ha beszűnnék, bár látom az óriási nehézségeket. Érdemes-e előzetes cenzúra alatt dolgozni? s a lapot, holmi Hort-féle nagyképű unalommal megtölteni? Ellenben olyan kitűnő cikket, mint pl. a Görögé, vagy a Rusztemé lehetetlen volna kiadni.

Most fejeztem be egy tanulmányt a *Social Research* számára *Why Austria perished.* Ez már aligha lesz Nálatok kiadható, pedig egészen új prezentálása a nagyon learatott témának. Annak a kimutatása, hogy az ortodox marxizmus logikája kikerülhetetlenül katasztrofikus.

Számos bajba került dunai barátunk szomorú sorsa nagyon ránk nehezedik, kivált amikor oly keveset lehet tenni megmentésükre.

Madzsarról is riasztó hírek szárnyalnak, melyeket eddig nem tudtam verifikálni. Ha csakugyan denunciánsok rágalmainak áldozata lett, igazán tragikus volna, mivel nem ismertem nála dogmatikusabb hívőt és pártembert.

Máli nagyon ritkán és röviden ír. Ez nála mindig depresszió jele. Az is aggaszt, hogy még mindig nem írt Slovenszkóból.

Szeretném a nyáron magamat kissé rendbe hozni. Recha Californiába utazik egy fontos és nem kellemes családi ügyben, mely anyja jövő sorsát érinti. Azután egy kedves és bájos fiatal nővel, volt tanítványom, fog nyaralni. Én valami csendes faluba szeretnék menni az Atlantic partján, hol fiaimmal együtt lehetnék néhány hetet, mielőtt Harvardra mennek.

A nyár kezdetén valahogyan mindig élénkebben érzem régi barátaim hiányát. Különösen Veled nagyon szeretnék együtt lenni, s a múltat és jövőt átbeszélni.

P. Sc. Nem voltam megelégedve azzal, a hogyan Pikler s különösen Méray lett elparentálva. Utódainknak csaknem az lehet az impressziója, hogy Nagy Endre különb és reprezentatív alakja volt törekvéseinknek, mint Méray. S bár Pikler kapott egy alapos és komoly megemlékezést, életmunkájának legfontosabb része nem domborodik ki. Hogy Méray az utolsó renaissance zseni volt, azt még csak sejteni sem lehet. Bár egy letűnt nemzedék funeratorának a szerepe nekem érthetően fájdalmas, mégis ha időm s erőm engedi, küldeni fogok egy történelmi portrét *Pikler és Méray* címen. A két férfi alapvető ellentéte domborítja ki leginkább mindkettő nagyságát.

Göndör lapjában a különben undorító Róbert Oszkár egy megdöbbentő tudósítást írt a Tihanyi párisi temetéséről, s főleg a Károlyi beszédéről, mely szinte szimbolikus erővel mutatja egykori vezérünk teljes tragédiáját. A cikket ide mellékelem, de kérlek küldd vissza. Meg akarom őrizni ezt a nagyon szomorú dokumentumot.

Neked és a Tieidnek minden szépet és jót kívánva ölel öreg barátod

Oszkár

Tripartitum cikked: Az új Tripartitum. Századunk 1938. 113–121. l.
Érdemes-e előzetes cenzúra alatt dolgozni: utalás az 1938. május 4-én a parlamentben is megszavazott új sajtórendészeti törvényre.

Why Austria perished (Miért pusztult el Ausztria): megjelent: Social Research (New York), 1938. szeptember.

Tihanyi: Tihanyi Lajos (1885–1938): festőművész, a nyolcak festőcsoport tagja, 1924-től Párizsban élt.

Károlyi beszéde: Tihanyi sírjánál Károlyi Mihály beszélt, aki a kiábrándultság, reménytelenség mélypontján volt ekkor. Búcsúszavait nem tudta befejezni, sírva fakadt. A beszámolót közli a párizsi Szabad Szó, 1938. június 25.

213.

Turnowszky Sándorhoz

Igen tisztelt Doktor Úr! *Oberlin, 1938. IX. 12.*

Az alábbiakban igyekezni fogok kérdéseikre válaszolni, de nem hallgathatom el, hogy azok formulázása igen meglepett. A kérdések lazasága csaknem lehetetlenné teszi, hogy az igazán fontos ténybeli összefüggések tisztáztassanak, e helyett tág kaput nyitnak érzelmi és ideológiai általánosításokra. Félek, hogy ankétjük kevésbé fog hozzájárulni az októberi forradalom okainak és jelentőségének a felderítéséhez, mint inkább a Duna medence magyar intellektueljei és az emigrációban szétszórtak mai érzelmeinek és vágyainak a megrögzítéséhez. Éppen ezt a tendenciát szeretném elkerülni a következőkben:

ad 1. Az októberi forradalom közvetlen oka a katonai összeomlás és az általános tömegnyomor volt, de annak semmi köze sem volt azokhoz a klisékhez, melyek azt a kapitalista rend természetéből akarják levezetni.

ad 2. Nem volt semmiféle tudatos terv vagy szervezettség az októberi forradalom kitörésében. Ugyanazzal a kikerülhetetlenséggel következett be, mint a többi legyőzött államokban. De míg azokban a forradalmat egy rendszeres ideológiai propaganda színezte, nálunk az esetleges és sporadikus volt. Még leginkább tiszti és katonai csoportok megmozdulásáról lehetne beszélni, de ellentmondó és kaotikus célkitűzésekkel. Az orosz propagandának kezdetben igen kevés része volt az események alakításában. A forradalom elsősorban kitörés volt a csődbe került katonai diktatúra ellen, mely a köztudatban, mint Ausztria elnyomása jelentkezett, valamint ezen elnyomás feudális, kapitalista és klerikális támogatói

ellen. Nem volt egyetlen csoport sem, mely a forradalmi energiákat közös ideológiában vagy túlnyomó szervezettségben lett volna képes egyesíteni. Az októberi forradalom vezérférfiai csak annyiban voltak vezetők, amennyiben az elkövetkezendő káoszt előre látták s így egy oly szervezet (Nemzeti Tanács) létesítésére törekedtek, mely képes legyen az országot a katasztrófából kivezetni s a szükséges alapvető reformokat végrehajtani.

ad 3. Ez csak egy bolsevista álomkép volt, mely sajnos nehány komolyabb ember eszét is megzavarta.

ad 4. Ez olyanféle kérdés, mintha valaki ma a „világforradalmároktól" azt kérdezné, hogy miért nem csináltak forradalmat az utolsó tíz év alatt, vagy miért nem csinálnak most, azonnal? A kérdés egy naiv romantikus utópiából ered.

Úgy az előbbi, mint ezen kérdéshez adott válaszomhoz hozzá kell fűznöm, hogy ami az októberi forradalmat megbuktatta, nem ilyen vagy hasonló dialektikai viccek voltak, hanem a bukás igazi okai a következő tényekben keresendők: *a)* a nyugati demokráciák vaksága és rosszindulata velünk szemben, kiket túl radikálisoknak éreztek; *b)* szervezett parasztság és középosztály hiánya; *c)* megfelelő intellektuális vezetőség hiánya; *d)* a kormány erélytelensége, mely nem merte a választásokat azonnal kiírni és a földosztást késedelem nélkül keresztülvinni; *e)* a szociáldemokrácia bizalmatlansága és ellenséges indulata a parasztsággal szemben a marxi formuláknak megfelelően; *f)* az orosz fata morgana hipnotizáló hatása a proletariátus széles tömegére, mely moszkvai vezetés alatt az októberi forradalom célkitűzéseit diszkreditálta a „közeledő világforradalom" reményében.

ad 5. A politikai realitást sosem lehet a gazdaságitól elválasztani. Ez megfordítva is igaz. Mégis, a hatalmi és az ideológiai motívumok erősebbek, mint a puszta gazdasági adottságok.

ad 6. Osztályforradalom csak világháború után jöhetne, s akkor sem szükségképp, mint világforradalom. Az valószínűleg csak a levert államok vérző osztályainak forradalma volna. A diktatúrás államokban semmi lehetőség sincs többé egy októberi politikára vagy szervezkedésre. A demokráciákban pedig egy új ideológiai és politikai szintézisre volna szükség, melynek egyelőre csak halvány jelei mutatkoznak. A földkérdés és a külkereskedelmi kérdés gyö-

keres megoldása, a gazdasági autarchiák kiküszöbölése és a monopóliumok állami ellenőrzése nélkül, valamint az emberi jogokat egy új Természetjog erejével hirdető világnézet nélkül a nemzeti és osztályellentétek még jobban ki fognak élesedni.

ad 7. A legcsekélyebb bizonyíték sincs a fasiszták és a kommunisták e kedvenc tételének az igazolására. Ezt csak azok hihetik, akik az erőszakot összetévesztik a hatalommal és a blöffölést a tömegerővel.

ad 8. A faji különbségeket kölcsönösen respektálni kell a józan önkritika és alkotó kooperáció szellemében. Az osztályellentéteket igazi demokrácia nélkül (mely nem puszta alkotmánykérdés, hanem elsősorban az emberi egyéniség tiszteletben tartása) orvosolni nem lehet. Bármely diktatúra burkolt formában csak új osztályuralmat létesít a régi helyett.

ad 9. A nemzetiségi kérdés csak egy zavaros és felfújt ideológia szerint „faji" kérdés; a zsidókérdés pedig elsősorban *nem* nemzetiségi kérdés. A nemzetiségi kérdés lényegében az elnyomottak küzdelme részben egyéni szabadságjogokért, részben kulturális autonómiáért, részben (speciális esetekben) állami önrendelkezésért, részben tisztességes gazdasági létminimumért.

ad 10. Igazi demokrata nem gondol „csoportközi fegyverszünetre", hanem harcot hirdet minden erőszak, elnyomás, kizsákmányolás, politikai, gazdasági vagy kulturális monopólium ellen. Ezt a harcot lehetőleg humánus eszközökkel és az igazságosság szellemében akarja folytatni. Az erkölcsi törvény (egyenlőség és reciprocitás) rendszeres és cinikus legázolása (akár az istenített osztály, akár az istenített faj vagy állam nevében) szerinte csak új osztályuralmat és kizsákmányolást hozhat. Ha valaki – mint a kommunisták, vagy mindenféle fasiszták – azt hiszi, hogy az emberi önzés és butaság oly fokú, hogy hiába való értelmes és humánus megoldásokat keresni, hanem meztelen erőszakot lehet és kell alkalmazni az ellenvélemény és az ellenfél teljes kiirtásával: akkor legyen tisztában vele, hogy minden ami ebből a politikából következhetik csakis a Pareto és iskolájának új „elitje", mely a régit az abrakporciókból kiveri, valamely új szimbólum (osztály, faj, nemzet, vagy állam) frázis-takarója alatt.

Meleg üdvözlettel tisztelő hívük *Jászi Oszkár*

Turnowsky kérdései:

1. Gazdasági vagy politikai okai voltak-e az októberi forradalomnak? Melyik tényező volt az uralkodó?

2. Az októberi forradalom vezérférfiai részt vettek-e a forradalmat megelőző, esetleg azt kiváltó szervezkedésekben, vagy csak egyszerűen élére álltak, mikor az kitört a dolgok erejénél fogva?

3. Igaz-e, hogy az ún. győző államok szintén forradalmak előtt állottak, és hogy némi türelem, fegyelem és várakozás esetében a forradalmi megmozdulások egyidejűek lehettek volna egész Európában?

4. Nem volt-e 1918. október célszerűtlen időpont a megmozdulásra, és nem lett volna-e alkalmasabb, célszerűbb időpontban már 1916–1917 körül vagy csak 1919 táján a forradalom kitörése?

5. Általános gazdasági válság okozza-e most a politikai válságot, avagy megfordítva?

6. Az Ön prognózisa szerint világháború, vagy osztályforradalom fenyegeti-e a világot – vagy lehetségesnek tartja-e, hogy egy, az októberi elvek alapján megszervezhető politikai vagy szellemi mozgalom szerepet játszhatik-e még a közeljövő történetében, és elsimíthatja a nemzeti vagy osztályellentéteket?

7. Nem bizonyítják-e az utóbbi évtizedek eseményei, azok történelmi tanulságai az európai demokrácia csődjét?

8. Milyen legyen Ön szerint a demokrácia állásfoglalása a faji és az osztályellentétek kérdésében?

9. Hogyan választhatja el a demokrácia a nemzetiségek szabadságjogainak követelését a faji teóriáktól?

10. Van-e még ereje a demokratikus eszméknek, avagy a faji vagy az osztályellentétek elkeseredett harcában csupán a csoportközi fegyverszünet álmának csalóka szivárványát igérgetik-e hasztalan?

A marxi formuláknak megfelelően: a célzás a századelő szociáldemokráciájának a parasztkérdésben elfoglalt helytelen álláspontjára vonatkozik.

214.

Simainé Madzsar Lilihez

Drága Lilykém, *Oberlin, 1938. October 3.*

ma veszem szept. 19. leveledet és azonnal válaszolok rá. Egész röviden:

Az utolsó hetekben éjjel-nappal Málira, Rátok és barátainkra gondoltunk s még most is gondolunk, hisz minden annyira bizonytalan Európában.

Megértem gondjaidat. Még itt a távolban is nehéz volt az európai helyzet feszültségét elviselni. – De azért nem szabad kétségbeesni. Ha rákerülne a sor: Ti is, mint annyi ezrek, jól el tudnátok

helyezkedni Amerikában, bármennyire nehéz is új életet kezdeni s fájó elhagyni a hazát.

Az affidavitot – ha a föld alól is – elő fogom teremteni. Az enyim nem sokat érne, mivel egész vagyonom több száz dollár adósság s erre a konzul nem adna vízumot. De van néhány vagyonos barátom, a kik közül valaki biztosan teljesíteni fogja kérésemet. De mielőtt lépéseket tehetnék, írjátok meg azonnal

1. a Te és Béla életrajzi adatait (születés helye, éve, mióta praktizál Béla stb. ‚Vallás').

2. ha a gyerekek mindjárt kijönnének Veletek az ő pontos adataikat is;

3. hogy áll a cseh-szlovák kvóta? Van-e kilátás arra, hogy belátható időn belül kaptok vizumot?

Mihelyt tudom ezeket az adatokat azonnal utána látok a dolognak s remélem, hogy pár héten belül elküldhetem az affidavitot. Ezt rendesen *okiratban a konzulnak küldik.*

4. Melyik a legközelebbi amerikai konzulátus Hozzátok?

Nem szabad kétségbeesni drága Lilykém. Isten megsegít s rám mindig számíthatsz.

Recha nevében is ölel Mindnyájatokat öreg

Bátyád

215.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém! *Oberlin, 1938. XI. 20.*

Először is „Ruszka-Krajná-ra" vonatkozó kérdésedre. Az autonómiának inkább morális, semmint gyakorlati jelentősége volt az én szememben. Látva, hogy a szlovákok és a románok már kötve voltak határon túli szerződéseikkel, legalább a leggyengébb féllel akartam megegyezést csinálni, hogy igazoljam a népköztársaság komoly és becsületes szándékát a nemzetiségi önkormányzatot illetőleg. Hogyha majd a békeszerződésre kerül a sor, megmutathassuk az Antantnak, hogy ígéreteinket komolyan vesszük, s a problémát meg tudnánk oldani a régi határok között is. Persze azt is tudtam, hogy feldarabolásunk már akkor el volt határozva. Ezért

javasoltam Károlyinak, hogy a végsőkig meg kell maradni amellett, hogy *semmiféle területrészt nem adunk oda egy nemzetközi garanciák alatt vezetett plebiszcitum nélkül.* Ha ezt az Antant nem adja meg, a kormány mondjon le és jelentse ki, hogy a győztes hatalmak vegyék át az ország kormányzását, mivel *nem fognak olyan magyar kormányt kapni, mely egy plebiszcitum nélküli feldaraboláshoz hozzájárulna.* (Persze ebben a hitemben alaposan csalatkoztam.) Károlyi álláspontomat mindenben osztotta. A hiba az volt, hogy elsiettük a dolgot, és a Kormány már a Vyx jegyzék feletti felindulásban lemondott. Az októberi forradalom tragédiája az volt, hogy a területi integritás mítoszát komolyan vette.

Egyes részletekre nézve lásd *„Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás"* második kiadását.

Ami a könyvismertetéseket illeti, úgy Te. mint Géza félreértettétek kérésemet. A beküldött mintából kitűnik, hogy nem volna szó kritikai méltatásról, hanem csak egy párszoros jegyzetről, mely a könyv tartalmát vagy irányát jelezné. Ehhez a könyvet el sem kell olvasni; akármelyik lap közléséből kivehető. Pl.:

(. . .)

Az írógépem elromlott, úgy hogy csak a másolat volt olvasható. Tehát írással folytatom.

Évente 10–12 fontosabb könyvről beszámolni talán nem okozna nagyobb munkát. De az egész dolog nem nagyon fontos. Azt gondoltam, hogy a kis fáradságot megérné, ha nehány érdemes könyvre felhívhatnátok a nemzetközi figyelmet. Különben Géza elküldte a *Literatura* számait. Ezekből és a *Századunk*ból talán magam is kiválogathatok nehányat.

Nagyon várom részletesebb leveledet az új helyzetről.

A kép innen megítélve nagyon sötét. Nemcsak egyéni tragédiákban. (Tegnap vettem szegény Fazekas halálának a hírét. Öngyilkossága nagyon lesújtott.) De nemzetközi szempontból sem látok semmi kibontakozást. A német események állandó izgalomban tartanak. Feleségem egészen oda van, s az én neuralgiám is erősen megromlott. Máliról csak a fiúk révén hallok, s nekik is csak mese modorban ír.

Minden jót kíván és szeretettel ölel öreg barátod

Oszkár

Géza: Supka Géza
A beküldött minta: több oldalon át sorolt könyvcímek, rövid ismertetőkkel.
Fazekas: Fazekas Sándor, a Galilei Kör egykori titkára. Az emigrációban 1921-ben Károlyi Mihály titkára és segítője az emlékiratok megszerkesztésében. A későbbiekben Csehszlovákiában telepedett le. Kassa visszacsatolásakor öngyilkos lett.

216.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém! *Oberlin, 1939. V. 13.*
Régen nélkülözött leveled vége igen elszomorított, hallva, hogy ki akarják ütni a tollat a kezedből, s hogy a *Századunk* szép és eredményes munkája komolyan veszélyeztetve van. Nagyon megértem, hogy a gondolat a lapot elveszíteni, melybe annyi idődet és energiádat fektetted be, oly sok áldozattal és önzetlenséggel, Rád nézve rendkívül fájdalmas.

Ennek dacára nem szabad, hogy ez az ügy, bármiként dőljön is el, megzavarja lelked nyugalmát. Én egyre kétségesebbnek látom, hogy vajon lehet-e a mai és a közeli jövő helyzetben komoly és értékes publicisztikai működést folytani? Túl sok koncessziót kell tenni a cenzoroknak, és a szabadság egyre inkább összeszorul. Nem lehet állandóan a „madár fiaihoz" írni! Olykor szinte az az érzésem, hogy úgy az ügy, mint a Te érdekedben a legjobb volna, ha néhány évre a magánéletbe vonulnál vissza, anyagi helyzetedet rendbe hoznád és tanulmányaidba mélyednél.

Ugyanis ellentétben optimista véleményeddel, én sehogy sem látom, hogy hogyan lehetne az európai háborút elkerülni. Egy egyensúlyhelyzetnek még csak a nyomait sem vagyok képes felfedezni. Ellenkezőleg, azt hiszem, hogy az egész európai kontinenst megrázó konvulziók előestéjén vagyunk. Néhány év múlva egy tökéletesen új helyzet fog kialakulni (for the better or the worse) s jó lesz energiádat és gondolataid integritását ennek az elkövetkezendő kornak megőrizni!

V[ámbéry]-ék néhány napra vendégeink voltak. R[usztem]-nek vannak tervei valamely új amerikai magyar organizációval, de eszméi még nem forrtak ki teljesen sem a cél, sem az eszközök dolgá-

ban. Málival még mindig csak levélbeli érintkezésben vagyunk, de várjuk őt a jövő hónap közepén.

A Harvard University Press kér tőlem egy Kossuth életrajzot, de alig hiszem, hogy elvállaljam. Egészségem nem a legjobb, s a rendes munkám is olykor próbára tesz. Emellett a források távol vannak tőlem. Talán majd ha „nyugdíjba" megyek (ha ugyan lesz miből megélnem) még visszatérek erre a tervre. Ugyan inkább hívogat egy-két más terv. Az egyik egy halálosan őszinte könyv volna a Zsidókérdésről, a másik a Természetjog új megalapozása, egy végső harc marxizmus, freudizmus és egyéb relativizmus ellen . . . De sokkal valószínűbb, hogy Halál Ő fensége hamarabb fogja kimondani a *csittet.*

Jó volna Imrém elbeszélgetni mindezekről. Ha nehány száz dollár fölöslegem volna adósságok helyett, de boldogan küldenék Neked úti költséget a new yorki világkiállításra, melyre személyesen nem vagyok kíváncsi. Ellenkezőleg szinte gyűlölöm a kiállításokat . . .

Írjál gyakrabban. Sok meleg üdvözlettel von Haus zu Haus, szeretettel ölel öreg barátod

Oszkár

Kislányod kedves sorait nagyon köszönöm. Legközelebb küldök neki újabb olvasmányt.

for the better or the worse: jobb vagy rosszabb irányban.

217.

Rónai Zoltánhoz

Kedves Zoltánom! *Oberlin, 1939. júni 29.*

Nagy érdeklődéssel olvastam cikkedet a Világosságban. Hogy az uralkodó osztály politikája háborúba viszi Magyarországot, abban teljesen igazad van. A sorskérdés akkor dőlt el, amikor Október bukása után az ország nem a megegyezés, hanem a revanche politikáját választotta. De ebben a feudalizmus csak egyik tényező

volt. Ezt mutatja Bulgária esete is. Feudalizmus nélkül is az ország ugyanazt a politikát fogja választani, mint a feudális Magyarország. A határ nekik is fontosabb, mint a kenyér.

Alig hiszem, hogy az emigrációnak valami szerepe lehetne a dolgok kialakulásában. Akármelyik progresszív világlap tisztában látja a helyzetet, mint az emigráció, amely mint szervezett, vagy céltudatos tömegerő nem létezik többé. Kivéve a csehet, melynek egy problémája van, mely össze van forrva a mai európai problémával. Beneš amerikai tevékenységének sokkal nagyobb a jelentősége, mint a Kossuth egykori szerepének. Óriási sikere volt, mivel a cseh problemát állandóan, mint európai problémát traktálta. Azt hiszem, hogy túlságosan, megfeledkezve a *kis népek problémájáról*, mely egy külön speciális probléma. Nem elég európai egységről, vagy federációról beszélni. Európai egység nem jöhet el addig, míg a százmilliós *Zwischenland* Németország és Oroszország között az egymást gyűlölő államocskák anarchiája. Erre nem mutatott Beneš elegendő erővel, bár mondotta, hogy területek elvételével vagy hozzáadásával a problémákat nem lehet megoldani. Tegnap egyik intim emberével hosszasabban vitatkoztam ezen. Azt mondta, hogy a dunai federáció ma már egy meghaladott probléma. Ez igaz is, de másrészt a kis népek problémája a Baltikumtól az égei tengerig sorsdöntőbb, mint valaha, s ezt a problémát nem lehet rábízni a majdan győztes nagyhatalmakra, mivel már láttuk egyszer hogyan lehetett a wilsoni pontokat meghamisítani. A kis népeket kellene egy új erkölcsi és politikai tartalommal telíteni s első sorban Benešnek kellene, hogy hangot adjon ennek az új szintézisnek. Kétes, hogy újra nem fogják-e becsapni a kis népeket, melyeknek problémáit nem ismerik és nem képesek megoldani.

Emez érveim láthatólag hatottak vendégemre, s össze akart hozni Benešsel Chicagoban. (Több hónap előtt Clevelandben találkoztam vele s igen melegen emlékezett vissza „közös munkánkra", megjegyezve, hogy „mi ott fogjuk folytatni, ahol elhagytuk volt.") De én most nem mehetek Chicagoba, mivel a virginiai egyetem Institute of Public Affairs-ében, mely egy igen befolyásos fórum, kell egy előadást tartanom a dunai államok jövőjéről. (Ahol épp ezeket az eszméket szeretném kifejteni.) Beneš pedig közben Angliába fog utazni. Abban állapodtunk tehát meg, hogy egy memorandumot

fogok írni a Beneš számára, kifejtve, hogy akciója nagyot nőne erőben, ha ő kifejezetten, mint a dunai és a balkáni népek integrációjának a szószólója szerepelne . . .

Majd el fogom küldeni memorandumomat s a választ, melyet kapni fogok.

Mondom, az emigráció problémája mindenütt reménytelen. Még ha Károlyi olyan okos és nobilis lett volna is, mint Beneš, a mi ügyünk aligha jelentene ma többet. Legfeljebb egy szörnyű undorérzéstől kímélt volna meg bennünket s nem ölte volna meg Október mythosát. De az amerikai magyar emigráció minden emigrációnál szomorúbb. A jövő történetírójának Az Ember ideológiája szimbolikus jelentőségű lesz. Az egykori Otthon club erkölcsi bomlási termékei, íme, a szabad Amerikában is tovább élnek a terézvárosi kávéházak ghettó nemzeti ideológiájával. Ha az ember ezt látja, azt kell mondania, hogy a magyar társadalmat a nemezis sújtja. Ennek a szükségét Ady a legvilágosabban érezte.

Az oberlini nyár nem kis feladat. Olykor egészen afrikai ízű, mely az ember idegeire megy. De az idén nem mozdulhatunk el innen.

Remélem, hogy a Flóra egészsége azóta teljesen helyre állt s a nyarat ki fogjátok használni. (Az európai távolságok mellett ez könnyebben megy.)

Fiaim tovább tanulnak Cambridgeben. Andris már megszerezte a Mester címet, Gyuri egyenesen a doktorátusért dolgozik. Egyik szemináriumi dolgozatának olyan nagy sikere volt, hogy Harvard ősszel kiadja egy gyűjteményes munkában, mely több harvardi professzor essayit is fogja tartalmazni.

Máli hat hétig egy művészeti iskolán tanít a mi közelünkben, úgyhogy a weekendeket nálunk tölti. Nagyon jól alkalmazkodik, s az amerikai humánus levegő nagyon felüdíti a dunai tapasztalatok után. Persze a Hrušov elveszte nagyon a szívébe vág, nem mint értéktárgy, hanem mint múlt és esztétikai élmény.

Ha a rettenetes meleg megengedi, szeretnék egy kis könyvet tető alá hozni a zsarnokgyilkossági elméletekről s hogy miért halt ki ez a nagy tradíció.

A csekket csak az eddigi formában küldhetem. El sem tudom

képzelni, hogy micsoda nehézség lehet vele, mikor egy nagy new yorki bank a kiállítója.

Feleségeddel együtt melegen üdvözöl a Recha nevében is, igaz barátod *Oszkár*

Zwischenland: közbülső terület.

Jászi előadása a dunai államok jövőjéről: The Future of the Danubian States. An Address delivered before the Institut of Public Affairs at the University of Virginia, July 5, 1939.

memorandumot fogok írni Beneš számára: ennek szövege mindeddig nem került elő a hagyatékból.

Az Ember: Göndör Ferenc hetilapja, amelyet Budapest és Bécs után New Yorkban adott ki. Jászi és Károlyi a maguk radikálisabb álláspontjáról, különösen a húszas évek végén, sokat bírálták a lap időnként megalkuvásra hajló magatartását, de a háború éveiben és az ötvenes években Jászi újra gyakran publikált Az Ember-ben.

218.

Csécsy Imréhez

Kedves Imrém, *Oberlin, 1939. VIII. 21.*

Vettem augusztus 5. szíves leveledet. Hogy a lapot egyedül jegyzed, ezt csak természetesnek s mindkét félre legjobbnak találtam. Különben R[usztem]-ről még nem hallottam semmit. A tengerparton vannak s R. nyilván készül előadásaira. Alig hiszem, hogy ő valami részt követelne a lap sorsában.

Az utolsó szám is igen jó – oly jó, amilyen a lap a mai körülmények között csak lehet. A falukutatók dolgában teljesen egyetértek Veled. Fontosságuk a jövő szempontjából messze felülmúlja a *Szép Szó* tevékenységét. Hogy sokan közülük nácik lettek, ez sokban a magyar liberalizmus és szocializmus bűne. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Lengyel Balázs cikkétől el volnék ragadtatva. Sem a stílusát, sem a tartalmát nem nagyon szeretem. Ha valaki régi magyar bűnöket és elmaradottságokat mint titokzatos faji és nemzeti sorsot túlhalmozott stílusban lelkes hazafias búval tárgyal, ez lehet önvédelem, sőt okos önvédelem, de nagy visszaesés egy őszinte és realisztikus ideológiával szemben. Hogy az agrárkérdésben a lap kezd visszatérni a pikleri receptekhez, a forra-

dalom pszeudo-georgeista kinullázásához (mivel csak naiv utópisták hihetik el, hogy a falvak nyomorát földértékadóval lehet kanalizálni), ez az októberben elkövetett hibák megismétlése.

Persze – ismétlem – eszem ágában sincs innen tanácsokat adni vagy zsörtölődni. Te legjobban tudod, hogy meddig mehetsz el s mire van szükség. Hogy Ruszinszkó csakis a többi szláv törzsek federatiójában juthat új élethez, ez szerintem axiomatikusan világos. Ha nem most, úgy Oroszország fog egy ilyen megoldást egy generáción belül kierőszakolni. A nemzeti ujjongásra tehát nagyon kevés ok volt... Különben – mint féltem – úgy látszik, hogy a nácizmus és a bolsevizmus a jövőben találkozni fognak. A demokráciákat nem lehet megmenteni mai ideológiai szintézisükben, még ha meg is nyernék a kikerülhetetlen háborút, melyet a magyar–lengyel határ egy pillanatig sem fog befolyásolni... Nagyon sötét mindez...

Máli nálunk három hetet töltött, és jól esett látni, hogy kipihente tanítása fáradalmait s nagyon otthon érezte magát... Persze tele van gonddal és aggodalommal úgy az otthon maradtak, mint a saját maga jövő sorsát illetőleg... Egyébként továbbra is a régi óriási baby, minden realitási érzék híján... Olykor játszik, olykor kétségbeesik... Sajnos, én is nagy pesszimizmussal nézem lehetőségeit, s világ- és emberszemléletét még kevésbé tudom követni, mint régen... Nagyon kevés ellenállása van a kor áramlataival szemben...

Lehet, hogy pesszimizmusom főoka önmagamban van. Nem csak a kortörténet nyom, de az egészségem sem jó. Eddig semmi pihenésben nem volt részem; s az oberlini nyár nagyon megviselt... S hogy gondolataimtól szabaduljak, annál többet olvastam. Most talán két hétre elmegyek valahová. Ezt sem önként teszem, de a Feleségem folyton rágja a fülemet s fenyeget, hogy mi lesz majd a télen? Szegényke nagyon megviselt állapotban van, s most anyja miatt reszket, hogy ki fog-e jutni még a háború előtt? (Én a háborút nem látom egész közelinek.)

A legjobbakat kívánja, Feleséged kezét csókolva kislányodat üdvözölve ölel öreg barátod

O.

Máli levelét azóta nyilván megkaptad.

Lengyel Balázs cikke: A nemzeti kultúra és a parasztság. Századunk, 1939. 150–157. l.

A nácizmus és a bolsévizmus a jövőben találkozni fognak: 1939. augusztus elejére kudarcba fulladtak a Szovjetunió kísérletei, hogy Franciaországgal és Angliával hármas szövetségi rendszert hozzon létre Európa és saját védelme érdekében. Így, elsősorban az időnyerés taktikai szándékával, a Szovjetunió elfogadta Németország javaslatát megnemtámadási egyezmény megkötésére. A tárgyalások a levél megírásának napjaiban folytak. (Az egyezményt csak 1939. augusztus 23-án írták alá.)

219.

Bölöni Györgyhöz

Kedves Gyurim s Itókám! *Oberlin, 1939 körül*

E düledező világban sokat gondolok Rátok és *boldogabb* új évet kívánok. Fordulóponthoz jutottunk: vagy végső barbarizmus következik, vagy újjászületés egy demokratikus federalizmus szellemében. A feszültség még itt is olykor szinte kibírhatatlan. Ha nem dolgoznék naponta 10 órát (az egészségem rovására) alig tudnám kiállani.

Képzelem, hogy ott a közelben a megpróbáltatás még nagyobb lehet.

Szegény Károlyira gyakran és nehéz szívvel gondolok. Levele megdöbbentő volt. Úgy emberileg, mint politikailag.

Mi csak vagyunk. Recha nyugodtabb, mióta 76 éves anyja velünk van, hosszú Odyssea után Berlinből. Fiaim közelednek a doktorátushoz. Máli még nincs elhelyezkedve, de szép sikerei vannak. Gergelynek is.

Régi szeretettel ölellek Recha nevében is

Oszkár

220.

Supka Gézához

Kedves Gézám! *Oberlin, 1940. Július 21.*

Február 3-án kelt leveled mindig az íróasztalomon feküdt; többször is elolvastam és ismételten akartam Neked írni. Életednek ez az őszinte és póztalan leírása mélyen meghatott. Tragikumát a lelkem gyökeréig átéreztem. Leveled köteteknél többet fog mondani a jövő történetírójának és engemet nagy elégtétellel és büszkeséggel tölt el.

Hogy megindultságom dacára mégsem írtam, ennek az okai számosak: reggel héttől éjfélig tartó munka a tanévben; a tanév végén kimerülés és neuralgikus bántalmak; egy hosszabb round table értekezlet Chicagóban egy nagyon anachronisztikus témáról, „Foundation of a more stable world order"; majd újra betegeskedés; s végül (amit legelőször kellett volna mondanom) a világtörténelem bunkócsapásai, melyeknek kulminációja volt az emberi jogok Franciaországának dicstelen kapitulációja . . .

Most sem vagyok nagyon jól és a világtörténelem tovább dühöng (most nem alszom Anglia miatt) . . . mégis úgy érzem, hogy tovább nem várhatok, hogy írni kell, hisz oly átkozottan bizonytalan a földi lét, pláne ha valaki nem szerelmese többé ennek a harcnak és ennek a játéknak . . . (E pillanatban veszem K. Károly barátunk halálának a hírét. El voltam készülve rá s mégis nagyon fáj.) Különösen sokat gondolok mostanában arra a néhány emberre, akik még élnek azok közül, akikkel együtt folytattuk a Don Quichottek nemes iramát . . . Hisz olykor a szélmalmok veszedelmesebbek, mint az igazi óriások . . .

Nem tudom, hogy mi fog kijönni ebből a rettenetes kháoszból, de egy bizonyos és ez az, hogy egy új világ fog megszületni . . . Nem hiszem, hogy ez a szörnyű katasztrófa puszta őrület és céltalanság volna. Hegellel tartok és azt hiszem, hogy a *Weltgeist* van itt újra munkában, ha az útjait nem is tudjuk megérteni . . . Az európai egység létre fog jönni akár demokratikus federalizmus, akár militarista diktatúra formájában . . . Pusztulniok kell a határoknak és az elavult szuverenitások rendszerének . . . Számomra a Clarence

Streit terve volna az egyedül igazán kielégítő kibontakozás, mely ma az angol-szász demokráciák számára nyitva van... Nem tudom, hogy hallottál-e már e nagy koncepcióról... Ez a Duna medence számára egyelőre utópisztikus, de kihatásaiban nagy horderejű. Küldök Neked egy összefoglalást róla a Streit tollából, ha ugyan eljut Hozzád a felfordult közlekedés mellett...

Persze mindez nagyon távoli vigasz, a mi nem fogja érinteni a mi életünket, de talán az utánunk következő nemzedék közelebb fog eljutni azokhoz az értékekhez, melyekért küzdöttünk. Találj továbbra is örömet gyermekeidben, akiknek deréksége le fogja győzni a mai kor akadályait.

Az én fiaim is szépen dolgoznak és Harvardon elismerésben volt részük. Gyuri, mint younger economist a Federal Reserve Board hivatalnoka. Andris thézisét készíti a német irodalomból.

A forgatagos időkben elvesztettem az összeköttetést számos barátommal. Egyesek sorsa különösen aggaszt.

Kissé aggódva nézek a következő év elébe. A munka egyre növekszik, míg egészségem fogyóban van. A szabályok szerint már nyugdíjba kellene mennem, de felhívtak, hogy még egy évet tanítsak. S minthogy nyugdíj igényem 15 év után nagyon csekély, nemsokára fel fog merülni a probléma, hogy hogyan keressem meg a kenyerünket... Ennek a megoldása első sorban egészségemtől fog függeni. De fölösleges ezen tépelődni, amikor négy hét alatt országok dőlhetnek össze.

Már alig remélem, hogy a földi síkon még találkozni fogunk. De ez mit sem változtat azon a közelségen, melyben magamat Hozzád érzem... A rövidülő élettel a múlt árnyéka megnövekszik és sokszor meglepő világossággal állsz előttem. És nemcsak Te. Így élénk emlékezetemben van az az esti kép a bécsi külváros rengeteg proletár épületében, a mikor Melletted állt a Feleséged bájos, törékeny és mégis oly erős alakja. Egészen szimbolikus képe a családi szolidaritásnak.

A legjobbakat kívánva Neked és a Tieidnek, maradok régi szeretettel, Feleséged kezét csókolva öreg barátod

Oszkár

Utolsó leveledben nem említetted Édes Anyádat, pedig tudom, hogy mily nagy szerepe van az életedben. Csak nem beteg?

Foundation of a more stable world order: Egy szilárdabb világrend alapjai. Jászinak ez az előadása a jelek szerint nem jelent meg nyomtatásban, s kéziratban sem ismerjük. Közreműködésével jelent meg 1940-ben az University of Oklahoma Press kiadásában: Federation. The Coming Structure of World Government, by Howard O. Eaton.

K. Károly: Kernstok Károly festőművész, Jászi régi barátja 1940. június 10-én halt meg.

Clarence Streit a Freedom and Union c. folyóirat szerkesztője, az Union Now c. 1939-ben megjelent, és feltűnést keltett munka szerzője volt, aki 1941-ben a Nagy-Britanniával való uniót sürgette, a háború után pedig az atlanti és a nyugat-európai federációk tervét hirdette (The New Federalist, 1950).

221.

Franklin Delano Roosevelthez

Elnök Úr! *[Oberlin], 1940. VII. 25.*

A francia földön tartózkodó német, osztrák, cseh, olasz, spanyol és magyar emigránsok kétségbeejtő helyzete mélységes aggodalommal tölt el minden amerikait, akit szenvedélyesen érdekel az európai szabadság és demokrácia jövője. Sokan, akik hősiesen küzdöttek a nácik és a fasiszták zsarnoki rendszerei ellen, most nemcsak szabadságukban, hanem életükben is veszélyeztetve vannak, köztük számos kiváló író, tudós és szakszervezeti vezető. A francia–német és a francia–olasz fegyverszüneti feltételek ezeket az emigránsokat zsákmányul vetik oda a fasiszta kormányoknak.

Kérem Önt, szenteljen figyelmet e kétségbeejtő helyzetben levő embereknek, terjessze ki rájuk a konzuli védelmet és tegye lehetővé, hogy később menedéket találjanak az Egyesült Államokban.

Excellenciádnak a nemzetközi demokrácia védelmében kifejtett állhatatos és nemes hevülettől áthatott tevékenysége azzal a reménnyel tölt el, hogy e menekültek ügyét is rokonszenvvel fogja felkarolni.

Kérem fogadja előlegezett köszönetemet és mélységes tiszteletem nyilvánítását.

Őszinte tisztelője *Jászi Oszkár*

FRANKLIN DELANO ROOSEVELT *őexcellenciájának,*
az Amerikai Egyesült Államok elnökének,
CORDELL HULL *külügyminiszternek,*
A. V. DONAHEY *szenátornak,*
DOW W. HARTER *képviselőnek, az amerikai Vöröskereszt elnökének,*
LOTHIAN MÁRKINAK, *Nagy-Britannia nagykövetének,*
SAINT-QUENTIN GRÓFNAK, *Franciaország nagykövetének*

222.

Polányi Mihályhoz

Kedves Mihályom, *Oberlin, 1940. szeptember 20.*

meghatott bennünket kedves leveled, amelyben miattam aggódsz olyan időben, amikor Anglia a maga történelmének legveszélyesebb s ugyanakkor legdicsőbb korszakát éli. Nincs a napnak és az éjszakának olyan órája, amikor ne gondolnánk az angliai csatára, amely a mi csatánk is. És aggódó szívünkben Neked és családodnak külön helye van. Reméljük és imádkozunk érte, hogy a legjobb egészségben és életerőben érjétek meg a nyugati civilizáció győzelmét a barbárság felett.

Ami engem illet, jóllehet egészségi állapotom nem éppen kicsattanó, ahhoz mégis megfelelő, hogy folytatni tudjam munkámat és szerény eszközeimmel részt vehessek a Nagy Ügyért vívott küzdelemben.

Nagy örömmel láttam, hogy új erővel folytatod fontos társadalmi kutatómunkádat, és teljesen kiheverted a baleset következményeit.

Gondosan és mélységes érdeklődéssel olvastam el a tervezésről szóló ragyogó tanulmányod levonatát. Igazi élégtétel volt azt látnom, hogy gondolataink valamennyi lényeges kérdésben azonos

vonalon mozognak. A tervezésről adott elemzésed és annak bebizonyítása, hogy demokratikus társadalomban lehetetlen a totalitárius tervezés, messze a legjobb teljesítmény, amivel ezen a területen találkoztam. A tanulmány egyedüli hiánya az, hogy nem mutatja meg, hogyan és milyen mértékben lehet és kell szabályozni a szabad piacot. Ugyanez a hiány tette Lippmann *The Good Society*-jét is kissé befejezetlenné. De a Te tanulmányodban elért eredmények, ha ezeket hozzáadjuk a három előző tanulmányod eredményeihez, oly nagyok, hogy türelmetlenül várom köteted megjelenését.

Ami a gazdasági folyamat filmen való ábrázolását illeti, ismereteim nem elég pontosak ahhoz, hogy az elküldött rövid cikkek alapján véleményt mondjak terved keresztülvihetőségéről. Szeretném felhívni a figyelmedet egy új könyvre, amely közel jár a Te következtetéseidhez, s amelyet a marxista filozófia mindmáig legjobb kritikájának tartok. Henry Bamford Parks: *Marxism. An Autopsy.* (Boston, 1939) (A marxizmus boncolási lelete) című munkájáról van szó. Azt hiszem, nagyon tetszene Neked, noha gyakorlati következtetéseit nem érzem egészen kielégítőnek.

Ami itthoni helyzetünket illeti, a dolgok a szokásos mederben folynak azzal a különbséggel, hogy most Recha anyja is velünk lakik. Júliusban meglátogatott bennünket Mauzi, és mi el voltunk ragadtatva töretlen szellemétől, amelyet élete annyi viszontagsága után is megőrzött. Örömmel várjuk novemberben Karli érkezését is campusunkra. Néhány nappal ezelőtt régi barátunk, Lóránd járt nálunk, és sok emléket elevenítettünk fel emberekről és eszmékről. Mondanom sem kell, hogy a beszélgetés egyik főhőse Te voltál.

Meleg üdvözlettel és a legjobb kívánságokkal öreg barátod

Oszkár

Recha bevándorlási irodája továbbra is virágzik – sajnos!

A levél eredetije angol nyelvű.

Recha bevándorlási irodája: A Jászi-házaspár Nyugat-Európa német megszállása után igen nagy és jelentős munkát végzett, hogy minél több veszélyeztetett barátot, közvetett ismerőst (pl. Fényes Lászlót, Halász Miklóst) sikerüljön kimenteni és Dél-Franciaországból, Spanyolországból vagy Portugáliából Amerikába juttatni.

223.

Polányi Mihályhoz

Kedves Mihályom! *Oberlin, 1941. március 23.*
Február 6-i leveledet elég nagy késéssel kaptam meg. Örömmel halljuk, hogy Te és családod jól vagytok, és teljesen azonosultok Anglia hősi szellemével. Teljes mértékben fel tudjuk fogni ennek mibenlétét, hiszen még itt, a „béke és biztonság" földjén is gyakran elviselhetetlennek érezzük a világ apokaliptikus feszültségét. Az angolok jó lelkiismeretét persze mi nem élvezhetjük, mert az amerikaiakban nincs meg az angol magatartás erkölcsi ereje és egysége. Ha igaz, hogy Anglia a mi háborúnkat vívja (amint ezt minden gondolkodó ember elismeri), akkor a mi anyagi, pénzügyi és morális segítségünk – bármilyen nagy legyen is – nem elegendő. Szolidaritásunk végső próbája az, ami hiányzik, morális pozíciónk pedig igen kétes, mivel a brit katonai erőket mintegy zsoldosaink gyanánt használjuk fel *saját ügyünk érdekében.* Az érzékenyebb emberek közül sokan kezdik átérezni a helyzetünkben rejlő kínos dilemmát.

Elragadtatással olvastam nagyhatású beszédedet *A tudomány társadalmi küldetéséről,* amely az én aggodalmaimat és rossz előérzeteimet is kifejezi. Amikor elolvastam Mannheim új könyvét a tervezésről, elszörnyülködtem az egész szemléletmód embertelenségén, s noha Mannheim folyton demokratikus tervgazdálkodásról beszél, az ember érzi a gondolkodási struktúra azonosságát a nácizmuséval és a bolsevizmuséval. Írok egy rövid recenziót a könyvről, s ebben nem fogom elmulasztani, hogy összehasonlítsam a *The Contempt of Freedom*-mal.

Időközben bizonyára megkaptad azt a levelemet, amelyet címváltozásod miatt ide visszaküldtek, s én újra elküldtem az egyetemi címedre. Ebben már említettem Lippmann furcsa válaszát, hogy azért nem írhat előszót a könyvedhez, mert az utóbbi időben nem járt Oroszországban. Nyilvánvalóan kifogásról van szó, hiszen amikor a *Good Society*-t írta, akkor sem volt semmiféle közvetlen kapcsolata Oroszországgal. Ugyancsak remélem, hogy megkaptad

a *The City of Man*-t, és nagyon szeretném erről véleményedet hallani.

Kedves Barátom, ezt a levelet elég borús hangulatban írom. A világból érkező legújabb hírek nagyon sötétek. De a Szabadság végső győzelmébe vetett hitemet nem veszítettem el.

Neked és családodnak a legjobbakat kívánva, amihez Recha is szívből csatlakozik, szeretettel ölel

Oszkár

A levél eredetije angol nyelvű.

A tudomány társadalmi küldetéséről: The Social Message of Science volt Polányi előadásának eredeti címe.

Írok egy rövid recenziót: Az American Political Science Review 1941. júniusi számában jelent meg a két könyvet összehasonlító ismertetés: Man and Society in the Age of Reconstruction. By Karl Mannheim (New York: Harcourt, 1940) és The Contempt of Freedom: The Russian Experiment and After. By Michael Polanyi (London: Watts and Comp. 1940).

The City of Man. A Declaration on World Democracy. Viking Press, New York 1940.: Tizenhat amerikai tudós és író – köztük Jászi – antifasiszta és antikommunista szellemű írásainak kiáltványszerű gyűjteménye.

224.

Thomas Mannhoz

Tisztelt Uram, *(Oberlin), 1941. Szeptember 18.*

Borghese professzor tanácsára veszem magamnak a bátorságot, hogy elküldjem Önnek The *Future* of *Danubia* c. cikkem különnyomatát. Az eljövendő béke szinte erősebben foglalkoztat, mint a győzelem várása.

Úgy látom, hogy az amerikai közvéleménynek – még ennek ún. felvilágosult részét sem véve ki – a leghalványabb fogalma sincs a közép-európai problémák nehézségeiről. Ez a magyarázata annak, hogy a Habsburgok ennyire előtérbe tudtak kerülni, és hogy a magyar terroristák, a hírhedt „ébredő magyarok" egyik egykori vezére a Roosevelt–Churchill-féle nyolc pont örve alatt megpróbálhat támogatást szerezni Amerikában a feudális magyar rendszer megmentése érdekében.

Úgy tűnik, hogy az angol és az amerikai külügyminisztériumokban a régi közép-európai reakciósokat még ma is szívesebben látják, mint a demokrácia és a liberalizmus régi harcosait.

Nagyon hálás lennék, ha értékes idejéből néhány percet szánna cikkem érveinek megismerésére.

Szívélyes üdvözlettel *Jászi Oszkár*

A levél eredetije angol nyelvű.

225.

Harold J. Laski professzornak, The London School of Economics and Political Science,

London, Anglia

Kedves Laski professzor, *1942. II. 23.*

Engedje meg, hogy felhívjam a figyelmét néhány olyan tényre, amely jelentősen befolyásolhatja az európai demokrácia jövőjét, de nem eléggé ismert a haladó brit közvélemény előtt. Az új és egészséges Európa felépítéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy a győztes hatalmak (mert reméljük, hogy győzni fognak) elősegítsék és irányítsák Közép-Európa föderalisztikus struktúrájú, szilárd demokratikus rendjének kialakulását.

Ennek az átalakulásnak több előfeltétele van. Ezek: 1. a dunai és balkáni térség teljes gazdasági és politikai újjászervezése; 2. a feudális birtokok kisajátítása és szabad, szövetkezetekbe tömörülő parasztság kialakítása; 3. a militarista és gazdasági nacionalizmus gyökeres kiirtása; 4. tisztességes és szigorúan ellenőrzött népszavazások megrendezése a föderáción belüli etnográfiai határok meghatározására; 5. a kisebbségi jogok teljes biztosítása, s ezeknek egy szövetségi bíróság védelme alá helyezése.

Tudatában vagyok a feladat óriási nehézségeinek, s annak is, hogy a megvalósítás eszközei és módszerei még nem egészen tisztázottak. Ezek alapos megvitatásra szorulnak. Egy azonban bizo-

nyos: ezt a munkát nem végezhetik el azok az osztályok és csoportok, amelyek elsősorban felelősek Európa katasztrófájáért, s amelyek most agyafúrt módszerekkel, titkon azon mesterkednek, hogy a demokráciák győzelme után ismét felülkerekedjenek. Újjászületőben vannak az ancien régime eszméi, amelyek erőteljes ideológiai alátámasztást nyertek G. Ferrero felületes könyvében. Ismét kibontakozik a Habsburgok, a pápa és a régi feudális arisztokrácia szentségtelen szövetsége. A Németországtól és a Szovjetuniótól való félelem ezt az irányzatot még félénken liberális és mérsékelten szocialista körökben is igen népszerűvé teszi.

Különös, kétes alakok bukkannak fel mindenfelé. Az egykori londoni és washingtoni magyar követségek munkatársainak egy része „szabad magyar"-nak álcázza magát és komolyabb hivatalos elismerésre tudott szert tenni, mint gróf Károlyi és gróf Lónyay valóban szabad mozgalmai vagy a Vámbéry professzor vezette Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetsége. (Sajnálatos, hogy Károlyi és Lónyay mozgalmai – a jelek szerint Károlyi hajthatatlansága miatt – nem tudnak együttműködni.) Eckhardt Tibor, az Ébredő Magyarok terrorszervezetének egykori vezetője, aki most ugyancsak „szabad magyarnak" csapott fel, a State Department és az amerikai plutokrácia egy részének erőteljes támogatását élvezi. A Habsburg főhercegeket előkelő szalonokban ünneplik, s egyes katolikus püspökök Ottót „felség"-nek titulálják. A Habsburgok zászlaja alatt egyesül tehát a laikus és az egyházi feudalizmus s a kapitalizmus, sok demokrata pedig úgy üdvözli ezt a koalíciót, mint „a jövendő Közép-Európa szilárd bástyáját Németországgal és a szovjetekkel szemben". A térség túlfűtött nacionalista törekvéseit, amelyeket Hitler legázolt, nem egy új és magasabb fokú szintézisben kívánják feloldani, hanem a jövendő „kisnemzetesdire", a megosztottság tartósítására akarják felhasználni, az *ancien régime* uralma jegyében.

Veszedelmes tendenciák ezek, hiszen nyilvánvaló, hogy 25 éven belül újabb világháborúhoz vezetnek. Ezért kérem Önt arra, tájékoztassa barátait, hogy ne feledkezzenek meg e fontos kérdésekről, és ne engedjék, hogy a reakciósok a maguk sötét céljaira használhassák ki őket!

Ezzel összefüggésben a következő elgondolást szeretném Ön elé tárni. Az amerikai magyarok és a magyar emigránsok jövendő orientációjának komoly stratégiai jelentősége van. Vámbéry és néhány barátja megkísérelték, hogy az említett Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetségének megalakításával ellensúlyozzák Eckhardtot, de itt, Amerikában, a vagyonos és tekintélyes körök és az üzleti érdekeltségek inkább a Habsburg–Eckhardt koalíció felé hajlanak. A demokratikus mozgalom legsúlyosabb nehézsége és hátráltatója azonban a megfelelő vezető hiánya. Ma egyetlen olyan ember van, aki alkalmas lenne az Egyesült Államok demokratikus magyarjainak megszervezésére és vezetésére, s ez Károlyi Mihály. Az ő számára viszont képtelenek vagyunk beutazási engedélyt szerezni. A külügyminisztérium ezügyben néma és megközelíthetetlen, miközben beutazási engedélyt adott és ad a Habsburg főhercegeknek, Eckhardtnak és egész sor kétes ellenforradalmár kalandornak (nemrégiben még a hírhedt Hohenlohe hercegnő is élvezhette ezt a vendégszeretetet!).

Ami engem illet, egyáltalán nem vagyok elvakult bámulója egykori köztársasági elnökömnek. Tudom, hogy emigrációja során súlyos hibákat követett el, és kénytelen voltam őt többször, élesen bírálni. Nem hiszem, hogy valaha is a jövendő magyar átalakulás vezetője lehetne. Az erre a munkára alkalmas ember ma még talán ismeretlenül él az ország valamely elmaradott zugában.

Meggyőződésem azonban, hogy ma egy Károlyi által vezetett kampánynak igen nagy jelentősége lenne. Az ő neve a magyar demokratikus köztársaság eleven szimbóluma. Idealizmusát, bátorságát, őszinteségét, áldozatkészségét senki sem vonja kétségbe. A Szovjetunió iránti rokonszenve közismert. A Dunai Konföderáció megteremtésére irányuló sikertelen erőfeszítéseimet az ő erőteljes támogatásával kezdtem el. A Habsburgok iránti gyűlöletében őszinte és megingathatatlan. Amerikában való megjelenése döntő hatással lenne a munkásokra és a liberális értelmiségiekre, s leleplezné az ellenforradalmi intrikákat. Még Latin-Amerikában is sok magyar kolónia van, amely benne látja Magyarország felszabadítóját. Emellett Károlyit a szomszédos középeurópai országok demokratikus elemei is kivétel nélkül igaz barátjuknak tekintik.

Arra gondoltam tehát, hogy talán Sir Stafford Cripps, akinek pályafutása sokban hasonlít Károlyiéhoz (bár remélem, hogy az angol államférfi elkerül majd néhány olyan hibát, amit a magyar elkövetett), megértené ezt a helyzetet és annak valószínű következményeit, amennyiben Ön, professzor úr, a fenti érvekhez saját tekintélyének súlyát is hozzáadná. És azt hiszem, hogy Sir Stafford egyetlen határozott szava elegendő lenne ahhoz, hogy az Egyesült Államok megnyissa kapuit Károlyi előtt.

Jól tudom, milyen drága az Ön ideje ebben a mostani veszedelmes és lázas ostromállapotban, de úgy érzem, hogy az említett kérdések elég fontosak ahhoz, hogy megoldásukhoz az Ön segítségét és erőfeszítését kérjem.

Önnek és hazájának a legjobbakat kívánva, maradok őszinte híve

Jászi Oszkár

U. i. E levél másolatát elküldtem gróf Károlyinak.

A levél eredetije angol nyelvű.

G. Ferrero felületes könyve: Valószínűleg a *Die Tragoedie des Friedens. Von Versailles zur Ruhr.* Jena 1923. c. könyvre vonatkozik az utalás.

a magyar követségek egy része „szabad magyar"-nak álcázza magát: Londonban a követség első titkára Zsilinszky Antal, miután megtagadta a hazatérést, megalapította a Nagy-britanniai Szabad Magyarok Egyesületét. Az Egyesült Államokban Pelényi János volt követ és Balásy Antal követségi első titkár vettek részt tevékenyen Eckhardt Tibor „Független Magyarországért" mozgalmában.

Károlyi és Lónyai mozgalmai: Tulajdonképpen a megalakulásig nem jutott el Lónyai gróf különböző manipulációi miatt. 1941 őszén Károlyi Mihály egyedül alapítja meg és lesz vezetője az Új Demokratikus Magyarországért mozgalomnak.

Sir Stafford Cripps: angol munkáspárti politikus (1889–1952).

226.

Károlyi Mihályhoz

Igen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1942. II. 24.*
Mellékelten küldöm Laski professzorhoz írt levelem másolatát. Bár kételkedem a hatékonyságában, úgy gondoltam, semmit nem szabad kihagyni, ami esetleg eredményhez vezethet.

Remélem, nem haragszol meg rám, amiért nem Józsua, hanem Mózes szerepét tulajdonítom Neked.

Fogadd szívből jövő jókívánságaimat születésnapod alkalmából. Adja a Sors, hogy megláthasd azoknak az eszméknek a hajnalát, melyek megvalósításáért oly bátran és nemesen küzdöttél!

Téged és családodat melegen üdvözölve, maradok őszinte híved
Jászi Oszkár

A levél eredetije angol nyelvű.
Laski professzorhoz küldött levelem: l. kötetünk előző, 225-ös sz. levelét.

227.

Vámbéry Rusztemhez

Kedves Rusztem! *Oberlin, 1942. IV. 30.*
A kefelenyomatokat megkaptam, s igyekezni fogok azokat minél előbb elolvasni, de alig hiszem, hogy egy hét alatt elkészülhetek az előszóval, mivel a vizsgák hecces szezonjának a közepén vagyunk.

Ez volt az oka annak is, hogy az *Ember* április 23. száma csak most került a kezembe, és csak most értesültem arról, hogy Te, a Demokrata Szövetség elnöke, és annak két más vezető tagja szükségesnek láttátok politikai ellenfeleink házi ügyeivel foglalkozni, s hogy Ti „egységet, békét, toleranciát" követeltek „minden közéleti szereplőtől, főleg és elsősorban a magyar sajtótól".

Ez a követelés előttem teljesen ismeretlen volt a Demokrata Szövetség programjában. Ellenkezőleg, mi mindig harcoltunk ama ha-

zug és hipokrita érvek ellen, hogy nekünk mindenáron béke kell a magyarok között. Ellenkezőleg, mindig hirdettük, hogy nekünk harc kell, és épp Te választottad ezt a szót lapod címéül. Ha ez a Te új jelszavad igaz volna, akkor az összes „papokkal és lapokkal" siessünk kibékülni, s öleljük a keblünkre Eckhardtot, Deákot és a többi Horthy-küldötteket.

Persze jól tudom, hogy Göndör nem Horthy küldötte, s komoly érdemei vannak az emigráció első korszakából. Ámde ő is politikai ellenfeleink közé tartozik, hisz Ő volt az, aki a magyar ébredő vezért a cikkek egész sorozatával elismertetni akarta a magyar demokrácia által. Ezt a hallatlan eltévelyedést ő sosem bánta meg, sosem vonta vissza, pedig ez egy politika, melyet mint new yorki beszédemben mondottam, az *„impedimentum publicae honestatis"* tilt.

Már most Te és a másik két barátunk „spontán és a magatok elhatározásából" jelentkeztek, hogy békét kössetek a Göndör portáján. Ez az eljárás mindenkiben azt a benyomást fogja kelteni, hogy Ti szolidarisak vagytok a Göndör politikájával. Ha Nektek a béke a „summum bonum", akkor nincs többé akadálya annak, hogy a Vámbéry–Göndör–Békessy egységfront ki ne alakuljon, az a magyar egységfront, melyet Göndör folyton prédikál szeretettel és fenyegetésekkel.

Kedves Barátom, így nem lehet elvekért harcolni. Hogy Te kikkel barátkozol, az a Te magánügyed, de nem a Te magánügyed, hogy kiknek tolod a politikai szekerét. Emlékezzél vissza, hogy Eckhardttal szembeni politikádat is sokan félreértették, s hogy Károlyi nálam tudakolta, hogy igaz-e, hogy Te Eckhardthoz csatlakoztál. Most ő, vagy mások joggal kérdezhetik, hogy igaz-e az új Ember-Harc egységfront kialakulása?

Neked és Nektek teljes jogotok van arra, hogy a végrehajtó bizottság előtt a Vámbéry–Göndör–Békessy egységfrontot javaslatba hozzátok. Sőt paktumot javasolhattok Eckhardttal és Balásyval is. *De míg erre határozat nincs, nincs jogotok tőlünk távoli és velünk ellentétes politikai célok védelmére spontán jelentkező „hazafias" akciót indítani.*

Ez az ügy úgy politikailag, mint erkölcsileg előttem szerfelett aggályos. Így tehát *nyomatékosan* kérlek, hogy a jövőben ilyen

„hazafias" baráti kezdeményezésektől, a bizottság formális megkérdezése nélkül, tartózkodjatok.

Ilyen kötelező ígéret nélkül nem volnék képes Veletek együtt dolgozni, bár Szövetségünk sorsa nagyon a szívemen fekszik, és annak fenntartását szükségesnek tartom. Kétes taktikázások és hazafias gixerek helyett inkább választanám a magános küzdelmet és a politikai gerillaharcot elveink érdekében.

Ez a legújabb incidens még jobban megerősített ama hitemben, hogy legfontosabb feladatunk minden lehetőt elkövetni a Károlyi vízuma érdekében, mint ezt a chicagói csoport már régen követeli. Lépten-nyomon érezzük a vezér hiányát. Ha Károlyi itt lesz, az ilyenféle kisiklások és paklik automatikusan meg fognak szűnni, és csak elvek fognak számítani.

Szükségtelen mondani, hogy ez a kritika nem jelenti azt, mintha elfeledtem volna a Te rendkívüli érdemeidet akciónk elért eredményei körül. Csak óvni kívántalak újabb taktikai hibáktól, melyekre olykor mások ravaszsága s túlságosan barátságos természeted indít.

Régi változatlan szeretettel

Jászi Oszkár

E levélből egy-egy másolatot küldtem Károlyinak, Fényesnek és chicagói barátainknak, mivel nem akarom egyedül hordozni a felelősséget.

Demokrata Szövetség: Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetsége

Te választottad ezt a szót lapod címéül: A Harc a D. M. A. Sz. lapja volt 1941 decemberétől 1946 januárjáig.

Göndör: Göndör Ferenc, *Az Ember* szerkesztője.

„impedimentum publicae honestatis": a közéleti tisztaság akadálya.

Eckhardt, Balásy: Eckhardt Tibor, Balásy Antal a „Független Magyarországért" mozgalom vezetői.

228.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1942. május 3.* Épp postára tettem levelemet a Göndör–Vámbéry ügyben, a mikor szíves leveled április 7-ről megérkezett. Nemcsak nem vettem rossz néven a levél „kesernyés ízét", de hálás vagyok Neked azért, hogy őszinte voltál. Ha még valamit menthetünk a romokból, azt csak teljes őszinteséggel s minden paklizás visszautasításával érhetjük el. (Ezért undorodtam meg úgy a Vámbéry féle nyilatkozattól.)

A mi a Lónyai ügyet illeti, én őt nem ismerem. Vele szembeni magatartásomat a következő tényezők határozták meg:

1. A Te *rendkívül meleg* ajánlásaid, melyekkel a mozgalom kezdetén felhívtál, hogy Lónyay terveit Amerikában támogassam.

2. Néhány megbízható barátom nyilatkozata a L. wieni szerepléséről. Ő mint aktív tiszt nem vehetett részt a forradalmi mozgalmakban. Később visszavonult Bécsbe, hogy tanuljon és megérteni törekedjék az időket.

3. Hozzám intézett levelei komoly és szerény benyomást tettek rám. Nem hiszem, hogy politikai kalandor volna.

4. A British Bureau of Information egyik vezető embere, a ki Londonból jövet engemet Oberlinben felkeresett, igen melegen nyilatkozott L.-ról. Egyben kijelentette, hogy Tégedet egymagad, sosem fognak Londonban elismerni, de L.-val együtt igen. Ugyanezt mondta Vámbérynek New Yorkban egy magas személyiség, a ki közel áll Londonhoz.

Ezek alapján azt gondoltam (s barátaink ezt az álláspontot mind helyeselték), hogy a K–L kooperáció helyes és szükséges volna, annál inkább, mivel a Te pozíciód a csaknem ismeretlen L-val szemben annyira fölényes volna, hogy a politikának alapvonalait *nem ő, de Te és a demokrata szövetség* szabnák meg. Ma is azt hiszem, hogy ha ez a kooperáció létre jött volna, ma egész másként állna az ügy. (Még hozzá kell tennem, hogy a csehek Londonból félhivatalosan ugyancsak kijelentették, hogy csakis egy ilyen kooperáció oldhatná meg a nehézségeket.)

Hogy ezzel szemben későbbi L.ellenes álláspontodat kételyekkel fogadtam, ennek az az oka, hogy a nagyszerű emberi, jellembeni, és a jövőt (a távolabbi jövőt) megérző politikai kvalitásaid közé, melyeknek mindig tisztelője voltam és maradok, *nem* sorozom emberismeretedet. Ellenkezőleg, igen gyakran környező befolyások hatása és az emberek jellemének félreértése folytán nagy hibákat követtél el. Nem akarok kellemetlen rekriminációkba bocsátkozni a múltból. De egy esetet nem hagyhatok említés nélkül. Utolsó amerikai látogatásod alkalmával ridegen visszautasítottad a legkitűnőbb, a legmegbízhatóbb és legtiszteltebb amerikaiakat, csak azért, hogy néhány éretlen radikális magyar ifjú vezetése alatt folytasd körutadat. *Ha azok az amerikai tudósok, írók és közéleti tértiak ma Melletted volnának, Te a magyar helyzet ura volnál.* Ez volt emigrációs pályád legnagyobb baklövése. Ebből a State Department könnyen állíthatott össze egy dossier-t vízumod megakadályozására.

Ilyen és hasonló okok miatt nem tudtuk res judicatanak tekinteni L-val szemben máról-holnapra tökéletesen megváltozott álláspontodat. De a mikor a kooperációt létre hozni akartuk, mindig hangsúlyoztuk, *hogy a Vezér Te vagy és mi Tégedet követünk.*

Nyílt leveledet senki sem akarta „megcsonkítani". Ellenkezőleg, mindannyian szerettük és dicsértük ezt a dokumentumot. De a közvélemény az volt, hogy jó volna abban néhány mondatot másként fogalmazni, nehogy ellenségeink úgy tüntessék fel, hogy íme megint K. akarja dirigálni Európa külpolitikáját. Hogy ebben a kívánságban nem volt sem gyávaság, sem megalkuvás, azt legjobban bizonyítja, hogy Vince írt Neked ebben a dologban, a ki megmaradt 100%-os marxista hitvallónak, a milyen a 19. század végén volt.

Szóval, aggályaink nem az irat forradalmiságával szemben voltak. Ellenkezőleg, azt minden advanced szocialista, avagy laborista is aláírhatná. Csak azt akartuk volna elkerülni, hogy lovat adjunk a rosszhiszeműek alá. Különben időközben az egész nyílt levél megjelent a Fórumban, melyből bizonyára kaptál már egy példányt. Ellenben Louis Fischer, a ki itteni bizalmasodnak látszik lenni, tudtommal mit sem tett a levél terjesztése körül, hanem nekem küldte el az angol nyelvű példányt egy szó kommentár nélkül.

Leveled nekem különösen nagy örömet okozott, mivel bizonyítja, hogy most már nemcsak a konfederációs kérdésben, hanem az agrár kérdésben is egyet értünk, mely mindennek a *centrális problémája!*

Egyébként igen pesszimista vagyok a Free Hungarian mozgalom dolgában. Egyre kevésbé tudok a new yorkiakkal együtt működni. Fényest egészen háttérbe tolták, a ki a mellett beteg és nem tud angolul. Vámbéry túl sokat viccel és nem akarja észrevenni, hogy a Göndör társaság épp oly vagy talán még nagyobb ellenségünk, mint az Eckhardt szövetség. Ez tönkre tesz minden harcos szellemet és úgy „elkenik" a dolgokat (hogy a Te kitünő szavadat használjam) mint egykor Vázsonyi, Garami és a grófok.

Ha ezen a szellemen és taktikán nem tudok változtatni, nem marad más hátra, mint hogy kilépjek. Egyedül eredményesebben tudok harcolni a jövőért. Azon a véleményen vagyok, hogy ha el is ismernék Eckhardtot, vagy Balásyt (a kihez újabban V. közeledett) nem sokat jelentene. Különben ennek az elismerésnek kisebb a valószínűsége, mint valaha. A jövőt egészen más erők fogják eldönteni, mint a „lézengő Ritterek". A Te kijöveteled nélkül igazi amerikai Free Hungary mozgalmat nem tudok elképzelni. Viszont alig tudom elképzelni, hogy Neked vízumot adjanak, a mikor még Lónyainak sem adnak. De a fő-fő baj, hogy az amerikai magyarság még sokkal inkább meg van mérgezve, mint az otthoni!

A legjobbakat kívánva, melegen üdvözöl tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

Ami a Lónyai ügyet illeti: Lónyai Károly-gróf 1941. augusztusában antifasiszta magyar mozgalmat szervezett Londonban, amelybe vezetőként formálisan Károlyi Mihályt is meghívta. Magáról azt állította, hogy Franciaországban 6500 magyar élén harcolt a németek ellen. Károlyi örömmel csatlakozott az induló szervezethez, és erről értesítette híveit a világ legkülönbözőbb részein. Azonban, amikor rövidesen kiderült, hogy Károlyi a mozgalom vezetését valójában kézbe is veszi, Lónyai kivált a mozgalomból, erről azonban Károlyi nem értesítette híveit. Az angol külügyi iratok tanúsága szerint Lónyai gróf a londoni csehszlovák kormány ügynöke volt.

Nyílt leveledet... Magyar Fórum 1942. 1. sz. Nyílt levél Jászi Oszkárhoz.

Free Hungarian mozgalom... 1941. szeptember végén Clevelandben megalakult Károlyi törekvéseit támogató Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetsége.

229.

A New York Post szerkesztőjének, New York City

Tisztelt Uram! *[Oberlin, 1942. VIII.]*

Lapjuk augusztus 5-i számában megjelent cikkében Miss Dorothy Thompson rámutat arra a tényre, hogy egy tudatosan és jól irányított európai forradalom nélkül nem lehet megtörni a nácik erejét. A cikkíró külön is utal Magyarországra, mint „Németország fő éléskamrájára". Hozzáteszi, hogy Magyarország „a kegyetlenül elnyomott és mélységesen elkeseredett parasztok országa, ahol minden felkelés csak a parasztoktól indulhat ki".

Nagyon kevés amerikai ismeri olyan jól a dunai államok helyzetét, mint Miss Thompson. E sorok írója, aki a gyakorlatból és egy élet tapasztalatai alapján ismeri ezeket a problémákat, teljes mértékben alátámaszthatja a cikk állításait. Egy közép-európai forradalom stratégiai jelentősége Miss Thompson alábbi végkövetkeztetéséből is kiviláglik: „A mi dolgunk lenne, hogy e lázadásnak célt adjunk – és mi ezt elmulasztjuk megtenni. Hogy megtehessük, ahhoz sokkal bátrabban kellene gondolkozni, mint ahogy a hivatalos szervek akár itt, akár Angliában gondolkoznak ... Így elszalaszthatjuk ennek a lázadó szellemnek a kiaknázását és egy általunk irányított, szervezett forradalom lehetőségét. A feladat a világ legtisztábban látó gondolkodóira várna. Külügyminisztériumunk ezt sohasem fogja megoldani."

Bizony, ezt sohasem fogják megoldani! Magyarország esetében néhány szembeötlő tény bizonyítja ezt. A közép-európai helyzet minden szakértője tudja, hogy ma egyetlen magyar él a világon, akit a magyar földtelen parasztság, a proletáriátus és sok független gondolkodású értelmiségi bálványoz. Ez az ember Károlyi Mihály, a rövid életű magyar köztársaság egykori elnöke, aki ma Londonban él emigránsként.

Károlyi politikájának egyes vonásait időnként magam is keményen bíráltam, de az igazságnak tartozom annak leszögezésével, hogy ő volt az, aki Rákóczi és Kossuth nyomdokain haladva meg-

fosztotta trónjától a Habsburg-házat, a magyar feudalizmus e védőbástyáját. Ő volt az, aki saját birtokainak felosztásával elkezdte a latifundiumok kisajátítását. Ő volt az, aki kinyújtotta kezét Magyarország elnyomott nemzetiségei felé és teljes mértékben magáévá tette egy dunai konföderációra irányuló elgondolásomat. És ezektől az elvektől száműzöttként, sokszor nyomasztó szegénységben élve sem tántorodott el soha, egy percre sem.

Ha folyna messzebbre tekintő propaganda Magyarország irányában, akkor Károlyi Mihály lehetne a pillanat embere. Károlyi az, aki ott fel tudná szabadítani a forradalmi energiákat, ha a kizsákmányolt osztályok tudnák, hogy a nyugati demokráciák végre felismerték ennek az embernek a jelentőségét. Károlyi ugyanakkor hatalmas ösztönzést adhatna az Egyesült Államokban élő magyar munkásoknak és értelmiségieknek is abban az irányban, hogy minden erejüket megfeszítve küzdjenek a végső győzelemért.

Úgy tűnik, hogy az amerikai külpolitika irányítóinak fogalmuk sincs erről a körülményről. Károlyi, mint ez köztudomású, Washingtonban *persona non grata*-nak számít. Legalábbis mindmáig nem kapott beutazási engedélyt, amit pedig az amerikai hatóságok mindenféle ellenforradalmi kiküldötteknek és kalandoroknak nagylelkűen megadtak. Készséggel beengedték és dédelgették a Habsburg főhercegeket. Eckhardt Tibor még félreállítása után is úgy nyilatkozott a magyar lapokban, hogy mozgalmának „programja és minden megnyilatkozása" teljes összhangban volt és van az amerikai kormány célkitűzéseivel és politikájával", és csak alantas rágalmak gátolták meg nagyjelentőségű küldetésének sikerét. Popper szenátort, a külügyek joggal elismert szakértőjét egyes ügynökök olyannyira félrevezették, hogy egy rádióbeszédében Dollfusst, az osztrák munkások szabadságjogainak vérbefojtóját dicsőítette. Egy olyan cinikus fasiszta, mint gróf Starhemberg, aki korábban Mussolini engedelmes kiszolgálója és eszköze volt, egyik legtekintélyesebb amerikai képeslapunk hasábjain szólhat a nyilvánossághoz. És menedéket talált Amerikában a kétes hírnevű Hohenlohe hercegnő is, aki szorgosan közvetített az angol és a magyar reakciósok között. A felsorolást könnyen lehetne folytatni.

Mindez rendben is volna, hiszen teljesen megfelel az Egyesült Államok demokratikus hagyományainak. De nyilvánvalóan ellen-

kezik ezzel a hagyománnyal, hogy megtagadják a beutazási engedélyt attól az embertől, aki évtizedekkel az Atlanti Charta megszövegezése előtt is ennek elveit képviselte... Íme, ez az egyik oka annak, hogy ügyünket nem támogatják elég lelkesen Európában azok az osztályok és csoportok, amelyek pedig egyedül nyújthatnának segítséget a nácik leverésében. Igaz tisztelettel

Jászi Oszkár

A levél eredetije angol nyelvű.

230.

Hatvany Lajoshoz

Kedves Barátom! *Oberlin, 1942. IX. 10.*

Máli elküldte nekem levelednek R[usztem]-re és rám vonatkozó részét, melyet közöltem R-ral is.

Jól esett hírt hallani Rólatok és tudni, hogy továbbra is friss munkakedvvel dolgozol. Nincs kizárva, hogy egy-két év múlva könyvedet Budapesten fogod megjelentetni a náci rend romjain.

A Bethlen támadásra még elég tisztán emlékszem, ha nem is minden szavára a kontroverziának. A nemes gróf támadása azon alapult, hogy cikkemet felcserélte a Pikler J. Gyula egy más cikkével a Világban. P. az árdrágítókat annyiban védte, hogy rámutatott a hivatalos árpolitika ostobaságaira. Hogy igaza volt-e, nem tudom, mivel a kérdéssel nem foglalkoztam.

Én a Bethlen támadásra azonnal válaszoltam. Valami olyasmit mondtam, hogy ő vagy tudatosan hamisított, vagy képtelen volt két cikket egymástól megkülönböztetni. Így vagy amúgy, ilyen diszpozícióval nem alkalmas egy ország politikai vezetésére. Persze, annyi év után csak válaszom irányvonalára emlékszem, s nem minden szavára. Az az egy bizonyos, hogy a polémiában teljesen alulmaradt.

Ami Misire vonatkozó megjegyzéseidet illeti, félek, hogy igazad van. Ez volt, sajnos, az én inkább intuitív, mint induktív látásom jelen működésére vonatkozólag. Ez azonban aligha fogja hívei magatartását vele szemben megváltoztatni. Vannak helyzetek, amikor

egy emberre, fogyatkozásai dacára, abszolút szükség van. Emlékezel, bizonyára, a történelemből, hogy egy holt török vezért lóra ültettek, s így vitték a sereget a csatába. Ilyesmi ma is előfordulhat, s a fődolog, hogy a vezér teteme ne essék le a lóról. Misi üzletbarátainak erre kell vigyázni.

Ami a dunai dolgokat illeti, a főakadály a kis dunai népek megvadult nacionalizmusa, mely még esztelenebb, semmint a háborúk előtt volt. A Grillparzer szava jut az eszembe, hogy az új Bildung „von Humanität durch Nationalität zur Bestialität" vezet.

Kedves Feleségedet ismeretlenül is üdvözölve melegen köszönt

igaz barátod
Oszkár

Szegény Máli kétségbeejtő helyzetben van. Ami ennek *anyagi* oldalát illeti, azt ő imponáló heroizmussal viseli. De a lelki oldal nagyon aggasztó! Andris e hó 22-én vonul be. Gyuri egyelőre még nincs benn a szeme miatt.

Misire vonatkozó: Károlyi Mihályra
az új Bildung „von Humanität durch Nationalität zur Bestialität": az új képződmény „a humanitástól a nemzetin keresztül a bestialitásig" vezet.

231.

Moholy Nagy Lászlóhoz

Igen tisztelt Barátaink! *Oberlin, 1942. X. 14.*

szeptember hó 15-én hozzám intézett leveletek Oberlin–Washington–New Yorkon át 19-én este érkezett hozzám, így azt a vasárnap, 20-án tartott Konvenció ülésen teljes egészében ismertettem Barátainkkal.

A DMASZ Elnöksége leveletek gondos és mindenre kiterjedő vizsgálata után a következőben válaszol az általatok felvázolt „elvi, taktikai és politikai ellentétek"-re:

Schultz Ignác valóban úgy Vámbéry, mint az én nevemben arra szólított fel Benneteket, hogy ne egy elszigetelt „Free Hungary"

mozgalomban, hanem egy minden demokratikus magyart tömöríteni tudó Szövetség megteremtésében működjetek közre. Annál is inkább volt helyes ez az elgondolásunk, mert egy kizárólagosan „Free Hungary" mozgalomban Moholy Nagy László barátunkon kívül, egyiktek sem vehetett volna részt közvetlenül a mozgalomban, lévén mindannyian amerikai polgárok.

Clevelandban valóban abban egyeztünk meg, ami közreműködéstekkel később meg is történt. Előzetesen megállapodtunk abban, hogy ki mit mond majd a nyilvános gyűlésen. Ebben a szereposztásban jutott Vince Sándor ahhoz, hogy ő szóljon Károlyi Mihályról. Abban is előzetesen megállapodtunk, hogy Eckhardt nevét nem említjük. Elfogadtuk Fényes László javaslatát is, mely szerint: „A Free Hungary" mozgalmat ne kössük Károlyi személyéhez. Nem tudhatjuk, jöhet-e Amerikába és nem ismerjük pontos terveit. Ezért tehát mindenképpen legyünk Károlyiért, de ha nélküle vagyunk kénytelenek, akkor is meg kell csinálnunk mozgalmunkat.

De hogy a Végrehajtó Bizottság részéről „rosszakarat vagy tervszerűség" Károlyi ellen nem volt, utalok annak a népgyűlésnek határozati javaslatára, amelyet 1941. Október 19-én tartott Szövetségünk New Yorkban, négy héttel a clevelandi alakulás után:

„Ezzel a kétszínű játékkal szemben mi nyíltan és határozottan küzdünk a Hitlerizmus teljes megsemmisítéséért, amelytől nem lehet elválasztani a magyar hitlerizmust: a horthyzmust, a fehér terrort, az ébredőket, a politikai kalandorokat és a nyilasokat. Minthogy mindezek jelenségei, következményei csupán egy áldatlan politikai uralomnak s egy elavult társadalmi berendezkedésnek, kiirtásuk csak akkor lehetséges, ha a kasztot magát távolítjuk el a magyarság politikai és gazdasági életéből. *A mi küzdelmünk a magyar hitlerizmus ellen nem tegnap, nem az októberi forradalommal kezdődött. Évszázados ez a harc, első nagy mártírja Dózsa György, s utolsó reménye Károlyi Mihály.*"

Károlyi vízuma dolgában a Végr. Biz, táviratban szólította fel Károlyit, hogy közölje, milyen stádiumban van ez a kérelme Londonban. Válaszként közölte velünk Károlyi, hogy a kiutazást kérelmezi, illetve ott tart, hogy a visszautazása biztosíttassék London részéről. Soha arra nézve közlést nem kaptunk, hogy Károlyi kérte

volna az amerikai hivatalos közegeket az ide való beutazás engedélyezésére.

A mi szerepünk nem lehetett más, – helyesen ítélve meg a teendőket – mint hogy állandóan érdeklődtünk és interveniáltunk annak az érdekében, hogy Károlyi Mihálynak, ha ide beutazását kéri, engedélyezzék azt.

Vámbéry Rusztem két ízben személyesen járt Washingtonban, ahol a legilletékesebb helyeken emelt szót Károlyi beutazása dolgában. Ugyancsak Vámbéry volt az, aki angol illetékes körökkel tartott fenn összeköttetést, hogy Károlyi ideutazását szorgalmazza.

Vámbéry írt Londonba, hogy ott is elősegítse Szövetségünk nevében ezt a dolgunkat.

Dr. Goldzieher barátunk útján Donovan ezredeshez intézett expozéban is kértük Károlyi beutazását.

Schultz útján két ízben interveniáltattunk az egyik Magyarországgal szomszédos állam külügyminiszterével Károlyi beutazása érdekében.

Vámbéry–Fényes–Terbessy–Schultz Masaryk minisztert személyesen kérték fel, hogy támogassa Washingtonban Károlyi beutazásának lehetőségét.

Itt egy közelebbről meg nem nevezhető külföldi diplomata, két másik diplomata társaságában, ugyancsak interveniált Washingtonban Károlyi beutazása érdekében. (Nevüket Jászi–Vámbéry–Schultz ismerik.)

Jászi Oszkár egy kimerítő levelet írt Prof. Laskinak Londonba, kérve őt, hogy interveniáljon Sir Stafford Crippsnél Károlyi amerikai útja érdekében.

A *„Magyarok Vasárnapja"* több ízben, legutóbb 1943. Aug. 21-én írta Károlyi beutazásával kapcsolatban a következőket:

„Külügyminisztériumunkban szinte napról-napra megjelennek bizonyos csoportok, hogy Károlyi Mihály bebocsájtására bírják a kormányt, eddig azonban ezek a kísérletek kudarcot vallottak.

Minthogy Eckhardt – nagyon helyesen – abbahagyta a munkáját, hogy az amerikai polgárok minden erejüket a háború szolgálatába állítsák, itt nagyon szerencsétlen dolognak tartanák, ha Károlyi bebocsájtásával újra politikai vitákat és küzdelmeket provokálnának.

Nagy elismeréssel beszélnek a Jugoszláv kormányról, amely még a sajtóirodát is beszüntette, és nagyon jó néven vennék, ha azt más száműzött kormányok is megtennék.

Különösen azt tartják furcsának, hogy a Károlyi bebocsájtását nem magyar, hanem többnyire más nemzetiségű befolyások sürgetik."

Ugyancsak a *„Magyarok Vasárnapja"* c. lap 1942. március 13-án írja a következőket:

„Feltétlenül megbízható forrásból jelenthetem, hogy Károlyi Mihályt nem engedik be az Egyesült Államokba, bár bizonyos körök azt erősen szorgalmazzák már egy féléve.

A csehek Anglia kormányán keresztül igyekeztek Károlyi számára belépési engedélyt szerezni, s állítólag az oroszok is támogatták a kérelmet.

Minthogy Károlyi jelenlegi írásai teljesen kommunista ízűek, kormányunk nem óhajtja a látogatását, és nem veszik jó néven a csehektől, hogy magyar ügyekbe ilyen erősen belenyúlnak."

Ennek a lapnak összeköttetései a külügyminisztériummal közismertek.

1941. október 31-én Schultz Vince Sándorhoz intézett levelében írja:

„Necas elvtársunkon keresztül, aki küldött a Nemzetközi Munkahivatal ülésén, átadattam Attleenak egy memorandumot Eckhardt ellen és egyet kizárólag Károlyi ügyében, illetve hogy idejuttassák."

Minthogy azonban, dacára a többszöri felvilágosításnak, Ti még mindig azt írjátok, hogy „Schultz Attlee angol miniszterelnök helyetteshez beadványt intézett a magyar kérdésben, de a beadványból Károlyi neve és Október gondolata teljesen hiányzik – mellékeljük az Attleenek adott Memorandum másolatát, kísérő levelét, valamint Attlee válaszát Schultzhoz. (Ezt a mellékletet szíveskedjetek mielőbb visszajuttatni hozzám és az kizárólag a Ti szíves információtokra szolgál.)

Ellenben igaz az a megállapitástok, hogy „Szövetségünk részéről Károlyi vízumáért a mai napig formális kérés nem is ment az illetékes hatóságokhoz". Ez igaz, mert ilyet nem is adhattunk be,

mert ezt egyedül és kizárólag Károlyi Mihály tehetné, hogy formálisan is kérje vízumát.

Nem tartjuk azonban mulasztásnak ezt Károlyi Mihály részéről, aki mielőtt ezt a formalitást megtenné: tudni akarja, vajjon honorálják-e kérelmét?

A Károlyi-aláírást gyűjtő akcióban eddig 1500 egyes ívet, 2000 darabot az I. W. O. és a Magyar Jövő, csomagokban pedig Chicago, Cleveland, Port Amboy, Akron, New Brunswick stb.-nek küldtünk, de még Chicagóból sem kaptunk vissza egyet sem, de nem kaptunk a kommunistáktól sem.

Hogy a Végr. Biz.-nek nem sikerült a romániai és jugoszláviai magyar csoportokat megszervezni, nem szorgalmán múlott. A románoknak még ma sincsen az Egy. Államok területén Szabad Mozgalmuk, és így nem volt kivel tárgyalnunk, viszont a jugoszlávoknak nincsen magyarajkú reprezentánsuk, aki mozgalmunkba belekapcsolódhatott volna. Dacára mindennek, úgy a románok, mint a jugoszlávok ittlévő demokratikus elemeivel állandó kontaktusban vagyunk, mint a Magyar Fórum igazolja, cikkekkel felkeresnek bennünket és minden vonatkozásban szívesen dolgoznak velünk együtt. A csehszlovákiai magyarok pedig szervezetten tagjai Szövetségünknek. De túl a felületen: mélyebben szántott ennek a barátságos együttműködésnek a szomszédállamokkal való munkálkodása: mindinkább több és több az olyan megnyilvánulás a csehszlovák, román, jugoszláv és osztrák sajtóban, amelyek különbséget tesznek a magyar nép és kormányzata között, és amelyek őszintén számolnak egy háború utáni demokratikus Magyarország egyenrangú közreműködésével.

„A Szövetség vezetői a new yorki mozgalomból irodalmi önképzőkört csináltak" – írjátok leveletekben. Ha „irodalmi önképzőkör"-nek hívják az olyan mozgalmat, amelyik eddig egy rendszeresen megjelenő hetilapot, havi folyóiratot, a múlt őszi- és téli kampányban 50 nyilvános előadást, az Eckhardt elleni sajtókampányt, az amerikai közvélemény felvilágosítását, a Magyarországgal szomszédos államok demokrata képviselőivel való baráti együttműködést, egy esztendő alatt 825 dollárnyi önkéntes adományt, az egész reakciós amerikai magyar sajtó állandó és szakadatlan rágalomhadjáratát, washingtoni és londoni kormánykörök komoly fi-

gyelmét, az AMSZ. minden gyűlöletét váltotta ki, nyugodtan Reátok bízom, mennyire objektívek megállapításaitok.

Hogy „Károlyi neve és Október gondolata teljesen hiányzott az utóbbi napokig úgy a *Harc*ból, mint a Szövetség minden írásbeli és szóbeli megnyilatkozásaiból" – mellékeljük az eddig megjelent „*Harc*" c. hetilapnak 30 számából 20-at. Vegyetek magatoknak annyi fáradságot csupán, hogy a megjelölt részeket elolvassátok, hogy meggyőződjetek állításaitok tarthatatlanságáról.

És írjátok tovább:

„A Csehszlovák kormányzat emberei iránti minden kritikát eltiltó, hódoló alázatosság is aggályossá tette számunkra tisztségünk megtartását. Mi a csehszlovákokkal egyenlő jogú demokrata bajtársakként akarunk a tanácskozás asztalához ülni, nem pedig az ő utasításaikat végrehajtó fizetett alkalmazottakként. Ha elfogadjuk pénzbeli támogatásukat, akkor el kell fogadni és végre kell hajtani rendelkezéseiket is. Ezt önérzetes férfiak, akik a magyar nép igaz képviselőinek hiszik magukat, nem vállalhatják.

Nem vallhatjuk a csehszlovák kormányzatnak legújabban kiadott ama jelszavát sem, hogy a Munich előtti határokat vissza kell állítani, mert e határokon belül többszázezer olyan magyar él, aki nem népszavazás, hanem a trianoni rendelkezés alapján lett csehszlovák állampolgár."

Ha nem ismernélek Benneteket: meg kellene döbbennem ennyi alaptalan vádaskodásnak olvastára. Jól tennétek, ha beküldenétek nékem azokat a Szövetségi sajtóközleményeket, megnyilatkozásokat, vagy közléseket, amelyek „minden kritikát eltiltó, hódoló alázatosság"-ról tesznek tanúságot. Én magam a Fórum hasábjain a jövő európai rend kérdésében részletesen kifejtettem a dr. Benešétől sokban eltérő álláspontomat.

Ha pedig Schultzra vonatkozóan hiszitek, hogy „fizetett alkalmazottként" hajtja végre a „csehszlovák kormány rendelkezéseit", meg kell kérdeznem: mi az, ami Szövetségünk keretén belül a csehszlovák kormány előnyére történik? Mi az, ami Néktek jogot ad arra, hogy bennünket ne tekintsetek a „magyar nép igaz képviselőinek" és Ti volnátok egyedül azok? Mi az, amit mi, „önérzetes férfiak", nem vállalhatunk, ha Ti nem vállalhatjátok?

Schultz sohasem csinált titkot abból, hogy mint a Csehszlovák

Köztársaság parlamentjének a magyar kisebbség által megválasztott képviselője, hűséges embere fogadalmának. Nem titkolja, hogy (ugyanúgy, mint a francia, belga, norvég, holland, jugoszláv, vagy egyéb emigrált kormányok parlamenti tagjai) ő is fizetését a csehszlovák kormánytól kapja.

Megállapítom azonban, hogy Schultz Szövetségünk keretein belül a clevelandi elvi alapokon állva, nemcsak, hogy nem vét munkánk és törekvéseink ellen, hanem értékes munkatársunk, aki semmiesetre sem gáncsvetésteket érdemelte ki.

Végül pedig emlékeznetek kellene, hogy Clevelandban és Elvi Nyilatkozatunkban kimondottuk: határkérdésekről nem beszélünk, és továbbra is ez az álláspontunk, akárcsak az Atlantic Chartaé.

Ti, Barátaim, tudomására adtátok Szövetségünknek, hogy kifogásaitok vannak, azokat írásban is közöltétek. Erre a Szövetség Végr. Bizottsága Konvenció megtartását határozta el, hogy módunkban álljon meghallgatni előterjesztéseiteket. Ti azonban nem a meggyőzés, a bizonyítás, a jóakaratú együttmunkálkodás útját választottátok, hanem már eleve és önkényesen megállapítottátok, hogy „New York úgysem fogja teljesíteni kívánságaitokat". És ezért lemondtatok tisztségeitekről.

Azt írjátok, hogy Vámbéry füzetében szó sincs Károlyiról, mellékeljük azt, hogy elolvassátok: mert ennek is a fordítottja igaz, habár ez a füzet nem e célból íródott.

Az a megállapítástok, hogy „Szövetségünk egyéves működése alatt soha, semmiféle hivatalos megnyilatkozásában nem tárta a magyarság elé, hogy mi a meggyalázott, megrágalmazott mindenféle hazugságokkal ártatlanul bemocskolt októberi gondolatnak és Károlyi Mihálynak vagyunk hívei, követői és helytartói", már azért sem lehet igaz, mert mint a *Harc* 29. és 30. számából értesülhettek, Károlyi Mihállyal történt legnagyobb egyetértésben és előzetes tudomásával, még az általatok sem kifogásolt „Free Hungary" nevű mozgalmat Károlyi Mihály mozgalmának nevére kereszteltük át, és nem lehet kétséges előttetek, hogy ez a mozgalom valóban Károlyi Mihály törekvéseinek egyedüli amerikai letéteményese.

De nem gondoljátok furcsának, hogy Ti prédikáltok nékünk Károlyi Mihályról, programjáról és a vele való együttérzésről, akik

egy életen át szövetségben, barátságban, szabadságban és számosan börtönben, de mindig és mindenütt helyt állottunk Októberért és ezzel együtt Károlyiért. Ti meg sem hallgatva azokat, akik Benneteket is csak felráztunk húszéves amerikai tespedésetekből, vádoltok és ítélkeztek felettünk. Mi töretlen hívei maradtunk Októbernek akkor is, amikor nehányan köztetek bedőltek a bolsevizáló jelszavaknak, melyek Októbert kigúnyolták.

Sajnálom a magam és Barátaim nevében eljárástokat. Kívánságtokhoz híven nem jelöltünk Benneteket az Elnökségbe, de végülis hiszek abban, hogy felülkerekedik Bennetek a jobb érzés és felelősségtudat jó ügyünk iránt és együtt szánthatjuk még az amerikai magyar ugart.

Őszinte barátsággal
Jászi Oszkár

Barátaink: az ún. „chicagóiak", a baloldali emigráció Moholy Nagy, dr. Rony Hugó és Vince Sándor vezette csoportja, mely e vita során önállósította magát a Magyar Amerikai Demokratikus Tanács megalakításával.

egyiktek sem vehetett volna részt közvetlenül a mozgalomban: Az amerikai baloldali magyar emigráció szervezeti felépítése kettős volt. Egyik szervezetnek, a nagyobbnak, amely közvetlen emigrációs politikát folytatott, a D. M. A. Sz.-nak amerikai állampolgárok lehettek tagjai; emellé szervezték meg a háború alatt kimenekült magyarokból a „Free Hungary" mozgalmat. Valójában a későbbiekben a különbség csak elvi volt.

Munich: München

Schultz Ignác: Csehszlovákiai magyar szociáldemokrata képviselő. Az emigrációban részt vett a D. M. A. Sz. munkájában.

Magyarok Vasárnapja: A Független Magyarországért mozgalommal szimpatizáló amerikai magyar hetilap.

Attlee: Clement Richard Attlee (1883–1967): Angol munkáspárti politikus, 1942–45 között miniszterelnök-helyettes, 1945–51 között miniszterelnök.

Magyar Jövő: amerikai magyar baloldali hetilap.

232.

Károlyi Mihályhoz

Mélyen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1942. X. 14.*

Mellékelve küldöm a Chicagóiakhoz intézett levelem másolatát oly célból, hogy tisztán lásd a kontroverzia minden részletében. Azt hiszem, hogy egy komoly és jóindulatú figyelmeztetés részedről helyreállíthatná az egész csoport egységét. Ugyan nem tulaj-

donítok a Chicagóiak kiválásának nagyobb jelentőséget, de Ronyt és Moholy-Nagyot komoly értékeknek tartom. Vince is jellemileg derék ember, de nagyon hiú, lármás és kissé elmaradt ortodox marxista kliséivel.

Nálunk egyelőre az egységmozgalom megakadt, mivel továbbra is igyekeznek Eckhardtot valami új formában életre galvanizálni, mely törekvésben a State Department egyes elemei is közreműködnek. Ellenben, mint értesítve vagyok, Balásy Antal továbbra is állja a sarat, s ha elegendő erély lesz benne, az egységesítő mozgalom jegecesedési központja lehetne.

Azt hiszem, hogy ha Ti Londonban megegyeztek, az itteni ügyek is gyorsabban fognak menni.

„Nyugdíjas" állapotom, nem elegendő nyugdíjjal (hisz későn jöttem ide) most októberben kezdődött, de többet dolgozom, mint valaha. A fiatalsággal való érintkezés megszűnése ellenben átmenetileg deprimál, valamint a kisebbik fiam bizonytalan sorsa is, aki jelenleg az Air Forcenál vár végleges beosztásra.

Blue állapotomban azonban nagy vigasz, hogy a hadi helyzetet lényegesen jobbnak látom, és az az érzésem, hogy a háborúnak (legalábbis európai részében) vége lesz egy, másfél év alatt. Te Londonból bizonyára tisztábban látod a helyzetet.

Az októberi évforduló alkalmából cikket írtam a *Fórum*nak és sokat gondoltam Reád. Egyidejűleg egy igen kemény kritikát írtam egy bizonyos Deák Ferenc úrnak Trianonról írt könyvéről. Nyilván könnyebb a Deák Ferenc nevét felvenni, mint a szellemét.

A legjobbakat kívánva s a Kegyelmes Asszony kezét csókolva, melegen üdvözöl

tisztelő igaz híved
Jászi Oszkár

Levelem: l. kötetünk előző, 231. sz. levelét.

Balásy Antal: korábban követségi titkár. Tiltakozásul Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozása miatt, lemondott állásáról. Eckhardt lemondása után a „Független Magyarországért" mozgalom vezetője lett.

Cikket írtam a Fórumnak: l. Jászi Oszkár publicisztikája. Bp. 1982. 361.

Deák Ferenc úr Trianonról írt könyve: Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference.* The Diplomatic History of the Treaty of Trianon. Columbia University Press, 1942. (Magyarország a párizsi békekonferencián. A trianoni szerződés diplomáciai története.)

233.

Gaetano Salveminihez

Kedves Salvemini! *Oberlin, 1942. december 23.*
Kár, hogy látogatása, amelyet annyira élveztünk, ilyen rövid volt, és nem beszélhettük meg közös ügyünk néhány kérdését. Különösen veszedelmesnek érzem azt a helyzetet, amely a csatolt újságkivágással kapcsolatos.

Az Egységfront mítoszáról van itt szó. A State Department azt kívánja a külföldi kisebbségektől és emigránsoktól, hogy ne vitassanak meg olyan problémákat, amelyek megoszthatják az illető nemzeti csoportok egységét. Természetesen mindezeket a csoportokat egyesíteni kell a háború megnyerésére irányuló erőfeszítésben, de a State Department egész másra gondol. A jelen politika értelmében a hadicélokat sem szabad megvitatni, mivel ez nemzeti és vallási ellentéteket idézhetne elő. Ez pedig károkat okozhat a háborúnak vagy a hadiiparnak.

Az összes reakciós csoportok most Egységért kiabálnak. Így például fasiszta-barát magyar papok nyílt propagandát folytatnak a mi demokratikus szövetségünk betiltásáért, mert attól félnek, hogy elveszíthetik misera plebs contribaensüket. Ezért az emigránsok csak kiabáljanak a győzelemért, de ne vitathassák meg szenvedő és elnyomott hazai testvéreik jövőjét!

Amint a mellékelt kivágás mutatja, hivatalos vezetőink teljes mértékben támogatják ezt a politikát. Számításuk világos: az egység leple alatt folyamatos kapcsolatban állhatnak a kisebbségi csoportok reakciós képviselőivel, előkészíthetik az európai ellenforradalmat, miközben az egységmanőver segítségével minden ellenvéleményt el lehet hallgattatni.

Ön jobban ismeri nálam a helyzetet. Az emigránsok nem emelhetik fel szavukat ezek ellen az intrikák ellen. Csakis mi, külföldi születésű amerikai állampolgárok védelmezhetjük egykori országaink érdekeit. Azt hiszem, egy jól megfogalmazott nyílt levélnek a jelen pillanatban nagy lélektani hatása lehetne.

Hajlandó lenne egy ilyen mozgalmat kezdeményezni? Egy kiáltvány vagy felhívás, amelyen mintegy féltucat reprezentatív név

szerepelne, olyanoké, akik amerikai állampolgársággal rendelkeznek, kitűnő kezdet lenne, mert a mi jogunkat a megszólalásra és a vitára nem lehet kétségbe vonni. Úgy látom, hogy egy ilyen akció jelenleg sok hasznos energiát szabadíthatna fel.

Amennyiben túlságosan elfoglalt ehhez, elkészíthetem és elküldhetem Önnek egy ilyen nyilatkozat első nyersfogalmazványát.

Szívélyes üdvözlettel és a győzelmes új évre szóló legjobb kívánságokkal, amelyekhez feleségem és anyósom is szívből csatlakoznak, maradok őszinte híve *Jászi Oszkár*

A levél eredetije angol nyelvű.

A nyílt levél-akció: lebonyolítását Salvemini egyetértésével Jászi vállalta magára. 1943 elején többek között Einsteinhez és Thomas Mannhoz fordult. Az előbbi február 26-án aláírva küldte vissza a nyilatkozatot, Th. Mann azonban a német emigráció más tagjaival együtt, a jelek szerint kitért az együttműködés elől. Jászi „The Failure of a Declaration" c. kéziratban foglalta össze az akció kudarcának történetét (lásd a hagyatékban). A nyilatkozatot végül – kissé rövidített cikk formájában – a The New Republic 1943. április-májusi száma közölte „The Danger of the United Front" címen.

234.

Fényes Lászlóhoz

Drága Lacim, *Oberlin, 1943. III. 25.*

ez egy nagyon elkésett válasz február 24. és március 5. szíves leveleidre. A késésnek két oka volt: az egyik, hogy nagyonis elgondolkoztam az Általad felvetett eszméken; a másik, hogy két hét előtt, az utolsó nagy hófúváskor egy balesetem volt, elvágódtam egy hóval takart lépcsőn, és kemény zúzódásokat szenvedtem a vállamon és a hátamon. Még mindig rosszul alszom és munkaerőm nagyon lecsökkent, bár törés, vagy komolyabb baj nem történt.

Rossz egészségi állapotod nagyon nyugtalanít, de némileg megnyugtat, hogy Máli nagyon magasztalta a Fórumon tartott előadásodat, annak erejét, keménységét és szépségét. A sikeres márciusi ünnep remélem szintén hozzájárult közérzeted emeléséhez.

Ami leveled tulajdonképpeni tartalmát illeti, nincs közöttünk

elvi különbség. *Nekem még kevésbé kell Stálin,* mint Neked, hisz még a szociáldemokraták mérsékelt marxizmusát sem voltam képes befogadni. A különbség csak abban van, hogy nem utasítanék vissza különös alkalmakkor közös manifesztációkat, természetesen *elvi határaink teljes betartásával.* Ha ez a háború csakugyan a mi győzelmünkkel végződnék, az orosz befolyás elkerülhetetlenül növekedni fog, s hogy függetlenségünket megőrizzük, *tűrhetően jó viszonyt fog kelleni a Szovjetekkel fenntartani,* mert csak így tudjuk elkerülni a szovjet agensek szertelen izgatását. Ezért nem baj, ha Károlyi szocialista köztársaságról beszél, még ha ez jó alkalom a Róberteknek és egyéb poloskáknak, hogy megmarják.

Ami leveledben nagyon gondolkodóba ejtett, az annak személyemre vonatkozó része, buzdításod, hogy „szálljak le az arénába és álljak ki". E ponton egy nagy tévedésben vagy. Azt hiszed, hogy azért nem verekszem nagyobb intenzitással, mivel amerikai állampolgárságom köt. Az ellenkezője áll: én, mint állampolgár, *sokkal védettebb vagyok,* mint Ti. Senki hozzám nem nyúlhat, ha a legszigorúbb kritikát gyakorolnám is, mondjuk, magával az elnökkel szemben. Tehát légy róla meggyőződve, hogy nem gyávaság, nem is óvatosság tartott vissza a gyakoribb csatározástól. Tartózkodásomnak egészen más oka van: a harc gyakran ízléstelen, a hang olykor kellemetlen és a politikában hiányzik a kemény nagyvonalúság. Továbbá: Oberlinből nem lehet gyakorlati politikát folytatni. Nem lehet állandó összeköttetést fenntartani lapokkal és emberekkel, nem lehet a szükséges adatokat és információkat beszerezni, nem lehet gyorsan a szükséges kezdeményezéseket megragadni, nem lehet a fontos embereket befolyásolni. Egy szóval csatákat csakis a hadsereg közvetlen közeléből lehet irányítani.

Ez az oka, hogy már a Te buzdításod előtt gyakran foglalkoztam a New Yorkba költözés gondolatával. Olykor úgy éreztem, hogy kötelességet mulasztok, ha az oberlini kolostort választom. Az is eszembe jutott, hogy Rusztemmel ideálisan kiegészítenők egymást: ő a diplomáciát vezetné, én az elvi stratégiát, s minthogy szeretjük és becsüljük egymást és minthogy Te velünk volnál, nem volna nehéz a szükséges harmóniát fenntartani. Ámde ennek a tervnek komoly nehézségei vannak: 1) alig hiszem, hogy a new yorki életbe be tudnánk illeszkedni, s alig hiszem, hogy komolyan előre vihet-

ném a magyar ügyeket, melyek úgy sem Washingtonban fognak eldőlni; 2) Rechának jóval nagyobb életbiztonsága volna halálom után itt, mint New Yorkban s úgy érzem, hogy nincs jogom ezt a biztonságot fölötte kétes politikai eredményekért kockára tenni, annál kevésbé, mivel úgy érzem, hogy életem vége már nincs messze; 3) ősszel véget ér a College által adott extra adomány könyvem befejezésére, s még nem tudom, hogy minő mellékkeresettel fogom tudni a budgetben előálló hiányt fedezni, mely növekedni fog az árak gyors emelkedésével. Egy erre vonatkozó tervem nem sikerült, és egyelőre nem látok megoldást. (Ez azonban nem nagyon aggaszt; egy háborús üzemben majd csak találok elhelyezkedést, s talán valami mechanikai munka jót fog tenni fokozódó melancholiámmal szemben, mivel elterelne az örökös elmerüléstől a szörnyű jelenben. Az a gondolat, hogy a világ legszebb fiatalsága elvérzik, mialatt én szellemileg játszadozom és öreg testemet táplálom, egyre elviselhetetlenebb érzés a számomra!!)

Ha mindezeket a szempontokat mérlegeled, drága Lacim, át fogod látni, hogy nem gyávaság s nem is kényelmesség tart vissza az intenzívebb aktivitástól. Az Ügy érdekében mindent kockára kell tenni, ha az ember azt érzi, hogy rajta múlik a harc kimenetele. Sajnos, nekem nincs ilyen érzésem. Egyedüli reményem az otthoni fiatal emberekben van, akik elveinket követik. Masaryk sosem volt úgy elhagyatva, mint mi, s *harcos légiójával politikai erőtényező volt.* De mi nem vagyunk ilyen tényezők. Négy tisztes hetvenéves úr, sereg nélkül, összeköttetések nélkül, anyagi bázis nélkül. Az eszmék érlelésében talán még tehetek valamit; a politikai harctéren alighanem csak Don Quichotte lehetnék.

Íme, kedves barátom, ez az én problémám, az én belső viaskodásom, mely aláássa az egészségemet. Tartoztam Neked azzal, hogy oly nyíltan elmondjam, mintha gyónni akarnék. A középkori harcos analóg esetekben kolostorba ment, hogy a lelkét megmentse, ha már igazi harcokra képtelenné vált. Számomra nincs meg ez az út, pedig jobban szomjazom, mint valaha, a tiszta megismerés után.

Olykor mindez nagyon nehéz, s megértem az agg Tolsztojt, aki házát és családját odahagyva bujdosni ment.

Szeretném tudni véleményedet. Ne habozzál őszintének és kegyetlennek lenni, hisz ismerem barátságod melegét.

Szegény Ignotusra sokat gondolok; de gyáva vagyok megkérdezni, hogy hogy van. Legalább a matinéja sikerülne, amire nézve írok Hollósnak.

Még mindig nem írtad meg, hogy hogy érzed Magadat az új lakásban és környezetben.

Recha ma este egy szomszédos városkában művészeti előadást tart, úgy hogy a mai estét Veled töltöttem.

Isten áldjon drága Lacim. Nemcsak mi, de Lotte néni is sokat emleget. Épp ma este mondta: ez a Fényes valaha nagy gavallér lehetett. Minden szavából és mozdulatából kiérzik. És milyen jó ember!

Minden jót kívánva szeretettel ölel öreg barátod

Jászi Oszkár

Mellékelem áprilisi csekkedet.

A Fórumon tartott sikeres előadásod: A Magyar Fórum baloldali amerikai magyar folyóirat, a D. M. A. Sz. kiadványa mellé klubot is szerveztek, ahol előadásokat, ünnepségeket tartottak. Itt tartott előadást Fényes, és ő tartotta 1943-ban a március 15-i ünnepi beszédet is.

Róbertek: a célzás Róbert Oszkár hírlapíróra vonatkozik.

áprilisi csekked: Jászi erejéhez mérten rendszeresen támogatta Fényes Lászlót, akinek nem volt állása.

235.

Polányi Károlyhoz

Kedves Karlim! *Oberlin, 1943. Augusztus 18.*

Köszönöm szíves leveledet. Életetek új felvonása küszöbén, sokat gondolok Rátok és szívből kívánom, hogy munkátok továbbra is hasznos és termékeny legyen és főleg, hogy állandó örömetek legyen pompás lányotokban. A nagy világtörténelmi fordulópontot, azt hiszem, jobban fog lehetni Londonból, mint New Yorkból követni és az egyéni kezdeményezésekre is több alkalom fog kínálkozni onnan és talán többet fog lehetni tenni a magyar reakciós aknamunkákkal szemben.

Köszönöm szép Rousseau essaydet. Én is mindig védtem ezt a

nagy embert a romanticizmus és szentimentalizmus vádja ellen, hasonló alapokon, mint Te. Legfeljebb a tan értelmezésének némely veszélyeit szoktam én erősebben hangsúlyozni, veszélyeket, melyekbe Rousseau maga is nem egyszer beleesett. E mellett a természetjogok értelmezését túl relatívnak érzem a Te fogalmazásodban. Örvendek annak is, hogy könyved nem sokára meg fog jelenni, sőt, hogy annak folytatására is kaptál megbízást.

Én Angliában nagyszerű öcséden kívül csak Károlyival vagyok állandó összeköttetésben. De Dániellel is gyakran váltunk leveleket. Szeretném, ha mindkettőt felkeresnéd! K. M. címe 99 Haverstock Hill, Flat 29, London, N. W. 3. A Dánielé pedig: 1 Millington Road, Cambridge.

Fontosnak tartanám, ha K-val átbeszélnéd a helyzetet s igyekeznél őt közelebb hozni a realitásokhoz. A *visszakérőleg és bizalmasan* mellékelt levélmásolatból látni fogod a közöttünk levő eltérések lényegét. Ha visszakerülne Magyarországba, félek, hogy újra elbuknék. Ő ugyan maga is érzi pozíciója gyengéit és szeretné, ha egy előadáskörút címe alatt (melyet ő előkészíteni tudna) kijönnék Angliába a mi platformunk erősebb kidomborítására. Ámde kizártnak tartom, hogy a State Department kiengedne és a míg világosan nem tudom, hogy *ő hol tart*, addig félnék is vele azonosítani magamat. Ugyanis a végső probléma nem az, (a hogyan Te írtad), hogy Magyarország a szovjet szférába fog-e tartozni (a mi iránt alig lehetnek kételyek), hanem az, hogy van-e lehetőség arra nézve, hogy Magyarország még ebben az érdekszférában is nyugati jellegét és legjobbjaink humanista lelkét fenntartsa. És félek, hogy K-nak nincs érzéke eme probléma iránt.

Ami minket illet, én is nem sokára újra kezembe veszem a vándorbotot és Recha anyjával néhány hónap múlva követni fog. Tudom az elhatározás kockázatát, de nyugdíjam kiegészítésre szorul – és a mi sokkal fontosabb – a nyugdíjas élet egy kis városban nem nekem való. Folytonos munka és küzdelem nélkül előbb utóbb elrozsdásodnék. Szeptemberben négy hétre, mint visiting professor, a University of Kansas City-n fogok tanítani s azután NewYorkban telepszem meg, ahol kilátásom van egy témán dolgozni, mely közel áll hozzám. Ott egyben kiadót fogok keresni *Tyrannicide* könyvemhez (melyet John D. Lewissal közösen írtunk). Úgy érzem,

hogy oly helyzet fog rövidesen előállani, a melyben a magyar dolgok kimenetelére is hathatok talán.

Tehát még egyszer minden jót és szépet kívánok Nektek. Az én koromban és a mai világhelyzetben nem tudhatom, hogy fogunk-e még egyszer a mai létsíkon találkozni. Ha nem is mindig értettük meg egymást mindenben, biztos lehetsz felőle, hogy barátságodat életem komoly értékei közé soroztam és sorozom.

Isten áldjon! Szeretettel ölel öreg barátotok *Oszkár*

szép Rousseau-essayd: Jean Jacques Rousseau, avagy lehet-e egy társadalom szabad? A kiadatlan kézirat először a Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Bp. 1986. Gondolat, jelent meg, 244–259.

könyved: The Great Transformation, New York, 1944.

Tyrannicide könyvem: Jászi és Lewis: Agains the Tyrant. The tradition and Theory of Tyrannicide. Glencoe 1957.

236.

Hatvany Lajoshoz

Kedves Laci! *Oberlin, 1944. III. 5.*

Köszönöm január 2. szíves és őszinte leveledet. Csak természetes, hogy a régi barátság teljes őszinteségre kötelez.

Sorba veszem észrevételeidet:

1. Tudtam, hogy a falukutatók egy része bedőlt a náciknak. De úgy vagyok informálva, olyanoktól, kik jóval később mentek ki, mint Te, hogy egy részük kitartott ügyünk mellett, kivált Kovács Imre. Némelyek elkanyarodása nem puszta jellemtelenség, hanem kétségbeesés szülötte volt. Ha lesz egy új Magyarország, mely nem lesz bolsevik, csak egy narodniki szintézisen épülhet fel.

2. Remenyik esete is mutatja, hogy a harag és a kétségbeesés rossz tanácsadó. Teljesen osztom Göndörről írt kritikádat. A „szíve jó", de tanulatlan, és a stílusa kibírhatatlan. Abban is igazad van, hogy Rusztem olykor hibákat követ el túl tágan értelmezett internacionalizmusa folytán. (Ez is felháborodás és reménytelenség terméke.) Remenyikkel én mindvégig jó viszonyban voltam, bár

sosem találkoztam vele és nem tartom olyan sokra, mint Te. Utolsó levelét is, Amerikából való távozása előtt, így végezte: „mindenkor és mindenben őszinte híve".

3. Ad Fészek és Otthon. Te többször lobbantottad a szememre, hogy humortalan vagyok. Ez tévedés. Senki jobban nem élvezheti az igazi humort, mint én. Te azonban itt összetéveszted a humort a cinizmussal. Az elvek felett való viccelődéssel, az alibi kereséssel, a helyt nem állással. Ezek a tulajdonságok jellemezték a két klubot, bár tagadhatatlanul volt ott egy pár derék ember is. Közöttük Kernstok barátom.

Jó lenne, ha mielőbb kiadhatnád Bethlen könyvedet. Ez az ember még sok bajt okozhat furfangos eszével és összeköttetéseivel, melyeket K[árolyi] nem tud ellensúlyozni.

Jó volt, hogy Málin kissé segítettetek, most a War Informationnél van egy jobja, de kérdéses, hogy meddig tart és rettenetesen kifárasztja. Naponta olykor 12 órát dolgozik. Én, sajnos, nem segíthetek rajta, mivel egy nagyon szerény nyugdíjjal vonultam vissza, mely még a létminimumot sem fedezi. Így nekem is egy kis mellékjövedelmet kell keresnem.

Irénke gyászáról mély részvéttel értesültem.

Mellékelek újra egy pár unimportant írást, melyek talán mégis érdekelni fognak.

Mint látod a gépírásban kedves Feleségeddel nem versenyezhetek. Annál inkább csókolom a kezét.

Mindkettőtöket melegen üdvözöl a Recha nevében is

Oszkár

Fiaim nagyon köszönik szíves rájuk gondolástokat. Andris legközelebbi hadi beosztása még bizonytalan. Gyuri sokat dolgozik és boldog a feleségével.

Nincs semmi adatom rá, s nem tudom elképzelni, hogy Csécsy elveinket megtagadta volna. A kérdéses cikket el kellene olvasni.

Kovács Imre: szociográfus, parasztpárti politikus, a világháború alatt a Szabad Szó szerkesztője. 1947-ben elhagyta Magyarországot.

Remenyik: Remenyik Zsigmond (1900–1962) író, a Szép Szó munkatársa. 1939-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, 1941-ben hazatért.

job: munka

237.

Hatvany Lajoshoz

Kedves Laci! *Oberlin, 1944. VII. 4.*

Május 13. szíves soraidban helyesen mondod: Das Unglück (Magyarországé) ist so furchtbar, das es geradezu kindisch ist sich heute über literarische Lapalien zu unterhalten. Sajnos ezt a bölcs elvet nem követted, amikor oldalakon át az otthon maradt volt progresszívek elvtelenségeit leplezted le. Kétségtelen, hogy számos esetben igazad lesz (semmiesetre sem a Csécsyében!) de úgy érzem, hogy a kimenekülteknek nincs joguk ítéletet mondani, mivel nem képesek az otthoni állapotokat mérlegelni. Igen, el fog jönni az ítéletmondás ideje és erre *égető szükség* lesz. De ma még ennek összes pszichológiai előfeltételei hiányoznak. Ma nincs normális lelki élet a Duna medencéjében. S mi hűvös nyugalmunkból, vagy türelmetlen elkeseredésünkből nem rekonstruálhatjuk az otthon fuldoklók bűneit és erényeit... Neked ezt legjobban kellene tudnod, hisz az emigráció bécsi hősei pálcát törtek Feletted pered alkalmából, amikor a lapok hírei szerint többször „kértél bocsánatot a Nemzettől". Csak kevesen voltak, akik hangsúlyozták, hogy a Bécsbe emigráltak nem ismerhetik a Hatvany helyzetét és motívumait. Így Fényes is hibázott, amikor kíméletlenül elítélte Hock Jánost visszatérése alkalmából...

Te fokozod hibádat, amikor azért is elfog a harag, hogy a literátusok egy része égő lelkesedéssel fogadta a visszahódított (helyesebben visszarabolt) területrészeket. Well, ez az integritási mítosz logikus következménye, melyhez senki sem járult komolyabban hozzá, mint a szép és fontos *Verwundetes Land* szerzője. Mindezeknél ma sokkal nagyobb problémáink vannak, mivel a magyarság nem veszett el, sőt okos politikával s kemény munkával feltámadhat. A mellékelt előadás tárgya, melyet bizalmas körben tartottam, s melyet egyelőre nem hozok nyilvánosságra, a mi igazi sorsdöntő problémánk, melyet sem a jobboldal pesszimizmusa, sem a szovjetimádók optimizmusa nem oldhat meg. Ezen kellene mindannyiunknak gondolkodni, hogy a feudálisok és az uzsorások uralmából ne essék a magyar nép szovjet satrapák igájába. Szeretném tudni a Te véleményedet is!

Levelednek Málira vonatkozó részét közöltem vele. Erre most a következő megjegyzéseket kapom tőle: „Kérlek ha írsz Lacinak, közöld vele, hogy én *több* levélre nem kaptam választ. Pénz nem fontos, *most van,* s talán Irénnek kell. De *kérek* hírt Kariról és Irénről. *Rémesen* izgat, hogy Laci és Irén híradásai megszűntek. Tudom, hogy Irén rémes lelki állapotban van – annál inkább *kérek* hírt róla, és azt is tudom, hogy Irén bánatában is gondol rám és ha lehet megtud valamit Kari Istenáldásomról. *Kérlek* írj Lacinak, Nekem nem felel és nem ír. Szeretve ölelem."

Különben Málink hallatlanul sokat dolgozik s félek, hogy ezt a tempót nem bírhatja ki jó egészségben. Viszont a túlmunka a narkotikum egy neme nála.

Andris most új beosztásban a Signal Corpsban van, s egyelőre nem tudjuk, hogy hova fog kerülni. A napokban egy napra meglátogat s nehezen várjuk. Gyuri ökonómiai munkáját folytatja. Gyakran emlegetnek és üdvözletjeidnek örvendezni fognak. Recha tiszteltet és én Feleséged kezét csókolva, mint régi jó ellenfeled minden lehető jót kívánok *Oszkár*

Das Unglück (Magyarországé) ist so furchtbar, dass es geradezu kindisch ist sich heute über literarische Lapalien zu unterhalten: Magyarország szerencsétlensége olyan borzalmas, hogy ma egyenesen gyerekes dolog irodalmi perpatvarokkal foglalkozni.

Das Verwundete Land (A megsebzett ország): Hatvany könyve.

Kari Istenáldásom: Garai Károly, Lesznai Anna első házasságából való fia. A szlovák partizánmozgalom mártírja.

238.

Károlyi Mihályhoz

171 Woodland Street
Worcester, 3. Massachusetts

Kedves Elnököm! *1944. IX. 14.*

Táviratod meglepett, mivel már azt hittem, hogy végképp elejtetted utazási tervemet. Hónapok óta nem kaptam egy sort sem ezzel kapcsolatban sem Tőled, sem Seton-Watsontól, sem Polányitól, holott jól tudjátok, hogy az ilyen utazás sok előkészületet igényel.

Ilyen körülmények között, és valami rendszeres elfoglaltságra vágyva, elfogadtam a Clark Egyetem meghívását, hogy vendégprofesszorként tanítsak az egyetemen. Új munkámat néhány nap múlva kell elkezdenem. Feleségem és anyósom egy hét múlva jönnek ide utánam. Nem lenne tisztességes eljárás, ha most hirtelen felmondanám az egyetemmel szemben vállalt kötelezettségemet. De ezen túlmenően, erősen kételkedem benne, hogy közreműködésem valóban használna-e az ügynek. Nem tudom, vajon egyetértünk-e a lényegbevágó kérdésekben. Az agrárpolitikában elfoglalt álláspontoddal kapcsolatos kérdéseimre nem válaszoltál. Természetesnek tartom, hogy a jövendő Magyarországnak összhangba kell hoznia külügyi és katonai politikáját nagy szomszédjával, de szeretném, ha megőrizné nemzeti és kulturális függetlenségét. Magyarországon a kolhozrendszer az ország teljes bolsevizálását jelentené. A magyarok csak szabad, szövetkezetekbe tömörült parasztság révén őrizhetik meg szellemi függetlenségüket.

Ezért, noha elismerem az orosz orientáció szükségességét, annak komoly veszélyeit is látom. Etekintetben nem kedvelem a mértéktelen optimizmust, és a jövő problémáit bizonyos szkepticizmussal szemlélem, nem pedig túlhabzó lelkesedéssel, mint egyes fiatalabb barátaim.

Ebből a szempontból nézve a kérdést, kétségesnek látszik, hogy jelenlétem nem volna-e tehertétel tevékenységed és terveid szempontjából, és nem lenne-e kínos egyes híveid számára.

Végül azt hiszem, hogy mire megérkezhetnék Angliába, a politikai tevékenység fő színtere már nem az emigrációban lenne, hanem otthon, legalábbis azok számára, akik hazatérhetnek, vagy haza akarnak térni.

E kérdéseket komolyan fontolóra kell venni, mielőtt megkísérelném, hogy a közeljövőben szabadságot kapjak, vagy hogy helyettesítésemről gondoskodjanak. Persze ha meggyőznél arról, hogy jövetelem az öreg haza érdekében kívánatos, egy percig sem haboznék.

Az olyan tények, mint az őszintén demokrata Sforza gróf nehéz helyzete Olaszországban, vagy az a barátságos fogadtatás, amelyben a mi szövetséges demokráciáink az olasz és román reakciósokat részesítették, arra vallanak, hogy 1919 eseményei megismétlőd-

hetnek. Másfelől a magyar emigránsok körében szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy az embereknek ez a kategóriája nem a legalkalmasabb egy új, konstruktív politika megvalósítására.

Remélve, hogy Te és családod jó egészségben vagytok, a legjobbakat kívánva maradok melegen szerető barátod

Jászi Oszkár

Andris fiam néhány nappal ezelőtt Camp Crowderben házasságot kötött.

A levél eredetije angol nyelvű.

239.

Lesznai Annához

Drága Lelkem, *Worcester, 1945. Majus 19.*

de mennyire igazad van, hogy a Benešék nemzetiségi politikája embertelen. Egyik eredménye a lelkek általános elbarbárosodásának. Szeretnék ez ellen tiltakozni, mint valaki, aki életét az ellenkező célok szolgálatában töltötte el. Azonban mielőtt cikket írnék, a következő dolgokat kell megfontolni úgy az ügy, mint barátaim és a Te személyes sorsod szempontjából:

1. Nem lehet kétséges, hogy az én tiltakozásom cseheink szempontjából nagyon kellemetlen volna;

2. Rusztemeknek is, mivel legnagyobb tőkéjüket (a cseh barátságot) devalválná;

3. Ti és azok, akik rászorulhatnak a Benešék jóindulatára, különösen Szlovákiában, elvesztenék ezt a jóindulatot.

És ha mindennek dacára a tiltakozás mellett döntenénk, a kérdés, hogy hol történjék az? Itt a következő lehetőségek vannak:

1. A Harc, de ez Rusztemnek duplán kellemetlen volna, még ha nem is tagadná meg a közlést.

2. Az Ember, melyben Göndör már okosan nyilatkozott. De ezt a publicitást nem szeretném s még jobban szembeállítana a saját magam csoportjával.

3. A New Leader általános Stalin-ellenességével még jobban kiélezné a dolgot. A többi amerikai progresszív szemlék pedig nem szívesen támadják a cseheket.

4. A leghatásosabb a Manchester Guardian volna, melynek ez ügyben a szava legmesszebb hangzó. És az angolok legjobban átérzik, hogy micsoda irtózatos dolgokról van itt szó. Épp azért cseheinknek ez a publicitás legjobban fájna.

Kérlek, gondold át ezeket a dolgokat s írd meg véleményedet.

Andris utolsó levele April 29-ről van keltezve. Azóta nincs hír, pedig nagyon várom. Gyuri is hallgat, de ehhez hozzá vagyok szokva.

Hogy Károlyinak mik a tervei nem tudjuk. Félek, hogy valamely oldalról stopolták, Rusztem pedig okosan nem siet s nincs semmi szovjet összeköttetése.

Tépelődésem terméke a K-hoz írt levél, melynek másolatát *visszakérőleg* csatolom. Helyesled-e?

Egyre kisebb a remény, hogy egy családi lakást találjunk. Úgy a hirdetés, mint az agens negatív volt. Ellenben valószínű, hogy én a Campuson kaphatok két jó szobát szimpatikus bécsi környezetben egy kollégánál, ki anyjával lakik. Ez a Sors adta megoldás kissé zordon lesz, de lehet hogy mindkettőnk javára fog szolgálni. Recha megszabadul a túl terhes strapától és én a „kolostorban" befejezem a könyvemet és elkészülök az utolsó útra.

Írd meg Malikám az említett maine-szigeti hotel címét. Hátha eljuthatnék oda a nyáron.

Hogy van Jean s hogy halad a munkájával?

Szeretettel ölel *öreg Bátyád*

Harc: New Yorkban megjelenő magyar emigráns, antifasiszta lap (1942–46), szerkesztették Vámbéry Rusztem, Halász Miklós és a Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetsége más vezetői.

Rusztemèknek is: Vámbéry Rusztem szoros kapcsolatban állt a csehszlovák emigráns kormánnyal, majd a háború után a hivatalos csehszlovák kormányzattal. A csehszlovák politika védelmében később fel is lépett Jászival szemben.

Andris: Jászi András (sz. 1917.), Jászi ifjabbik fia, a háború végén Európában szolgált az amerikai hadseregben. Mint a német irodalom professzora, a Berkeley-i egyetemen tanított nyugdíjazásáig.

Jean: Jászi András menyasszonya, majd felesége.

240.

Dr. Eduard Beneš őexcellenciájának a Csehszlovák Köztársaság elnökének

Elnök Úr! *1945. IX. 11.*

Bízunk benne, hogy nem tekinti beavatkozásnak a Csehszlovák Köztársaság belső ügyeibe, ha aggodalmunkat fejezzük ki a szlovákiai magyar kisebbség sorsa miatt. Az alulírottak a szerénytelenség vétke nélkül elmondhatják, hogy az elmúlt negyedszázadban őszinte barátai voltak Csehszlovákiának, és a leghatározottabban állást foglaltak azokkal a támadásokkal szemben, amelyeket a magyar revizionista rendszer és ennek ügynökei indítottak a csehszlovák demokrácia ellen, melynek Ön, Elnök Úr, volt a legfőbb képviselője. Éppen e meg nem alkuvó álláspontunkkal váltottuk ki a Horthy rendszernek és nacionalista támogatóinak gyűlöletét, amely szüntelen gyalázkodásban, rágalmakban és üldöztetésben jutott kifejezésre. Mivel szilárd meggyőződésünk, hogy csakis a Csehszlovákia és egy valóban demokratikus Magyarország közötti őszinte barátság biztosíthatja a két ország felvirágzását és jólétét s a Duna völgyének békéjét, kötelességünknek tartjuk, hogy segítsünk eltávolítani minden akadályt, amely veszélyeztetheti e baráti viszony kibontakozását. Nekünk abban a megtiszteltetésben is részünk volt, hogy találkozhattunk a Csehszlovák Köztársaság számos kiemelkedő vezetőjével s annak elnökeivel is, akik mindig hangsúlyozták, hogy nézeteink a demokrácia és a nemzeti kisebbségekkel való bánásmód tekintetében azonosak.

Megbízható forrásból tudjuk, hogy Szlovákiában a magyar kisebbségnek nem csupán azokat a tagjait üldözik, fosztják meg tulajdonuktól és telepítik ki, akik aktív fasiszták voltak vagy részt vállaltak a Köztársaság léte elleni bűnös politikában, hanem esetenként teljesen ártatlan és ártalmatlan embereket is. Arról értesültünk továbbá, hogy olyan rendeletet hoztak, amely megfosztja csehszlovák állampolgárságuktól a magyar kisebbségnek mindazokat a tagjait, akik nem vettek részt a náci megszállók elleni küzdelemben. Ez nagyjából egyet jelent a magyar kisebbség törvé-

nyen kívül helyezésével, s e kisebbség tagjait közvetve arra kényszeríti, hogy elhagyják szülőföldjüket. Biztosak vagyunk benne, hogy Ön, Elnök Úr, ugyanúgy tudja és átérzi, mint mi, hogy bonyolult és ellentmondásokkal terhes problémákat csak demokratikus módszerekkel lehet megoldani. Ezért tesszük meg azt a tiszteletteljes javaslatot, hogy vegyék ismételten fontolóra ezt a kérdést, amely, mint a magyar sajtóból és a demokratikus pártok vezetőinek megnyilatkozásaiból látjuk, Magyarországon erős visszatetszést keltett. Akik hangot adnak ennek a méltatlankodásnak, megértik azoknak a magyaroknak a kiutasítását, akik 1938 után telepedtek le a Csehszlovák Köztársaságban; megértik és tudomásul veszik a nácik, a fasiszták és az olyan csehszlovákiai magyarok felelősségre vonását, akik nem viselkedtek lojálisan az országgal szemben, amelynek állampolgárai voltak. De minden megkülönböztetés nélküli, kollektív felelősségre vonás ellentétben áll a demokratikus elvekkel, azzal a méltányossággal és igazságossággal, amelynek Csehszlovákia oly kimagasló példáját adta Közép-Európában. Alig szükséges hangoztatni, hogy ennek a szellemnek éppen az Elnök-Felszabadító és Ön, Elnök Úr, voltak a legkiemelkedőbb megtestesítői.

Amikor a magyar kisebbséggel való bánásmód felülvizsgálatára teszünk tiszteletteljes javaslatot, tisztában vagyunk Csehszlovákia és Magyarország érdekeinek azonosságával. Az ügy bennünket mindkét ország szempontjából érdekel és aggaszt. Szükségtelennek tartjuk, hogy itt arról a várható visszahatásról beszéljünk, amelyet a probléma említett megoldása Nyugat-Európában és a Szovjetunióban keltene, ahhoz azonban, úgy véljük, jogunk van, hogy aggódjunk a miatt a hatás miatt, amelyet a két ország közötti őszinte barátság meghiúsulása – e barátság szükségességét Fierlinger miniszterelnök nemrégiben is hangsúlyozta – Magyarországon a reakciós elemek újjáéledésére gyakorolhat. A magyar demokrácia még csak fejlődésének kezdetén tart. A reakciós elemek részint megfelelő szólamokkal igyekeznek átmenteni magukat, részint a föld alá húzódtak, részint pedig külföldre szöktek. Nyilvánvaló, hogy minden eszközt és alkalmat, így egy Magyarország és Csehszlovákia közötti viszályt vagy ellentétet is boldogan használnának fel a sovinizmus felszítására és erősítésére. Előszeretettel hangoz-

tatnák azt a különbséget, amely a magyar kisebbségekkel való bánásmód terén egyfelől Románia és Jugoszlávia, másfelől Csehszlovákia között mutatkozik. A magyar sovinizmus újjáélesztése hosszú távon nem lehet ugyan sikeres, de úgy véljük, Csehszlovákiának és Magyarországnak egyaránt érdeke, hogy a barátság légkörét még átmenetileg se lehessen megmérgezni.

E megfontolásoktól és a belőlük fakadó aggodalomtól indíttatva, merjük remélni, Elnök Úr, hogy szíves lesz figyelmet szentelni javaslatunknak, és nagy tekintélyét latba fogja vetni a probléma olyan megoldása érdekében, amely nem hagy maga után keserűséget sem Magyarországon, sem a csehszlovákiai magyar kisebbség lojális részében.

Engedje meg, Elnök Úr, hogy őszinte nagyrabecsülésünkről biztosítsuk.

Jászi Oszkár	*Vámbéry Rusztem*
157 Woodland Street	141 West 49th Street
Worcester, 3, Mass.	New York, N. Y.

A levél eredetije angol nyelvű.

241.

Polányi Károlyhoz

Kedves Karlim, *[Worcester, Mass.] 1945. szept. 29.*

köszönöm kedves leveledet. Örömmel hallom, hogy jól vagytok, s hogy munkád Angliában mindinkább elismerésre talál. Könyved angol kiadásának megjelenése bizonyosan még jobban megerősíti majd ottani helyzetedet.

Nagyon örülök, hogy egyetértesz a magyar politika jövőjére vonatkozó megállapításaimmal. Cikkem megjelenése ellen természetesen nincs kifogásom, amennyiben megfelelő fordításban közlik.

Továbbra is nagyon izgat a régi ország helyzete. A helyzet paradoxona abban áll, hogy a bolsevikok a mi régi politikánkat hajtják végre, de a mi októberi forradalmunkra jellemző meggyőződés és szenvedély nélkül. Mélyebb terveik aggasztanak.

Nagyon gyötrődöm K[árolyi] jövője miatt is. Félek, hogy néhány erős és becsületes emberből álló gárda nélkül, amelyet pedig egyelőre sehol sem látok, nem lesz képes megbirkózni a helyzettel vagy legalábbis fékezni a diktatorikus tendenciákat. A bolsevikok politikájából nyilvánvaló, hogy bárkivel hajlandók együttműködni, akit eszközként használhatnak, még reakciósokkal vagy közönséges csirkefogókkal is, ellenben félnek az erős meggyőződésű emberektől és a független személyiségektől.

Mélységesen sajnálom, hogy nem tudok K. segítségére lenni ennek megoldásában, de amerikai állampolgárságomról nem akarok lemondani. Emellett odahaza persona non grata-nak számítok, még inkább, mint bárki más.

Ez már a második év, amit vendégprofesszorként itt a Clark Egyetemen töltök. Sajnos, Recha és az anyja nem lehetnek itt velem, mivel ebben a túlzsúfolt városban képtelenek voltunk családi méretű lakást találni. Mégis itt maradtam a második évre, mert a napi munka és a rendszeres elfoglaltság legalább valami erkölcsi támasztékot nyújt ahhoz, hogy elviseljem ezeknek az istentelen időknek a csaknem mindennapos szörnyűségeit.

Abban a reményben, hogy te és családod jól vagytok és meg tudjátok őrizni legalább a minimális optimizmust ezekben a vészterhes időkben, a régi barátsággal ölellek

Oszkár

A levél eredetije angol nyelvű.
Könyved angol kiadása: Origins of Our Time. The Great Transformation. London, 1945. Gollancz.

242.

Budapesti barátaihoz

Kedves Barátaim! *Worcester, 1945. X. 22.*

Rég megszakadt levélváltásunk újra felvételére felhasználom ezt az első alkalmat, amikor régi munkatársunk, dr. Halász Miklós több amerikai lap megbízásából Európába megy, hogy a dunai és a balkáni helyzetet tanulmányozza több hónapon át. Ő ugyan néhány

ponton másként látja a helyzetet, mint én, de ez nem zavarja összeköttetésünket.

A lefolyt szörnyű években sokat gondoltam Rátok, és kértem Istent, hogy őrizzen meg Titeket. A szűk hírekből, melyeket kapok, úgy látom, hogy a régi tábor együtt van, és kitart elveink mellett, sőt, hogy egy olyan fényes író és világító jellem, mint Zsolt Béla is csatlakozott Hozzátok.

Legmelegebb üdvözleteimet és jókívánságaimat küldöm Mindnyájatoknak. De ezt az alkalmat arra is fel akarom használni, hogy elmondjam véleményemet a magyarság sorsproblémáiról. Teszem ezt nem azért, mivel politizálni akarnék, hanem azért, mivel talán olyan dolgokat vehettem észre a Tenger másik oldaláról, amiket Ti más perspektívából és másként láttok. Szóval csupán véleményeink kicseréléséről lehet szó, nem pedig aktív részvételemről a magyar ügyekben. Nemcsak azért, mivel esküm az Egyesült Államokhoz köt, melyek szabadságot és fokozott munkalehetőségeket adtak, hanem azért, mivel érzem és tudom, hogy negyedszázadnyi távollét után nem ismerem az új nemzedéket és az eszméket, melyek őket hevítik. És ehhez járul az is, hogy hetvenedik életévem után nem vagyok sem elég egészséges, sem elég erős a küzdelem újra felvételéhez.

Csak természetes, hogy csak táviratstílusban beszélhetek, mivel Ti is, én is túlságosan el vagyunk foglalva, és nincs időnk részletes kibeszélésre. Gondolataim lényegét az általános európai orientáció szempontjából megrögzítettem abban a beszédben, melyet a múlt év decemberében az amerikai történetírók előtt tartottam, s melynek egy példányát (több már nincs) ehhez a levélhez csatolom.

E beszéd alapvető gondolatait ma is fenntartom, s belőlük önként következnek bizonyos gyakorlati elvek is:

1. Őszinte együttműködés a szovjetekkel, de anélkül, hogy nyugati összeköttetéseinket feladnók.

2. Törekednünk kell Oroszország és a Nyugat közötti örvény áthidalására.

3. Továbbra is a mezőgazdasági kérdést kell az eljövendő Magyarország fő problémájának tekinteni, melyet a *szabad szövetkezés szellemében*, nem pedig állami kényszerszervezetek útján kell megoldani.

4. Nektek sem párt, sem osztálypolitikát nem szabad folytatnotok, hanem elő kell készíteni a lelkeket igazságos kompromisszumokra és egy fejlettebb közéleti erkölcs befogadására.

5. Az Egyesült Nemzetek tervét élő tartalommal kell megtölteni üres szónoklatok helyett. *A világunión belül szükség lesz egy európai és ezen belül egy dunai-balkáni szövetkezésre is.* Csak így lesz lehetséges majdan az imperialista nacionalizmusokat egy kulturálissal felcserélni.

6. A kisebbségek kényszerkitelepítésének barbár gondolatát és a nyelvi egység erőszakos keresztülvitelét ugyanazzal a bátorsággal kell pellengérre állítani, mint aminővel egykoron a csehek harcoltak hasonló rendszabályok ellen.

7. Nem szabad feledni, hogy ami a szocializmus gondolatában életképes és alkotó, az nem annyira egy új gazdasági technika, mint az igazságosság és emberi szolidaritás keresztülvitele.

8. Mindent el kell követni, hogy oroszok és magyarok *sűrűn, szabadon és őszintén* érintkezzenek s megbecsülni tanulják az egymás értékeit.

9. Hogy a szomszédos kis államokkal való kooperációnk mit jelenthetne, erre nézve ajánlom figyelmetekbe egy az oxfordi egyetem által kiadott világos és minden nemzetieskedéstől távol álló könyvet „Economic Development in South-Eastern Europe" címen.

De mindezeknél fontosabb, hogy egy új erkölcsöt propagáljatok, tettekkel, beszédekkel és *kérlelhetetlen* kritikával, s ne engedjétek, hogy a magyar közéletet újra elborítsák üzleti politikusok, korrupt zsurnaliszták és cinikus intellektuellek. Az a reményem, hogy a Károlyi Mihály megjelenése a magyar porondon példát fog adni heroizmusból, önzetlenségből és áldozatkészségből.

Ha a normális és politikai cenzúrától mentes postaösszeköttetés újra helyreáll, remélem, hogy az eszmecserét újra folytathatjuk, és egyben-másban a külföldön is segítségetekre lehetek.

Végül egy kérés: szomjazom magyar költészet után. Lépten-nyomon azon kapom rajta magamat, hogy régi sorokat és dalokat dúdolok. Birtokomban igen kevés magyar könyv van. (Ady, néhány kötet Arany és Vörösmarty, még a Petőfim is elveszett). Ha küldenétek egy *jó magyar antológiát* az eredettől napjainkig, boldoggá tennétek.

Alig hiszem, hogy az életben még találkoznánk, de a régi hűséggel és szeretettel gondolok Rátok mindvégig, s reménykedem, hogy egyszer majd megnyílik a számomra egy farkasréti sír.

Minden jót, egészséget és jó szerencsét kívánok.

Jászi Oszkár

A levelet Csécsy kiadta a Haladás 1946. január 5-i számában. Jászi Oszkár: *Új politika – új erkölcs* (Levél a Magyar Radikális Párthoz).

Gondolataim lényege: Jászi említett beszéde megjelent *Central Europe and Russia* címen a Journal of Central European Affairsben (University of Colorado), 1945 áprilisában.

243.

Lesznai Annához

Drága Lelkem, *Worcester, 45. October 27.*

elkésve válaszolok október 22. nagy leveledre, mert nagyon el voltam foglalva és sűrűn felkeres a melancholikus hullám. Kevesen realizálják a kor sötétségét, melyben élünk. A régi pacifista formulák sokakat elvakítanak. A kormány propaganda is nagy az optimizmus érdekében. De olyan cikkek, mint a mellékeltek, mutatják, hogy jobb fajta zsurnalisták is olykor meghökkennek.

Értem a Hurban elleni kifakadásodat. Ha valakinek, úgy Neked van jogod erre. De nagyon túlbecsülöd ezt az esetlen (nem is goromba) nyilatkozatot, melynek erőtlenségét minden komolyabb olvasó érezte. Válaszolni rá nem fogok, mivel 1. a Times nem megy be puszta nyelvöltögetésekbe; 2. a lényeges dolgokat úgy is elmondtam s azok nem lettek megcáfolva; 3. a többi lényeges dolgot pedig én nem mondhatom el mivel, *mea maxima culpa*, én is résztvettem abban a kórusban, mely cseheinket *érdemeiken felül* dicsérte, mivel szövetségeseket láttunk bennök a demokrácia és a nemzetiségi autonómiák felé. Nagyon tévedtünk, de már késő. A Harc ízléstelen cseh barátsága még jobban elrontotta a dolgot. A Te általad helyesen hangsúlyozott szempontokat valaki másnak kellene megírni. Miért nem írja meg Terebessy a ki állandóan fintorgatta az orrát.

Mint előre sejtettem, Lányi azt írja, hogy tervemet az amerikai orgánumok nem fogadnák el, mivel ők tárgyilagosak akarnak lenni és *csak nem-politizáló magyarokkal* akarnak kooperálni. (Vagyis teljes monopóliumot adnak a Szovjetnek az esztelenek!) Szóval nem orosz vétó, hanem amerikai gyávaság és álkorrektség teszi tervemet megvalósíthatatlanná. Én egyénileg nem bánom, mivel ez az áldozat alighanem életembe került volna és előbb Andrist újra akarom látni. (Lányi levelét, mint érdekes okmányt elküldöm neked. Most nincs nálam.) Andris nekem is írt egy drága levelet. Altruizmusa csodálatos. Egyre másokra gondol! Kért, hogy Jeannek küldjek vitamint abból a fajtából, melyet neki egyszer küldtem. Boldogan fogom egy-két napon belül elküldeni, nemcsak Jeannek, de neki is (bár neki „nincs rá szüksége"). Jószívűsége még spórolásra is ragadja – pedig nem ez a természete, ha másokról van szó.

A Simaiék címe: *Sturova 7, Kosice.* Épp most tudtam meg, hogy air mail leveleket is elfogadnak két ounceig. Örvendek, hogy a távolság ezáltal megrövidül. Persze nem lehet tudni, hogy demokrata cseheink meddig mennek a cenzúrázásban. Egyelőre nem tudok senkit, a ki tehetne valamit. Ne forduljunk-e Schultzhoz, a ki jószívű ember s nekem még mindig őszinte hívem. Neki biztosan lesznek megfelelő cseh összeköttetései. Nem kell, hogy az én nevemet említse. (Mint írja, a deklarációt egész szövegben letáviratozták Prágába.)

Édesem, én is nagyon szeretnélek látni. De félek, hogy a melancholiám ragadós s Neked most erősnek kell lenni. Karácsonyra „haza"megyek. Azt hiszem, hogy úgy Rechának, mint szegény Lotte néninek szüksége van reám s nekem is kell egy kis pihenés. Most jobban be vagyok fogva, mint valaha, mivel a háztartás naponta 3-4 órába kerül. Tehát képes vagyok a te helyzetedet is átérezni.

Minden jót és békességet kívánva szeretettel ölellek.

Bátyád

Hurban elleni kifakadásodat: a csehszlovák ügyvivő hazug válaszára utal, amely a *New York Times*-ban jelent meg Jászi ottani, a csehszlovákiai magyarok kitelepítését elítélő nyilatkozata után.

Terebessy János: baloldali emigráns publicista, a háború alatt a chicagói csoporthoz tartozott Moholy-Naggyal, Vincze Sándorral, Lugossy Bélával együtt.

Lányi György: amerikai magyar politológus, Jászi tanítványa, ez időben katonai szolgálatot teljesített, majd Oberlinben a politikai tudományok professzora, Jászi utóda lett.

tervemet az amerikai organumok nem fogadták el: Jászi a háború után felajánlotta az amerikai külügyminisztériumnak, hogy Közép-Európába utazik és beható elemzést készít az ottani helyzetről.

Simaiék: Simai Béla és felesége, Madzsar Lili, Jászi unokahúga.

Schultz, Ignaz, csehszlovák szociáldemokrata képviselő, a háború alatt amerikai emigráns, aki szorosan együttműködött a magyar demokratikus emigrációval.

„haza" megyek: ti. Oberlinbe. Jászi ez időben vendégprofesszor volt Worcesterben.

Lotte néni: Lotte Wollmann, Jászi anyósa.

244.

Károlyi Mihályhoz

Clark University,
Worcester, Mass.
1946. I. 4.

Mélyen tisztelt és kedves Barátom!

A múlt év utolsó és az új év első napjaiban a szokottnál is gyakrabban gondoltam és gondolok Reád és a Kegyelmes asszonyra. Nagyon átérzem elhatározásod súlyát, a feladat nehézségét és a jövő bizonytalanságát. És nagyon féltelek úgy a testi-lelki strapáktól, mint az otthoni intrika fészektől. A fődolog, hogy egy megbízható nucleust teremts Magatok körül. Programod, a pártokon kívül és felül állani, az egyetlen helyes. Ehhez azonban egy megfelelő táborkar kell, világos eszű és tisztajellemű emberekből. Ez annál szükségesebb, mivel a pesti talaj nagyon sikamlós lehet, főleg azok számára, akik több, mint két évtizede elvesztették a kontaktust az új nemzedékkel. A Kelet és Nyugat közötti beékeltség is új és súlyos problémákat teremt. Én úgy látom, hogy igenis megvan már egy kis csoport, akikre támaszkodhatsz, és azt kell majd kiegészítened az *emigrációból való hazahívásokkal.* Neked és csoportodnak kovásznak kell lenni a nagy átalakulás folyamatában, mely még csak a kezdet kezdetén van. Hisz szabad szavazás még

nem elég, a lényeg, hogy az új népies energiák megfelelő alkotásokban is nyerjenek kifejezést. Nagy szellemi és erkölcsi alapvetésre lesz itt szükség. Ezt csak oly emberek végezhetik, akik távol állanak a pártok tülekedésétől. Egy olyan Fabian Society félére gondolok, amely general stabja lehetne és szintézise minden alkotó, tehát *nem dogmatikus* törekvésnek.

Épp most fejeztem be egy nagyobb cikket *What is happening in Hungary* címen. Kérlelhetetlenül nyílt és őszinte vagyok benne, s bár a magyar demokrácia útját védem és az eddigi eredményeket elismerem, tanulmányom nem fog tetszeni sem bal felé, sem jobb felé. Még nem tudom, hogy hol fogom tudni elhelyezni, mivel a szocialista, de anti-szovjet New Leader-nek, mely a cikket többször kérte, az túl hosszú, és mint sejtem, sértené dogmatikusan anti-szovjet felfogásukat, míg én – bár nem vagyok optimista – reményt adok egy *twilight zone* kialakulásához a Nyugat és a Kelet között. Ezt a kis nem fontos epizódot csak azért említem fel, hogy lásd, hogy továbbra is az a kényelmetlen bajtárs maradtam, aki mindig voltam. Sőt talán még merevebben, mivel közel a kapuzáráshoz, csak egyetlen mértékem maradt: a lelkiismeretem, mely a taktikázást kizárja. Taktikázni csak annak lehet és szabad, akinek hatalma van. Nekem pedig nincs. Az ügynek csak őszinte szókimondással használhatok, és Neked is, aki egyre inkább az ügy szimbóluma leszel. Hisz ami ma történik, nem szovjet, hanem az októberi forradalom szellemének a megvalósítása. *Ez a vonal ad Neked egyre nagyobb fontosságot és jelentőséget.*

Böhm is, mint írja, ebben a szellemben kíván dolgozni. Ő már alighanem otthon van, és hiszem, hogy őszintén követni fog. Bölönit is ilyen fegyvertársadnak tekintem. A régi októbristák között elsősorban Csécsyt, Supkát és Nagy Vincét. Mint hallom Vámbéry még mindig habozik, hogy hazatérjen-e, de azt hiszem, hogy végül nem marad más választása. Utolsó időben ritkán levelezünk, mivel velem szemben a cseh árulókat védelmébe vette nevetséges álérvekkel. Azt hiszem, hogy könnyen lehetne találni az emigrációban még vagy egy tucat embert, értékes embert, akik haza mennének, ha Te hívnád őket, és ha a vízumot az új kurzus megadná nekik.

Ami engemet illet, álláspontomat ismered. Amerikai állampolgárságomat nem adnám fel, mivel az esküm köt, és sok mindenért

hálás vagyok Amerikának. Mégis úgy érzem, hogy mint amerikai magyarnak, nem politizáló magyarnak, átmenetileg otthon volna a helyem, és érzem a kötelességet, hogy nehéz munkádban támogassalak és a veszélyek közepette Melletted legyek. Tehát el volnék rá szánva, hogy átmeneti időre haza menjek. Mert bár nem áltatom magamat azzal, hogy „tettekkel tényező legyek", viszont talán szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy mint szemlélő és tanácsadó a háttérben lendíthetnék törekvéseken. Annál is inkább, mivel a vak is látni fogná, hogy nem politikai ambícióból vagy nyerészkedésből megyek haza, hanem áldozatot hozok az ügynek, mivel az egészségem nagyon labilis, és családomat itt hagyni nehéz. De azt mondják, hogy még mindig van egy nem nagyon számos, de értékes csoport, amely megszívlelné tanácsaimat és intelmeimet.

Úgyakkor talán régi ismeretségeket újíthatok fel az utódállamok felől, melyek hasznotokra lehetnének. Mindennek egyetlen feltétele volna: lelkiismereti szabadságom biztosítása s mérgezett fegyverek eltiltása velem szemben, ki fegyvertelenül jövök. Alig hiszem, hogy a hivatalos Amerika bárminő védelemben is részesítene, vagy segítene abban a problémában, hogy kenyeremet az átmeneti időben megkereshessem. (Amerikai nyugdíjam nagyon kevés, alig elég Feleségem eltartására távollétem alatt.)

Ismétlem: ezek között a keretek között rendelkezzél velem! Csak azt kötöm ki, hogy bevárhassam András fiam visszatérését Németországból. Már három éve és négy hónapja szolgál, s vele akarok lenni pár hétig, hisz az ideiglenes hazatérés úgy fizikailag mint erkölcsileg olyan terheket róna reám, hogy a búcsú családomtól valószínűleg végleges lesz.

Mindezen tervezgetések továbbfűzésére és új momentumok megvitatására szükséges volna, hogy valami cím alatt levelezésünket biztosítsuk a mindenféle cenzúrától. Azt hiszem, hogy ha majd Pesten leszel, ezt nem lesz nehéz valamelyik barátod révén biztosítani.

Isten adja, hogy heroikus munkádban a Kegyelmes Asszony teljesen helyreállt egészségben Melletted lehessen. Lendületére, intuíciójára, szívós kitartására nagy szükséged lesz. Neked és az Ügynek. Ő csakugyan hivatott arra, hogy elmagyarázza az *igazi* Anglia értékét és jelentőségét.

Ebben a hitben és reményben Őt és Téged tisztelettel és szeretettel üdvözöl sírig hű barátod és bajtársad

Jászi Oszkár

Mint olvasom, Halász Miklós egy állítólagos „Jászi végrendeletet" ismertetett Londonban. Ilyen végrendelet természetesen nem létezik nála. Ő vállalkozott, hogy ha kívánom, ő leveleimet fogja kézbesíteni Budapesten. Erre én egy kollektív levelet írtam Csécsynek, Supkának és Nagy Vincének, anélkül, hogy neveket írtam volna a levélre, nehogy ha a cenzúra kezére jutna, barátaimnak abból kellemetlensége legyen. Ebből a teljesen magánjellegű levélből csinált Halász „végrendeletet". Ez nyilvánvaló inkorrektség volt, és igazat látszik adni ellenségeinek, akikkel szemben én őt gyakran védelmeztem.

Bocsánat a rossz gépelésért, de kissé fáradt vagyok visszatérve az oberlini „pihenésből", ahol feleségemet és anyósomat kórházba kellett vinni, mert megkapták a floot.

What is happening in Hungary: Choices in Hungary címen jelent meg a Foreign Affairsben, 1946 áprilisában.

twilight zone: semleges övezet.

velem szemben a cseh árulókat védelmébe vette: Jászi és Vámbéry Benešhez írt levelének eredménytelensége után Jászi a New York Times-ban nyilvánosan is fellépett a szlovákiai magyarok kitelepítése ellen, Vámbéry viszont védte a csehszlovák nemzetiségi politikát. További vitájukat lásd a Csécsyhez írt 1947. jan. 1-jei levél jegyzeteinél.

245.

Csécsy Imréhez

Clark University,
Worcester, Mass. U.S.A.

Drága Imrém! *1946. I. 13.*

Szép, okos és igazságos leveledet november 27-ről, január 8-án kaptam meg. Nagy örömmel és megindultsággal olvastam. Boldog vagyok, hogy Te és családod megmenekültetek, és mély örömed lehet pompás, heroikus lányodban. De szeretném megismerni!

Mielőtt leveledre válaszolnék, hogy jobban megértsük egymást, mindenekelőtt a történelmi kontaktust kell helyreállítani, hisz sok minden történt azóta, hogy összeköttetésünk megszakadt. Én 1942-ben nyugdíjba mentem Oberlini Collegeben (két évvel később, mint ahogy a szabályok előírják). Minthogy azonban szolgálati időm csak fele volt a normálisnak, a nyugdíj csak egy igen szerény létminimumot biztosít, sőt az infláció óta azt sem. Így tehát valami mellékjövedelem után kellett néznem, és több lecture tourra mentem a nyugaton, délen és keleten. Tavaly Clark University hívott meg egy évre visiting professornak, majd pedig a meghívást egy további évre kiterjesztették. Feleségem és anyósom az első évet velem töltötték itt, de a második évre kénytelenek voltak Oberlinbe visszatérni, minthogy itt nem tudtunk egy családi apartmentet kapni. Így tehát távol élünk egymástól. Sajnos 83 éves anyósom most súlyosan beteg, és szegény Recha egyedül ápolja. Én pedig klastromi életet élek itt, magam csinálva háztartásom nagy részét, ami kifáraszt és irritál.

Szerződésem májusig köt Clarkhoz. Ezen dátum után további meghívást sem innen sem máshonnan nem fogadnék el, mivel egészségem nem nagyon robusztus, és vágyom csendesebb élet és nagyobb koncentráció után. Hogy ezt hol és hogyan fogom megtalálni, nem tudom, de nem is tervezek. A hetvenen felül nem szabad sokat tervezni. Tervezzen az Isten; én csak kooperálhatok vele . . . mint ahogy ezt egy bölcs öreg teológus mondotta egy ismerősömnek.

Fiaim hál'Istennek jól vannak. Gyuri nem volt katona egy defektus miatt. A Department of Commerceben fontos munkákat bíznak reá, s közben tézisét is befejezte Harvardon. Andris már három év és négy hónapja katona. Jelenleg Németországban az intelligence serviceben dolgozik. Szegény Kari halála mindnyájunkat közelről érintett, és Málit nagyon lesújtotta, de hősileg viseli a szerencsétlenséget. Ez annál nehezebb, mivel Hatvany Irénke is a zivatar áldozata lett. Mindkét fiam megházasodott és menyeimben nagy örömöm telik. Recha fia már demobilizálva van és nincs az a haditudósító, aki többet tudna a náci dolgokról, mint ő. A bombázások idején Londonban dolgozott, mint expert.

Még csak azt említem meg, hogy az utolsó években egy nagyobb tanulmányt fejeztem be a zsarnokgyilkosságról, mely úgy az ókor, mint a középkor egyik domináns problémája volt. Most át kellene dolgozni a beállott világtörténelmi változások folytán, bár a könyv minden lényeges gondolatát fenntartom. Eddig nem volt elegendő időm, sem egészségem hozzá. Alighanem egy posthumus kézirat lesz belőle.

II.

Ami most már leveledet illeti, senki tollából nem olvastam egy ilyen objektív és mélyen szántó tanulmányt. Erre az ítéletre feljogosít az a tény, hogy magam is egy nagyobb cikket fejeztem be *What is happening in Hungary?* cím alatt. Még nem tudom, hogy hol fogom tudni elhelyezni. Érdekes, hogy minden alapvető dologban közel rokon eredményekre jutottunk. (Persze a Te megállapításaidnak nagyobb nyomatéka van, mint az én konstrukciómnak.) Praktikus dolgokban van csupán egy lényeges különbség. Én nem örültem a Radikális Párt felújításának, bár jól esett látni, hogy eszméink tovább élnek. Károlyival értek egyet, hogy az „Októbristáknak" nem volna szabad új pártot csinálni. Erre hiányoznak a tömegek. Amire én gondolok, az valami *Fabian Society* alakulat volna, mely a pártoktól függetlenül az eszméket érlelné, és egy alkotó *(nem dogmatikus)* demokrácia összes problémáit megvitatná. Ennek az alakulatnak a tagjai, mint magánemberek, csatlakozzanak ahhoz a párthoz, mely legközelebb áll gyakorlati felfogásunkhoz, avagy maradjanak a pártokon kívül. Így dolgoztak az angol Fabianusok is. Éspedig óriási sikerrel. Nincs semmi ok arra, hogy oly kipróbált híveinkkel szemben, mint Supka, Nagy Vince és sokan mások, bizalmatlanok legyetek. (Szívből örvendek a Zsolt Béla csatlakozásának, akit *egészen* elsőrangú embernek és írónak tekintek. Oly rettenetes dolgokon ment át, hogy esetleges érzékenységeit észre sem szabad venni.) A Gönczi Jenő újra feltűnése szintén nagy öröm. Ölelem. Megjelenése az erkölcsi tél végét jelenti, mely a legjobb magyarokat megdermesztette. Megvan-e Rácz Gyula? Minden agrár kérdésben első rangú szakértő volna. Úgyszintén Dániel Arnold is, aki Cambridge-ben él.

Itt én egyébként is egy alapvető problémát látok. Károlyi csak úgy lesz igazán sorsdöntő tényező, ha körülötte egy nukleus alakulna ki, úgy szellemileg, mint erkölcsileg kiváló emberekből. Bizonyára egy csomó ilyen van odahaza, akiket az előre törtetők hada hátterbe tol. Ezeket az embereket ki kellene bővíteni igazi és nem *konjunktúra emigránsokkal.* Egy szép listát lehetne összeállítani, akik lelkesen és önzetlenül és kellő tudással szolgálnák a magyar újjáépítés ügyét. Bölöni Gyurka nagy segítségetekre lehetne ezen a téren. Lám ez is mutatja a pártkeretek relativitását. Gyuri nagyon közel állt hozzám úgy az emigráció előtt, mint alatt, dacára kommunista hitének. Sokkal közelebb állott hozzám, mint egy radikális. Ezért mondom, hogy nem volna szabad az embereket pártkereti szempontból megválogatni. Bizonyosra veszem, hogy ezeket a meggondolásokat Károlyi is helyeselné. Bár alapvető hitében a régi, ő nagyon sokat tanult és tapasztalt. Jobban fogja tudni kiválasztani bajtársait. Nemcsak Bölöniben, de számos szocialistában és szakszervezeti emberben is kitűnő munkatársat fogtok találni, ha nem akarjátok őket pártsablonok szerint osztályozni. Mint tudod, rokonszenvem a magyar narodnikok iránt régi. Mint a kisgazdapárt balszárnya, fontos munkát végezhetnének. Nem szeretem, ha most kikezdik őket nehányuk elszólásai miatt. Ne feledd, voltak idők Magyarországon, amikor elkeseredett és impulzív embereknek nehéz volt nem antiszemitának lenni és nem általánosítani! Lásd erre nézve Zsolt Béla nehány ragyogó cikkét, s a Te leveled nehány pompás széljegyzetét. Zsidó ankétom megkövezése is erre mutat. By the way, nagyon kíváncsi vagyok világnézeti naplójegyzeteidre. Azt hiszem, hogy Amerikában is nagy érdeklődésre számíthatna, ha megtalálod a kellő formát. (Persze Te nagyon félreismered úgy az amerikai, mint az angliai magyarságot, mikor azt hiszed, hogy Vámbérynak módjában lett volna egy kis ezer dollárt összehozni pártod választási propagandája számára. A reakciósok és a kommunisták egyedül képesek nagyobb összegeket gyűjteni. Progreszszív magyarok között száz dollárt is nehéz volt találni.)

És most rátérhetek szíves hívásodra, hogy menjek haza. Pár hónappal előbb Böhm Vilmos, jó bajtársam az emigrációban, csaknem ugyanazokkal a szavakkal hívott, mint Te. Válaszom tehát a lényegben ugyanaz lesz: Amerikai állampolgárságomat nem adnám fel, mivel az esküm köt és sok mindenért hálás vagyok Amerikának. Mégis úgy érzem, hogy mint amerikai magyarnak, *nem politizáló magyarnak*, átmenetileg otthon volna a helyem, és érzem a kötelességet, hogy a nehéz munkátokban támogassalak, bár nagyon is tudom, hogy baráti szereteted és hűséged mennyire túlbecsüli jelentőségemet és befolyásomat. De talán mégis, mint megfigyelő és tanácsadó, a háttérben lendíthetnék törekvéseiteken. Ehhez járul, hogy Károlyi mellett szeretnék lenni az átmenet veszélyes ideje alatt, hisz barátságunk a lefolyt évtizedek alatt csak kimélyült. Ilyen körülmények között még a vak is láthatja, hogy nem politikai ambícióból vagy nyerészkedésből mennék haza, hanem egyszerűen az apám orvosi mesterségét folytatnám. Nem kis áldozattal, mivel az egészségem nagyon labilis és családomat itt hagyni is nehéz volna.

Persze ennek az ideiglenes hazatérésnek is komoly nehézségei volnának. A visszatérés legfontosabb előfeltétele volna *lelkiismereti szabadságom biztosítása*, s mérgezett fegyvereknek eltiltása velem szemben, aki fegyvertelenül jönnék. Alig hiszem, hogy a hivatalos Amerika bárminő védelemben is részesítene, minthogy a *be nem avatkozás politikai dolgokban náluk szinte dogmává vált.* Egy másik nehézség a megélhetés kérdése és az útiköltségek. (Mint már említettem, amerikai nyugdíjam nagyon kevés, alig elegendő a feleségem eltartására távollétem alatt.) De itt talán valamelyik tudományos intézet segítene. És ami időrendben az első feltétel: innen nem mozdulok addig, míg Andris fiamat meg nem ölelhetem. Ez időrendben valószínűleg össze fog esni az egyetemen való munkám befejezésével. S végül általánosságban: *nem akarnék az országba „besurranni", hanem a kormánynak tudni kellene erről a tervről.* Persze tisztában vagyok azzal, hogy az ország még mindig kritikus állapotban van, tehát esetleges vitákban mérsékletre és tapintatra volnék kötelezve.

Ez minden, Imrém, amit egyelőre a Te tervedről mondhatok. Mivel annak előkészítése nagyon sok időt fogna igényelni, kérlek írd meg, hogy hogyan gondolkodtok álláspontomról, s hogy kb. menynyibe kerülne Pesten szerényen, de tisztességesen megélni egy félévre kalkulált budgetben? Fűtéshez és meleg vízhez persze ragaszkodnom kell, hogy a nagy fizikai és erkölcsi strapát kibírjam. Gondolod, hogy egy felolvasási körút az országban, vagy visiting lecturship az egyetemen lehetséges volna-e?

Az is eszembe jutott, hogy talán lehetne némely utódállamban felújítani a kontaktust régi barátaimmal. De ez nagyon kétségesnek látszik. Pl. a csehekkel szöges ellentétbe jutottam, mióta gaz nemzetiségi politikájukat folytatják. Sőt ez sajnos nehány régi amerikai barátomtól is elidegenített, úgy hogy egy splendid isolation állapotban vagyok, mivel egyesek a cseheket velem szemben védelembe vették.

Köszönöm híreidet is, és R-névvel szembeni figyelmedet. Minthogy a lányát nem említetted, félek, hogy baj történt vele. Mindenesetre szeretnék segíteni. De pénzem nagyon szűkösen van, és a kevés, amit küldhetnék, hamar elolvadna, mint a hó, a valuta átszámolásokkal. De talán egy-egy alkalmas csomag lendíthetne. Tudnom kellene, hogy mire volna leginkább szükségük.

Braun Éva tragédiája nagyon megrendített, hisz Róbert nagyon közel állott hozzám. Hol lakik most Margit és mit csinál? Mi van Ágoston Péternével? Tudsz-e valamit Pap Margitról és családjáról és a dunántúli Kúnffy családról. Lajos festő volt, alig hiszem, hogy még élne. Nagyon fájdalmas dolgok ezek. Sas Andor Bratislaván nagy nyomorban él. Jeles író és történész. Nem lehetne-e hazatelepíteni? Képzelem, hogy Szántó Hugó, a filozófus sem volt szerencsésebb. Mi történt a Pikler Gyula jeles unokaöccsével?

Tudsz-e valamit Katona Sándorékról és Kőhalmiról? Sok más név is háborgat olykor a tudat alatt. Mit csinál Dienes a mérnök? Madzsar, mint hallom, eltűnt. A budapesti ostrom előtt félhivatalosan jelentették, hogy Józsi titkos küldetésben volt Budapesten. Simaiék, akikkel összeköttetésben vagyok, nem tudnak róla.

Említett magyar cikkemben még nehány adatra volna szükségem: *Mi történt az egyházi birtokokkal? Igaz-e, hogy ki akarják űzni a német kisebbséget?* Ez ugyan logikus következménye volna az istentelen cseh politikának, de nagy szerencsétlenségnek tartanám. Ha a mai magyar rendszer ellenállt volna ennek a pokoli kísértésnek, egy nagy erkölcsi tőkét teremthettek volna a jövő számára, mégpedig a nem is nagyon távoli jövő számára. Az új Magyarország, mint a nemzetiségi kisebbségek őre, átvehetné a Thomas Masaryk történelmi szerepét. Ha vannak egyéb fontos jellemző adataid, hálás volnék, ha közölnéd azokat velem.

Mégegyszer köszönöm édes Imrém régi sziklaszilárd barátságod legújabb jelét. Nagyon vágyom Utánad, családod és barátaink után, és szeretném látni a budai tájakat és meglátogatni a farkasréti sírokat. Vajon rá fog-e erre kerülni a dolog? Doktor barátaim nem látnak közvetlen veszélypontokat állapotomban, de én olykor másként érzem, ha a melancholikus hullámok jönnek.

Isten Veled drága Imrém. Csak tovább előre a helyes úton, melyet Te olyan tisztán látsz. Persze ezt a levelet régi barátainknak is megmutathatod, és az újak között Zsolt Bélának.

Nagy szeretettel ölel

Jászi Oszkár

A posta Csehszlovákiával kitűnő. Remélem, hogy a magyar sem lesz rosszabb, és hogy a légi posta megindult.

Végül vigyázat! Mint olvastam, Halász Miklós, régi otthoni és amerikai munkatársunk, egy állítólagos „Jászi végrendeletet" olvasott fel Londonban. Ilyen végrendelet az ő kezében természetesen nem létezik. Mikor ő ajánló leveleket kért tőlem, egyben felajánlotta, hogy leveleket közvetít tőlem barátaimhoz Budapesten. Erre én egy kollektív levelet írtam a Te utadon Supkának, Nagy Vincének, Gönczinek stb., anélkül, hogy neveket írtam volna a levélre, nehogy valahogy a cenzúra kezére jusson. Ebből a teljesen magánjellegű levélből csinált volna Halász egy drámai érdekességű

végrendeletet. Ez vastag inkorrektség lett volna. Ha csakugyan így történt volna, fejezd ki előtte megbotránkozásomat a hamisításért. Nagyon sajnálnám, mivel ez igazat adna a Halász nagyszámú ellenségeinek, akikkel szemben én őt gyakran védelmeztem.

Szegény Kari: Garai Károly, Lesznai Anna első házasságából származó fia, akit a németek elfogtak és megöltek.

A zsarnokgyilkosságról készült tanulmányt csak jóval később fejezte be J. D. Lewisszal. 1954-ben jelent meg önálló könyv formájában, *Tyrannicide* cimen.

Zsidó ankétem: utalás a Huszadik Század körkérdésére, H. Sz. 1917.

by the way: mellesleg

Pikler Gyula jeles unokaöccse: Péter György kommunista közgazdász.

246.

Polányi Károlyhoz

Kedves Karlim! *Cold Spring, N. Y. 46. Július 22.*

Ez egy nagyon megkésett válasz május 15. szíves leveledre. Úgy a levelet, mint a Károlyihoz intézett mellékletét meg fogom őrizni irataim között. Valószínűleg a harvardi okmánytárba fognak kerülni, melyben emigrációs iratokat gyűjtenek s a magyar dolgokban az én közreműködésemet is kérték.

Bevallom, hogy még most sem vagyok képes rekonstruálni a helyzetet, melyből ezek a levelek eredtek s nem vagyok képes megérteni, hogy miért láttad Magyarország helyzetét veszélyeztetve ezek által a kontroverziák által. Úgy érzem, hogy ezek tipikus esetei voltak a szóproblémáknak, melyeket a Történelem közben áthúzott és eldöntött. Hasonlókép a történelem áthúzta azokat a reményeinket, hogy a Szovjetek demokráciát akarnak Középeurópában. Ők mennek tovább dialektikájuk őrületében és le fognak tiporni minden igazán demokratikus törekvést. Félek, hogy Magyarország nemsokára a „felszabadított Lengyelország" sorsára jut. Szinte mindennap *Foreign Affairs*-beli cikkem óta ezt a tendenciát mutatja.

Ennek dacára, vagy annál is inkább, fenntartom dunai úti tervemet, pedig tudom, hogy komoly hatást nem gyakorolhatnék a dolgok kialakulására. De viszont szeretném látni fiatal küzdelmeim színterét és vágyom kezet szorítani azokkal a barátaimmal, kik hívek maradtak a demokrácia igazi koncepciójához, mielőtt elhagyom a földi síkot. Ámde egyelőre nem mehetek. Dr. Holló nem enged a tavasz előtt és politikai és financiális nehézségeim is vannak. Nem értem, hogy Károlyi miért nem ír, mióta Magyarországot elhagyta. Fontos volna, hogy igazi benyomásait és ítéleteit megismerjem.

Jelenleg kényszerű semmittevésemben az Andris fiam nyári lakásában vagyok a Hudson partján. Ugyan a hőség olykor nedves és nehezen elviselhető, a fiatalok jósága és szeretete a legjobb kúra. Tegnap előtt Gyuri és Helen is megálltak itt en route a tengerpart felé. Máli is ide rándult, úgy hogy a család sok év után újra együtt volt két napon át.

Augusztus legelején újra Oberlinben leszek a régi otthonban. Recha már nagyon készíti elő hazatérésemet. Jövő terveim bizonytalanok. Csak egyben nem habozom, hogy tanítást többet nem vállalok. Érzem a szükségét a koncentrációnak a magam problémáiban. És ha az ember a 72 felé halad, az akadémiai munka parafernáliáit nehezen állja.

Abban a reményben, hogy Te is, Ilona is és Karla is jól vagytok és jól tűritek ezeket a „heroikus" és vidáman gyilkoló időket és logost tudtok látni az őrületben, régi szeretettel ölel öreg barátod

Oszkár

Mihály (Misi) őszi látogatását nagyon várjuk. Szép K. cikkedet élveztem.

Foreign Affairs-beli cikkem: Choices in Hungary
Holló Gyula (1890–1973) belgyógyász, Jászi orvosa.
Gyuri és Helen: Jászi György és felesége.
K-cikked: Polányi: Count Michael Karolyi. Slavonic Review, 1946. jan. 92–97.

247.

Böhm Vilmoshoz

Kedves Barátom! *Oberlin, 1946. Augusztus 14.*

Pár nap előtt vettem július 22. szíves leveledet. Pár nappal később Károlyitól kaptam egy hosszú levelet, melyben a magyar állapotokat elemzi. A kép, melyet a két levél feltár egyenlően lesújtó és kétségbeejtő, de mindkettő meghagy a végén egy reménysugárt.

Ebből a távlatból nézve tervedet, azt hiszem, hogy az méltó gondos megfontolásra, minthogy az ország utolsó morális erőtartalékának megfeszítése nélkül a magyar népet nem lehet megmenteni. Károlyi valóban lehetne ennek a mentő akciónak a szimbóluma, *feltéve, hogy képesek volnátok körülötte egy méltó táborkart teremteni, függetlenül a mai pártkeretektől.*

Ebben a munkában én közvetlenül nem vehetnék részt, mivel amerikai állampolgárságomat véglegesnek tekintem. Ettől eltekintve képtelen volnék a gyakorlati politikában elveim sérelme nélkül elhelyezkedni. Képtelen volnék a moszkvai hatalmi politika eszköze lenni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem igyekeznék minden erőmmel támogatni munkátokat minden ponton, mely egyezik meggyőződésemmel. Sőt talán hasznosabb lehetnék Nektek, mint amerikai állampolgár, semmint magyar.

Barátaim kérésére már régi tervem, hogy az „óhazát" megfogom látogatni. A tervnek három indoka van: 1) tanulmányozni a helyzetet és a tanulmányútról visszatérve elmondani a legkíméletlenebb őszinteséggel véleményemet a Duna medence jövőjéről; 2) szűkebb körben elmondani véleményemet Magyarország és a világ szörnyű válságáról s megkísérelni az emberek lelkiismeretére hatni; 3) kezet szorítani barátaimmal és híveimmel, mielőtt a földi létet itt hagyom.

Eddig nem voltam képes e tervet megvalósítani, illetve ígéretemet beváltani, mivel egészségem nagyon leromlott és az orvosok nem hiszik, hogy tavasz előtt elindulhatnék. De van a dolognak egy másik akadálya is. Egy tanulmányút Magyarországon és a szomszéd államokban szakértők szerint legalább 3000 dollárba kerülne s egyelőre ennek az összegnek alig harmada sem áll a rendelkezésemre.

Az is kérdésesnek látszik, hogy a megszálló hatalom beenged-e, illetőleg kibocsátana az országból.

Tehát várnom kell. Közben a Külügyminisztérium információs osztálya meghívására, egy hosszabb rádió sorozatot (talán ötven talkot) intéznék a magyarokhoz *The growth of democracy in the U. S.* egy „radio-egyetem" keretében. Ez alkalmat nyújtana nekem az amerikai és a magyar demokrácia hasonlatosságaira és ellentéteire rámutatni. Tehát mielőtt testileg megjelenhetnék otthon, egy szellemi összeköttetést létesíthetnék barátaimmal és ellenségeimmel. Ez a feladat izgat, dacára annak, hogy ezt a munkát rosszul honorálják.

Persze a Te munkád ma otthon fontosabb volna, mint Stockholmban, de látom új helyzeted előnyeit is. Így pl. nem tudnád-e diplomata minőségedben Sas Andor tanárt, a kiváló történetírót testilelki nyomorúságából kimenteni. A csehek koldusbotra juttatták, dacára annak, hogy mindig a cseh–magyar kiegyezés Masaryki gondolatát képviselte. Sorsa egyike a legnagyobb magyar tragédiáknak. Jelenlegi címe: 38 Jiringer street, Bratislava. A Te nagyszabású tervednek egyik előfeltétele volna *hazavinni az emigráció összes szellemi és erkölcsi értékeit.* Egy hosszú listát lehetne összeállítani.

Ne feledd, kedves Vilmos, egy új Károlyi párt csak a leggondosabb és legszigorúbb szelekcióval valósítható meg.

Szép és önzetlen munkádhoz jó sikert és egészséget kívánva, kedves családoddal együtt régi szeretettel üdvözöl igazi hived

Jászi Oszkár

Böhm Vilmos követ úrnak
Stockholm

U. i. Úgy látom, hogy utolsó amerikai cikkem különlenyomatát nem kaptad meg. Egyidejűleg egy újabb példányt küldök külön boríték alatt.

Böhm terve: július 22-i levelében így fogalmazta meg: „nem kellene-e nekünk öregeknek még egyszer összefognunk Károlyi vezetése alatt, hogy segítsünk ezen a szerencsétlen országon?"

Sas Andor (1887–1962) publicista és történész, 1919 után emigráns, előbb Ungváron, később Pozsonyban tanárként működött.

utolsó amerikai cikkem: The Choices in Hungary. *Foreign Affairs,* 1946. április.

248.

Csécsy Imréhez

Drága Imrém! *Oberlin, 1947. I. 1.*

Első levelemet az új esztendőben Nektek küldöm, akik legszűkebb családomon kívül legközelebb álltok hozzám. Válaszolni akarok a november 26. és december elsejei leveleitekre, követve a felvetett szempontokat. Kezdem a Tieden:

1. Tökéletesen osztom a Te szempontodat, hogy az új H. Sz.-nak még inkább kell óvakodnia, mint a réginek, a nagyképű „tudományoskodástól". Egy négyoldalas cikkben több lehet a „tudomány", mint egy ötszáz oldalas könyvben, 1000 lábjegyzettel. Az összes amerikai és angol vezető szemlék egyetértenek abban, hogy a cikkek rövidek, érdekesek és új utakat mutatók legyenek. Pl. Walter Lippman az ő pár száz szavas rovatában több világosságot adott, mint az egyetemi tanárok sokasága.

2. Sajnos cikkemet az amerikai federalizmus alapjairól leveled vétele előtt, mint egyszerű légpostát küldöttem. De remélem, hogy befut ajánlott levelemmel egyidőben!

Nagyon fontos lesz megfelelő munkatársakat találni. Ilyenek nélkül minden hiába való. A következő emigráns írókra hívom fel a figyelmedet:

Dániel Arnold, ha megtanul röviden és érdekesen írni. Ő elsőrangú agrár-szakértő. Sokkal különb, mint Varga Jenő. Különösen alkalmas egy demokratikus agrárprogram megalapozására, ami nélkül nincs új Magyarország: Nyomatékosan kell felkérni, mivel igen rátartós ember. Címe: 129 Hill Rise, Greenford, Middlesex, England.

Igen hasznos munkatárs lehetne *Kéri Pál*, aki igen nagyot fejlődött öregségére. Széles látókörű szocialista, aki gyűlöl minden hazugságot. Címe: Paul Kéri, 25 West 75 Street, New York City.

Értékes ember, komoly és megbízható, *Menczer Béla* is. Lakik: Regent Square, London, W. C. 1. Nagyműveltségű ember és jeles író. Részt vett a de Gaulle afrikai hadjáratában és a fővezér bizalmát élvezte. Nemes romantikus, erős vallásos hangsúllyal.

Jó volna megnyerni *Lányi Györgyöt*, ki nemsokára doktor lesz Harvardon. (18. Bowdoin Street, Cambridge, Mass.) Nagyon verzált politikai problémákban. Nagyon be van fogva, de nincs kizárva, hogy olykor írjon.

Dr. A. B. Halasi (150 Claremont Avenue, New York 27. N. Y.) nagyon ismert gazdasági specialista, főleg munkáskérdésekben. Egyike a legtisztább jellemű embereknek. Olykor kissé nehézkes, de mindig van komoly mondani valója.

Dr. A. Czakó, igen közeli barátomat Ti is ismeritek (Címe: 438. Jarvis Street, Apt. 804. Toronto 5, Ont. Canada.) A modern vallásosság egyik harcosa.

Dr. Kolnai Aurél, 45. Avenue Ste. Génevieve, Quebec, (PQ) Canada. Nagy tehetség, a zseni határán. Ortodox katolikus, de nagy érzéke van szociális problémák iránt, és irgalmatlan gúnyja félelmetes. Nagy tudós a filozófiában, s most, sok éhezés után, egy katolikus kis egyetem tanára. Jó volna felkérni, bár alig hiszem, hogy egy igazi összeköttetés fejlődhessék ki. Az emigrációban egy ideig habsburgista volt, míg észre nem tért.

N. J. Szenczi, University of London. School of Slavonic and East European Studies, London. W. C. 1. Igen tartalmas cikkeket írt a „Nineteenth Century and Hereafter" hasábjain az üldözött magyar kisebbség védelmére. Úgy tudom, hogy komoly jelölt a budapesti egyetemen az angol nyelv és irodalom katedrájára. Volt Eötvös Kollegiumista. Sokat jelentene, ha haza juthatna. Sok az intrika ellene.

Ne feledkezzetek meg *Sas Andorról*. 38. Jiringer Street, Bratislava. Képzett historikus, egyik tanulmánya felkeltette Szekfű érdeklődését. A magyar demokrácia számos bűnei közé tartozik, hogy pusztulni engedik, felette ellenséges cseh-szlovákok között, bár könyveket írt a Masaryk magyarázatára.

Dr. John Terebessy 325 East 8th Street, New York 21, N. Y, az Office of Information magyar csoportjának a vezetője, komoly irodalmi és politikai tudással, szintén nagy nyereség volna.

Dr. Joseph Hollós, Rest Home, Brewster, N. Y. jól ír, nagy Ady szakértő, memoárjai itt érdeklődést keltettek.

Nem ártana felkérni dr. Ottó Ernst-et, 130 rue du Président Roosevelt, St. Germain-en-Laye, S. et Oise, France. Nagy történel-

mi ismerete van. Régi szocialista. Lehet, hogy mire felkéritek, már Pesten lesz. Nem hiszem, hogy el tudna helyezkedni Franciaországban. Még kevésbé Amerikában.

A Jászi fiúkra ellenben ne számítsatok. Mindkettő túlontúl igénybe van véve, s az amerikai levegő és tréning után alig tudnának visszahelyezkedni a magyar légkörbe. De az anyjuk, Lesznai Anna, nagyot lendíthetne szemlénken sok irányban.

(Ebben az összefüggésben jelentem, hogy Gyuri és felesége, Helen, karácsony előtt nagyapává léptettek elő a négykilós Péter András eljövetelével.)

3. A Recha küldeménye ne zavarja a lelkiismereteteket. A mi budgetünket nagyon kis mértékben terheli. Ellenben az egy szövetkezeti akció része. Az oberliniek és környékbeliek jó emberek, akik mint általában az igazi amerikaiak, szívesen mondanak le fölöslegeikről, úgy pénzben, mint holmikban, hogy Európán segítsenek. A Recha fő érdeme az organizálás, az összeválogatás és pakolás. A lefolyt évben több, mint száz csomagot küldött európai barátoknak. Roppant munka volt, melyet nem akarok kisebbíteni, de a szorosan vett pénzügyi áldozatunk nem áll arányban az egész munka jelentőségével. Recha nagyon örült örömötöknek és büszke elismeréseteke. Az a nehány nyomtatvány, mint puszta töltelék került a csomagba. A jövőben válogatott folyóiratokat, excerpteket és cikkeket fogok küldeni, melyeknek a szerkesztésben csakugyan hasznát veheted.

4. Nagyon meghatott szíves fáradozásod útiköltségem dolgában. Az illetékesek ajánlata nagyon megtisztel, de úgy érzem, hogy nem fogadhatom el. Az otthoni kormányrendszer és közéleti etika sok lényeges pontban tér el az enyimtől. Hogy tudnék ajándékot elfogadni olyanoktól, akik elkerülni törekszenek Csécsy Imrét megfelelő pozícióba juttatni. Az utolsó purge után valószínűleg nehány régi barátomat találnám börtönben (a Nagy Vince típusából) akik talán nem nagyobb mértékben „neo-fascisták", mint én. Ezt a viccet már ismerjük egész Keleteurópában. Tanulmányaimhoz tehát szükséges lesz, hogy teljes anyagi függetlenségben élhessek azokon a tájakon. Épp ezért igyekezni fogok valahogyan megszerezni a szükséges pénzt. A szíves magán meghívások nagyon megtisztelnek, de életformámhoz tartozik, hogy minden nap több órán át

teljes egyedüllétben lehessek. (Úgy látszik, egy korábbi kolostori inkarnációmból örököltem ezt az organikus szükségletet!) Ennél fogva szükségem volna egy csendes hónapos szobára, vagy hotelszobára (lehetőleg privát fürdőszobával), még ha kiadásaimat egy ilyen megoldás növelné is.

De minderről ma még korai beszélni, míg nem látom tervem pénzügyi fedezetét innen Amerikából. Hiba volna az elvi alapokat negligálni akkor, amikor dunai utam jelentősége csökkent. Hisz a H. Sz., a Valóság, rádióelőadások stb. ma már elég lehetőséget adnának arra, hogy véleményemet elmondjam. Ellenben nincs a legcsekélyebb lehetősége annak, hogy a közvéleményt konstruktíve befolyásolhassam. Persze, ha nem mehetek haza, elmulasztom a *két legfontosabb célomat*, hogy Tőled és barátaimtól búcsút vegyek, még egyszer megnézzem a tájakat, hol a gyökereim nőttek és alaposan körülnézzek, hogy mit lehet várni a Nyugat és a Kelet ezen válságos zónájában.

Még mindig kétes, hogy volna-e erőm egy ilyen találkozásra és kutatásra. Pl. ezeket a sorokat nagy idegfájdalmak közepette írom, melyek a mozgásban zavarnak. De mindez elmúlhat és a pénz talán megszerezhető lesz . . . Lelkem mélyéből vágyom, *jobban, mint valaha*, a viszontlátás után, és a Sors keserű döntése volna, ha nem valósíthatnám meg tervemet.

5. Hogy a külügyminisztérium postája lassúbb és rosszabb, mint a legutolsó magánember postája, nagyon elképesztő és tüneti jelentőségű.

6. Mellékelem Vámbéry kritikámat. Erre ő ellenválaszt küldött a szerkesztőnek, amire én újra válaszoltam. A lapnak ezt a számát eddig nem tudtam megkapni. Mihelyst ideér, légi postán küldöm Neked. Ez a polémia a legkínosabb polémiája volt életemnek. Ugyan igyekeztem egy arany hidat építeni a számára, de a mentségben magam sem hiszek. Eltévelyedése igazi okát majd élő szóval mondanám el. Minthogy az elvek fontosabbak, mint emberek, sőt, mint barátság, nincs kifogásom az ellen, hogy a polemiát a H. Sz. közölje, talán azzal a megjegyzéssel, hogy ezen összecsapás dacára V-val barátok maradtunk.

7. Úgy látszik, hogy lelkendezése a közvetlen aktualitások iránt, az általam nagyon tisztelt Zsolt Bélát megszűkíti elvi kérdések

megértésében. Eszem ágában sem volt Maniut dicsérni s tudatában vagyok annak, hogy nemzetiségi politikájában elmaradottabb, mint a Moszkva által támogatott Groza. (Ugyanis Moszkvának különböző vidékeken különböző nemzetiségi politikája van a hatalmi érdekeknek megfelelően.) Ami miatt a cikket megírtam, undorom volt egy zsurnalisztikai niemanddal szemben, aki félig burkoltan a Maniu kivégzésére uszított. S minthogy Maniut még egykori hívei sem merik védelembe venni, ezért éreztem kötelességemnek volt ellenfelemmel szemben megállapítani, hogy M. mindenkor Románia talán egyetlen becsületes államférfia volt, ízig vérig demokrata (bár a nemzetiségi kérdésben elsodorta az ár), aki az „alkotmányos éra" végén Titulescuval együtt a dunai konfederációt mint egyedüli megoldást teljes nyíltsággal követelte. (Prága ekkor szintén teljesen konfederációs volt.) Harca a korrupt dinasztiával és uzsorakapitalizmussal szemben bátor és elszánt volt. Szóval a cikk elveknek szólt, s nem politikai ügyeskedéseknek. Különben Göndör maga elismerte érveim végső igazát – a cikkíróval szemben.

8. Fogarasi Bélát sosem kedveltem nagyon, sem intellektuális, sem morális szerkezetében, bár jó eszű és amabilis ember. Louis Reveyt nagyon jóindulatú és tisztán látó embernek ismertem meg. Furcsa, hogy sosem küldött egy sort sem, mióta Budapesten van. (Amerikában most Terebessy az utódja.)

9. Köszönöm gondoskodásodat az R-né ügyében. Ez az ügy nekem felette fájdalmas és kínos. A Scott katalógusról nem feledkeztem meg, de oly nagy az előre megrendelés, hogy várni kell, míg a rendes szétosztásra kerül a sor.

10. Az újra feléledt szabadkőmívességnek még mindig hivatása lehet Magyarországon, mint általában a félig szabad országokban. A „polgárság" dolgában nem értünk egészen egyet, mint a Tárogató cikkben látni fogod.

Igaz, hogy ne feledjem el: a tavasszal Polányi Mihály is készül látogatást tenni odahaza. Mihály (nem Karli!) egy igazi géniusz, aki nemcsak mint fizikus világhíres, hanem nagyszerű csatákat vívott a gazdasági és tudományos szabadságért. Az emberi lélek végső gyökereivel is tisztában van, mint egy abszolút etika hirdetője. Nagy dolog volna, ha cikket tudnátok tőle szerezni. Talán írj

neki. Rám való hivatkozással: Prof. Michael Polányi, Department of Physics, The University of Manchester, Manchester, England.

Persze Karli is hasznos munkatárs lehetne, bár nem hasonlítható össze nagy öccsével, ki Ady, Pikler, Bartók és (talán) Móricz mellett az új magyarság legnagyobb reprezentatíve menje.

Édes Imrém, ez körülbelül fedi minden észrevételedet és az én javaslataimat. Boldogabb és termékenyebb új évet kíván

szerető öreg barátod
Oszkár

1947. I. 10.

Közben eltelt tíz nap. Beteg lettem és kórházba is kerültem. Most már újra munkához kezdtem, de a levél még nem ment el. Ugyanis Pestről annyira ellenmondó hírek érkeznek, hogy nem akartam barátaimra vonatkozó intim közlésemet rosszindulatú szemeknek kitenni, bár mint mindig, tartózkodtam gyakorlati politikától.

Közben a washingtoni követ tudatta velem, hogy a magyar külügyminisztérium újra meghívott előadások tartására és felajánlotta úti- és tartózkodási költségeim fedezését. Ez nyilván az Általad bevezetett akció sikerét jelenti, melyért úgy Neked, mint a vezetőknek hálás vagyok. A budapesti minisztérium választ kér, s így a meghívást elfogadtam a tavaszra, ha addig egészségem helyreáll. Fentebb kifejezett aggályaim ugyan még mindig fennforognak, de tavaszig nyilván tisztábban fogom látni a helyzetet, s ráérek akkor véglegesen dönteni.

Ezek a meg-megújuló betegeskedések aggodalommal töltenek el, hogy vajon lesz-e elegendő erőm *munkám jó és tisztességes* elvégzésére. De *vederemo* és mindig éreztem, hogy úti tervemet végeredményben nem én fogom eldönteni, hanem a Logos.

Szeretettel ölel öreg barátod *Oszkár*

Vámbéry-kritikámat: Jászi Vámbéry Rusztem *Hungary – to be or not to be* c. könyvéről írta, és a New Leader 1946. szeptember 28-i számában jelent meg, *Mi történik Magyarországon?* címmel. Vámbéry válaszát a *Müncheni nagy csalás* címen, és Jászi viszontválaszát *A magyar kisebbség ügye* címmel, l. uo. a november 16-i számban.

Tárogató-cikk: Jászi: *Lehetőségek Magyarországon.* Tárogató, 1946. június.

249.

Ágoston Péternéhez

Drága Gusztika, *Oberlin, 1947. II. 1.*

Karácsonyi kedves jó levele nagyon lesújtott és nagyon felemelt. Lesújtott, látva és átérezve azt a szörnyű kálváriát, melyen keresztül ment. Felemelt levele heroikus, panasztalan szelleme, és hűsége a mi régi eszményeink és elsősorban Péterünk tradíciója iránt! Isten adjon erőt, egészséget munkája folytatásához! Kérem írja meg azonnal, hogy egészsége csakugyan rendben van-e már? Boldog vagyok, hogy végre újra összeköttetésbe jutottunk. Ha előbb tudom (egy csomó levélben hiába tudakozódtam címe és holléte után) egy kis segítséget mi is küldhettünk volna. Ugyanis Recha eddig több, mint 120 csomagot küldött Európába, oberlini barátok és ismerősök lelkes közreműködésével. Legközelebb Magának is küldeni fog élelmiszereket s mihelyst újabb ruhaneműeket kap, azokat is útnak indítja.

A sötét kép, melyet a honi állapotokról rajzolt, nem lepett meg. Sok más jelentésből ismertem. Okai elemzésénél sokban igaza van, de túlzás mindent a múlt bűneire hárítani. A jelennek is megvannak a maga bűnei.

Ezzel kapcsolatban téved, amikor azt hiszi Gusztika, hogy én kényelemszeretetből vagy egyéb hedonisztikus okból nem mentem „haza". Persze egy percig sem gondoltam arra, hogy amerikai állampolgárságomat elhagyjam. Ezt az esküt kötelezőnek ismerem magamra nézve. De mióta megnyíltak a határok, állandóan gondoltam arra, hogy látogtóba megyek, hisz olyan sokan és olyan melegen hívtak. Vágytam eszmecsere után régi barátaimmal, reméltem, hogy bizonyos problémákban tanácsokat adhatok. Reméltem, hogy a szörnyű cinizmus levegőjében a hitet az abszolút értékekben megerősíthetném. Adatokat szerettem volna gyűjteni egy könyvhöz, melyben *halálos őszinteséggel* mondanám el benyomásaimat a dunai helyzetről és annak a jövőjéről a Nyugat és a Kelet ezen legfőbb összeütközési vonalán.

Mindezen dolgokra ma is vágyom. Ámde a terv megvalósításának komoly akadályai voltak és vannak. Elsősorban a pénzkérdés,

mivel útiköltségeimet nagyon szerény nyugdíjamból nem tudnám fedezni. (Ez a nyugdíj a megélhetésre itt sem elég ma már). S bár talán ez a probléma megoldható volna, van egy nagyobb akadály: igen bizonytalan egészségi állapotom. Sokáig a doktorok nem engedtek, s mikor állapotom javulóban volt, egyéb bajok jöttek. Jelenleg egy igen fájdalmas térdgyulladással laborálok.

De lehet, hogy ezek a dolgok a tavasszal rendbejönnek. De akkor is marad még egy gátlás. Mint Maga is helyesen írta Gusztika: „minden pártérdeken felül és pártvetélkedésen túl" kellene dolgozni. De vajon megtalálhatnám-e ezt az atmoszférát még az esetben is, ha szigorúan óvakodnék minden pártpolitikai állásfoglalástól. Ez alapvető elhatározásom, s egyben természetes is, mivel mint *vendég* és *amerikai állampolgár* mennék haza. De ez csak akkor volna lehetséges, ha a *politikán felül a Szellem teljes szabadsága biztosíttatnék, és kutató munkámban zavartalanul dolgozhatnék.* Ennek a lehetősége ma számos országban hiányzik. A szellemet a politika felett is monopolizálják . . . Ez egy nagyon komoly félelem, és eléggé ismerem a háború utáni lelki helyzetét a világnak, hogy számba vegyem ennek a veszélynek a realitását . . .

Drága Gusztika még mindig remélem, hogy ezek a veszélyfelhők eloszlanak, s úgy pénz, mint egészség, mint morális atmoszféra nem fognak zavarni . . . Elhiheti, hogy sokat jelentene nekem a régi földön új erőt gyűjteni, és „fiatal szívekben" támaszt találni, és régi barátoktól elbúcsúzni. Ezek között a Maga neve az elsők között van a listán.

Recha külön fog írni. Addig az ő nevében is nagy szeretettel öleli hív öreg barátja és bajtársa,

Oszkár

Még csak azt akarom megjegyezni, hogy karácsony tájban Gyuri fiam és felesége Helen nagyapává léptettek elő, és a babynak *Péter* András nevet adtak, ami jó ómen. Andris doktorátusára készül Harvardon, és felesége Jean a Fogg múzeumban dolgozik.

250.

Csécsy Imréhez

Drága Imrém! *Oberlin, 1947. III. 12.*

Nyugtázom február 19. és 26. szives leveleidet. Az érdemleges választ már megadtam egy tegnapelőtti cablemben: URGE POSTPONEMENT MAGAZINE'S PUBLICATION. LETTER FOLLOWS.

Ezt az üzenetemet azóta bizonyára megkaptad, de mielőtt indokolnám, szeretném elintézni a konkrétumokat:

Örültünk a csomagok pontos megérkezésének. Reméljük a következő is jól befut.

A vitamin dolgot drugista barátommal beszéltem meg. Ő egy C vitamint ajánlana a többi vitaminokkal együtt ugyanabban a komplexben. Egy héten át naponta kettőt kell belőle bevenni. A második héttől kezdve elég naponta egy kapszula. Száz kapszula az új árszabás szerint kb. 4 dollár és 60–80 centbe fog kerülni. Akadály, hogy rendes csomagot nem lehet ajánlva küldeni (csakis nyomtatványokat), s egy csomag aligha érkezik meg 2-3 hónap előtt. Kérem tehát utasításodat, s hogy mennyit küldjek. A szállítást ne bízd rám, mivel dunai utam még mindig bizonytalan.

Köszönöm a Földi érdekében kifejtett fáradozásodat.

Nem tudom pontosan, hogy az R-né járadéka mikor esedékes, mivel ilyesmit kinyomozni nekem sok időmbe kerül, s öreg embert a Tücke des Objektes mindjobban zavarja. Kérlek írd meg.

A levelet Bontának elküldtem.

Boldog vagyok, hogy hivatali ügyed rendbejött, s hogy most már megszabadultál a nyomasztó anyagi gondoktól!

*

Ami most már az érdemleges lapkiadási ügyet illeti, leveled nagyon megerősített abban a véleményemben, melyet először fejtettem ki. Egyre nőnek kételyeim az új H. Sz. iránt. Nem hiszem, hogy egy új és a korral haladó lapot tudnál csinálni, bármennyire feláldozod is idődet és energiádat. Nemcsak azért, mivel sokan nem tudnak írni, és minden sort át kell dolgoznod, hanem azért, mivel a legtöbben, mint látom, a megfelelő szellem hiányzik. Első-

sorban magában a szerkesztő bizottságban. A jövő számára érdemes feljegyezni, hogy kis vallási exkurzióm ilyen rémületet okozott. Még egy oly kitűnő ember, mint Gönczi barátom is megmaradt huszadik század legeleji pozitivista materialistának. Pedig már Pikler Gyula feladta ezt az elavult világnézetet, melyet „természettudományos" világnézetnek gúnyoltak. Azóta ilyen embereket még a marxistáknál sem lehet találni, mivel az ő dialektikus materializmusok igyekszik a régi materializmus sekélységeit elkerülni. Növeli a bajt, hogy itt nemcsak világnézeti eltérésekről van szó, hanem a politikai nyomástól való félelemről. Én, mint szabad amerikai, sem Lukács Györgyöt, sem Mindszentyt nem tekinthetem oly faktornak, akik ítéletemet befolyásolhatnák. „I write as I please" – szoktuk itt mondani.

Egész világos előttem, hogy lépten-nyomon követnék el világnézeti vagy politikai kihágásokat. De én nem tudok a forró kásával játszani. Én mindig a *legveszélyesebb* pontokat nézem, mióta gondolkodni tanultam. Mi sem lehet jellemzőbb a vezető polgári, vagy intellektuel embereink hangulatára, hogy a két Polányi között tátongó űrt nem látják, vagy azt a Mihály rovására magyarázzák. Hogyan küzdhetnék én ilyen értékítéletekkel?

Viszont tökéletesen megértem, hogy Nektek ezt a vonalat be kell tartanotok! Az adott viszonyok mellett ma az, aki otthon él, másként nem cselekedhetik. Épp ezért az én közreműködésem csak bajokat okozhatna. Nemcsak arról van szó, hogy lenyeljem azokat a mondatokat, melyeket Te sürgetsz (ez magában véve még nem volna olyan nagy baj). De ami kibírhatatlanná válhatnék *in the long run*, az a világnézeti, sőt etikai ellentét, mely engemet *nem Tőled*, de csoportod nagyobb részétől elválaszt. Ők még mindig radikális, szabadgondolkodó polgárok, vagy „szellemiek" maradtak. Sejtelmük sincs azokról a problémákról, melyek alatt a világ ma vajúdik!

Ennek a helyzetnek súlyos következményei vannak a gyakorlatban. Nemcsak én nem tudnék kooperálni a mai helyzetben, hanem az emigráció legértékesebb része sem. Ami maradna, azok a részletkutatók, vagy Vámbéry, akinek nincsenek világnézeti bajai, vagy az igazán jeles Karli, aki minden elvi ellentétet át tud hidalni egy mindig változó magasabb szintézisben. Tehát végül csakis honi

erőkre volnál ráutalva. Ezeket nem ismerem. De ha olyanok, mint a szerkesztő bizottság ama tagjai, akiket említsz, a legjobb esetben is csak a *régi* H. Sz. folytatódnék. *Pedig erre nincs többé szükség.*

Ez az oka annak, hogy úti tervem is egyre aggályosabbnak tűnik fel előttem. Félek, hogy csak árthatnék munkátoknak, sőt ha nem is politizálnék *(amit természetesen kerülni fogok)* sok régi barátommal, és épp a legnagyobbal jöhetnék súlyos összeütközésbe, mivel nemcsak a módszereim, de a problémáim is mások. És én már nem tudnék és nem akarnék a társadalmi átalakulás egy kis új fodrához alkalmazkodni. Ehhez túlontúl van elég ember.

Mindezen meggondolások alapján csatlakozom a bölcs és éleselméjű lányod véleményéhez, hogy a H. Sz. újramegindításának nincs meg a megfelelő szellemi légköre. *Te elég nagy vagy arra, hogy egy írói csoport nélkül is felfigyeljenek a szavadra.* Minden komoly szemle szívesen fog látni. Ha évente írsz 3-4 magvas tanulmányt, s hébe-hóba egy új könyvet, nagyobb szolgálatot teszel a magyar kultúrának és jövendő értékeinek, mintha pénz után futkossz, az írni nem tudókat írni tanítod, avagy kiegyenlíthetetlen ellentétek áthidalásán fáradozol! Te még fiatal vagy, és a lelked hajt, s nem fogsz igazi támogatásra találni a derék, szilárd meggyőződésű, öreg urakban! Végső kérdés, hol vannak a fiatalok odahaza!!?

Remélem, hogy nem értesz félre. Ez nem *Nörgelei* s nem sértett hiúság egy kritika miatt, hanem *egyesegyedül aggodalmam Miattad* s egy lap miatt, mely része volt alkotó férfikoromnak.

Régi szeretettel ölel
Oszkár

Urge postponement: Halaszd el a lap kiadását. Levél megy.
Kis vallási exkurzióm: utalás a *Huszadik Század akkor és most* c. cikk (H. Sz. 1947., 1. sz.) eredeti kéziratára.
„I write as I please": Tetszésem szerint írok.
in the long run: hosszabb távon.
és épp a legnagyobbal: célzás Károlyi Mihályra.
Nörgelei: akadékoskodás

251.

Simai Bélához

Kedves Béla Öcsém! *Oberlin, 1947. Május 3.*

Vettem április 13. szíves leveledet. Nagyon köszönöm a szívből jövő meghívást. Előzetes programom még nem teljes; úgy hogy nem oszthatom be tervemet, mely sok minden dologtól függ. Egyelőre ez az elképzelésem: Repülök Londonba, mivel jobb hajójegyre alig van kilátás. (Állítólag egy negyed millió ember van a várólistán.) Londonban talán egy hetet töltenék. Innen tovább Prágába. Majd Szlovákiába. Innen Bécsbe – s innen Budapestre, ha ugyan beengednek. A clearance egy hosszú folyamat. Ha lehet szeretnék még rövid betekintést szerezni a Tito és a Groza birodalmaiba.

Budapest után nekem legfontosabb a Veletek eltöltendő idő. Nemcsak érzelmileg, de tanulmányi szempontból is. A tanulmányt a Social Science Research Council és az American Philosophical Society támogatásával teljes anyagi és erkölcsi függetlenségben remélem végrehajtani. De itt tisztázni szeretnék egy pontot. Tudom, hogy az új rendben nem vagyok grata persona. Tehát attól tartok, hogy mint „hazudozó zsurnalista" látogatásom esetleg zavart okozhat a Ti életetek szempontjából. *Ezt okvetlenül elkerülni szeretném.* Bármit is kockáztatni ostobaság volna a mai zavaros időkben. Tehát, alaposan meg kell fontolni, hogy hol kell és lehet találkoznunk.

Alig indulhatok el Június eleje előtt: Így tehát Ti addig értesíteni fogtok, hogy hogyan tervezzem a dolgot. Sem testileg sem lelkileg nem vagyok túl jól. Úgy hogy olykor kételyeim vannak, vajon képes leszek-e a tervet keresztül vinni. Annál értékesebb lesz a Ti segítségetek és szerető támogatástok.

Nagy öröm és boldogság lesz a számomra annyi év után Veletek lehetni. Isten adja, hogy így legyen.

Mindhármótokat szeretettel ölel *öreg bátyátok*

A csehszlovák vízumot nagy előzékenységgel egy egész évre adták meg.

252.

Csécsy Imréhez

Drága Imrém! *Oberlin, 1947. V. 13.*

Tegnap vettem május 4. leveledet. Egyidejüleg az alábbi cablet küldtem el címedre:

WISH NOT ANSWER ARTICLE NOW OR LATER STOP TREAT AFFAIR EXCLUSIVELY ACCORDING YOUR BEST CONVICTION

Úgy érzem, hogy semmi értelme nem volna egy polémiának. Nem verekedhetem *csak úgy mellesleg* egy világnézettel, melyet már 25 év előtt túlhaladtam. S egyben nincs meg számomra a vita szabadsága sem, hisz ha egészen nyíltan beszélnék, a végső összeütközés elkerülhetetlen volna. Ma otthon nemcsak az elmélet ridegebb és ortodoxabb, mint valaha, hanem az összes tényeket egyetlen forrásból és elferdítve kapják.

Gyakorlati szempontból sem volna értelme, hogy felfújjak egy jelentéktelen epizódot. Maga az a tény, hogy Gönczi és társai egy merev marxistát választottak szószólóul, legjobban jellemző elvi és taktikai álláspontukra. „Ő felsége legengedelmesebb ellenzéke" kívánnak lenni. Gönczi kivételével a többi aláírót vagy nem ismerem, vagy filozófiai és metafizikai véleményükre nem helyezek nagyobb súlyt, kivéve a Vágó praktikus materializmusára. Velük szemben az a véleményem, hogy vagy képesek vagytok (és akarjátok) egy *nem-marxista demokráciának alapjait lerakni*, vagy az egész vállalkozásnak nincs értelme. Ez esetben megmaradhattok a marxista hierarchia szelíd, óvatos, udvarias, „liberális" hátvédének. Mint már egyszer mondottam, *egy merőben eklektikus szemle halott írás.*

De a durva legközelebbi exigenciák szempontjából sem volna értelme, ha ama barátainkkal polemizálnék. Mivel könnyű volna egy kis üvöltést rendezni a „gyakorlati politika" embereinek, hogy beutazási engedélyem ügyét zavarják. „Sorry, Jászi fasiszta lett, elbutult öreg korában. Ezen nem segíthetünk." Pedig sajnálnám, ha nem engednének be. Ugyanis látogatásomnak ma már csak két célja lehet: búcsút venni régi barátoktól és tájaktól és emlékektől;

és ami még fontosabb: tanulmányozni *sine ira et studio* a mai szociális és erkölcsi egyensúlyállapotot az új „demokráciákban", és majd, Amerikába hazatérve, megírni végső és halálos őszinteséggel amit láttam és tapasztaltam.

Ez az egész, amit tehetnék, vagy józan ésszel amire számíthatnék. Ellenben sosem hittem, hogy bármit is változtatni tudnék a mai politikai uralom erkölcsi természetén (gazdasági, politikai és rendőri dolgokról nem is beszélve). Ebből következik az is, hogy ha a megszálló seregektől a beutazási engedélyt megkapnám, én az aránylag rövid időt mint *baráti turista* szándékozom eltölteni, és sem előadásokra, sem cikkek írására, sem polemiák folytatására nem gondolok. Azt hiszem, hogy csak így lehet látogatásom hasznos a közre, kielégítő önmagamnak és kellemetlenséget nem okozó Neked és annak a nehány barátnak, akikkel szolidaritást érzek.

Hogy ez a látogatás mikor lesz, az még mindig bizonytalan. A hosszú influenza nagyon legyengített és a javulás lassan halad. A betegség alatt nem tudtam léghajó rezervációt biztosítani (de ez talán jobb is, mivel június elején aligha indulhattam volna el). Ahogy most a dolgok állnak, alig hiszem, hogy július eleje előtt mehetnék, s így aligha lehetnék augusztus eleje előtt Nálatok. Lakás kérdésről ma még túl korai beszélni, mivel még azt sem tudom pontosan, hogy mikor és mennyi időre fogok Pestbudán tartózkodni. Így tehát legjobb lesz átmenetileg a Géza baráti meghívását elfogadni.

A történt kis epizód ne kedvetlenítsen el drága Imrém. Vedd oly könnyen, mint én teszem abban a tudatban, hogy Te nélküled egy T. T. elképzelhető, *de egy új H. Sz. nem.* S ha politikai irányvonalunk olykor talán keresztezni fogja egymást, soha nem fogok kételkedni jóakaratodban, szándékod tisztaságában és baráti hűségedben.

Szeretettel ölel és a két Magdának meleg üdvözletét küldi

Oszkár

1. Kérlek szépen küldj egy elszámolást R-nének tett kiadásaidról. (Ez kezd már nyugtalanítani.)

2. Káldor cikkét visszavárom. Erőteljes marxista írás és a nagy problémák robosztus elintézése.

Wish not answer article now or later. Treat affair exclusively according your best conviction: Nem kívánok válaszolni a cikkre se most, se később. Intézd az ügyet a legjobb belátásod szerint.

A Huszadik Század 1947-ben Csécsy szerkesztésében újra megjelent. A beköszöntőt a lap egykori alapítója, szerkesztője, Jászi Oszkár írta *Huszadik Század akkor és most* címen. A cikk a szerkesztő bizottságban vegyes fogadtatásra talált – Csécsy több helyen javított, és egy kisebb részt át is írt, illetve kihagyott, természetesen Jászi hozzájárulásával. A megjelenést követően egy ideig nem is keltett különösebb feltűnést, mígnem Gimes Miklós a Szabad Nép 1947. április 20-i számában *Az elárult „Huszadik Század"* címen igen éles bírálatot írt róla. A Társadalomtudományi Társaság elnöksége ezután érezte szükségét, hogy válaszcikket jelentessen meg Jászi írására. A választ Káldor György, a T. T. akkori főtitkára írta. Csécsy ezt csak Jászi viszontválaszával egyidejűleg közölte volna, s miután Jászi nem írt viszontválaszt, egyáltalán nem közölte. A T. T. ezután levette nevét a lapról, és Káldor cikke a Tovább 1947. május végi számában jelenhetett meg.

253.

Károlyi Mihályhoz

Igen tisztelt és kedves Barátom! *Oberlin, 1947. V. 24.*

Nem minden habozás nélkül kezdek hozzá ehhez a levélhez, mivel utolsó, augusztus 26-i soraimat válasz nélkül hagytad. A magyar demokrácia problémái bizonyára annyira elfoglalnak, hogy személyi ügyekre képtelen vagy időt szakítani.

Mégis, elkerülhetetlennek érzem, hogy az alábbi üggyel háborgassalak, amely személyi természetű ugyan, de politikai és morális következményekkel járhat. A történet a következő: a magyar közoktatásügyi miniszter több mint egy évvel ezelőtt meghívott, hogy tartsak előadásokat a budapesti egyetemen. A meghívás a követség útján igen későn jutott el hozzám, később azonban meg is ismételték, sőt, a magyar kormány, amikor néhány hónappal utóbb tudomására jutott, hogy nincs elegendő pénzem az utazásra, az útiköltséget is felajánlotta.

Rossz egészségi állapotom miatt azonban nem tudtam útnak indulni. Közben az Amerikai Filozófiai Társaságtól és a Társadalomtudományi Kutatás Tanácsától ajánlatot kaptam egy olyan út anyagi támogatására, amelynek célja „a Duna-menti országok legutóbbi társadalmi és politikai fejlődésének tanulmányozása" lenne. Ez

az ajánlat kedvezőbb volt számomra, mivel az egyetemi előadások megkezdéséhez már túl késő lett volna, másrészt pedig ez biztosította volna a viszonyok megfigyeléséhez és vizsgálatához szükséges teljes anyagi függetlenségemet is.

Így azután az amerikai külügyminisztérium útján egy hónappal ezelőtt beutazási engedélyt kértem Magyarországra a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól. Tegnap a következő választ kaptam:

„A Minisztérium sajnálattal értesíti Önt, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megtagadta Öntől a magyarországi beutazási engedélyt."

Elképzelheted, milyen megrázkódtatást jelentett számomra ez a hír, amely arra vall, hogy a kommunisták (vagy az engem előzőleg meghívó egész kormány?) szemében megbízhatatlan és nemkívánatos elemnek számítok. Természetesen soha nem tagadtam, hogy nem vagyok kommunista, s hogy több fontos morális és politikai kérdésben nem értek egyet a kommunistákkal. De úgy gondoltam, minden gondolkodó ember tisztában van azzal, hogy egész életemet az önkényuralom, a feudalizmus és az uzsorakapitalizmus elleni harcnak szenteltem, s nincs józan ember, aki feltételezhetné, hogy én képes lennék a Magyar Köztársaság ellen áskálódni, vagy összeesküvést szőni annak a Horthy-rendszernek vagy az azt követő rezsimnek a visszaállítására, amelyek útját álltak minden gazdasági és politikai fejlődésnek. De azt sem képzelheti egyetlen józan ember sem, hogy néhány heti otthontartózkodás során, még ha valóban ellenforradalmár lennék is – én, aki fél évszázadon át küzdöttem népem felszabadulásáért – aláaknázhatnám a magyar demokráciát.

Te, kedves Barátom, akivel együtt harcoltam, mindenki másnál jobban tudod ezt a mai Magyarországon. Azt is tudod, hogy nekem nincsenek szervezett tömegeim, sőt csoportjaim sem, s lévén tizenhat éve amerikai állampolgár, politikai ambícióim sincsenek Magyarországon. Tervezett utam célja semmi más, mint hogy elbúcsúzzam barátaimtól, és hogy meglátogassak néhány helyet, amely kedves nekem, és az enyéim sírját. Mindenekelőtt pedig szeretném megérteni a tényleges helyzetet a Duna-menti országokban, s az egymásnak ellentmondó propaganda áradatában az igazat és csakis az igazat mondani erről független és jóhiszemű emberek számára.

Tudva, milyen nagy tekintélyed és erkölcsi presztízsed van a mai Magyarországon, arra gondoltam, hogy talán hajlandó leszel utánanézni ennek az ügynek, és megkíséreled meggyőzni azokat, kik e döntést hozták, hogy hibát követtek el, amikor velem szemben a Horthy–Bethlen rezsim gyakorlatát folytatták. (Tizennégy évvel ezelőtt, amikor haldokló Anyámat szerettem volna utoljára látni, nem engedték meg, hogy egyetlen napra Magyarországra utazzam.) Ilyen módszerekkel csak árthatnak a magyar demokrácia ügyének.

Nem szeretnék azonban Neked kellemetlenséget okozni. Ha úgy gondolod, hogy közbelépésedet félreértenék, vagy hogy ez gyengítené az új államra gyakorolt jótékony befolyásodat, tekints el a dologtól, és én meg fogom érteni indítékaidat.

Mivel még mindig nem vagyok egészen jól, Duna-menti utamat Csehszlovákiában és Ausztriában legkorábban júliusban kezdhetem meg.

Meleg üdvözletemet küldve a Grófnénak, családodnak és Neked, kedves Barátom, maradok őszinte híved

Jászi Oszkár

Mivel nem nélkülözhetem titkárom segítségét, kénytelen voltam angolul diktálni ezt a levelet.

A levél eredetije angol nyelvű.

254.

Lesznai Annához

Drága Lelkem! *Oberlin, 1947. Július 10.*

Hangodon éreztem tegnap a telefonon, hogy említett nyilatkozatom terve irritált. De hogy nem közöltem előre Veled, ez a szemrehányás nem jogosult, mivel ez a nyilatkozatom csak rövidítése az előbbinek. Álláspontodat teljesen ismertem s tudom, hogy azon nem változtattál. Szerettem volna hallgatni; de ez a szerep egyre kelle-

metlenebb lett, a mikor sorsfordulóhoz ért a magyar történelem. Csak természetes volt, hogy amerikaiak kérdezték, hogy voltaképp mi az álláspontom. Mikor aztán a Göndör undok kis levele megjelent, mellyel a Rákosiék szolgálatába lépett (hogy így beutazási engedélyét biztosítsa, mivel a régi bolsik gyűlölik őt), úgy éreztem, hogy tovább nem foghatom be a számat, ha a meg nem adott beutazási engedélyt kockáztatom is. Hogy felfogásom helyes volt, a későbbi események igazolják. A Károlyi és a Vámbéry neveit, teljesen tévesen, annyira azonosítják az enyimmel, hogy *hallgatásom azt jelentette volna, hogy politikájukat támogatom.* Ez erkölcsi lehetetlenség számomra. Tehát még jobb, hogy egy általános helyzetképben mondhattam el véleményemet, mintha személyileg támadni kellett volna ezt a két „liberális, nem kommunista vezérférfiút." Mint látni fogod, hogy levelem csak szociális erőkkel foglalkozik és nem a vezérekkel.

Ezt csakugyan joggal tehettem életmunkám után. Ezt nekem nem kell a helyszínen tanulmányozni... Ha nem ismerném ki magamat az alapvető tendenciákat illetőleg, ez trotliságom jele volna. Kossuth jobban tudta Turinból, hogy mi történik Magyarországon, mint a parlamenti és kormányjászol körül tolongók serege. Vedd ehhez azt is, hogy a bécsi Intelligence serviceből a *legközvetlenebb információim vannak,* melyekről a new yorki Mitläuferek mit sem tudnak.

Szörnyű a kép, a mihez képest, a legrosszabb Tisza vagy Bánffy korszak valóságos idill volt. Persze tudom, hogy levelem mindezen nem változtat. De őrült volnék, ha a reálpolitikus szerepét akarnám játszani. Nekem ma már eltávozásom előtt csak egy kötelességem van e földön: *rendületlenül betartani elvi vonalamat.* Sokan felfigyelnek erre, úgy itt, mint odahaza. Sokan fognak belőle erőt meríteni!!

Persze minden hasznossági, vagy karrier, vagy bebiztosítási szempontból amit teszek őrültség. A bolsi kloaka rázúdul a fejemre és magyar utamnak valószínűleg (nem bizonyosan) befellegzett... De mindez nem jelent semmit igazi kötelességemmel szemben.

Egyetlen szempont az, ami bánt, nyugtalanít és álmatlan éjszakát okoz. Ez az, hogy nyilatkozatom súlyosan árthat Csécsynek s

néhány derék barátomnak. De ezen sem segíthetek. Én nem kérek senkitől heroizmust s megértem, ha a „demokrácia" szörnyű nyomása alatt kompromisszumokra kényszerülnek; de én ezért nem adhatom fel meggyőződésemet.

Több hét előtt megírtam Imrének, hogy a helyzetet otthon és a világon annyira válságosnak látom, hogy előbb utóbb kénytelen leszek olyan elvi nyilatkozatokat tenni, melyek ártalmára lesznek az ő taktikai pozíciójuknak. És hozzátettem, *ha ez a helyzet bekövetkeznék, ne habozzanak velem a nyilvánosság előtt is az összeköttetést megszakítani.* Egyszerűen az elvek összeütköztek az exigenciák tudományával.

A Te helyzeted ezekével némileg rokon, nem ugyan a politikai taktika szempontjából, hanem ellentétes elv és meggyőződés perspektívájából. Épp azért *ne habozzál Lelkem nyíltan kárhoztatni azt az utat,* melyet választottam, s melytől nem lehet eltérés. A Vámbéry üzletes és a Károlyi supermarxista állásfoglalása csak megerősít hitemben.

Dixi et salvavi animam meam: sok keserves kínlódás után újra nyugodt vagyok, öregen, szegényen, betegen, hatalom nélkül. A fiaim meg fogják érteni ezt és Recha is átérzi a helyzetet.

Persze mindez nem változtat a Te és én sorsközösségünkön

Örök szeretettel
Bátyád

említett nyilatkozatom: Hungarian Situation címmel jelent meg a *New York Times* 1947. júl. 14-i számában, Göndör Ferenc „megértő" cikkével vitázva, Jászi elítélte a magyar politika antidemokratikus fordulatát.

Dixi et salvavi animam meam – Beszéltem, és megmentettem lelkemet (latin).

255.

Kunffy Lajosékhoz

Drága Elluska és Lajos! *Oberlin, 1947. VIII. 3.*

Ez egy nagyon elkésett levél, pedig nagyon sokat gondoltam Magukra. De az elmúlt hónapok sok bajjal jártak. Heteken át egy infekciós influenza kínzott, mely nagyon legyöngített. Azután európai utam előkészítése foglalt el százféle nagy és kis dologgal. Pár nappal tervezett elutazásom előtt valami roham a mellkasban döntött le. Erre doktor barátom letiltotta az utazást. Tervem megdőlte pedig egy lelki válságot okozott.

Ámde csakhamar normális „egészségem" helyreállt, és orvosom háromnapos vizsgálat után kijelentette, hogy semmi organikus elváltozást nem talált; sőt az új cardiogram kedvezőbb, mint a 14 év előtti volt. Ezen eredmény alapján nincs kifogása az ellen, hogy útra induljak, hiszen az én koromban mindig van bizonyos rizikó, bárhol is vagyok.

Így tehát elhatároztam, hogy coûte que coûte tervemet megkísérlem keresztül vinni, s ha a Sors nem űz egy újabb tricket velem, e hó 20-án léghajón Londonba megyek, s innen tovább Danubia felé. Felkeresném Prágát és Csehországot és a régi magyar Szlovákiát, azután Bécset és amerikai Ausztriát. Hogy eljutok-e régi hazámba, ez szerfelett bizonytalannak látszik, mivel a demokrácia dolgában most más felfogás uralkodik.

Ez a bizonytalanság nagyon bánt, mivel dunai utam fő reménye és fénypontja a turi látogatás lett volna, s hazatérni anélkül, hogy Magukat láttam volna, kegyetlen rendelése volna a Sorsnak! Hisz oly sok mindenről kellene elbeszélgetnünk, sok mindennek magyarázatát keresve.

Citán talán átrándulhatna hozzám, ha Prágában, Bécsben vagy Kosicén leszek. Amerikai tervével állandóan foglalkozom. Ha eddig nincs is gyakorlati eredmény, nem adtam fel a reményt, hogy utat tudnék neki nyitni az új világ felé. Épp ezért szeretném élő szóval átbeszélni a lehetőségeket, különösen a Professor Brandt fontos levele alapján, melyet pár hét előtt elküldtem neki.

Nem mondhatom, hogy könnyű szívvel vagy optimista hangulatban indulok el. Annál kevésbé, mivel a Feleségem a terv újra felvételét nem helyesli: nagyon aggódik az egészségem és az egyre feszültebb nemzetközi helyzet miatt, mégis eléggé bátor és loyalis ahhoz, hogy tervemet ne vétózza meg. Nekem azonban az egész út sorsszerűen rendeltnek tűnik fel. Ez talán életem utolsó logikus és morális kötelessége.

Kedves jó Barátaim, tudom, hogy megértenek s nem kell bővebben magyaráznom a bennem is küzdő motívumokat.

Tehát malgré tout a viszontlátás reményében csókolom a régi szeretettel a kezét Elluska, s Téged Lajos örök ragaszkodással ölellek

Oszkár

Prágában kb. szeptember második hetében leszek,
és soraik megtalálnának c/o American Embassy.

coûte que coûte: kerül amibe kerül.
malgré tout: mindennek ellenére.
amerikai Ausztria: Ausztria amerikai megszállási övezete.
Citán: Kunffy Zoltán (1902–1989), a Kunffy-házaspár fia, mezőgazdasági mérnök, később c. egyetemi tanár, az MTA levelező tagja.

256.

Kunffy Lajosékhoz

Drága Elluska és Lajos! *Budapest, 1947. XI. 6.*

Ez egy nagyon elkésett köszönet a turi szép weekendért, mely örök emlékezetemben fog maradni. Annyi fájdalmas emlék felújítása dacára, vigasztaló, sőt felemelő volt a számomra a Ti töretlen bátorságotok és hitetek az örök értékekben.

Isten adja, hogy a jövő kárpótlást nyújtson a múlt szörnyű szenvedéseiért! –

Én itt újra beleestem az emberek és benyomások áradatába. Soká már nem bírnám, úgy hogy hétfőn Prágába utazom, hogy a legközelebbi alkalmat felhasználva Londonba és New Yorkba jussak.

Ma beszéltem az Elnökkel, s elmondtam turi benyomásaimat, s a nehéz helyzetet, melybe jutottál, Lajos, ígéretek dacára. Ő erre nem reagált, de tudakozódott Citán után, s nagyon dicsérte mezőgazdasági tudását. Én hozzátettem, hogy minő kár ezt a tudást ki nem használni az újjáépítéshez.

Remélem, hogy a londoni hallógép sikeres lesz. Örömmel hozzájárulnék költségeihez.

Nehéz szívvel indulok útra. Ez az utolsó három hét különösen megrázott s nehéz lesz egyensúlyomat helyreállítani. Kérlek, maradjunk állandó összeköttetésben:

Örök baráti szeretettel
Oszkár

Elnök: Tildy Zoltán

257.

Csécsy Imréhez

Drága Imrém! *Cleveland, 1948. III. 9.*

Ez egy elkésett válasz kedves leveledre. Az utolsó hetekben nagyon be voltam fogva munkával, és az idegállapotom sem volt jó. Az utazás izgalmait ma sokkal jobban érzem, mint a barangolás közben. Az út megsebzett, és eddig nem voltam képes szublimálni sötét tapasztalataimat. Ugyan már felolvastam a két papert *Danubia: Old and New* nagy és figyelmes közönség előtt* és tegnap rekordírozták egy radiotalkomat az óhazába, melyet a héten fognak továbbítani a Kossuth cécó kapcsán. De mindez csak sebeket tépett fel, és aligha lesz nyugalmam addig, míg nem írhatom meg kis könyvemet *The Exile cannot return*, melyben szeretném a mai krízis lélektanát megírni a Nyugat és a Kelet áthidalhatatlan ellentétéről a mai nemzedék számára.

A cseh események után még tisztábban érzem, hogy a kis számú *szabad* magyarok kötelessége tisztán, világosan és minden szordinó nélkül beszélni. Ezt tettem, bár tudom, hogy ezzel kezdődik

* Vajon küldjek-e Neked egy mimeográfolt példányt?

végleges száműzetésem. Nem segíthetek rajta. Teljes tudatában vagyok annak, hogy a fiaim és a következő nemzedék sorsa a következő években fog eldőlni, hogy *rabok* lesznek-e vagy *szabadok.* És nekem, az utolsó út előtt álló öreg vándornak, csak egyetlen kötelességem marad: pontosan leszögezni mai látásomat és következtetéseimet.

Tudom, hogy ez fájdalmas lesz mindkettőnk számára. Ámde csak megismételhetem, hogy úgy a Te, mint az én szempontomból jobb politikai barátságunk végét bejelenteni, semmint kendőzni azt a szakadékot, mely bennünket a gyakorlati politika terén elválaszt. Ez annál szükségesebb, mivel látom, hogy a függöny mögött Néktek lehetetlen az igazi helyzetet kellően megérteni. Ez a helyzet személyi veszélyekkel is jár. Pl. pár hét előtt intettél, hogy kerüljem P.[eyer] Károlyt, amit természetesen épp oly kevéssé tehetnék, mint az angol Labor. Ugyanakkor a H. Sz. számára az Ember támogatását kérted. Göndör ma a legőszintébb exponense lett a P. K. és a N.[agy] Vince platformjának. Nem tudom, hogy ez meddig fog tartani, mivel G.[öndör] túl impresszionista. Ellenben én tovább fogom folytatni ezt az orientációt!

Szembe kell nézni *illúziók nélkül* a mai helyzettel. Én nagyon megértem a Te vonaladat. Nemcsak az egyedül lehetséges egy *tisztes* utilitarianizmus szempontjából (még a nagy Bentham szellemében is), de lehet, hogy a konkrét lehetőségek Neked fognak igazat adni s csakugyan a jövő útját egyengeted.

Szükségtelen mondani, hogy mindez csak politikailag igaz. Személyes, nem politikai *barátságunkat ez a változás nem ingathatja meg,* és a Te bátor és loyalis ragaszkodásod hozzám, életem *legnagyobb értékei* között marad.

Utolsó leveleid nincsenek velem és lehet hogy voltak kérdéseid, melyekre nem válaszoltam. Majd pótolom Oberlinből.

(...)

Danubia: Old and New: megjelent az American Philosophical Society előadás-jegyzőkönyveinek különlenyomataként 1949-ben.

The Exile cannot return: A száműzött nem térhet vissza (nem tud visszafordulni). A tervezett kis könyv nem készült el.

A cseh események: célzás az 1948. február 25-i eseményekre, amikor a kommunista párt magához ragadta a hatalmat.

258.

Peyer Károlyhoz

Kedves Barátom! *Cambridge, Mass. 1948. május 24.*
Több napi megbeszélés, tudakozódás után végre abban a helyzetben vagyok, hogy érdemben válaszolhatok leveledre. Igyekszem az eltéréseket és a megegyezéseket kiemelni és a végén el fogom mondani a saját konklúzióimat.

Teljes a megegyezés arra nézve, hogy a Te amerikai szerepedre nagy szükség volna, s hogy Te egy új helyzetet teremthetnél az új emigrációban. Mr. Irwing Brown köztiszteletben álló és nagy befolyású munkásvezér úgy a szakszervezetekkel, mint a State Departmenttel szemben. Az egyetlen pont, melyet vele szemben tisztázni kellene, az a kérdés, hogy ki fizetné a Te költségeidet. Hogy ezt magyar szervezetek fognák elintézni, ez nyilván félreértés, minthogy a magyar munkástömegek itt túlnyomóan kommunista járszallagon tolatnak. Tehát Mr. Browntól ezt meg kell tudnom, mivel e nélkül nem volna szabad mai megbízható existenciádat feladni.

A mai emigráció több ellentétes csoportból áll. A legbefolyásosabb az Eckhardt – Nagy Ferenc – Pfeiffer féle. Ők legutóbb megvették az Amerikai Magyar Népszavát. Nagy Vince egyelőre távol áll tőlük, mivel ő nem hajlandó Nagy Ferenccel és Vargával együttműködni, nagyrészt erkölcsi okokból. Azután itt van a Göndör köre. Ő maga már amerikai állampolgár. Ő is, Kéri Pál is nagyon nem szeretnék, ha Te Eckhardt csoportjába belépnél. Azt javasolják, hogy tartsd fenn függetlenségedet. (Persze Göndörnek nagyobb tömegei nincsenek.)

Komoly és a State Departmenthez közel álló helyről tudom, hogy a külügyi kormányzat nagyon szívesen látná a Te kijöveteledet. Nincs kizárva, hogy az amerikai magyar munkásmozgalmat befolyásolhatnád s egész biztosan az amerikai progressiv közvélemény előtt nagyobb volna a tekintélyed, mint a jobboldali Eckhardtnak és Nagy Ferencéknek. Még ha egyelőre nem is volnának tömegeid itt, egy-egy cikkel, alkalmi beszéddel, rádió üzenettel haza lénye-

gesen módosíthatnád az itteni magyar, sőt általános politikai helyzetet.

Már most az én konklúzióm ez:

Ha Mr. Brown hajlandó exisztenciádat biztosítani, helyes, sőt szükséges volna kijönni Amerikába. Egyelőre ne csatlakozzál egy csoporthoz sem. Előbb nézz körül mielőtt határoznál. A főcsoport egyre inkább jobbra tolódik. Habsburgista suttogások, sőt halk antiszemita kiszólások hallhatók. A te feladatod épp az volna, hogy a baloldali szárnyat megerősítsd. Véleményem szerint Te és Nagy Vince tudnátok leginkább irányt szabni arra az esetre, ha alapvető változás történnék a magyar és a nemzetközi helyzetben. Majd látni fogod, hogy helyes volna-e a főcsoporttal együtt működni s ha igen, minő kikötésekkel és fenntartásokkal.

Én természetesen nem folytathatok emigrációs politikát, de szívesen segítenélek a hol tehetném s egyengethetném útjaidat, ha meg tudunk egyezni a célban és az eszközökben. Ha további információra van szükséged, írj állandó címemre: *Oberlin College, Oberlin, Ohio.*

A legjobbakat kívánva, melegen üdvözöl tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár

Peyer Károly még Nyugat-Európából, röviddel Magyarország elhagyása után fordult Jászihoz. Helyzetéről és lehetőségeiről néhány Amerikában élő régi szociáldemokrata levelei is megtalálhatók a hagyatékban. Kéri Pál pl. 1948. június 15-i levelében arról ír, hogy a kommunisták számára nagy diadal lenne, ha Peyer összeállna Eckhardttal. Jászi és Peyer emigrációs kapcsolata nem bizonyult tartósnak, sőt, elég éles személyes konfliktussal végződött a müncheni Látóhatár hasábjain, ahol Peyer egy írásában rendőrbesúgónak nevezte Madzsar Józsefet, mire Jászi határozottan védelmére kelt tragikus sorsú barátjának és volt sógorának.

259.

Kovács Imréhez

Kedves Kovács Imre! *Oberlin, 1948. Július 11.*

Július 5. levelét nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel olvastam. Persze nagyon is ismerem múltját és törekvéseit. Talán én voltam az első, a ki a Néma Forradalmat ismertettem Amerikában érdeme és jelentősége szerint s mindig reméltem, hogy Önnek nagy szerepe lesz a „felszabadulás" után. A kommunista diktatúra bevezetésével ez a reményem természetesen megszűnt.

Ami a mai emigráció helyzetét illeti, abban tökéletesen egyet értek Önnel. Több nappal levele vétele előtt csaknem szó szerint ugyanazt az álláspontot fejtettem ki Czakó Ambró, a canadai *Tárogató* szerkesztője előtt. Bizalmasan mellékelem e levelem másolatát, hogy lássa felfogásunk azonosságát ebben a kérdésben. *Tessék ezt nagyon bizalmasan kezelni és a levelet* visszaküldeni.*

Cikke is sok igaz megpendítést tartalmaz, de csak egy hetilapot ismerek itt, mely rokonszenveznék álláspontjával. Ez a *New Leader*, az amerikai antikommunista szocialisták és liberálisok lapja, mely elterjedt és befolyásos orgánum, de a mely csak nagyon kivételesen fizet honoráriumot. Nem biztos azonban, hogy az Ön cikkét közölnék-e, mivel érzik rajta a pesti propaganda pergőtűz hatása. Pl. a dialektikai szólásmódok itt nem hatnak és hogy az amerikai politikát első sorban a profit határozná meg, az a tények teljes félreismerése és a moszkvai sajtóiroda találmánya.

Ezek után a felvetett gyakorlati kérdéseire a következőkben válaszolhatok:

1. Én szívesen elküldeném a New Leadernek cikkét és bemutatnám az ön politikai múltját és elvi jelentőségét. Meglátjuk, hogy mit fognak mondani. Cikkének az a jelentősége is van, hogy tükrözi a dunai progresszívek aggodalmait és félelmeit. Öntől függ, hogy simítsak-e rajta az előbb említett szempontból? Szinte úgy érzem, hogy az eredeti közvetlenebbül hatna.

2. Azt hiszem, hogy helyes volna kifejteni az Önök álláspontját

* Nem küldtem el.

az emigrációról az illetékes tényezők, főleg a State Department előtt. Egy jól megírt, jó angolságú, rövid (ezer szó körüli) memorandum figyelmet keltene és én azt el tudnám juttatni illetékes helyre.

3. Ha az önök emigrációs szervezete az Ön által jelzett elvek alapján csakugyan megalakulna, én a legnagyobb rokonszenvvel támogatnám azt kívülről. Mint közel két évtizede amerikai állampolgár, én nem lehetnék egy emigrációs csoport tagja, de szívesen hívnám fel rá az amerikai közvélemény figyelmét. Utóbbi időben sokat foglalkoztam magyar problémákkal és az amerikaiak is tudják, hogy nem vagyok elkötelezve semmiféle csoportnak.

Ha a memorandumot megírnák, főleg két szempontot kellene kidomborítani: Az egyik, hogy miért tartják rossznak az amerikai külpolitikát; a másik, hogy Önök szerint mit és hogyan tehetne jobban Amerika? Ezek mellett fel kellene hívni a figyelmet az emigráció veszélyeire és kisiklásaira.

Munkájukhoz kitartást és jó sikert kívánva, üdvözli igaz hívük

Jászi Oszkár

Zürichből írt levelében Kovács Imre részletesen beszámolt a nyugat-európai magyar emigráció csoportjairól és helyzetéről, és a baloldal terveiről. „Ezekből már láthatja Professzor Úr – írta –, hogy mi képviseljük valójában az emigrációban a magyar népet. Ezeket a közléseket szigorúan bizalmasan kezelje, nem szeretném, ha idő előtt nyilvánosságra kerülnének, mert az megzavarná a készülődésünket, a terveinket. Arról van ugyanis szó, hogy az emigráció frontján egy demokratikus blokkot akarunk összehozni. Ennek a blokknak a tagjai lennének az emigráns magyar Szociáldemokrata Párt, egy radikális Parasztpárt, amelyik otthon valószínűleg a ‚Földreform Pártja' néven szerepelne, és azt szeretnénk, ha a polgárság és az értelmiség haladó csoportjai vagy esetlegesen megalakuló pártjai csatlakoznának hozzánk. Itt gondoltunk Önre, amikor ezekről a dolgokról beszélgettünk, s amennyiben kedve lenne hozzá, illetve úgy gondolja, hogy mégegyszer kötelessége lesz a demokratikus Magyarországért síkra szállnia, akkor ebben a csoportosulásban tegye. Ma még csak tervezgetünk, de amint eljön az ideje, nyíltan is kiállunk, és azt szeretnénk, ha akkor Ön is velünk együtt venné fel a küzdelmet. Ehhez kapcsolódik az a kérésem, hogy azokkal a hivatalos amerikai körökkel, amelyekkel érintkezésben állt vagy áll, közölje az emigrációs politikában rejlő veszélyeket és eltolódásokat. Nem hiszem, hogy Amerika, ha támogatja a magyar emigrációt, azért támogatná, hogy reakciós programmal térjen haza."

260.

Károlyi Mihályhoz

Kedves és tisztelt Elnök Úr! *Oberlin, 1949. I. 11.*
A Te és a Kegyelmes Asszony újévi üdvözlete, melyet elkésve kaptam meg, meghatott, és azt szívből köszönöm és viszonzom. Sok emléket újított fel, és nem egy problémát elevenített meg. Mikor az ember az utolsó útra készül, szeretne véglegesen tisztába jönni önmagával és azzal a pár emberrel, kik fontosak maradtak az életében. Ez indított arra is, hogy az idemellékelt polemiát írjam meg Csécsyvel s nehány társával szemben.

Ezt az írást eddig nem küldtem meg Neked, mivel a Te és az ő esetük nem azonos. Ugyanis Te nem vagy „fellow traveler", mivel már Október bukása óta kommunista elvek alapján nézted a jövőt. Viszont a Te felelősséged mindenért ami ma történik, sokkal nagyobb, mint amazoké, mivel Te osztozol a hatalomban és annak számos előnyében.

Polemiám tehát csak annyiban vonatkozik Reád, hogy tagadom a demokrácia és az emberi szabadság megvalósításának a lehetőségét a bolsevista célkitűzés és a bolsevista morál alapján. Ellenkezőleg, ezek által csak mindjobban eltávolodunk tőle.

És ebből a helyzetből egy személyes probléma is nehezedik reánk: vajon tovább élhet-e egy barátság, mely kizárólag a múlt emlékeiből táplálkozik, s melynek nincsenek gyökerei sem a jelenben, sem a jövőben.

Más szavakkal: létezik-e eszmékért és értékekért küzdő emberek között egy ilyen politika- és etikamentes érintkezési tér? Tudom, hogy a Te szellemedben cselekszem, ha ezt a dilemmát nem igyekszem „elkenni", ahogyan Te szoktad mondani, hanem szeretnék szembe nézni vele, ha fájdalmas is.

Természetesen pusztán emberi szempontból és a közös múlt „megszépítő messzeségéből" én szeretettel gondolok Rátok és kívánok boldog új évet.

A Kegyelmes Asszonyt mély tisztelettel üdvözölve, Téged melegen köszönt most már a sírig hű ellenfeled

Jászi Oszkár

az idemellékelt polémia: A szovjet társutazók filozófiájához. Az Ember, 1948. november 13. és 20.
fellow traveller: útitárs (szimpatizáns)

261.

Csécsy Imréhez

Drága Imrém! *Oberlin, 1949. I. 23.*

Január 9. leveled elszomorított, mivel csak most látom, hogy polémiám Neked fájdalmat okozott. Intenciómat félreértetted. Én nem vádoltalak opportunizmussal, sőt cikkem elején nagy nyomatékkal megmondtam, hogy eszem ágában sincs gyakorlati tanácsokat adni, vagy a Te bőrödre hősködni. Én csupán azt igyekeztem kimutatni, hogy azok a tények és érvek, melyekre a társutazást alapítod, nem felelnek meg a valóságnak. Lehet, hogy tévedek, mivel P.[olányi] Mihály különb kutató elme, mint én. Dánielre nem adok sokat, minthogy mindig el volt zárva a realitásoktól. Az a tény, hogy Lajos öreg barátomnak cikked vigaszos volt, mutatja, hogy speciális lelki táplálékra van szükség a függönyön belül.

Így tehát nincs okod cikkemet „lesújtónak" nevezni, hisz annak a célja nem leckéztetés volt, hanem álláspontjaink felmérése a jövő szempontjából. A cikket nem azért bocsátottam a Czakó rendelkezésére, hogy Tégedet támadjalak, hanem mint barátságom jelét a Cz.[akó] tiszta lapjával szemben. Irányban és hangban az Ember sokkal távolabb áll tőlem.

Hogy még világosabbá tegyem egyedüli szándékomat, három tényre szeretnék hivatkozni:

1. Cikked a H. Sz. utolsó számában („Régi és mai radikalizmus") nagyon megörvendeztetett. Szép, tiszta és bátor írás, ahogyan a múltat felméred. Csak a jelenre vonatkozólag térünk el. Véleményem szerint a *kommunizmus nem folytatója azoknak a küzdelmeknek, melyek elsősorban a szabadságjogokért folytak.* Ellenkezőleg, itt megszakadt a sok évszázados küzdelem. Minden ellentét közöttünk erre a pontra vezethető vissza.

2. A mellékelt levélmásolat is ezt az ellentétet szegezi le. De teljesen tisztában vagyok vele, hogy viszonyom Tehozzád egészen

más. Minthogy a mi kettőnk barátsága nemcsak a múlton alapszik, hanem alapvető értékeink közösségén, úgy a jelenre, mint a jövőre vonatkozólag. Épp ezért én a „Te sírig hű barátodnak" érezhetem magamat, míg a másik esetben merev ellenfél lettem.

Kérlek, tekintsd a levélmásolatot szigorúan bizalmasnak. Andris fiam és Máli kivételével senki sem ismeri ezt az írást. Erre a titkolózásra azért van szükség, mivel egyes tényeket nem szeretnék a nyilvánosság elé vinni a közös múlt érdekében.

3. Mr. Keil elküldte nekem jelentéseit. Ezt nyugtázva, a következő pont érdekelhet: „I thank you also for sending me the memorandum of my good friend, I. Cs. which I herewith return. In the meantime he elaborated these ideas more fully in H. Sz. I criticized them in an article which I am enclosing in Hungarian. (I have no translation of it.) Though I disagree with him is several points, I regard Cs. as one of the best continuators in present Hungary of the ideals to which I devoted the greatest part of my life. He is a true idealist, a man of noble character and of an exceptionally refined mind. The H. Sz. which he revived under very heavy odds, is the last glimmer of liberty still existing in the unfortunate old country. He and his collaborators deserve all your help and sympathy."

Remélem, hogy ezek a koincidenciák meg fognak győzni róla, polémiám oka nem volt sem vádaskodás, sem olcsó hősködés, hanem egyes egyedül két elvi álláspont felmérése a jövő számára . . .

A két kávécsomag rendelése via Globus már elment. Legkésőbb két héten belül Budán kell lenniök. A mellékelt Care hirdetést tájékozásul küldöm jövő megrendeléseitek kiválasztására.

De ez mára elég. A múlt héten két kisebb attackom volt, melyek kifárasztottak. Magdával együtt nagy szeretettel ölel hű öreg barátod

Oszkár

polémiám: A szovjet társutazók filozófiájához. Az Ember, 1948. november 13. és 20. Jászi Csécsy *Politika és Humánum* című tanulmányára reflektált. Megtette, amit már 1946 óta kért Csécsytől, hogy határolják el egymást politikai nézeteik tekintetében.

Lajos öreg barátom: Kunffy Lajos, festő.

a Cz.[akó] tiszta lapja: a Tárogató (Kanada)

a mellékelt levél-másolat: Jászi Károlyi Mihályhoz, 1949. január 11. Lásd a kötet előző levelét.

„sírig hű barátodnak": célzás a Károlyinak szóló levél záró szavára: „sírig hű ellenfeled".

Mr. Keil elküldte nekem jelentéseit: Ezt nyugtázva a következő pont érdekelhet: „Köszönöm továbbá, hogy megküldte nékem jó barátom Cs. I. memorandumát, melyet ezennel visszaküldök. Időközben a Huszadik Században bővebben kifejtette ezeket a gondolatait. Én egy cikkben bíráltam meg ezeket a gondolatokat, melyet mellékelve megküldök, magyar nyelven. (Nincsen róla fordításom.) Ámbár több kérdésben nem értek vele egyet, a mostani Magyarországon Cs.-t tartom a legjobb folytatójának azoknak az ideáloknak, melyeknek életem nagy részét szenteltem. Igazi idealista, nemes jellem, kivételesen kifinomult elme. A H. Sz., melyet igen nehéz körülmények közepette keltett újra életre, a szabadság utolsó még létező pislákoló fénye abban a szerencsétlen régi országban. Ő és munkatársai érdemesek az Ön teljes segítségére és szimpátiájára."

262.

Lesznai Annához

Drága Lelkem, *Oberlin, 1950. Augustus 18.*

már rég óta készülök írni, de nem jutottam hozzá. Fáradt vagyok és a „lelkem szárnya csüggeteg". Pedig nagyon sokat gondolok Rád és roppant hiányzol nekem. Örvendek, hogy a szünidő oly kellemes, pihentető és lelkileg felfrissítő. Isten adja, hogy ilyen legyen a folytatása is Berkelyben. Őszintén szólva kissé aggódom is, mivel bár nagy örömmel és szeretettel várnak, és Jean bájos és őszinte teremtés, de ideges, könnyen kifáradó és kis otthonuk túlságosan szűk. De azért meg vagyok róla győződve, hogy nagyon szép heteket fogtok együtt tölteni.

Ami az American Hungarian Federation-t illeti ez egy nagyon konzervatív, sőt reakciós szervezet volt, de most a State Department ideológiáját követi és „harcol a demokráciáért" és szegény hazánk felszabadításáért. Nekem most nem küldtek felszólítást, de pár hónappal előbb hozzám fordultak valami szolidaritás vállalására. Ha jól emlékszem nem reagáltam, mivel reakciós múltuk emléke még mindig a szájamban volt. De talán ez túlzás volt, mivel ma progresszív gondolkodású emberek is kooperálnak. Természetesen az anti-bolsevik jelleg nagyon prominens. Ha Gergely nem akar csatlakozni (hisz csak őt szólították fel hibás kezdő betűvel)

talán legjobb ha nem válaszol s a levelet a nyári szünidőben elkallódottnak tekinti. (Bár a válasz megtagadását kihasználhatják ellene, de ennek nem volna komoly jelentősége.) Ellenben egy *negatív válasz indoklása* sok kellemetlenséggel járhatna, s ez mint politikai tüntetés hangos lehetne. Különben én mai formájában az egyesületet nem ismerem s jó volna talán valamelyik beavatottnál tudakozódni, pl. Csepelyéknél.

Mellékelek két érdekes levelet. Az egyik a Gyurié s minden nyájassága dacára jellemző dilemmáira. (Szelíd válaszomat is mellékelem.) A másik, a Murielé nagyon meghatott Andrisék nagyon szerető és megértő portréjánál fogva. Tartsd meg vagy semmisítsd meg, mivel nem akarom, hogy valami új felfordulásra vezessen (akár most, akár halálom után) bár nyilvánvaló, hogy nincs benne több, mint egy barátság és Andris csodálata.

Még mindig nem tudom, hogy elmegyek-e a szeptemberi konferenciára. Kimerüléseim gyakoribbak és a szédülések is. Ezekhez járul, hogy a járás nagyobb fájdalmakat okoz. Attól is tartok, hogy emlékező tehetségem kiapadásával *okos-e és szabad-e vitákban résztvenni?*

Hozattam számodra egy magyar bibliát, a nyomása tűrhető, de apró. Ezért a kérdést úgy oldottam meg, hogy az én „családi bibliámat" Neked adom. Ez egy vastag kötet régi kövér betűkkel az eredeti Károli Gáspár szöveggel, melyet még *Pesten* nyomtak 1870 körül. Az új kiadás átdolgozott szövegű és 1948 dátumú. Azt hiszem, hogy a réginél jobb kiadás nem létezik. De súlyos alkata miatt most nem küldöm el, nehogy légi utadat nehezítse. Mihelyst New Yorkban leszel, azonnal küldöm tulajdonodat. (Persze előbb is küldhetem, ha kell.)

Hálásan köszönöm a PAX körüli javításaidat. Mielőtt a cikk nyomdába kerül *nagy figyelemmel fogom* tekintetbe venni. John Lewissal egy kis polémiám volt a „Future of Tyrannicide" körül. Békés és udvarias volt, de még világosabbá tette eltérésünket. Pl. Churchillt idéztem, a ki szintén meg van döbbenve a kialakuló bürokrata és az egyéniséget elnyomó államtendenciától, csakúgy, mint Orwell vagy Bertrand Russel. John egy jegyzetben megkérdi, hogy miért idézek egy „pártvezért"? Úgy látszik, hogy nem tudja, hogy Churchill lényege nem az, hogy párthoz tartozik, hanem hogy

egy *szabad géniusz!* John nyilván félti professzori tekintélyét más vonatkozásokban is. Látod lelkem, hogy igen indokolt aggodalmam posthumusunk miatt.

Recha hál'Istennek nyugodtabb és jobb színben van – persze súlyos és indokolatlan visszaesésekkel.

Szeretettel ölel az ő nevében is, Gerget üdvözölve

Oszkár

American Hungarian Federation (Amerikai Magyarok Szövetsége): a konzervatív magyar egyesületek szövetsége Amerikában, amely a háború után kifejezetten jobboldali, antikommunista irányba fordult.

Gergely Tibor festőművész és grafikus, Lesznai Anna férje.

John Lewis amerikai politológus, Jászi szerzőtársa a zsarnokgyilkossággal foglalkozó könyvben.

Muriel: Jásziék amerikai barátja, Jászi utolsó szerelme.

263.

Horváth Barnához

Kedves Barátom! *Oberlin, 1950. September 20.*

E hó első hetében vett szíves leveledre kissé elkésve válaszolok. Ennek az az oka, hogy tájékozódni akartam gyakorlati kívánságod dolgában. De mielőtt erre rátérnék követem példádat és az elvi dolgoknál kezdem. Leveled hű és szomorú képe a magyar dolgoknak. Már pesti látogatásomkor tisztán láttam, hogy a dolgok hova fejlődnek s tudtam, hogy a Csécsy Imre loyalis, de nem marxista kooperációját nem sokáig fogják elviselni a dogmákkal és hatalomvággyal ittas tolongók.

Fájlaltam, hogy Imre nem tudta rászánni magát a kimenetelre olyan időben, a mikor ez talán még lehetséges lett volna. Ma már ez csaknem legyőzhetlen nehézségekkel járna. Bibó Istvánra is sokat gondoltam, de mint mondod őt családi okok is akadályozzák. Ellenben Szabó Józseffel állandó összeköttetésben voltam. Tudom, hogy ő szívesen jönne ki, még nagy veszélyek árán is. Több irányban is kísérleteket tettem exodusa egyengetésére. De itt szomorú tapasztalatban volt részem. Látnom kellett, hogy sem a Free Europe Committee-ben, sem a Magyar Nemzeti Bizottmányban nincs ko-

moly érzék azokkal szemben a kiket „otthoni száműzötteknek" neveztem el. Ők csak szűkebb politikai érdekeiket képviselik és nem látják, hogy most nem jövendő voksokról vagy politikai klientélájuk kiépítéséről kellene gondoskodniok, hanem az otthon rekedt igazi kulturális és jellembeli értékek kimentéséről. Semmit sem tudtam elérni, pedig ha egyszer bekövetkeznék a felszabadulás, az olyan nagy értékekre, mint Csécsy, Bibó és Szabó okvetlenül szüksége lesz a félig elvérzett országnak.

A Te eseted is a magyar emigráció és amerikai patrónusaink érzéketlenségét bizonyítja a minőségi DP-k problemáival szemben. Igazán elképesztő, hogy a mikor a szovjet csak úgy ontja kémei és propagandistái passzusait és vízumait erős itteni összeköttetéseivel, a Te vízumod halasztást szenved, dacára meghívásodnak a New Schoolhoz. Ez a mi tehetetlenségünk természetesen nem tud megbirkózni az orosz machiavellizmussal.

Talán legjobb volna, ha a magyar bizottmányt és a National committee for a Free Europe-ot (850 Fifth Avenue, Room 301, Empire State Building, New York City) igyekeznél szorongatni a gyors cselekvésre. Azt hiszem, hogy a fiad feljajdulását is meghallanák biochemiai összeköttetései segítségével. Én balsikereim után hiába próbálkoznék újra.

Ami az esetleges pénzbeli segélyt illeti, ez a kőmíveseknek valóságos becsületbeli kötelessége volna. Itt azonban nem tehetek semmit, mivel nem léptem be az itteni láncba. Már a magyar kőmívesség defektusait sem volt könnyű elviselni, de akkor még voltak bátor idealista úttörők, de amennyire látom az amerikai kőmívesség minden szellem nélküli jótékonykodás, avagy kölcsönös segítség hajszolása! Így tehát jó barátomhoz Nagy Vincéhez fordultam, akit nagy lelkesedéssel vettek fel és akit nehéz helyzetében cserben hagytak. Vince jobbnak látta Görög Frigyessel közvetíteni a dolgot. Görög, mint legutoljára Budapestről eljött testvér, tartja számon az otthoniak dolgait és kívánságaikról jelentést tesz. Vince a Te ügyedet, mint az ő és az én nyomatékos kérelmét hozta a Görög tudomására, a ki magát „nagy tisztelőmnek mondja". Görög sürgős előterjesztést ígért s bízik a sikerben, mivel nem állandó segélyről van szó, hanem átmeneti nem nagy összegű támogatásról. Vince barátom megígérte, hogy azonnal értesíteni fog, ha történnék valami.

Én különben ezekről a problémákról hónapokkal előbb cikket írtam, melyet a New Leader, az antikommunista szocialisták hetilapja, örömmel fogadott el közlésre. Ámde folyton halogatta, úgy hogy meguntam a sok várogatást és a Czakó Ambró folyóiratának, a canadai Tárogatónak, engedtem át. Sajnos döcögős magyar fordításban közölte, a publicitása sem elég nagy. Küldök Neked egy példányt belőle. Szerettem volna az apathikus magyar és amerikai közvéleményt kissé megszurkálni.

Remélem, hogy vízum ügyed nemsokára kedvezően fog eldőlni és ha itt leszel együtt dolgozhatunk majd otthoni derék barátaink kiszabadításán.

Meleg baráti üdvözlettel sok szerencsét és minden jót kíván
Igaz híved
Jászi Oszkár

Horváth Barna professzor nyomban emigrációja után, Salzburgból felkereste Jászit levelével, segítségét kérte amerikai elhelyezkedéséhez, és részletesen beszámolt Csécsy Imre, Bibó István és Szabó József helyzetéről és álláspontjáról.

Magyar Nemzeti Bizottmány: a háború utáni magyar emigráció amerikai csúcsszerve, 1947. nov. 15-én alakult meg Varga Béla kisgazdapárti politikus, volt nemzetgyűlési elnök elnökletével.

DP = Displaced Person: hontalan, emigráns.

New School for Social Research: ma is létező társadalomtudományi kutató és oktató intézmény, amelyet a harmincas években a fasizmus elől menekülő német és más európai tudósok számára és részvételével alapítottak. Vezetője Emil Lederer volt. Horváth Barna ennek tanára lett.

kőmívesek: a szabadkőművességre céloz.

Görög Frigyes bankár, a JOINT magyar szekciójának elnöke, aki 1948 óta New Yorkban élt .

264.

Polányi Károlyhoz

Kedves Karlim! *Oberlin, 1950. November 5.*

Október 27. leveled nagyon megörvendeztetett volna, ha betegséged nem aggasztana. (E tekintetben azonnali felvilágosítást kérek, hacsak két sorban is.)

Leveled voltaképp egy telepathikus kontaktus terméke volt. (Ilyen dolgokban én makacsul hiszek.) Ugyanis az utolsó hetekben

egy cudar munkát végeztem, melyet „preparation to my burial"-nek szoktam nevezni. Irataimnak, jegyzeteimnek, leveleimnek, naplóimnak egy nagy részét összepakoltam és őrizetbe a Collegenek adtam, hogy halálom után egy bizonyos időpontban s bizonyos kautélák mellett az érdeklődők rendelkezésére álljon. Bár mit sem olvastam el újra belőlük, ez a processus úgy fizikailag, mint lelkileg nagyon megviselt, és épp ezért mai válaszom csak rövid lehet. A „poros akták" között rábukkantam egy leveledre, 1948. november 12-ről, mely úgy látszik egyéb írásokhoz keverődött s így válasz nélkül maradt. (Somló Bódogról írtál ebben a levélben és erre még vissza fogok térni, mivel nem egészen helyes perspektívába állítod érdekes és értékes egyéniségét.)

Ami a telepathikus kontaktust illeti, én is a múltat hánytorgattam oly időben, a mikor Te is viaskodtál vele. Persze nagyon jó volna múltunknak ezt a közös részét egyszer élő szóval is átbeszélni. Ugyanis hosszas hallgatásom egyik oka az volt, hogy nem tudtam tiszta képet alkotni utadról s különösen mai elvi álláspontodról a sorsdöntő problémákra nézve. Márpedig ezek a problémák többé nem lehetnek research kuriózumok, hanem itt világos hitvallást kell tenni mindenkinek az „erkölcsi elkötelezettség" (amint Te nevezed) nevében. Itt szavak és óvatos formulák nem használnak, hiszen gyermekeink életéről van szó, hogy „rabok lesznek-e vagy szabadok".

Ami a részleteket illeti, úgy látom, hogy a Galilei Kör szerepét úgy negatív, mint pozitív irányban túlbecsülöd. A Galilei Kör abban a betegségben szenvedett, mint a magyar társadalom. Egy jelszavas társaság volt, messze az igazi élettől, mely később bedőlt – nagy többségében – a Kun és Rákosi ideológiának. Így azokhoz az erőkhöz csatlakozott, melyek Októbert és később egy oktobrista szinthézist lehetetlenné tettek.

Egyebekben úgy érzem, hogy a mi útjaink eltérő síkokon mozognak. Te a hisztorizmus vonalán állsz; én a természetjog rehabilitása nélkül sem eredményes, sem tisztességes politikai életet nem tudok elképzelni. Persze hisztorikus kutatásoknak megvan a maguk jelentősége egy összefoglaló, dynamikus történetbölcseleti képben. De nem hiszem, hogy az asszír gazdasági történet egy mozaik-

szeme bárminő útmutatást adhatna mai gazdasági és erkölcsi problémáink megoldására.

Hogy a köztünk levő éles elválasztó vonalat (nem törekvéseinkben, hanem koncepcióinkban) világosan láthasd, egyidejűleg elküldöm egy dolgozatomat a béke problemáról, mely nem volt előadásnak, hanem memorandumnak szánva, s melyben sok év gondolkodását és tanítását összefoglaltam. (Persze idő és tér túl rövid volt tételeim elegendő kivédéséhez.)

Kedves Karlim, gyógyulj meg mielőbb és folytasd tovább eredményesen és sikerrel munkádat. A Sors kegyes volt Hozzád, amikor az életmunka utolsó periódusát alkotóvá és útkeresővé tette a legalkalmasabb milieu-ben.

A nyár végén Mihály egy rövid week-endet töltött nálunk, és nekem nagy elégtétel volt látni, hogy a leglényegesebb pontokon utunk párhuzamos.

A Recha nevében is régi barátsággal üdvözöl szerető öreg barátod

Oszkár

265.

Lesznai Annához

Drága Lelkem! *Oberlin, 1950. November 25.*

Tegnapi telefonodat igazán egy telepatikus kapcsolat hatásának éreztem, mivel az utolsó napokban és közvetlenül a telefon előtt szinte folytonosan Rád gondoltam s tanácsodat kértem. Ugyanis ezúttal komolyan megakadtam s nem tudok tovább menni. De már a hangod is kissé megerősített s rábírt, hogy írjak újra, bár nem szívesen terhellek, a mikor tanítás és Háztartás annyira elfoglalnak és Gergely miatt aggódsz, az orvos diagnózisa ellenére. Legfontosabb volna egy megfelelő háztartási alkalmazottat találni. Ez a helyzetet minden irányban megkönnyítené és a pénzt erre nem szabad sajnálni.

A mi engemet illet, hetek óta munkátlan vagyok, csak rendszertelenül olvasok, nagyon régi levelekre válaszolok és nagyrészt bús apathiával nézem a dolgok folyását és szinte félek Andrisunk láto-

gatásától, hogy tanúja leend ennek a szomorú kapuzárásnak. Ennek a leromlásnak két közvetlen oka volt. Az egyik „szellemi maradványaim eltemetése". Irományaimat, leveleimet, naplóimat, vitáimat stb. összegyűjtöttem és a Collegenek adtam őrizetbe azzal, hogy csak 15 évvel halálom után legyen szabad azokat komoly érdeklődőknek felhasználni egy általam megjelölendő bizottság utasítása szerint. S bár ezekből a dolgokból semmit sem olvastam el újra, az egész processus, janitorom erős fizikai segítsége dacára, nagyon kimerített úgy fizikailag, mint lelkileg. Valósággal purgatóriumi hangulatba jutottam sok eltávozott ember emlékének felújításával és annyi félelem, remény és szenvedély kihűlésével. Az is bánt, hogy *hitem ellenére* túl sok jelentőséget kellett tulajdonítanom személyemnek, pedig tudom, hogy végleg kikoptam a dialektikai áramlatokból s rászolgálok a „hiú invalid" jelzőre.

E mellett újabb felszámolások előtt állok. Szeretném könyvtáram elavult köteteit likvidálni, részben a Recha tehermentesítése végett, részben pedig, hogy egy kevés pénzt verjek ki belőlük. Ugyan egyelőre a nagy tél akadályoz ebben a munkában (több száz kötet a padláson van), de a rendcsinálás régi lomok között egy idegesítő vállalkozás. A könyvek túlnyomó része olyan természetű, hogy sem Téged, sem a fiúkat nem fog érdekelni, mivel az igazán élő könyveket megtartjuk. (Főleg a filozófiaiakat és a Recha művészettörténeti és irodalmi könyveit.)

A purgatórium másik oka egészségi állapotom tetemes megingása. Az ekcémák vadul kiújultak új formában. Koncentráció helyett szétszóródtak az egész testemen, égnek és irritálnak, gyakran aludni sem hagynak. Röntgen és kenőcs átmenetileg segít, de nem gyógyít, mivel a baj igazi oka nem fungus infekció, hanem vérkeringési zavar és belső idegbeli rendellenességek. Ezeken, miként a múltban egy éhségkúra talán segíthetne, de azt nem bírnám ki. Amerikai bőrgyógyászok csak tüneteket gyógyítanak s bizalmatlanok minden diétával szemben. És egy komolyabb radikális diétát nem is lehetne otthon folytatni, mivel ehhez abszolút nyugalom kell és ezt nem találhatom meg, R. legjobb intenciója dacára.

Mindebből következik, hogy nem tudok komolyan dolgozni és koncentrálódni és kis és nagy dolgok mód felett irritálnak. Életem nagy deficitje növekedő önvád magammal szemben és szinte mond-

hatnám, hogy feladtam magamat. A kultúrdüngereskedés kietlen állapot, pláne a mikor még a R. jövőjéről sem tudtam gondoskodni. Invalid állapotom, (a járásom egyre kínosabb) esztétikailag is deprimál s jobb szeretnék idegen emberek között élni. (Ami persze pénzügyileg lehetetlen.)

Persze ennek az egész siránkozásnak nincs értelme, csak gyarapítja tökéletlenségeim listáját. Nem is várok, Drágám, tanácsot csak a gyónás jótéteményét kívánom élvezni és nagy szereteted melegét.

*

És most mintegy rekompenzációt mellékelem a londoni Times egy cikkét, melyet Lukács György apotheozisának lehet nevezni a nyugati kapitalizmus vezető organumában. L. kétségtelenül tehetséges ember, de a méltatás meglepően túlzott. S hogy semmi kritikája nincs a L. ortodox marxista kiindulási pontjaival szemben, szinte érthetetlen. Minden esetre valami történhetett a kulisszák mögött. A Thomas Mann beajánlása, egy ismert félmarxista professzor, a ki a Times vezércikkírója, egy pár nyilván pesti forrásból származó információ, („the formidable Révai" említése) némileg megmagyarázza a lelkendezést, valamint az angol szellemi élet sokkal kisebb tájékozottsága a marxizmus megértésében. Az is jellemző és nyilván szándékos, hogy nem említi fel a L. vakon dogmatikus politikai rekordját, mely minden bestialitást lenyelt. Minden esetre felette tanulságos, hogy míg a moszkvai publicisztika legyalázza a nyugati szellem minden megnyilatkozását, az angol kapitalizmus vezető organuma szinte a reklám dobját üti legádázabb ellensége javára . . .

Kérlek küldd el a cikket Andrisnak olvasás után. Érdekelni fogja. Az epizód nem nagyon fontos, de jellemző a nagy liberális tradíció lezüllésére. Ilyen dolgokon torpan meg a Nyugat szelleme a bolsevizmus vak intranzigenciájával szemben.

Drága Lelkem még egyszer köszönöm telefon üzenetedet és ne tulajdoníts nagyobb jelentőséget megingásomnak. Ez jórészt az aggkor következménye.

Nagy szeretettel ölel öreg bátyád *Oszkár*

266.

Csécsy Imréhez

Drága Imrém! *Oberlin, 1950. Karácsony*

Jól esik ezen a napon, hacsak röviden is, beszélgetni Veletek, és megköszönni szép karácsonyi ajándékodat, szerető, szép és olykor vigaszos gondolataidat, létünk problémáiról, és ezek között az én újabb megakadásomról. A krízis folytatása elsősorban lelki, idegbeli és ezek által kiváltott testi nyomorúság. Az ekcéma újult erővel tört ki rajtam, és a doktorok nem tudnak segíteni sem röntgennel, sem kenőcsökkel. Még altatóval is alvásom nagyon fogyatékos. Nyilván (amit a doktorok nem látnak) a baj oka vérkeringési zavarokban van. Persze ezek nagy mértékben lelki zavarok következményei.

A Te recipéd nyilván a leghelyesebb volna. Ha tudnálak követni, egy abszolút hit a mindentudó és mindenható Istenben az egyedüli, ami igazán megmenthetné életemnek még hátralevő rövid epizódját. Vakhitre az Istennel szemben sem vagyok képes. Mint az ő kozmoszának egy végtelenül gyenge, de öntudatos és szabad ágense, nem mondhatok le a kritika szabadságáról a Teremtéssel szemben sem. Gyakran úgy érzem, hogy az erkölcsi rendben csak úgy lehet hinni, ha az isteni mindenhatóságot korlátozom. Miként Mill mondotta: az Isten nyilván a leghatalmasabb szellemiség, de mellette más kisebb szellemiségek is léteznek, sőt azokkal az Isten küzdelemben van a legmagasabb értékek megvalósításáért. S nekünk embereknek, segítenünk kell Istent céljai megvalósításában. Világos, hogy egy ilyen nézet nem adhat végleges biztonságot és nyugalmat. Erre lelki szerkezetemmel képtelen vagyok.

Du Nouy könyve kapcsán, mely remélhetőleg már a kezetekben van, ezek a problemák nagyon égetnek. El fogom küldeni egy fényes szellemű barátom kritikáját a könyvről a katolikus teológia alapján. Ő nekem túlságosan dogmatikus hívő, de egyetértek vele abban, hogy a du Nouy végső értékei *nem* következnek a Fejlődés dialektikájából. Másrészt a bibliai kinyilatkoztatásban sem tudok hinni... Igen kíváncsian várom a Te és az Eugenius kritikáját a könyvről.

Gyuri fiam a napokban meglátogat egy napra, amikor a chicagói ökonómiai kongresszusra utazik. Szeptember végén pedig Andriskám fog eljönni nehány napra. Remélem, hogy ők kissé ki fognak zökkenteni melancholiámból.

Bánt a Földi újabb betegsége. Ő egyike a leghívőbb Istenkeresőknek, és szellemi fejlődése egyenesen bámulatba ejtő. Az ő szellemisége erősebb, mint Jenő öcsémé.

Igyekezni fogok a bélyegtudomány titkaiba behatolni, hogy némileg segítségedre lehessek.

A bélyegkatalógusok már egy héttel leveled érkezése előtt elindultak hosszú útjukra. A Boys csomagot január folyamán el fogom küldeni. Most egy kissé pénztelenek vagyunk a karácsonyi-újévi amerikai mechanizált rumliban.

Írj valamit a nagyapád életéről s munkájáról. Nagyon érdekelne, mint talán egyéniséged kulcsa.

A szép Vörösmarty ünnepély híre megörvendeztetett, bár nincs semmi kortörténeti jelentősége, amiként én látom. Ha tudtam volna a B[enedek] Marcell címét, írtam volna neki. Kérlek add át neki régi jóbaráti üdvözletemet.

Neked pedig boldogabb új évet kíván, és tanulmányaid sikeres és vigaszos folytatását szerető öreg bátyád

Oszkár

Eugenius: Boér Jenő
Földi: Földi János

267.

Lesznai Annához

Amálkámnak *Szigorúan bizalmas!*

Hogyan veszítettem el életem utolsó lehetőségét?

Úgy érzem, hogy fel kell jegyeznem ezt a szomorú történetet mivel nagyon foglalkoztat és kihatása lehet a jövőre nézve is.

Egy hét előtt felhívott President Simons of the New School for Social Research és meghívott, hogy előadásokat tartsak ama kurzusok során, melyeket az Iskola „retired teachers" számára rendez. Egy-egy kurzus szeptembertől januárig tart egyszer egy héten két

órán keresztül. A terv hátránya, hogy az egész idő alatt New Yorkban kellett volna lenni, mivel az Iskola útiköltségeket nem fizethet. A terv elsősorban commutereket érdekel s ilyenek számára 1500 dollár honoráriummal elég jól van megfizetve. Persze olyanoknak, kiknek lakást kell cserélniök és idegenben élniök, a fizetés inkább szerény.

Ellenére ennek nagyon örültem ennek a lehetőségnek. Jó lett volna három hónapot csendben egyedül eltölteni úgy a magam, mint a Recha szempontjából. Jól esett volna ha mint első a Tyrannicide problemáját egy főiskolán taníthattam volna. Talán a könyv kiadásában is segített volna. Felfrissített volna magamat újra egy feladat szolgálatába állítani, nehány régi barát közelében lenni, Málival rendszeresen átbeszélni problemáinkat, a Gyuriék elérhető közelségében lenni és talán lendíteni a Dunai Konföderáció ügyén, mely most mindinkább aktuális. Azt is reméltem, hogy igen egyszerű életszokásaim mellett nehány száz dollárt megtakaríthatok s ezzel itt-ott segíthetek financiális nehézségeinken és enyhíthetném R. gyakori kétségbeeséseit.

Tudtam ugyan, hogy a feladat nem lesz könnyű és veszélyekkel járhatna, de úgy éreztem, hogy nem lehet célom életemet egy arasznyi idővel kitolni moribund semmittevésben és rezignált filozofálásban.

Ámde a terv a Recha oldalán heves reakciót váltott ki, a mire nem számítottam, annál kevésbbé, mivel nem volt hét, vagy viszály, amikor nem hangsúlyozta volna, hogy mehetek, ha az életünk rendje nem tetszik. Most egészen más szempontokat helyezett előtérbe: hogy a terv könnyen életembe kerülhet; hogy nem bírnám el izgalmait, mai redukált egészségemmel; hogy könnyen kórházba vihetnek és ő nem tudna közelembe jutni és az izgalmak őt felemésztenék, hogy emlékező tehetségem megromlott és így idegen hallgatóság előtt még inkább cserben fog hagyni; hogy angol beszédem nagyon megromlott sok évi hallgatás után; hogy nem kaphatnék diét kosztot és az ekcéma virulenciája újra ki fog törni; hogy Máli és Erna nem gondoskodhatnának rólam, ha bajba jutnék; hogy „hallatlan tekintetnélküliség volna őt most elhagyni", a mikor szegény Lotte egyre több gondot okoz neki; hogy a pénzmegtakarítás csak álom, mivel én mindig lebecsülöm a kiadásokat;

hogy az egész terv kivihetetlen és a számlát neki fog kelleni megfizetni.

Mai kimerült és melancholikus állapotomban ezeknek az érveknek nagy szuggesztív ereje volt rám. Tényleg egészségi állapotom az utolsó hónapokban lehanyatlott; gyakori szédüléseim vannak és a legkisebb elintézendő dolog (pl. levélírás) teherként nehezedik rám. Emlékezésem leromlása nyomasztó és a legközelebbi nevek nem jutnak eszembe. Az *opacityk* olykor zavarják látásomat. Ingerlékenységem nagyon fokozódott. Önbizalmam *at the lowest point.*

Talán még erősebben hatott rám a R. mai helyzete. Szegényke úgy fizikailag, mint lelkileg *igen rossz állapotban van.* Félelem komplexek zavarják és a túlmunka felőrölte. Sokszor szememre lobbantja, hogy az ő jövőjével nem törődtem és értem való munkáját sosem méltányoltam. Tény, hogy éveken át nem volt egy szabad hete sem. Szegény Lotte látogatása a számomra is szörnyen deprimáló. Hát még neki, akinek a Welcome Home mulasztásait, pontatlan hanyagságait kell folytonosan kipótolni. (Minthogy a hely aránylag olcsó az ápolónőket a minimumra redukálják.) Mindezen hatások alatt nagyon szenved. S minden erőkifejtés láthatólag terhére van s ha segíteni akarok, *azt rendszeresen lehetetlenné teszi a saját martiriuma fokozására.* S bár úgy érzem, hogy voltakép semmit sem tehetek az ő javára (még egy csendes esti órát sem tölthetünk együtt, mivel estenként a napi munkában többnyire összeroppan) mégis az ő szempontjai is nagyban hozzájárultak ellenállásom és bátorságom megtöréséhez. Egyre inkább úgy éreztem, hogy neki van igaza és 76 évemmel ilyen kalandba nem bocsátkozhatom.

A végén lemondtam orvosi parancs ürügye alatt. A negatív és végleges elhatározás után azonban gyakran úgy érzem, hogy *gyáva voltam, hogy rizikó nélkül igazi élet nincs* és így lemondtam mindörökre életpályám küzdelmi és nem vegetatív befejezéséről. Ez most nagyon fáj és egyelőre megakadtam. S nem tudom, hogy hogyan fogok tovább menni. Szerencsére, pár nap múlva kolostori szobámba fogok visszavonulni és az eszmék küzdelme és a világ szörnyű válsága talán levezetik zátonyra került energiámat.

*

Ezen elégia másodpéldánya – egyben utolsó példánya is – Andrisnak megy. Ha mondanivalótok van, ezt kérlek nevek nélkül és elméleti általánosságban tegyétek. Tenni a dologban úgysem lehet. *Legyőzöttségem végleges.* A dolog Gyurit aligha érdekelné.

Oberlin, 1951. június 16. *Oszkár*

retired teachers: nyugdíjas tanárok.
opacity: homály.
at the lowest point: a legmélyebb ponton.

268.

Csécsy Imréhez

Drága Imrém! *Oberlin, 1951. VII. 17.*

Június 20. leveledre, ha jól emlékszem, már lényegében válaszoltam és megírtam, hogy történelem-filozófiai fejtegetésed legtöbb pontjával egyetértek, hisz Istent felmentetted a mindenhatóság bűne alól, úgy a nagy, mint a kis politikára vonatkozólag. Persze a részletekben ez a tanítás precizírozandó volna. De erre most nincs időm, sem lelki nyugalmam.

Úgy emlékszem (leveleimről mostanában csak kivételes esetekben készítek másolatot) azt is megírtam, hogy a Dissolution-t Neked fogom dedikálni s erre, majd ha kell, Rechát is figyelmeztesd, akinek úgy is van külön példánya. Kepler ajánlott levélben már elment pár hét előtt. (Mennyi ideig tart egy nem légi levél útja Budapestre?) Keplernek már jeleztem könyve iránti érdeklődésedet s ő igen örült neki. Kérlek ne feledd, hogy ez a példány Eugeniusnak is szól, akiről már régen nem hallottam. Hogy van szegény „öcsém"?

Abban teljesen igazad van, hogy a kereszténvi türelem és mindent megértés erényétől még messze vagyok. Az azonban hamis tétel, hogy „az érzékenység, sértődöttség, még ha nem is valamilyen saját ügyünkről van szó, hanem akármilyen nemes eszményről, meggyőződésről, tökéletesen terméketlen; senkinek és semminek nem használunk vele, csak ártunk lelkünknek és testünknek".

Ezzel szemben azt hiszem, hogy a *jogos erkölcsi felháborodás* a világ gonoszságaival szemben, olykor fontosabb erőnek bizonyult a történelemben, mint a türelem és mindent megértés. Ezt Jézus élete is bizonyítja, aki a kufárokat kiűzte a templomból és folytonos felháborodásban volt a farizeusokkal szemben.

Mégis a Te tételednek megvan a maga jelentősége bizonyos területeken, ahol megbocsátásról van szó. Ezt most a saját esetemben tapasztalom. Valami történt velem, ami sötét heteket okozott, sőt még mindig nem tudom, hogy képes leszek-e ezt a shockot kiheverni. Épp ezért el akarom Neked ezt az esetet mondani, mivel súlyt helyezek arra, hogy tisztán lásd motívumaimat és botlásom okait.

Több hét előtt a New School for Social Research elnöke meghívott, hogy az őszi tanévben előadásokat tartsak ama kurzusok keretében, melyeket nyugdíjazott „de még ki nem vénült tudósok" számára terveznek. Ez az ajánlat több tekintetben is nagyon csábító volt. Befejezni munkámat azon a főiskolán, ahol Amerikába érve elkezdhettem; talán először beszélhetni egy amerikai főiskolán a zsarnok elleni küzdelemről; felújítani összeköttetésemet néhány régi barátommal; résztvenni a dunai federációs tervekben, melyek aktuálisak lettek s azokra talán befolyást gyakorolhatni; kikerülni a kedves, de olykor nyomasztó oberlini, a világtól távoli rutinból. E mellett a munka csupán két óra lett volna hetenként három hónapon át; nem lett volna nyomasztó, hisz a könyvem készen van, s az előadások esetleg megkönnyítették volna egy kiadó felhajtását. A honorárium ugyan szerény lett volna, de szerény életszokásaim mellett nehány száz dollár megtakarítást jelentett volna, ami nem megvetendő összeg mai, olykor nyomasztó anyagi helyzetünkben.

Ezen és egyéb okokból a váratlan hívást úgy éreztem mint a Sors ajándékát. Ámde Recha a terv miatt kétségbeesett; hogy ő negyedévi távollétemet bizonytalan egészségi állapotom mellett nem tudná kiállani; hogy a teher túl súlyos volna a mostani helyzetben; hogy előbb-utóbb kórházba kerülnék, s ő nem jöhetne utánam anyja invalidus állapota miatt; hogy megromlott memóriám nagy handicap volna egy idegen publikum előtt, pláne most, amikor pár éven át nem tanítottam angolul; hogy végeredményben ez a kísérlet őt terhelné, s ő inkább feloszlatná a háztartást stb.

Bár érvei nem győztek meg, hisz ilyen bajok Oberlinben is bármikor bekövetkezhetnek s nem lehet célom életem puszta kitolása, s jobb egy hasznos munkában összeroskadni, mint moribund módon a létet egy arasszal meghosszabbítani stb. stb. Mégis látva kétségbeesését, s érezve számos új tünetét annak, hogy az ő aggodalmai könnyen realizálódhatnak, s végül is neki kellene a „számlát megfizetni", két napi belső tusa után lemondtam a tervről, orvosi tanácsra hivatkozva, melyet a valóságban nem kértem ki.

Ámde egy nappal a lemondás után világosan éreztem, hogy *életem utolsó lehetőségét eldobtam;* hogy malgré tout nem lett volna szabad erről az utolsó dinamikus lendületről lemondani; hogy *alapjában gyáva voltam és egy Fahnenfluchtot követtem el;* hogy nagyobb akadályokkal küzdve hajtottam végre a dunai utat, nem sokkal jobb testi-lelki állapotban, mint ma; hogy komoly törekvéseknek használhattam volna; hogy testi épségem ápolása nem oly feladat, mely miatt érdemes élni; hogy R. mindezt előbb utóbb belátta volna, mihelyst első felindulása lecsillapult . . .

Száz szónak is egy a vége; *valahogyan feladtam magamat,* s úgy érzem, hogy nincs tovább; nem tudok megbocsátani önmagamnak, sőt R-nek sem, aki pedig a saját hitvesi szempontjából logikusan cselekedett, de a *közös múlt hiányában* nem volt képes motívumaimat átérezni, és akaratlanul is terrorizált elhatározásomban . . .

Mindezen most már nem lehet segíteni s csak azért írom meg Neked, hogy bármi történjék is velem, Te ismerd botlásom végső okát. Persze, ez a shock egészségi állapotomban is nagyon visszavetett, bőrállapotom még inkább leromlott és munkaképességem lecsökkent.

Nehány nap múlva egy nagyobb bélyegkollekciót fogok küldeni ajánlott, de nem légi postán. A bélyegek érdekesebb részét R.[echa] gyűjtötte évekkel ezelőtt. Ugyancsak ő egy csomagot adott fel a Magdus számára, és nagyon örül, hogy ez alkalommal különösen finom dolgokat kapott ajándékba előkelő dámáktól, akik érdeklődnek a kis lány iránt.

De mindez mára elég, sőt túl sok is. Magdával együtt szeretettel ölel hű öreg barátod *Oszkár*

Persze ez a levél bizalmas, s *ne említsd fel R. előtt.*

Fahnenflucht: árulás, a zászló cserbenhagyása *(német).*

269.

Barankovics Istvánhoz

Igen tisztelt Kollega Úr! *Oberlin, 1952. Január 2.*

Úgy érzem, hogy így kell szólítanom most, amikor ó-hazai munkássága után, melyet csak hírből (jó hírből) ismertem, először jutottam közvetlen összeköttetésbe az Ön filozófiai és politikai eszméivel. Fontos és mély tanulmánya, melyet szíves volt nekem elküldeni, nagy örömet okozott nekem, látván hogy eltérő környezeti és ideológiai behatások dacára is a mai alapvető kérdésekben egyet értünk, ha nem is teljesen, de messzemenőleg. Még pedig úgy az értékekben, melyek vezetnek, mint keresett megvalósításuk módozataiban.

Minden fenntartás nélkül vallom én is, hogy egy őszinte és komoly természetjogi alapvetés nélkül nincs kiút az erőszak és a kizsákmányolás anarchiájából. És tökéletesen egyet értek Önnel abban is, hogy igazi haladás, úgy bel-, mint külpolitikai téren csakis egy *valódi* federalizmus szellemében lehetséges.

Úgy látom, hogy a köztünk levő eltérések nem elvi antagonizmusok, hanem inkább hangsúlybeli, vagy átmeneti célszerűségi meggondolások. Így pl. én a liberalizmus történelmi szerepét erősebben hangsúlyoztam volna, mivel az lényegében, mielőtt meghamisították, egyértelmű volt azzal, amit Ön demokrata humanizmusnak nevez. Az is élesebb megvilágítást igényelt volna, hogy a történelmi egyházak (és elsősorban a katholicizmus) nemcsak szellemi, de hatalmi szervezetek is, és nagy a veszély, hogy válságos helyzetekben a hatalomnak fel fognák áldozni az értékeket, amelyekért léteznek. (Már is félek, hogy a nagy nyugati keresztény pártoknak vonzó ereje hanyatlóban van.)

A gyakorlati megvalósítások terén eltéréseink a tényleges adottságok mérlegelésén alapulnak; hogy mik lesznek bizonyos történelmi előzmények következményei az új rendben. Talán a szláv veszélyt egy dunai konfederáción belül Ön túlbecsüli, pláne ha a katholikus és az ortodox szlávság mély különbségeire gondolunk. Azt hiszem, hogy a hatalmi politika továbbélésének veszélyét az új rendben talán túlozza. A svájci federációs egységet a nagy német

többség és a szomszédos vezető államok határszéli közelsége sem tudta megzavarni. A legfőbb loyalitás nem a német, francia, vagy olasz nyelvi vagy kulturális integráció felé irányul, hanem a *svájci egység*, a svájci lélek, a svájci way of life felé.

Már az első alkalommal, a mikor ez a kérdés felmerült, kifejtettem azokat a nagy előnyöket, melyeket egy dunai konfederációra (és magára Ausztriára is) Ausztria csatlakozása jelentene. Mindez a lengyel állam és a balti népek problémáival együtt quaestio facti, melyet gondosan tanulmányozni kellene *az egyenlőségi elv becsületes betartásával.*

Nagyon óhajtanám, hogy az Ön látásai és tervei elterjedjenek az emigrált magyarságban. A bűnös könnyelműséggel elvetett természetjog alaptételeinek összefoglalása nagyon fontos feladat volna s talán senki sem volna alkalmasabb erre, mint Ön filozófiai tisztánlátásával és stílusbeli erejével.

Nagyon szeretném, ha a magyar száműzöttek különböző progresszív csoportjai (sajnos még mindig egy igen kis réteg) megismerkednének az Ön értékeivel és elgondolásaival. Szívesen hívnám fel rájuk a *Látóhatár* íróinak és olvasóinak figyelmét, feltéve hogy essayjének „kézirat jellege" nem volna akadály az Ön jövő tervei szempontjából.

Munkájához erőt, egészséget és kitartást kívánva, melegen üdvözli ismeretlenül is őszinte igaz híve

Jászi Oszkár

Barankovics elküldött tanulmányát nem ismerjük. Szorosabb kapcsolat vagy sűrűbb levélváltás a két ember között a jelek szerint nem alakult ki.
quaestio facti – ténykérdés

270.

Nagy Vincéhez

Kedves Barátom! *Oberlin, 1952. augusztus 18.*

Sajnos tovább tartott míg cikkedhez eljutottam, mivel előbb két más írást kellett elolvasni, melyeket jóval a Tied előtt kaptam s munkabírásom nem a régi. Közben kis kalandod a Szabadsággal is magyarázatot talált a két vezér „író" között kötött szerződéssel. Valószínűleg ez egyben az oka, hogy a tiszteletpéldányt, melyet rég óta küldtek, beszüntették, mint már régebben a Szabadságot. S ez az oka annak is, hogy Ottó cikkeit nem láttam.

Ez mind jó, csak annyiban hátrány, hogy a Te polémiád olykor egyes kifejezéseken alapszik, a hangsúlyon és az ismétléseken, melyeket csak a szöveg összefüggéséből lehetne kellően megítélni, a mire sem kedvem, sem időm nincs. De ezek csak nüanszok, melyek érintetlenül hagynák az egészre vonatkozó véleményemet.

Alig kell mondanom, hogy kemény, erőteljes és szenvedélyes cikkedet nagy érdeklődéssel és rokonszenves várakozással olvastam, hiszen már régóta érzem és vallom, hogy a Habsburg kérdéssel való leszámolás a mai emigráció hivatalos vezetőségének becsületbeli kötelességei közé tartoznék és nagyon örültem a Te bátor, múltaddal egybehangzó kiállásodnak.

Mindezek ellenére úgy érzem, hogy offenzívád olyan részletekre vonatkozik, melyek nem döntő jelentőségűek, vagy olykor egyes tények félreértésén alapulók, míg a vezető szempont nincs kidomborítva. Mi ugyanis azért vagyunk ellenségei a Habsburgok visszatérésének, mivel a Habsburg történelmi struktúra, katonai, bürokrata és egyházi összeköttetései egy olyan atmoszférát teremtenének (még Ottó teljes jóakaratát feltételezve is), mely lehetetlenné tenné a dunai népek egységesülését. S e nélkül új élet nem jöhet sem gazdasági sem politikai, sem erkölcsi vonatkozásban.

E helyett Te oly szempontokat emelsz ki, mint döntő érveket, melyek olykor nagyon is vitathatók.

1. Hogy a háború vezető államférfiainak legtöbbje nem állott a helyzet magaslatán, oly tétel, melyben komoly történetírók egyet értenének Ottóval.

2. A feltétel nélküli megadás Roosevelt formulája valóban szerencsétlen volt, mely lehetetlenné tette a legjobb németek Hitler ellenes bátor és nemes akcióját. Talán egyetlen országban sem volt ilyen heroikus, Hitler ellenes szembeszállás, mint Németországban. Ezrek kerültek börtönbe, sokan a legértékesebb és legönzetlenebb német szellemi és katonai vezérek közül szenvedtek mártírhalált. Persze ezekről a megrendítő dolgokról itt Amerikában keveset tudnak. A félhivatalos vagy diplomáciai köröknek kellemesebb arról a furcsa statisztikáról hallani, hogy a német nép a maga egészében nácista volt. (Pedig Hitler a teljes terror bevezetése előtt a régi parlamenti formák betartása mellett sosem volt képes többséget kapni!) A nagy irodalomból hacsak elolvasod Fr. Meinecke „Die Deutsche Katastrophe", Wilhelm Röpke „Die Deutsche Frage" és Hans Rothfels „The German Opposition to Hitler" című könyveit (melyek könnyen hozzáférhetők bármely könyvtárban), csodálkozva fogod látni, hogy mi történt a valóságban.

3. A nürnbergi „igazságszolgáltatást" lehet ugyan mentegetni, mint a hitleri istentelenségek következményét, de erkölcsi alapon igazolni nem lehet. Egyre több szabad amerikai kezdi ezt belátni.

4. Hogy az amerikai politikát szigorúan bírálni „ildomtalanság attól, aki élvezte az U.S.A. türelmes vendégszeretetét", veszedelmes tétel és azt jelentené, hogy minden emigráció fogja be a száját és élvezze a vendégszeretetet. Ez az igazi nemzetköziség szellemének megtagadása volna.

5. Az is kétségtelen, hogy németországi politikánk a botlások hosszú sorozata volt. Voltak eleinte, akik mezőgazdasági kolóniát akartak csinálni a világ egyik legnagyobb ipari államából. A helyes megoldás csak lassan tört utat magának az európai egység francia gondolatával a növekedő orosz veszedelem nyomása alatt. S ma is csak kevesen tudják, hogy ha Németország szabad és egyenlőjogú lesz, kikerülhetetlenül Európa legnagyobb hatalma lesz s remilitarizációját csupán az Európai Egyesült Államok tartóztathatják fel.

6. Azt sem szabad feledni, hogy a nürnbergi igazságszolgáltatásban nemcsak Amerika, Anglia és Franciaország szelleme lüktetett, hanem a Staliné is és sokkal jobb lett volna egy semleges igazán nemzetközi bíróságra bízni az ítélkezést.

7. Német nemzeti hiúság sosem jellemezte a Habsburgokat. Ők voltak az egyetlen nemzetfölötti dinasztia. Hogy ennek a szükségszerű politikának nem tudtak érvényt szerezni, volt oka a birodalom bukásának. Alig hiszem, hogy Ottó ezt a tanulságot elfeledte volna, ha okos jezsuita tanárai voltak. Minden értelmes ember tudja (s valószínűleg Ottó is), hogy úgy az Anschluss, mint egy *igazán demokrata* federáció végleg megpecsételné a Habsburgok sírját.

8. Alig tudom elképzelni, hogy Ottó olyan naiv volna, hogy a Nyilasok újra ébredésétől várja trónja helyreállítását. Ez akkor is butaság volna, ha Ottó eme fegyveres erőkbe foglalná az Eckhardt katonai szövetségét is.

Nem mehetek további részletekbe. De alig hiszem, hogy tévedjek. Az utolsó tíz évben sokat foglalkoztam a Zsarnokok és a Zsarnokgyilkosság problémájával. A dunai integráció gondolata is egyre erősbödik bennem, mint a jövő egyedüli döntő problémája. (Remélem, hogy olvastad úgy a „Látóhatárban", mint az új „Egész Látóhatárban" a Borsody nagyszerű cikksorozatát, mely a Habsburg problémára új fényt vet.)

Ezen meggondolások alapján csak azt mondanám, hogy boldog volnék, ha Habsburg ellenes felfogásodat kimélyítenéd és kibővítenéd. Nagy szolgálatot tennél ezzel úgy az ügynek, mint a saját jövődnek. Jó volna ezeket a dolgokat angolul is elmondani, de egyelőre még magyar sajtó sincs hozzá. Mai cikked legfeljebb a Göndörék körében keltene visszhangot. Átdolgozott formában az „Egész Látóhatár" bizonyára szívesen fogadná. A magyar szellemi élet rettenetesen elszegényedett. Ez az egyetlen magyar nyelvű folyóirat, mely a legjobb magyar tradíciókat folytatja. És jellemző, hogy áldozatkész írógárdája dacára még mindig nem képes nyomtatásban megjelenni. (Kénytelenek mimeografáltatni!) Ez a helyzet súlyos vádpont a mai hivatalos és nem hivatalos emigráció ellen. Persze így a „Hídverők" vagy új „Ébredő Magyarok" fognak jönni.

Mint látod, a gépem minduntalan megbicsaklik s így jobb ha nem folytatom tovább.

Melegen üdvözöl a kedves Elsa kezét csókolva és a Recha meleg baráti köszöntésével régi igaz híved *Jászi Oszkár*

Szabadság: Clevelandi magyar lap, amelyet sokáig Bíró János, Jászi régi barátja szerkesztett. Ez időben Gombos Zoltán volt a tulajdonosa.

Ottó cikkei: Habsburg Ottó cikkei, amelyeket Nagy Vince megtámadott, feltehetőleg Az Ember-ben jelentek meg. Habsburg Ottó, mint Borbándi Gyula írja, „1950-től kezdte rendszeresebben látogatni a közép-európai emigránsokat. ... Nem a legitimisták vezére kívánt lenni, hanem olyasvalaki, akit az egész menekült magyarság ügye érdekel, és aki nyitott azok felé is, akik nem királypártiak" (Borbándi: A magyar emigráció életrajza. 1945–1985. München 1985.)

Egész Látóhatár: A müncheni Látóhatár két száma ebben az évben – a szerkesztők közti ellentétek miatt – ezen a címen jelent meg.

271.

Horváth Barnához

Kedves Barátom, *Oberlin, 1952. november 4.*

Már rég készültem két szép és gondos tanulmányodat megköszönni, amikor október 22. leveledet vettem. A mai jogfilozófiai „úttörés" engemet nem elégít ki (úgy látom Tégedet sem) s a Természetjog felújítása nélkül nem látok kiutat, de egy végleges állásfoglalás annyi időbe (és energiába) kerülne, mely egyelőre nem áll rendelkezésemre. Valószínűleg reinkarnációs stúdiumaim közé fog tartozni.

A mit személyi ügyeidről írtál nagyon lehangolt, sőt felingerelt. Hogy százezreket adnak ki kétes vállalkozásokra és stipendiumokra, de a Te elhelyezkedésed még mindig problematikus, oly tény mely legjobban bizonyítja azt a céltalanságot és programtalanságot, mely külpolitikánkat jellemzi. Egy másik eset ezen a vonalon: Nem tudom látod-e a *Látóhatárt*, az *egyetlen* komoly, nívós, erkölcsileg szilárd magyar nyelvű folyóiratot *széles e világon.* Eddig még nyomtatásban sem tudták megjelentetni s most szegény és agyonhajszolt szerkesztői utolsó garasaikkal remélik ezt a kérdést megoldani. Kérdem: miért nem veszi észre a Free Europe paraszt és munkás ivadékoknak ezt az igazán rendkívüli munkáját? Azért mert nem tudják, hogy miről van szó és a reakciós emigráció Eckhardtékkal közelebb áll hozzájuk, mint a legjobb magyar tradíciók felújítása ...

Az is jellemző volt, hogy az amerikai baloldali közvélemény egyszerre felhorkant amikor Eisenhower azt a helyes alapelvet szegezte le, hogy *a szatellesek felszabadítása nélkül egy igazi béke elgondolhatatlan.* Erre mindjárt azt imputálták neki, hogy egy felszabadító háborút vagy forradalmi izgatást tervez. Pedig erre, mint írod, Mr. Dulles sem gondol. De vigaszt és reményt kell adni az elnyomottaknak és világossá kell tenni mindenki előtt, úgy a bolsik, mint a szabadok előtt, hogy mi az ára egy tisztességes békének. Tanácsadói ezt nem magyarázták meg Stevensonnak, aki pedig messze túlhaladja észben, látásban és filozófiai átgondoltságban a generálist. (Félek, hogy ez lesz oka bukásának ma éjjel).

Sajnálom, hogy berlini utadról lemondtál. Alig hiszem, hogy ott a helyzet annyira bizonytalan volna. Remélem, hogy cikkeid és tanári tevékenységed végül (s nem sokára!) egy kongeniális pozícióba fognak juttatni. Nagy elégtétel a Számodra a Feleséged bátor kitartása.

Utóbbi időben Nagy Vincével olykor polemiáim voltak, de ez nem változtat iránta való régi bajtársi érzelmeimen. Borsody ellenben egész közeli munkatársam, és sokat várok félig kész könyvétől. A federációs problémát oly mélyen fogja fel, mint kevesen. Jóleső érzés, hogy ő itt lesz, a mikor én eltávoztam. Barankovics kitűnő benyomást tett rám egy levélváltásunkból kifolyólag. Közoktatásügyi elaboratumát még nem olvashattam.

Woods Hole nekem is kedves emlékemben maradt. Kétszer is pihentem Martha's Vineyardon és nehányszor oda is átmentem. De ennek az egész tájnak koronája az én szememben Nantucket. Mindig visszavágyom oda, annál is inkább, mivel kis inflációs penzióm ezt lehetetlenné teszi ma és mindörökre.

Eredményes munkát, kitartást és minden jót kíván igaz barátod

Jászi Oszkár

Hamburgban van-e már Prof. Heimann?
Ha a Látóhatár érdekelne, szívesen küldenék egy-két példányt.
Mit hallasz szegény Szabó Józsefről?
Ha rágondolok, fájlalom szűk anyagi helyzetemet.
Kérlek tarts au courant pályád változásairól.

272.

Szabó Zoltánhoz

Kedves Zoltán Öcsém! *Oberlin, november 22, 1952.*
Október 25-én (?) kelt leveled csak tegnap futott be. Nagyon örültem szíves és meleg soraidnak. A parisi találkozást, melyhez annyi öröm és bánat fűződött, én sem feledtem el. Nagy öröm és vigasz nekem, hogy az a kis kör, melyben egyedül látom a jövő reményét, a lényeges pontokon folytatja az októberi célkitűzéseket. A Látóhatáron kívül valóban nincs más hely széles e világon ahol meszszenéző és becsületes magyar gondolkodás otthonra találhatna. Ezért oly fontos ez a lap és ezért becsülöm oly sokra a Te és a Cs. Szabó úttörését a szemle végleges talpra állítása érdekében.

Már a Ti akciótok előtt Borsodyval és Reményivel egy analóg közbelépést terveztünk, elsősorban előfizetők gyűjtésével és az amerikai könyvtárak megdolgozásával és csak az első nyomtatott számra vártunk, ami nélkül nem lehet tenni semmit. A kérdés most már a két terv egymáshoz való viszonya. Én attól tartok, hogy a Ti merész elgondolástok nehezen fog Amerikában menni. Bár a program kitűnő, az ideológiája nem egészen fedi az amerikai realitást. Így pl. itt nem igen értenék meg az emigrációs organumok túlságosan meleg méltánylását, mely európai verbuválástok számára taktikai szükségszerűség volt. De ez végre nem oly fontos. Ellenben a főbaj az, hogy azok a kik Amerikában törekvéseinkkel rokonszenveznek, nagy többségükben szegény intellektuellek, akiknek 50 dollár nagy tőkebefektetés volna. Nekem pl. egy olyan ismerősöm sincs, aki ezt az összeget ne érezné súlyos áldozatnak. Ámde lehet, hogy tévedek és nem jól ítélem meg a helyzetet szinte abszolút oberlini magányomból. Épp ezért egyidejűleg a Borsody véleményét fogom kikérni, s az eredményt majd közölni fogjuk Veled. Én alig hiszem, hogy egész Amerikában 20 mecénást lehetne találni ebben az ügyben. Ez nagy baj, de nem volna értelme a nehézségeket elhallgatni.

Lehet, hogy pesszimizmusomban az én privát helyzetem is befolyásol. Azok közé tartozom, akiknek nincs 50 dollár rezervájuk. Minthogy nem vagyok amerikai elnökjelölt, pénzügyi helyzetemet

nem akarom a részletekben feltárni. Elég talán ha annyit mondok, hogy 200 dollár tetemesen „inflated" havi penzión élünk, míg az orvos, a drugstore és a kórház számla állandóan növekedik. Ez valóban a létminimumot jelenti és csak úgy lehetséges, hogy Feleségem átlagban 8–10 órát dolgozik naponta és az összes házi munkát ellátja, kivéve egyszer hetenként öt órán át egy néger help igénybevételét. Ez valóban az ő korában és túlnyomóan irodalmi és művészettörténeti érdeklődése mellett egy igen súlyos teher.

De ha úgy látnám, hogy az én hozzájárulásomon függne nagyszerű tervetek sikere, nem haboznék egy kölcsönt felvenni. De tudván, hogy az én financiális részvételem inkább egy demonstráció jellegével bír, úgy érzem, hogy nincs jogom a Feleségem bizonytalan jövőjét még egy adóssággal is megterhelni. Nagyra értékelem szenzibilitásodat, mellyel tudatában vagy annak, hogy eme helyzet tárgyalása nekem kínos és igyekeztél a nehézségeket elkerülni a „tiszteleti alapító tagság" aranyhídjával. Ámde úgy érzem, hogy ez a módozat nem tenné világosabbá az én részvételemet. És bár számomra nagy tisztesség volna a 100 alapító között szerepelni, úgy tűnik fel előttem, hogy állandó és lelkes munkatársi viszonyom, mellyel mindenkor rendelkezésetekre állok, elegendően fejezi ki szellemi és erkölcsi szolidaritásomat törekvéseitekkel.

E mellett talán az is megfontolásra érdemes, hogy talán célszerűbb egy olyan öreg amerikanust, mint én az alapítók között nem szerepeltetni, hisz az új emigráció gyengébb kedélyei számára Október még mindig vörös posztó.

Még egyet akarnék megkérdezni Borsodytól, ki ismeri a személyes viszonyokat, hogy vajon nem volna-e lehetséges a Nemzeti Bizottmány útján egy havi segélyt biztosítani lapunk számára? Végre is ez a bizottmány nincs kizárólag az Eckhardt képére és hasonlatosságára megteremtve, s ül itt egy pár (nem nagyon sok) őszintén progresszív ember is.

Bocsáss meg ezért a pongyola gépelésért, de ez a tehetségem is lehanyatlott és nincs egy diáktitkárom, mint a múltban, akinek fontosabb korreszpondenciámat diktálhatnám.

Neked és Cs. Szabónak továbbra is jó és vidám munkát kívánva szeretettel köszönt öreg barátod

Jászi Oszkár

Ha Károlyit látod, kérlek említsd meg, hogy nagyon sokat és egyre növekedő intenzitással gondolok reá és nagyon fáj, hogy a dolgok úgy történtek a hogyan történtek.

parisi találkozás: 1947 végén Károlyinál, a magyar követségen.
Látóhatár: az 1947-ben és a következő években emigrált magyar demokratikus meggyőződésű írók (Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Kovács Imre, Vámos Imre, Horváth Béla és társaik) előbb Párizsban, majd Münchenben megjelenő folyóirata. Jászi kezdettől kapcsolatban volt velük, elsősorban Vámos Imre szerkesztővel, aki erről hazai folyóiratokban maga is beszámolt később, s rendszeresen publikált a lapban, amely 1955-ben különszámmal ünnepelte 80. születésnapját, s közölte öregkori visszaemlékezéseit.
Reményi József (1891–1956): író, költő, 1913-tól az USA-ban élt, a Cleveland-i Szabadság szerkesztője, egyetemi tanár, Jászi jó barátja.

273.

Bölöni Györgyhöz

Kedves Gyuri! *1953. IX. 8.*

Bizonyára ez egy elkésett válasz Május 26. leveledre, mely valamikor június közepén jutott el hozzám. Képzelheted, hogy késedelmem oka nem az érdeklődés hiánya volt az Ady levéltár összegyűjtése iránt, mert ha ez sikerülne a hagyaték politizálása és a szokott ideológiai mártásban való szervírozása nélkül, valóban nagy szolgálatot tennétek a magyar irodalomnak és jövőjének.

Hogy ennek ellenére nem tehetek eleget baráti felhívásodnak, annak oka a következő: 1950. június 28-án lényeges irataimat az oberlini könyvtárnak adtam őrizetbe, azzal a kéréssel, hogy 15 évvel halálom után az összes dokumentumokat adják ki az általam kinevezett trustee bizottságnak, akik becsületes és a magyar dolgokat ismerő jelentkezőknek szabad kezet adhatnak az iratok feldolgozásához.

Ezek az irományok (naplók, jegyzetek, levelek, felhívások, előadások stb.) két nagy ládában vannak elhelyezve, minden rend, vagy megjelölés nélkül. Ezekben a ládákban bizonyára vannak szép számmal Ady levelek, vagy rája vonatkozó feljegyzések. Ezeket az irat-káoszból kihalászni egy teljesen lehetetlen feladat volna,

még ha megfelelő magyarul is tudó munkaerők állnának a rendelkezésemre. A valóságban minimális nyugdíjamból még csak egy diáktitkárt sem tarthatok, mint a múltban tettem. Ezért lett korreszpondenciám oly zökkenő. Egészségem nem jó, és egy olyan hőhullám, mint az utolsó volt, könnyen lever a lábamról. Ellenben még több levelet kapok, mint a múltban, ezekben a zivataros időkben. Minden komoly levélre válaszolni törekszem, de minduntalan összeütközésbe jutok az idővel. Mint a Te esetedben is, amit őszintén sajnálok, mert mint helyesen írtad, a mi nemzedékünk már öreg és útra készen áll.

Eredményes munkát és minden jót kíván sok meleg üdvözlettel

Jászi Oszkár

bizonyára vannak szép számmal Ady levelek: Bölöni az Ady-levelezés tervezett kiadása érdekében fordult Jászihoz, akinek 1919 előtti levelezése azonban, mint halála után kiderült, nagyrészt elveszett. Egy töredék néhány Ady-levéllel, Kunffyéknál maradt meg, s az OSZK-ban található.

274.

Borsody Istvánhoz

Kedves Pista Öcsém, *Oberlin, 1953. november 10.*

Bizony ez nem olyan gyors válasz, mint ahogy szerettem volna november 3. leveledre. De igazán nem tehetek róla, mivel úgy van, ahogyan néhai nagy barátom Méray Horváth szokta volt írni élete utolsó periódusában: „Lassan jár bennem az élet." S hozzá tehetném; gyorsan kopik az energia tartalék. Igazán egy tragikus dilemmában vagyok: emlékirataimon dolgozzam-e, vagy válaszoljak híven egyre növekedő korreszpondenciámra. S ezt a dilemmát csaknem mindig a levelezések javára döntöm el, mivel egyre kételkedőbb vagyok alkotó munkám folytatása iránt s fontosabbnak látszik azok levelére válaszolni, a kik segítségemet és tanácsomat kérik.

Persze, Te nem vagy ebben a kategóriában, hisz a levelezés Veled a munkámhoz tartozik. Annál inkább fáj pontatlanságom. Levelednek nagyon örültem, látva kéziratod jó előre haladását. Bírá-

latod Horthyról és Kertészről első rangú teljesítmény tisztánlátásával, egységbe foglalásával és irodalmi tapintatával. Bizonyosra veszem, hogy már ezek a kis írások is Feléd fogják fordítani a figyelmet és érezni fogják, hogy itt más a látás és más az érzület, mint a közkeletű magyar ideológiában. A Horthy cikkben csupán egy kiterjesztést szerettem volna látni: a nagy hazafi aktív szerepét a vérengző hullámban. Amikor a Labor deputáció a vérben úszkáló tisztekről tudakolózott, H. azzal ütötte el a dolgot: „These are my best officers!" S komoly szocialisták a régi gárdából tudják, hogy az admiral buzdított a Somogyi megölésére.

Örültem készségednek, hogy hajlandó volnál Lesznairól véleményt mondani, ha Guggenheimék erre felszólítanának, mivel ők a „referensek" közül kiválasztanak kettőt-hármat. Úgy érzem, hogy ő megérdemli támogatásodat. Ebben magamat teljesen tárgyilagosnak érzem. Hisz a mi házasságunk nem volt a köznapi nyelven „boldog házasságnak" nevezhető. Talán azért, mivel mindketten teljesen kifejlett egyéniségek voltunk. Mégis a házasság felbontása után még közelebb jutottunk egymáshoz, mint valaha. Ő valóban egy nagy lélek és inspiráló erejét számosan éreztük. Én pl. őt megtérítőmnek tekintem, mivel ő volt az, aki a pozitivista, materialista, relativista ideológia egyoldalúságából kiszabadított és egy ezeken túli világba elvezetett. Úgy Ady Endre, mint Lukács György teljesen tisztában voltak kivételes képességeivel. Bár később a Lukács csoport egyre inkább behódolt a bolsiknak s így egyre inkább megfeledkeztek róla, azt hiszem, hogy soha nő nem volt, ki a magyar lírát olyan magaslatokra vitte volna, mint ő. A Huszadik Században igen eredeti kritikai és filozófiai cikkeket írt, de még többet a Nyugatban, a hol Ignotus nagyon sokra becsülte.

Nagy történelmi regénye, melyen már vagy két évtizede dolgozik (s melyhez Guggenheimék segítségét kéri) nem történeti regény a szó szokványos értelmében, hanem *valójában a saját élettörténete.* Átélte sok tisztánlátással s nem egyszer heves érzelmi lendülettel, gyermekkorának félig feudális maradványait a körtvélyesi kúrián, majd a dualista rendszer kezdetét, majd a század végének reformista mozgalmát, a világháború hullámcsapásait, az októberi és a kommunista forradalmakat, a bécsi emigrációt, a cseh uralmat Szlovákiában, gazdasága összeomlását, a szűk new yorki proletáros

életet festő iskolájában. (Soha nem tanult festeni, mégis egy nagyon vonzó festészeti stílust teremtett, mellyel Grandma Mosest megelőzte, s melyben megvannak ragyogó kézimunkái emlékei (a híres „Lesznai párnák.")

Ez a történet azonban nem „történelmi kutatás" eredménye, hanem a művészi készlet és szenzibilitás terméke. Ebből a regényből (ha elkészülhetne) jobban fogják megérteni, mint egy egész sor történelmi monográfiából, hogy voltakép mi történt Magyarországon, mivel egy szemernyi politikai tendencia sincs benne.

Legnagyobb erőssége könyvének az, hogy élete magyar társadalmát, annak minden fontosabb rétegét egész közelről ismerte. Apja, egy elegáns, vidám grand seigneur, a Nemzeti Casinónak az öreg Vámbéry mellett az egyetlen zsidó eredetű tagja, Andrássy Gyula bizalmasa, a kit minden délelőtt meglátogatott budai palotájában, ultra vendégszerető házában a legkülönbözőbb embertípusokat tudta magához vonzani. Ezért jutott Anna arisztokraták, gentryk, lateinerek, pénzkereső üzletemberek, írók, művészek és, last but not the least, zempléni tót parasztoknak közeli társaságába. Regényének figuráit nem másodkézből ismeri, hanem azok élő alakok. Nemzeti szolidaritása mindig erősebb volt benne, mint szociális lelkiismerete, és ellenszenve a kispolgári életforma iránt gyakran igazságtalanná tette őt a csehekkel szemben. Életének igazi központja Körtvélyes (tótul Hrušov) volt pompás kertjével, szép erdőivel és a vendéglátás esztelen bőségével. Körtvélyesen még ma is könnyekig tud elbúsulni s az hazátlanságának szimbóluma maradt. Ebből a vázlatos képből is láthatod, hogy nem volt képes Amerika értékeit és bajait helyesen mérlegelni és hogy sosem volt párt vagy osztálypolitikus. Végső szerelme és loyalitása mindig eszméknek és művészeti értékeknek szólt. Nem ismertem senkit, a ki korának annyira Querschnittje, cross sectiona lett volna, mint ő. Hamis anekdotálás mellett az olvasó érezni fogja egy letűnt korszak igazi lüktetését. Örvendenék, ha befejezhetné munkáját, bár sokszor szembekerülnék ítéleteivel.

Mihelyst lehet, el fogom olvasni a Fortnightly és a Foreign Affairs cikkeit. Armstrong mai politikai hitvallására különösen kíváncsi vagyok.

Tényleg, én is azt hiszem, hogy most a legfontosabb kéziratod befejezése volna. Addig inkább rövidítsd meg utazgatásaidat.

Kedves családoddal együtt szeretettel köszönt nagyon öreg barátod *Oszkár*

emlékirataim: lásd Jászi Oszkár publicisztikája. 1982. 541–591. Eredetileg az elkészült részletek a *Látóhatár*-ban jelentek meg 1955-ben és 1957-ben, négy folytatásban. A hagyatékban fennmaradt egy fél füzetnyi vázlat, 21 fejezetben, amely többnyire vezérszavakban jelöli meg azokat a témákat, amelyeket hazai, bécsi és oberlini életéből érinteni kívánt. „A munkának, írta bevezetőben, ezt a címet szándékozom adni: Harcunk az emberi méltóságért és a nemzetek egyenjogúságáért: Egy dunai ember emlékeiből."

Kertész István (1904–?) jogász, politológus, diplomata. 1943–44-ben a magyar külügyminisztérium munkatársa, 1945 után a magyar békeküldöttség titkára, 1947-ben Magyarország római követe. Később az USA-ban egyetemi tanár. Szóban forgó, 1953-ban megjelent könyve: Diplomacy in Whirlpool: Hungary between Nazi Germany and Soviet Russia.

last but not least: utoljára, de nem utolsósorban.

These are my best officers: Ezek a legjobb tisztjeim!

Guggenheimék: a G.-alapítványról van szó, amelytől Lesznai Anna támogatást kért önéletrajzi regényének megírásához. A regény végül 1966-ban Budapesten jelent meg, Kezdetben volt a kert címmel.

Querschnitt, cross section: keresztmetszet (német és angol).

Armstrong, Hamilton Fish: A Foreign Affairs c. folyóirat szerkesztője.

275.

Horváth Barnához

Kedves Barátom! *Oberlin, 1953. december 30.*

Nagyon örülök, hogy úgy Te, mint kedves Feleséged velem együtt érzitek, hogy valamit tenni kellene szegény Szabó szomorú sorsa megjavítására.

Mindkét konkrét terved figyelemre méltó, bár nem látom elég tisztán, hogy a két akció hogyan tudná befolyásolni a budapesti bolsikat. De minden esetre legalább is egy elindulás volna.

De a tervek végrehajtását illetőleg eltérnek véleményeink. Ugyanis én teljesen alkalmatlan vagyok egy kezdeményező lépésre, *legalábbis egyedül.*

Az amerikaiak tudják, hogy mily visszavonultan élek, teljesen izoláltan a magyar hivatalos emigrációtól. Bolsi Magyarországon pedig én vagyok talán a leggyűlöltebb ember, valóságos vörös posztó. Több más név társaságában még talán kiállhatnék, de egyedül csak ártalmas lehetnék. Azt hiszem, hogy a Barankovics személye, mint az emigráció közoktatás ügyi osztályának elnöke és leendő kultúra miniszter a „Felszabadulás" után, a legalkalmasabb volna a kezdeményezésre.

Az akció ideológiai és taktikai vonalának a kidolgozására is hivatottabb volna, mint bárki más. Én szívesen hozzájárulnék bármely akcióhoz, melyet ő jegyez. S könnyű volna nehány más reprezentatív nevet találni ő utána.

(Én csak pár hét előtt írtam egy szarkasztikus szemlét Boldizsár Iványról, melyből nagy összeröffenés támadhat a Bolsik és a Mitläuferek között. Lehet, hogy talán már meg is jelent a „Journal of Central European Affairs"ben).

Ezeket a szempontokat ajánlanám szíves figyelmetekbe. Az akció legnagyobb akadálya, hogy a Szabó nevét nem lehet megemlíteni. E nélkül pedig hogyan lehetne hatni az otthoni és az amerikai magyar közvéleményre? Annál kevésbbé az U.S.A. kormányára.

Meleg barátsággal üdvözöl, kérve, hogy kézcsókomat ismeretlenül is, add át Kedves Feleségednek,

tisztelő igaz híved
Jászi Oszkár

Szabó szomorú sorsa: Szabó József szegedi jogászprofesszort disszidálási kísérletért bebörtönözték.

Boldizsár-kritika: Boldizsár, Ivan: Against the Hungarian People. Budapest 1952. Journal of Central European Affairs, 1953. I. 103–105. A bírált könyv az Összeesküvés a magyar nép ellen c. propaganda-kiadvány angol fordítása volt.

276.

Ravasz Károlyhoz

Tisztelt Barátom Uram! *Oberlin, 1954. január 8.*
Ez egy kissé elkésett válasz múlt év december 17-én kelt levelére, melyet nagy figyelemmel, érdeklődéssel olvastam. Problémája valóban kortörténeti jelentőségű és Ön oly egyéniség benyomását kelti, aki szinte tragikus komolysággal veszi ezt a problémát. Azonnal szerettem volna válaszolni, de ebben rozoga és zökkenő egészségem meggátolt. Egy érdemleges levelet megírni nálam munkaszámba megy, és minimális nyugdíjamból még egy diáktitkárt sem tarthatok heti négy-öt órára, mint ezt aktív tanárkodásom idején tettem volt.

Prágai találkozásunkra persze már nem emlékszem, de az Ön helyzete és lelki dilemmája kellő világossággal áll előttem. Meg is tudom érteni, mivel közel az utolsó úthoz magam is olykor átérzem ezt a dilemmát: az emigráció a gyökértelenséget és életünk igazi dinamikájának az elvesztését jelenti, még olyanok számára is, akik (mint jómagam) egy rokonszenves működési körbe kerültünk és a munkánk nem volt egészen eredménytelen. De az új rengeteg világbirodalomban vezető emberek és események mintegy csak másodkézből érintenek, igazi teljes átérzés és küzdelmi élan nélkül. És hiányoznak nekem, egyre keservesebben, a magyar föld és a régi barátok szuggesztiói. Ha ilyen érzések merülhetnek fel *kapuzárás előtt*, nagyon megértem, hogy fiatal, aktív lelkű férfiak a messze távolban és egy meg nem felelő munkakörben olykor szerencsétleneknek érzik magukat.

Egyik legutolsó élményem talán élesebben bevilágít közös problémáinkba. Mikor a Nagy Imre programbeszédjét elolvastam, valósággal a szívemhez kaptam. „Íme, mondottam tudatalatti gondolataimban, a Szovjet magáévá tette minden lényeges ponton októberi forradalmunk programját, nyíltan leleplezve a szovjetrendszer hibáit, bűneit és ostobaságait. Mindezeket pedig csak egy új politikai rendszerrel lehet kiküszöbölni, az egyéni szabadság és az emberi méltóság szellemében, a mely nélkül minden politikai célkitűzés puszta taktikai játék és a szenvedő emberek galád félre-

vezetése." De rögtön továbbfűztem tépelődéseimet: Gondolhatja-e komolyan az eszmékkel és a realitásokkal számoló becsületes ember, hogy a Moszkva által diktált új program őszinte és nem csupán egy megakadt és belölről is fenyegetett rendszer cselvetése, hogy időt nyerjen és tovább rohanjon képtelen végcélja felé.

Én erről mélységesen meg vagyok győződve. Ezek az emberek elvakult ideológiájukkal, hatalmi tébolyukban nem is akarhatják a Marx–Lenin–Sztalin szintézis komoly átalakítását, mivel *abszolút kollektivizálás abszolút rabszolgaság nélkül lélektani és logikai lehetetlenség.* A rendszert sem Nagy Imre, sem nála sokkal nagyobb emberek sem tudnák *átállítani,* hogy az Ön terminusát használjam. Ezt az átállítást csak egy orosz Nepóleon valósíthatná meg, a francia zsenialitásával, vakmerőségével és új koncepciójával. Ezt a folyamatot nem lehet a Szatelleseknél elkezdeni, mivel a moszkvai hatalmasak, a hadsereg, a bürokrácia, a titkos rendőrség, a tervgazdaság urai azonnal kitekernék a lázadók nyakát, mint ez Rajkkal, Berijával és sok mással történt. *A marxi elképzelések és ethika alapján egy igazi szabadságharc el sem gondolható.*

A mit Ön a „monopolkapitalista" rendszerről mond, puszta megismétlése a marxi közhelyeknek. Nincs egyébről szó, mint ragadozó, tisztára profitot hajhászó kapitalisták versenyéről. A közjóval senki sem törődik. A kommunisták legalábbis a közjó fikcióját használják. Önnek még mindig több bizalma van Rákosiékban, mint Trumanékban, vagy Eisenhowerékben vagy a nagy Churchillben és a többi „profithajhászóban". Ez mutatja, hogy még az emigrációban is sokan vannak, akik a régi propaganda röpívekkel gondolkodnak. Ez nagy baj. *Ilyen elméleti zűrzavarral nem lehet alkotó politikát csinálni!* Nagyon ajánlanám, hogy vegye ki előbb valamelyik ausztráliai könyvtárból a Wilhelm Röpke, volt német emigráns és jelenleg genfi egyetemi tanár könyveit, melyeknek főtárgya hogy nincs-e valami más lehetőség a „monopolkapitalizmus" és a „monopol kommunizmus" vonala között. Röpke nagyon világosan mutatja ki, hogy a kommunista rendszer a profithajsza és az imperializmus legvéresebb és leglelketlenebb formája, ellenben a nyugati demokráciákban a kapitalizmus mindinkább a közérdek ellenőrzése alá kerül; hogy józan és tisztes gazdasági szabadság nélkül el sem gondolható politikai és erkölcsi szabadság;

hogy a kommunizmus a kizsákmányolás legszélsőbb formája, míg a gazdasági és politikai demokráciában a kapitalizmus szövetkezeti átalakítása a jövő lehetőségei, sőt valószínűségei közé tartozik.

Mindebből következik, hogy az átállítást lehetetlen elgondolni a mai kommunizmus bírálata nélkül és az ideológiák kikapcsolásával. *A tömegeknek tudniok kell, hogy a kommunizmus miért vezetett zsákutcába és micsoda alapvető új elvek szerint kell cselekednünk.* Vagyis nem megoldás azt mondani, hogy az emigráció folytatni akarja a Rákosi gárda célkitűzéseit és mindössze gyakorlati hiányait és hibáit akarja kiküszöbölni. Persze nem kell az ellentéteket céltalanul kiélezni (ebben az átállítási tannak igaza van) de nem szabad úgy feltüntetni, hogy mi az ők *damnosa hereditasát* folytatni akarnók, hogy ők csak a gyakorlatban tévedtek és nem beszélni tudományos és erkölcsi bűneikről. És itt van az átállítási tan második igazsága. Nem kell azokat fenyegetni, a kik a rendszer áldozatai voltak (és ez a magyar nép, sőt az intelligencia túlnyomó többségének a helyzete!), nem kell Dantonokat és Robespierreket játszani a mai helyzetben. Vagyis, hogy a helyén maradhat mindenki, a ki nem gyilkolt, sikkasztott, vagy basáskodott szent elveik nevében, de valójában habzsoló önérdekből vagy hatalmi vágyból.

Egy másik komoly nehézség az átállítási elméletben, hogy nem tudjuk hogyan lehet kialakítani az átalakítás vezérkarát. Az otthoniakból ez aligha kerülhet ki. Az otthonmaradtak erélye és vitalitása megtört a hosszú hallgatásban és a néma együtt utazásban. Idegenek, a nyugati hatalmak kirendeltjei erre a szerepre alkalmatlanok, mivel a mi igazi problémáinkat nem ismerik. Az emigráció hazamenetele a mai erőviszonyok mellett lehetetlenség. Ha pedig feltételezzük, hogy mondjuk az emigráció szellemi és erkölcsi elitje magára venné ezt az életveszélyes feladatot, mondjuk vagy két tucat tisztán látó bátor ember, hogyan képzelik el az átállítók ezt a visszatérést?

E ponton két lehetőség gondolható el: 1) szembenéznének a bebörtönzéssel abban a reményben, hogy büntetésük elszenvedése után gyakorlati munkára jelentkeznének.

2) *Pater peccavi* szólammal bűnbocsánatot kérnének. Mindkét esetben a hazatért elit helyzete a képzelhető legrosszabb volna.

Minden gyakorlati tevékenységükre, vagy elvi eltéréseikre azonnal rásütnék az árulás bélyegét. Moszkva egy percig sem habozna azokat kivégeztetni és egy általános véres tisztítási processzust elrendelni.

Szóval a mai nemzetközi erőviszonyok lényeges megváltozása nélkül egy gyakorlati és elvi átállítás nem következhetik be. A történelmi tények logikája szerint a szatellesek erre képtelenek. A Tito kivétel helyesen értelmezve, véleményem szerint csak megerősíti ezt a törvényszerűséget. Az igazi átállítás csak Oroszországból jöhet, ha ott az új középosztály, az új értelmiség öntudatra ébred és egy hatalmas szellem vezérlete alatt kitűzi nem egy új osztályharc, hanem az igazi emberi egyenlőség és méltóság zászlaját a gondolkodó munkások és parasztok részvételével, feltéve, hogy a katonai vezetőségnek egy számra és súlyra jelentékeny része átlátja az idők követelményeit.

(folytatás január 10.)

Azt remélem, hogy ez a nagyon vázlatos elemzés (idő és energia hiányában) talán hasznára lehet az Ön személyes problémái megoldásában. Ez kivált az Ön esetében remélhető, mint a Henry George tanítványa és lokális lapjuk szerkesztője. Itt a kulcsa annak is, hogy a nagy amerikai miért rettegett a szocializmus gondolatától. Tudta, hogy ez a munkásosztály diktatúrájához vezetne és az igazi problémákat nem oldaná meg. Bár nagyon megértem, hogy új hazájában gyakran idegennek és egyedülállónak érzi magát és vágyik alkotó munka után. De haza menve, csak két lehetőség várna Önre, ha ugyan életben maradhatna, vagy elhallgatni és ellentmondás nélkül minden parancsot végrehajtani, vagy beállni a társas utasok csoportjába. És ezt nem elmélet vagy a kommunisták iránti ellenszenv mondatja velem, hanem közvetlen tapasztalat, az a mi egykori híveimmel, szocialistákkal és radikálisokkal történt, akik a diktatúra után otthon maradtak s akiket erre a bolsik felbátorítottak, mondván: Önök szabadon követhetik meggyőződésüket, mindaddig amíg a köztársaság javára akarnak közreműködni. És az eredmény: vagy elhallgattatták, vagy kikergették, vagy bebörtönözték őket, vagy a *díszellenzék* aljas szerepére lettek kárhoztatva. Nincs semmi ok feltételezni, hogy az átállítók helyzete ma jobb volna, míg a döntő nemzetközi erők ugyanazok maradnak.

A mai körülmények között a honi helyzetnél minden jobb, a hol szabadon lehet élni és gondolkozni. Mint a költő mondta a Török szolgaságról a hazavágyás ellensúlyozására:

„Ablakomra titkos poroszlók nem járnak
Éjjeli sötétben hallgatni beszédem
Beárulás végett . . .''

Persze sokkal, sokkal jobb volna, ha Ön Münchenben dolgozhatna Vámos Imréékkel. Közelről érezhetné ennek a munkának a fontosságát. *Az emigrációban végzett becsületes és őszinte munka sokkal többet ér, mint odahaza kétes szerepet játszani.* De ha egyelőre nem is változtathat helyzetén (hisz az emigráció vezérkara részben konzervatív, részben reakciós és az amerikai hivatalos politika nekik kedvez) ott Ausztráliában is meg volna komoly és szép munka lehetősége. A George-i apostoli üzenet tovább folytatására és felfrissítésére gondolok. Érdekes és szomorú megfigyelni, hogy George egyelőre meghalt. Alig akad egyetem, mely tanításait komolyan venné. Pedig meggyőződésem szerint van annak egy része, mely örök igazság: a Földmonopólium, mint a legveszedelmesebb rabló. Az ipari kapitalizmus ragyogása és hatalma oly nagy, hogy az emberek lenézik a földkérdést és nem látnak benne szinte problémát sem. S az eredmény, hogy ma az amerikai mezőgazdaság egy nagy része állami adományokból él. Ezt a helyzetet megvizsgálni nagyon fontos és úttörő feladat lehetne a George, Dühring, Oppenheimer továbbvitelével, ha ma kevesen látják is e tanítás nagy dinamikai erejét. A politikai harcot nem szabad túlbecsülni. *A gondolati küzdelem szabad emberek agyában fontosabb, mint a mai Magyarországban egy talmi aktivitást keresni.*

A konfederációs kísérletek tanulmányozása és életképes tervek kidolgozása a másik nagy emigrációs feladat. A Borsody útkeresése már is érezteti hatását. Ön is sok fontos megfigyelést tehetne mai működési területén. Ezek a kutatások jobban érlelik a jövőt, mint idő előtti átállítást tervezni, vagy csinálni.

Szimbólumoktól és Sorsirányítottságtól pedig nem kell félni. A materialista szabadgondolkodás meghalt és a szellemi erők döntő jelentősége egyre nyilvánvalóbb.

Boldog volnék, ha ez a hiányos útbaigazítás hozzájárulhatna lelki egyensúlya helyreállításához.

Melegen üdvözli öreg barátja *Jászi Oszkár*

Problémája: Ravasz Károly idézett levelében, prágai beszélgetésükre hivatkozva, arra nézve kérte véleményét, hogy a Sztálin halála utáni új keleteurópai helyzetben a magyar emigránsoknak nem kellene-e hazatérniük, hogy elősegítsék a demokratikus irányú átalakulást. A levélváltást később – némileg rövidítve és Ravasz nevét elhagyva – Borsody István a londoni Irodalmi Újságban publikálta.

Nagy Imre programbeszéde: az 1953. július 3-i kormányátalakítás után, július 4-én hirdette meg a Parlamentben a reformokat tartalmazó új kormányprogramot.

Szatellesek: csatlósok, azaz a népi demokráciák.

Wilhelm Röpke (1899–1966): német származású svájci közgazdász. Főbb művei: Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart (A jelenkor gazdasági válsága), 1942–1948; Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform (A társadalmi és gazdasági reform alapkérdései), 1944, 1949.; Internationale Ordnung (Nemzetközi rend), 1945, 1954.

damnosa hereditas: átkos örökség (latin)

Pater peccavi: Atyám, vétkeztem (bibliai idézet)

Henry George (1839–1897) amerikai közgazdász és publicista, a földértékadó (single tax) társadalomátalakító hatását hirdette és foglalta elméletbe.

ausztráliai georgista lap: The Standard.

társas utasok: értsd társutasok, kommunista-szimpatizánsok.

Versidézet: Lévay József: Mikes.

Münchenben, Vámos Imréékkel: a Látóhatár c. emigráns folyóiratra utal.

Borsody útkeresése: B. István a föderációk útján kereste a nemzeti problémák megoldását.

277.

Lesznai Annához

Drága Lelkem! *Oberlin, 1954. február 28.*

Már nagyon régen nem írtunk egymásnak és kezd összeköttetésünk megakadni, ami különösen fájdalmas nekem, akinek oly kevés összeköttetése van a világon, annál is inkább, mivel Veled lenni gondolatban nekem mindig vigasz és katharzis szokott lenni. Hogy Te nem írsz, az érthető és igazolható rengeteg túlmunkáddal és társadalmi kötelezettségeiddel. De az én hallgatásom más jellegű. Első sorban az okozza, hogy a purgatóriumban *eredménytelen harcot folytatok a napi négy óra munkaidőért.* Ez az eredménytelen harc azonban már csak okozat, az akadályok halmozódása: pur-

gatóriumi öngondozásom egyre több és kínosabb munkát emészt fel, a lábam egyre kevésbbé hord és a kierőszakolt fizikai energia a szellemi rovására megy; aggódom Recháért, aki egyre nyomatékosabban jelenti ki, hogy a munkát nem bírja és ha csendesebb munkatempóért, vagy jobb időbeosztásért emelek szót, készen van a krach, mely csak fokozza az ellenem irányuló, nem kellőleg realizált gyűlölet komplexumot, hogy elrontottam az életét és most hálátlan vagyok; az amerikai helyzet a hitvány kis tirannus jelölttel egyre inkább irritál, a miből Recha egy új komplexumot csinált a Stefané helyett; kéziratunk a másik tirranus, mely felingerel és aljasul iriggyé tesz, ha igen selejtes művek (mint pl. az Artz kollegáé) nagy sikerét szemlélem; a Recha jövőjének a bizonytalansága (melyet ő túlzottan sötét színekben lát) még fokozza életpályám hiábavalóságának és egyéni tehetetlenségemnek az érzését; a Látóhatár sorsa is aggaszt, mivel úgy látszik, hogy a Szabók erőszakoskodnak Vámossal, a mi nemcsak hálátlanság egy tiszta és tehetséges emberrel szemben, de a lap fennmaradását is veszélyezteti (a legutolsó összeütközés forrása, hogy Vámos valami anketfélét akart rendezni a Cs. Szabó kötetéről, mely többek szemében egyoldalú jobbra elhajlást jelent); eddig eredménytelen monstre levélírásom a Csécsy Magda tanulmányútja érdekében szintén elkeserít és még több mindent felsorolhatnék, amik aláássák megrokkant munkaképességemet és főleg kedvemet.

Ezekkel szemben vannak némi javulási tünetek: kéziratomban van némi lassú haladás, a múlt kezd újra elevenebbé lenni és olykor szívesen ülök munkához. Néha úgy érzem, hogy itt valóban egy kötelességet teljesíthetnék. Az is felvillanyozott, hogy Polányi Mihály az új társadalmi filozófia egyik legfinomabb elméje, akivel évek óta nem voltam összeköttetésben, *teljesen spontán, direkt vagy indirekt szuggesztió nélkül*, látni akarta kéziratunkat és a munkát „distinguished és important" teljesítménynek találta és azt reméli, hogy fog számára amerikai vagy londoni kiadót találni. Azt is látom, hogy ha nem megyek ki, nincsenek vásárlásaim, olykor négy-öt órát is tudok egyfolytában dolgozni s munkámban régi barátok és emlékek támogatnak. (Ezek a barátok sajnos csak transcendentális kapcsolatban lehetnek velem, mivel csak igen kevesen vannak az élők között.) Hogy mint *utolsó túlélő maradék* élek itt,

szinte növeli bizonytalanságomat. A magyar nyelv és a honi emlékek utáni vágyódás és új hazánk számos tökéletlensége egyre inkább a szívembe markol. Pedig teljes tudatában vagyok annak, hogy *in Hungaria non est vita* a becsületes emberek számára.

Nagyon leromlott memóriám is megnehezíti az előrehaladást, pedig olykor nehéz problema, hogy mit vegyek be és mit hagyjak ki. Látom a művészi feldolgozás előnyeit a Te munkádban és izgatottan várom a Guggenheim döntést. A Gratz lelketlen könyve igen jó emlékfelfrissítő és szükségem van reá. Több irányban is keresek Számodra egy példányt. Félek nem sok sikerrel és talán jó volna Public Libraryban is utána nézni. Ha megvolna valószínűleg kikölcsönöznék hosszabb időre is.

E hosszú levél végéül nehány információt és emlékeztetőt kérek;

1. Mi a dátuma az ajánlásnak az öreg biblián?

2. Melyik évben került Iványunk az egyetemre; úgy emlékszem ugyanabban, mint én. Mikor ment bírónak Kassára és mikor halt meg?

3. Miért nevezte Géza bácsi nagy és formátlan esti társaságotokat dzsunglinak? Ha jól sejtem a Kipling akkor roppant híres könyve után és azt akarta vele kifejezni, hogy a legkülönbözőbb eredeti, vagy excentrikus emberpéldányok találkoztak és vitatkoztak ott. Kiegészítésül felemlítek egy másik dzsunglit is, mely nem élvezte ezt a díszítő jelzőt. A Cécile mama társaságát. Míg az Édes Apád körének jellege erősen nemzeti és konzervatívan liberális volt, a Cécile Mama népe már a marxizmus, szocializmus és radikalizmus vizein evezett. Helyes-e ez a párhuzam, mely úgy hiszem jól jellemzi a színekben gazdag magyar intellektuális atmoszférát. Persze azt is megemlítem, hogy a két dzsungli némi kölcsönhatásban is volt, mivel egynehányan közülünk mindkettőbe eljártak.

Nagyon jó veled egy kissé elbeszélgetni Drágám. Persze ez a rövid „szóváltás" csak fokozza hiányod érzését. Nagy szeretettel ölel öreg bátyád, Gerget üdvözlöm *Oszkár*

Holnap Andriskánk születésnapján sokat fogok Rád gondolni.

Szabók: Szabó Zoltán és Cs. Szabó László.

Vámos Imre: Az emigráns *Látóhatár* ekkori szerkesztője. 1962-ben hazatért, nyugdíjazásáig a *Magyar Nemzet* főmunkatársa.

distinguished and important: kiváló és jelentős.

278.

Horváth Barnához

Kedves Barátom! *Oberlin, 1954. marcius 23.*

Nagyon köszönöm szíves híradásodat Jóska barátunk kiszabadulásáról. Fájdalmas örömömet sötét felhő borítja Pere Margit közlése miatt, hogy ő és családja a nyomor szélén vannak. Így nagy kérdés, hogy mi jobb: egy szovjet fogházban lenni teljes ellátáson, avagy szovjet szabadságban élni állás vagy jövedelem nélkül. Nagyon érzem az erkölcsi kötelességünket, hogy rajta segítsünk, de minimális nyugdíjamon élve én csak igen keveset tehetek. Minthogy három más elesettre is kell gondolnom, csak egy nehány dollárral kooperálhatok. Így is háztartási deficitem folyton emelkedik. Kérlek értesíts, hogy Ti mit szoktatok küldeni: pénzt vagy eleséget?

Ami azonban még inkább bánt, ez Nemzeti Bizottmányunk szervezetlensége és érzéketlensége a magasabb szempontok iránt. A jelen esetben oly valakiről van szó, aki életét kockáztatta a szabadságért és három évi fogságot szenvedett. Egy nagy budget birtokában, mely több kétes szabadsághősnek ad stipendiumot, vagy kenyeret, ennek a szervezetnek legelemibb kötelessége volna a Jóska sorsáról gondoskodni, míg valami más megoldás nem akad. New Yorkban minimális 200 dollárból havonta meg lehet élni, de Szegeden 50 dollár is elég volna. Nincs a Nemzeti Bizottmánynak annyi tekintélye, hogy ezt a tényt a maga jelentőségében patrónusai tudomására hozza?

Nem gondolod-e hogy mi ketten és néhányan mások közvetlenül a Bizottmányhoz fordulhatnánk és udvarias, de határozott formában felhívhatnók figyelmüket ennek az esetnek erkölcsi és politikai jelentőségére. Ha másként nem lehet, talán a stipendisták budgetjét lehetne leszállítani és az így megtakarított pénzt ilyen és hasonló szükséget szenvedők segélyezésére fordítani?

Őszinte barátsággal köszönt igaz híved *Jászi Oszkár*

Jóska: Szabó József szegedi jogászprofesszor, H. B. tanítványa.

279.

A *Látóhatár* Szerkesztőségéhez

Tisztelt Szerkesztőség! *[Oberlin, 1954. V.]*

A Látóhatár májusi számában, Schöpflin Gyula elleni polémiájában, Peyer Károly egy odavetett félmondattal megjegyzi: „Vági István rendőr-besúgó volt Madzsar Józsefhez hasonlóan, aki, ha lefogták, arisztokrata hölgyek segítségével szabadult ki."

A Peyer–Schöpflin vita érdeméről nincs tudomásom, ellenben nagyon meglepett, hogy Peyer, aki komoly és lelkiismeretes politikus, ily könnyelműen állít pellengérre egy halottat. Ezt a tévedését csak abból a szomorú bomlási korszakból tudom megérteni, amikor a levegő tele volt intrikákkal, besúgásokkal és rágalmakkal. Valóságos *bellum omnium contra omnes* volt ez a korszak.

Írott vagy egyéb közvetlen bizonyítékok hiányában, ezt a csúnya vádat csak a megvádolt lelki alkatából és körülményeiből lehet megítélni. Én Madzsar Józsefet egész életén át közelről ismertem. Nagykárolyban együtt voltunk tanulók, és szoros összeköttetésünk az egyetemen és azután is megmaradt. Hogy később a testvérhúgomat vette feleségül, ez sosem befolyásolt ítéletemben vele szemben. Madzsar buzgó katolikus családból származott, s hazafias szellemben nevelkedett. Mindig volt benne valami hajlandóság a szélső álláspontok felé. Mint diák, harcias katolikus volt, később az antialkoholizmus apostola lett, mint a híres Forel professzor tanítványa. Sosem volt hivatásos politikus, inkább magába zárt ember volt, erősen természettudományos érdeklődéssel. Mint egyetemi magántanár, jó nevet szerzett magának. A Társadalomtudományi Társaságban és ennek Szabad Iskolájában lelkesen közreműködött. Mint fogorvos, anyagilag teljesen független volt, sőt gazdag ember lehetett volna, ha nagy ingyen praxisa nem emészti fel jövedelme egy tetemes részét, de anyagi dolgokkal nagyon keveset törődött. Ellenben őszintén rokonszenvezett úgy a radikális, mint a szocialista mozgalmakkal. Végül, éppen a szóban forgó korszakban, Szabó Ervin legközelebbi köréhez tartozott, akinek éles kritikája, szindikalista alapon, a szociáldemokrata párt ellen ismeretes

volt. Az októberi forradalom letörése után egy darabig Bécsben élt emigrációban, majd visszament Budapestre, de nem sokáig bírta a reakciós atmoszférát és Oroszországba szökött. Szegény ott pusztult el. Tragédiája részleteit sosem tudtuk meg. Mint egy közeli érdekelttől hallottam, a magyar kommunista vezérek megtagadták az információt. De annyi kétségtelennek látszik, hogy új elvtársai vádolták be, és ennek következtében száműzték a birodalom valamelyik zugába.

Ha Peyer Károly lesz szíves ezeket a lelki és környezeti tényeket átgondolni, lehetetlen nem belátnia, hogy egy ilyen anyagilag és lelkileg szabad, eszmékért rajongó embernek, Szabó Ervin intimusának, semmi oka sem lehetett „rendőrbesúgóvá" válni. Ami a komisz mendemondákhoz hozzájárulhatott, az Madzsar visszahúzódó és titokzatos természete lehetett. Örömet talált abban, ha ellenségeit ugrathatta. Egyszer mesélte nekem, hogy üldöztetése idején titkos levelet írt menedékhelyéről a kormány vezéreinek, elsősorban Bethlennek, melyekben ironikus tanácsokkal figurázta ki őket.

Így pusztult el eredménytelenül egy nem közönséges szellemi és erkölcsi képességekkel megáldott ember. Szertelenségében és megváltási eszmék kergetésében elvesztette lelki egyensúlyát, *de soha, egy percig sem szolgálta a rendőrséget,* vagy egyéb hatalmakat. Igazi forradalmár volt, az orosz regények idealista típusából.

Oberlin, USA.

Jászi Oszkár

Schöpflin Gyula és Peyer Károly polémiája: Látóhatár, 1954/1.
bellum omnium contra omnes: mindenki harca mindenki ellen.

280.

Feleségéhez

Drága Rechácskám! *Oberlin, 1954. X. 17.*

Ujjaim nehezen engedelmeskednek, ezért írom géppel ezt a levelet. Ide csatolt hivatalos végrendeletemhez szeretnék benne néhány dolgot hozzáfűzni: köszönetet, tanácsokat és néhány szivességet a Te részedről.

Szeretném mindenekelőtt megköszönni kedvességedet, szerelmedet és barátságodat, azt az állhatatos és megértő együttműködést, amellyel életem egy tragikus periódusán átsegítettél, később pedig nyugodt és barátságos otthont teremtettél számomra. Öregségemben önzetlenül és fáradhatatlanul álltál mellettem. Hálával tartozom Neked azért az éber bíráló szellemért is, amely gyakran nagy segítségemre volt szellemi munkámban. Időnkénti vitáink ellenére, amelyek minden házasságban elkerülhetetlenek, mindig tudatában voltam annak, hogy a fontos kérdésekben egyetértünk, hogy értékrendszerünk azonos.

Ne bánkódj, amikor majd elmegyek. Gondolj arra, hogy lényegében elvégeztem szerény munkámat, fogyatékosságaimat és bűneimet pedig úgysem tudom már jóvá tenni. Elég bátor és tehetséges vagy ahhoz, hogy kialakítsd jövendő életedet.

Stefan fiaddal együtt én is azon a véleményen vagyok, hogy Oberlinben maradva kellemesebben és békésebben élhetnél, mint egy nagyváros lüktető légkörében. Derék oberlini barátainkra a jövőben is számíthatsz, s meggyőződésem, hogy Stefan, Gyuri, Andris és Máli is minden tőlük telhetőt meg fognak tenni azért, hogy életed a lehetőségekhez képest kellemes legyen.

II.

Életed új szakaszát legalább valamennyire meg fogja könnyíteni a „Northwestern Mutual"-nél megkötött és teljesen kifizetett életbiztosítás, az Oberlin College-től járó csekély nyugdíj, valamint a Tanárok Biztosító és Járadék-Társasága által fizetendő összeg. Sajnos, ami mély aggodalmakat okoz nekem, az infláció még ennek

a szerény biztosítási összegnek az értékét is erősen leszállította. A Peoples Bank-nél levő hadikötvényeket, amelyek kizárólagos személyes tulajdonodat képezték, az elmúlt években, három kivételével, eladtuk. Személyes tulajdonod a könyvtárad is, valamint az összes bútorok és a háztartási felszerelési tárgyak.

III.

Megkérlek, hogy a Jászi–Rosenthal elnevezésű 200 dollár összegű külön letétből küldj el 150 dollárt MMe Rosenthalnak régi jó barátom, Csécsy Imre (Budapest, I. Pauler u. 19.) útján, aki majd dönt a pénz felhasználási módjáról. Ezt az összeget kárpótlásnak szánom eddigi rendszeres havi küldeményeimért.

(Jászi ezt a bekezdést áthúzta és kézzel töléje írta:) Ezt a pontot sajnálatomra törölnöm kellett, mivel Mrs. R. szeptember 29-én Szegeden meghalt.

IV.

Kérlek, engedd meg, hogy Gyuri, Andris, Stefan és Máli megmaradt könyvtáramból kiválaszthassanak néhány olyan könyvet, amelyek különösen érdeklik őket. Egyébként, tekintettel szűkös anyagi helyzetedre, azt tanácsolom, hogy add el egészben könyvtáramat. Becslésem szerint mintegy ötszáz dollárt kaphatsz érte. Könyvtáram legnagyobb részéről katalógust készítettem, amelyet a páncélszekrényben megtalálsz. (Úgy érzem, hogy a könyvtár felszámolásánál nem kell tekintettel lenned Oberlin College könyvtárára, amelynek az illő részt az elmúlt években már átadtam. Néhány száz magyar nyelvű könyvet az Illinois állambeli Elmhurst Collegenek adományoztam, tekintettel arra, hogy ott magyar kurzust indítottak.)

V.

Örülnék neki, ha barátaimnak és közelebbi ismerőseimnek valamilyen emléket adnál (például egy fényképet, egy kéziratot vagy egy levelet).

VI.

Dokumentumaim zöme (levelek, naplók, egyes cikkek, beszédek, viták stb.) egy ládában és egy fadobozban Oberlin College könyvtárában nyert elhelyezést (lásd a csatolt, 1950 júniusában kelt megállapodást). A hagyaték fölött rendelkező kurátoroknak (inkább trustee-knek nevezném őket) fiaim útján adtam meg az utasításokat. A letétbe nem helyezett dokumentumok fölött Te, a fiaink és Máli szabadon rendelkezhettek.

VII.

A még a páncélszekrényben található naplóbejegyzéseket és a még itthon levő leveleket a könyvtárban őrzött letéthez kell csatolni. Ennek elvégzésére Bob Tuftot és Daniel Bern barátomat kérem meg, akik már az eredeti anyag letétbe helyezését is végezték.

VIII.

Amennyiben a „*Tyrannicide*" általam írt részéből posztumusz mű lesz, megbízom Ewart Lewis barátom nekem tett szíves ígéretében. Biztos vagyok benne, hogy szükség esetén Andris fiam és nagy barátom Lesznai-Gergely Anna (akik többször is elolvasták a kéziratot) segítségére lesznek szerzőtársamnak a mű kiadásában.

IX.

Az a kívánságom, hogy testemet hamvasszák el, és az urnát Recha, Gyuri, Andris vagy Máli tartsa magánál.

X.

Hamvaimat, amennyiben e kívánság felmerülne, szállítsák haza, és lehetőleg bátyámnak, Jászi Viktornak a budai Farkasréti temetőben levő sírjában helyezzék el. Erre azonban csak akkor kerülhet sor, ha Magyarország valóban szabad ország lesz.

Ebben az esetben barátaim (vajon lesznek-e még akkor barátaim?) sírfelirat gyanánt azokat a sorokat használhatják fel, amelyeket halhatatlan barátom, Ady Endre írt rólam valaha:

„s hogy folyósan szélesedtek az ő útjai,
úgy ömölgettek felé mindenünnen . . .
a magyar becsületesek és intellektuelek útjai . . .''

*

Úgy hiszem, ez minden, amit el kellett mondanom.
Isten áldjon, Rechácska!
Ha szellemi energiám túlél engem, mindig és mindenütt védelmező leszek.

Örökké a Tiéd
Oszkár

A levél eredetije angol nyelvű.

281.

Távirat Károlyi Mihálynéhoz

Oberlin, 1955. III. 21.
Kérem, fogadja legmélyebb együttérzésemet. Gyászolni fogom őt, amíg csak élek. Októberünk legnagyobbja volt. Híve, *Jászi Oszkár*

A levél eredetije angol nyelvű.

282.

Csécsy Imréékhez

Drága jó Barátom: Imre és Magda! *Oberlin, 1955. III. 31.*
Vészes születésnapom óta minden nap készülök Nektek írni, hogy megköszönjem jókívánataitokat. Szerencsés ómennek vettem, hogy már két héttel a nagy tolongás előtt érkeztek meg. De már itt a hónap vége és képtelen voltam írni. Most is csak röviden tehetem.

Ugyanis az ünnepségek kimerítettek és túlságosan meghatottak. Én aki oly egykedvűen tudtam elviselni a közvélemény vádjait, rágalmait és fenyegetőzéseit, a baráti megérzés és méltánylás szavai nagyon is a szívembe vágtak. Ez az oka, hogy az egészségem nagyon megrendült és még nem tudtam a rendes kerékvágásba jutni. Purgatóriumi nagyon lecsökkent munkabírásom még tovább leromlott, s alig merek a jövőbe nézni. Most már nemcsak a lábam, hanem a szívem és a fejem is zavarognak. Málika eljött négy napra egy csendes utószületésnapi beszélgetésre, de még ő sem tudta belémönteni hitét és optimizmusát. Talán olvastátok nagyszerű versét, melyben dicsér és korhol. Senki nem érzi át oly teljesen problémáimat és kételyeimet, mint ő. De fogadott lányom szép levele csaknem épúgy meghatott, mint a nagy poézis, mely egy egész korszak lelkét markolta meg.

Épp most vettem a hírt, hogy a kislány egy szép utazási ösztöndíjat kapott, mely új irányt adhat fejlődésének, és kiragadhatja abból a passzivitásból, melybe az utolsó években menekült. Én a részleteket még nem tudom, de ő bizonyára értesíteni fog.

Most látom, hogy még mindig adósod vagyok Imrém egy karácsonyi nagy filozófiai leveledre. De egyelőre érdemleges választ nem adhatok. Ez már a kerékvágáshoz tartozik, amelyből kizökkentem. Azért egyelőre csak viszonozni kívánom szerető üdvözleteteket, hozzá adva kézcsókomat kedves Anyátok számára, Isten adjon minden jót, munkát, egészséget, hitet és vidám reményt.

Kunffyék hálásan említették, hogy emlékezetükbe hoztad Imre, hogy eljutottam az emberi kor legvégső határáig. Gyakran érzem, testben és lélekben a zárórát. Legközelebb nekik is írni fogok. Boldog vagyok a Lajos művészi sikereinek. Szép festményed fotográfiája már ott függ a kortörténeti csoportban. Nagyon szeretjük.

Szeretném tudni végleges reakciódat a Christian Sciences-szel szemben. Lapjukat, a Monitort, egy nagyon baloldali professzor *csodálatra méltónak* nevezte. Tudsz-e valamit szegény Földiről. Itt kemény és ronda telünk volt és van is. Alig tudtam kimozdulni a házból, s így könyvkívánságait eddig nem teljesíthettem. Eugenius apátok hébe-hóba felkeres, s éppúgy hisz a világot megváltó vallásában, mint negyven év előtt. Pedig szegény élete nagyon nehéz lehet. De belefáradtam eme gyarló episztola írásába. Ez mutatja szellemi helyzetemet.

Pár nap előtt vettem a Károlyi M. halálhírét. Nagyon megrendített. Minden hibája és tévedése dacára igazi történelmi alak fog maradni. Fájt, hogy érintkezésünk hét éve megszűnt az én elvi intranzigenciám folytán. Most látom, hogy jellem és igazi barátság fontosabb mint a nagy hideg elvek.

Most pedig még egyszer minden szépet és jót kívánok kedves Mindnyájatoknak

Ölel
Oszkár

vészes születésnapom: Jászi 80. születésnapja 1955. március 2-án volt.
Máli nagyszerű verse: Lesznai Anna: *Ünnepi korholás*, Látóhatár, 1955. márc.–ápr.

283.

Károlyi Mihálynéhoz

Mélyen tisztelt Grófnő! *Oberlin, 1955. IV. 14.*

Bocsásson meg, hogy magyarul és írógépelve válaszolok kegyes levelére. De ha az élet különösen megráz, pontosabban tudom magamat kifejezni anyanyelven, renitens kezeim pedig masinára kényszerítenek. S valóban, levele nagyon meghatott, sőt megdöbbentett! Ugyanis amit Mihály utolsó heteiről írt egybevetve azt személyes tapasztalataimmal, világossá teszi, hogy Mihály és köztem a telepatikus kontaktus esete forgott fenn ebben az időben. Az utolsó hetekben nagyon deprimált voltam, s csaknem állandóan ő volt az öntudatomban és szemrehányásokat tettem magamnak, hogy engedtem politikai elveimet győzni a régi sorsrendelte szolidaritásunk felett. Lesznai Anna, aki épp vendégünk volt, látva mély szomorúságomat, azt ajánlotta, hogy ő fog írni Mihálynak (nehogy a dolgot úgy lehessen magyarázni, mint az én közeledésemet a kommunista politikához), s meg fogja magyarázni, hogy szeretnék visszatérni hozzá, de egy jottányit sem engedve a bolsevizmus elleni álláspontomból. Egyben meg fogja kérdezni Mihályt, hogy ő hogyan gondolkodik régi barátságunk helyreállításáról, *melyet én mindig változatlanul éreztem iránta*, függetlenül az ő politikai *és*

állítólag személyi tévedéseitől. Többször tudakoltam a címeiket, de nem tudtam azt megszerezni, csak a legvégén, amikor halála hírét megtudtuk.

Nagy fájdalmat okoz most nekem, hogy élete végén nem könnyíthettem az ő és a magam lelki terhein. Az én problémám annyiban könnyebb, mivel a *Látóhatár* bátor és tiszta fiatalsága a maga egészében elfogadta, sőt kérte vezetésemet a politikai és szociális problémákban. Tájékozására küldöm a folyóirat „Jászi számát", mely titkosan készült és nagyon meglepett. Jól esett látni, hogy egy derék és lelkes magyar csoport tőlem kér útmutatást, nemcsak Münchenben, hanem sok más táján a világnak. Viszont igazság érzésemet bántotta, hogy az emlékirat túlzott fontosságot tulajdonít nekem, és nem említi sem Károlyit, sem a Társadalomtudományi Társaság lelkes munkásait. Ezt a tévedést a folyóirat következő számában szeretném kijavítani, hogy aztán az *arra következő* számban én rajzolhassam meg a Mihály szeretett képét.

Nagyon megértem, kedves és tisztelt Grófnő, hogy lelke meg van sebezve, s hogy egyelőre üresnek érzi az életet. De remélem, hogy találni fog oly munkakört, melyet fontosnak és egyéniségét kifejezőnek fog érezni. Örömmel volnék segítségére ebben a keresésben, ha tudnám, hogy hol áll Ön ma elvekben, ideológiában és értékekben, s mennyire képes követni a Mihály vonalát, melyet ő legutóbb emlékirataiban kitűzött.

Egyébként egyre inkább úgy érzem, hogy én Mihályt nemsokára követni fogom, mivel úgy testi, mint lelki egészségem felbomlóban van.

Mély tisztelettel üdvözli, feleségem nevében is, mindenkor kész és odaadó híve

Jászi Oszkár

A *Látóhatár* szerkesztőihez

Kedves és tisztelt Barátaim:
Szükségét érzem, hogy hálás köszönetet mondjak mindazoknak, akik nyolcvanadik születésnapom alkalmából felmérték életmunkámat, vagy levelekben és táviratokban fejezték ki velem való együttérzésüket. Ez a rokonszenvező tüntetés nagy eseménye volt életemnek, befolyásolni fogja annak még hátralevő, befejező szakaszát.

Mint valaki, aki a régi hazában gyakran volt támadások, rágalmak és elferdítések célpontja, megtanultam az ilyen propagandát és a tudatos hamisítások taktikáját lebecsülni. Úgy éreztem, hogy be vagyok oltva a közvélemény háborgásai ellen s az ilyen kampány nem zavarta meg lelki nyugalmamat. Különben is ismertem a társaságot, mely szeretett volna kiűzni az országból. Ez ugyanaz a társaság volt, mely Magyarország fejlődését a 48-as újjáébredés szellemében lehetetlenné tette. S mikor Szabó Ervint, a marxista szociológust a testi és szellemi munkások óriási részvéte mellett temettük az októberi forradalom előestéjén, mint a Társadalomtudományi Társaság kiküldötte, beszédemet ezzel a fogadalommal végeztem:

„Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa
nem marad
Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa
nem marad
Ez az ország tovább atheista papok országa
nem marad . . .”

Ez a fogadalom, egy magányos és hatalom nélküli ember fohásza, jutott az eszembe, amikor egy titkos akció eredményeként, melynek Borsody István és Vámos Imre voltak a baráti irányítói, barátaim átadták a nagy meglepetést, a *Látóhatár* emlékszámát.

Lapozgatva az írásokat, ez a dokumentum oly mélyen megrendített, mint talán semmi más hosszú életem folyamán. Annyira megrendített, hogy „kabinomba” visszahúzódva csak könnyek között tudtam olvasni. Éreztem magányos éjszakákon a katarzis szük-

ségét. Éreztem, hogy egy nagy ajándék hatása alatt készülhetek most a végső útra, mivel Ti barátaim vissza adtátok nekem azt a hazát, amelytől ellenségeim évtizedeken át igyekeztek eltávolítani. A Ti hitetek, bátor kiállástok egy még mindig sokak által megnemértett vagy elítélt állam- és társadalom-eszmény mellett, mutatja, hogy nem éltem hiába és hogy szüksége van úgy a régi hazának mint az újnak fokozott munkára a *Keleti Svájc megalkotására*, a magyarság és a többi népek egyesítésére egy jól szervezett nemzetköziség védelme alatt.

II.

Ez volt, Barátaim, a Ti szép tüntetésteknek az a része, mely vigasztalt és sokunknak erőt adott s melynek lényegét helyesen fogták fel, mint az üdvözletekből látom, a régi, és az új hazánkban ugyanúgy, mint sok messze távoli országban. De volt annak egy vonatkozása, mely komor hangulattal töltött el. A nagy bizalom és elismerés azt a kötelességet rótta rám, hogy megmérjem magamat és számot adjak a múltról és a jövő lehetőségekről. És bizony ez egy nehéz, talán bántó feladat. Annál is inkább, mivel úgy látom, hogy bajtársi ragaszkodástok túlbecsüli teljesítményemet még pedig úgy, hogy megfeledkezik azokról, akiknek közreműködése nélkül nem lett volna egy új szintézis és nem lett volna októberi forradalom. Már pedig ennek a tiszta és nemes elhatározású forradalomnak ismerete és átérzése nélkül nem volna az igazi magyar célkitűzéseknek egy olyan szimbóluma, melyből most is élünk. Ellenségeink, balról és jobbról egyaránt váltig hirdetik, hogy Október nem volt igazi forradalom, mivel nem gyilkoltunk és nem rögtönöztünk vésztörvényszékeket. De épp tiszta etikájával kell, hogy Október a lényeges pontokon befolyásolja szabadságharcunkat a jövőért.

Tudom, hogy nem akartatok, mert nem is lehetett a születésnapi rögtönzésekben pragmatikus történelmet írni, bár ezt a munkát is megközelítette hű társam az októberi munkában, Nagy Vince. Így kimaradt valakinek még a neve is, aki nélkül nem lett volna Október. Hogy ez a forradalom megszülethetett, ez Károlyi Mihály személyiségének, heroizmusának és áldozatkészségének az érdeme. Ő igazán a nemes harcos jelképe volt. Most, hogy valamivel előbb

szólította el a sors, mint engemet, hitet teszek róla, hogy nagy hibái, eltévelyedései ellenére, melyeket nagyon tisztán látok s melyek sajnos az utolsó években eltávolítottak tőle, igazi történelmi alak volt, *akiben az eszme testet öltött* a szó hegeli értelmében, mert végzetes tévedés azt mondani, hogy ő csupán egy korioláni szereplő volt osztálytársai ellen. Ez az indulat eltörpült benne lángoló együttérzése mellett az ideális értékekért és a Nép igazáért.

Az én munkámat nem lehet nélküle felmérni, valamint ama szintézis nélkül, melyet a társadalmi tudományok forradalmának neveztem el s mely egy új lelki formát az ország elitének (a T. T. ahogyan neveztük és Szabad Iskolája) a kultúra és a független gondolkozás számos reményteljes szigetét teremtették meg a nagybirtokos feudális Magyarország tengerében. Ezt sem szabad elfelejteni az én munkám felmérésében. És számos nemes és tiszta küzdőtársam alakja jelenik meg előttem, amikor a túlzott elismerést elhárítom magamtól. És a *Huszadik Század* fénykorának mintegy negyven masszív kötete a könyvespolcomon mennyi mély és tiszta (ez a szó *tiszta* minduntalan a tollam hegyére kívánkozik) barát és bajtárs emlékével van tele.

Mi lett volna belőlem a Pikler Gyula, a Somló Bódog, Méray-Horváth, Zigány Zoltán, Rácz Gyula, Vámbéry Rusztem, Dániel Arnold, Dienes Valéria és Pál, Szabó Ervin, Szende Pál, Szabó Dezső, Fülep Lajos, Bíró Lajos, Braun Róbert, Polányi Mihály, Wildner Ödön, Ágoston Péter, Rónai Zoltán, Lesznai Anna, Apáthy István, Madzsar József és annyi más szabad, hivő, gondolkodó, és a jövőbe néző ember megértő és szépen vitatkozó társasága nélkül. (Az előbbi lista puszta emlékezetemből való felsorolás, minden értékelési szándék nélkül.) És itt fel sem említettem több kiváló külföldi tudós és író tanácsát és támogatását.

Hogyne érezném szerepemet túlbecsültnek ezeknek az úttörő embereknek a társaságában!

III.

Végül még egy szempontot szeretnék, Barátaim, felemlíteni, melynek megvitatása nélkül ez a kép hiányos volna. Ez nem a ti pompás cikkeitekre vonatkozik, hanem sok gyakran hallható kételyre és ellenvetésre. Voltak és vannak, akik ezt szerették hangsúlyozni:

Ez a Jászi néhány barátjával a „polgári radikális pártot" alapította meg, tehát nyilván ő is osztálypolitikus, a polgárság megszervezése érdekében.

Ez teljesen hibás megállapítás. Nyugodt lélekkel mondhatom, hogy sohasem voltam osztálypolitikus, *egy órára sem.* Mindig a magyar nép és vele a szomszéd népek problémáját néztem és kerestem megoldásukat. Így jutottam a falu problémájához, a nemzetiségi kérdéshez, a mindinkább elmérgesedett zsidó kérdéshez és a dunai népek anarchiájához. Nem gondoltam a polgárság megszervezésére, mely már amúgy is túl volt szervezve monopoliumaik árnyékában. A polgári radikális jelszót csak azért toltuk előtérbe, mivel „Szocialista féltestvéreink", ahogyan őket tréfásan neveztük, egyre fokozódó féltékenységet mutattak a mi törekvéseinkkel szemben. Az ő megnyugtatásukra alkalmaztuk a „polgári" jelszót, de mindig hangsúlyozottan a *citoyen* és nem a bourgeois értelmében. Az én és barátaimnak a konceptusa egész más volt. Mi a testi és a szellemi munka megszervezésére gondoltunk, vagyis a két legfontosabb és elhanyagolt szociális erőre, a parasztság, a falusi nép, valamint a java intelligencia irányítására. Persze azt is reméltük, hogy elkerülve az összeütközést a szocialistákkal, sikerülni fog túlzó marxizmusukat mérsékelni s baráti együttműködéssel taktikai és etikai hiányaikat, melyekről a szindikalista Szabó Ervin oly sokat és szenvedélyesen beszélt, kiküszöbölni.

Mindig hittem a komoly és tiszta [gondolat] lehető és megérdemelt vezérszerepében a világ kormányzásában, bármily utópisztikus legyen ma ez az elgondolás. És azt is tudtam, hogy egy jól szervezett és kiművelt parasztnép és egy hivatására ébredt lateinerség nélkül nincs igazi federáció.

*

De félek, kedves és tisztelt Barátaim, hogy máris visszaéltem a hálaadás jogával és kötelességével. De remélem, hogy sok kételyem ellenére, magamban és a világban, érezni fogjátok, hogy születésnapi akciótok erőt és reményt adott. Annál is inkább, mivel tudom, hogy már nem lehet gyakorlati szerepem az elkövetkezendő átalakulásokban. Annál nagyobb örömmel látom, hogy kialakulóban van a ti soraitokban egy tetterős és meggyőződéses vezérkar,

mely a nagy munkát több sikerrel fogja a kezébe venni, sokkal kedvezőbb szellemi és erkölcsi légkörben, mint ahogy mi és én elkezdettük.

A jó Isten adja, hogy így legyen.

Oberlin, 1955 április hava.

Látóhatár, 1955, 3. sz.

285.

Kunffy Lajoshoz

Kedves jó Lajos Barátom! *Oberlin, 1955. XII. 11.*

Karácsony és az Új Év már kopognak az ajtón, és szeretném megszakadt levélváltásunkat helyreállítani.

Hosszú hallgatásom oka nem feledékenység volt, hanem ez a tényállás:

(Thank you very much for your kind letter on the occasion of my birthday. I regret that I could not and cannot answer it by a personal reply. Since the receipt of your attention my health was not and still is not too good.

Please accept this short note as an expression of my heartfelt appreciation.)

De most megszegem ezt az orvosi és baráti tilalmat, hogy elmondjam: nagyon sokszor voltam gondolatban Veletek, és két utolsó leveleiteknek (az egyik múlt év novemberében, a másik ez év áprilisában kelt) épp úgy örültem mint minden sornak, mely Tőletek jön. De pont a születésnapi meg nem érdemelt ünneplések óta egészségem nagyon lehanyatlott. Folyton betegeskedek, most is. Munkaképességem minimumra csökkent, gyakran zavarnak szédülések, fejnyomások és egyéb szerveim lázadásai.

Az orvosok nem tudnak segíteni, mivel félreismerik a baj természetét. Én nem vagyok beteg, de felszámolás alatt élek. A római mondás nehezedik rám: *Senectus ipsa morbus est.* Ezt a nyugodt

és természetes elköltözködést megnehezítette a rettenetes nyári hőhullám, mely ledöntött a lábomról. A fizikain kívül két lelki oka van leromlásomnak. Az egyik, hogy Recha olyan túlmunkát kénytelen folytatni, amit nem fog tudni kiállani. Egy heti öt órás néger segítség mellett (szombaton kilenctől kettőig!) minden elképzelhető munka az ő kezében van (takarítás, főzés, mosás, vasalás, betegápolás stb. stb.) Persze ez túl nagy teher 70 éves korában, és nekem fáj, hogy dologtalanul kell néznem küszködését, bár figyelme és segíteni akarása kiapadhatatlan.

„Betegségem" másik lelki oka az, hogy az én szellemi munkám minimumra csökkent, és ez a lelki tunyaság az idegeimre megy. Úgy Recha, mint Máli (aki olykor jóságosan meglátogat) egyre mondják, hogy ne kínozzam magamat, hanem mondjak le a régi munka-tempóról, és törődjem bele a nyolcvan évembe. Ez a lemondás valóban testi-lelki kikerülhetetlenség volna, de eddig képtelen vagyok rá. Két utolsó esszét kellene befejeznem, melyeket történelmi kötelességnek érzek, s melyeket várnak tőlem szerte a világban, nemcsak barátok, de általam teljesen ismeretlen emberek is, de csak ritkán tudom a munkát folytatni.

Annál nagyobb öröm látni a Te töretlen öreg korodat és pompás munkaképességedet. A Jó Isten tartson meg benne! Mert az öröm gyermekeinkben nem teljes kárpótlás, amikor nagy távolság és nagy útiköltség választ el tőlük. Úgy hogy nagyon ritkán láthatom a két fiút, az unokákat pedig alig ismerem. Ezen a vonalon is Te szerencsésebb vagy.

De elég a panaszkodásból. De szükséges volt elmondani mindezt, hogy ne magyarázzátok félre hallgatásom okát, és lássátok a vis majort!

Szép karácsonyt, és zavartalan munkakedvet kíván nagyon öreg és fáradt barátod

Oszkár

(*Thank you very much:* Nagyon köszönöm a születésnapom alkalmából írt kedves leveledet. Sajnálom, de arra nem tudtam és nem tudok személyes jellegű választ adni. Az irántam tanúsított figyelmességed vétele óta egészségi állapotom nem volt túl jó, és most sem az. Kérlek, fogadd ezt a néhány sort szívből jövő megbecsülésem kifejezéseként.)

Senectus . . .: A betegség az öregség maga.

286.

Károlyi Mihálynéhoz

Kegyelmes asszonyom! *Oberlin, 1956. II. 11.*

Január 30. levele nagyon megörvendeztetett. A B. Russel kritikája és a Book Society ajánlata valóban fordulópontot jelenthet a Károlyi történelemben. Ha lehet esemény, mely nagyon leromlott munkaerőmet és kedvemet megjavíthatja, bizonyára ezek az utolsó hírei voltak olyanok.

Azonnal felhívtam a Borsody és a Látóhatár figyelmét erre a fordulatra, s annak ideológiai jelentőségére. Az általam most kibocsátandó *Körkérdés*, melynek két példányát mellékelem, úgy remélem, az emigrációban is hathat.

A memoárokat még csak lapozhattam, de szédelgő fejemmel még nem olvashattam el rendszeresen, de bizonyára hatni fog elevenségével, szempontjai gazdaságával.

Az én betegség okozta késedelmem javára fog válni az ügynek, mivel kell, hogy B. Russellé legyen az *első szó*, mint a „legjobb nyugati lelkiismeret véleménye".

Boldogan köszönti mély tisztelettel és őszinte szeretettel

Jászi Oszkár

Nagyon nehezen várom a jelzett Sunday Times példányt. Itt nehéz egy példányt kapni Londonból. Russel véleménye döntő fontosságú. Mihelyst lehet, azonnal kiadjuk a Látóhatárban, lehetőleg szószerint. Innen az egész bomba átmehet a Dunához is és mindenhová, hol kiűzött magyarok élnek.

KÖRKÉRDÉS

A Károlyi-probléma újra zavarja a magyar közvélemény nyugalmát. Károlyi Mihály halála után ismét látom, hogy a magyar közvélemény, még a szabadnak mondott emigrációban is, teljes homályban van e férfiú jellemét és célkitűzéseit illetőleg, Az igazság érdeke parancsolja, hogy megkísértsem mégegyszer számot adni

Károlyi Mihály jelleméről és politikai célkitűzéseiről. Erre szükség van azért, hogy a nemzeti tisztán lássa az igazságot, és igazságot szolgáltathasson.

Én éveken át egész közelről figyelhettem Károlyi Mihály működését; a későbbi években pedig őszinte barátság fűzött bennünket egymáshoz. Már politikai katasztrófája, bujdosása és üldöztetése idején igyekeztem teljes őszinteséggel elmondani véleményemet róla, és alig hiszem, hogy tévedtem. (L. könyvemet: *Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás.* Bécsi Magyar Kiadó. Második bővített kiadás. 103–110 lapok. Ez a magyar nyelvű kiadás már nehezen lévén kapható, indokoltnak látszik idézni a két nyugateurópai fordítást is: 1) *Magyariens Schuld Ungarns Sühne. Revolution und Gegenrevolution in Ungarn,* Verlag für Kulturpolitik, München, 1924, 107–114. lapok; 2) *Revolution and Counter-Revolution in Hungary.* P. S. King & Son, London, 1924, 102–109. lapok.)

Károlyi halála óta különösen nyugtalanít az a tény, hogy közeli munkatársai között is vannak, akik őt vonják felelősségre a magyar ügy elveszéséért. A Károlyi Mihály-ellenes osztály-, csoport- és mágnás-gyűlölet nagyon is természetes, szinte elkerülhetetlen azoknál, akiket az ő politikája végveszéllyel fenyegetett és továbbra is fenyeget. Hanem hogy egykori szocialisták, baloldali radikálisok, extrém bolsevisták, sőt még intimusainak és munkatársainak egy része is, a feudálisok és a német imperialisták véleményét osztva, elmarasztalják Károlyit, mutatja, hogy nehéz erkölcsi zavar maradt a súlyosan beteg nemzetben.

A Károlyit elmarasztaló ítéletek indoklását szeretném közelebbről látni és megvizsgálni. Amennyiben Ön is ehhez a Károlyi-ellenes radikális-szocialista, vagy pusztán érzelmileg elszigetelt csoportok egyikéhez tartoznék, lekötelezne, ha a következő kérdésekre válaszolna:

1. Minő politikával tette tönkre Károlyi Mihály Ön szerint az országot?

2. Minő politikával lehetett volna megmenteni Magyarországot *az októberi forradalom célkitűzéseinek feláldozása nélkül?*

3. Volt-e-valami személyi bűne vagy tisztátlansága Károlyi politikájának?

Ha az erre a körkérdésre beérkező válaszokat kiadnám, elhallgatnám az Ön nevét, ha úgy kívánja, csak az Ön közéleti és társadalmi pozícióját írnám körül.

A jó ügynek adott segítségét melegen köszöni

Jászi Oszkár

Oberlin, 1956. febr. 11.

Szíves válaszát lehetőleg két héten belül kérem.

A Károlyi-körkérdés történetét és a beérkezett válaszokat Borbándi Gyula ismertette az Új Látóhatár 1982/2. számában, Jászi Oszkár utolsó vállalkozása címen (240–264. l.) Jászi kb. negyven személynek küldte el körkérdését. Áprilisig, amikor kórházba került, mintegy tucatnyi választ kapott rá, többek között Apponyi Györgytől, Auer Páltól, Barankovics Istvántól, Borsody Istvántól, Dániel Arnoldtól, Fenyő Miksától, Menczer Bélától, Nagy Vincétől, Peyer Károlytól. Az egész anyagot még ekkor elküldte Borbándinak, a Látóhatár szerkesztőjének. Saját Károlyi-tanulmányából csupán az első néhány oldal készült el, mivel az év derekától már nemcsak munkaképtelen, hanem többnyire öntudatlan állapotban volt.

Szerkesztői utószó

A mai magyar olvasó már új kiadásban is hozzájuthatott Jászi Oszkár néhány legjelentősebb könyvéhez, valamint szociológiai írásainak és politikai publicisztikájának gyűjteményekben megjelent darabjaihoz.

Ezúttal, ha némileg megkésve is, Jászi legsajátabb műfajának reprezentatív kötetét kapja kézhez.

Jászi hosszú életében a levelezésnek különleges szerep jutott. Előbb a századfordulón tábort, mozgalmat, majd pártot szervező nemzedék-vezér, később a parazsat őrző s a világban szétszórt tábort, majd annak maradványait összetartani igyekvő emigráns szenvedélyes odaadással és kötelességtudattal végzett állandó tevékenysége, minden jel szerint kedvenc műfaja volt. Leveleit – új Kazinczyként – igazi műgonddal írta az őt leginkább foglalkoztató kérdésekről, cikkeinél többnyire nyíltabban, színesebben és szenvedélyesebben, s főleg fesztelenebbül mondta ki bennük véleményét, és, mint ez számos utalásából kiderül, az utókornak is szánta őket.

Egy nagy élet és egy nagy lélek külső-belső küzdelmeinek, útkereséseinek, barátaival és ellenfeleivel folytatott vitáinak ma is izgalmas és aktuális termékei az általa írt levelek.

Alig van köztük olyan, amely ne tartalmazna fontos közlést vagy vallomást. Ezen felül pedig, írójuk és a legtöbb esetben címzettjük jelentős központi szerepe révén ezek a levelek történelmi dokumentumok is, amelyek egy a XX. századot formáló nemzedék legfőbb problémáit és mindennapjait varázsolják elénk páratlan erővel. Elmondható, hogy viharos századunk első felének szinte teljes európai történetét kapjuk itt egy kiváló és felelős társadalmi gondolkodó s egy töretlen úton haladó demokrata véleményeinek, vitáinak, terveinek tükrében, amely a magyar kisvárosi, majd budapesti értelmiségi világtól az országos politikán és a forradalmakon,

a bécsi emigráción keresztül egészen Amerikáig egyre szélesebb perspektívát fog át.

Az itt közölt első levelet 1893-ban egy 18 éves fiatalember, a vizsgáira készülő elsőéves joghallgató írja a nagykárolyi szülői házból. Az utolsót 1956-ban egy 80. évén túl járó, súlyosan beteg és elmeszesedett aggastyán az amerikai Oberlinből. A két évszám önmagáért beszél: a köztük eltelt bő hat évtizedben a világ és benne Magyarország a legélesebb és legdrámaibb változásokon ment át. Jászi mindezt nyitott szemmel, nem lankadó, szenvedélyes érdeklődéssel és csaknem mindig cselekvően élte át, soha nem térve ki az állásfoglalás elől.

Elsősorban ezért különleges a levelezése. De rendkívülinek mondható méreteiben is, és szerencsés módon jelentős részében fennmaradt.

A hazai közgyűjtemények összesen mintegy ezer Jászi-levelet őriznek. A legnagyobb tételek: a Somló Bódoghoz 1899 és 1911 között írt több mint 250 levél (OSZK Kézirattár), a Szabó Ervin-hagyatékban talált, 1903–1911-ből való 124 levél (Párttörténeti Intézet Archívuma), a Károlyi Mihályhoz és feleségéhez 1919 és 1956 között intézett közel 300 levél (Párttörténeti Intézet Archívuma) és a Csécsy Imréhez szóló, 1930 és 1956 közötti mintegy 200 levél (OSZK). Számos levele található még az OSZK Kézirattárában Ady Endre, Apáthy István, Babits Mihály, Erdős Renée, Ferenczy Gyula, Kunffy Lajos, Lázár Béla, Polányi Károly, Riedl Frigyes és mások hagyatékában, az MTA Könyvtára Kézirattárában Ady és Hatvany Lajos, a Petőfi Irodalmi Múzeumban Ady és Bölöni György, a Munkásmozgalmi Múzeumban Ágoston Péterné és Braun Róbert, a Budapesti Történeti Múzeumban Wildner Ödön hagyatékában, a Lukács-archívumban, valamint az Országos Levéltárban, részint az 1918-as Nemzetiségügyi Minisztérium anyagában, részint a bukaresti Justh-hagyaték mikrofilm-másolatában. A magánkézben levő Jászi-levelek átengedéséért dr. Vezér Erzsébetnek, dr. Supka Magdolnának, Szabó Zoltánnénak és dr. Ravasz Károlynak tartozunk köszönettel.

A külföldi lelőhelyek közül megemlítendő R. W. Seton-Watson londoni irathagyatéka, amelyből Hugh Seton-Watson professzor volt szíves elküldeni a Jászi-levelek fotókópiáit, továbbá a kolozs-

vári Emil Isac-gyűjtemény, Turnowsky Sándor marosvásárhelyi hagyatéka, Angliában Menczer Béla, Amerikában pedig Polányi Mihály chicagói, Vámbéry Rusztem kaliforniai és Lesznai Anna New York-i hagyatéka, s mindenekfelett Jászi saját hatalmas irat- és levélgyűjteménye a New York-i Columbia Egyetem Könyvtárának Kézirattárában. Itt – a hozzá intézett többezer levél mellett – legalább ezerre menő másolati példány található saját leveleiből is.

Ennek az óriási anyagnak természetesen csak töredéke férhetett egyetlen kötetbe. A válogatásnál az alábbi szempontok szerint jártunk el:

Mindenekelőtt el kellett tekinteni a levelezés kétoldalú közlésétől. Ezt nemcsak a helyszűke diktálta, hanem az a körülmény is, hogy az 1919 előtt Jászihoz intézett levelek túlnyomó része elveszett vagy kallódik, míg a későbbiek szinte kivétel nélkül megmaradtak. A válasz-levelek közlése esetén ez súlyos aránytalanságot idézett volna elő a köteten belül. Így csak jegyzetben idézünk egy-egy jellegzetes passzust a jelentősebb levelező-partnerektől.

Figyelembe vettük továbbá, hogy már számos Jászi-levél látott napvilágot Szabó Ervin levelezésének két kötetében (Kossuth Kiadó), Károlyi Mihály levelezésének 1920-ig terjedő I. kötetében (Akadémiai Kiadó) és Ady levelezésében (Szépirodalmi K.). Az átfedéseket teljesen nem tudtuk és nem is akartuk kiküszöbölni, mert jónéhány fontos levél nélkül kötetünk csonka és hiányos lenne, de a már publikált levelekből erősebben szelektáltunk.

Egyebekben a válogatásnál a levél tartalmi gazdagsága és a címzett személyének fontossága volt az irányadó szempont, de bizonyos belső arányokat is érvényesíteni akartunk és – amennyire a tartalmi szempont megengedte – változatosságra törekedtünk.

A levelek lelőhelyére nézve a fenti felsorolás ad útbaigazítást, az egyenkénti forrásmegjelölést mellőztük.

A jegyzetelésnél az utalások megvilágítására és, ahol ez szükségesnek látszott, az illető levél keletkezési körülményeinek, személyes vagy történelmi hátterének felvázolására szorítkoztunk. A címzettekről és a leggyakrabban említett személyekről – Jászi barátairól, harcostársairól, ellenfeleiről vagy jelentős kortársairól – annotált névmutatót valamint irodalmi tájékoztatót talál az olvasó a kötet végén.

Jászi leveleinek gyűjteményét publicisztikai kötetének párjaként, jó tíz évvel ezelőtt készültünk először kiadni. Ez azonban, az akkoriban elkerülhetetlennek látszó engedmények, kihagyások ellenére, fennakadt a politikai cenzúrán. (Pedig abban az időben alig ismertük még Jászi New York-i irathagyatékát, mely emigrációs levelezésének zömét, s benne a kommunistákat bíráló megjegyzéseinek tömegét tartalmazza!)

Ma már igazi szerencsének tartjuk, hogy így történt. A mai helyzetben – és mai ismereteinkkel – az akkorinál összehasonlíthatatlanul teljesebb és gazdagabb gyűjteményt nyújthatunk át az olvasónak.

István György

Nevek mutatója

Az alábbi rövid életrajzi tájékoztató azokra a személyekre tér ki, akiknek neve a levelekben gyakrabban fordul elő. Szerepelnek benne a levelek címzettjei, valamint Jászi baráti és munkatársi körének jelentősebb tagjai. A csak egyszer-egyszer előforduló személyekről a cikkek és levelek jegyzeteiben talál tájékoztató adatokat az olvasó.

ADY ENDRE (1877–1919) – költő és publicista, a magyar irodalom XX. századi megújulásának legnagyobb alakja. A *H. Sz.* köréhez szoros fegyverbarátság fűzte 1903-tól, amikor Somló Bódog mellett állt ki a *Nagyváradi Napló*-ban. 1914-től haláláig a Radikális Párt elnökségének tagja volt.

ADY LAJOS (1881–1940) – Ady Endre öccse, magyar–latin szakos tanár Zilahon, majd 1909-től Budapesten. 1919 márciusától a debreceni tankerületi főigazgatóságra került. Bátyja forradalmi szemléletétől távol állott, de ápolta emlékét, könyvet írt róla, és több hátrahagyott művét publikálta.

ÁGOSTON PÉTER (1874–1925) – jogász, történész, szociáldemokrata publicista és politikus. A század elején a nagyváradi jogakadémia tanára. A *H. Sz.* és a *Szocializmus* állandó munkatársa. 1919-ben a budapesti tudományegyetem tanára, belügyi államtitkár, a Tanácsköztársaság helyettes külügyi népbiztosa, majd a Peidl-kormány külügyminisztere. A népbiztosperben halálra ítélték, a fogolycserével került Szovjet-Oroszországba. Innen 1924-ben Londonba, majd Párizsba költözött.

ÁGOSTON PÉTERNÉ (1878–1967) – tanítónő, szocialista újságírónő. Nagyváradon különféle haladó társadalmi és kulturális moz-

galmak résztvevője. 1900-tól Ágoston Péter felesége és munkatársa. Férje halála után hazatért, a *Népszava* külpolitikai rovatának munkatársa, a *Szocializmus* cikkírója. Számos könyvet fordított magyarra.

APÁTHY ISTVÁN (1863–1922) – zoológus, a kolozsvári egyetem tanára, függetlenségi politikus, az erdélyi közélet egyik hangadója. A TT alapító tagja, a Szabadgondolkodók Egyesületének elnöke. 1906-ban lemondott, a nacionalista Magyar Társadalomtudományi Egyesület elnöke lett. Az 1910-es években ismét együttműködött a progresszióval. 1918 végén Erdély főkormánybiztosa, másfél éves román fogságot szenvedett.

AVERESCU, ALEXANDRU (1859–1938) – román tábornok és politikus. A világháború előtt hadügyminiszter. 1916-ban az Erdélybe behatoló román csapatok parancsnoka. A háború után a parasztpárt megalapítója, többször miniszterelnök.

BABITS MIHÁLY (1883–1941) – költő, író, műfordító, a XX. századi magyar irodalom egyik kimagasló alakja. Az 1910-es években gimnáziumi tanár Fogarason, Újpesten, majd Budapesten. Ez időben, különösen a háború alatt, rokonszenvező viszony fűzte a TT-hoz, személy szerint Szabó Ervinhez és Jászihoz. 1918–19-ben a budapesti egyetem tanára. Az ellenforradalom megfosztotta katedrájától. 1929-től a *Nyugat* szerkesztője. A rendszerrel és a hivatalos irodalommal szemben mindvégig a polgári humanizmus képviselője, védelmezője.

BARANKOVICS ISTVÁN (1906–1974) – újságíró, szerkesztő, kereszténydemokrata politikus. A harmincas évektől a függetlenségi mozgalom polgári szárnyához tartozott. A negyvenes évek első felében a Kis Újság, majd a Magyar Nemzet egyik szerkesztője. 1945–49-ben a Demokrata Néppárt elnöke, s a párt lapja, a Hazánk felelős szerkesztője. Az 1947-es választásokon pártjával, különösen a Dunántúlon, jelentős sikereket ért el, emiatt az MKP támadásainak középpontjába került. 1949 elején a pártot betiltották, ő maga Nyugatra távozott. Haláláig az Egyesült Államokban élt, a Magyar Nemzeti Bizottmányban tevékenykedett.

BENEDEK KÁROLY (1889–1964) – újságíró, az első világháború idején a *Világ* zürichi tudósítója. Később a Neue Zürcher Zeitung munkatársa, amerikai ügynök. Károlyival és Jászival az emigráció idején is laza kapcsolatot tartott. A második világháború alatt Spanyolországban működött, hosszabb időre bebörtönözték.

BENEDEK MARCELL (1885–1969) – Benedek Elek fia, tanár, író, műfordító, irodalomtörténész. A polgári radikális és a szocialista mozgalmak támogatója. A forradalmak idején egyetemi tanár. Az ellenforradalom megfosztotta tanári állásától.

BENEŠ, EDUARD (1884–1948) – csehszlovák államférfi, eredetileg tanár. Az első világháború idején, 1917-ben Párizsba szökött, s az önálló Csehszlovákia megteremtéséért folyó mozgalom ottani vezetője lett. 1918-tól Csehszlovákia külügyminisztere, a kisantant megalkotója és tényleges irányítója. Horthy-Magyarországgal szembeni politikájában egy ideig felhasználta a magyar demokratikus emigrációt. 1935-től haláláig a Csehszlovák Köztársaság elnöke. Kormányával 1939-ben Londonba menekült, de a Szovjetunióval is jó kapcsolatokat tartott fenn.

BÍRÓ LAJOS (1880–1948) – író, publicista. 1900-ban a nagyváradi *Szabadság*, 1905-től a *Budapesti Napló* munkatársa, 1912-től a *Világ* vezércikkírója. 1914-től a Radikális Párt egyik vezetője. A Károlyi-kormányban külügyi államtitkár, 1919-ben az írók szakszervezetének elnöke. A Tanácsköztársaság leverése után emigrált, egy ideig Rómában, majd Londonban élt. A „London Film Production" egyik alapítója lett.

BORSODY ISTVÁN (sz. 1911) – történész, politológus. Fiatal éveit Csehszlovákiában töltötte. A prágai egyetemen tanult, majd az ottani Magyar Hírlapot szerkesztette. 1945–47-ben a washingtoni magyar követség sajtóattaséja. Szakított az antidemokratikussá vált magyar rendszerrel, a pittsburgh-i Chatam College professzora lett. Jászinak utolsó éveiben legközelebbi munkatársa, akit műve folytatójának tekintett, különösen a föderációs eszmerendszer kidolgozásában. Jelenleg nyugalmazott professzorként Bostonban él és

dolgozik. Legújabb munkái: The Tragedy of Central Europe: Nazi and Soviet Conquest and Aftermath. New Haven 1980; The Hungarians: A Divided Nation. New Haven 1988 *(Szerk.)*.

BÖHM VILMOS (1880–1949) – szociáldemokrata politikus. 1912-től az SZDP vezetőségi tagja, 1918-ban előbb hadügyi államtitkár a Károlyi-kormányban, majd hadügyminiszter. A Tanácsköztársaság idején népbiztos, a Vörös Hadsereg főparancsnoka, 1919. júliusától bécsi követ. A Tanácsköztársaság megdöntése után a szociáldemokrata emigráció egyik meghatározó személyisége. 1945 végén hazatért, majd a kormány svédországi követté nevezte ki. Állásáról 1948-ban lemondott, és nem tért többé vissza Magyarországra.

BÖLÖNI GYÖRGY (1882–1959) – író, publicista, műkritikus. Az 1910-es években a *Világ* munkatársa. A forradalom után Romániában a *Bukaresti Hírlap*, majd a *Bécsi Magyar Újság* szerkesztője, végül Párizsba költözött, ahol tevékeny részt vállalt az antifasiszta mozgalmakban, s mintegy tíz éven át Károlyi Mihály egyik legközelebbi munkatársa volt. A háború után hazatért, előbb diplomáciai, majd irodalmi és irodalompolitikai tevékenységet folytatott.

BRAUN RÓBERT (1879–1937) – tanár, szociológus, könyvtáros, a *H. Sz.* körének egyik vezető egyénisége, a TT szociográfiai szakosztályának elnöke. Szociográfiai munkássága – a modern amerikai módszerek meghonosításával – úttörő jellegű volt. 1918 őszén Jászi nemzetiségi minisztériumának munkatársa, majd a Fővárosi Könyvtár igazgatója. Az ellenforradalom kezdetén bebörtönözték, később lexikonszerkesztőként is különböző baloldali folyóiratok, elsősorban a *Századunk* munkatársaként tevékenykedett. Kitartott a radikális eszmék és Jászi barátsága mellett, de Jászinál közelebb került a marxizmushoz és a kommunista mozgalomhoz is. Lánya, Braun Éva a KMP tagja és vértanúja lett.

COMTE, AUGUSTE (1789–1857) – francia filozófus és társadalombölcselő, a pozitivista társadalomszemlélet s ezzel a szociológiai tudomány megalapozója. Elsőként hirdette, hogy a társadalmi jelenségek változhatatlan természeti törvényeknek vannak alávetve.

CONCHA GYŐZŐ (1846–1933) – tekintélyes jogászprofesszor, konzervatív-szabadelvű állambölcsész, a politika tanára 1872-től a kolozsvári, 1892-től a budapesti egyetemen. 1901-től néhány évig tagja a TT-nak, de ennek radikalizálódása után kivált a Társaságból. Munkái és tankönyvei a fennálló rend – a dualista, majd a horthysta Magyarország – apológiáját adták.

CZAKÓ AMBRÓ (1887–1974) publicista, lelkész, vallásfilozófus. Ciszterci szerzetes volt, 1915-ben kilépett a rendből. 1918–19-ben főiskolai tanár. Demokratikus közszereplése és meggyőződése miatt az ellenforradalom elmozdította állásából. A Független Szemle szerkesztője, ennek betiltása után Bécsben, majd Torontóban élt, ahol protestáns lelkészként működött és a Tárogató c. lapot szerkesztette, melynek Jászi is állandó munkatársa volt. A II. világháború idején a Kanadai Magyar Demokratikus Szövetség alelnöke.

CSÉCSY IMRE (1893–1961) – publicista, polgári radikális politikus. 1913–14-ben a Galilei Kör tagja, 1914-ben az *Új Magyar Szemle* alapítója és szerkesztője. 1918-ban Jászi titkára, a nemzetiségi minisztérium sajtóosztályának vezetője, majd a külügyminisztérium, később a Külügyi Népbiztosság munkatársa. 1919–21-ben a *Világ*-nál dolgozott, majd a *Századunk* munkatársa, 1934–39-ben szerkesztője lett. 1945–48-ban a Magyar Radikális Párt elnöke, az újból megindult *Huszadik Század* szerkesztője, képviselő. 1949-től fordítói munkát végzett. Jászi személye és eszméi mellett mindvégig kitartott.

CSERESZNYÉS SÁNDOR (1910–1971) – kommunista publicista. Részt vett a spanyol polgárháborúban, mint a Nemzetközi Brigád önkéntese. Itt, majd a francia internáló táborban is együtt volt Rajk Lászlóval, aki 1945 után kinevezete a Belügyminisztérium sajtóosztálya vezetőjének. 1949-ben a Rajk-per egyik „koronatanúja", akit egy mellékperben szintén elítéltek.

DÁNIEL ARNOLD (1878–1967) – közgazdász, agrárszakértő, publicista. A század elején szociáldemokrata, a Szabó Ervin vezette

ellenzéki csoport tagja. Később polgári radikális, a *H. Sz.* állandó munkatársa. A földosztás és a mezőgazdasági kisbirtok híve. Szerepe volt az 1919. februári földreformtervezet kidolgozásában. 1919-ben emigrált, Csehszlovákiában, majd Angliában élt. Itt, a második világháború alatt Károlyival részt vett a közép- és délkelet-európai földreformtervek kidolgozásában. Jászival mindvégig szoros barátságban és kapcsolatban maradt.

DINER-DÉNES JÓZSEF (1857–1937) – művészettörténész, szocialista publicista és politikus, marxista teoretikus. A 90-es években az *Élet*, 1906–10-ben *A Munka Szemléje* szerkesztője, *A Szocializmus* és a *Neues Pester Journal* munkatársa. Szoros kapcsolatban állt Ferenc Ferdinánd és a „Deutsches Haus" Körével s más szervezetekkel. 1917–1920 között Károlyi Mihály politikai bizalmasa, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja, külügyi államtitkár, a Tanácsköztársaság idején a Külügyi Népbiztosság munkatársa. 1919 után Csehszlovákiában, Ausztriában, Amerikában, majd Párizsban élt, a Populaire munkatársa volt.

DURKHEIM, EMILE (1858–1917) – francia szociológus, a Sorbonne tanára. A leíró, tényekre támaszkodó, ún. realisztikus szociológiai iskola megalapítója.

ECKHARDT TIBOR (1888–1973) – jobboldali indulású politikus. 1919-ben az aradi és szegedi ellenforradalmi kormányok sajtófőnöke, majd a siófoki fővezérség külpolitikai osztályának vezetője, 1920–22-ben a miniszterelnökség sajtófőnöke. Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója és elnöke, 1923-tól a Fajvédő Párt egyik vezetője. 1931-ben Gaál Gasztonnal megalapította a Kisgazdapártot, amelynek 1932-től elnöke lett. A harmincas években németellenes irányba fordult, amerikai kapcsolatai révén a háború alatt kijutott az Egyesült Államokba, ahol – Habsburg Ottóval is szövetkezve – a baloldali emigrációval szemben az úri Magyarország háború utáni átmentésén munkálkodott.

ERDŐS RENÉE (1879–1956) – költő, írónő. Merész és őszinte hangú versei a század elején az új irodalom egyik reménységének mu-

tatták. Ez időben került barátságba Jászival és Szabó Ervinnel. Később eltávolodott tőlük, részben külföldön élt, műveiben erotika és vallásos misztika ötvöződött.

FARKAS GEIZA (1874–1943) – jogász, közgazdász, szociológus. 1919-ben az agrárpolitika tanára a budapesti tudományegyetem jogi karán. 1919 után Jugoszláviában élt. A *H. Sz.* és a *Századunk* állandó munkatársa volt.

FÉNYES LÁSZLÓ (1871–1945) – polgári demokratikus publicista és politikus. Az 1910-es években *Az Est* munkatársa, a Tisza-rendszer visszaéléseinek leleplezője. 1917–18-ban képviselő, a Nemzeti Tanács tagja, a forradalom után hadügyi államtitkár, a nemzetőrség parancsnoka. Az ellenforradalom hatalomra jutása után a fehérterror bátor leleplezője lett, mire bebörtönözték, és a Tiszagyilkosságban való részesség hamis vádjával évekig tartották fogságban. Felmentése után hamarosan emigrált. Bécsben, Párizsban, a háború alatt New Yorkban élt, igen nehéz anyagi körülmények között. Publicisztikájával mindvégig a demokrácia és a szabadság ügyét szolgálta.

FENYŐ MIKSA (1877–1972) – ügyvéd, 1904-től a Gyáriparosok Országos Szövetségének titkára, 1918-tól ügyvezető igazgatója. Jelentős irodalmi kritikus, a *Figyelő* (1905), majd a *Nyugat* egyik alapítója és szerkesztője, a modern irodalom, elsősorban Ady népszerűsítője és védelmezője a konzervatív támadásokkal szemben. Politikailag mérsékelt liberális: szemben állt a forradalmakkal, ellenzékiként beilleszkedett az ellenforradalmi rendszerbe, 1931–35-ben pártonkívüli képviselő. 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, utolsó éveiben Bécsben élt. Mindvégig sokoldalú publicisztikai tevékenységet folytatott, megírta a *Nyugat*-tal kapcsolatos emlékeit.

FERENCZY GYULA (1861–1931) – református lelkész, egyetemi tanár, 1896–1914-ig a debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár igazgatója, 1914-től a hittudományi kar tanára, 1921-ben baloldali magatartása miatt nyugdíjazták.

GARBAI SÁNDOR (1879–1947) – szociáldemokrata politikus. 1902-től az SZDP vezetőségének tagja. Az 1918-as októberi forradalom időszakában a lakásügyek kormánybiztosa. A Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormánytanács elnöke. 1919-ben először Ausztriába, majd Franciaországba emigrált. Száműzetéséből nem tért haza.

GÖNDÖR FERENC (1885–1955) – újságíró. 1912-től a Népszava munkatársa. 1918. október 1-től megindította Az Ember című hetilapot. A Tanácsköztársaság idején az újságíró szakszervezet és a sajtódirektórium elnöke, de több kérdésben szembekerült a proletárdiktatúrával. A bukás után Bécsbe emigrált, később New Yorkban telepedett le. Külföldön is kiadott lapja az ellenforradalmi rendszer elleni harc fontos orgánuma volt, de a második világháború alatt Eckhardtot támogatta. Később viszatért Jászihoz.

GRATZ GUSZTÁV (1875–1946) – jogász, publicista, liberális, majd legitimista politikus. A *H. Sz.* egyik alapítója és első szerkesztője, a TT egyik titkára. Sorozatos válságok és viták után 1906-ban végképp szakított a progresszióval. Alkotmánypárti, majd munkapárti képviselő, 1917-ben pénzügyminiszter, később a Közös Külügyminisztérium tisztviselője, 1919-ben a bécsi ellenforradalmi komité egyik vezetője, később bécsi követ, majd külügyminiszter. Része volt a második királypuccsban. 1924-től a magyarországi németek közművelődési egyesületének egyik vezetője. Egy-egy könyvet írt a dualizmus és a forradalmak koráról.

HALASI BÉLA (1887–1965) – jogász, közgazdász, polgári radikális, majd szociáldemokrata politikus, publicista. 1919 után Berlinben, Brüsszelben, majd az Egyesült Államokban élt. Haláláig a chicagói egyetem tanára.

HARRER FERENC (1874–1969) – jogász, városrendezési szakember, liberális politikus. A század elejétől a *H. Sz.* belső köréhez tartozott. A *Városi Szemle* alapítója és szerkesztője. Fővárosi tisztviselő, majd alpolgármester. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja, Magyarország első bécsi követe, majd a külügyminisztérium admi-

nisztratív vezetője. 1925-től a főváros törvényhatóságának tagja, 1927-től felsőházi tag, 1949-től a Népfront országos elnökségének tagja, országgyűlési képviselő.

HATVANY LAJOS (1880–1961) – író, kritikus, irodalomtörténész. Fiatalkorában Gyulai Pál tanítványa, a *Budapesti Szemle* munkatársa, 1908-ban Ignotussal, Fenyő Miksával és Osvát Ernővel együtt a *Nyugat* alapítója. 1911-ben Osváttal való ellentétei miatt szakított a folyóirattal. Néhány évig Németországban fejtett ki irodalmi tevékenységet. Ady barátja és mecénása. 1917–19-ben a *Pesti Napló* és ennek irodalmi folyóirata, az *Esztendő* tulajdonosa és szerkesztője, Károlyi politikájának támogatója. 1918 őszén a Nemzeti Tanács tagja, a belgrádi fegyverszüneti tárgyalások résztvevője. 1919-ben Bécsbe emigrált, az emigráció mérsékelt szárnyához tartozott, támogatta Garami és Lovászy *Jövő* c. lapját. 1927-ben hazatért, bebörtönözték. 1938–1947-ig ismét emigrációban élt, nagyrészt Oxfordban. Hazatérése után irodalomtörténészként dolgozott.

HEGEDŰS LÓRÁNT (1872–1943) – közgazdász, liberális, majd konzervatív politikus. Ifjúkorában pénzügyminisztériumi tisztviselő, 1898-tól kormánypárti képviselő. A TT egyik alapítója, 1901–1906-ig alelnöke, ekkor a szakadárok egyik vezetője. 1905-től a GYOSZ, 1913-tól a Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója, politikában Tisza, irodalomban Ady csodálója, aki szerette volna a két kibékíthetetlen ellentétet összeegyeztetni. 1920–21-ben pénzügyminiszter, az ellenforradalmi konszolidáció egyik hangadója. 1937-től felsőházi tag. Élete végén főként irodalmi és publicisztikai tevékenységet folytatott.

HIMMLER MÁRTON (?–?) – magyar származású amerikai üzletember, bányatulajdonos és műkedvelő politikus. Az 1920-as években a hazai demokratikus irányú fejlődést igyekezett előmozdítani, szerepe volt Hock János amerikai propagandaútjának megszervezésében. A második világháború idején az amerikai hírszerzés osztályvezetője, ezredes. A háború után többször járt Magyarországon, ő irányította a magyar háborús bűnösök hazaszállítását.

HOCK JÁNOS (1859–1936) – katolikus pap, függetlenségi párti politikus, író, kiváló egyházi és politikai szónok. 1887-től szabadelvű, majd nemzeti, végül függetlenségi párti képviselő. 1910-ben Justh Gyulához, a világháború idején Károlyi Mihályhoz csatlakozott. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja, a forradalom után elnöke; november 16-án ő proklamálta Magyarország függetlenségét és a köztársasági államformát. A Tanácsköztársaság idején Csehszlovákiába, onnan Ausztriába, majd Olaszországba, végül Franciaországba emigrált. Károlyi és Jászi oldalán tevékeny részt vett a hazai ellenforradalom elleni küzdelemben, 1922–23-ban hosszabb amerikai propagandautat is tett. 1933-ban hazatért, Horthy-ellenes cikkeiért súlyosan elítélték. Halála előtt, 1935-ben, amnesztiát kapott.

HODŽA, MILAN (1878–1944) – szlovák politikus és történetíró. Az agrárpárt vezére. 1903-tól Budapesten újságíró. 1905-től képviselő. 1918-ban csehszlovák megbízott Magyarországon. 1919-ben államtitkár, majd számos csehszlovák kormány tagja. 1935–38 között miniszterelnök. A müncheni válság kapcsán lemondott és az Egyesült Államokba emigrált.

HORVÁTH BARNA (1896–1973) jogtudós. 1925 és 1949 között a jogfilozófia professzora a szegedi, majd a kolozsvári, 1945 után ismét a szegedi egyetemen. 1949-ben emigrált, 1950-től 1956-ig a New York-i New School of Social Research-ben a politikatudomány és a nemzetközi jog tanára. Európai kitekintésű, liberális szellemű tudós, Bibó István legfőbb tanítómestere.

HORVÁTH BÉLA (1908–1975) – költő, műfordító, újságíró. A *Napkelet*, majd a *Katolikus Nemzeti Újság* munkatársa. 1927-től jelennek meg verseskötetei. 1935-től 1944-ig egyik alapító szerkesztője a *Vigiliá*-nak. 1944-ben büntetőszázaddal nyugatra került, nem tért haza. 1953–61 között a magyar emigráció folyóirata, a *Látóhatár* szerkesztője. 1962-ben hazatér és a budapesti *Látóhatár* szerkesztésében vesz részt.

ISAC, EMIL (1886–1953) – román költő, publicista, műfordító. Baráti kapcsolatban állt a *Nyugat* íróival, elsősorban Adyval. Az 1910-es években a *H. Sz.* cikkírója. A Párizs környéki béketárgyalások idején a román sajtóiroda főnöke. Az 1920-as években Erdély művészeti és színházi főfelügyelője lett. A demokratikus művelődéspolitika és a román–magyar együttműködés híve és harcosa volt.

JÁSZINÉ RECHA WOLLMANN (1885–1970) – Jászi osztrák származású második felesége. Első férje, Alfred Rundt révén, Reinhardt színházi köréhez tartozott. Jászival Bécsben ismerkedett meg 1919-ben.

JÁSZI VIKTOR (1868–1915) – Jászi Oszkár bátyja. Jogász, jogtudós. 1893-tól a kecskeméti, 1902-től a debreceni jogakadémia, 1912-től a kolozsvári, 1914-től a debreceni egyetem tanára. Közjogi, közigazgatási és tömeglélektani kérdésekkel foglalkozott.

JUSTH GYULA (1850–1917) – középbirtokos, a liberális függetlenségi politika kiemelkedő alakja. 1884-től haláláig Makó függetlenségi képviselője, 1891-től a Függetlenségi Párt elnöke. 1895-ben lemondott a hazatért Kossuth Ferenc javára. 1905–1909-ben a képviselőház elnöke. 1909-ben szakított Kossuth Ferenc megalkuvó irányzatával, önálló pártja élén a szociáldemokratákkal és a polgári radikálisokkal szövetkezve harcolt az általános választójogért. Felismerte a nemzetiségekkel való összefogás szükségességét. 1912-ben a Tisza elleni obstrukció vezére, 1913-ban az újra egyesült Függetlenségi Párt társelnöke. Betegsége miatt a tényleges vezetést mindinkább átengedte Károlyi Mihálynak, akinek politikáját mindvégig támogatta. 1916-ban Károlyi új pártjához csatlakozott.

KÁROLYI MIHÁLY (1875–1955) – nagybirtokos, előbb konzervatív, majd liberális függetlenségi, később demokrata, végül forradalmi szocialista politikus és államférfi. Először 1905-ben lett függetlenségi képviselő. 1909-ben az OMGE elnöke. 1912-ben lemondott e tisztségéről, hogy teljes erejével küzdhessen Tisza külés belpolitikája ellen. 1913-ban az Egyesült Függetlenségi Párt

ügyvezető elnöke, 1914-ben elnöke lett. A háború alatt a képviselőházban nyíltan elítélte a német szövetséget és a háború folytatását. Küzdött a különbékéért és az antanthoz való közeledésért. 1916-ban híveivel önálló pártot alakított. 1917-től népszerűsége rohamosan nőtt. 1918 őszén a Nemzeti Tanács elnöke, majd a forradalmi kormány elnöke lett. 1919. március 21-én, az ún. Vix-jegyzék hatására szocialista kormány kinevezésére és Szovjet-Oroszországgal való szövetkezésre szánta el magát. Támogatta a Tanácsköztársaságot, de emigrált a közelgő ellenforradalom elől. A demokratikus emigráció vezéralakja lett, a Horthy-rendszer hazaárulóvá bélyegezte. 1919–20-ban Csehszlovákiában, majd Olaszországban, 1921–23-ban Jugoszláviában, 1923–24-ben Angliában, rövid amerikai tartózkodás után 1939-ig Franciaországban és Svájcban, a háború alatt Angliában élt. Már 1920 tavaszától együttműködött a kommunista párttal, amelyet leghatékonyabb erőnek tartott a reakció, majd a fasizmus elleni harcban. Emiatt többször szembekerült régi „októbrista" híveivel, elsősorban Jászival, de az antifasiszta küzdelemben ismét találkoztak. 1946-ban hazatért és diplomáciai szolgálatot vállalt, 1947–49-ben Magyarország párizsi követe volt, ekkor lemondott és nyilvánosan elítélte a Rajk és társai ellen indított konstrukciós pert. Utolsó éveit teljes visszavonultságban töltötte a dél-franciaországi Vence-ben.

KÁROLYI MIHÁLYNÉ (1892–1985) – sz. Andrássy Katalin. Andrássy Gyula nevelt lánya, 1914-től Károlyi Mihály felesége és küzdőtársa. 1918 végén a Magyar Vöröskereszt elnöke. Az 1920-as évektől Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban önálló publicisztikai és előadói tevékenységet is folytatott a Horthy-rendszer és a német fasizmus leleplezésére. Emlékiratai angol, német, francia és magyar nyelven is megjelentek. Jelentős szerepe volt férje emlékiratainak megszövegezésében is. 1962-ben hazatért, de ideje egy részét a Vence-i Károlyi-alapítványnak szentelte.

KÉGL JÁNOS (1873–1948) – ügyvéd, földbirtokos, liberális politikus. A század elején a *H. Sz.* körének tagja, 1904-ben a *H. Sz.*

névleges szerkesztője, 1905-ben a Szabadgondolkodók Egyesületének főtitkára. 1918-ban igazságügyi államtitkár, majd Pest megye kormánybiztos-főispánja.

KOVÁCS IMRE (1913–1982) politikus, szociográfus. A falukutató irodalom és mozgalom egyik vezető alakja. „A néma forradalom" c. nagyhatású könyv szerzője (1937). A Márciusi Front és a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója, 1945 után a párt főtitkára, az MKP-val szembeni önállóságának legfőbb védelmezője. 1948-ban Svájcba menekült, majd az USA-ba költözött. A Szabad Európa Bizottságnál dolgozott. Az emigráció demokratikus szárnyának egyik vezető alakja volt.

KEMÉNY GÁBOR (1883–1948) – tanár, haladó pedagógiai író és oktatáspolitikus. A kolozsvári egyetem elvégzése után Tordán tanított. 1918-ban létrehozta a Polgári Radikális Párt helyi szervezetét, majd Aranyos–Torda vármegye főispánja lett. A román hatóságok 1920-ban Magyarországra toloncolták. Itt a Nagy László által megindított modern pedagógiai törekvéseket folytatta, rendszeresen írt a *Népszavá*-ba, a *Szocializmus*-ba, a *Századunk*-ba, a *Korunk*-ba és a *Gondolat*-ba. 1945-ben az MKP tagja, a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének első elnöke, az Országos Köznevelési Tanács egyik vezetője lett.

KENDE RÓZSA (1887–?) – Szatmár megyei régi nemesi család sarja, Jászi ifjabb kori szerelme.

KERNSTOK KÁROLY (1873–1940) – festőművész. A századforduló éveiben a szocialista eszméket tükröző realista naturalista képeket festett. Később a modern művészeti irány előharcosa, a Nyolcak csoportjának vezéralakja lett. Jászihoz és radikális értelmiségi köréhez szoros baráti és politikai kapcsolat fűzte. A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság művészetpolitikai vezetője volt. 1919–26-ig emigrációban, főként Berlinben élt. Hazatérése után az expresszionizmustól a klasszicizmus felé hajlott.

KUNFFY LAJOS (1869–1962) – festőművész, realisztikus portrék, táj- és életképek alkotója. Jászival 1905-ben, Párizsban ismerkedett meg. Barátságuk halálukig tartott. Jászi többször, még 1919-ben és 1947-ben is vendégeskedett somogytúri házukban.

KUNFFY LAJOSNÉ (1882–1963) – sz. Tiller Ella. Férjével együtt Jászi legbizalmasabb barátai közé tartozott. Segítségére volt számos fontos írás és levél, többek közt a Franchet d'Esperey tábornoknak átnyújtott belgrádi memorandum franciára fordításában. Jászi 1919-ben az ő gondjaira bízta irathagyatékának egy részét.

KUNFI ZSIGMOND (1879–1929) – tanár, szocialista publicista és politikus. A század elején a temesvári gimnázium tanára. A *H. Sz.* cikkírója, a TT aktív tagja. 1907-től a *Népszava*, 1908–18-ig a *Szocializmus* szerkesztője. Az MSzDP egyik vezetője, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja, a Károlyi-kormányban munkaügyi és népjóléti, a Berinkey-kormányban közoktatásügyi miniszter. A Tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos, az egyesült párt vezetőségi tagja, a proletárdiktatúra lazítását célzó szociáldemokrata törekvések egyik irányítója. A Tanácsok Országos Gyűlése után kivált a kormányzótanácsból. A bukás idején Bécsbe emigrált, a „kétésfeles" Internacionálét támogató magyar „Világosság"-csoport vezetője, az *Arbeiter-Zeitung* főmunkatársa lett. *Világosság* c. hetilapjában is harcolt a hazai ellenforradalom ellen, de centrista pozíciójában mindinkább felőrlődött. Öngyilkos lett.

LÁNCZY GYULA (1850–1911) – történész, 1886-tól a kolozsvári, 1891-től a budapesti egyetem tanára. L. Leó bátyja. Liberális beállítottságú tudományos és közéleti tekintély, a TT-nak az első években tagja, a fiatal szociológusgárda egyik szakmai mestere és pártfogója.

LÁZÁR BÉLA (1896–1950) – művészettörténész, tanár, író. 1923-tól gimnáziumi tanár, a *Magyar Kritika* segédszerkesztője, a *Modern Művészet* főszerkesztője. A két háború között az Ernst Múzeum igazgatója.

LASKI, HAROLD JOSEPH (1893–1950) – angol politikus, közgazdász, egyetemi tanár. 1922–36-ban a Fabian Society, 1936-tól a Munkáspárt vezetőségi tagja, 1945–46-ban a párt elnöke.

LE DANTEC, FÉLIX (1867–1917) – francia biológus és filozófus, egyetemi tanár, a Sorbonne-on az általános fejlődéstan előadója. A mechanisztikus biológiai materializmus képviselője.

LESZNAI ANNA (1885–1966) – valódi nevén Moskovicz Amália, író, költő, festő- és iparművész. Szecessziós stílusú munkáiban a népművészet elemeit hasznosította. Gazdag polgári család sarja. 1913-tól 1920-ig Jászi felesége. Három fiuk született: a hamar elhalt Ferenc, majd György és András, akik ma az USA-ban élnek. A Nyugat és a Nyolcak köréhez tartozott, az 1910-es évek első felében bécsi emigrációban élt, majd hazatért, 1938-ban New Yorkba költözött férjével, Gergely Tibor festő- és grafikusművésszel együtt. Jászival haláláig bensőséges baráti viszonyban maradt. Körtvélyesi háza évtizedeken át sok magyar író és képzőművész kedvelt tartózkodási helye volt.

LIEBERMANN PÁL (1885–1946) – Jászi unokatestvére, matematikus, filozófus – eredetileg orvos. 1919 után Olaszországba emigrált és később csak rövid időszakokra tért haza. Capriban halt meg.

LINDER BÉLA (1876–1962) – a világháborúban vezérkari ezredes, ezredparancsnok. 1917-ben súlyosan megsebesült, pacifista lett, kapcsolatba lépett az MSZDP-vel. A Károlyi-kormányban hadügy-, majd tárca nélküli miniszter. Az MSZDP tagja lett, a Tanácsköztársaság idején diplomáciai missziót vállalt, a bukás után Pécs polgármestere. Vezető szerepe volt a Baranyai Köztársaság létrehozásában. Az 1920-as évek első felében a jugoszláviai magyar emigráció vezetője, de mind nyíltabban a jugoszláv kormány szolgálatába szegődött. Emiatt Károlyi és Jászi több évi együttműködés után szakítottak vele.

LIPPMANN, WALTER (1889–1974) – neves amerikai újságíró. 1913–22 között a *New Republic* munkatársa, majd a *New World*

szerkesztője. 1931-től a *Herald Tribune* vezető publicistája, 1962-től a *Washington Post*-nál befolyásos szerkesztő. Újságíró tevékenységéért 1958-ban Pulitzer-díjat kapott.

LUKÁCS GYÖRGY (1885–1971) – filozófus, esztéta. Fiatal korában néhány évig a *H. Sz.* munkatársa: a folyóiratban Adyt és az új magyar irodalmat elemezte és méltatta. Az 1910-es években eltávolodott a *H. Sz.* körétől és racionalista szellemétől, s a Vasárnapi Kör, majd a Szellemtudományok Szabad Iskolája élére állt. 1918–19 fordulóján csatlakozik a KMP-hez, a *Vörös Újság* szerkesztője, március 21-e után a közoktatásügyi népbiztos helyettese lett. A Tanácsköztársaság leverését követően rövid ideig itthon dolgozott illegálisan, majd Bécsben, később Berlinben, végül Moszkvában élt emigrációban. Az 1920-as években tevékenyen részt vett a KMP vezetésében. 1929 után az általa képviselt koncepció veresége nyomán visszavonult a politikától, s nemzetközi jelentőségű esztétikai és ideológiai tevékenységet fejtett ki. 1945-ben hazatért, egy ideig a magyar művészeti és tudományos élet egyik irányítója volt, 1949-ben a Rákosi-féle vezetés megbélyegezte és félreállította. 1956-ban rehabilitálták, néhány napig művelődésügyi miniszter is volt. Nemzetközi hatása az 1960-as években bontakozott ki.

MADZSAR JÓZSEF (1876–1944) – orvos, könyvtáros, szociálhigiénikus, radikális, szocialista, végül kommunista politikus. 1899-től fogorvosként dolgozott. Jászihoz a közös nagykárolyi gyermekkortól szoros barátság fűzte. Feleségül vette Jászi Alice-t. A *H. Sz.* körének, később a Radikális Pártnak aktív tagja volt. A darvinizmus népszerűsítője, az anya- és csecsemővédelem szervezője lett. 1912-től a Fővárosi Könyvtár munkatársa, majd aligazgatója, Szabó Ervin barátja és híve. A Károlyi-kormányban népjóléti államtitkár, a Tanácsköztársaság idején népbiztoshelyettes, a közegészségügy egyik vezetője. 1920 és 1924 között emigrációban élt Bécsben, majd Jugoszláviában. Károlyi és Jászi csoportjához tartozott, a *Bécsi Magyar Újság* kiadóhivatalát is vezette. Hazatérve az MSZDP baloldalához csatlakozott, majd az illegális KMP tagja, a *Társadalmi Szemle* szerkesztője lett. 1935-ben Csehszlovákiába, majd a Szovjetunióba emigrált, 1938-ban koholt vádak alapján letartóztatták.

MADZSAR JÓZSEFNÉ (1877–1935) – sz. Jászi Alice. Jászi húga. Szoros baráti kapcsolatban állt Szabó Ervinnel is. Később mozgáskultúrával, női gyógytornával is foglalkozott, új mozgásművészeti rendszert is kidolgozott. Iskolája 1912–1937-ig állt fenn.

MADZSAR LILLY (1902–1980) – Madzsar József és Jászi Alice leánya, Jászi unokahúga. Gyógytornász, majd német–angol tanár Kassán.

MANIU, JULIU (1873–1951) – román politikus. Erdélyi család sarja, 1906–1910-ig a magyar képviselőház tagja; a Román Nemzeti Párt, majd a Román Nemzeti Tanács tekintélyes vezetője. 1918. decemberében a nagyszebeni román kormányzótanács elnöke lett, Erdély és Románia egyesülésének egyik kezdeményezője és végrehajtója. 1928–30-ban és 1932–33-ban román miniszterelnök, a parasztpárt elnöke. A második világháború alatt és után a nyugati orientáció híve és képviselője. Börtönben halt meg.

MANN, THOMAS (1875–1955) – a XX. századi német irodalom kiemelkedő egyénisége. 1929-ben Nobel-díjat kapott. 1933-ban a fasizmus elől Svájcba, majd 1938-ban az Egyesült Államokba emigrált. 1952-ben tért vissza Európába és Svájcban élt.

MANNHEIM KÁROLY (1893–1947) – szociológus. Az 1910-es években a *H. Sz.* fiatalabb nemzedékéhez és a Vasárnapi Körhöz tartozott. 1919 után emigrált, 1933-ig a frankfurti egyetem, majd a London School of Economics tanára lett. A tudásszociológia és az ideológiaelmélet világhírű és nagyhatású művelője.

MENCZER BÉLA (1902–1983) – Jászi unokaöccse, jogász, történész, publicista. A húszas évek elején a bíróság elé került illegális szervezkedésért, 1923-ban emigrált, először Bécsbe, majd Párizsba, Berlinbe. 1934-től Londonban élt. A harmincas évek második felében Haile Szelaszie etióp uralkodó tanácsadója, majd a második világháború időszakában de Gaulle mozgalmában lát el hasonló feladatokat. Rendszeresen írt tanulmányokat a *Századunk*-ba és a *H. Sz.*-ba.

MÉRAY-HORVÁTH KÁROLY (1859–1938) – szociológus, író, publicista. 1887-től az *Arad és Vidéke* szerkesztője, 1906-ban a TT alelnöke. A szociológiában az organikus, biológiai irányzat szélsőséges képviselője. Elméletei alapján „tudományos" politikai prognózisokat készített, közvetítő szerepe volt az ún. darabontkormány és az ellenzéki koalíció 1906 tavaszi kiegyezésében s az utóbbi hatalomra kerülésében, ezért a nemzeti koalíciós kormánytól berlini tudományos ösztöndíjat kapott. Jászival mindvégig barátságban maradt.

MOCSÁRY LAJOS (1826–1916) – középbirtokos, jelentős függetlenségi politikus. Feleségül vette Wesselényi Miklós özvegyét. 1861-től képviselő, egy ideig Tisza Kálmán híve, de a Deák-párttal kötött fúzió előtt kilépett, s vezető szerepet játszott a Függetlenségi Párt megalapításában, amelynek hosszabb ideig az elnöke is volt. Kitartott a köznemesi politika hagyományai, a megyei önkormányzat mellett, de igen haladó álláspontot foglalt el a nemzetiségi kérdésben, az 1868-as törvény végrehajtását, az erőszakos magyarosítás megszüntetését és messzemenő engedményeket követelve. Emiatt 1892-ben visszavonulásra kényszerítették az aktív politikai élettől.

MOHOLY NAGY LÁSZLÓ (1895–1946) – festő, fotográfus, művészeti teoretikus, a konstruktivizmus jelentős képviselője. 1919-től emigrációban élt. Ausztriában a *Ma* köréhez tartozott, Berlinben a Bauhaus tanára lett, Chicagóban megalapította a New Bauhaust. A második világháború idején a Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetsége erősen radikális irányú, a kommunistákkal rokonszenvező chicagói csoportjának egyik vezetője volt.

NAGY VINCE (1886–1965) – ügyvéd, polgári liberális politikus. 1917–18-ban függetlenségi (Károlyi-párti) képviselő. A Károlyi-kormányban belügyi államtitkár, majd belügyminiszter. 1919. februárban ő hajtotta végre a KMP vezetőinek letartóztatását. A Tanácsköztársaság idején a Romániához tartozó Szatmárra (szülővárosába) költözött, 1922-ben tért vissza Budapestre, ahol ügyvédi gyakorlatot folytatott. Károlyi Mihály legfőbb védőügyvédje volt 1921-től 1928-ig húzódó vagyonelkobzási perében. 1923–26-ban

függetlenségi Kossuth-párti programmal képviselő, a demokratikus ellenzék egyik vezéralakja. 1945 után a Kisgazdapárt jobbszárnyának egyik vezetője, majd Sulyok Dezsővel együtt a Szabadság Párt alapítója. 1947-ben lemondott mandátumáról, és az Egyesült Államokba emigrált.

PEKÁR KÁROLY (1869–1911) – tanár, esztéta, pszichológus. Lőcsén, majd Budapesten gimnáziumi tanár, a század első éveiben a *H. Sz.* munkatársa, Jászi, Somló és Vámbéry társa Spencer fordításának munkájában. Az 1906-os válság után látványosan szakított a TT-val. Később elmegyógyintézetbe került.

PEYER KÁROLY (1881–1956) – szociáldemokrata politikus. 1918-ig a szakszervezeti mozgalomban dolgozott, 1919 elején a Berinkey-kormány bányaügyi kormánybiztosa. A Tanácsköztársasággal szemben állt, a Peidl-kormányban belügyminiszter, a Huszár-kormányban népjóléti és munkaügyi miniszter. A Horthy-korszakban az MSZDP tényleges vezetője, a párt legalitásának őrzője. 1944-ben a németek Mauthausenbe hurcolták. 1945 után mindinkább kiszorult a pártvezetésből, majd 1947-ben a pártból is kizárták, mivel ellenezte a kommunistákkal való együttműködést. Az 1947-es választások előtt belépett a Magyar Radikális Pártba, ennek mandátumával jutott be utoljára a Parlamentbe. Rövidesen emigrálni kényszerült, az USA-ban telepedett le. A Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagjaként, ezen belül az ipari és munkaügyi bizottság elnökeként működött.

PIKLER GYULA (1864–1937) – jogtudós, szociológus, pszichológus. A pozitivista jogbölcselet legnagyobb hatású hazai képviselője, a budapesti egyetem magántanára, majd professzora 1886-tól 1920-ig. Jásziék nemzedékének legjelentősebb szellemi mestere. A TT egyik alapítója, alelnöke, majd 1906-tól elnöke. 1910 után nagyobbrészt Svájcban folytatta idegfiziológiai kutatásait, mindinkább feladva hazai tudományos és közéleti vezető szerepét. Az ellenforradalom nyugdíjazta.

POLÁNYI KÁROLY (1886–1964) – jogász, közgazdász, gazdaságtörténész. A Galilei Kör első elnöke, 1913–14-ben és 1918–19-ben a *Szabadgondolat* szerkesztője. 1914-től a Radikális Párt tagja, majd titkára. A Tanácsköztársaság idején Bécsbe távozott, az emigrációban mindinkább eltávolodott Jászitól. A *Der Österreichische Volkswirt* külpolitikai rovatát szerkesztette. 1933-ban Angliába költözött, az oxfordi egyetemen tanított. Károlyi oldalán részt vett a magyar antifasiszta mozgalomban. 1947–53-ban a New York-i Columbia Egyetem vendégprofesszora volt, majd Kanadában telepedett le. 1962-ben megindította a békés egymás mellett élést szolgáló *Co-Existence* c. folyóiratot. Jelentős gazdaságtörténeti munkássága mellett feleségével, Duczynska Ilonával együtt az új magyar irodalom külföldi megismertetésén munkálkodott.

POLÁNYI LAURA (1882–1959) – Striker Sándorné. P. Károly nővére, Szabó Ervin unokatestvére. Történész. 1902–04-ben Szabó Ervinnel együtt szerkesztette a Bibliographia Economica Universalis-t. Tevékeny részt vett a század elejei progresszív és feminista mozgalmakban. 1919-ben kapcsolatba került Károlyiékkal, emigrációjukban segítségükre volt. Az USÁ-ba emigrált, élete végén egy jelentős történelmi tanulmányt írt.

POLÁNYI MIHÁLY (1891–1976) – P. Károly öccse, neves kémikus, közgazdász és filozófus. Az 1910-es években a Galilei Kör tagja. 1920-tól 1933-ig a berlini Kaiser Wilhelm Institutban úttörő munkát végzett a fizikai kémia terén. 1933-tól a manchesteri egyetem tanára, előbb a fizikai kémia, 1948-tól a társadalomtudományok tanszékén. Érdeklődése mindinkább a közgazdaságtan és a filozófia problémái felé irányult. Szemlélete antimaterialista és szovjetellenes volt. Jászival a háború utáni években került szorosabb levelezési kapcsolatba.

PULSZKY ÁGOST (1846–1901) – Pulszky Ferenc fia, jogbölcsész és szociológus. Tanulmányait nagyrészt Angliában és Olaszországban végezte. 1871-től szabadelvű képviselő, 1874-től a jogbölcselet tanára a budapesti egyetemen; a századfordulón fellépő szociológusnemzedék egyik szellemi mestere, a pozitivista társadalomszemlélet legfőbb hazai képviselője. A TT egyik megalapítója és első elnöke.

PURJESZ LAJOS (1881–1925) – publicista, lapszerkesztő, A század elején több függetlenségi lap munkatársa, 1913–1920-ig a *Világ* felelős szerkesztője, 1921–24-ben főszerkesztője, 1907–18-ig a Budapesti Újságírók Egyesületének főtitkára. A *Világ* az ő vezetése alatt lett a polgári radikalizmus tekintélyes orgánuma, amely – ha nem is engedmények nélkül – az ellenforradalmi rendszerrel is szembeszállt.

RAVASZ KÁROLY (sz. 1921) Pécsett szerzett jogi diplomát, 1943-tól a Független Kisgazdapárt tagja. Részt vett az ellenállási mozgalomban, majd a párt központjában működött. 1945–48-ban a Külügyminisztérium alkalmazottja, prágai követségi titkár. 1947-ben ott ismerkedett meg Jászival. 1948-tól 1962-ig emigrációban élt, az ENSZ menekültügyi szervezeténél dolgozott, majd Ausztráliában üzleti tevékenységet folytatott és lapot szerkesztett. 1962-ben hazatelepült, a magyar gazdasági tájékoztatásban dolgozott.

RÁCZ GYULA (1874–1948) – közgazdász, statisztikus, publicista. A TT egyik jelentős egyénisége, egy ideig főtitkára, a *H. Sz.* állandó munkatársa. Műveiben főként gazdasági, gazdaságpolitikai, agrárpolitikai kérdésekkel foglalkozott. Szabó Ervinnel és Dániel Arnolddal együtt a szociáldemokrata agrárprogram-tervezet kidolgozója volt. 1909–15-ig a Fővárosi Könyvtár, majd a Fővárosi Statisztikai Hivatal munkatársa. 1917–18-ban minisztériumi tisztviselő, 1918. decemberétől földművelésügyi államtitkár, a földreformtörvény egyik előkészítője. 1920-ban nyugdíjazták.

RÉVÉSZ MIHÁLY (1884–1977) – szociáldemokrata publicista. 1906-tól kezdve a *Népszava* munkatársa, 1907-től egyik szerkesztője. 1920–24-ben emigrációban élt, majd ismét a *Népszava* és a *Szocializmus* szerkesztője lett. Több munkát írt a magyar munkásmozgalom történetéről, a MSZDP-nek mindvégig hűséges és sokoldalú munkása maradt. 1948-ban rövid ideig a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársa lett.

RIEDL FRIGYES (1856–1921) – irodalomtörténész, a budapesti egyetem tanára, akadémikus, a Kisfaludy Társaság tagja. Elsősor-

ban a XIX. századi magyar irodalommal foglalkozott, módszerében Taine követője volt. A századvégen modernnek számító szemlélete a XX. században már konzervatívnak hatott.

RÓNAI ZOLTÁN (1880–1940) – jogász, szociológus, szocialista publicista és politikus. Eredetileg ügyvéd. A *H. Sz.* munkatársa, a TT és a Szabad Iskola titkára. 1919-ben a budapesti egyetemen. A Berinkey-kormányban munkaügyi és népjóléti államtitkár, a Tanácsköztársaság idején igazságügyi népbiztos, majd belügyi népbiztoshelyettes. A bécsi emigrációban sógorával, Kunfi Zsigmonddal együtt a Világosság-csoport egyik vezetője. Később Franciaországba, végül Belgiumba költözött, a németek brüsszeli bevonulásakor öngyilkos lett.

ROOSEVELT, FRANKLIN DELANO (1882–1945) – amerikai demokrata párti államférfi, 1933-tól 1945-ig az Egyesült Államok elnöke. A nemzetközi antifasiszta összefogás egyik építőmestere, a háborús győzelem és a háború utáni rendezés vezető alakja.

RUPERT REZSŐ (1880–1961) – ügyvéd, publicista, liberális politikus. A világháború előtt Veszprémben folytatott ügyvédi gyakorlatot, s a *Veszprémi Hírlap* szerkesztője volt. A Tanácsköztársasággal szembefordult, ezért letartóztatták, az 1920-as választásokon kisgazdapárti programmal lett képviselő. Támadta a fehérterrort, Horthy és Gömbös csoportját. 1922-ben csatlakozott Rassay Károly csoportjához, 1924-ben a liberális Kossuth Párt elnöke lett, 1935-ben Bajcsy-Zsilinszkyvel szövetkezett.

SALVEMINI, GAETANO (1873–1957) – történész, politikus. 1911 és 1925 között az *Unità* egyik szerkesztője. 1925-ben letartóztatják, majd később Franciaországba, majd Angliába emigrált. A Giustizia e Liberta mozgalom megalapítója. 1933-tól a Harvard Egyetemen olasz történelmet tanít. 1948-ban tért haza és Firenzében az egyetemen tanított történelmet.

SETON-WATSON, ROBERT WILLIAMS (1879–1951) – angol történész, publicista és politikus. A század elején, helyszíni tanulmá-

nyok alapján, Scotus Viator néven több könyvet írt az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi viszonyairól. 1916-ban megindította *New Europe* c. folyóiratát. A magyar nacionalista körök Magyarország egyik legfőbb külföldi ellenségeként támadták. A világháború alatt és után, változó befolyással, a közép és kelet-európai brit külpolitika egyik tanácsadója.

SIMAI BÉLA (1899–1955) – orvos. Jászi unokahúgának, Madzsar Lillynek férje. 1925-től haláláig Kassán orvosként dolgozott. 1939-től a Kommunista Párt tagja.

SOMLÓ BÓDOG (1873–1920) – jogász, szociológus, filozófus. Jászi legjobb ifjúkori barátja. A 90-es évek végén Heidelbergben folytatott tanulmányokat Jászi Viktorral. A *H. Sz.* és a TT egyik kezdeményezője és alapítója, egy ideig szerkesztője, ill. titkára. 1903–05-ben a nagyváradi jogakadémia, 1905–18-ban a kolozsvári egyetem, 1918–20-ban a budapesti egyetem tanára. A polgári jogtudomány egyik legkiválóbb hazai művelője, a szociológiai gondolkodás egyik úttörője. 1910 után eltávolodott a *H. Sz.* körétől és a szociológiától. Korábbi pozitivista szemléletét megtagadta, ekkori jogbölcseleti műveit az újkantiánus filozófia és etika hatotta át. 1918-ban csatlakozott a forradalomhoz (egy ideig Jászi nemzetiségi minisztériumában dolgozott), később meghasonlott vele. Öngyilkos lett.

SPENCER, HERBERT (1820–1903) – angol pozitivista szociológus, az organikus szociológia egyik megalapítója, aki a darwinizmust kiterjesztette a társadalom vizsgálatára. Az evolucionizmus híve, a polgári liberalizmus egyik fő ideológusa. Igen erős hatása volt a századfordulón kialakuló magyar szociológiára.

SUPKA GÉZA (1883–1956) – régész, műtörténész, publicista és szerkesztő. Az 1910-es években a *Világ* munkatársa, a Károlyi-kormány idején prágai követ. 1921-ben elbocsátották múzeumi állásából, ezután a *Magyar Hírlap* és a *Pester Lloyd* munkatársa, a *Literatura* szerkesztője. A két háború között a hazai demokratikus ellenzék egyik vezető alakja. 1945–49-ig a *Világ* főszerkesztője, a Polgári Demokrata Párt elnöke, képviselője.

SZABÓ ERVIN (1877–1918) – szociológus és szocialista teoretikus, a magyar munkásmozgalom kiemelkedő alakja, könyvtáros és művelődéspolitikus. 1899-től az MSZDP egyik vezető teoretikusa, a *Népszava* munkatársa, 1900-tól a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa, 1904-től a Fővárosi Könyvtár megszervezője, majd igazgatója. 1903-tól kezdve a *H. Sz.* és a TT egyik irányítója, előbbinek többször szerkesztője, utóbbinak 1907-től alelnöke. A marxizmus legfőbb hazai képviselője és terjesztője, az első magyar Marx–Engels-válogatás szerkesztője. A szociáldemokrata ellenzék vezéralakja, 1907-től szindikalista, az első világháború idején az antimilitarista mozgalom eszmei irányítója.

SZABÓ ZOLTÁN (1912–1984) – szociográfus, politikus, író. 1937-től a *Válasz* egyik szerkesztője, 1939-től a *Magyar Nemzet* munkatársa. 1945-től a MADISZ elnöke, 1946–47-ben a *Valóság* szerkesztője, 1947-től a párizsi magyar követség kulturális ügyekkel foglalkozó titkára. Állásáról 1949 elején lemond és Angliában él a 80-as évek elejéig, amikor Franciaországba költözik.

SZÁSZ ZOLTÁN (1877–1940) – író, újságíró, a *Pesti Napló*, a *Pesti Hírlap*, a *Nyugat* és a *Jövendő* munkatársa. Ady barátja, határozottan progresszív és bátor publicista. A Tanácsköztársaság idején ellenzéki magatartása, a fehérterror idején leleplező cikkei miatt tartóztatták le.

SZENDE PÁL (1879–1934) – jogász, közgazdász, szociológus, radikális, majd szocialista politikus. 1908-tól 1918-ig az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (OMKE) titkára, később főtitkára. A *H. Sz.* belső munkatársa, a Radikális Párt alelnöke, Jászi egyik legközelebbi barátja és munkatársa. Az 1918-as forradalom után pénzügyi államtitkár, majd pénzügyminiszter. 1919 májusában Bécsbe emigrált, Károlyi és Jászi munkatársa volt, később a szocialista Világosság-csoporthoz csatlakozott. Egy ideig Párizsban tevékenykedett, 1934-ben Csehszlovákiába költözött.

TÖRÖK JÁNOS (1890–1955) – görögkatolikus lelkész, az első világháború alatt és után kalandos diplomáciai missziókat vállalt a

Károlyi-párt megbízásából: 1915-ben Olaszországban, 1916-ban Svájcban. 1918-ban a Károlyi elleni akció előkészítése kapcsán letartóztatták. A forradalmak után Amerikába emigrált, Hollywood görögkatolikus püspöke lett. Szerepe volt Jászi 1923–24-es amerikai útjának megszervezésében.

TURNOWSKY SÁNDOR (1889–1958) – jogász, közíró, egyetemi tanár, az erdélyi magyar progresszió jelentős képviselője. 1912-ben a Galilei Kör titkára, 1915-től ügyvéd, előbb Marosvásárhelyen, majd Nagyváradon. 1945 után a kolozsvári egyetem tanára. A két háború között számos lap és folyóirat munkatársa volt.

VÁMBÉRY RUSZTEM (1872–1948) – V. Ármin fia, jogász, publicista, polgári radikális politikus. 1898-tól 1913-ig igazságügy-minisztériumi tisztviselő. A *H. Sz.* alapító gárdájához tartozott. A büntetőjog elismert szakértője, a budapesti egyetemen 1903-tól magántanár, 1915-től rendkívüli, 1919-ben rendes tanár. A Radikális Párt egyik alapítója. Az ellenforradalom után a budapesti angol követség jogtanácsosa. 1922-től ügyvédi gyakorlatot folytatott, jelentős része volt az ellenforradalom üldözötteinek védelmében. 1926-tól 1938-ig a *Századunk* c. folyóirat szerkesztője. 1938-ban emigrált az Egyesült Államokba. Jászival együtt a magyar antifasiszta mozgalom vezetője lett. 1947–48-ban Magyarország washingtoni követe. A kezdődő hidegháború légkörében lemondott tisztéről.

VARRÓ ISTVÁN (1878–1963) – könyvtáros, szociológus. A század elején a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára, 1926 után a *Századunk* c. folyóirat egyik szerkesztője. Az 1930-as évek végén az USA-ba emigrált, könyvkötőként dolgozott.

VÁZSONYI VILMOS (1868–1928) – neves ügyvéd és polgári liberális politikus. A Demokrata Kör, majd Párt megalapítója, 1901-től haláláig a budapesti Terézváros országgyűlési képviselője. A Tisza-rendszerrel szemben ellenzéki, de a polgári radikalizmusnak és Jászinak mindvégig ellensége. 1917–18-ban igazságügyminiszter. Súlyos felelőssége volt a választójogi reform elsikkasztásában. 1918-ban nyíltan szembefordult a demokratikus reform és a forra-

dalom erőivel. A forradalmak idején Svájcba távozott, az ellenforradalom idején ismét képviselő. Az ellenzéki Polgári Demokrata Párt vezetőjeként a legitimistákat támogatta.

VEÉR IMRE (1889–1961) – író, 1918-ban a Köztársasági Párt egyik szervezője. Az ellenforradalom idején letartóztatták és elítélték. 1924–27-ben Bécsben, majd Párizsban élt, itt az Emberi Jogok Ligája magyar szekciójában tevékenykedett. Egy ideig Károlyi Mihály követője, de kalandor hajlamai és tervei miatt Károlyi és Jászi szakítottak vele. 1927-ben hazatért, ekkor ismét bebörtönözték. 1945-ben a Kisgazdapárt tagja, képviselő. 1946-ban Nagy Vincével együtt kizárták, ezután Ausztriába, onnan Ny-Németországba, végül az USA-ba emigrált.

WEDGWOOD, JOSIAH CLEMENT (1872–1943) – angol katonatiszt és politikus, liberális, majd munkáspárti képviselő. Henry George földértékadó-elméletének híve. 1920 júniusában vezetője volt annak a brit munkáspárti küldöttségnek, amely a fehérterror tetteinek kivizsgálására érkezett Magyarországra, s tapasztalatairól jelentést tett közzé. W. mindvégig a magyar demokratikus erők támogatója maradt hazájában. 1921–24-ben a Munkáspárt alelnöke, az első Labour-kormányban tárca nélküli miniszter. 1942-ben bárói címet kapott.

WILDNER ÖDÖN (1874–1944) – író, esztéta, szociológus. 1898-tól fővárosi tisztviselő, 1911-től tanácsnok, a szociálpolitikai és közművelődési ügyosztály vezetője. A *Népművelés* és az *Új Élet* c. folyóiratokat szerkesztette. A Tanácsköztársaság bukása után nyugdíjazták, a Rózsavölgyi, majd a Révai könyvkiadó irodalmi tanácsadója lett. 1925-től a fővárosi törvényhatósági bizottságnak tagja, majd 1937-ig ismét fővárosi tisztviselő.

WOLFNER (FARKAS) PÁL (1878–1921) – író, a Singer és Wolfner könyvkiadó-vállalat egyik tulajdonosa. A TT alapító tagja, egy ideig titkára. Eleinte marxistának vallotta magát, de 1906-ban a TT szakadárjainak egyik vezetője lett. Tisza István hívévé szegő-

dött, 1910-től munkapárti országgyűlési képviselő. Szélsőséges konzervatív-nacionalista támadásokat intézett a baloldal ellen. Hasonló szellemű, főként szórakoztató jellegű regényeket és drámákat írt.·

ZIGÁNY ZOLTÁN (1864–1922) – pedagógus, író, radikális politikus. A radikális tanítómozgalom egyik vezetője. A TT alapító tagja, a *H. Sz.* munkatársa, Jászi közeli barátja. Szerkesztette a *Néptanítók Lapját* és az *Új Korszak*-ot. A Radikális Párt egyik alapítója és vezetője. A Tanácsköztársaság leverése után ellene indított eljárás közben halt meg.

Irodalmi tájékoztató

Az alábbi bibliográfia nem a teljesség igényével készült, csak fő vonalaiban kívánja tájékoztatni az olvasót Jászi Oszkár irodalmi munkásságáról. Részletesebben szól a Magyarországon kevésbé ismert és hozzáférhető emigrációs korszakból származó cikkekről, tanulmányokról, míg az 1918 előtti korszaknál megelégszik a munkásságának gerincét adó főbb H. Sz.-cikkek felsorolásával. Nem tér ki a tájékoztató Jászi napilapokban kifejtett rendszeres publikációs tevékenységének ismertetésére. Ez mennyiségi okokból is megoldhatatlan lenne. Jászi 1906–1907-ben állandó munkatársa volt a Budapesti Naplónak, *s egy ideig szerkesztője a lap* Szabad Gondolat *c. tudományos mellékletének. Az 1910-es években – néhány rövidebb megszakítással – a* Világ *vezércikkírója volt, cikkei általában hetenként, többnyire vasárnap jelentek meg. Az emigráció első, bécsi szakaszában a* Bécsi Magyar Újság *volt publicisztikai tevékenységnek bázisa. 1920-tól kezdve írt a lapba, a legtöbbet 1922–23-ban, amikor főszerkesztője volt. A BMU 1923 végén történt megszűnte után, amint e vázlatos bibliográfia is mutatja, különféle magyar (hazai és emigrációs), valamint külföldi, főként amerikai lapokban és folyóiratokban publikált.*

Önálló művek, kiadványok, füzetek

Görgey Artur 1848–49-ben Bp. 1896. (Elemér Oszkár álnéven)
A szerves társadalomelmélet. Bp. 1901.
A történelmi materializmus államböcselete. Bp. 1903.
Művészet és erkölcs. Bp. 1904.
Kulturális elmaradottságunk okairól. Bp. 1905.
A demokrácia jövője. Bp. 1906.

Új Magyarország felé. – Beszélgetések a szocializmusról. Bp. 1907.
Mi a szociológia? Bp. 1908.
A kapitalista társadalom felbomlása. Bp. 1911.
A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője. Bp. 1911.
Miért léptem ki a Világ szerkesztőségéből? – Obstrukció és választójog. Bp. 1911.
A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1912, 1986.
Die Krise der ungarischen Verfassung: eine Denkschrift. Bp. 1912.
Márciusi beszéd. Ady Endre ünnepi versével. Bp. 1913.
Múlt és jövő határán. Bp. 1918.
Mi a radikalizmus. Bp. 1918.
A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. Bp. 1918.
Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Wien 1920., 1921., 1989.
Magyariens Schuld, Ungarns Sühne. München 1923.
Revolution and Counter-Revolution in Hungary. London 1924.
The Dissolution of the Habsburg Monarchy. Chicago 1929.
J. D. Lewis-szal együtt: Against the Tyrant. The Tradition and Theory of Tyrannicide. Glencoe Illinois 1957.
A Habsburg Monarchia felbomlása. Bp. 1982.
Jászi Oszkár publicisztikája. Bp. 1982.
Marxizmus, vagy liberális szocializmus. Párizs 1983.
A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. Bp. 1989.

Tanulmányok, cikkek

Bognár Zsigmond törvénye. H. Sz. 1900. *(Elemér Oszkár)*
Két rektori beszéd. H. Sz. 1900. *(Elemér Oszkár)*
A szociológiai regény. H. Sz. 1900.
Tangorra tanulmányai. H. Sz. 1902.
Zola mint szociológus. H. Sz. 1902.
A történelmi materializmus. H. Sz. 1903.
Társadalmi fejlődés és a gondolat szabadsága H. Sz. 1903.

A szociológia módszerei. H. Sz. 1905.
Kulturális elmaradottságunk okairól. H. Sz. 1905.
A forradalom. H. Sz. 1905.
A történelmi materializmus induktív igazolása. H. Sz. 1906.
A demokrácia jövője. H. Sz. 1906.
Mocsáry szózata. H. Sz. 1906.
Radikális program. H. Sz. 1907.
Merénylet a tanítás szabadsága ellen. H. Sz. 1908.
Nemzetiségi politikánk iránya. H. Sz. 1908.
Miért kell az általános választójog. H. Sz. 1908.
A balkáni bonyodalmak. H. Sz. 1909.
Scotus Viator Magyarországról. H. Sz. 1909.
Magyarország, nemzetiségeink és a külföldi. H. Sz. 1910.
A magyarországi reakció szervezkedése. H. Sz. 1910.
A kapitalista társadalom felbomlása. H. Sz. 1911.
A magyar válság okai és következményei. H. Sz. 1912.
Van-e társadalmi haladás? H. Sz. 1912.
A radikális nemzetiségi politika és Réz Mihály. H. Sz. 1912.
Az új Balkán. H. Sz. 1912.
Eötvös József állambölcselete és politikája. H. Sz. 1913.
Erdély megmentése. H. Sz. 1913.
Háború és kultúra. H. Sz. 1914.
Jean Jaurès. H. Sz. 1914.
Kossuth Ferenc. H. Sz. 1914.
Imperializmus és pacifizmus. H. Sz. 1915.
A közép-európai gazdasági közeledés és a magyarság jövője. H. Sz. 1915.
Erdély sorsa és a magyar politika. H. Sz. 1916.
A cseh nép értékéről és jelentőségéről. H. Sz. 1916.
Franz Müller-Lyer. H. Sz. 1917.
A nemzeti kérdés a társadalom és az egyéni fejlődés szempontjából. H. Sz. 1918.
A délszláv krízis. H. Sz. 1918.
Ady és a magyar jövő. H. Sz. 1919.
Szociológia és politika. H. Sz. 1919.
Counter-revolution in Hungary, New Europe (London), 1920. febr. 26.

Dismemberment of Hungary and Peace in Central Europe. Foreign Affairs (New York), 1923.dec.
Kingdom or Republic in Hungary? The New Rebuplic (New York), 1923. jan. 2.
What did Mr Keynes see in Russia? The Nation (London), 1925. dec. 12.
Van-e még emigráció és mire lehetne jó. Az Ember, 1928. febr. 16.
Hungary and the Peace of Europe. The New Republic (New York), 1928. ápr. 18.
A demokrácia jövője. Századunk, 1928.
Ha Szabó Ervin nem hal meg. Századunk, 1928.
Ady Endre öröksége. Az Ember, 1929. jún. 22.
Hogyan lesz a polgár? Századunk, 1929.
Károlyi Mihály a válaszúton. Az Ember, 1930. jan. 1.
A Károlyi sphinx. Az Ember, 1930. febr. 8.
A Communication concerning Count Károlyi. The New Republic. (New York), 1930. ápr. 23.
Károlyi Mihály, Amerika és a szovjetek. Reggel (Pozsony), 1930. szept. 14.
Adalék az ifjú bolsevizáló lélek pszichológiájához. Századunk, 1930.
Mit tehetünk a békéért. Reggel (Pozsony), 1931. febr. 15.
Hegel a hundred years after. The Nation (New York), 1931. nov. 18.
Komolyan vehetjük-e Tardieu leszerelési tervét. Századunk, 1932.
Kossuth and the Treaty of Trianon. Foreign Affairs (New York), 1933. okt.
A hitleri hitrege (Jövendőmondás). Századunk, 1933.
War Germs in the Danube Basin. The Nation (New York) 1934. nov. 14., 21., dec. 12., 26.
Neglected aspects of the Danubian drama. The Slavonic Review, London, 1935. júl.
A szabadság értékéről. Századunk, 1935.
Régi vita új megvilágításban. Századunk, 1935.
A Népszövetség jövője. Századunk, 1936.
A béke forradalma. Századunk, 1936.
Az elárult forradalom. Századunk, 1937.
Feudal Agrarianism in Hungary. Foreign Affairs (New York), 1938. júl.

Why Austria perished. Social Research (New York), 1938. szept.
A jó társadalom. Századunk, 1938.
Federációs tervek. Magyar Fórum (New York), 1942. 1–4. sz.
Ausztria, Magyarország és a Habsburgok. Magyar Fórum (New York), 1942. 5. sz.
Kormányunk terve a háború utáni Németország számára. Magyar Fórum (New York), 1942. 6. sz.
Hungary and her Quislings. New Europe (New York), 1943. okt.
Central Europa and Russia. Journal of Central European Affairs (University of Colorado), 1945. ápr.
Magyarország újjáépítése. Tárogató (Kanada), 1945. júl.–aug.
Choices in Hungary, Foreign Affairs (New York), 1946. ápr.
A szovjet társasutazók filozófiájához. Az Ember, 1948. nov. 13.
Danubia: Old and New. Proceedings of the American Philosophical Society, 1949.
The Significance of Thomas G. Masaryk for the future. Journal of Central European Affairs (University of Colorado), 1950.
Kelet és Nyugat harca. Látóhatár (Párizs), 1951. máj.
Hogyan készül a béke. Látóhatár (Párizs), 1952. máj.
Miért nem sikerült a dunavölgyi federációt megalkotni? Látóhatár (München), 1953. jan., márc.
Realisták és Utópisták a nemzetköziségről. Látóhatár (München), 1954. júl.

KÉPEK

A fiatal Jászi Oszkár

Jászi és Szabó Ervin a Polányi-szalonban (1903)

Vidéki népgyűlésen, 1912

1918. nov. 16.: a köztársaság kikiáltása. Garami, Hock, Károlyi, Diner-Dénes, Jászi

Fényes László

Károlyival Amerikában, 1930

Csécsy Imre

Lesznai Anna

Madzsar József

Braun Róbert

Somló Bódog

Apáthy István

Vámbéry Rusztem

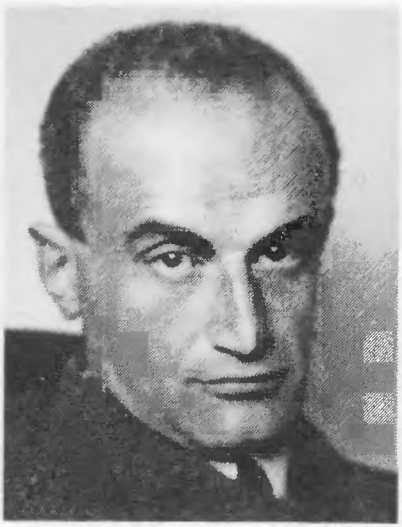

Hatvany Lajos

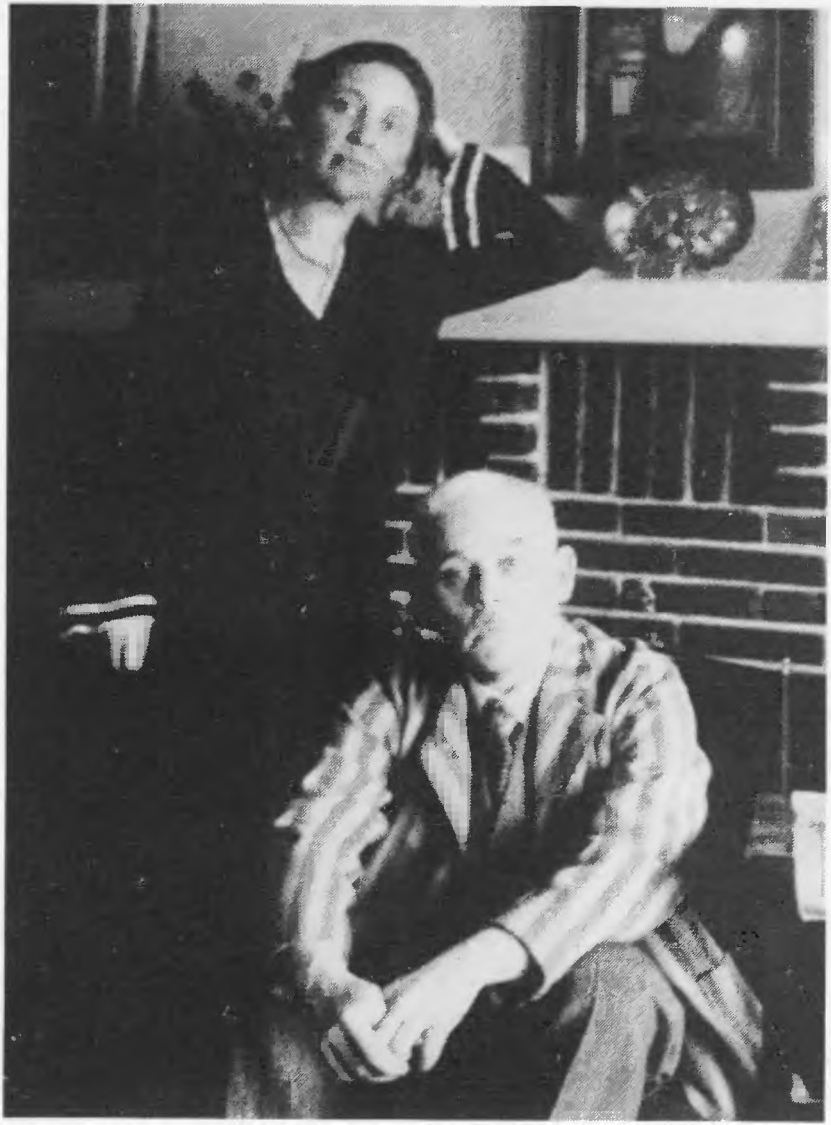

Hazagondolás. Jászi és második felesége, Recha

Hazalátogatás, 1947

Tartalom

1. Wildner Ödönhöz *(Nagykároly, 1893. jún. 6.)* 5
2. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1899. aug. 15.)* 6
3. Somló Bódoghoz *(Nagykároly, 1899. okt. 8.)* 9
4. Hatvany Lajoshoz *(Budapest, 1902. jún. 19.)* 11
5. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1903. febr. 14.)* 12
6. Szabó Ervinhez *(Nagykároly, 1903. ápr. 11.)* 17
7. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1903. ápr. 30.)* 18
8. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1903. május vége)* 20
9. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1903. júl. 26.)* 22
10. Szabó Ervinhez *(Siena, 1903. aug. 12.)* 23
11. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1903. nov. 8.)* 24
12. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1903. nov. 15.)* 26
13. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1903. nov. 24.)* 28
14. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1904. jan. 31.)* 29
15. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1904. ápr. 26.)* 31
16. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1904. jún. 15.)* 32
17. Szabó Ervinhez *(Sorrento, 1904. júl. 7.)* 33
18. Szabó Ervinhez *(Napoli, 1904. júl. 17.)* 37
19. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1904. aug. 13.)* 40
20. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1904. okt. 9.)* 41
21. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1904. okt. 16.)* 46
22. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1904. okt. 19.)* 53
23. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1904. okt. 23.)* 56
24. Hatvany Lajoshoz *(Nagykároly, 1904. okt. 31.)* 60
25. Szabó Ervinhez *(Nagykároly, 1904. dec. 25.)* 62
26. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. jan. 28.)* 63
27. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. febr. 5.)* 65
28. Somló Bódoghoz *(Párizs, 1905. febr. 16.)* 70
29. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. febr. 21.)* 73
30. Somló Bódoghoz *(Párizs, 1905. márc. 1.)* 76

31. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. márc. 2.)* 78
32. Somló Bódoghoz *(Párizs, 1905. márc. 15.)* 81
33. Somló Bódoghoz *(Párizs, 1905. ápr. 2.)* 85
34. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. ápr. 2.)* 89
35. Somló Bódoghoz *(Párizs,1905. ápr. 11.)* 91
36. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. ápr. 27.)* 94
37. Somló Bódoghoz *(Párizs, 1905. máj. 6.)* 95
38. Somló Bódoghoz *(Párizs, 1905. máj. 21.)* 97
39. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. jún. 6.)* 102
40. Szabó Ervinhez *(Párizs, 1905. jún. 14.)* 104
41. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1905. júl. 18.)* 108
42. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1905. aug. 22.)* 110
43. Ferenczy Gyulához *(Budapest, 1905. aug. 22.)* 112
44. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1905. szept. 20.)* 113
45. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1905. szept. 27.)* 115
46. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1905. okt. 18.)* 118
47. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1905. nov. 7.)* 120
48. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1905. nov. 10.)* 122
49. Somló Bódoghoz *(Nagykároly, 1905. nov. 18.)* 125
50. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1906. febr. 1.)* 128
51. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1906. márc. 5.)* 131
52. Ady Endréhez *(Budapest, 1906. márc. 4.)* 132
53. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1906. márc. 10.)* 134
54. A Courrier Européen szerkesztőjéhez *(Budapest, 1906. márc. 30.)* 137
55. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1906. ápr. 2.)* 138
56. Szabó Ervinhez *(Kolozsvár, 1906. jún. 15.)* 140
57. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1906. okt. 7.)* 141
58. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1906. okt. 9.)* 142
59. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1906. dec. 5.)* 144
60. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1907. jan. 20.)* 145
61. Szabó Ervinhez *(Semmering, 1907. febr. 13.)* 146
62. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1907. jún. 3.)* 147
63. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1907. júl. 20.)* 150
64. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1907. szept. 27.)* 151
65. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1907. okt. 12.)* 154
66. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1907. okt. 14.)* 157

67. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1908. máj. 28.)* 159
68. Szabó Ervinhez *(Budapest, 1908. szept. 5.)* 162
69. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1908. nov. 23.)* 165
70. Ady Endréhez *(Budapest, 1909. febr. 8.)* 167
71. R. W. Seton-Watsonhoz *(Budapest, 1909. márc. 12.)* ... 167
72. Hatvany Lajoshoz *(Budapest, 1909. márc. 29.)* 169
73. Ady Endréhez *(Budapest, 1909. tavaszán)* 169
74. Szabó Ervinhez *(Bruxelles, 1909. ápr. 10.)* 170
75. Ady Endréhez *(Budapest, 1909. máj. 21.)* 172
76. Révész Mihályhoz *(Budapest, 1909. jún. 8.)* 173
77. Lukács Györgyhöz *(Budapest, 1909. aug. 26.)* 174
78. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1910. febr. 26.)* 175
79. Ady Endréhez *(Budapest, 1910. márc. 3.)* 177
80. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1910. márc. 9.)* 177
81. Körlevél a választójog ügyében
(Budapest, 1910. márc. 20.) 179
82. Ady Endréhez *(Budapest, 1910. dec. 8.)* 184
83. Hatvany Lajoshoz *(Budapest, 1910. dec. 14.)* 184
84. Apáthy Istvánhoz *(Budapest, 1911. jan. 27.)* 185
85. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1911. febr. 23.)* 186
86. Somló Bódoghoz *(Berlin, 1911. júl. 29.)* 187
87. A Népszava szerkesztőjéhez
(Budapest, 1911. okt. 10.) 188
88. Somló Bódoghoz *(Budapest, 1911. dec. 4.)* 190
89. Hatvany Lajoshoz *(Budapest, 1912. jan. 1.)* 192
90. Ady Endréhez *(Budapest, 1912. jan. 21.)* 194
91. R. W. Seton-Watsonhoz *(Budapest, 1912. febr. 14.)* 194
92. Justh Gyulához *(Budapest, 1912. febr. 17.)* 195
93. Apáthy Istvánhoz *(Budapest, 1912. ápr. 28.)* 196
94. Ady Endréhez *(Budapest, 1912. ápr. vége)* 197
95. Babits Mihályhoz *(Budapest, 1912. máj. 8.)* 197
96. Mocsáry Lajoshoz *(Budapest, 1912. máj. 22.)* 198
97. A *Világ* szerkesztőjéhez *(Budapest, 1912. jún. 14.)* 199
98. Apáthy Istvánhoz *(Budapest, 1912. jún. 20.)* 202
99. Ady Lajoshoz *(Budapest, 1912. szept. 6.)* 203
100. Ady Lajoshoz *(Budapest, 1912. okt. 23.)* 203
101. Ady Endréhez *(Budapest, 1912. nov. 12.)* 204

102. Ady Endréhez *(Budapest, 1913. jan. 27.)* 205
103. Ady Endréhez *(Budapest, 1913. ápr. 13.)* 206
104. Babits Mihályhoz *(Budapest, 1913. ápr. 19.)* 207
105. Ady Endréhez *(Budapest, 1913. júl. 20.)* 207
106. Justh Gyulához *(Budapest, 1913. okt. 28.)* 208
107. Ady Endréhez *(Zágráb, 1913. nov. 28.)* 209
108. R. W. Seton-Watsonhoz *(Budapest, 1914. ápr. 27.)* 209
109. Ady Lajoshoz *(Budapest, 1914. máj. 15.)* 210
110. Ady Endréhez *(Budapest, 1914. jún. 1.)* 211
111. Ady Endréhez *(Budapest, 1914. jún. 3.)* 211
112. Ady Endréhez *(Budapest, 1914. jún. 10.)* 212
113. Ady Endréhez *(Riccione, Olaszország, 1914. aug. 3.)* ... 212
114. Ady Endréhez *(Budapest, 1914. aug. 12.)* 213
115. Ady Endréhez *(Budapest, 1914. aug. 27.)* 213
116. Ady Endréhez *(Budapest, 1914. okt. 5.)* 214
117. Justh Gyulához *(Budapest, 1915. okt. 12.)* 215
118. Braun Róberthez *(Budapest, 1916. jan. 10.)* 216
119. Braun Róberthez *(Budapest, 1916. ápr. 19.)* 217
120. Braun Róberthez *(Budapest, 1916. máj. 27.)* 218
121. Károlyi Mihályhoz *(Budapest, 1916 vége)* 220
122. Apáthy Istvánhoz *(Abbazia, 1917. aug. 15.)* 221
123. Babits Mihályhoz *(Budapest, 1918. szept. 24.)* 222
124. Körkérdés a nemzetiségi problémáról *(Budapest, 1918. szept. 26.)* 223
125. Károlyi Mihályhoz *(Budapest, 1918. dec. 10.)* 224
126. Riedl Frigyeshez *(Budapest, 1919. febr. 28.)* 226
127. Braun Róberthez *(Bécs, 1919. aug. 30.)* 227
128. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1919. szept. 3.)* 228
129. Károlyi Mihályhoz *(Prága, 1919. okt. 15.)* 231
130. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1920. jan. 15.)* 234
131. Kunffy Lajoshoz *(Bécs, 1920. jan. 28.)* 236
132. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1920. febr. 3.)* 238
133. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1920. máj. 5.)* 242
134. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1920. jún. 19.)* 246
135. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1920. dec. 14.)* 249
136. Magyarok és románok. Nyílt levél Bölöni Györgyhöz *(Bukarest, 1921. jan.)* 253

137. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1921. márc. 19.)* 257
138. Emil Isachoz *(Bécs, 1921. jún. 3.)* 259
139. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1921. jún. 19.)* 261
140. Károlyi Mihálynéhoz *(Bécs, 1921. jún. 26.)* 266
141. Károlyi Mihályhoz *(Belgrád, 1921. aug. 31.)* 266
142. Emil Isachoz *(Bécs, 1922. jan. 8.)* 268
143. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1922. máj. 1.)* 269
144. Josiah Wedgwood ezredeshez *(Bécs, 1923. jan. 19.)* 273
145. Himmler Mártonhoz *(Bécs, 1923. febr. 27.)* 275
146. Károlyi Mihályhoz *(New York, 1923. szept. 27.)* 277
147. Károlyi Mihályhoz *(New York, 1923. dec. 11.)* 283
148. Bölöni Györgyhöz *(New York, 1924. márc. 31.)* 287
149. Károlyi Mihályhoz *(Bécs, 1924. júl. 14.)* 288
150. Károlyi Mihályhoz *(Hrušov, 1924. szept. 6.)* 289
151. Linder Bélához *(1925.)* 292
152. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1925. okt. 14.)* 295
153. Kunffy Lajosnéhoz *(Oberlin, 1926. jan. 17.)* 299
154. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1926. jan. 19.)* 300
155. Supka Gézához *(Bécs, 1926. szept. 4.)* 304
156. Supka Gézához *(Bécs, 1926. szept. 24.)* 305
157. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1927. febr. 25.)* 306
158. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1927. aug. 30.)* 308
159. Dr. Maniu Gyula román miniszterelnöknek *(Oberlin, 1929. jan. 22.)* 311
160. Kende Rózsához *(Oberlin, 1929. márc. 24.)* 312
161. Braun Róberthez *(Oberlin, 1929. ápr. 20.)* 314
162. Vámbéry Rusztemhez *(Oberlin, 1929. nov. 12.)* 315
163. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1929. dec. 13.)* 316
164. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1930. jan. 1.)* 319
165. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1930. jan. 28.)* 320
166. Benedek Marcellhez *(Oberlin, 1930. márc. 31.)* 321
167. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1930. máj. 21.)* 322
168. Braun Róberthez *(Oberlin, 1930. nov. 24.)* 325
169. Hock Jánoshoz *(Oberlin, 1931. márc. 20.)* 327
170. Braun Róberthez *(Oberlin, 1931. ápr. 1.)* 329
171. Braun Róberthez *(Badgastein, 1931. júl. 18.)* 332
172. Szende Pálhoz *(Oberlin, 1932. máj. 8.)* 332

173. Károlyi Mihályhoz *(Put-In-Bay, 1932. aug. 17.)* 336
174. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1932. okt. 11.)* 339
175. Braun Róberthez *(Oberlin, 1933. ápr. 10.)* 341
176. Menczer Bélához *(Oberlin, 1933. aug. 29.)* 342
177. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1933. okt. 15.)* 344
178. Farkas Geizához *(Oberlin, 1933. okt. 16.)* 349
179. Csécsy Imréhez *(Bécs, 1934. máj. 20.)* 351
180. Braun Róberthez *(Hrušov, 1934. júl. 15.)* 352
181. Braun Róberthez *(Hrušov, 1934. júl. 26.)* 354
182. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1935. jan. 13.)* 355
183. Fényes Lászlóhoz *(Oberlin, 1935. febr. 4.)* 357
184. Távirat az *Új Előré*hez *(Oberlin, 1935. febr.)* 360
185. Simai Bélához *(Oberlin, 1935. febr. 17.)* 361
186. Vámbéry Rusztemhez *(Oberlin, 1935. márc. 5.)* 362
187. Csécsy Imréhez *(Cleveland, 1935. aug. 18.)* 363
188. Supka Gézához *(Oberlin, 1935. okt. 13.)* 365
189. Bölöni Györgyhöz *(Oberlin, 1936. febr. 5.)* 366
190. Milan Hodžához *(Oberlin, 1936. febr. 9.)* 368
191. Liebermann Pálhoz *(Oberlin, 1936. márc. 1.)* 369
192. Ágoston Péternéhez *(Oberlin, 1936. ápr. 19.)* 372
193. Dániel Arnoldhoz *(Oberlin, 1936. máj. 24.)* 373
194. Garbai Sándornak *(Oberlin, 1936. jún. 18.)* 375
195. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1936. jún. 27.)* 377
196. Csécsy Imréhez *(Martha's Vineyard Island, 1936. aug. 20.)* 379
197. Polányi Mihályhoz *(Martha's Vineyard Island, 1936. aug. 22.)* 382
198. Halasi Bélához *(Oberlin, 1936. szept. 10.)* 385
199. Menczer Bélához *(Oberlin, 1936. nov. 15.)* 388
200. Braun Róberthez *(Oberlin, 1936. dec. 1.)* 390
201. Mannheim Károlyhoz *(Oberlin, 1936. dec. 19.)* 391
202. Walter Lippmannhoz *(Oberlin, 1936. dec. 25.)* 394
203. Rónai Zoltánhoz *(Oberlin, 1937. márc. 14.)* 396
204. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1937. ápr. 21.)* 399
205. Cseresznyés Sándorhoz *(Oberlin, 1937. jún. 6.)* 403
206. Menczer Bélához *(Oberlin, 1937. júl. 13.)* 404
207. Horváth Bélához *(Oberlin, 1937. nov. 25.)* 406

208. Supka Gézához *(Oberlin, 1937. nov. 28.)* 407
209. Supka Gézához *(Oberlin, 1938. febr. 22.)* 409
210. Kemény Gáborhoz *(Oberlin, 1938. márc. 6.)* 411
211. Vámbéry Rusztemhez és Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1938. márc. 20.)* 412
212. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1938. júl. 3.)* 414
213. Turnowszky Sándorhoz *(Oberlin, 1938. szept. 12.)* 416
214. Simainé Madzsar Lilihez *(Oberlin, 1938. okt. 3.)* 419
215. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1938. nov. 20.)* 420
216. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1939. máj. 13.)* 422
217. Rónai Zoltánhoz *(Oberlin, 1939. jún. 29.)* 423
218. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1939. aug. 21.)* 426
219. Bölöni Györgyhöz *(Oberlin, 1939 körül)* 428
220. Supka Gézához *(Oberlin, 1940. júl. 21.)* 429
221. F. D. Roosevelthez *(Oberlin, 1940. júl. 25.)* 431
222. Polányi Mihályhoz *(Oberlin, 1940. szept. 20.)* 432
223. Polányi Mihályhoz *(Oberlin, 1941. márc. 23.)* 434
224. Thomas Mannhoz *(Oberlin, 1941. szept. 18.)* 435
225. Harold J. Laski prof-nak *(Oberlin, 1942. febr. 23.)* 436
226. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1942. febr. 24.)* 440
227. Vámbéry Rusztemhez *(Oberlin, 1942. ápr. 30.)* 440
228. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1942. máj. 3.)* 443
229. A New York Post szerkesztőjének *(Oberlin, 1942. aug.)* 446
230. Hatvany Lajoshoz *(Oberlin, 1942. szept. 10.)* 448
231. Moholy Nagy Lászlóhoz *(Oberlin, 1942. okt. 14.)* 449
232. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1942. okt. 14.)* 456
233. Gaetano Salveminihez *(Oberlin, 1942. dec. 23.)* 458
234. Fényes Lászlóhoz *(Oberlin, 1943. márc. 25.)* 459
235. Polányi Károlyhoz *(Oberlin, 1943. aug. 18.)* 462
236. Hatvany Lajoshoz *(Oberlin, 1944. márc. 5.)* 464
237. Hatvany Lajoshoz *(Oberlin, 1944. júl. 4.)* 466
238. Károlyi Mihályhoz *(Worcester, 1944. szept. 14.)* 467
239. Lesznai Annához *(Worcester, 1945. máj. 19.)* 469
240. Dr. Eduard Benešhez *(Worcester, 1945. szept. 11.)* 471
241. Polányi Károlyhoz *(Worcester, 1945. szept. 29.)* 473
242. Budapesti barátaihoz *(Worcester, 1945. okt. 22.)* 474

243. Lesznai Annához *(Worcester, 1945. okt. 27.)* 477
244. Károlyi Mihályhoz *(Worcester, 1946. jan. 4.)* 479
245. Csécsy Imréhez *(Worcester, 1946. jan. 13.)* 482
246. Polányi Károlyhoz *(Cold Spring, N. Y. 1946. júl. 22.)* 489
247. Böhm Vilmoshoz *(Oberlin, 1946. aug. 14.)* 491
248. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1947. jan. 1.)* 493
249. Ágoston Péternéhez *(Oberlin, 1947. febr. 1.)* 499
250. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1947. márc. 12.)* 501
251. Simai Bélához *(Oberlin, 1947. máj. 3.)* 504
252. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1947. máj. 13.)* 505
253. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1947. máj. 24.)* 507
254. Lesznai Annához *(Oberlin, 1947. júl. 10.)* 509
255. Kunffy Lajosékhoz *(Oberlin, 1947. aug. 3.)* 512
256. Kunffy Lajosékhoz *(Budapest, 1947. nov. 6.)* 513
257. Csécsy Imréhez *(Cleveland, 1948. márc. 9.)* 514
258. Peyer Károlyhoz *(Cambridge, 1948. máj. 24.)* 516
259. Kovács Imréhez *(Oberlin, 1948. júl. 11.)* 518
260. Károlyi Mihályhoz *(Oberlin, 1949. jan. 11.)* 520
261. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1949. jan. 23.)* 521
262. Lesznai Annához *(Oberlin, 1950. aug. 18.)* 523
263. Horváth Barnához *(Oberlin, 1950. szept. 20.)* 525
264. Polányi Károlyhoz *(Oberlin, 1950. nov. 5.)* 527
265. Lesznai Annához *(Oberlin, 1950. nov. 25.)* 529
266. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1950. Karácsony)* 532
267. Lesznai Annához *(Oberlin, 1951. jún. 16.)* 533
268. Csécsy Imréhez *(Oberlin, 1951. júl. 17.)* 536
269. Barankovics Istvánhoz *(Oberlin, 1952. jan. 2.)* 539
270. Nagy Vincéhez *(Oberlin, 1952. aug. 18.)* 541
271. Horváth Barnához *(Oberlin, 1952. nov. 4.)* 544
272. Szabó Zoltánhoz *(Oberlin, 1952. nov. 22.)* 546
273. Bölöni Györgyhöz *(Oberlin, 1953. szept. 8.)* 548
274. Borsody Istvánhoz *(Oberlin, 1953. nov. 10.)* 549
275. Horváth Barnához *(Oberlin, 1953. dec. 30.)* 552
276. Ravasz Károlyhoz *(Oberlin, 1954. jan. 8.)* 554
277. Lesznai Annához *(Oberlin, 1954. febr. 28.)* 559
278. Horváth Barnához *(Oberlin, 1954. márc. 23.)* 562
279. A *Látóhatár* Szerkesztőségéhez *(Oberlin, 1954. máj.)* ... 563

280. Feleségéhez *(Oberlin, 1954. okt. 17.)* 565
281. Távirat Károlyi Mihálynéhoz *(Oberlin, 1955. márc. 21.)* 568
282. Csécsy Imréékhez *(Oberlin, 1955. márc. 31.)* 568
283. Károlyi Mihálynéhoz *(Oberlin, 1955. ápr. 14.)* 570
284. A *Látóhatár* szerkesztőihez *(Oberlin, 1955. ápr.)* 572
285. Kunffy Lajoshoz *(Oberlin, 1955. dec. 11.)* 576
286. Károlyi Mihálynéhoz *(Oberlin, 1956. febr. 11.)* 578

Szerkesztői utószó 581
Nevek mutatója 585
Irodalmi tájékoztató 612

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
Felelős kiadó Jovánovics Miklós
Pécsi Szikra Nyomda 89-1859 Pécs, 1990
Felelős vezető Farkas Gábor igazgató
Felelős szerkesztő S. Varga Katalin · Műszaki vezető Bezúr Györgyi · A kötetet Romhányi Katalin tervezte · Kiadványszám 7302 · Megjelent 39,25 (A5) ív + 8 oldal melléklet terjedelemben, Liberta betűtípusból szedve
ISBN 963 14 1687 9

Jászi hosszú életében a levelezésnek különleges szerep jutott. Előbb a századfordulón tábort, mozgalmat, majd pártot szervező nemzedék-vezér, később a parazsat őrző s a világban szétszórt tábort, majd annak maradványait összetartani igyekvő emigráns szenvedélyes odaadással és kötelességtudattal végzett állandó tevékenysége, minden jel szerint kedvenc műfaja volt. Leveleit – új Kazinczyként – igazi műgonddal írta az őt leginkább foglalkoztató kérdésekről, cikkeinél többnyire nyíltabban, színesebben és szenvedélyesebben, s főleg fesztelenebbül mondta ki bennük véleményét, és, mint ez számos utalásából kiderül, az utókornak is szánta őket.

Az itt közölt első levelet 1893-ban egy 18 éves fiatalember, a vizsgáira készülő elsőéves joghallgató írja a nagykárolyi szülői házból. Az utolsót 1956-ban egy 80. évén túl járó, súlyosan beteg és elmeszesedett aggastyán az amerikai Oberlinből. A két évszám önmagáért beszél: a közben eltelt bő hat évtizedben a világ és benne Magyarország a legélesebb és legdrámaibb változásokon ment át. Jászi mindezt nyitott szemmel, nem lankadó, szenvedélyes érdeklődéssel és csaknem mindig cselekvően élte át, soha nem térve ki az állásfoglalás elől. Elsősorban ezért különleges a levelezése. De rendkívülinek mondható méreteiben is, és szerencsés módon jelentős részében fennmaradt.

Egy nagy élet és egy nagy lélek külső-belső küzdelmeinek, útkereséseinek, barátaival és ellenfeleivel folytatott vitáinak ma is izgalmas és aktuális termékei az általa írt levelek.

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ